הרב מ. צינוביץ

"מיר"

הרב משה צינוביץ

"מיר"

תולדות ישיבת מיר

מוריה, חייה, תלמידיה ותורתה

חלק ראשון

שני בסדרה : ישיבות ליטא

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

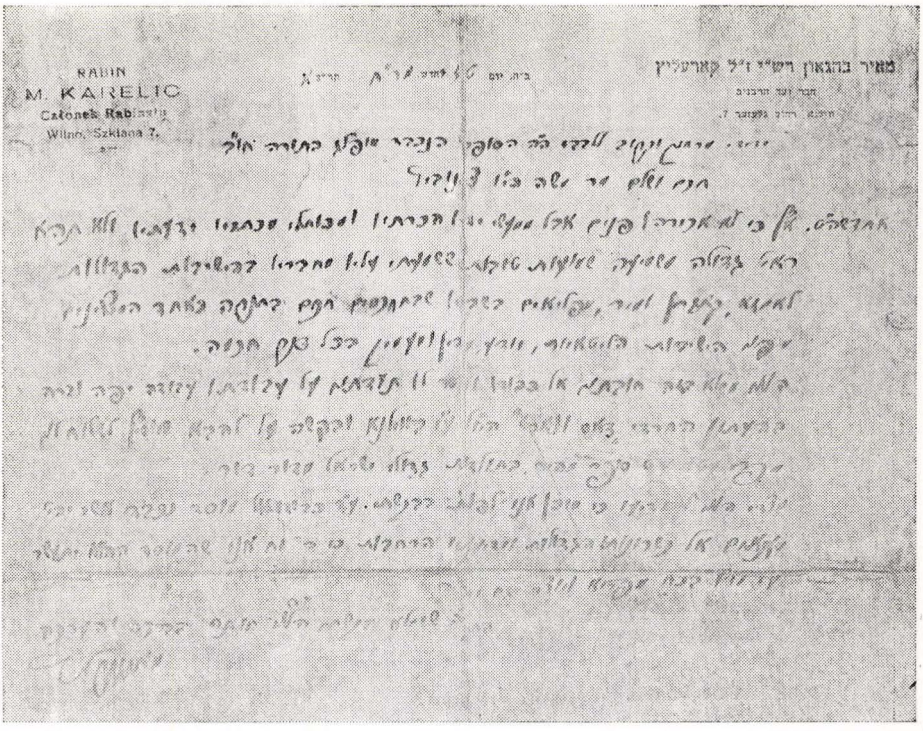
הוצאת „מור" תל אביב

תשמ"א

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

©
כל הזכויות שמורות
תשמ"א — 1980
דפוס „יד החמשה", כפר חב"ד

הרב משה צינוביץ / מיר

מאיר בהגאון רש"י ז"ל קארעליץ
חבר ועד הרבנים
ווילנא רחוב גלעזער 7

ב"ה, יום ט"ז לחודש מר"ח תרצ"א
(1930)

ידידי, מרחוק וקרוב ללבבי ה"ה הסופר הנכבד מופלג בתורה חו"ב
חכם ושלם מר משה הי"ו צינוביץ

אחדשהט. אף כי לא מכירהו פנים אבל ממעשי ידיו הכרתיו ומכותלי מכתביו ידעתיו ולא תהא ראי גדולה משמיעה שמועות טובות ששמעתי עליו מחבריו בהישיבות הגדולות יודעי לאמזא, קאברין ומיר, מפליאים בשבחיו שבחכמים חכם בתורה כאחד המצויינים מבני הישיבות הליטאיות. יודע מבין ומעמיק בכל דברי חכמה.

הנני ממלא בזה את חובתי אל כבודו ומוסר לו תודתי על עבודתו עבודה יפה וברה בהעתון החרדי "דאס ווארטי" היו"ל ע"י בווילנא ובקשה על להבא שיוסיף לשלוח לנו מפרי עטו עט סופר מהיר בתולדות גדולי ישראל מדור דור. מצידי הנני להודיעו כי מוכן אני לפנות בבקשתי ע"ד כבודו אל מוסד נכבד אשר יהיה מתאים אל כשרונותיו הגדולים וידיעותיו הרחבות כי בטוח אני שהמוסד ההוא יתעשר ע"י ידיעותיו מפרוא ויוצר גם יחד.

בתקוה שימלא בקשתו הנני חותם בברכה והערכה
(מקום החותם)

תוכן הענינים

פרק א: המייסדים 1

פרק ב: הנהלה חדשה 5

פרק ג: תלמידים 12

פרק ד: תקופה של זוהר 25

פרק ה: מגיד השיעור והמחנך 31

פרק ו: המחלוקת 38

פרק ז: בדרכי האב 41

פרק ח: הבוחנים 44

פרק ט: מתלמידי הגרחל"ט 46

פרק י: התמורה 79

פרק יא: ראש הישיבה 84

פרק יב: חידוש המוסר 89

פרק יג: הר"מ הרב 93

פרק יד: ראש ישיבה חדש 96

פרק טו: מתלמידיו 102

פרק טז: המוסר בין כתלי הישיבה 156

פרק יז: המשגיח הראשון 159
פרק יח: מבסס המוסר 162
פרק יט: המשגיח 164
פרק כ: רבני מיר בתקופת קיום הישיבה 173
פרק כא: רבנים ילידי מיר 184
פרק כב: שיעורי תורה 191
פרק כג: מוסר והשקפה 263
פרק כד: מטביעי החותם — קלסיקונים . . . . . 378.
פרק כה: מטביעי החותם — אבות המוסר 395
פרק כו: נספחות לפרקי הספר 409
פרק כז: לתולדות הישיבות במזרח אירופה 443
פרק כח: הישיבה בראי בני הדור 451

הקדמה

מאז השואה, בה עלה הכורת גם על כל מקומות התורה המפוארים בפולין ובליטא, שולט בי הרצון להנציח ישיבות קדושות אלו, להציב להם יד ושם בקרבנו למשמרת עולם ולזכרון נצח בתודעת שארית הפליטה, הזוכה כיום לבנות את חייה מחדש בארץ ישראל.

ישיבות קדושות אלו על ראשיהן הדגולים ותלמידיהם היקרים, העלו במסירות נפשם ובהתמדתם, את לימוד התורה בדורות האחרונים לדרגה עילאית שלא תשוער. זכו הדורות האחרונים וישיבות לתפארת פרחו בכל רחבי פולין ליטא, כאשר ההשתקעות בלימוד התורה והיראה, הביאה להתפתחותם הברוכה של סגנונות לימוד והשקפות לימוד שונות. אולם בזכרנו עתה את כל המקומות הללו מהם בקע קול התורה, אנו שומעים אותם בהתחברותם יחד לסימפוניית התורה הנהדרת, אשר שינתה את אופי חיי הדורות האחרונים, העלתה את כבוד התורה, פתחה אפקים חדשים בפני לומדי התורה, והמאמץ הכולל הצמיח גדולים בתורה, אשר זכרם עד היום לא הועם.

„אין עושים נפשות לצדיקים, דבריהם הם הם זכרונם".

סדרה זו באה להגשים אימרה זו. סדרה האמורה להיות נפש לתולדות הישיבות הללו סיפור גידולן והתפתחותן סיפור אורחות חייהן ומקומן במסכת לימוד התורה הכללית.

*

רבו המעודדים אותי לעסוק במלאכת הנצחה קדושה זו. עוד כד הוינא בווילנא עודדני הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל, לגשת למלאכה זו. הוא ראני בעל כישורים לעסוק בה. ודברי כקשתו הם עבורי היום צוואה קדושה.

אך במיוחד זכיתי לעידוד ולעזרה מוחשית אשר אפשרה להתחיל במפעל, מאת כבוד נשיא המדינה ר' זלמן שז"ר ז"ל, חיבה יתירה היה לרעיון זה בעיני הנשיא המנוח, מתוך תחושה, שאנו חבים את חובנו אנו לישיבות אלו שעלו בסערה השמימה. וכך השתתף בפועל ממש בהדפסת החלק הראשון — הוא הספר על ישיבת וולאזין.

הספר הנוכחי הוא השני בסדרה. נושאו הישיבה הגדולה והקדושה — מיר.

בלבי יחס מיוחד לישיבה זו, בה קניתי דעת, בצל קורותיה הסתופפתי בימי עלומי, התחממתי לאורם של ראשי הישיבה וגדולי תלמידיה, אשר דמויות כולם ניצבות תמיד נגד עיני.

אנו הקדמנו בהדפסת ספר זה וביכרנו את חבורו על פני הישיבות האחרות גם מתוך כבוד והכרת תודה לנשיא המנוח, אשר בעצמו היה יליד העיירה מיר. ואף כי ציפה בכליון עינים ליום בו יצא לאור, הנה לא זכה לכך.

תהיה הנצחת הישיבה והעיירה גם מצבת זכרון לנשיא אשר ממקום זה ינק את יסודותיו הראשונים בתרבות ישראל ואהבת התורה ולומדיה.

ברכות מאליפות ומיוחדת לנוות ביתי לעזר לי, דר. רבקה רוקנשטיין־צינוביץ, בת אליעזר וסוסי רוקנשטיין מסוטלובה, בוקובינה — חסידי וויצניץ במשך דורות, אשר בלא עזרתה ומסירות לבה לא היה סיפורה של מיר רואה אור. תודה לה על העמידה לימיני בשעות הקשות של עבודה מפרכת זו, שעודדה ברגעי יאוש, והתקוה שהפיכה היא שהביאה הספר לגמר.

תודתי נתונה לעו״ד יצחק טוניק, נשיא לשכת עו״ד, תלמיד ישיבת מיר, העוסק גם כיום בלא לאות בלמוד התורה, ואשר תומך בישיבות ומעודדם. תודה על העדוד ששאבתי ממנו בעבודת קודש זו.

יעמדו על הברכה: הקרן לתרבות יהודית, מר מ. קרונה יו״ר המחלקה לתרבות וגורמים מסייעים.

ומדי דברי בישיבות ליטא הקדושות לא ימוש מזכרוני מקומות התורה בהם למדתי ראשי הישיבות שאילפוני בינה ולמדוני תורה, אזכירם כאן למזכרת נצח. מרן ר׳ שמעון זעליג צ׳רניאבסקי, חניך ישיבת וולאזין, ר״מ ומנהל הישיבה העירונית — ביאליסטוק.

מרן ר׳ יחיאל מרדכי גורדין, ראש הישיבה בלומזה, אשר היווה לי משענת נאמנה בתקופות מצוקה.

מרן הגאון ר׳ אברהם צבי הירש קמאי, אב״ד ור״מ במיר.

מרן ר׳ אליעזר יהודה פינקל ממיר.

הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי בעל השו״ת ,,אחיעזר״.

הגאון ר׳ חנוך העניך אייגש בעל ,,המרחשת״ הי״ד.

הגאון והחוקר ר׳ חיים הלר.

למורי ורבותי המשגיחים הדגולים של ישיבת מיר הרה״צ ר׳ ירוחם ליבוביץ, והרה״צ ר׳ יחזקאל לוויגשטיין זכר כולם לברכה.

סיבות אישיות וטכניות מנעו את השלמת תיאור דמותה המלאה של ישיבת מיר בחלק זה. לא באו כאן תולדות הישיבה בין מלחמה למלחמה, לא הועלה על נס ולא סופר סיפור נדודי הישיבה בערבות סיביר ובעיקר הסיפור המופלא של חיי הישיבה בשנחיי.

כל אלו יבואו אי״ה בחלק השני.

כן נעלה בחלק הבא את דמותם הגדולה של מעצבי הישיבה האחרים אשר עמדו בראשה והנהיגוה בתקופותיה הקשות ביותר, תקופת מלחמת העולם השניה, הלא הם מרן הג״ר ר׳ אליעזר יהודה פינקל זצ״ל, מרן הג״ר ר׳ חיים שמואלביץ זצ״ל ומרן הרב הגאון הצדיק ר׳ יחזקאל לוויגשטיין זצ״ל, המשגיח, אשר באחרית ימיו שימש בקודש בישיבת פוניבז׳ בבני ברק.

בחלק הבא יובאו גם דוגמאות משיעורי ראשי ישיבות מובהקים בדור האחרון שהתהלכו בישיבות ליטא, על השפעת הגאון ר׳ יצחק זאב הלוי סולובייצ׳יק ועל ישיבת מיר בניו יורק ובירושלים.

כן אנו מקוים בעז״ה לפרסם רשימה מלאה של אישי תורה ואנשי ציבור שלמדו במיר, רשיבת ניצולי הישיבה בשנחיי, וכן על יורשיו הרוחניים של ר׳ ירוחם, ר׳ שלמה הרכבי, ר׳ אליעזר זאב ור׳ ישראל חיים קפלן ועוד, עם דוגמאות מתורתם והגותם היוקדת כולה באש תורתו של ,,המשגיח״ זצ״ל.

ציון לנפש אחי המשכיל צבי הרש צינוביץ ז״ל

בכ״ה ניסן תשל״ז נפסקה לפתע שירת חייו של אחי הדגול, העסקן רב הפעלים ר׳ צבי הרש צינוביץ ז״ל.

הלב רוטט, העינים דומעות והיד רועדת, בגשתי לכתוב שורות אלה. פרשת חייו של אחי צבי ז״ל היתה רבת התוכן ורבת הגוונים. היא שלשלת ארוכה של פעולות נשגבות והשגים רחבים בכל ענפי חיינו הצבוריים. באישיותו התאחדו והתמזגו איש המחשבה ואיש המעשה ויהיו לכח חיובי ומפריא, לכח של בניה ויצירה. המחשבה היונקת מעולם האצילות והמעשה הניזון מעולם המציאות והריאלית הם שניים שהיו אחד בחיי אחי ז״ל. היה ג״כ בעל מבט פקח כמעט נצחי.

עם מותו נחתם פרק רב הוד בעסקנות הציבורית היהודית של תקופתינו, אשר תחילתה בגיל הילדות בידבבנה, עיירת הולדתו במחוז לומזה, וסופה בבומביי הרחוקה שבמדינת הודו הגדולה.

כאשר הלך אחי צבי ז״ל לעולמו, היה נשיא הקהילה היהודית בבומביי. עובדה היכולה ללמד רבות על כישוריו ואהבת הזולת שבערה בלבו הגדול. כי אף שהיה יוצא פולין עלה לגדולה דווקא בקהילה שרובה ככולה מורכבת מיהודי ארצות המזרח. בני קהילה רחוקה זו הכירו בסגולותיו התרומיות והכתירו להם לראש משביר את הזר הזה שמרחוק בא.

ועל אלה אני בוכיה, כי מדי הזכרי באחי צבי ז״ל עולה לנגד עיני בית ההורים בידבבנה שהיה שם תורה וגדולה במקום אחד. אבינו ר׳ יוסף ב״ר יעקב צינוביץ ז״ל היה אחד מהבעלי־בתים הכי חשובים בעירנו. היה תלמיד־חכם מופלג בתורה ובי״ש והנה אמנו המסורה שירקה רייזל ע״ה היתה רבת פעלים לחינוך בניה לתורה ולכל מעשה צדקה בעיירה. בבית זה מקור מחצבתנו ספג אחי צבי ז״ל את אהבת התורה ואהבת ישראל שחונן בהן ואשר התמידו וחיו בלבו עד היום המר והנמהר כאשר לפתע השיב את נשמתו לבוראו.

נכון שבלב כל אדם חבויה מנת אהבה מיוחדת לבית שבו נולד, לעירו או לכפרו, בהם גדל ועשה פסיעותיו הראשונות, אבל אצל אחי צבי ז״ל האהבה הזאת היתה כפולה ומכופלת. אהבתו הגדולה להורינו ולכל המשפחה היתה בלי מצרים. רק חודשים אחדים לפני השואה שיהודי עיר ידבבנה נשרפו חיים בצהרי

יום ט"ו תמוז תש"א (15.7.41) ע"י הרוצחים הפולנים ימ"ש, סיכן אז אחי צבי ז"ל את חייו ונסע לבקרם בפעם האחרונה. גם תיכף אחרי המלחמה נסע עוד פעם בתקוה למצוא איזה זכר ממשפחתנו.

אחי צבי ז"ל, הרב מאיר כמו אחינו ישראל חיים ואני, למד בישיבות לומזה וביאליסטוק. שם למדו באותה עת האחים ר' איסר יהודה ור' אריה לייב מלין, ראש הישיבה „בית התלמוד" בניו יורק. — אולם אחי צבי ז"ל לא המשיך את לימודו בישיבות כאחיו מלומדי התורה, הוא היה אחד מאלה שנסעו לכרך לשם השתלמות ג"כ בהשכלה. למד בגימנסיה בלומזה ואח"כ המשיך ללמוד משפטים בווילנה. בכל פעם כשבא הביתה בחופש קיץ לימד ועזר להרבה סטודנטים עם שיעוריהם חינם אין כסף. בווילנה היה בן־בית אצל הגאון אב"ד ר' חיים עוזר גרודזענסקי. היה ג"כ היועץ המשפטי אצל „ועד הישיבות". גם עזר להרבה רבנים לקבל רשיון מהמדינה להחזיק ברבנות. וכן היה יועץ משפטי לארגון בעלי־מלאכה במזרח פולין.

מלחמת העולם השניה שינתה את מסלול חייו. מסכת הנדודים החלה. נפל בתוך ים הצרות של עם ישראל כולו. הוא נמלט מן הצר אל רוסיה, משם נדד לאיראן, ולאחר שקבל בשנת 1941 אשרת כניסה ומגורים מידי השגריר הבריטי במוסקבה, מצא מקום מקלט בבומביי שבהודו.

שם בהודו, שימש בתחילה כנציג הצלב־האדום הפולני. כן היה גזבר המושבה הפולנית שהתלקטה בהודו באותה תקופה. היה נבחר למרות שבין הפליטים הללו היו פולנים רבים אשר בעבר לפני שנות־השואה תפשו עמדות מפתח במולדתם.

אולם עיקר כשרונותיו באו לידי ביטוי בשטח הצלת בני ישראל. חסד עשה הקב"ה עם פליטי החרב שנמלטו לדרום מזרח אסיה, ששתל את אחי צבי ז"ל בבומביי. מן היום שהתקרב לקהילה היהודית בעיר זו, השתלב בה ובפעולותיה. חברי הקהילה עמדו חיש מהר על סגולותיו והפקידו בידו תפקידים רבים וחשובים עד כי הנחילו לו כבוד והוא נבחר לנשיא קהילתם ולאחר מכן לדוברם של יהודי הודו כולה. הם מצאו בו את ההתגלמות של כל היפה באנשים. כל כולו אוהב אדם וידידם של רבים, ולא היתה זאת ידידות חיצונית שטחית אלא ידידות עמוקה, נאמנות ואהבה לזולת. הוא היה איש עם לב חם ותמיד מוכן לעזור לכל אחד בלי יוצא מן הכלל. — בתפקידו זה יצגם רבות לפני השלטונות ומנהיגי המדינה. וכן עמד בראשם גם בכל פעילות בינלאומיות. כאשר ביקר האפיפיור בהודו, היה הוא ראש משלחת של יהודי המזרח־הרחוק אשר נפגשה אתו. במהלך הביקור אחי ז"ל אף ניהל אתו שיחה בלטינית, בה שלט. ג"כ בשם הקהילה של יהודי

הודו קבל פניו דה־גול נשיא צרפת, נרו־גאנדי ואח״כ אינדירה גאנדי. היה מיוצג בכל קבלות פנים של הדפלומטים בהודו. היה **פרסאנא־גראמא** בממשלת הודו, ובגלל זה היה יכול לעשות כל־כך הרבה בשביל היהודים שם.

אך עיקר פעולתו היתה בפנים בתוך הקהילה, בתוך העם. כאשר באותן שנות המלחמה פעל ללא לאות למען הפליטים היהודים הרבים שנקלעו להודו מחמת המציק.

ביוזמתו הוקם המשרד הארצי ישראלי שנקרא „פלסטיין אופיס אוון אינדיה״. באמצעותו עמד בקשרים הדוקים עם „הסוכנות היהודית״ אשר העבירו לו סכומי כסף וסרטיפיקטים עבור אותם פליטים שנית היה להעבירם לארץ ישראל.

במיוחד ראויה לציין פעולת העזרה הדחופה שנעשתה בשנת 1944 כאשר הגיעו להודו 500 פליטי חרב יהודיים שברחו מאפגניסטן ושלטונות הודו הבריטיים עמדו לגרשם. אחי ז״ל, נחלץ מיד לפעולת הצלה וכיו״ר המשרד הארצי ישראלי והסנטרל אוף ג׳ואיש בורד, החל לבלום את כוונת השלטונות. סכומי כסף גדולים נאספו במהירות ובחצר בית הכנסת הוקמו צריפים למשכנם. כמו כן דאגו גם לפליטים אלו למחיה, ובו זמנית ניהל מאבק תקיף ובלתי פוסק נגד כוונת הממשלה עד כי חפץ ה׳ הצליח בידו ורוב הפליטים קבלו אשרות כניסה לארץ. במשך שהותם בבומביי דאג להם גם לחינוך יהודי ולמרות עיסוקיו הרבים התפנה גם הוא עצמו לתת שיעורים בתנ״ך לתלמידים.

זו היתה שעתו הגדולה של אחי צבי ז״ל. בימים הטרופים ההם השקיע את כל לבו האוהב לעזור לעמו האומלל. אולם גם לאחר המלחמה וגם לאחר הכרזת העצמאות, המשיך ביתו בבומביי להיות בית ועד לכל יהודי שהזדמן שם. הוא היה הכתובת אותה ידעו ברחבי תבל, וכך השאיר אלפי אלפי ידידים בכל קצות הארץ שביקו את מותו הפתאומי.

במסגרת תפקידיו הרבים עמד בקשרים הדוקים עם ראשי השלטון בהודו, רכש את אמונם וידידותם. כן היה חבר הועד הפועל הציוני העולמי וחבר הנהלת הקונגרס היהודי העולמי. אותם שרת עד יומו האחרון. רוחב דעתו ולבו שהיה מלא אהבה ורחמים, מציגים אותו בתור אחד מיחידי־סגולה שהיו בדורנו.

יהיו נא דברים מעטים אלו מצבת זכרון לאחי צבי ז״ל. ראוים הם שיקבעו בשער ספר זה, ספר ישיבת מיר, אותה זכר בהערצה, והוא אשר המריצוני ללא הרף להציב לה גל־עד, ולהנציח בכלל את ישיבות ליטה ופולין שעלו למרום.

שירת חיי אחי צבי ז״ל באמצע נפסקה ואנו מבכים את מותו. פטירתו היא אבדה שאינה חוזרת. חייו היו בבחינת ספר שלם, והנה נסתיים הספר, אבל גווילין

נשרפים ואותיות פורחות באויר. רוחו נשאת ומפעמת בלבות הרבה מבני ישראל.
יהי זכרו ברוך.

המחבר

אחי ז"ל השתתף בישיבת הנהלת הקונגרס היהודי העולמי שהתכנס בז'נבה בנובמבר 1976, חלה במהלך הדיונים הגיע לירושלים היה בטפול רפואי רצוף בבית החולים הדסה וישבק שם חיים לכל חי ב־כ"ה ניסן תשל"ז. ומנוחתו כבוד בבית הקברות הר הזיתים בירושלים. ביום השלושים לפטירתו הוצבה מצבה על קברו הרענן בצרוף לוח הנצח של הורינו הקדושים אחינו ואחותנו שנספו בשואה הי"ד.

פרק א

המייסדים

בעשרת ימי תשובה של שנת תקס"ג, פרסם הגאון רבי חיים מוולוזין את מכתבו המפורסם, בו הוא קורא לעזור לו בהקמת ישיבה. היא, הישיבה הראשונה, אם הישיבות כולן — ישיבת וולוזין המפורסמת והמעטירה.

במכתבו, מנתח רבי חיים את מצב התורה הירוד בדורו, ואת החובה הקדושה להקים ישיבה, שתחזיר את תפארת התורה לקדמותה. בענוותנותו הגדולה ובצניעותו האופייניות, הוא מסביר, שאמנם „אנא נפשי יודעת מיעוט ערכי, כי לא הגעתי למדה זו לחוות דעת ברבת בני עמנו, עפר אני תחת כפות רגלי עם ה' הקודש. איך אנענע ראשי לקבל עטרה שאינה הולמת אותי להוכיח ברבים את עם ה' ב"ה".

אך מצב התורה המושפל לא נתן לו מנוח ועל כן „ואם החרש נחריש כעת בנידון הזה אשר רפו ידים מן התורה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחב"י בלי מורה, כ"א אין גדיים אין תיישים ודלתות בהמ"ד ינעלו ח"ו".

בסוף מכתבו, לאחר ההסבר על מהות הישיבה שבדעתו להקים ולבסס, הוא מסיים בתקוה „וכמוני יעשו נא שאר האנשים אשר כגילי, ואף כי גדולים ממני ישאו קו"ח בעצמם ואשרי הגדולים נשמעים לקטנים".

ואמנם, זכתה קריאתו הנלהבת והקדושה להד חוזר. הצלחתו המרשימה, ביסוד הישיבה הגדולה בוולוזין, הכתה גלים ברחבי העם היהודי. היא עוררה התלהבות בלבבות, רצון קודש להשמע לקריאתו וללכת בעקבותיו. היא היתה הרקע והכשירה את הקרקע לצמיחתה של ישיבת מיר, עשרים ושתים שנה (בשנת תקע"ה) לאחר יסוד אחותה הבכירה בוולוזין.

---

1. רב בהלוסק, וואלקובסקי סיבלק ופלונגיאן.
2. דיין צדק בווילנא, רב בטרוק, וברוסטיק ביטש (פלק מוהליב).

ראשית צנועה

באחת העיירות העתיקות בליטא, בעיירה מיר, הוקמה הישיבה, אשר ברבות הימים והשנים הפכה לסמל ולמושג בעולם התורה, וקבעה לנצח את השם „מיר" בתודעת העם כמבצר של תורה, וכמגדלור ליראת שמים ולחכמת המוסר.

טרם ייסוד הישיבה לא נודעה לעיירה זו שבפלך מינסק, אשר ברוסיה הלבנה, כל חשיבות מיוחדת. קשרי התחבורה שלה עם סביבתה היו רופפים. אפילו מסילת הברזל לא עברה בה ולא קשרה אותה אל מרכז הארץ. פרסומה היחיד, בא לה מן הירידים הגדולים שהתקיימו בה עוד מסוף ימי הביניים. ירידים שמשכו אליה בעבר סוחרים מכל חלקי רוסיה ואף מחוצה לה.

ראשיתה של הישיבה בפעולה צנועה של אחד מנכבדי העיר, סוחר אמיד ותלמיד חכם מובהק — רבי שמואל ב"ר חיים טיקטינסקי. אהבת התורה בערה בקרבו. העזובה הנוראה בשטח לימוד התורה הדירה שינה מעיניו ולא נתנה לו מנוח. על כן החל מתוך יזמה עצמית לאסוף סביבו צעירי העיירה ועיירות הסביבה, ובעצמו התפנה מעסקי מסחרו לשבת וללמוד עמם תורה.

רבי שמואל כלל לא פילל ולא העלה על דעתו, שפעולתו הברוכה תצמיח פירות כה רבים בעתיד. שאותם צעדים צנועים ראשוניים שעשה, יובילו ליצירת מרכז תורני, רב השראה ורב השפעה על אלפי צעירים ממיטב הנוער היהודי, אשר יגשימו בו את שאיפתם לגדול בתורה ולהשתלם ביראת שמים.

אולם, זכה רבי שמואל לראות עוד בחייו בהתפתחותה ובפרסומה הגובר. תרומה מיוחדת להתפתחות זו העניק בנו רבי אברהם, שהגיש לו בכל הפעולות עזרה רבה, ועוד בחיי אביו מילא את מקומו בהנהלת המוסד החדש.

רבי אברהם, שמו יצא לפניו כגדול בתורה וביראת שמים. לישיבה היה בוחר תלמידים מחוננים, בעלי כשרונות, אשר מהם אפשר היה לקוות שיניבו פירות בעתיד, ויצמחו לגדולי תורה שיאירו את שמי דורם.

רבי אברהם כבש את לב תלמידיו בשיעוריו המקסימים. מלבד העול הרוחני, רבץ על שכמו ההנהלה הכללית והוא דאג לכל מחסוריה החומריים. הוא היה מסור כל כולו לישיבה, לקיומה ולהתפתחותה. מסירות שהתאפשרה בזכות אשתו שנטלה על עצמה את ניהול עסקי המשפחה.

רבי אברהם היה גם נחשון התיקונים בדבר מעמדו הנחות של בן התורה בדורו. לזכותו נזקף ביטול המנהג של „אכילת הימים", בהם היו התלמידים סועדים לפי תורנות בבתי היהודים בעיירה. הוא קיבל על עצמו את כלכלת התלמידים שבאו לישיבתו, ובכך ציין תחילתה של מהפיכה במושגי הימים ההם.

בתחילה כלכל את התלמידים מרכושו הפרטי, אך עם התפתחות הישיבה סייעו בידו גם כמה מעשירי העיירה והסביבה.

אז, באותם הימים, עדיין לא היה מקובל להתרים בערים רחוקות עבור ישיבה. אולם, רבי אברהם נטל גם עול זה על עצמו, ולמרות הקשיים וההפסדים שנגרמו לו אגב נדודיו בערי המדינה, יצא לדרך וזכות שמו הטוב, גדולתו בתורה ויראת שמים הנטועה בקרבו, סללו לפניו את דרכי ההצלחה.

ראש ישיבה שני

לצידו של רבי אברהם פעל ראש ישיבה שני, אשר כיהן גם כמשגיח. הלא הוא „החריף", — רבי ישראל העלירי.

רבי ישראל בן הרב ר' אהרון, היה יליד קאיידאנוב (מחוז מינסק). והתייחס מצד אמו להגאון בעל „התוספות יום טוב". רבי ישראל למד בוולוזין, בתקופת הגר"ח, והוא אחד מארבעת האחים המפורסמים: הגאון ר' יחיאל העלירי, בעל „עמודי אור". הרב ר' מאיר העלירי, הרב הגאון רבי יהושע העלירי[3], אשר למד בצעירותו אצל אחיו רבי ישראל במיר.

תפקידו בישיבת מיר היה להדריך את בני הישיבה הצעירים בלימוד הגפ"ת ובדברי „הראשונים".

רבי ישראל התפרסם בחריפותו ובכח „החידוש" בו נתברך[4]. הניח בעזבונו, חיבור גדול על כל מסכתות הש"ס, ובו חדושיו שחידש בעת הגדת שיעוריו במיר ובמינסק. כן השאיר אחריו ברכה גם שו"ת רבים. את חידושיו למסכת חולין, סידר כבר לדפוס בספר שהכיל שני כרכים.

רבי ישראל נפטר בשנת תרכ"ד, בקייאדאנוב עיר מולדתו, בה שימש אב"ד ארבע שנים.

נכדו של רבי ישראל, רבי יחיאל[5] גמל חסד עם סבו הדגול, והוציא לאור לאחר שנים רבות (בשנת תרס"ט) שני ספרים משל סבו, בשם „נחלת ישראל", המכילים חידושי תורה על המסכתות, בבא קמא ובבא מציעא, חידושי הספר מצטיינים בחדירתם לעומק פשט דברי הגמרא ופרושי רש"י ותוס' המעטרים אותה מסביב. כשמעלתו הנוספת שפתו הקלה, הקולחת והבהירה.

---

3. מגיד ומו"צ בווילנא בהורודנא אב"ד בפללנגיאן ובטלז.
4. משום כך זכה בפי דורו לכינוי „החריף".
5. רב בקייאדאנוב.

מות המייסדים

בט' בניסן, שנת תקצ"ה, נפטר רבי שמואל מייסד הישיבה ומנהלה הראשון. הוא נפטר הרחק מביתו — בהונגריה, שם שהה 12 שנה לרגל מסחרו. הניח אחריו כתבים עם חידושי תורה, „אך מחמת כי נפטר רחוק מעיר מגורו... ע"כ שלטו בכתביו ידי זרים" [6]. ולצער לומדי התורה לא הגיעו לידינו.

באותה שנה ב־ב' באלול תקצ"ה, נפטר גם בנו רבי אברהם, מנהל הישיבה בפועל. בן ארבעים היה במותו, ושתים עשרה שנה כיהן כראש ישיבת אביו, במיר.

על מצבתו, במקום מנוחתו במיר, חרטו לזכרון עולם את הדברים הבאים: „אשרי מי שעמלו בתורה, עסק בה תמיד וגם שמרה, רבצה לרבים בדרך ישרה, הדור פעלו במצוות בוראו, מאודו פזר לעניים כשורה".

מותו גרם זעזוע. מוקירי התורה הוכו בהלם, והיגון מלא את לב מיודעיו הרבים. הגאון המפורסם רבי דוד, אב"ד נבורהדוק, הספיד אותו בדברים נרגשים: [7]

„על פטירת הרב המופלג מו"ה אברהם מק"ק מיר, שהחזיק ישיבה רבה, אשר נתאספו אליו תלמידים ממרחקים ועלו למספר יותר משנים עשר מניינים כן ירבו. והרב הנ"ל היה משגיח בעינא פקיחא עליהם עד מאד בעסק ישיבתו, והרבה מהם מצאו סימן טוב, רב בלימודים אצלו וגדיים נעשו תיישים וטלאים בעלי קרניים".

תם פרק ייסוד הישיבה. החלו פרקי ההתבססות וההתפתחות בדרך אל תהילת עולם, כמעוז התורה.

---

6. תולדות הגאון הרחי"ל.
7. בספרו הידוע „גליא מסכתא".

פרק ב

הנהלה חדשה

פטירת מייסדי הישיבה ומנהליה הראשונים, הביאה לשינויים מהותיים בהרכב הנהלה. רבי שמואל, מניח היסודות, השאיר אומנם בן־חיים לייב, שעתיד היה למלא תפקיד מכריע בקידום והתפתחות הישיבה, אך באותם הימים היה עדין נער, בן שתים עשרה שנים בלבד.

לפיכך מונה כמנהל הישיבה, הגאון רבי יוסף דוד אייזנשטאט, ראב״ד מיר, אשר עוד בחייו יצא שמו לתהילה כאחד מגאוני הדור.

תולדות חיים

רבי יוסף דוד נולד בשנת תקי״ז בעיירה זיטל שבמחוז סלונים. בן למשפחת למדנים מובהקת אשר ייחוסה הרם מגיע עד לרמ״א. אביו, ר׳ צבי, סוחר נכבד עושיר, עסק ללא לאות בלימוד התורה. והש״ס כולו היה שגור על לשונו.

ואכן זכה ר׳ צבי שלא פסקה תורה מזרעו, וכל בניו הפליאו בלימוד תורה. אולם הגדול מכולם, המפורסם ביניהם היה רבי יוסף דוד, הידוע יותר בכינויו — „ר׳ דודעל מירער״.

עוד בהיותו צעיר לימים ידעו, כי דרך כוכב חדש בשמי התורה. הכל חשקו בו כחתן לבתם. עד כי נפלה זכות גדולה זו בחלקו של רבי משה אייזנשטאט[1], ראב״ד קלצק. המתווך בשידוך זה היה גיסו של רבי משה, הגאון רבי אליעזר קאליר, אב״ד רעכניץ וקאלין שבמדינת אוסטריה. הוא זכה להכיר אברך צעיר זה, כאשר הזדמן לביקור בליטא. רבי אליעזר שוחח עמו בדברי תורה, הוקסם מחריפות שכלו, ועמד משתאה מול רוחב ידיעותיו והיקפן בכל מקצועות התורה.

1. נכד הגאון רבי מאיר, אב״ד אייזנשטאט בעל השו״ת „פנים מאירות״.

לאחר נישואיו התמסר רבי יוסף דוד ביתר שאת ללימוד התורה. ואז החלה להתפתח חליפת המכתבים הענפה בדברי תורה בינו לבין גדולי דורו ובמיוחד עם דודו הגאון רבי אליעזר הנזכר.

רבי יוסף דוד קיים גם מצוות „הוי גולה למקום תורה". עזב את בית חותנו הנוח כדי לצקת מים על ידו של הגאון רבי יום טוב ליפמן, אב"ד קאפוליה ובעל ה„קדושת יום טוב" [2].

בביתו, פגש והתרועע עם תלמידי חכמים גדולים שהסתופפו אותה עת בצילו של גאון זה. ביניהם אנו מבחינים בשמות מפורסמים כגון. רבי אריה לייב קצנל־בויגן, לעתיד אב"ד בריסק דליטא, רבי דוד ב"ר משה מקלצק, אב"ד בנובהרדוק, ומחבר הגליא מסכתא, רבי אהרון, אב"ד קלצק ועוד.

הם רכשו אצל בעל „הקדושת יום טוב" את דרך לימודו המיוחדת. דרך שהתרחקה בצורה קיצונית מפלפולים מיותרים ובניית מגדלים הפורחים באויר. „את עיקר מעיינם השקיעו בביקורת ענינית, בדיוק מירבי בלשון הראשונים" בחישוף מקורותיהם והעמקת יתר בדברי ראשוני הפוסקים [3].

שמו של רבי יוסף דוד הלך והתפרסם. מיום ליום נודע יותר ויותר בקרב תופשי התורה שבדור. חכמי זיטל, מקום מגוריו, — עיר ואם בישראל בימים ההם [4] — השתבחו בגדולתו של בן עירם הצעיר.

באותם ימים שימש סבו וקנו של רבי יוסף דוד רבי חיים ראב"ד של העיר. כאשר זקן ובא בימים, נתן את הסכמתו להצעת טובי העיר, למנות את נכדו האברך הגאון הצעיר לאב"ד הקהילה החשובה.

אך בזיטל נשאר רבי יוסף דוד זמן קצר בלבד. מיר — נתנה בו את עיניה. ובגיל כ"ד עלה על כסא רבנותה.

בהסכימו לכהן פאר בקהילת מיר, הוסיף רבי יוסף דוד עוד חוליה לשרשרת רבני משפחת חותנו „אייזנשטאט". בניה כיהנו במשך דורות ארוכים במיר, כרבנים וכנושאי העדה. רבי יוסף דוד עצמו בא למיר למלא את מקום שאר בשרו, הוא הרב הקודם, הרב ר' צבי הירש בן הרב מיכאל, בנו של הגאון בעל ה„פנים

---

2. אשר היה לפני כן אב"ד בזאבלודובי, קהילת ביניים בין גלילות גרודנה וטיקטין.
3. איפיון דרך לימודם, נזכר בהקדמה ל„קדושת יום טוב", שהופיע במיוחד על ידי נכד המחבר, רבי אליעזר ליפמאן רבינוביץ שו"ב במינסק.
4. בזיטל נולד רבי יעקב קראנץ, המגיד מדיבנא. בזיטל שמשו רבנים מגאוני הדור. כהגאונים רבי יחזקאל קצנלבויגן, גם אב"ד קייצאן ואלטונא. המבוגר, ורבי חיים הכהן רפופורט, אח"כ אב"ד סלוצק לבוב.

מאירות". ואז, כאשר קבל על עצמו עול רבנות זו, אימץ גם את שם המשפחה „אייזנשטאט".

בשנת תקנ"ו — תקנ"ז התקבל בה כאב"ד וכיהן ברבנות זו חמשים שנות ברכה. בימי שלטונו הגיעה קהילת מיר למרום פיסגת הצלחתה הרוחנית והחמרית גם יחד. והפכה לעיר ואם חשובה ברחבי רוסיה הלבנה וליטא.

קוים זוהרים באישיותו

אישיותו המיוחדת, שהקרינה מאור תורתה, היתה גורם חשוב ופעיל בהתפתחותה החיובית של העיר. מעלותיו התרומיות ומידותיו הנעלות נישאוהו מעל העם כולו, עד כי ידעו הכל שאיש אלוקים שוכן בקרבם [5].

אהבת התורה שיקדה בו לא ידעה גדולות ומצרים. על אהבה זו מסר את כל חייו.

רבי יוסף דוד בחר בדרכי הפרישות והרבה לסגף עצמו. אך גם בימים בהם היה שרוי בתענית, היה עומד ולומד כל היום בקדושה ובטהרה. הרבה גם לעסוק בספרי מוסר המביאים ליראת שמים, ובמיוחד היה חביב עליו ספר המוסר „מסילת ישרים" אשר שיננו ללא הרף. ובנוסף לכל אלה, היה עורך כל לילה תיקון חצות ובוכה מרה על חורבן בית המקדש.

דוגמא מוחשית להתמזגותו המוחלטת עם התורה, משמש הסיפור הבא:

בנו רבי שלמה שאלו פעם:

— אמור נא אבא, הן הרופאים הזהירו אותך שבתעניותיך וסיגופיך התמידיים, אתה מסכן את חייך.

— בני, תורת ה' משיבת נפש, ואיש אשר אהבת התורה ויראת שמים שוכנת בלבו היא תשביעהו לחם שמים ותוסיף לו שנות חיים [6].

ואכן, למרבה הפלא, למרות דרכי הפרישות, היה רבי יוסף דוד בריא וחזק. גבה קומה, משכמו ומעלה לכל העם, הדרת פיו מאירה, ועד שיבה שמר על רעננותו [7].

---

5. צדקותו ענוותנותו היו גדולים. מעולם לא הטריח אפילו ילד קטן שיגיש לו דבר. גם לא בימי זקנותו. אף כאשר היה ישיש נמנע מבקשת עזרה. ומכתת רגליו להביא לעצמו ספר. גדול היה בעיניו כבוד הבריות יותר מגופו.
6. „גיר דוד" עמ' 145.
7. לעת זקנותו קשתה עליו מלאכת התשובה לרבים שפנו אליו, למרות רצונו ביקש מאחד הדיינים שישיב בשמו לכל אחד ואחד. הוא נהג כמנהג ידידו הגאון הצדיק ר' אריה לייב קצנלבויגן, אב"ד בריסק דליטא.

בשבתו כאב"ד, לדון בדין של בין אדם לחבירו, היתה אימתו על שני בעלי הדברים, אשר עמדו לפניו ביראת הכבוד וברעדה. הכל ידעו שמשפטו משפט צדק. על כן נהרו אליו גם מרחוק. על מנת שיישר הידורים ויפתור סכסוכים, ויוציא לאור דין אמת לאמיתו.

ומעולם לא ערערו על פסקיו, מוצא שפתיו היה קודש. ובציבור אף רווחו שמועות על „מופתים" בדרכו בקודש.

רבי יוסף דוד נחשב על גדולי „המשיבים" שבדורו. בכל שטחי ההוראה וההלכה למעשה. ממרחקים פנו אליו בכל דבר קשה. ובין השואלים, גם גדולי ארץ, אשר העריכו את תשובותיו העמוקות והמפורטות וסמכו עליהם ללא הרהור. הביטוי „וכבר הורה זקן" שנכתב עליו, מוכיח עד כמה גדולה היתה סמכותו ההלכתית.

חידושיו על הש"ס והפוסקים וכן תשובותיו המרובות לא ראו אור הדפוס[7].

מעט מאד מדברי תורתו ניתן למצוא בספר „גליא מסכתא", לידידו הגאון ר' דוד אב"ד גובהרדוק, וכמו כן בספר „מנחה בלולה", למחותנו רבי שמעון, מו"צ סלונים. (אבי אשת בנו, ממלא מקומו, הרב ר' משה אברהם).

כשם שהכל פנו אליו בכתב בענייני הלכה, כן הרבו לשחר את פניו. גדולי ישראל עלו לרגל למיר בכל הזדמנות, כדי להשתעשע אתו בדברי תורה. גאון מפורסם כרבי יעקב אב"ד קרלין (בעל „המשכנות יעקב") סטה פעם ממסלול נסיעתו ובלבד שיוכל לבקר במיר את רבי יוסף דוד שתהילתו בפי כל. והגאון הנודע רבי מנשה מאיליא בא פעם למיר באופן מיוחד, כדי לשמוע את ביאורו של רבי יוסף דוד למשנה שהתקשה בפירושה.

מחברי ספרים השקיעו מאמצים לזכות ממנו להסכמה לחיבוריהם. ואף כי רבי יוסף דוד, היה זהיר ומיעט בהענקת הסכמות, הרי שמו והסכמתו מתנוססים על שערי כמה מן הספרים החשובים שהופיעו בזמנו[8].

את הנהלת הישיבה קבל לידיו, בשנת תקצ"ה אחרי פטירת המייסדים. אין בידנו פרטים מדוייקים על צורת הישיבה וניהולה תחת שרביטו. אולם, אישיותו

---

8. ישם לציין את הסכמתו לדפוס ש"ס ווילנא (רא"ס) — (תקצ"ה) לספר „שאגת אריה" — (תקצ"ה) והגאון רבי אריה לייב, ר"מ מינסק ואב"ד וולוזין ומיץ. ל„מדרש רבה עם הביאור „אשד נחלים" — לר' אברהם שיק מסלונים. וכ"ו ל„תנא דבר אליהו" מהדורת הג"ל. לספר „עטרת צבי" — (תקצ"ג) שמחברו בן מיר, ר' ישראל יעקב בן צבי הירש.

הכבירה העניקה לה תנופה גדולה, ובימיו כבר נחשבה לישיבה השנייה במעלה, אחר אם הישיבות — וולוזין. וממעמד רם זה לא ירדה שנים רבות.

בן שבעים ושמונה היה רבי יוסף דוד כאשר שבק חיים לכל חי. תחושת האסון על פטירת הגאון והצדיק, הקיפה קרובים ורחוקים. כל גדולי הדור קשרו עליו מספד [9].

ועל מצבתו חרתו את המלים הבאות:

„ציון לנפש אדמו״ר, הרב החסיד והעניו המפורסם לגאון ולתפארת זו, מרביץ תורה לרבים כקש״ת מו״ה יוסף דוד בהר״ב מו״ה צבי הירש זצ״ל, אב״ד ומו״צ דפ״ק מיר, קרוב לחמשים שנה. הצדיק נאסף לעמו יום ב׳ כח טבת שנת תר״ו לפ״ק״ [10].

הבן — היורש

רבי יוסף דוד, הניח אחריו ארבעה בנים ושלוש בנות. בנו בכורו, הרב מיכאל, גר בשרשוב. הבן השני, רבי משה אברהם, מילא מקום אביו ברבנות מיר. השלישי, הרב שלמה היה אב״ד בוטען [11] (מחוז סלונים). הרביעי, ר׳ ישראל אשר שרשבסקי היה מחשובי ונכבדי הבעלי בתים, בבריסק דליטא.

אחד מחתניו היה ר׳ משה שחור, מחשובי מיר ונכבדיה. בנו של ר׳ משה, הוא ר׳ חיים לייב הנודע בשמו „הנגיד״ [12].

---

9. לדוגמא, הספד הגאון הגדול, רבי דוד טעבלי, אב״ד מינסק. עד כמה העמיק הכאב על מותו. הרגשת האבדה הגדולה, וההערצה לדמותו תעיד עובדת ריבוי הילודים ששמם נקרא יוסף, דוד, עוד שנים ארוכות לאחר מכן. ביניהם, גם כאלו שגדלו בתורה ושמם הולך בארץ.
10. נוסח המצבה הועתק על ידי בן ציון אייזנשטאט ב„הצפירה״ שנת 1829 מס. 265.
11. לפניו שימש כרב העיר ה„ג״ר זאב וואלף הלוי בעל השו״ת „עמק הלכה״ הידוע בעולם ההוראה כמו״צ מומחה בעניני הלכה למעשה.
12. היה חתן ר׳ יעקב ברלין ממיר, גיס הנצי״ב והגאון רבי יחיאל מיכל אפשטיין, אב״ד גובהרדוק. מחבר הספר „ערוך השלחן״.
אף כי עיקר פעולותו היתה העיר והישיבה, יצא והתפרסם שמו מעבר לגדולה. גם אליו פנו רבנים חשובים בבקשת הסכמה לספריהם.
בין הפונים אנו מוצאים את ר׳ אליהו חיים אב״ד טורעץ, בבקשת הסכמה לספר החשוב „אדרת אליהו״ (ווילנא תרכ״ה), כן נתן הסכמה לחומשים הידועים בשם „מקראות גדולות״, שהופיע בשנת, תר״ך בווארשה, על חומשים אלו הסכימו: הנציב מוולוזין, בעל העונג יום טוב, ר׳ מאיר אוויערבך מקאליש, ר׳ דובעריש מייזליש מווארשה, רבי משה אברהם מתואר שם „הרב הגאון המפורסם״.

רבי משה אברהם אשר ירש את אביו, היה תלמיד חכם גדול בזכות עצמו. עיקר תורתו רכש אצל אביו. כן למד אצל חותנו הרב ר' שמעון מו"צ סלונים. שלספרו „מנחה בלולה" נודעת חשיבות גדולה בענייני פסק והוראה.

בתחילה היה רב העיר זיטל, אולם בשנת תקצ"ז נקרא על ידי אביו לעזור לו בניהול הישיבה במיר. ואמנם, תרם לה רבות עוד בחיי האב, במישור המינהלי וכמובן גם במישור הרוחני. למעשה כאשר זקן רבי יוסף דוד, הוטלה עיקר המעמסה הקדושה על כתפיו[12].

בשנת תרכ"ז, נפטר במיר והובא בה לקבורה[13].

רבי משה אברהם השאיר אחריו דור ישרים יבורך. במיוחד, יש להזכיר את הלמדן המופלג ר' צבי הירש אייזנשטאט, אשר נולד במיר בשנת תקע"ד, חונך בבית סבו הגאון רבי יוסף דוד. הוא עבר לווילנא עם נישואיו לבת העשיר והנכבד ר' אליהו בן זלמן היילפרין (חתן המלבי"ם).

ר' צבי הירש, היה מיקירי ירושלים דליטא, פרנס צדקה גדולה, גבאי „חברא קדישא", וקלויז ישן. ממייסדי קיבוץ הלומדים „כולל אברכים" להוראה בקלויז הישן. ותמך רבות במוסד חשוב זה[14].

בין שאר פעולותיו להפצת התורה, יש למנות את תמיכותיו הנדיבות במחברים חשובים שהתקשו בהדפסת חיבוריהם. אלו הזכירוהו לטובה בהקדמות לספריהם[15].

ר' צבי הירש, היתה לו גם ידיעה רחבה בתורת החשבון והמדידה, והצטיין בידיעת העניינים הנוגעים לדינא, בערומה, בעירובין, שיעורי מקוואות וכיוצא בסוגיות אלו. חידושיו התלמודיים נמצאים גם בספרים. „מקורי הרמב"ם" „מעין חיים" ב' בשורה בפ", בי"ד דוד".

---

13. הספד על רבי משה אברהם נשא הרב הגאון הדרשן ר' נח רבינוביץ. בספרו ספר הדרושים „תולדות נוח" מופיע תמצית משני הספדים. האחד שספד בעת מסע ההלוויה במיר. והשני בקהילתו טורעץ.
14. הערכה על רבי משה אברהם ועל בנו ר' צבי הירש, „בעיר ווילנא" להלל נח מגיד שטיינשטיידר.
15. בין המחברים המציינים את עזרתו. רבי בצלאל הכהן, מו"צ ראשי בווילנא, בספרו „ראשית ביכורים" רבי יחיאל מיכל וולפזון„ אב"ד יאנושוק בספרו „שפת הים" רבי יצחק בעל „הזיר יצחק".

ראש ישיבה שני

בבואנו לחתום את תקופת נשיאות רבי יוסף דוד ובנו רבי משה אברהם בישיבת מיר, החובה להזכיר את המשגיח וראש הישיבה השני שעמד עוד לעזר לרבי יוסף דוד, — את רבי משה מירסקי.

יליד העיירה מיר (שנת תקע"ח) למד בצעירותו בישיבה במקום מגוריו. היה תלמידו המובהק של רבי יוסף דוד. ממנו קיבל את דרך הלימוד הישר, להעמיק חקר בדברי הגמרא ובגדולי הפרשנים בפשטות נכונה.

רבי משה נשא לאשה אחת מבנות מיר. ושקד על דלתות התורה בהתמדה. עלה במעלותיה בבקיאות ובחריפות, ונודע כמחדש מעולה וכמסביר בעל שיעור קומה.

מורו ורבו, רבי יוסף דוד מינה אותו למשגיח ולמפקח על תלמידי הישיבה. עליו הוטלה האחריות להשיב לכל שואל בכל שעות הלימוד. הערצת התלמידים אליו, גם שנים ארוכות לאחר שעזבו את הישיבה, מוכיחה עד כמה הצליח בתפקיד הנעלה.

לאחר פטירת רבי יוסף דוד, ולאחר נישואיו השניים. עזב את מיר ונענה להפצרת טובי בעלי הבתים בנאשביז להתיישב בעירם ולשמש בה כר"מ, בישיבה המקומית, שזקוקה היתה באותם הימים לחיזוק ולתנופה.

שש שנים שימש בתפקידו במיר ושלושים ושש שנים בישיבת נאשביז, אשר הוכרה לכעין סניף לישיבות וולוזין ומיר[16].

זכות סגולותיו כמחנך, יחסו האבהי לתלמידיו. וידיעותיו המקיפות והעמוקות בתורה הפכו את הישיבה לאבן שואבת למאות תלמידים ואמנם, הצמיחה הישיבה גדולי תורה רבים, אשר תפסו עמדות ציבור בכירות כרבנים ופרנסים.

רבי משה נאסף אל עמיו בשיבה טובה, ועד יומו האחרון בשנת תרס"א — והוא בן פ"ג שנה — אמר את שיעוריו הקבועים בישיבה.

---

16. בוגרי הישיבה המשיכו בלימודיהם בשתי ישיבות אלו מכתב המלצה של רבי משה פתח לפני התלמידים את שערי הישיבות ללא בחינת כניסה כלשהי.

פרק ג

תלמידים
(מתקופת רבי יוסף דוד ובנו רבי משה אברהם)

רבי מרדכי רבינוביץ

היה בנו של רבי משה „קעלמער" הנודע. (הנקרא כך על שם העיירה — קעלם). למד שנתיים וחצי בישיבת מיר, והיה מקורב לראש הישיבה. אכן, הושפע מאד מהליכותיו בקודש של רבו הגדול.

רבי מרדכי היה מיקירי העיר ווילנא. שמו יצא לכבוד ולתהילה בין למדני העיר. הדבר בא לידי ביטוי בהסכמות הרבנים על ספריו, המתארים אותו הן כחריף והן כמתון וכמסיק שמעתתא אליבא דהלכתא.

בין ספריו: „שלום מרדכי", (תר"ן) ביאורים על המדרש לפי סדר הפרשיות. „דברי חן" על אגדות חז"ל, „רב חסד", — ביאורים על סידור התפילה. (תרנ"א)

פרסם גם מאמרים בעתונות התקופה, בה„מגיד" „הכרמל" „הלבנון", בי־ניהם מאמר מענין על תולדות הגאון רבי יוסף, שפירסם ב„גן פרחים" של יהושע מזח. (הובא כמקור לפרק בספרנו על הנ"ל).

נפטר בשנת תרנ"א.

רבי מאיר שוואַרץ (שחור)

נולד במיר בשנת תר"ג, לאביו רבי צבי זאב אשר נכד רבי יוסף דוד, ובעצמו נחשב בזמנו ל„גביר נכבד" ול„נדבן מפורסם".

רבי מאיר למד בישיבה המקומית בתקופת הרבי משה אברהם ובגיל י"ח כבר היה בקי בש"ס ובפוסקים, גדולי הדור הסמיכוהו להורות ולדון. כן היה תלמידו של הגרחל"ט ובידידות עם בנו רבי שמואל.

אולם, רבי מאיר לא נטע אהלו בתורה ופנה לחיי מסחר והיה לסוחר מצליח, רבי מאיר זכה לשתי שולחנות לתורה ולגדולה במקום אחד. כי קבע עתים לתורה, פיזר צדקה לרוב וביתו בית וועד לרבנים.

את ישיבת מיר זכר כל ימיו והיה קשור אליה בכל נימי לבו. מווילנא אשר בה התגורר שלח לה מדי פעם בפעם סכומי כסף נכבדים. וכן מעשה עבורה אצל סוחרים אמידים אשר אתם עמד בקשרי מסחר. גם ישיבת וולוזין לא קופחה אצלו. היה בידידות אמיצה עם הנצי"ב מוולוזין, ולא רק בגלל הקרבה המשפחתית.

בשנת תרנ"ג השתקע בווילנא, והיה לאחד מיקיריה. הוא ייסד בפרוור העיר מפעל לייצור נייר אשר הפך לאחד הגדולים ברוסיה בזמנו.

בווילנא היה ליד ימינו של הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי, בכל מפעליו הציבוריים והתורניים. הושיט לו עזרה בסכומי כסף ניכרים לטובת „הקיבוץ" המפורסם שקיבץ סביבו ממצוייני הישיבות בין השנים — תרנ"ו—תרנ"ז.

במפעליו דאג להעסיק בני תורה הדחוקים לפרנסתם, אשר הרוויחו אצלו יותר מכדי מחייתם, וכן תמך בכל מוסדות העזרה בקהילה.

כאשר נתמנה הגרא"ב קמאי כראש ישיבת מיר, הסתייג ממנו רבי מאיר בתחילה, אולם רבי חיים עוזר, יום פגישה בין השניים, וכשעמד רבי מאיר על גאונותו העצומה של רבי אליהו ברוך, הוסיף עוד על התקציב השנתי שהיה רגיל להעניק לישיבה.

רבי מאיר נפטר ז' תשרי שנת תר"ע. כל העיר חלקה לו כבוד, ובהלווית המונים הובא לגבורה. כשהנושא הספד אחרי ארונו היו הגאון רבי יצחק קוסובסקי. (שאר בשרו וכן גיסו של רבי חיים עוזר גרודזנסקי).

רבי ברוך אברהם בן רבי משה מירסקי

רבי ברוך אברהם — עוזרו הגדול בניהול ובביסוס הישיבה החדשה שיסד, היה בנו הגאון רבי ברוך אברהם (תר"ד—תרע"א) יליד העיר מיר, אשר גדל על ברכי אביו, בישיבת נאשביז. עוד בהיותו עול בימים יצא שמו לתפארת, וזכה למונטין בזכות כשרונותיו המפליגים והתמדתו העצומה.

בן ט"ז שנה נשא את בתו של אחד מעשירי נאשביז. ביום חתונתו דרש והפליא בחריפותו ובעמקותו את גדולי חכמי העיר ובתוכם גם את הגאון ר' ראובן הלוי, שהיה אז המרא דאתרא.

לאחר נישואיו התעלה בלימוד התורה. שימש ויצק מים ליד גדולי דורו בן

בית היה בביתו של ר' דוד טעבלי ממינסק, הרבה להסתופף בצל תורתו של ר' אברהם שמואל מאיישישוק, בעל שו"ת „עמודי אש" וכן מונים בין רבותיו את ר' שמעון טרויב מקיידאן (בעל „חידושים וביאורים" לספר „הלכות גדולות").

בשנת תרכ"ט, נתמנה ר' ברוך אברהם, לראש ישיבה משנה ליד אביו, בנאשביז. שיעוריו בדף הגמרא, אותם היה מרצה לפני תלמידיו המעולים היו מלאי תוכן, חריפים, ועמוקים.

בשנת תרל"ג, נתמנה ר' ברוך אברהם, לרב ואב"ד בפורוזנה (מחוז וולוביסק) פלך גרודנה. המינוי הומלץ על ידי הרב הצדיק ר' נחום איש הורודנא, שהכיר את ר' משה אביו ואת המשפחה כולה, מתקופת היותו תושב נאשביז, בצעירותו.

בשנת תרנ"ב, נתקבל לרב ואב"ד בעיר זיטל ושמש בה עשרים שנה, עד לפטירתו בשנת תרע"א.

בנו, ר' דוד טעביל (תושב קלעצק וירושלים, בה מנוחתו כבוד) הדפיס מכתבי תורה של אביו, בספר בשם „שמעתתא דרב"א (דר' ברוך אברהם); הספר יצא לאור בשני חלקים, הכולל שו"ת, חידושים וביאורים בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. אביו, הרב והמחבר, מתואר על ידו כ„הרב הגאון המפורסם בדורו לגאון ולצדיק כבוד שם תפארתו. „ועל סבו רבי משה הוא כותב ר"מ איזה שנים בישיבת מיר, ואחר כך ר"מ בעיר נאשביז בערך חמישים שנה, הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים לאלפים והרבה מגדולי התורה מישיבתו יצאו".

ר"מ שני בישיבת נאסוויז בתקופתו המאוחרת של הר"ם הראשי ר' משה אנו רואים את הרב ר' יוסף בן הרב יצחק נחמן יצחק גראדענסקי שהיה ר"מ בישיבה זו שלושים שנה העמיד שם תלמידים רבים, ביניהם גדולי־ישראל.

ר' בן־ציון אייזנשטדט יליד קלעצק שלמד בימי נערותו בישיבת נאסוויז מתאר את מורו ורבו ר' יוסף בתור „גאון גדול חריף ומעמיק, מופלא בחסידות ומתנהג בפרישות. הליכותיו היו בקודש ובהצנע. סיגל את גופו בצומות רוב ימיו ולא לן בביתו כי אם משבת לשבת, התנהג במנהגי וותיקין כחסידים הראשו־ נים, נתקדש בערי הגליל ורבים באו לקבל ברכת יוסף הצדיק" („דור רבניו וסופריו" תרע"ג, נויארק).

יש עוד להוסיף כי עם כל אדיקותו של ר' יוסף ר"מ נאסוויז וצדקותיו למופת השתייך הוא בעצמו לארגון „חובבי ציון" שנוסדה בעיר מולדתו זו ודבר זה הרים קרנה וכבודה בעיני החרדים הקיצוניים שהתנכרו לתנועה זו.

בני ר' מרדכי ששינה שם משפחתו לנחמני על שם אבי אביו ר' נחמן היה

מהראשונים ביסוד המושבה ברחובות ועליו רשימה מיוחדת במדור: אישים חובבי ציון מנאסוויו.

סעד גדול בהחזקת הישיבה בנאסוויו מבחינה רוחנית וכלכלית כאחת היה אחיו של ר' יוסף הנ"ל — ר' משה מראדענסקי שהיה נחשב כנישביזאי גמור אם כי לאחר חתונתו עבר למקום אחר.

ר' משה מתואר אף הוא כגאון בתורה ויחד עם זה צדיק מופלא. לאחר לימודו הבסיסי הראשון בישיבת נאסוויו אצל ר' משה מורסקי הנ"ל הסתופף בישיבת וואלוזין והיה ממקורביו של הגאון הנצ"יב ר"ם הראשי של ישיבה מפורסמת זו. הוא נהיה חתנו של הלמדן הנ"ל ואיש העסקים הידוע ר' בנימין מינץ ושותפו לאחוזתו הגדולה אודוחובשצינה ליד הורודישץ. לאחוזה זו היו נוהרים להקות עניים לשבתות ולחגים ור' משה גראדענסקי היה המפקח על כלכלת משפחות של עניים אלה, ביחד עם חמותו היו מכינים לאורחים מאכלי שבת וחדר גדול ללינה בשבילם. בהורודישץ ועל כולם היתה דאגתו לתרום תרומות גדולות לבני הישיבה של אחיו הר"ם דנאסוויו. בסוף ימיו התגורר ר' משה אצל חתנו הגאון ר' צבי הירש קמאי אב"ד קיידאן (פלך קובנה) בנו של הגאון רבי אליהו ברוך אב"ד ור"ם מיר. ומנוחתו כבוד שם בערך בשנת תרס"ט—תר"ע והוא רק בן חמישים שנה. היה מדובר שחתנו הגאון ר' צבי הירש קמאי והיה רבה של נאשוויו לאחר פטירת רבה הישיש שלה. אולם ר' הירש קמאי לא רצה לקפח בכך את זכותו של הרב הזקן ויוותר על כך. אולם ברבות הימים נהיה אב"ד ור"ם במיר.

הרב רבי אברהם יעקב גרשון לעסער

(חלוץ הרבנים האורטודוקסיים באמריקה)

רבי א"י גרשון נולד בעיירה מיר בשנת תקצ"ד (1834) לאביו התורני ר' עזריאל ליסא המכונה לעסער. התחנך בישיבת מיר המפוארת, ועוד זכה לצקת מים על ידי הגאון ר' יוסף דוד ועל ידי בנו הגאון רבי משה אברהם. למד גם בישיבת הגאון ר' גרשון תנחום פוזניאק — אף הוא יליד מיר — במינסק.

נסמך להוראה ע"י הגאונים ר' יחיאל העליר, בעל „עמודי אור" (הומלץ בפניו ע"י אחיו הגאון ר' ישראל, שהיה אז בישיבת מיר והכיר את רא"י גרשון הנ"ל מקרוב). ורבי יצחק אלחנן ספקטור אב"ד נובהרדוק הידוע יותר בעולם היהדות כאב"ד קובנה ור' יהושע אייזיק חריף אב"ד סלונים.

רבי אברהם יעקב גרשון היה בשנת תרכ"א אב"ד אמסטיבוב (פלך גרודנה)

רבנות מכובדת ביותר בה כיהנו פאר לפנים גאונים נודעים ביניהם הג"ר מאיר הכהן בעל „גבורות אנשים" — אביו של הש"ך. אח"כ שימש כרב בקהילות הולינקה (פלך סובאלק ובהורודוק הסמוכה לוואלוזין).

נסיבות שהזמן גרמן הביאוהו לכך שישים פניו אל יבשת אמריקה, אליה הגיע בשנת תר"ם (1880). בכך הקדים בשמונה שנים את הרב הגאון רבי יעקב יוזפא (חריף) שנתקבל בתור „רב הכולל" בניו יורק בשנת תרמ"ח (1888). עם זאת גם ר"י גרשון לא היה הראשון מסביבת מיר־קלצק, שהגיע לארצות־הברית. עוד בשנת ת"ר (1840) ירד בחופה המ"מ — מו"צ שבמיר הרב הגאון ר' משה אהרון הידוע בשם בעל „הפרדס".

הקהילה הראשונה בה התקבל כרב ומורה הוראה היתה שיקגו. הוא היה שם מבוני היהדות האורטודוקסית לפי נוסח פולין — ליטא וסלל את הדרך בפני רבנים מפורסמים אחרים שימשיכו במה שהוא החל לבנות בעיר גדולה זו שבמערב ארצות הברית.

רבנותו השניה היתה בעיר סינסינטי, אוהיו, בה הקים שם ושארית ליהדות החרדית שהיתה בעימות קשה עם הזרם הריפורמי ביהדות האמריקאית ואשר אחד ממרכזיה החשובים שכנו בעיר זו. במאמצים ניכרים הצליח לרכז מסביבו חוגים נרחבים מבין המהגרים להשאר נאמן לקדשי ישראל המסורתיים מדור דור, מבלי לשים לב לכל הפיתויים של הריפורמיים המקצצים בנטיעות כרם ישראל סבא, ואמנם ראה פרי רב בעמלו:

ספריו שנדפסו הם: „אהל מועד" (שיקגו תרנ"ז) הכולל שני חלקים: „בית המדרש" דרושים לחג הפסח ולשבועות וחידושי בית המדרש על הלכות פסח ושבועות.

גאוני רוסיה נתנו בעין יפה הסמכות לספריו, ביניהם: הנצי"ב מוואלוזין (שהכיר את משפחת הרב לעסער עוד ממיר, עיר הולדת שניהם). ר' אהרון שאול זעליג הכהן מדווינסק (בצעירותו ר"מ במינסק) ור' שאול ב"ר ישראל מפולוצק־ווילקומיר. החידושים בספר הנ"ל כתובים בשפה צחה וקלה והקורא רץ בהם ללא קושי.

חיבורו השני „באחרית הימים (נדפס בשיקאגו שנת תרנ"ז) הוא ספר מיוחד במינו בין ספרי הרבנים: חובשי בית המדרש באותם הימים מפאת חשיבותו הגדולה בכמה בחינות.

בהקדמתו מציין הרב המחבר על ספרו זה, שהוא מוקדש „לשיחה בין אב ובנו" שיסודתה בהררי קודש, יסדתיה אף עשיתיה להפצרת אחד מגדולי הדת

הנוצרית והמחבר חותם „עבד לעבדי ה׳ „בבית המדרש הגדול לבני יעקב דפה שיקגו שבמדינת אמריקה ה„צפונית״.

החיבור הוא דו לשוני, 19 עמודים בעברית ו־61 עמודים בשפה האנגלית. המחבר מציין שהחלק האנגלי בספרו נעתק על ידי כהן הדת (הבישוף) מפה שיקאגו העתקה חפשית.

הספר שהוא יקר המציאות, כולו קודש לביסוס ולחיזוק דת ישראל. הספר עשה רושם כביר עם הופעתו והמחבר הגאון זכה לקדש שם שמים ברבים.

הבישוף הנוצרי הנ״ל (שמו בלעקסטאן) היה בשעתו אחד מגדולי חכמי כהני הדת הנוצרי, (הדברים מוזכרים בספריו של המבקר וביבליוגרף אפרים — ביינארד: „עתידות ישראל״ ו„ספרות ישראל באמריקה״).

בקובץ „אפריון״ (ספר שני, תרפ״ה בודאפשט) להחכם שמואל מילר, איש ניו יורק, נתפרסמו עוד פרטים לתודותיו ואלה הם דבריו:

„בטרם נמלאו לו שמונה שנים נכנס לישיבה ועוד כלו לו בה ארבע שנים כבר היה בקי בשני התלמודים. בשנת תר״י (1850) נשא בתו של הגאון מקלעצק ר׳ יוסף (שהיה דיין בבית דינו של האב״ד הישיש הרב הגאון ר׳ יוסף דוד לבית אייזנשטאט מגזע בעל ה„פנים מאירות). אצלו השתלם בפוסקים והכין עצמו לרבנות. בשנת 1880 בא לאמריקה לקול קריאת מכבדיו ומעריציו שהתיישבו שם, ונעשה רב במערב הארץ בשיקאגו ופעל בעיני הקהילות „בני יעקב״ „ובית המדרש הגדול״. נ״ח שנה עשה שם ופעל הרבה לברכה. עשה תיקונים בדת ובכשרות. יסד בתי תלמוד תורה ובתי חולים והביא סדרים בעניני הקהילות.

בשנת 1898 נתמנה לרב ראשי בסיסינטי וגם שם פעל ועשה לטובת הדת והיהדות וזכה להתחבב על הקהל. בשנת 1902 נתמנה לראש אגודת הרבנים אשר באמריקה ונשא הכתר עד שנת 1906 כשהיה נאלץ להתפטר ממשרתו זו לרגל זקנתו״.

כותב רשימת ההערכה הנ״ל כתב עליו בין השאר: „הגורל זיכה אותו בחיים אשר רק מעטים אפילו מבני העליה זוכים להם. חייו ופעולותיו עומדים לנס. מעשיו יעמדו לברכת נצח וישמיעו תהילתו״.

בתקופה חשוכה בא הנה הרב לעסער (תקופת התיקונים בדת משל איינהורן ופלזנטאל) הביט סביבו וראה את שערי הטומאה לפיו והחליט להצית בלב העם את דעת ה׳ בארץ זו ולהדליק בה את נר אלוקים. כאחד מחלוצי קדם התמסר בכל כוחו ונפשו למלחמה הקדושה ומלחמת היהדות... „מי להׄ אלי״ וקרא בתוך החשיכה ובעזרת עוזריו, אשר התלקטו תחת דגלו זכה לעצור בעד הרעה בעולם

היהודי, להשתיק חצוצרות הגאורים, לשבור מעטה השפעתם, לטהר הסביבה היהודית ולבסס ארבע אמותיו של ישראל סבא.

הוא היה איש המעשה ותחת להתבודד בד׳ אמות של הרבנים ולהרבות בדברים ופעל פעולות, עשה סדרים בשיקאגו והנהיג תיקונים בכשרות בית המטבחיים ובמקוה. אירגן ואיחד את היהודים החרדים. הסיר השפעת הגאורים לגמרי מעדת א־ל. בנה מוסדות לתורה ולצדקה וגלה את אחיו מעל שלחן האפוטרופסים האשכנזים הגאורים ובהפצת כחותיו לימד לספק צרכיהם בידי עצמם. הוא יצר פה יש מאין והניח את היסודות ליהדות החרדית רבת הכח.

הרב אברהם יעקב גרשון לעסער נפטר בליל כל נדרי שנת תרפ״ה (1924) והוא בן תשעים ושתים שנה במותו.

רבי שמואל פיעסקל

(תקופת ר׳ יוסף דוד)

נולד בשנת תקע״ז (1816) לאביו הרב הגדול רבי יעקב דוב פיעסקין. ראש ישיבה בישיבת רמיילס בווילנא. (עד יום מותו ר״ח אדר ב׳ תרל״ה) רבי שמואל בנו מילא לאחר מכן את מקום אביו בהגדת שיעורים בישיבה זו. שיעוריו נודעו והתפרסמו בהגיונם ובחידושיהם העמוקים. נפטר בי״ג אדר תר״ן.

במאמר מוסגר נוסיף שאביו נודע בחיבור בשם „יד החזקה״ באור על הגדה של פסח, שהדפיס אז בדפוסו אשר בשנת תקצ״ה בווילנא. הדפסה שניה היתה בשנת תרכ״ג. כן חבר ספר בשם „תומת ישרים״ שנושאו אמונות ודעות. כמו כן, נשארו בכתובים חידושי תורה אשר חידש בלימודיו בישיבה הגדולה.

והוא שהיה כעדות בני הדור „חכם מופלא ומשכיל, שבכבוד גדול נשאוהו לקברות וישאהו בהישיבה ושמה הספידו הרב ה״ג ר׳ הירש ראבינוביץ מ״מ דפה״ק ורבנים ותלמידים ואוהבים רבים״ (ה„מליץ״ 1890 מס׳ 7051).

רבי גרשום תנחום

ר״מ בעיר מינסק, מוצאו ממשפחת עתירת יחס בישראל. כן היה בסוף ימיו אחד משלושת המוצי״ם בעיר זו. (השנים האחרים היו רבי משה לייב הינדין — ראה בין התלמידים — ורבי אריה הומינר רבינוביץ, מחבר הספר „באר היטב״ על ויקרא וספר „תורת עולם״).

עיקר תורתו קיבל רבי גרשום תנחום במיר ובמינסק, אולם זכה ללמוד גם אצל ר׳ הירש״ל מסלנט — אחד מגדולי הלומדים בדורו.

בעיר מינסק הרביץ תורה עשרות שנים, והקים מאות תלמידים. ביניהם תלמידים שגדלו והיו לרבנים מפורסמים ולמרביצי תורה בכל רחבי רוסיה.

היה קפדן גדול בבחירת תלמידיו. דרש מהם משמעת לימודים מוחלטת, שקידה ללא לאות בלימודים והתנהגות מושלמת, ביחסים בין אדם למקום ובין אדם לחבירו. כך שהתקבלו לבית מדרשו רק המעולים מבין הצעירים שהתדפקו על דלתות קיבוצי התורה במינסק.

בעולם התורה ידוע ספרו של רבי גרשום תנחום „אילנא דחייא". (ג' חלקים) עם כל חשיבותו של הספר, לא היה נפוץ בין תופסי התורה, ולא תפס את המקום הראוי לו בארון הספרים התורני, וזאת בגלל סגנונו הכבד, והמבנה הלקוי, אולם המעיין היטב בדבריו יעמוד על גדולתו בתורה, בחריפות ובקיאות.

רבי גרשום תנחום עצמו הרגיש בחסרון ספרי והוא חיפש אחר תלמיד חכם בעל סגנון ולשון שיערוך לו את הספר מחדש, וכן יכתוב לו את חידושי תורתו המרובים. ואמנם עשה זאת עבורו המשורר מרדכי צבי מאנה. הוא היה יושב לפניו מעתיק מדבריו ומעניק לדברים לבוש נאות להכשירם לבוא בקהל הלומדים.

ספרו הודפס בהלברשטאט שבגרמניה, ולכך היסטוריה משלו. רבי גרשום תנחום, היה ידוע חולי כל ימיו. פעמים רבות נדד למעינות המרפא בחו"ל. שם, היתה לו ההזדמנות אל כמה מחכמי ישראל שבארצות המערב, ולבוא בקשרים עם גדולי עשירי החרדים. התיידד שם במיוחד עם הברון הצדיק רבי שמעון זאב רוטשילד מפרנקפורט (חותן ה„נדיב הידוע") והלה סייע לו בהדפסת הספר. וכך כותב רבי גרשום בין השאר בהקדמה: „השר והטפסר מופלג בתורה ויראת השם טהורה, עומד לתל תלפיות ולו שם בגיבורים העומדים בפרץ עדתו".

קשרים אלו הביאו בעקיפין גם רווחה מסויימת ללומדי התורה במזרח. עשירי אשכנז שהעריצו את אישיותו של רבי גרשום תנחום, נענו בנפש חפיצה להתרמו־תיו עבור ישיבות מינסק, ובמיוחד לפעולתו עבור ישיבת מיר בה גולד וגדל.

בהשפעתו הפך הברון לאחד התומכים הקבועים של ישיבת מיר ששיגר אליה סכומים נכבדים.

רבי תנחום נפטר בשנת תרמ"א.

זכרו נשאר לשם ולתהילה בתוככי יהודי מינסק וזקנים שבהם היו זוכרים שמו בסילודים, ומדור לדור יביע אומר גודל מעשיו שקדנותו בתורה, תקיפותו בהוראה ורכותו בבין אדם לחברו.

גם במערב עוד הדהדו שנים רבות סיפורים ואפיזודות הקשורות לשמו. רישומן

ניכר עד מאד בסיפור העם, עד כי הסופר והפולקלוריסטן ש. אנסקי, מצא ענין בפרסום אנקדוטות על פגישותיו עם אנשי המערב.

רבי אברהם שמואל

נולד בשנת תקס"ט בטורעץ. מתלמידיה הראשונים של ישיבת מיר. משם עבר להשתלם בתורה ולעלות במעלות היראה בקיבוצי התורה בנובהרדוק ובמינסק.

בנובהרדוק היה לתלמיד חבר של הרב הגדול ר' אלכסנדר זיסקינד לבית הרכני. אשר לאחר פטירת ר' דוד בעל „הגליא מסכתא" מילא את מקומו כרב וכאב"ד.

זמן קצר אף למד במחיצתו של בן עיירתו טורעץ, הגאון ר' דוד טעבלי אשר כיהן אז כאב"ד בשטויבץ. רבי דוד טעבלי, הבחין בגאון הצעיר כאשר היה מזדמן לבקר את משפחתו בטורעץ. כך התוודע אליו והפך לתלמידו. רבי אברהם שמואל למד אצלו את דרך הלימוד העמקני מורשת מורו ורבו של רבי דוד טעבלי — רבי חיים מוולוזין.

בשנת תקצ"ט התקבל כאב"ד בסקודל. בשנת תר"ז עבר לכהן כרב באיישישוק ובתרט"ו נתמנה לרב ברוסייני (עיירת המחוז בפלך קובנה).

עמד במשא ומתן הלכתי עם גדולי הדור, ביניהם עם הגאון ר' יצחק אביגדור אב"ד קובנה. דיונו עם האחרון, נסוב בענין גט שנמצא בו פסול, ובחליפת שו"ת חולק לו הגאון הנ"ל כבוד רב.

בשנת תרי"ז חזר רבי אברהם שמואל לאיישישוק. הוא לא יכול לעמוד מול געגועיו אל עיירת פרושים מפורסמת זו. משכורתו ברוסייני עלתה פי כמה וכמה מזו שהיה מקבל באיישישוק, אך הוא וויתר עליה. ואמנם, היה רבי אברהם שמואל עני מרוד ובהרבה חרפים לא זכה ללבוש בגד חם כראוי, אך עם זאת היה ביתו פתוח לרווחה בפני כל אדם לאכילה ולשתיה ולינה.

השפעתו על איישישוק היתה כבירה, בעטיו, הפך המקום למרכז תלמודי חשוב ועוד בימיו, הוזכר שמה של איישישוק בנשימה אחת עם שני המרכזים הגדולים האחרים וולוזין־מיר. שמע תורת אישישוק יצא למרחקים. תלמידים נהרו אליה מכל קצות המדינה, אפילו מגפות פולין הנדחות ביותר. אך בעיקר שמשה אבן שואבת לבני העיירות שבפלך לוזמה (רבי אברהם שמואל עצמו היה מועמד רציני לכהונת אב"ד בעיר חשובה זו אלא שלא ראה עצמו ראוי לאיצטלה זו, בה השתמשו הגאונים רבי בנימין ורבי יהושע לייב דיסקין).

רבנים מפורסמים גדולי תורה התרשמו ממנו עמוקות והשפעתו היתה ניכרת עליהם, ביניהם, יש להזכיר לדוגמא, את הרבנים המפורסמים, ר' חיים לייב הצדיק אב"ד בסטאביסק, ואת „המשיב" הנודע, הג"ר מלכיאל טננבוים אב"ד לומזה (בעל שו"ת „דברי מלכיאל") שהכירוהו מימי לימודם באיישישוק.

רבי אברהם שמואל זכה עוד להשפיע גם על קהילתו הקודמת רוסייני, והצליח לארגן בה חוג גדול של לומדי תורה מקרב ה„בעלי בתים", אשר בעצם מציאותם הצרו את צעדיהם של „המשכילים", שלטשו עיניהם לשלוט בעיירה חשובה ותורנית זו.

ואמנם, גם משם הגיעו תלמידים לישיבות, וביניהם למנות את ר' צבי הירש נורוק (תלמיד מקורב לרבי יוסף בר סולובייציק בוולוזין) את ר' חנוך הניך אייגש שהקדיש חייו ללימוד התורה, והיה למו"צ שני אחרי הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי בבית הדין הרבני בווילנא, והידוע ברחבי עולם התורה בחיבורו „המרחשת" ועוד.

קיימת לנו עדותו של הסופר החרדי ר' יעקב ליפשיץ — איש קובנה — מחבר הספר „זכרון יעקב" על צדיקותו וגדלותו בתורה של ר' אברהם שמואל. ר' יעקב היה בצעירותו תושב קיידאן. עיירה אשר ר' אברהם שמואל הוזמן אליה מספר פעמים מרוסייני. שם בקיידאן, נזדמנו פעם לפונדק אחד הם ועוד מספר רבני וגאוני הסביבה. (ביניהם הג"ר ר' שמואל סאלנט מירושלים) וכך מתאר אותו ר' יעקב לפשיץ:

„הגאון הגדול, האדיר והצדיק שמלבד גדולתו בתורה היה מצויין במידת האמת, נפלא היה האיש הזה המורם מעם. אשר בחיצוניותו לא נראתה עליו לא צדקות ולא חסידות. אבל בולט היה חותם תבנית האמת לאמיתה במישרים נהג את כל העניינים ובדבריו ומעשיו קלעו למטרת האמת ולא החטיא".

כן הרבה להפליג בשבחו הסבא קדישא, „החפץ חיים", שהכירו כתושב ראדין הסמוכה לאיישישוק. תמיד העלה לנס את אישיותו המורמת מעם, וראה בו דוגמא בבחינת כזה ראה וקדש.

עניו היה ר' אברהם שמואל ומעולם לא חתם את תיאוריו, לא „אב"ד" ולא „החינה פה ק"ק" כי אם את שמו ותו לא.

רבי אברהם שמואל היה ידוע חולי ומנוגע ביסורים. באחת מתשובותיו אל הרב הגדול ר' יחזקאל חפץ, אב"ד וורנובה (בעל „מלאכת חורש") הוא אף מציין בסיום „מאתי הטרוד והחלוש גדול", אך עם זאת, תשובתו חריפה ובקיאותו מקיפה. כי לא נתן ליסוריו לפגוע בלימודו המייגע והבלתי פוסק יומם ולילה בתורה.

רבי אברהם שמואל נפטר בפאלאנגען שעל חוף הים בא' אלול תרכ"ט (1889) שעה שעלה מן הרחצה בים. שם, בפאלאנגען, מנוחתו כבוד. בן שישים במותו, וליטא כולה סערה בהתפשט הבשורה המרה. הידיעה על מותו פורסמה בה„מגיד". סמוך לאותו זמן נפטר בגליציה הגאון ר' שלמה קלוגר ראב"ד ור"מ ברודי, ובעיירה ליטא נשאו הרבנים קינה על שני גדולי עולם אלו גם יחד.

הרב רבי שלום דוד מאירוביץ, אב"ד וועגער שבזאמוט, אשר שימש ברוסיניי את הגאון הנפטר, מספיד אותו בספרו „אהבת דוד" (דרוש ז') וכותב עליו בין השאר:

„מי שלא ראה את גודל צדקתו וטהרת פרישותו וענוונותו לא ראה קדושה מימיו. כי לא אכל שום אכילה בלתי אם מי שיהיה אורח על שולחנו, והוא האיש אשר רחים רבנן ומקרב מכל צורבא מרבנן ודינו היה אמת לאמיתה של תורה והכל במתינות ובהתבוננות, והיה בכל הארצות הספדים וגם אני הייתי בין המספידים".

רבי אברהם שמואל הניח אחריו הרבה חידושי תורה וחלק מהם הדפיס בנו תלמידו ר' יהודה בשנת תרל"ה ווילנא בחיבור שאלות ותשובות שנתן לו השם „עמודי אש". הספר נדפס בהסכמת רבי יצחק אלחנן מקובנה הכותב בין השאר: „עוד שהיה בחיים חיותו ראיתי כי הוא גאון מפורסם והשיב לשואליו הלכה ברורה במתינות ועל פי חריפותו ובקיאותו בעוצם פלפולו להיות מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא וכן רוב צדקתו נודע על פני תבל עד למרבה".

גם הבן מאפיין בהקדמה מעניינת לספר את מהות אביו הגאון והצדיק, ומעשיר את הדעת במפעלות גדלותו.

רבי משה לב הינדין

נולד בטורץ, בערך בשנת תק"פ (1820). עמד בראש קבוצת צעירים מוכשרים מעיירה זו, שלמדו בישיבת מיר. התבלט בכשרונותיו המזהירים, גדול בחריפות ובבקיאות ומושלם במידותיו. רדף צדקה וחסד והיטיב עם הכל, ועל כולם, בעל הוראה מובהק, פוסק גדול בכל ענייני דת ודין.

ר' משה לייב, הצעיר המבריק, משך את תשומת ליבו של הגאון ר' דוד טעבלי, אב"ד מינסק, ולקחו להיות חתנו הגאון הנזכר, הרבה לבקר בטורעץ אצל משפחתו וכך התוודע ועמד על טיבו של ר' משה לייב.

לאחר מות חותנו הגדול, נתמנה ר' משה לייב כמו"צ רשמי בקהילת מינסק. ובתפקיד זה שימש עד יום מותו בשנת תרמ"ט (1889).

בעתון התקופה ההיא „המליץ", מובאים דברי הערכה, המורים ומלמדים על המקום שתפס ר' משה לייב בקרב בני דורו. בשיטה זו מעלה את הקוים האצילים באישיותו, והיא מודפסת כאן כלשונה: „אבדה גדולה שאינה חוזרת אבדה עירנו יבום ו' עש"ק חוקת. (כט סיון תרמ"ט). גוע ויאסף אל עמיו הרב המו"ץ דפה, הגאון הצדיק ומצוין במידות תרומיות ויקרות ר' משה יהודה לייב הינדין זצ"ל.

„הרב הגאון הזה עוד בימי עלומין הצטיין בכח זכרונו ובקיאותו ושקידתו להפליא תורתו היתה מונחת אצלו כמונחת בקופסא וכבור סיד שאינו מאבד טפה". תלמודו בידו היה ערוך כשולחן, ערוך בכל עת מצוא, ש"ס בבלי וירושלמי ב' טורים ושלחן ערוך, פוסקים ראשונים ואחרונים וספרי שו"ת לאין מספר. וכרוב בקיאותו כן היתה ענוותנותו גדולה ומדת טובו ומזגו היקר, מעודו לא כעס ולא הקפיד על שום אדם. היה מעביר על מדותיו מאד, דבורו היה בנחת עם הבריות ודעת כל היתה נוחה ממנו בכל העניינים, בין בדיני תורה והלכה בין בדיני ממונות, כי התרחק מאהבת הכבוד והבצע עד הקצה האחרון. מטבעו היה מצניע לכת ונחבא אל הכלים. כל משוש דרכו וחפצו היה מלבד טרדותיו בעסקי הלכות, לטרוח ולהתעסק גם במילי דמתא. להטיל שלום ולעשות תיקונים על יסודות נאמנים בכל צרכי העדה והכלל. כאשר טרח ויגע הרבה עד העמיד על תלו את בית הכנסת אורחים דפה".

„אם אמרתי לבאר ולספר כל שבחי הרב הנעלה הזה כפי שידעתיו באמת, יקצר הגליון אך בקצרה אומר, כי הוא היה מבני עליה שהמה מעטים ומהאשכולות שנכיר ערכם רק אחרי שיקטפו בלי עתם. חביב ורצוי היה לכל מפלגות בני עירנו, ורעה את צאן עדתו במקל נועם כ"ח שנים. אחרי מות חמיו הגאון המפורסם ר' דוד טעבלי ז"ל בעל ס' „בית דוד" ו„נחלת דוד". בן ששים ושבע היה במותו. ואף כי הניח אחריו ברכה בנים מופלגים בתורה. בכל זאת לא בנקל תוכל עדתנו להתנחם על האבדה הגדולה הזאת".

„כמעט כל בני העיר, מקטן ועד גדול, נהרו אחרי מטתו ללוותו לבית עולמו ולעשות לו את הכבוד האחרון. לפני כן הכניסו את ארונו לבית הכנסת של החברא קדישא בחצר בית העלמין, נשאו עליו מספד המ"מ מתא ועוד רבנים מצוינים אישים שם, כל העם געה בבכיה וכל עין נגרה מאין הפגות".

גדליהו הלפרין

ר' משה לייב הותיר אחריו לברכה חיבור הידוע בשם „מילי דאבות". (תרל"ג) עניינו: חידושי הלכות וגפ"ת על שלש הבבות, בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא. כן מצורפים לספר מספר חידושים על מסכת בבא בתרא שהיו אצלו בכתובים מאת חותנו ר' דוד טעבלי.

הספר נתקבל ברצון ובאהדה בעולם הרבנות והישיבות, ומתוכו ניתן לעמוד על היקף גדולתו בתורה, ועל דרך הלימוד בה אחז, שהיא, כדבריו בהקדמתו: „ברוח בינתו חותנו ר' דוד טעבלי) הדריכני ויורני דרך חידושי הלכה לראות ולחפש את מרכז האמת, כפי אשר קיבל מאת רבן של כל בני הגולה זצוקללי"ה אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין, לבלתי לכת אחרי הפלפולים. ואחרי זה עזרני השי"ת לחדש חישושים לפני חברים מקשיבים אל דברי ההולכים אל קו הישר והאמת ונתקבלו הדברים לפני שומעיהם".

פרק ד

תקופה של זוהר

עם מותו של רבי משה אברהם, חזרה התורה לאכסניה שלה, ובן המייסדים רבי חיים לייב, הפך למנהלה של הישיבה.

אל הישיבה הגיע עוד לפני כן, כבר בשנת תר"י (1850) בהיותו בן 27 שנים בלבד ו־14 שנה אחר פטירת אביו. ואף כי שמו הלך לפניו כגדול בתורה לא עמדה לו זכות זו ולא זכות אבות להתקבל לישיבת אביו ללא עוררין. קמו לו מתנגדים עוד בטרם צעד את צעדיו הראשונים, מתנגדים אשר קראו בשם מועמד אחר לתפקיד רם ונישא זה. וכפי שמספרים רושמי הרשומות של אותם הימים נוסד ועד מיוחד של עשרים רבנים אשר באו במיוחד למיר והם שהחליטו לבסוף לטובת רבי חיים לייב.

וכך תיאר את המאורע אחד הסופרים של התקופה[1]. „ועד של עשרים רבנים באו במיוחד למיר ובראשם האב"ד דבריסק להחליט על מנויו של ראש הישיבה. הראשון להופעתו היה אותו גדול (פרטים על אישיותו לא ידועים לנו). הוא התכונן אל המבחן בחידושים נלהבים מלאים בקיאות וחריפות. אחרי שיעורו השיב בחריפות עצומה וברגש נצחון לכל שואליו. בחלל הישיבה שרר רוח נצחון של גאון, ובני הישיבה הרגישו כי אך בחנם עומד האברך, ר' חיים לייב, להתחרות עם ה„ארי". גם כל הנוכחים היו חדורי הכרה זו וישמחו והריעו לקראת הגאון וירחשו לו רחשי ברכה. רק שנים עמדו בדומיה ובלי אותות תגובה כל שהיא, והם: המתחרה הצעיר, ר' חיים לייב, ורבה הישיש של בריסק. למחר עלה על בימת המבחן ר' חייב לייב. כצעיר לימים נפגש בפעם הראשונה בימי חייו עם „עולם" כה חשוב ועם שעת הכרעה כה נשגבה לעתידו. בקושי יכלו לשמוע את דבריו

1. ראה בקובץ הרוסי פערע זשיטאיע ח"ד עמ' 230 קובא במאמר המקיף על ישיבת מיר של י. ד. עפשטיין בקובץ.

מפאת נמיכות קולו מחמת אימתא דציבורא, עד שהרב מבריסק נאלץ לעוררו שירים קולו. כמובן התכוננו בני הישיבה המשתאים על הצעיר הזה הבא לעמוד בראשם בקושיות חזקות, וכל הנוכחים עמדו „פתוחים לקרב". אולם ראה זה פלא, הכל עומד הכן ל„התקפה", אבל „התקפה" לא באה, לא היה על מה. הנה האברך קורא לו את שיעורו וקורא, והנה כבר עשרים רגעים, חצי שעה, ויותר ואין איש מעכבו ואין איש פותח פיו בשאלה. הוא קורא בלי התלהבות ובלי „טחינת הרים זה בזה", ודבריו שוטפים כמים זכים והכל מזדכך על ידם ומתבהר, הכל נעשה כה ברור ופשוט עד שהקושיות מתבטלות מאליהן וכלות בפני „הגיון הברזל" של פשטותו הנעימה".

„פתאום וקולות ברכה מכל עבר חצו את האולם. הראשון נגש אל הבימה בצעדי און הרב דבריסק ויקרא אל ר' חיים לייב מתוך התרגשות של שמחה: „מאושר הייתי להקשיב לתורתך והאמן לי כי אלמלא הריחיים בצוארי (השירות בקהילה) הייתי בא אליך להיעשות תלמידך". אחריו היה השני לגשת אל ר' חיים לייב בברכה, המתחרה עצמו. ר' חיים לייב כאילו נדהם בעצמו מעוצם המאורע. המון הנאספים נדחף אליו ויושיבוהו בעל כרחו על הכסא וידראו בשמחה: יחי רבנו".

זו היתה קבלת הפנים לרבי חיים לייב, עוד כאשר ראש הישיבה הרשמי היה רבי משה אברהם. ואמנם גם רבי משה אברהם ידע כי גדול בתורה עומד לפניו ועל כך יעיד הסיפור הבא:

כאשר בל"ג תר"י ישב רבי משה אברהם בחדר הסמוך לישיבה, כולו שקוע בדין תורה מסובך, אשר מנע ממנו ליכנס לאולם ולשאת את שעורו הרגיל אז פנה אל ר' חיים לייב בזה הלשון: „רבי חיים לייב, ר' חיים לייב, היינט וועט איר זאגן דעם שעור" [2].

תולדות חיים

רבי חיים לייב התחנך וגדל בדראצין (הסמוכה לסלונים). שם קיבל תורה מהרב הידוע ר' אלינקה שיק בעל ה„עין אליהו", (שהיה אב"ד בלידא, ז'אגר וקוברין) [3]. רבי אלינקה עמד מיד על כשרונותיו הנפלאים וקרבו מאד. גם הסמיכו להוראה. ועוד בהיות רבי חיים לייב בן עשרים בלבד, כבר היה בקי בכל הש"ס

2. ספר מיר עמ' 16ת, ראה שם, הטוען כי זו הסיבה שהחל להגיד שעורים בישיבה.
3. ראה תולדות חייו ב„נספחות".

והפוסקים. רבו, רחש לו אימון רב, ועל כך תעיד העובדה, שהתלמיד הצעיר מילא את מקום רבו כל פעם שזה האחרון שהה מחוץ לעיר.

התמדתו בתורה באותה תקופה, לא תשוער. „ולא אבדו אז אף לילה אחד מלילות החורף אשר לא למדו כל אותו הלילה בלא הפסק וכל שנתם היה ביום משעה 2 אחר שהתפללו מנחה עד שעה 7, ואז קמו ויתפללו תפילת ערבית ויטעמו מעט ויעמדו לעבודתם כל הלילה עד תפילת השחר בשקידה עזה מאד, ותמיד היה יקר בעיניהם, כבוד האכסניה של תורה זו של העיר הזאת אשר בה למד תורה הרבה וקנה לו הרבה מדות טובות ויקרות"[4].

אכן, היו מדותיו התרומיות לשם דבר. והן הטביעו את חותמן העמוק על כל הליכותיו בקודש בכל העניינים ובהנהגת הישיבה בפרט. את האמת קנה בכל ליבו. בה החזיק לבלי סור ממנה, אף כי לא אחת גרמה לו קשיים ואי־נעימויות. היה סמל התום, החסד הענוה והצניעות. אישיותו היתה מלבבת, אשר החן והנועם שפוכים על כל מעשיה הליכותיה ודבריה.

וכך מתאר, צבי הירש פליאנסקי[5] את רבי חיים לייב:

„רבי חיים לייב היה איש נפלא, שקט, עניו וחכם. בבואו אל הישיבה חשו התלמידים כי יש עין צופיה עליהם ועל הליכותיהם, יש אזן קשבת השומעת כל שיחה קלה אשר שוחחו ביניהם. הכל היה צפוי, בחשאי היה ניגש אל תלמיד אשר הרגיש בו כי מתעצל הוא בלימודו. רק הביט עליו בעיניו הגדולות והמאירות והתלמיד לא עצר כח לסבול את מבטו וכרגע השיבו ביראת כבוד. היה אהוב וחביב לכל, כאב רחום אל בניו וביחוד אהב את תלמידיו המצוייניים אשר הבינו לערוך, את ערך הסברתו הנפלאה באיזו סוגיה חמורה".

מנהל הישיבה

רבי חיים לייב השקיע את אישיותו, על גוניה העשירים בישיבה. הוא לש את נשמתה מאוצר רוחן, והאציל עליה מאופיו הזך ובתורתו היה לה מגוף כביר, שהרים אותה אל על. בימיו גדלה והתפתחה, התבססה בחומר וברוח, והתפרסמה בכל רחבי העולם היהודי, עד כי במקומות רבים חשבו אותו למייסד הישיבה אשר רק עתה שמעו עליה.

---

4. תולדות הגאון רחי"ל כמ' 14—15.
5. מטיף ידוע, יליד פלוצק, ותלמיד הישיבה בין השנים תרכ"ט—תר"ל.

בתקופתו נהרו אל הישיבה גם תלמידים מארצות חוץ לבד ממדינת רוסיה. במשך שנות כהונתו הארוכות עברו תחת ידו אלפי תלמידים. רבים מהם התפרסמו ברבות הימים כרבנים חשובים וביניהם גם גדולי דור מפורסמים. (תולדותיהם מעמדם וחיבוריהם — בפרק מיוחד).

מלבד תפקידו בהוראת השיעור ובחינוך התלמידים, הצטיין גם כמנהל מומחה ורב כשרון בניהול משק הישיבה ואירגון כלכלתה. הוא השכיל להפיץ שמה הטוב של הישיבה ברחבי העולם היהודי, עובדה שהביאה לביסוסה החמרי של הישיבה.

(לצידו של רבי חיים לייב, בנהול הישיבה עמד משנת תרל"ו הרב ר' יהושע השיל אליישברג[6], שהוזמן על ידו לתפקיד סופר ומזכיר הישיבה. ר' יהושע השיל עשה רבות לחיזוקה החמרי של הישיבה. בשנת תרמ"א עבר משבר כספי על הישיבה בגלל החובות שהצטברו, עקב התמוטטות ההתרמה בקרב יהודי רוסיה, שגל הפרעות והגזירות קיפח את פרנסתם, ר' יהושע השיל נסע ועבר אז בערי רוסיה והצליח לפרק במקצת את עול החובות הכבד. בתרמ"ו נסע לחו"ל, לפריז, יחד עם האב"ד דמיר הגאון ר' ליפא. התראה עם הברון הצדיק ר' שמעון וואלף בפראנקפורט-דמיין ועם ר' צדוק הכהן רב הכולל בצרפת והם הצליחו לכונן את מוסדות הישיבה על תלה).

כשרונו המנהלי של רבי חיים לייב התגלה במיוחד באותם שלושת המקרים בהם נשרפה הישיבה. דרושים היו כל פעם מאמצים על אנושיים לקומם הריסות הישיבה, לשקמה מחדש, ולהשיב לה את תפארת העבר ותהילתו.

השריפה הראשונה אחזה בבנין הישיבה בשנת תרל"ח. השניה, אשר בה עלו באש גם כתביו התורניים של רבי חיים לייב, היתה בשנת תרנ"ב. ובשנת תרנ"ט, סמוך לפטירתו, נאלץ רבי חיים לייב הישיש לראות בפעם השלישית את ישיבתו בחורבנה[7].

בכל פעם אזר רבי חיים לייב עוז וגבורה, והקדיש מאמצים עצומים לבנות את היכל הישיבה מחדש. בפעם השלישית, זכתה הישיבה לבנין אבנים גדול. הבנין נבנה מכספי הברונית הידועה קליאפין הירש שתרמה מחצית הוצאות הבניה. (הבניה מחדש עלתה סך של עשרת אלפים רובל, סכום גדול בימים ההם).

בפעולותיו הנמרצות למען ביסוסה הכלכלי השיג רבי חיים לייב גם תרומה

---

6. נולד בשנת תרי"ב בקאמין, הסמוכה לאיוועניץ (פלק מינסק).
7. למרות זקנתו ומחלתו, בא יום יום לראות כיצד מתקדמת עבודת השיקום.

קבעה מבית רוטשילד בפריס. תרומה שנתית קבועה זו הקלה בהרבה על תקציב הנהלת הישיבה. וכן נהגו כמוהו כמה נדיבים מפורסמים ברוסיה עצמה.

כאשר בשנת תרמ"ה נקלעה הישיבה למשבר חמרי חמור, עמד בראש מפעל ההצלה, רבי יצחק אלחנן, אב"ד דקובנה, ובעזרתו החשובה והשפעתו הגדולה, היא חזרה חיש לחייה הנורמליים של שקידה בתורה. עזרתו של רבי יצחק אלחנן הוגשה משום ההערכה הגדולה שרכש כלפי רבי חיים לייב.

בשנת תרל"ו צירף להנהלת הישיבה כסגנו לכל דבר, את בנו רבי שמואל, שהצטיין בהגיונו המלוטש, ואשר מלבד ידיעתו בתורה היה גם בקי בהוויות העולם, במעלות טובות. אך לדאבון לב אביו נפטר על פניו בשנת תרמ"ג, ועודו צעיר לימים. שנה לאחר מכן הוכתר הבן הצעיר רבי אברהם כראש ישיבה שני לצד אביו[8].

ערוב ימיו ופטירתו

בשנות חייו האחרונות של רבי חיים לייב, התרופף במקצת מצב הישיבה וזוהרה הועם. תשישותו של ראש הישיבה נתנה אותותיה בחיי היום יום שלה. אולם היתה עוד סיבה לירידת מעמדה, נהירת בני התורה הצעירים אל הישיבות החדשות אשר אך זה נוסדו ברחבי ליטא. ישיבות אשר אף הן האירו את שמי ישראל שנים לאחר מכן, ישיבות כמו טלז', סלבודקה, ראדין ואפילו בשכנות למיר בעיירה סלוצק נוסדה ישיבה חשובה על ידי הגאונים הנודעים רבי יעקב דוד הקשיש, וריעו הגאון הצעיר רבי איסר זלמן מלצר.

אולם, למרות זאת, נשארה מיר אבן שואבת לתלמידים רבים, ברוכי כשרונות ורחבי דעת. עוד נמשכו אל שיעוריו המיוחדים במינם של רבי חיים לייב.

את שיעוריו האחרונים בישיבה השמיע בשנת תרנ"ח[9]. בכך הגיע לסיומה מסכת חיים מפוארת ומופלאה. מסכת חיים של שקידה בתורה והרבצתה ברבים. במשך ארבעים ותשע שנים.

בחורף תרנ"ט הורע מצב בריאותו. הוא נסע לוורשה לדרוש ברופאים. אך למגינת לב תלמידיו המרובים לא חזר עוד אל העיר בה נולד ולא שב יותר אל הישיבה אותה טיפח באהבה ואמת.

בי"ט בניסן אותה שנה, נפטר בווארשה ובה מצא את מנוחתו.

---

8. תולדותיו אישיותו ופעליו — להלן.

ווארשה היהודית חלקה את הכבוד הראוי לגאון הישיש. מלבד מאות תלמידיו השתתפו בהלוויה כל תושבי העיר, על כל חוגיהם, מתנגדים וחסידים כאחד.

הוא נטמן בשורה אחת ליד בן עירו וידיד נעוריו, ריעו להרבצת התורה, הנצי"ב מוואלוזין. אשר אף הוא נסתלק לבית עולמו בווארשה, שש שנים לפני רבי חיים לייב.

האבידה הגדולה פגעה בכל העולם היהודי. בכל מקום אשר שמע פטירתו מגיע, קשרו לו מספד כראוי. עד לירושלים הגיעה השמועה המרה, ותלמידיו הרבים שעלו אליה קראו לאזכרה, אף העתונות העברית הקדישה לו מאמרי הערכה לאישיותו הגדולה. ביניהם, גם בעל „המליץ", בפטרבורג, ליאון רבינוביץ אשר בצעירותו למד בישיבתו.

על מצבתו חרטו את המלים הבאות:

פ"נ זיו התבונה, זיו החכמה פנה יום בו אסף נגהו עטרת ראשנו, ישיבת מיר בה הרביץ תורה יובל שנים, מר תבכה על אבדן כלי חמדתה מחמד עינינו, יהודה וישראל במועד צאתם ממצרים, לא נתנו עליו דמי וכעל חרבן ירושלים יחד זקנים ונערים ספקו כפים, בכי רב בכו כנחל הורידו דמעה על כל עינים, על פטירת אדמו"ר הגאון האמיתי המפורסם בכל קצוי תבל צי"ע, פ"ה הטוב והמטיב לאחיו כקש"ת מרן חיים יהודה לייב זצללה"ה בהר"ב הג' החו"ב שמואל זצלה"ה, אשר עמל בתורה וגדל בתורה למד ולמדה והרביץ תורה בישראל בהיותו ראש ישיבת מיר יצ"ו מ"ט שנה והעמיד תלמידים לאלפים, אשר הרבה מהם גדולי ישראל. נפטר בשם טוב בשנת הע"ו לימי חייו, ביום ה' ג' דחוהמ"פ י"ט ניסן שנת תרנ"ט לפיק ולמחר ביום ו' עש"ק הובל לקבורה בכבוד גדול. תנצב"ה[10].

---

9. השיעור האחרון הירצה במסכת עירובין בדף מ"א וסיים במילה „משלימין" כך השלים מסכת שיעוריו.

10. נוסח המצבה כתב רבי אליהו עקיבא רבינוביץ מפולטאבה.

פרק ה

מגיד השיעור והמחנך

רבי חיים לייב השקיע בישיבה את כל העצמה הרוחנית בה נתברך, וקרע בפניה אופקי לימוד חדשים. הרצאת שיעוריו היתה נפלאה, ושמעה הגיע למרחקים. רבי חיים לייב „היה", כעדות בני דורו, „גאון מצוין בין גאוני הדור ושמו היה מרומם בפי כל הגאונים הגדולים בזמן ההוא בהעמקתו הנוראה בתהום ים התלמוד ובהשקפת עיונו עין הבדולח בסוגיות הש"ס, צלל במים אדירים והעלה מרגניתא טבא, ובהגיון דרך לימודו על דרכי האמת והיושר הסיר כמה פלפולים שאינם על דרך האמת וכמה קושיות של כמה מפרשים. הוא שנא תכלית שנאה את הפלפולים של הבל הקושרים חבל בחבל לחבל את הפשט האמתי"...[1].

בדרכו המקורית והעניינית שם את הדגש העיקרי בהבנת הסוגיה על דברי רש"י תוספות והרא"ש. את המרכז בשיעוריו תפסו דברי רש"י. ממנו היה דולה את חידושיו המופלאים, תוך שהוא מהפך בכל תיבה ואות שבדבריו, וכל השגות המפרשים נעלמות כלא היו.

שיעורים נפלאים

שיעוריו, אותם הרצה ארבע פעמים בשבוע, היו מרכז חיי הישיבה. התלמידים התכוננו היטב לקראתם. ההכנה הקיפה מלבד לימוד מדוקדק של הדף ופירושי הראשונים החשובים, גם את המהרש"א, מהר"ם שיף, פני יהושע (אותו הרבה רבי חיים לייב להזכיר) ועוד מן המפרשים הרוקמים את חיי הסוגיה, וכאן התרחש תמיד הפלא הגדול, לאחר השיעור, כאילו נגה אור חדש על כל הגלמד, אור פשוט ובהיר שהרחיבו את מימדי ההבנה של שומעי לקחו.

---

1. תולדות הרחי"ל.

ואכן, העריכו גדולי הדור את שיעוריו ומכולם הפליא בשבחם, הגאון והצדיק רבי ישראל סאלנטר אשר אמר, „שכל מי שרוצה להבין דף גמרא במלוא מובן המלה, עליו לשמוע את שיעוריו של רבי חיים לייב המיראי״ [2].

וכך, רכשו לעצמם הצעירים שהסתופפו מספר שנים במחיצתו, את שיטת הלימוד הבהירה, שהעמידה אותם על יסודותיה המוצקים של הבנה נכונה וברורה בלימוד הגפ״ת. רבים מהם אשר המשיכו לאחר מכן אל ישיבת וולוזין זכו שם לתשומת לב מיוחדת יותר מאשר באי הישיבות האחרות. הנצי״ב שהכיר את רבי חיים לייב, ידע והוקיר את מה שתרם לעיצוב דמות תלמידיו.

אותה בהירות ואותה פשטות באה לידי ביטוי בסיפורו של הגרא״ה הרצוג ראש רבני ארץ ישראל, אשר סיפר, שלאביו היתה פעם קושיה חמורה בגמרא במסכת פסחים דף פ״ח. הוא העלה את קושיתו, בפני כל גדולי הדור אשר לא מצאו לה תשובה גאותה. פעם נזדמן רבי חיים לייב לגרודנא (בה התגורר אביו של הרב הרצוג). וגם בפניו רצה להציג את קושייתו, אך רבי חיים לא רצה לשמוע באומרו: „בעל פה אני לא יודע, רק מתוך ספר״. הביאו גמרא, ורבי חיים לייב קרא את הסוגיא הגידונה והסבירה עוד טרם שמע השאלה. והרב נשאר על עמדו נדהם. קושייתו סרה מאליה, ולא נותר לו מה לשאול [3].

תיאורים מן העבר

מצויים בידינו כמה תיאורים חיים מהווי הישיבה באותם הימים, תמונות רוטטות הפורשות לנגד עינינו את התנאים הדלים בחומר ועשירים ברוח בהם התפתחה וגדלה ישיבה זו.

כתיאור אחד התלמידים [4]:

„רבי חיים לייב טוקטינסקי, איש קטן הקומה ודל הבשר וזקן קטן ולבן לו. עינים גדולות ולטושות שבמבטיהן הוא מטיל אימה על כל רואיו. המשגיח איש גבוה, דל בשר, בעל זקן שחור פנים חולניות והוא משתעל הרבה. רק המצויינים למדו מסכת״ [5].

---

2. שיעוריו המרובים על כל מסכתות הש״ס נשרפו באחת השריפות שפקדו את העיירה ואת הישיבה. כך בתהום הנשיר אוצר לא יסולא בפז, של חידושי תורה.
3. ספר „מיר״ עמ׳ 116.
4. משוביצקי מנישביז.
5. באותם הימים נהגו גם במיר, גם בוולוזין, ללמוד את הש״ס לפי סדר המסכתות, החל ממסכת ברכות ועד מסכת נדה.

„שמות השולחנות של לומדי הישיבה: שולחן הר״ם, שולחן הרב שולחן אחורי רבי חיים לייב, המשגיח ועוד. (במרכז האולם עמדו השולחנות אשר נקראו „שלחן המשמר״ ו„שלחן שאחורי המשמר״, על־ידם היו מתחלפים משמרות של תלמידים ללמוד יומם ולילה בלי הפסק — הערת המלבה״ד).

„המצוייגים ישבו על יד שלחן הר״ם, המתמידים על יד שלחן המשגיח. הרוב היו צעירים בני י״ד—י״ח ומעלה. המשגיח קובע לתלמידים מקום. בתשע בבוקר מתחיל הסדר. בשתים עשרה מתחיל השיעור הנמשך כשעה וחצי. דפיקה מהר״מ הודיעה שמתחיל השיעור״.

והנה תיאור נוסף מקיף יותר בפרטיו על אותם ימי הגדולה והעוני גם יחד[6] „

„כמעט כל תלמידי הישיבה היו בני עניים וחיו על התמיכות ועל התרומות של תושבי העיר. כל תלמיד היה מקבל 75 קופיקות ועליהן היתה פרנסתו כל ימות השבוע חוץ משבתות וימים טובים. שאז היו מוזמנים לסעודה בבתי־התושבים. מן הסכום של 75 היה על התלמיד לשלם 20 קופיקות שכר דירה לשבוע, לחם 32 קופיקות, ובידו נשארו 23 קופיקות שבהן היו גריסין בשני קופיקות ליום. הוציאו בכל יום ששי שתי קופיקות לדמי מרחץ, 2 קופיקות כביסת לבנים והשאר לתיקון הנעלים והפוזמקאות, שהיו קרועים תמיד״.

„בית הישיבה היה בבנין גדול של קומה אחת, באולם אחד גדול שהשתרע לכל אורך הבית ולרחבו. ליד הקירות עמדו 14 שלחנות גדולים וארוכים, לכל שלחן ספסלי עץ בלתי מהוקצעים, ארוכי מדה. לכל שלחן היה שם ותואר. „שלחן הרב״ וכדומה. שלחן הרב היה ראשון במעלה וכבוד גדול היה לבחור לשבת ליד שלחן זה. היו גם שלחנות ממדרגה נמוכה, כגון „שולחן מאחורי התנור״ שם ישבו „החניוקים״, (בטלנים) והיה גם „שלחן המשכילים״ — מקום מושבם של האפי־קורסים״.

„בישיבה למדו כ־300 בחורים מבני י״ד עד כ״ה, אברכים בעלי זקן. כולם היו מסוגרים ללמוד גמרא בעצמם. וביניהם גם מצויינים בידיעותיהם, למדנים חריפים ומתמידים״.

„זוכרני, נער בן ט״ו, שהיה לומד משמונה בבוקר עד שלוש אחר חצות. בשובי לעתים בשעה מאוחרת בלילה מחדר מכירי — שם קראנו בספרים חפשיים בדעות — ועברתי ליד הישיבה, שמעתי את קולו הדק והנוקב של המתמיד,

---

6. שם התלמיד המספר על ישיבתו בזכרונותיה (ל. מנדלשטם).

„אמר אביי", והיה בו מעין גזיפה וגערה, שעורר בנפשי אהבה עמוקה ושאיפה לנחלת העבר. מתמיד זה היה צנום וחולני — ובכל זאת עסק בלימודים 18—20 שעות ביממה. פעמים היה רבי חיים לייב (ראש הישיבה) נגש אליו ונוזף בו בחבה על שהוא ממעט בשינה, והוא היה עונה לו: „נוח לי בכך".

„שעות הלימוד הרשמיות היו עד תשע, בשתי הפסקות: שעה לארוחת צהרים ושעה למנחה ולמעריב. אולם, גם אחרי השעה תשע נשארו כארבעים־חמישים בחורים שהיו לומדים עד חצות הלילה".

„בדרך כלל היו עוברים על מסכת אחת עם כל המפרשים, אבל הרשות היתה נתונה לכל בחור שסיים את המסכת ללמוד עוד מסכת אחת על דעת עצמו".

„באחת עשרה בבוקר היה רבי חיים לייב בא לישיבה, הוא לא היה מתיישב אלא מתהלך הלוך ושוב, מן הפתח ועד הבימה. ארשת פניו העידה עליו שהוא מכין עצמו להגיד את שיעורו. שעה קלה לפני הצהרים היה ניגש אל הבימה, וטופח בידו על הספר המונח לפניו. מיד קמה ההמולה לדממה... בחורים תפסו ארבעה שלחנות גדולים וכבדי משקל והעמידום בעיגול ופינו מקום באמצע. הבחורים עמדו מסביב לשלחנות וגמרות פתוחות בידיהם, שורה בתוך שורה. העומדים בשורה הראשונה ספריהם על השלחנות והעומדים מאחוריהם — הגמרות על כתפי חבריהם".

„משנכנסו כולם לשמוע את ה„פה מפיק מרגליות" זה כפי שכינו אותו בני הישיבה, נגש רבי חיים לייב לקרן זווית במקום הפנוי. ישב על כסא שהגיש לו אחד הבחורים בהדרת כבוד והחל לקרוא את שיעורו. הוא דבר בקול צלול, לא רם, בורר את הענין לעמקו עד שלא נשאר מקום לשאלה. מבלי להזכיר את שמות המפרשים, הקיף את כל פירושיהם הקושיות והתירוצים, הסבירם והאירם וכל דבר שיצא מפיו היה ברור ומפורש. לעתים היה בחור נועז מפסיקו בשאלה שהכין מראש. רבי חיים לייב שמע באורך רוח ואם מצא ענין בשאלה — נשא עיניו המאירות מן הספר אל השואל ולאט לאט במלים מעטות ענה לו תשובה כהלכה. אבל, אוי לו למי שהיה שואל שאלה סתם, שאין בה ממש. עיני רבי חיים הוצתו בכעס ובזרקו אך מלה אחת „שטות", הוסיף לקרוא ולבאר ולאחר השיעור קרא אליו את השואל והעמידו על בערותו ובקש ממנו שלא יוסיף לשסעו בדברי הבל, אך דבר כזה קרה רק לעתים רחוקות.

הארה של זווית נוספת בהווי הישיבה של אז, מצוי בתיאור הבא:

„כשבא איזה אברך, עילוי להיבחן אצל הרב ר' חיים לייב, כדי לקבל סמיכה

לרבנות עם הגושפנקא המכובדת של ישיבת מיר, דומה היה אברך כזה לתלמיד אקסטרני שלא בילה כמה משנות בחרותו בישיבה על ספסל האוניברסיטה, אלא בא לקנות עולמו בשעה אחת. לקבל בבחינה אחת את התואר „דוקטור", ששאר הסטודנטים עמלים בשבילו שנים על שנים".

„בחינה כזו היתה נערכת מתוך טכס יפה. על כיסא רם ונישא בבית הישיבה, היה יושב ראש הישיבה ופניו בחצי גורן עגולה בעלת זוויות ישבו העילויים הגדולים, „פאר הישיבה" ולתוך השטח הסגור שבין הרב וביניהם נכנס המועמד לסמיכה. את הבחינה היה הרב פותח במסכת שהמועמד עצמו בחר בה ושהוא בקי בה ביותר, אלה שיש דדגות שונות לבקיאות בנבכי סוגיותיה. והרב ידע להבחין בין ידיעה מצומצמת ושטחית ובין ידיעה מקיפה ומעמיקה. כשגמר הרב את שאלותיו, נמסר המועמד על פי רוב לידיהם של גדולי הבחורים, אלופי התלמוד ונושאי כליו ואם בבחינה הראשונה היתה זכות הבחירה של המסכת לנבחן, הרי בבחינה השניה היתה זכות הבחירה לבוחנים. כל אחד מן הבוחנים הצעירים נאבק עם המועמד במסכת אחרת, כשיצא המועמד בשלום מתוך האש המרוכזת של הבחינות היו הכל חולקים לו כבוד ומכירים בזכותו לשאת את שלל הנצחון, בצורת סמיכה מישיבת מיר המהוללה".

תיאורים אלו בעושר פרטיהם, קורעים לנו צוהר אל עולם הישיבה. הוא קם חי לנגד עינינו. ובתוך המולת התלמידים באולם הגדול והרחב, אנו מבחינים בבירור בדמותו המיוחדת רבת ההוד של ראש הישיבה, רבי חיים לייב.

המחנך

בנוסף לדרכו המיוחדת בלימוד התורה, הצטיין גם במעלת המחנך המושלם. יחסו החם והלבבי אל תלמידיו הקנו לו מוניטין. הוא הכיר את כל תלמידיו וירד לעומק תכונותיהם הנפשיות. רבי חיים לייב ידע עד כמה גדול כחו של כל אחד בתורה, בשקידה וביראת שמים. דבר לא נעלם מעיניו החוקרות אך השוחקות. הוא רעה את תלמידיו במקל נועם ועל כן הוקירוהו והעריצוהו. קשריו ההדוקים עם תלמידיו נמשכו גם שנים רבות אחר שעזבו את הישיבה ונכנסו למעגל החיים.

ההערצה אליו לא פתחה בחלוף השנים. מדי דברם בו זכרו התלמידים את ימיהם מקדם בישיבה, ובאוצר זכרונותיהם היו שנות החוויה במחיצתו של רבי חיים היקרים בזכרונות, „כארבעים שנה", כותב אחד התלמידים בספר זכרונותיו „עברו לפני הייתי בישיבת מיר ופגשי את ר' חיים לייב ועדיין עתה איני יכול

לשכוח את עיניו הנפלאות". את תיאור פגישתו הראשונה עם רבי חיים לייב הוא מסיים כך: מפני ברק עיניו לא ראיתי אותו".

גם העובדה הבאה שופכת אור יקרות על ההשפעה העמוקה שהיתה לרבי חיים לייב על תלמידיו:

פעם שהה בלודז' המטיף צבי הירש סליאנסקי. ובביתו של רבי אליהו חיים מייזל, רבה המפורסם של העיר, פגש את מורו ורבו רבי חיים לייב. שמחת שניהם על פגישה המחודשת לאחר עשרות שנים היתה גדולה.

— אני מתגאה בך תלמידי, אמר לו רבי חיים לייב, שמעתי רבות עליך, והכל מדברים בשבח דרשותיך והטפותיך.

צבי הירש תפס ביראת הכבוד ובהתרגשות את יד רבו ואמר:

— הרשה לי רבי ומורי לאחוז בידך שסטרה על לחיי לפני עשרים וחמש שנים. כי נאמנים פצעי אוהב.

— חזקה, ענה לו רבי חיים לייב, שבדין סטרתי, אבל הזכר לי מדוע סטרתי לך.

— רבי — השיב הלה, אני זוכר היטב, כאילו זה קרה אתמול. עברתי עבירה בזמנה. כלומר אז במציאות הישיבה בימים ההם היה זה חטא, היום בוודאי גם רבינו לא יראה בכך חטא ועוון. ומעשה שהיה כך היה. בישיבה היה משגיח ושמו ר' פרץ. אדם קשה וקפדן. פעם אחד בין מנחה ומעריב, מצא אותי יושב בחדרי ומלמד עשרה תלמידים שיעור בתנ"ך. אני אפילו זוכר את הפרק שלמדתי עוד שומע אני באזני את צליל הפסוק שקראתי שעה שתפס אותנו המשגיח ב„חטא": „הוי החוקקים חקקי און". כולנו היינו שקועים בלימוד ולא נזף בנו, אלא הלך וספר את שראו עיניו לרבנו, אשר קרא לי וסטר על פני ברבים וגזר עלי: — מהיום והלאה תשב בין מנחה למעריב בישיבה ותלמד גמרא".

אולם, על אף הערצה עמוקה זו שהיתה נחלת כל תלמידיו ארעו במשך שנות מנהיגותו החינוכית גם מספר משברים בינו לבין התלמידים. אך גם במהלכם אנו עומדים על תכונות אופיו ויראת השמים הטבועה עמוק בנפשו.

בקובץ הרוסי שהזכרונותו למעלה נרשם המאורע הבא:

„היו ימים שהיחס בין בני העיר ותלמידי הישיבה לא היה אדיב ביותר. למרות זה שבעלי הבתים היו מתכבדים להזמין את בני הישיבה לשבתות ומועדים לשולחנם לא הרגישו בני הישיבה ערך מיוחד בבני העיר, הן מחמת שהישיבה היתה קיימת על התמיכה הבאה מן החוץ והן מחמת היתרון שראו בעצמם. בשעת התפילה בא לידי אינצידנט בין אחד מבעלי הבתים המתפללים שמה ובין בן

הישיבה. בחור אחד מהעיר אמציסלב לקח את סידורו של בעל הבית והתחיל מדפדף בו בלי הזהירות הראויה וכשהלה הגיב על זה הדפו הבחור שהיה הרבה יותר חזק מבעה"ב שהיה דל ורפה כח. אחר התפלה נגש בעה"ב אל ר' חיים לייב והגיש את קובלנותו. ר' חיים לייב קרא אליו את הבחור ונזף בו והעליבו עד כדי כך שהבחור החליט לאבד את עצמו לדעת על שנתבזה בפני כל הישיבה בעטיו של בעה"ב פשוט. חבריו שמרו עליו והיו כאלה שמצאו הזדמנות להפוך את המקרה למאורע נורא לפגוע בכבוד כל הישיבה ולהתחיל בתעלומה נגד ראש הישיבה. יום שלם היתה הישיבה כמרחקה והגיעו הדברים עד לידי שביתה רשמית".

„בבוא ר' חיים לייב להגיד את שיעורו ובהרימו את ידו כדרכו לאות — לא פנה אף אחד ממקומו. אף המשגיח בא והוכיח את הבחורים על חילול כבוד התורה, שלא היה דוגמתו מבריאת העולם, אולם ללא הועיל, כי המקורבים לאותו נעלב, עמדו על שלהם כי לא יניחו להגיד השיעור עד שר' חיים לייב יבקש מחילה מהנעלב, שכן לא בכבודו בלבד פגע כי אם בכבוד כל בני הישיבה. והנה הופיע שמשו של ר' חיים לייב לקרוא את האמציסלבי הלה רץ מיד אל ביתו של ר' חיים לייב וכעבור חצי שעה שב שמח וטוב לב — רבי חיים לייב ביקש מחילה ממנו. דבר זה הביא את התלמידים שיעריצו את רבם ויאהבו אותו יותר".

וכך חברו בראש הישיבה, רבי חיים לייב, גם פשטות גאונית בלימוד התורה, גם קסם בהרצאת שיעוריו הנפלאים, גם חום לב של אמן חינוכי ואב לתלמידיו — והפכוהו לאגדה עוד בחייו.

פרק ו

המחלוקת

פרשה מעניינת, ועם זאת עגומה הטילה צל על תחילת נשיאותו של ר׳ חיים לייב כראש הישיבה, אך תוצאותיה היו בה ליבון והבהרת סוגיה חשובה ביותר. הלא היא פרשת המחלוקת בין הרב וראש הישיבה.

פטירת רבה של מיר, רבי משה אברהם בשנת תרכ״ז, יצרה מצב חדש בעיירה מיר ובישיבתה. על כס הרבנות החשוב עלה לכהן חתנו — רבי חיים זלמן ברסלר נכדו (בן בתו) של הגאון רבי יוסף דוד, אב״ד מיר. ובישיבה היה רבי חיים לייב היחידי בהנהלה אליה צורף בשעת כהונתו — כר״מ ואב״ד — של רבי משה אברהם.

ורבי חיים זלמן — הרב, דרש גם את זכויותיו כר״מ. אין בידנו פרטים רבים מתולדות חייו של הרב החדש. אנו יודעים כי נולד בסטולפצי והיה אב״ד בסעץ. עיר הולדתו של הגר״א) בני דורו מתארים אותו כגאון בתורה[1].

גם חתנו, הרב ר׳ יחיאל מיכל וולפזון, מפליג מאד בשבח גדולתו בתורה. הוא מביא בספרו „שפת הים״ חלק א׳, דברי תורה מפיו. ומעטרו בתוארים „הרב הגאון האמיתי חו״ב סוע״ה נ״י עהי״מ פה״ח כקש״ת מו״ה שלמה זלמן האבד דק״ק מיר״[2].

גם המוצי״ם של ווילנא, ר׳ בצלאל הכהן ור׳ יוסף בהסכמתם לספר הנ״ל כותבים שהמחבר הוא „חתנו של הגאון הגדול המנוח מו״ה חיים שלמה זלמן ז״ל שהיה אב״ד דק״ק מיר״.

שאלת השתתפותו בהנהלת הישיבה התעוררה מיד עם קבלו את רבנות העיירה. העיירה התפלגה חיש מהר לשני מחנות. למחנה תומכי הרב ולמחנה חסידי ר׳ חיים לייב שסרב לתת לרב החדש זכות השתתפות בניהול הישיבה.

---

1. ספר תולדות הרבנים „נחלת אבות״, ווילנא תרנ״ד להרב רבי לוי אוביצינסקי.
2. על אישיות בעל „שפת הים״ חלקו בפרשה עיין נספחים.

תומכי הרב טענו בזכות „החזקה" שעברה אליו בירושה מכח קודמיו ברבנות אשר אף הם כיהנו הן כרבני העיירה והן כרמי"ם בישיבה.

אך תומכיו של רבי חיים לייב — אשר בתוכם היתה גם משפחת שחור הלמדנית והמיוחסת — דחו טענה חזקה זו. הם הצביעו על העובדה שהישיבה נוסדה על ידי אביו ואחיו של רחי"ל. ורבני הקהילה נכנסו לעול ההנהלה רק משום שרחי"ל היה עדיין עול ימים שעה שמתו אביו ואחיו המייסדים. זאת ועוד, לישיבה אין כל זיקה לקהילה, היא אינה מוסד מקומי, תקציבה ממומן על ידי מקורות חוץ בעיקר, מתרומות ערים אחרות העולות על תרומת העיירה עצמה.

המחלוקת דרדרה את מצב הישיבה עד למשבר, עד כי הצדדים הסכימו לקבל על עצמם בירור הלכתי, בבית דין של גדולי רבני הדור. בבירור השתתפו הגאונים, רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא, רבי דובעריש מייזליש מווארשה, רבי אייזק חריף מסלונים, רבי אברהם שמואל מאיישישוק ורבי יהושוע מניסויז. החלטתם היתה ברורה וחד משמעית, שהרבנות במיר נפרדת לחלוטין ואין לה כל שייכות לישיבה.

המכתב הבא אשר כתב רבה של ווארשה, רבי דוב בעריש מייזליש אל רבי יצחק אלחנן, מורה על תפיסתם את תפקיד רב העיר:

בעז"ה עש"ק ד' ניסן תרכ"ז ווארשה,

בחודש הראשון, ישמרהו ה' כאישון, וירבה שלמה כנהר פישון, כבוד ה' וידיד נפשי הרב הגאון החריף ובקי נ"י ע"ה כקש"ת מוהר"ר יצחק אלחנן נ"י אבדק"ק וונה יצ"ו.

את מכתבו היקר קבלתי, בדבר המחלוקת שנתהוה בק"ק מיר, וכאשר גם נכדי הקריה הנ"ל, כתבו ג"כ אלי בסגנון מכתב מעכ"ת נ"י וכו', למלאות רצון כת"ר נ"י לחוות דעתי, עצתי שמעכ"ת וגם כבוד כו' ה"ג מוהר"ז כהן נ"י יסדרו כתב שהרבנות הוא דבר בפ"ע ואין לרבנות שום חלק להישיבה והישיבה תתנהג ע"י הר"מ נ"י שמאז וע"י משגיחים גבורים ויראי ה' יהיו תהלוכות ההוצאה וההכנסה, והרב יובחר עפ"י רוב מנין ורוב בנין לעלי' דידי' רמיא להורות ולדון ולעיין במילי דמתא אבל בעניני הישיבה לא יהיה לו שום חלק וגם אנכי אחתום ואסכים ע"ז, ואם גדולי בע"ב דק"ק מיר לא יסכימו לעצתי זאת אזי דעתי שהרב הר"מ נ"י יבחר לו בית אולפנא בעיר אחרת כאשר יהי' לרצון לגדולי המדינה. כי מאי נ"מ, אחרי שהספקת הישיבה מעלמא ולא מן הקהילה, ואם הר"מ נ"י יבחר לו מקום אחר לקבוע שמה בית אולפנא דידיה ישב שקט ושאנן עה"ת ויתרבה גבולו

בתלמידים, וכן אשיב בל"נ למחו' הה"נ הנ"ל כאשר יבואו דבריו אלי. והנני ידידו ומוקירו ומכבדו חותם באהבה.

דובעריש מייזליש חופ"ק
ווארשא יע"א

עמדה פסקנית זו, בזכות הפרדת התחומים בין הרבנות והישיבה באה לידי ביטוי במכתב נוסף מאת הגאון הכותב אל רבי יצחק אלחנן ואשר מפאת חשיבותו נצטטו כאן כלשונו:

בעז"ה בג' למטמונים תרז"ך לפ"ק ווארשא.

אורך ימים ושנות חיים בברכת ארץ ושמים לכבוד ידידי הרב הגאון חריף ובקי סוע"ה כש"ת מו"ה יצחק אלחנן אבד"ק קאוונא נ"י שלום.

את מכתבו בשניות לד"ת קבלתי ונכון לבו יהי בטוח שלא אשנה מדברי הראשונים בעניני חלוקי הדעות בק"ק מיר אף אם ישלחו משולחים אלפים כו' כי עניני הישיבה אינם קשורים בהנהגת הרב. הרב ממונה לנהל עניני הקהלה במישורים, והר"מ ממונה להעיר לב התלמידים לתורה וללמדם ספר ומדות זה נותן כבוד לתורה ולתעודה, וזה לשפוט צדק להציל עשוק מיד עושקו...

עוד יותר הגביר ר' יצחק אלחנן את עמידתו לצד רחי"ל. ובאחד המכתבים שהגיעו לידינו הוא כותב במילים חריפות נגד אלו הפוגעים במעמד ראש הישיבה: „...למה תרצדון מקנאים בגאון וצדיק הישר הולך הן בצעקתכם תודיענו צדקתו ותומתו ותחת הקלון והדופי אשר תדמו לשובבי ינחל כבוד וגדולה מאנשי מישרים בלבותם".

כך הזהיר בהתאם לחוות דעתו ההלכתית את הגאון והצדיק רבי יצחק בלאזר רבה של פעטערבורג „שלא ליתן המעות להישיבה דק"ק מיר עד שיהיה תחת ידי המשולח מכתב בחתימת ידי הרב הג' מו"ה ר' חיים לייב נ"י, כי הוא הר"ם דהישיבה הקדושה הנ"ל (ולא הג"ר חיים זלמן) ויעשה זה למען כבוד התלמוד תורה דרבים וכדי שלא יהיה הרע בצדיק נרדף... שלא בצדק...[3].

רבי שלמה חיים זלמן, קיבל את פסק דינם של גדולי דורו, עם כי הדבר גרם לו צער רב. פסק דין זה הפך לתקדים לשנים הבאות. גם רבני מיר שבאו אחריו, הגאונים המפורסמים, רבי יום טוב ליפמן „המלבושי יו"ט" והאדר"ת, שמרו על פסק דין זה, והפרדה בין שני התפקידים היתה מלאה.

3. מתוך מארכיונו של ר' יצחק בלאזר, כרופישיקי מורסקי קובץ תלפיות שנת תשי"א שנה ה', חוברת א—ב.

פרק ז

בדרכי האב

רבי אברהם, בנו של רבי חיים לייב — אשר כיהן עוד בחיי אביו כראש ישיבה שני, — נולד בערב שבועות שנת תרט״ו.

היה תלמיד מובהק של אביו הדגול, אך למד גם במקומות תורה אחרים. למד באיישישוק וכן בז׳טל בה חי שנים רבות לאחר שנשא את אחת מבנות המקום. עיר מלאה חכמים וסופרים זו[1], השפיעה במיוחד על התפתחותו. הוא הסתופף שם בצלם של גדולי תורה[2], ויצק מים לידם ועלה ללא הרף במעלות התורה.

רבי אברהם ישב שנים רבות ולמד בשקידה עצומה. בקיאותו בש״ס ובפוסקים היתה מפליאה. במשך תקופה ארוכה הרצה שיעורים בכל יום בפני הלומדים בעיר. עוד בהיותו צעיר לימים התפרסם לגאון גדול. פרסומו הגיע למרחוק ותעיד על כך העובדה, שבעלי דפוס ,,ראם״ בווילנא אשר ניגשו אז להדפיס מחדש את הש״ס פנו אליו בבקשה שימסור לידיהם את חידושי התורה כדי להדפיסם בצד שאר גאוני הדור.

בשנת תרמ״ד — והוא אז בן עשרים ושבע — חזר עם משפחתו למיר, עיר מולדתו. הוא השקיע מיד את כל מרצו בישיבה, במיוחד בהגדת שיעורים, תוך החלפה דו חודשית עם אביו.

רבי אברהם הצטיין בסברותיו העמוקות המבוססות על אדני ההגיון הישר. כחו היה גדול בעיקר בבירור וליבון סוגיות עמוקות בש״ס כשדברי הראשונים הם הקו המנחה.

---

1. אשר בגין גאוניה המפורסמים כונתה בשם ירושלים הקטנה. (קליין י־ם).
2. ביניהם: רבי שמואל רבינוביץ, שהיה לאחר מכן במוסקבה. רבי מאיר ממימל. רבי שמואל חיים, הרב בגנידקי, רבי אריה דבורצי, הרב מטימקוביצי, סטאביצקי וז׳טיל.

היה מחונן כמו כן, בכשרון הסברה נפלא. כך הבינו סוגיות מסובכות וקשות בש"ס גם תלמידים שכשרונותיהם לא הבריקו במיוחד. שנים רבות גם אמר שיעורים בפני „בעלי בתים" בעיירה, אשר נמשכו אחר הסבריו לוקחי הלב.

רבי אברהם המשיך להתמיד בתורה גם כאשר נטל עליו חלק מעול הישיבה. במשך כל היום ישב סגור בחדר לימודו שקוע כולו בהכנת השיעורים הוא יצא מחדרו לא רק להרצאת השעורים שהתקיימו בדרך כלל לפני הצהרים, כי אם גם כדי לפגוש את התלמידים במלחמתה של התורה בשעות הערב. אז היו מקיפים אותו התלמידים, שחזרו על שיעוריו, ושואלים את שאלותיהם והוא, בחביבות יתרה, מסביר ומתרץ, עונה ומבאר ומתיר את כל ספיקותיהם, רבי אברהם החשיב מאוד את דקדוק לשון הקודש, ידע את כלליו, והיה זהיר בתפילתו לבטא כל מלה ומלה לפי כללי הדקדוק.

דרכו בלימוד התורה לא היתה דרך הפלפול ובכך צעד במסילות שסלל אביו. הוא היה אומר: מטרת השעור בישיבה, היא להורות לתלמידים את הדרך ללמוד ולהבין את הגמרא ולפתח את הגיונם הישר, ושיטת הפלפול אינה יפה לכך.

ועם זאת ידע גם להתפלפל, והרשה לעצמו להשתמש בהם רק בשעת אמירת הדרן על הש"ס.

אז היה מקסים את כל שומעיו בחריפות פלפוליו. ואף רבי אליהו ברוך שמילא את מקומו בישיבה, טרח ובא לשמוע את „הדרניו" המיוחדים במינם.

אכן, נמצאו בעזבונו הרבה כתבים, חידושים בש"ס ובראשונים גם לפי שיטת הפלפול.

הוא ירש מאביו גם את מדותיו התרומיות. היה בעל נפש עדינה. נהג בצניעות ובפשטות, התייחס לכל ברוך, ולתלמידיו הראה יחס אבהי, והם אמנם אהבוהו אהבה עזה ונאמנה, גם כשנפגשו עמו אחרי עשרות שנים.

רוב העיון בספרים, הכהה את מאור עיניו. הניתוח בעיניו לא העלה לו ארוכה והוא היה סגי נהור עד יומו האחרון. ואף כי לא פסק פומיה מגירסיה והיה לומד בעל פה את ש"ס שהיה שגור על לשונו, ולמרות שידע לציין באצבעו בדיוק על הדברים בגמרא עליהם נשא ונתן, נאלץ בצער רב לצמצם את אמירת שיעוריו בישיבה. ושאלת הירושה עלתה על הפרק.

בשנת תרס"ו הפסיק לגמרי את שיעוריו בישיבה, לאחר עשרים ושתים שנה של הרבצת תורה ברבים.

בשנת תרע"ו, בהתקרב חזית המלחמה למיר, יצא עם בני משפחתו למינסק.

מיד התרכז מסביבו חוג לומדים מאנשי מינסק ומפליטי המלחמה שמצאו בה מקלט. ועד ימיו האחרונים הרצה לפניהם את שיעוריו.

רבי אברהם נפטר במינסק ביום ה' י"ט טבת שנת תרצ"א והוא היה בן־76 במותו.

אין לחתום תקופה זו בחיי ישיבת מיר מבלי להעלות בקוים מעטים את דמותו של אחד מעוזריו הנאמנים של רבי אברהם, שהטה שכם להעלות רמת הישיבה בלימוד וביראה בתקופת המעבר. הלא הוא המשגיח ר' אידל שפירא ז"ל[3].

ר' אידל התייתם מאביו ר' שמואל בעודו נער בן י"א. בגיל כ"ד נתמנה לתפקידו בישיבה. היה צדיק אמיתי מן הטיפוס של הדורות הקודמים, ירא וחרד לדבר ה'. מהיר לשמוע וקשה לאבד בקי בש"ס ובפוסקים. לא הביט חוץ מד' אמותיו בלכתו ברחוב. הסתפק במועט במדה קיצונית, עד כי את חצי משכורתו היה מחלק לצדקה. ואישיותו המיוחדת הוסיפה נופך משלה בעיצוב אופיים של התלמידים באותם הימים[4].

---

3. בן בתו של רבי חיים לייב (בנו חורגו של הגאון המפורסם ר' אלכסנדר משה אבן לפידות אב"ד רייסן).

4. כמה שנים לפני פרוץ המלחמה בוטלה משרת „הבוחן", ונתמנה למזכיר הישיבה. על פטירת הרב הגאון ר' אברהם טקטינסקי פרסם אז מאמר הרב הגודע ר' משה צבי נריה שבא אז כבן־ישיבה מרוסיה — מינסק לא"י ללמוד בישיבת „מרכז הרב" של הגאון הרב יצחק הכהן קוק זצ"ל ראש רבני ארץ־ישראל ורבה הראשי של ירושלים.
יש לציין שאביו של הרב מ. צ. נריה הרב הגאון למד בישיבת מיר וקיבל מכתב עידוד והמלצה לכך מאת הרב הגאון ר' אליהו מבובא רבינוביץ רב בפולטבה לעדת המתנגדיםלדודו הגאון ר' אליהו דוד האדרת.

פרק ח

הבוחנים

בצד הדמויות הגדולות והאישים הדגולים שהטביעו את חותמם העמוק בחיי הישיבה וצל השפעתם היתה פרושה על כל המתרחש בה, צעדו עוד אישים חשובים שנודעה להם השפעה חיובית בהתפתחות התלמידים, ואשר עשו מלאכתם, מלאכת הקודש בקול דממה דקה.

אלו היו הבוחנים „הפארהערער" אשר שנים מהם נזכיר כאן. שנים, אשר מילאו את תפקידם בתקופה האחרונה של הגרח"ט בתקופת המעבר — תקופת הגראב"ק עד זמן בואו של הגה"צ המשגיח ר' ירוחם לישיבה.

שמו של האחד היה ר' חיים, ר' חיים גולדברג. הוא הצטיין ביראת שמים והיה רחוק מהוויית העולם הזה, לן כל ימי חייו באהלה של תורה. עסוק בלי־מודה יומם ולילה, ותפקידו בישיבה היה לבחון כל חודש את פרחי התלמידים„ אלו החדשים אשר באו. באמצעות בחינות חדשיות אלו ניתן היה לעמוד על הישגיהם הלימודיים, על אופן הקשבתם לשעורי ראשי הישיבה ר' חיים לייב ור' אברהם בנו.

לאחר שהשתנה משטר הישיבה, השתחרר מתפקידו בישיבה, קבל ממנה סכום כסף אשר אפשר לו להתמסר מאותו יום והלאה כולו לימוד התורה.

ר' חיים היה נצר למשפחת ר' יוסף דוד אב"ד מיר, ומכאן זיקתו המיוחדת לישיבה אותה פיתח סבו הגדול.

הבוחן השני הזכור מן התקופה הזאת היה ר' שלמה, אשר בא משטוויץ ללמוד בישיבת מיר, ולאחר נישואיו השתקע בעיירה. אשתו היתה קרובתו של ר' חיים לייב. ר' שלמה היה למדן גדול, צנוע בהליכותיו שתקן מטבעו וזהיר בדבורו „כחפץ חיים" שני. התפטר עוד מקודם מרצונו הטוב מתפקידו הנ"ל כאשר החלו לנשוב הרוחות החדשות בישיבה.

ר' שלמה היה עד סוף ימיו כמו רעהו ר' חיים מובדל ומופרש מן הציבור עסוק לו בלימודו בד' אמותיו, ורק לתפילות בציבור נראה בקהל.

בנו שלמד בישיבה והגיע ללמדנות יצא לתרבות רעה נתפש לרעיונות הסוציו־ציוניים ואף הדריך נוער בכוון זה, וצערו של ר' שלמה היה גדול.

ר' ירוחם ניסה לקרב את ר' שלמה מחדש לישיבה, אולם ר' שלמה התחמק ממנו. אכן, לאחר נשואי בתו עם אחד מטובי תלמידיו של ר' ירוחם, ר' יעקב טננבוים מקוברין. חלה התקרבות, ור' שלמה נתן יד להנהלתה, בהוקירו מקרוב את הקו החדש בישיבה.

ר' יעקב טננבוים המוזכר, התמנה על ידי הגרא"י פינקל כשד"ר הישיבה במערב אירופה, והוא עזר הרבה לישיבות בפעולותיו בקהילות גרמניה.

פרק ט

מתלמידי הגרחל"ט

תלמידים למאות ולאלפים העמיד הגאון רבי חיים לייב במשך שנותיו הארוכות כראש ישיבה. תלמידים, אשר התפרסמו כגדולי תורה שרשת השפעתם פרושה על פני קהילות באירופה כולה ואף בארצות מעבר לים. תלמידים, שהפכו „לבעלי בתים" מסוג חדש „בעלי בתים" יודעי תורה ומוקירי רבנן, שהיו מעורים בחיי המעשה ומחדירים בהם מרוח התורה והיראה אותה ספגו בישיבה. ואף תלמידים, שרוחות הזמן הסוערות פגעו בהם וטלטלו אותם הרחק מנוף הישיבה ודרכה.

ועם זאת, חוט חסדה של מיר קישר בקשר מיוחד את התלמידים כולם לחטיבה אחת. חטיבת תלמידיו של ר' חיים לייב ראש הישיבה, אשר דמותו ומופת חייו נחקקה עמוקות בלב כל אחד מהם וכוונה את מעשיהם אם בהרבה אם מעט.

רשימת התלמידים ארוכה. ממנה, אני מעלה אך חלק קטן בצירוף תולדות חייהם ופעלם. פרטים אלו לא בכל המקרים מושלמים, כי רושמי הרשומות ומעלי הזכרונות מאותם דורות לא ראו צורך לציין דברים כגון דא. ועם זאת, גם רשימה מקוטעת זו דיה לפרוש בפנינו תמונה מרהיבת עין על פעלו של ראש הישיבה הגדול, על התפשטות השפעת הישיבה ועל התפקיד החשוב שמלאה בשנות הרות גורל אלו לעם ישראל.

רשימת התלמידים מופיעה כאן לפי סדר הא־ב, ועל כן, אין לעמוד מתוך סדר זה על חשיבות התלמיד ומעמדו בעולם התורה או עולם המעשה.

הרב יהודה אידל אידלסון

נולד בשנת תרל"ד לאביו ר' חיים, שהיה תורני מופלג, שקדן גדול בתורה ועסקן חשוב במצוות, ניהל את רוב בתי החסד בעירו. מצד אמו היה נכד הגאון ר' חיים סענדער אב"ד נישוויז.

ר' יהודה אידל למד בישיבת מיר, באיישישוק ובזאלודוק. שם יצק מים ע"י הרב הגאון ר' אליהו, למד כמו כן בכולל הקובנאים. הוסמך להוראה מהגר"ש הכהן. מהרצה"ר מבעל באר משה וערוך השולחן.

בשנת תרס"א היגר לאמריקה ושם נתקבל כרב בעיר דענוועד.

ר' יהודה אידל היה דרשן מצויין ועוד בהיותו בקובנה לקח נפשות בדבריו הנעימים מלאי התוכן. השאיר אחריו חיבור גדול במקצוע הדרוש.

הרב אליהו אייזנבוד

נולד בשנת תרל"ו בנישביץ, לאביו ר' אליעזר מנכבדי העיירה. אמו היתה נכדת הגאון ר' אלימלך אייזנשטאט אב"ד, מנכדי „הפנים מאירות".

ר' אליהו התמסר ללימוד התורה בהתמדה גדולה, ובשעשועה ראה את חייו. למד בעיירת הולדתו אצל הגאון ר' יוסף, אחר כך הסתופף מספר שנים בצל ישיבת מיר, בה היה חביבו של הגרחל"ט, וכן למד תורה ויצק מים ליד הנצי"ב, והגר"ח סולובייציק, אשר העריכו אותו ביותר ועודדוהו להמשיך בשקידה בלימודיו.

הוסמך להוראה על ידי הגאון ר' יצחק יעקב רבינוביץ אב"ד פוניבז' וכן על ידי הגאון רבי יצחק ליפמאן שרשבסקי אב"ד של עיר הולדתו, ובה אף התמחה להלכה, למעשה.

נשא בגיל כ"ה את בתו של הרב הגאון ר' יוסף דוב רובינשטיין אב"ד הורודישץ. בשנת תרס"ב נתמנה לרב בקהילת סטאלוביצי לאחר מכן מילא את מקום חותנו בהורודישץ. קהילתו האחרונה היתה וואשילישוק, בה התמנה לרב לאחר פטירת חותנו, ובה ישב עד שנת תרצ"ט שנת פטירתו.

רבי אליהו היה ציוני נלהב, חבר נאמן לתנועת „המזרחי" והשתתף בוועידו־תיה ובכנסיה, בווילנא, בווארשה ובעוד מקומות. נשא דברים עבורה בעל פה, וחתם עבור קרנות היישוב, שכספיה הקדשו לגאולת הארץ.

הרב אליהו אינזלבוך

נולד בגיאסוויז תרכ"ו לאביו ר' אהרון. תלמיד ישיבת עירו, ובגיל י"ג כבר קנה לו בקיאות עצומה בחלק גדול בתלמוד. תלמיד ישיבת מיר. כן למד באיישי־שוק וואלוזין ובריסק דליטא.

בשנת תרנ"א מתחתן עם בת אחד העשירים הנכבדים. איסקוביץ באושמינה. והמשיך לשבת בצל התורה והחכמה, ובעיר מושבו אושמינה, היה אומר שיעור קבוע בבית המדרש. היה מראשוני המזרחי ברוסיה, בראשה עמד הרב ריינס.

עזר לאשתו בהחזקת החנות, ממנה התפרנס בכבוד. לבסוף נאלץ היה להיות שד"ר של ישיבת טלז באמריקה. מינה אותו ונתן בו אימון מלא היה הג"ר אליעזר גורדון. ברבות הימים נתמנה לרב בסקענעקטעם. הצטיין בתפקידו זה. ניהל עסקנות ציבורית מסועפת ומפוארת, כשכל פעילותו מאירה באור מידותיו התרומיות.

רבי יעקב איסקולסקי

נולד במיר בשנת תרל"ה לאביו החשוב ר' דובער, מגזע בעל „שלחן שלמה" ובן אחות ר' מאיר מיירים מקוברין. למד בישיבת מיר וכן בישיבת סלונים. בסלונים קירב אותו ביותר האב"ד ר' יוסף שלופפר. כמו כן למד בכולל קובנה. הוסמך ע"י ר' משה דגישבסקי ור' צבי הירש רבינוביץ וכן מגדולי ווילנא.

בשנת תרס"ד עבר לכהן בקהילת קוזן הורודוק. בשנת תרס"ז היגר לאמריקה היה שם רב בית הכנסת של אנשי סלוצק בניו־יורק.

רבי יעקב, היה דרשן נפלא אשר שמו הלך לפניו. כן היה סופר מהיר. במשך שנתיים ערך והוציא לאור מאסף אורטודוקסי בשם „„המצפה". שם התפרסמו מאמרים רבים מפרי עטו שנושאם העיקרי חיזוק התורה והדת... בכתב יד השאיר חיבור בהלכה ובאגדה.

רבי שמעון אמוראי,

רב בקנוטופ (פלך צרניגוב באוקראינה). עלה לארץ בשנת תר"ץ. חיבר ספר בשם „נחלת שמעון" שו"ת וחידושים בהלכה ובאגדה, ובהקדמה לספרו הנ"ל כותב המחבר שלמד במיר אצל הגרחל"ט.

בתל־אביב, היה חבר כולל הקשישים „כנסת ישראל" שהתקיים מספר שנים בבית המדרש הגר"א בתל אביב.

רבי טוביה בר משה באי

נולד בשנת תר"ו והוא נכד הרב ר' משה מו"צ בקהילת טעלז. למד בישיבת מיר ורבו המובהק שם היה הגרח"ל טקטינסקי. למד גם בטעלז אצל הרב המופלג ר' אביגדור מרגליות. נסמך להוראה משני הגאונים ר' יוסף רוזין אב"ד טעלז ור' אלכסנדר משה לפידות אב"ד רוסייני, חותנו היה הנכבד הטלזאי ר' אריה לוין. בתרל"ט נתקבל לרב בציטוביאן הסמוכה לקעלם ואח"כ נתמנה לרב בטיראקשלה. הרב ר' טוביה דאג לחינוך בני הישוב היהודי הזעיר הזה ברוח התורה. ארבעת בניו למדו בישיבת מיר ונהיו בני תורה מובהקים. ומבני הישיבה האח־

רים ממקום זה נתעלה במיוחד ר' בנימין מובשה, ממעולי בני הישיבה בטלז תלמיד וותיק של שני הרמי"ם המפורסמים הג"ר אלעזר גורדון האב"ד דמתא והג"ר חיים רבינוביץ. הצטיין גם במידותיו התרומיות והיה אהוב על בני קהלת בורז' הוותיקה שם שימש כרב שני עבר אח"כ להיותר רב אב"ד בקרוקינובה (פלך קובנה ונספה בשואה ביחד עם אנשי קהלתו בימי השואה הי"ד).

משה יצחק באקשט

נולד באושמינה, ובגיל י"ב כבר היה תלמידו של המוהריי"ץ בישיבת וואלוזין. לאחר נשואיו השתקע בעיירה מיר, לשנים מספר. הוסמך לרבנות ולהוראה על ידי הגאון ר' מרדכי זקהיים אב"ד העיר פינסק.

היה מורה פרטי ללימודי הקודש בבית הגביר ר' מאיר זוסמאן באוסטראה שבווהלין. שם, הכיר את הגאון רבי מנשה מאיליה הלא הוא הגאון התלמודי הנפלא.

לאחר שנים היה מורה לגמרא בזיטומיר בבית המדרש לרבנים אשר נוסד שם בשנת תר"י, תפקיד אותו מילא במשך עשרים וארבע שנים, עד ליום סגירת הסמינר, בשנת תרמ"ג,

ר' משה יצחק נפטר בשנת תרמ"ב.

ר' חיים יצחק בונין

נולד בהומל בשבט תרל"ה, למשפחה חסידית חבד"ית. בצד לימודיו בישיבת מיר, שקד גם על תורת הקבלה והחסידות. רכש לו גם השכלה כללית מקיפה. ביחוד השתלם בפילוסופיה ובספרות עברית ורוסית. תחילה עסק במסחר אח"כ הוסמך להוראה.

הורה בגימנסיה בלודז.היגר לאמריקה וחזר להומל. פרסם מאמרים רשימות ומחקרים על החסידות החבדי"ת בעתונות העברית ואף בעתונות האידישאית. ערך גם מאסף "שאר ישוב" ממנו יצאו לאור שש חוברות (תרפ"א־תרפ"ב) בשנת תרפ"ט שימש מורה בסמינר לרבנים „תחכמוני" בווארשה.

בשנים האחרונות נתפנה להמשך עבודתו הספרותית והמחקרית ביחוד בהסברת משנת חב"ד בהיקפה המלא.

נספה בטרבלינקא בשנת תש"ג.

ספריו: לימודי היהדות. (חלק א' ספפר א', לודז תרע"ז). משנת חב"ד — (ווארשה תרצ"ב — תרצ"ו, עש חוברות.) כתבים. (חלק א' ווארשה תרצ"ו).

על סף העליה השלישית. (לודז תרצ"ו). דיענטפלעגונג פון דעם גרויסען שאטען. (ווארשה תרפ"א).

יצחק צבי בראדעצקי

נולד בשנת 1873 בסלוצק להורים בני תורה. למד בקיבוצי תורה בבוברויסק, בקלצק וביחוד במיר.

אחרי חתונתו נדד לארקטוסקי, בה שמש כמורה וכשמש בית הכנסת.

פרסם מאמרים בעתונות התקופה, גם בעברית וגם ביידש.

ר' נח טוביה ברנשטיין

נולד בשנת תרל"ג לאביו הרב יוסף יהודה, בפולטען (פלך קורלאנד) אביו היה רב במשך ארבעים שנה ברודימנה, רוגובה, לוקניק, פולטען טבלבירישוק. ר' נח טוביה היה תלמיד הגאון רבי חיים לייב במיר וכן באיישישוק, סלובודקה ווילנא. התמנה בשנת תרנ"ט לרב באמור פלך יקטרינסלב. חיבר ספר „מי נח", המכיל חידושי תורה בגפ"ת והערות בדברי ראשונים ואחרונים.

הרב ר' ניסן ברוידה

נולד בקארעליטש בשנת תרי"ז. קיבל חינוך תורני. למד בישיבת מיר וכן הסתופף בעיירת הפרושים איישישוק. שימש בהוראה בפני הרב הגאון ר' מרדכי גימפל יפה ברוז'ינוי ונסמך על ידו לרבנות.

שימש מספר שנים כרב־אב"ד בעיירה שיניאבקי (ליד נישביז), י"ג שנים כאב"ד בקרעווי עיירה למדינת בפלך ווילנה ועוד י"ג שנים בעיירה — הורודוק (מחוז ביאליסטוק, פלך גרודנה) לעיירה שלישית זו נבחר באופן מיוחד לפי המל־צתם החמה של הרב הצדיק ר' מרדכי ווייצעל מאושמינה שהכיר את הרב ניסן ברוידה מקרוב בעת היותו רב אב"ד בקארעליטש עיירת מולדתו של ר' ניסן ברוידה.

הרב ר' ניסן ברוידה מפורסם היה כלמדן ובעל הוראה מובהק כדרשן מחונן, בעל הדרת פנים ועסקן דתי וצבורי חרוץ. הקים בהורודוק בית־כנסת מפואר ובנייני ציבור אחרים. כן דאג למוסדות הצדקה והחסד וטיפל בחולים עזובים שבמקום עם כל זה היה לן באהלה של תורה ומגיד שעור למדני בחברת הש"ס שבשלושת העיירות הנ"ל.

היה חובב ציון נלהב והשקיע מכחותיו הרוחניים והגופניים להתפשטות תנועה נעלה זו בעיירות רבנותו ובסביבתן. הדחיפה הראשונה לכך נתן לו מורו ורבו הגאון ר' מרדכי גימפל יפה שהיה דבק בתנועת ישוב ארץ ישראל. משנהיה לאב"ד בהורודוק נעשה מקורב להגאון ר' שמואל מוהילובר, היה מבאי ביתו בביאליסטוק ונתון להשפעתו. לאחר מכן נתן יד לציונות המדינית במישור ההט־פה ובעבודה מעשית. קיים בביתו בהורודוק אסיפות ציוניות והשפיע רבות על הנוער בעיירתו שיצטרף לציונות. עיירת תעשיה של אריגים היתה הורודוק נחשבה בכך כסניף לחרשתנות זו בביאליסטוק ועצם השתייכות חלקו הגדול של הנוער במקום לציונות. תודות רב העיר צמצם בהרבה נהיית פועלי וצעירי הורודוק הכלליים למפלגות השמאל שהתכחשו לקדשי ישראל וליעודו הלאומי של עם ישראל בארץ אבותיו. פעילותו הציונית של הרב ברודידה עוררה אמנם תגובה נגדית כלפיו מצד חרדי העיירה, בה נתרכז חוג ניכר של „חסידים" שעמדו כפי הידוע בכל מקום מנגד לציונות, אולם הללו לא רדפוהו על כך ולא נגעו בו לרעה. וזה מתוך יחס של כבוד לטוהר כוונותיו. מחלה ממארת קירבה את קצו של הרב ברודידה קודם הזמן והרב הדגול הזה שבק חיים לכל חי בשנת תרס"ד והוא אז רק בן ארבעים ושבע שנים.

רצונו של הרב ברודידה להשיא את בתו שהגיעה לפרקה לבן ישיבה מתאים מבחורי ישיבות ושזה יהיה ממלא מקומו ברבנות הורודוק. ואמנם דבר זה הוצא לפועל על ידי בחירת הבחור המתאים לכך ר' זעליק ציוני הי"ד מבחירי ישיבת סלובודקה והוא גם כחותנו ציוני מסור בכל לבו ומאודו נאמן לתנועת המזרחי, ועושה רבות לחיזוק החינוך הדתי־לאומי ובין זה בחיזוק התחכמוני — הגבוה בביאליסטוק.

הרב יעקב גוטקובסקי

תלמידם של הגרחל"ט במיר ושל הנצי"ב בוולאזין. היה רב ומגיד שעור בבית המדרש הליטאי, בלודז'.

אולם, קיומו הכלכלי בא לו מהוראתו בגימנסיה הידועה „בית אולפנה" שם היה מרצה בתנ"ך, תלמוד ודברי ימי ישראל. בשעוריו התלמודיים ניכרו השפעות רבותיו הגדולים (הגרחל"ט והנצי"ב) אשר פשטה גם על הרצאותיו, מאמריו התורניים וספריו בשפה ההסטוריה היהודית, והשתלשלות התורה שבע"פ. בנושא אחרון זה, הושפע רבות גם מרבי יצחק אייזיק הלוי, בעל ה„דורות ראשונים".

היה מן הראשונים שחש במחסור בספר תולדות עם ישראל, לפי רוח היהדות,

ועל כן השקיע עצמו במלאכה זו למלא את החסר, ועוד בהיותו בלודז' חיבר את קורות עם עולם שיצא לאור בשנת תרצ"ה.

בשנת ת"צ"ד יצא לאור חיבורו על משניות סדר זרעים, שזכה לתפוצה גדולה. בחיבורו זה באה לידי ביטוי למדנותו, מעלתו כפרשן, וכשרונו להביע את חידושו בארותיו, בסגנון בהיר ומצומצם ותמציתי (גם בכך צעד בעקבות מורו ורבו הגדול ממיר)[1].

היה מקורב לאב"ד לודז' הג"ר אליהו חיים מייזל, אך נחלקו דעותיהם ומעשיהם בענין הציונות הדתית. התנגדותו החריפה של רבי אליהו חיים, הביאה לפרישתו של הרב יעקב גוטקובסקי מן האולפנה בה חינך, שכן הוא מחלוציו הראשונים של תנועת המזרחי מיום יסודו.

ר' זיסל גולדברג

מיקירי ביאליסטוק. נולד במיר. היה חתנו של הלמדן הנגיד ר' אברהם קמפנר. (נולד בפלוצק). מלמדני ויקירי ביאליסטוק והוא עצמו עומד בראש התלמוד תורה והישיבה המקומית. אביו ר' זיסל היה ר' עקיבא, מנכבדי מיר. קרוב משפחה עם משפחת שחור האצילה במיר. (אליה השתייך גם האב"ד ר' יוסף דוד). ר' זיסל עמד תמיד הכן לעזרת הישיבה. ובעירו ביאליסטוק עמד בראש המגביות לטובת הישיבה ופעל במסירות רבה להצלחתן.

הרב שלמה גולובייניציק

נולד בהורודוק פלך מינסק בשנת תרכ"ט. עוד בילדותו הצטיין בשכל ישר ובכושר העמקה. עזב את בית אביו עוד בנערותו לגלות למקום תורה לשתי הישיבות הגדולות וואלוזין ומיר והמענין שעבר ללמוד לישיבת מיר לאחר היותו כבר בישיבת וואלוזין שנתיים וחצי. אחר־כך גם בישיבות סולובודקה ויהי משוחרי שיטת המוסר ולימודה והסתופף בצלו של הרה"צ ר' חיים נתן צבי פינקל. הוא בחר עתידו בחיים כמרביץ תורה ומנהיג דתי בישראל. עבר למינסק נהיה שם לר"מ באחד מקבוצי התורה הידועים לצעירי חובשי ישיבות בעיר זו. הרבה מרבני סביבת מינסק למדו אצל ר' שלמה. וכן בעלי בתים אנשי „חברה ש"ס", וכאלה שיצאו למקצועות אחרים ולתחומי חיים שונים.

---

1. במיוחד, האריך במסכת העוסקת במצוות צדקה ובמתנות עניים. העתיק בעניינים אלו פרקים שלמים מן הרמב"ם, וכן במסכת ביכורים הרחיב ידיעתה עד שהשתקפה במלוא הדרה תמונת חיי עם ישראל בעבר הרחוק.

עקב מחלה נאלץ לפרוש מתפקידו כר"מ בישיבה. כאשר החלים הוזמן לשמש כרב ומו"צ במוהילוב ע"נ דנייפר. הוא מילא תפקיד זה מתוך הצלחה מרובה מים הג"ל עם הרב־מו"צ השני מוהילוב (הראב"ד הזקן הגאון הרב סולובייציק).

ר' שלמה הצטיין בפעולה מסורה מיוחדת לטובת העגונות שמספרן גדל, לאחר מלחמת העולם הראשונה. יצא לו שם של „רודף המעגנים" ושאין מפלט ממנו בזה. וקרה מקרה והוא רדף על־ידי מכתבים לחו"ל אחרי בעל מעגן, לגרמ־ניה, טורקיה, אמריקה, אפריקה, ברזיליה עד שהלה ברח להודו ושם נעלם.

בשנת תרצ"ב לאחר פעילות דתית צבורית מאומצת במוהילוב משך עשרים שנה זכה לעלות מרוסיה הסובייטית והשתקע בירושלים. שמו יצא לפניו גם בירושלים ונהיה פעיל בתחומי דת וצבור שונים. הוא נתקבל לרב בבית הכנסת „אגודת אחים" אנשי אמריקה ויהי מנהיג רוחני בתוככי עדה זו. כל חברי חברה זו נקשרו אליו אהבה והוקרה. בשנת תרצ"ז, כשנוסדה המועצה הדתית הראשונה בירושלים נבחר הרב שלמה גולובייניציק על־ידי הרבנים דשם לעמוד בראש המועצה.

הוא הלך לעולמו בגיל שבעים בשנת תרצ"ט.

הרב יעקב ניסן גורודייסקי

נולד בוולוזין לאביו ה„פרוש" דשם. שש שנים למד ר' יעקב ניסן בישיבת מיר, ושם כונה המתמיד מוולוזין. התחתן בזעטיל. אחרי החתונה למד שנה אחת בוולוזין, ועשר שנים ומחצה בווילנא. בווילנא כונה בפי כל יודעיו בשם „הפרוש מזעטיל", בכך הצטרף אל אביו ואחיו שלמדו זה כבר בפרישות גדולה בווילנא.

בתקופת ווילנא התקשר עם גדולי לומדיה ובמיוחד עם הגאון ר' אריה לייב ראשקס, והגאון ר' שלמה כהן, אתם הרבה לשוחח בדברי תורה, אך גם זאת רק פעם בשלוש שבתות בין מנחה למעריב. גאונים אלו הסמיכוהו להוראה, ולצורך פרנסתו נהיה לשד"ר של ישיבת מיר.

עיקר פעולתו התרכזה בערי ישראל שברוסיה הדרומית ובדרשותיו הלהיב לבבות לתורה ולירא שמים. לאחר מכן שימש ברבנות בערים הלמואזוב, זולו־טינשה וברישובקה. בתרצ"ה זכה לעלות ארצה וקבע את מקום לימודו בבית המדרש הגדול „זכרון משה" בירושלים. וגם פה כמו בגולה התמיד בלימודו, וחס על כל רגע לבל יצא לריק.

שמו יצא לפניו גם כדרשן נפלא המלהיב לבות שומעיו. צדיק תמים בכל דרכיו, צנוע, אציל הרוח, מנקיי הדעת שבירושלים.

נפטר בח' טבת שנת תש"ד.

משה בן אליעזר גלומבוצקי („בן אליעזר")

נולד בשטוצקין (פלך ווילנה) בשנת תרמ"ב, קיבל חינוך תורני מושלם בעיירת מולדתו הנ"ל. למד בישיבת מיר בשנים תרנ"ו—תרנ"ח וזה כבר בשנתיים שלוש האחרונות לכהונתו של הגאון ר' חיים לייב טיקטינסקי הר"ם הראשי בישיבה זו. ר' משה בן־אליעזר התמשכל ונהיה לסופר עברי החל את עבודתו הספרותית בה„צפירה" של נחום סוקולוב „בלוח אחיאסף" „דער יוד" „השלוח".

בשנת תרס"ט (1909) התגורר בארצות הברית, ערך עתון נוער עברי „שבלים" והשבועון „דאס יודישע פאלק", כלי מבטאה של ההסתדרות הציונית באמריקה, השתתף גם בירחון הידישאי „צוקונפט", שעורכו היה א. ליאסין. החיים הכלליים באמריקה שבימים ההם לא נעמו לבן־אליעזר. כעבור שנה הוא חזר לרוסיה, תיאר בעתונות העברית וזו שביידיש את חיי היהודים באמריקה. ערך ברוסיה עתוני ילדים (בין מזה „השחר" של בקרינסקי „שתילים" „ובן־השחר") בימי מלחמת העולם הראשונה בהיותו ברוסיה השתתף ב„העם" — המוסקבאי. עלה אח"כ לארץ ישראל והיה חבר מערכת העתון היומי העברי „הארץ" שעורכו היה אז ד"ר מ. י. גליקסון.

תרגם לעברית ספרים של קרופוטקין, אנדרסון, דיקנס ועוד. ספורי דור עברי (תל־אביב, תרפ"ח), „ספורים ואגדות" (1924) „ירבעם" (תרצ"ט) „גבריאל" תש"ה).

שומר תורה ומצוות היה מתפלל קבוע באחד מבתי הכנסת במרכז העיר תל־אביב. השתתף גם בתור סופר חוץ־ביומן העברי „הצופה" שעורכו היה אז מ. ליפסון המנוח שהיה רואה בעין יפה מאמר ורשימותיו של סופר זה המתאר מתוך ראיה נכונה את חיי העיירה היהודית ואישיה בדור העבר. ביחוד שגם ערך תרבותי היסטורי לתיאוריו וספוריו על בני־הישיבה ועל ההוויי הישיבתי בימיו.

נפטר בתל־אביב.

ר' יעקב מאיר גרודזנסקי

נולד לאביו הר' שלמה זלמן בשנת תקצ"ד. למד מספר שנים בישיבת מיר והתעלה שם לדרגת למדן. בגיל י"ח נהיה לחתנו של הרב בנימין, אב"ד הורודוק.

השתלם בפוסקים וקיבל סמיכה. עבר לגור למינסק והיה לר"מ בישיבה הקלויז בלימקס כיהן בתפקיד זה שנתיים. בשנת תר"ם נתמנה לר"מ במינסק עצמה.

שמו הלך לפניו כצדיק גדול, אשר כל הליכותיו בקודש. עושה ומעשה אחרים למפעלי צדקה וחסד, לסוחרים אשר ירדו מנכסיהם, לעניים מרודים לבני ישיבה, שנהרו מערי השדה ללמוד בעיר מינסק, והיו זקוקים ביותר לסעד הן גשמי והן רוחני.

נדפס ממנו ספר „מי שלמה" על פרשיות התורה וחידושי הלכות. (ווארשה — תרמ"ח) „מי ששון" על הלכות טריפות וחידושים שונים. (ווארשה תרנ"ד). וגם בכתובים נותרו מספר ספרים.

הרב נחמן שלמה גרינשפאן

נולד לאביו ר' יעקב משה בלכביץ. היה בן הבכור לששת אחיו אשר כולם זכו לחינוך תורני מושלם.

עיקר חינוכו ועיצובו התורני היה בישיבת מיר. כן למד תקופות מה בישיבות ליטא אחרות וגם ב„קבוץ" של הגר"ח סולובייציק.

בצד ידיעותיו הרחבות והעמוקות בתורה גילה גם עניין, בספרות חכמת ישראל זו שהיתה קרובה ונאמנה למקורות ישראל.

רבי ישראל דושוביץ

מתלמידיו המובהקים של הגרחל"ט. אתו היה ראש הישיבה מכין את השעור הקבוע לפני אמירתו בישיבה. בגיל 27 התקבל כרב ברזיצה (בשנת תרס"ה) — עיירה מחוזית בפלך וויטבסק, מינוי זה עורר שימת לב גדולה בעולם הרבנות.

שמו הלך לפניו כלמדן מובהק, דרשן ועסקן ציבורי רב פעלים. איש חסד במלוא מובן המלה, דלתו היתה פתוחה בפני כל נזקק ומר נפש. הוא שמע את מרי שיחם והגיש את כל העזרה האפשרית.

מרזיצה נדד לארצות הברית והיה לרב בברוקלין שבניו יורק רבתי. נחשב כאחד מראשי אגודת הרבנים החרדים בארצות הברית וקנדה, ואת מרצו כשרונו־תיו ומאודו השקיע בביצור היהדות האורטודוקסית, ובעמידה על משמר אופייה המסורתי של הרבנות ביבשת.

רבי ישראל נפטר בי"ט טבת תשט"ז. העתונות היהודית באמריקה, הקדישה לזכרו דברי הערכה חשובים, והכתירה אותו כאחד המוהיקנים האחרונים, משיירי הפליטה של רב־אב"ד לפי הנוסח הליטאי־פולני הקודם.

הדפיס ספר בשם „משכנות ישראל", שם ניכרת למדנותו הגדולה, כמו כן חיבר עוד בעניני שבת ובכתב יד הניח ספר חידושים על התשבץ הקטן ועוד.

ישראל אליהו האנדלזאלץ

נולד בשנת תרל"ט בשרשוב אשר ברוסיה הלבנה. (מחוז פרוזן, פלך גרודנ־קה). למד בברוזין ובריסק דליטא ותקופה מסוימת בישיבת מיר.

היה מורה לעברית. פעיל בתנועת „המזרחי". תחילת כתיבתו ב„המליץ", אחר כך השתתף ב„הצפירה" וכן בעתוני ה„מזרחי". כאשר גר בווארשה, נתן מפרי עטו גם ל„היינט" ול„מעמענט", שיצא לאור בעיר זו.

ערך את עתוני הילדים „צפרירים" „גנגנו" „עתוני" שיצאו לאור בווארשה. שלט היטב בשפות הרוסית הפולנית והגרמנית ותרגם ספורים רבים משפות אלו לשפת עבר.

נספה בווארשה בשנת תש"ב.

הרב אברהם בר חיים הופנברג

נולד בתרי"ג לאביו הנ"ל שהיה נקרא „המופלג" והיה מפורסם כנדיב לב ועסקן במצות. ר' אברהם הנ"ל קיבל חינוך תלמודי מובהק אצל אביו ואח"כ עבר ללמוד בישיבת מיר, תחת פקוחו והשגחתו הרצופה של הגרחל"ט הר"ם. כשנתבגר, למד בבית המדרש „הגוביאזי" הידוע בקובנה שהתרכזו באותם הימים בחורים ואברכים, מהם גדולי תורה מובהקים שכמה גאונים מפורסמים דאחר כך נמנו עמהם מגידי שיעור מופלגים. בבית מדרש זה היה הגאון ר' אליעזר גורדון, שהיה אז אברך סמוך על שולחן חותנו בקובנה. הוסמך לרבנות על ידי הגאון ר' אלכסנדר משה לפידותזון ברוסייני, אולם ר' אברהם לא הסתפק בכך כי אם למד עוד שש שנים רצופות בישיבת וואולוזין והיה כבר אז אברך מופלג בתורה ושם יצק מים ליד הגר' חיים סולוביציק שחבב מאד תלמיד זה. בשנת תרמ"ז נתקבל ר' אברהם להיות רב בוואשקי (פלך קובנה) בשנת תרס"ח נדפס ממנו ספרו „קול ברמה" הכולל דברי הספד על קדושי ישראל בפוגרומים על יהודים במקומות שונים ברוסיה. וכן דרשות שונות וחידושי תורה בהלכה. נדפסו מאתו גם כמה תשובות בהלכה בקובץ רבני „כנסת חכמי ישראל" שיצא לאור על ידי הרב אברהם יואל אבלסון רב באודסה בכתובים היו בידי הרב הנ"ל חיבור מיוחד מקור חיים המכיל מאות חשבונות על ארבעת חלקי השולחן הערוך ושנשא ונתן עם כמה גדולי הדור בכך. וכן דרושים שונים.

אמר משה צינוביץ: רשימה זו על הרב ר' אברהם בופנדרג לקוחה מעיקרה מהספר „אהל ושם" ויש להוסיף לזה את הפרטים דלהלן: הרב הגאון הנ"ל שימש ארבעים ושמונה שנה כרב בעירה וושקי הסמוכה לפוסול 18 קילומטר לינקובה (18) סיימול (19) וסאלאנט (17). העמיד שם תלמידים הרבה מהם רבנים מפורסמים בליטה אמריקה ובישראל. הוא נפטר בשנת תרפ"ט ורשימה על כך הובאה בירחון החרדי „הנאמן" שהופיע אז בטלז בעריכתו של ממלא מקומו של הרב אברהם הופנברג הרב אליעזר לדין, שעקר אח"כ בסמוך לפני פרוץ השואה לאמריקה והיה רב בדיטרויט שבקאנדה.

חד"ת של הרב הופנברג מובאים גם בספר „תולדות יעקב" להרבה הגאון ר' יעקב כהנא רב בפיסבול (וילנה תרס"ז).

יש לציין שהודות להרב הופנברג היה מסור חינוך בני העירה וואטקי בשנות ליטה העצמאית (בין מלחמה למלחמה) בידי בית הספר החרדי „יבנה" שבמקום.

יש לציין, שרבה האחרון של קהילת וושקי, הרב צבי יעקב יענקילוב הי"ד גילה מסירות נפש רבה ללימודה של תורה. בשעה שהסובייטים סגרו בעירה את בית הספר הנ"ל, אסף את התלמידים ולימדם תורה בביתו על אף סכנת גזירת גלות לרוסיה שהיתה צפויה לו.

הרב הגאון ר' יוסף גרשון הורוביץ

גלה למקום תורה אל ישיבת מיר הסמוכה לעירית מיולדתו, מתלמידיו העיריה וממיוחסיה. דודו, אחי אמו היה הרב הגאון ר' שאול חיים הלוי הורביץ, הרב בדוברובנה.

גלה למקום תורה אל ישיבת מיר הסמוכה לעירית מולדתו, מתלמידיו החביבים של הגאון ר' חיים לייב טקטינסקי. אבל רק זמן מועט למד בישיבה זו, כי בינתיים עולה דודו הנ"ל לארץ ישראל בשנת תר"מ ולוקח עמו את בן אחותו, יוסף גרשון והוא השתקעו בירושלים. ר' יוסף גרשון היה אז בן ארבע עשרה שנה. הרב ר' שאול חיים קובע לו מקום מגורו בשכונה החדשה הגדולה „מאה שערים" שמחוץ לעיר (העתיקה), מייסד שם ישיבה גדולה שהוא השנייה בזמן אחרי הישיבה הותיקה הראשונה „עץ חיים" והעלם הזה מוסיף ללמוד בשקידה עד כי התפרסם כאחד הבחורים המופלגים בירושלים בימים ההם.

בהגיעו לפרקו נשא את בת העשיר הנכבד והלמדן ר' אברהם קרצמר מנכבדי ומיוחסי ביאליסטוק (בקירבה משפחתית עם הגאון הגדול ר' יהושע יהודה ליוב דיסקין „הרב מבריסק" בירושלים ומקודם רב אב"ד במזריץ, שקלוב לומזה), ר'

אברהם רצמר היה ממניחי היסוד של הישוב היהודי של העדה האשכנזית ביפו ומבוני שתי השכונות הראשונות נוה שלום „ונוה צדק" שליד עיר נמל יפו.

ר' אברהם קרצמר היה גם אחד הראשונים שנתנו חתימתו על כתב רבנותו של הרב הגאון ר' נפתלי הרץ הלוי רבה הראשון של יפו והמושבות.

ר' יוסף גרשון האברך הצעיר בונה ביתו ביפו, ממשיך ללמוד תורה בבית חותנו הנ"ל עד שנתפרסם לאחד הגדולים בתורתו ובהילכותיו בקודש. זמן מה היה גם מורה ומחנך „ביתי" לבני האשה החשובה איטה פלמן, כשהיא גרה עם משפחתה בבית פרדס בכפר סומייל לשעבר, משפחה יהודית בודדת בקצה הכפר הערבי (עכשיו מובלעת בתחום תל־אביב סביבת אבן גבירול והרחובות הסמוכים). ביפו השתתף במאמצי חותנו ליסוד תלמוד תורה „שערי תורה" בנוה שלום שהוציאה מקרבה מאות בני תורה ואישי ישוב החדש והישן כאחד והיתה קיימת עד לשנת תש"ח—תש"ט עם הקמת המדינה.

בשנת תרנ"ה עלה יחד עם חותנו לירושלים וקבע את דירתו כאן המשיך ללמוד בישיבת „תורת חיים" הישיבה השלישית בירושלים שנוסדה על ידי הרב הגאון ר' יצחק מתמיד. חבריו בישיבה הגדולה זו היו הרב הגאון ר' יונה ראם מבירז"ז והגאון צבי פסה פראנק (אב"ד ורב ראשי של ירושלים) בשנת תרנ"ה נתמנה ר' יוסף גרשון כדיין ומו"צ (מורה צדק) בירושלים, וכן קיבל לידיו את הנהלת התלמוד תורה והישיבה הגדולה „פרי עץ חיים" ב„מאה שערים", במקום דודו הרב הגאון שהגיע כבר לשנות זקנה. נוסף על ההדרכה הלימודית ורוחנית התמסר ר' יוסף גרשון, לפעולות מעשיות לטובת הישיבה ולומדיה ואף יצא פעמיים לארצות הברית לצורך ביצור מעמדה.

ר' יוסף גרשון נתפרסם בירושלים גם כאציל הרוח ויפה נפש, היה מקובל כבעל סמכות גדולה בעניני הוראה. למרות צניעותו וענוותנותו ושקידתו בתורה, נמשך לפעולה ולהשפעה בחייה הצבוריים של ירושלים, ביחוד עם ראשי „בני ברית" ר' דוד פיינשטיין ור' מרדכי אדלמאן השתתף ביסוד חברת „למען ציון" שייסדה את בית לעניים הראשון בירושלים. רבות הן זכויותיו בהחדרת רעיון הציונות המדינית ורעיון ה„מזרחי", בקרב הישוב הישן בירושלים בהיותו הראשון בין כל רבני ירושלים הוותיקים שהצטרף לתנועת המזרחי. היה ממיסדי סניף „המזרחי" בירושלים ועמד בראשו השתתף כציר לוועדה הראשונה של „המזרחי" בארץ ישראל (בשנת תרע"ח) ונשא את נאום הפתיחה בוועדה הארצית השנייה של המזרחי בארץ ישראל (אלול תרע"ט) יחד עם הרב ר' בן ציון מאורחי עוזיאל

נבחרו שניהם בתור נשיאי הכבוד של הוועדה הנ"ל בעצמו התהלך בסימטאות ירושלים כדי לעשות נפשות לציונות וזכה לכנוי „פותח שערי ציון".

בפני הציונות הדתית. רבה היתה מידת ההקרבה ומסירות הנפש שהיתה דרושה בימים ההם לרב שכמותו בהצטרפו בפעולות בתנועת המזרחי" רבות פעל למען בנין הארץ והתחייה המדינית. על אף סבלו הרב בשל דעותיו והשקפותיו מתיגרת ידים של הקנאים הקיצוניים. כשהופיע בחודש שבט של שנת תרע"ט בתוך שאר חברי המשלחת של ירושלים במועצת „הועד הלאומי" (הזמני) עשה בדבריו רושם חזק על כל שומעיו והכל הכירו בו טפוס יקר של תלמיד חכם אמיתי האוהב את עמו בכל נפשו ומאודו.

כעבור שנים פרש הגר"ג הורוביץ מפעולות מעשיות בהסתדרות המזרחי, אולם נשאר נאמן לתנועה זו כשנוסדה המועצה הדתית ליד קהילת ירושלים לפי חוקי „כנסת ישראל" נבחר יושב ראש שלה, לאחר מכן סייע להרב מאיר ברלין בהקמת „מפעל התורה" למען ישיבות בארץ ישראל.

לבו היה מלא אהבה לספר עברי וזכה לספריה פרטית יפה ועשירה בה מצא את אשרו. הרב יהודה לייב הכהן מימון (פישמאן) מספר במאמרו „עם הספר ואוצרות ספריו" כאשר חזרתי אחר המלחמה העולמית הראשונה לירושלים מצאתי את הרב ר' יוסף גרשון הורוביץ עומד בראש „המזרחי" בעיר הקודש. מאז כרתנו ברית ידידות וכמעט כל שבוע ושבוע היינו נפגשים בבתי מסחר לספרים שונים והיינו מתחרים זה עם זה בקניות ספר פלוגי או אלמוני. מלבד גדולתו בתורה ומדותיו הצטיין באהבה וחיבה לספרים. כפי שאני זוכר (הרב מימון פישמאן הנ"ל) היה כל ימי חייו בדחקות וגם בעניות, אבל כל פרוטה יתרה שהיה מוצא בכיסו היה מוציא בשביל קניות ספרים. כל ספר וספר היה יקר בעיניו. הוא היה מוקיר כל דף ישן נושן ומשלם בעדו את פרוטותיו האחרונות.

באחרית ימיו התמסר בעיקר לפעולתו הרבנית בשכונתו ובהנהגת הישיבה „מאה שערים" בשובו מהלוויתו של הרב מאיר ברלין (חוהמ"פ תש"ט) חלה ומאז שכב זמן רב בבית חולים ואחר כך בביתו. לא קם יותר ממיטת חליו ונפטר י"ג בניסן תשי"א (1951) לפי בקשתו הובא לקבורה בטבריה ליד קבר חותנו הרב אברהם קרצמיר הנ"ל.

ר' משה הורוביץ

נולד בשנת תרל"א בקאמען הסמוכה לוואלוזין, מתלמידי הגרחל"ט במיר, הנצי"ב ור' חיים סולובייציק בוואלוזין, למד גם כפרוש באיישישוק מקום שם

נשא אשה, כן למד בקוידנוב אצל שאר בשרו הגאון רבי אברהם הלר, — הרב המקומי.

ר' משה הוסמך לרבנות על ידי הג"ר יהודה לייב אנוליק אב"ד שדלץ וכן על ידי ר' יוסף זונדל אב"ד איישישוק ועוד.

בשנת תרנ"ט (1899) נתמנה לרב באודלסק (פלך גרודנה) ואח"כ בשנת תרס"ז לרב בקהילת ליגום (פלך קובנה), ובערים אלו, החל לדרוך כוכבו כאחד מגדולי הדרשנים בדורו.

בשנת תר"ע הפתיע את עולם התורה בספרו המעניין, דרשות הרמ"ה שנתפשט הרבה בין רבני הקהילות והדרשנים למיניהם. כן התקבל בהתלהבות גם ספרו השני „חזיונות הרמ"ה" המכיל 30 דרשות בענייניים שונים.

במלחמת העולם הראשונה, כאשר הוא ובני קהילת ליגום נדדו ברחבי רוסיה כפליטי חרב, — נתקבל לרב בירוסלאו פלך סמולנסק). במקום זה נשאר שנים מספר, ואחרי שאופשרה הגירתו הגיע לארצות הברית. אך שם לא מצא את מקומו.

רבי רפאל וויגר

נולד באיביה (פלך ווילנא) לאביו הרה"ג והצדיק ר' חיים ר"מ בישיבה המקומית. אביו זכה להעמיד תלמידים הרבה, ביניהם כאלו שזכו ונעשו לבסוף גדולי תורה מובהקים כשהגדול בחבורה זו הוא הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי מווילנא.

גם בנו ר' רפאל נמנה על תלמידיו ממנו קלט הן תורה הן צדקות והשתלמות במדות. ואכן גדל ר' רפאל והיה בקי בש"ס ופוסקים הליכותיו היו בקודש, זהיר בדבורו ובורח מן הכבוד.

ר' רפאל למד לאחר מכן בקבוצות תורה במינסק ווילנא, וכן עשה מספר שנים בישיבת מיר, שם היה מקורב מאד להגרחל"ט וכן לאב"ד הגאון ר' יום טוב ליפמן.

מטעם שני הגאונים הללו יצא להיות שד"ר עבור ישיבת מיר בערי ישראל ברוסיה, היה זה כבוד גדול, שכן באותם הזמנים בחרה הישיבה לתפקיד השד"ר את טובי תלמידיה, כדי להרים בדרך זו את קרן הישיבה.

ר' רפאל עקר לארצות הברית, היה רב בברונקס, והתפרסם כאחד מגדולי הרבנים.

בשנת תרצ"ג זכה לעלות לארץ ישראל, וקבע מקום לימודו בבית המדרש

הלמדני הידוע שבשכונת זכרון משה, בין עשרות הרבנים המפורסמים, פליטי החרב שקבעו להם שם אכסניה לתורה.

נפטר בשנת תש"ב בירושלים.

שבת וולקובסקי

נולד במולודוצ'נה בשנת 1872. למד במיר. בבואו לקראקא פירסם את יצירותיו הספרותית ב„מחזיקי הדת" ב„המגיד" וב„המצפה". אוסף מסיפוריו תמונות, ושרטוטי טיפוסים, יצא לאור בחוברות ללימוד השפה העברית, הפולנית והגרמנית — מכתבי הוראה. כמו כן פרסם ספר ללימוד העברית בשם ה„שפה", וספר בשם „ליקוטי רש"י" לבתי ספר ופירוש ל„שיר השירים". שבת וולקובסקי היה המורה לעברית בבית הספר היסודי והתיכון בקראקא. היה קרוב לרוח המזרחי. ופעל למען הפצת הרעיון הציונות הדתית. נספה בשואה.

ר' שמואל חליוטה

נולד באמסטיבובה. היה שו"ב בצ'כנובצה ומשם עבר בשנת תרס"ד לשמש כשו"ב בטקטין. הפך במרוצת הזמן לדמות מרכזית בקהילה הטקטינית. מיקירי קרתא. ראש וראשון לכל מפעל ציבורי. מנהיג ומורה לכל העדה אהוב ונערץ. שקד רבות על הפצת התורה והחדרתה בכל השכבות. הרבה לדרוש בפני קהל ועדה והרביץ תורה ברבים, בגמרא, בהלכה, במשנה, ובאגדה, בפרשת השבוע או בעין יעקב.

כן השפיע על הרבה מצעירי המקום לנסוע ללמוד בישיבות הגדולות. היה בעיר זו יו"ר „אגודת ישראל". הוא הניח את היסוד לבית הספר „בית יעקב" בטיקטין.

למעלה משלושים שנה רעה בנאמנות את צאן קהילתו, ואתם יחד הלך לדרכו האחרונה. הי"ד.

ר' יצחק מאיר יוסלזון

נולד בשנת תרי"א ביאנישוק פלך קובנה. למד בישיבת מיר וכן בעירת הפרושים איישושוק. התמנה בהוראה אצל הגר משה שפיראה אב"ד דווילקומר (אח"כ אב"ד ריגה) וממנו הוסמך לרבנות מהגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור האב"ד קובנה ועוד גדולי הדור המפורסמים. בשנת תרל"ו נתקבל לרב בזאממו לאן פלך קובנה ואח"כ לרב אב"ד דאבלין בירת אירלנד. חיבר שני ספרים, בית יצחק

ותשיח יצחקי (בכתובים) חתנו הוא מיכאל אשר מטאלין רב בהיינא (פלך מינסק ואח"כ רב בדובלין הנ"ל, שאף הוא מתלמידי ישיבת מיר היה בשחרות ימיו מחביביה גרח"ל טיקטינסקי וממתי סודו.

הרב אריה נחום לובצקי

נולד בטורעץ, מקום הולדת אחיו המפורסם ר' יהודה למד בישיבת מיר הסמוכה למגורי הוריו, ועלה בה במעלות התורה והיראה, עד כי נודע ברבים כלמדן מובהק.

ר' נחום התיישב בעיירה קורליץ השכנה לטורעץ ולמיר. בתקופת מלחמת העולם הראשונה נדד יחד עם שאר יהודי סביבתו שברחו מן המלחמה והשתקע בנובהרדוק, ואף שחזר השלום על כנו נשאר בה ולא שב לקורליץ. ושם גם מקום מנוחתו האחרונה.

הודות ללמדנותו תפס מעמד נכבד בנובהרדוק, ידענותו הקיפה שטחים מגוונים, וכן גילה התעניינות ופעילות בכל מישורי העשייה הציבורית. כשעמד לימין כל פעולה למען מוסדות התורה והחסד בעיירה.

כן היה חובב ציון שפעל רבות למען ההתיישבות החדשה בארץ ישראל. והתעניין בכל תחומי הפעולה בנדון זה.

בירחון החרדי „הפלס" שנה שנייה — תרס"ב (העורך: הרב אליהו עקיבא רבינוביץ רב בפולטבה) התפרסמה שאלה להלכה על ידי ר' נחום ונושאה „גן האתרוגים אשר נטעו נדיבי לב לזכר עולם, על שם הגאון ר' שמואל מוהליבר זצ"ל ונקרא בשם „גן שמואל" והרבה חברים יש להם חלק בנטיעה כפי כספי נדבתו וכפי תקנותיהם ויש הרבה קטנים כעת שהם בעלי רכוש זה" ונשאלת כעת השאלה איך יתנהגו עם יתנהגו עם משלוח האתרוגים מגן זה לקיים מצוות ארבעת המינים היות ובעינן „לכם" ויתמי בני מחילה ניהו.

בנושא התחדשות היישוב בארץ ישראל אנו מוצאים את מעורבותו של ר' נחום בשאלה הלכתית אחרת.

בספר „משיב דבר" להגאון הנצי"ב, ישנה „תשובה" מהגאון הנ"ל להרב יהודה לובצקי־פריס, והנדון היתר העבודה בשביעית בהתיישבות החדשה בארץ. ומעביר התכתבות זו בין הנצי"ב ובין הרי"ל בפריס היה ר' נחום, אשר נסע אפילו לוולוזין לדון בשאלות אלו פנים אל פנים עם הנצי"ב.

וכאן המקום לציין, שר' נחום היה מורשה־כבוד בקורליץ מטעם הנצי"ב לבצע את המגביות השנתיות עבור ישיבת וולוזין. כמו כן היה בין המשפיעים

על צעירי הלומדים שיסעו להשתלם לישיבת וולוזין לאחר שקנו את היסוד בישיבת מיר, להתבשם שם מתורתם של שני הרמי"ם המפורסמים הנצי"ב ור' חיים הלוי סולובייציק.

הרב ר' יהודה לובצקי

נולד בשנת תר"י (1850) בעיירה טורעץ בארץ רוסיה. הגיע לפריס שבצרפת בשנת 1880 שם קיבל על עצמו את משרת הרבנות על עדת רוסיה־פולין. מיד עם בואו ניגש לארגן קהילה זו. להעניק לה צביון מסודר, כחטיבה בפני עצמה במסגת הקהילה הכללית בפריס. במסירות נפש ובמאמצים כבירים, עמל ללא הרף לשים שלום בתוך העדה, לפתח את מוסדותיה התורניים ופעולות הצדקה והחסד.

הוא היה לאב ולדואג נאמן להמוני הפליטים מארצות מזרח אירופה לפריס היתה תחנה בדרך נדודיהם. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה. מן הבוקר ועד הערב המה הבית מנודדים מחוסרי אמצעים, אשר מצאו בו סיפוק כל צרכיהם. מסעודה שוברת רעבונם, ועד לבגד לכסות מערומיהם.

הרי"ל לא חסך מעצמו טרחה עבור אומללים אלו, התדפק על דלתות עשיי־רי העיר, לשתפם בהוצאות הגדולות שפעולותיו דרשו, וכן לקרוא לעזרתם להסדיר מקומות עבודה לפליטים החפצים להשתקע בעיר.

שמו גדל והתפרסם, ושמע מעשיו נודע מעבר לקהילתו. כבודו עלה בכל רחבי קהילת פריס, עד כי הרב הראשי הרי"ב צדוק הכהן, החל לשתפו בכל עבודה ציבורית למען הכלל כולו.

עמד כצור על משמר טהרת הדת וההלכה. כאשר שמע למשל שכמה רבנים בצרפת מנסים לתקן "נישואים על תנאי" ועל ידי זה לבטל את הגט היהודי. יצא הרי"ל חוצץ נגד מזימה זו, הצליח לסחוף אחריו את שאר גדולי הרבנים, ולהחניק מזימה זו עוד באיבה.

הוא נפטר בשנת תר"ע. בן נ"ט היה במותו, לאחר שהתייסר למעלה משנתיים במחלה קשה.

המונים התאספו מכל פינות העיר ונהרו אחר מיטתו, אף כי בית הקברות בפרים הוא רחוק מאד מן העיר. גם רבים מנכבדי הקהילה של יהודי צרפת השתתפו בהלוויה זו, ומספר המלווים הגיע לאלפים רבים. תוגה חרישית ריחפה על פני כולם ומעיני רבים זלגו דמעות.

בבית הקברות הספידו אותו, ראש הרבנים בפריס, הרב דרייפוס, הרב

משה נטר — רב קהילתי, הרב משה וויסקופף רב העדה החרדית "קהל יראים" „חברת ש"ס" שבפריס ועוד.

הרי"ל השאיר אחריו שני בנים: הד"ר שלמה ואברהם, רופאים בפריס. הבת הבכירה — אשת הרב האריס כהן מורה ומטיף באחד מבתי הכנסת בלונדון, הבת השנייה היתה נשואה לד"ר דוד שפירא, תלמיד חכם וסופר עברי בפריס, והבת הצעירה — אשת הרב אשר פלדמן, דיין בלונדון. ואף כי בעיקר זכור הרי"ל לטובה. בגלל הצטיינותו במעשי החסד, ובפעילותו הכבירה למען הכלל הרי גם גדולתו בתורה עברה אלינו בירושה בהערותיו לספר ההשלמה.

ספר ההשלמה

„ספר ההשלמה לסדר נזיקין, המשלים הלכות הרי"ף ז"ל לרבני משולם ב"ר משה ב"ר יהודה ז"ל מברדיש. — עם הערות וביאורים מאת המוציא לאור: יהודה לובעצקי".

זו כותרת החלק הראשון (בבא קמא, בבא מציעא) אשר נדפס בפריס בשנת תרמ"ה לפ"ק.

קרוב לשש מאות שנה היה ספר יקר וחשוב זה גנוז ונעלם מעיני לומדי התורה, וזכות גילויו המחודש התגלגלה לידיו של הרי"ל אשר מצאו בבית עקד הספרים של הברון גינזבורג, והוסיף עליו את הערותיו — הארותיו המחכימות.

ספר ההשלמה, היה שגור על פי גדולי ההוראה כהרשב"ש, המהרי"ק ובעל כפתור ופרח — תלמידו של הרא"ש והכל בו.

הרי"ל יגע רבות על חיבור חשוב זה וחקרו ואזנו, ומצא דרכי המחבר וכתי־בותיו, כמו כן הפיץ אור חדש גם על תולדות חייו, בית אבותיו, להם הקדיש מבוא מיוחד. כל הוכחותיו מבוססות על מקורות נאמנים, בכשרון מדעי נדיר הוציא מתחת עטו מאמר היסטורי, יחיד במינו שקשה למצוא דוגמתו אפילו אצל חכמי מערב אירופה שמקצועם בכך[1].

במבוא זה, מתאר לנו הרי"ל בצבעים חיים, את רוממות לימוד התורה, את האור שהדליקה בקיבוצי בני ישראל, בימי החושך והאפלה של ימי הביניים.

---

1. בשנת תרנ"ב נדפס בהאמבורג ספר ההשלמה על מסכת ברכות על ידי החכם הידוע ר' חיים ברודי, לפי כתב יד שהיה לפניו על המסכת הנ"ל. בענין תולדות חייו של בעל „ההשלמה" הוא כותב: כבר הניף ידו הרב יהודה לובצקי בספרו בדקי הבתים הנספח לסוף ההשלמה ומאחר שלא הניח מקום להוסיף עליו על כן אסתפק ברשימת פרטים אחדים".

ובתוך התמונה הכללית, הוא מצייר דיוקן של משפחת רבנו משולם, על בניו חתניו ונכדיו, שכולם גדולי ואצילי ארץ, נכבדים וחשובים בעמם.

תכנו של ספר ההשלמה, הוא השלמה־כשמו. הוא משלים את ספר הרב אלפסי (הרי"ף) להוסיף עליו כל הסוגיות ומסכנות ההלכות שהשמיט הרב הנ"ל.

אגב מחקרו, מתפלמס עם גרץ וצונץ וכן עם הרב בנימין צבי אויערבך בנדון, וכמו כן מעיר הערה חשובה על „האחדים אשר חכמתם־אמונתם לדאבון לבבנו יעשו הטפל לעיקר ורק בסדר האורות וחשבון השנים ותולדות הרבנים ישימו כל מעינם לדעת ענינים וא"כ גם זה תורה היא וללמוד אנו צריכים. אפס לא מאלה תצא תורה לישראל. חז"ל אמרו, תקופות וגימטריאות, פרפראות לחכמה. כי לפע־מים יש לטעות בגופי הלכות אם לא נכנס היטב סדר הדורות, אולם אם נבלה ימי שנותינו בהם בתורה מאין תמצא והוויות אבי ורבא מה תהא עליהן? לפנים בישראל מי שמלא כרסו בש"ס ובפוסקים היה מעלה בידו באחרונה גם קורות אבותינו והיה מעלה שנה דור ודור.

אבל לא כמוהם אלה היום אשר יברכו את הטפל על העיקר ואכלו הקליפה והתוכן יזרקו. מרבין הגיון בספרות וסדר הדעות מוציאין מעולם התלמוד ועיקר עמקי ההלכה לא יעלו על שלחנם אף לפרפרת כהדין גרמיזא הבא באחרונה".

הוא מודה שם „להרב הגדול ר' צדוק הכהן, שהודותיו תמכה בידו חברת כי"ח בפאריש לחו"ל לפועל הדפסת ספר חשוב זה". — יהודה בלא"א מו"ה יצחק לובעצקי חופ"ק רו"פ פאריש".

חלק שני של ספר „ההשלמה", היא על מסכתות בבא בתרא, סנהדרין. ושבועות החלק השלישי יצא לאור בשנת תר"ע, והרי"ל מביע שם את תודתו לאחיו הרב ר' אריה נחום". „שהקדיש דעתו ושעתו להכשיר חלק שלישי זה לדפוס". שכן כבדה המלאכה על הרי"ל עקב מחלתו.

לחלק השלישי כללי הקנינים מנכדו של רבנו משולם בעל ההשלמה אשר שמע אותם מפי רבנו משולם זקנו. גם כללים אלו היו אצורים בעקד הספרים של הברון הנדיב הנ"ל. על כללים אלו נוספו הגהות וביאורים של אחי הרי"ל ר' אריה נחום.

רבי יהושע דב ליברמן

תלמיד הגרחל"ט בסוף ימיו של ר"מ זה, ולאחר מכן שמע במשך חצי שנה את שעוריהר"מ החדש ר' אליהו ברוך.

בתחילת שנת תר"ס הוא יוצא ממיר לעשר שנות לימוד לסלבודקה, שם

היה ממקורבי הסבא ר' נטע הירש, ובהשפעתו הפך לאישיות מוסרית כאחד המיוח־דים מבין הסלבודקאים במישור חכמת המוסר.

בשנת תר"ע נשלח עם קבוצת תלמידים סלובודקאים לישיבת מיר במגמה להחדיר בה מאור המוסר כך חזר אל אכסניית התורה הראשונה שלו.

ר' יהושע דב עזר רבות לר' ירוחם המשגיח החדש בביסוס לימוד המוסר בישיבה הותיקה מבחינת לימוד התורה, למרות, שהתחנך על ברכי תורתם של ר' משה מרדכי עפשטיין ור' אליהו ברוך קמאי, נשאר עד יומו האחרון נאמן לדרך הלימוד של רבו הראשון הגרחל"ט, דהיינו עמידה מדוקדקת על פשטם של דברים במקומם, ולהסיר בקושיות הנערמות מתוך הסוגיה הנלמדת עצמה.

נשא לאשה את בתו של הרב הגאון ר' שמעון דוב אנוליק אב"ד שדלץ (שהיה קודם לכן ראב"ד בליקטין ושאקי ונפטר בשנת תרס"ו כתוצאה מן הפרעות בעיר רבנותו האחרונה).

ר' יהושע דוב התמנה לרב בעיר מולדתו שטוובץ, ונספה בשואה ביחד עם אנשי קהילתו.

ר' שרגא לרמן

נולד בשנת תרי"ח. קיבל חינוך תלמודי מובהק. אביו מיקירי העיירה, היה ממקורביו של הרב הגאון ר' יוסף חבר אב"ד דוובנה בנו של הגאון המקובל ר' יצחק אייזיק חבר, אב"ד טקטין וסובאלק. בהיותו בן ט"ו הציע הג"ר יוסף חבר שהצעיר ר' שרגא יסע ללמוד בישיבת מיר. היות והחשיב מאד את דרך לימודו של הגרח"ל טקטינסקי.

ר' אפרים ראובן מושביצקי

נולד בניאסוויז, בשנת תרל"ח. (1876) ראשית חינוכו קיבל בישיבה המקומית בעיר מולדתו. ולאחר מכן בישיבת מיר. שם, הושפע עמוקות מדרך לימודו של הגרחל"ט. כמו־כן, למד זמן מה גם בישיבת וולאזין.

מקום מגוריו היה בווילנא, בה פתח חנות למכר ספרים, אשר הפכה להיות מרכז לשוחרי תורה וספרות. ואף הוא עצמו היה מוציא מדי פעם בפעם לאור ספרים, בעיקר ספרי לימוד עבריים. שימש גם כמשגיח בבית הדפוס העברי הידוע „רוזנקראנץ ושרופטזצר", שהיה לנחלת המשפחות אברהם בן אביגדור (בעל „אחיאסף" ו„תושיה") ולידסקי בעל הוצאת הספרים „פרוגרס" וורשה.

עסקן ציוני דתי. ממייסדי ה„מזרחי" מעוזריו הבכירים של הרב י. ריינס

בווילנא. עסקן ציבורי שהיה חש לעזרת כל הזקוק לעזרתו. במיוחד נטה חיבה והגיש מלוא הסעד לאנשי רוח למיניהם. קשריו עם אנשי השם השונים הביאוהו לרכז כל מכתבי הסופרים ואגרותיהם וכן מכתבי תלמידי החכמים, אליו עד שרכוש זה הפך לארכיון תרבותי חשוב. כן נהג לאסוף בתחום זה מכל אשר השיגה ידו תעודות, תמונות, מכתבים וכו' מאנשי השם בדורות קודמים.

פרסם מעט מאד מן החומר החשוב בעתונות היומית, שעה שבקרבו נשא חלום לפרסם את החומר בסדרת ספרים לפי ערכים.

בשנת תש"ו עלה לארץ זקן ומלא מכאובים, כדי להתקיים בתל־אביב, הקים קיוסק למכירת ספרים, ספרים ותעודות מאותה ספריה בה השקיע את חייו בגלות ווילנא.

ר' אפרים ראובן, היה חובב תורה וקבע שיעורים בה כל ימיו. כל ימיו נשאר קשור בישיבת מיר, פרסם גם שני מאמרי זכרונות ב„הדרך" הוורשאי. ואף מבחינה מעשית היה לה לעזר, בשהות הישיבה זמן מה בווילנא. אחרי שובה מפולטבה, (פולין בשנת תרפ"א) הוא היה חבר פעיל בוועד שהוקם לשקם את הישיבה מבחינה כלכלית.

ר' ברוך זונדל מרגולין

נולד במיר. יצק מים על ידו של הגאון ר' חיים לייב. בישיבה הגדולה עוצבה דמותו הרוחנית. חינוכו והשפעתו של מורו ורבו ליווהו כל ימי חייו. אהבתו לתורה וללומדיה לא ידעה כל גבול. כל ימי חייו הקדיש למען הרמת קרן התורה והדת.

זמן מה היה רב באחת הקהילות, היגר לארצות הברית ונתקבל לרב בשיקגו. היה פעיל ביותר בעשיה הדתית בעירו, אולם לא הסתפק כלל בכך. הרבה לנסוע ברחבי היבשת, להקהיל המוני בית ישראל ולהלהיב את לבם בנאומים חוצבי להבות אש למען התורה והדת. היה עסקן גם בתנועת „המזרחי", ועזר רבות לבסס את מפעליה. כחו כנואם היה גדול מאד. דרשן שפיו מפיק מרגליות, כך שהשפעתו על הציבור היתה גדולה מאד, ביחוד על הדור הצעיר. היה ממייסדי ועד הישיבות בארץ ישראל, ומן הראשונים שהתחייב בסכום הגון וכן קבל על עצמו לרכוש חברים למען הרעיון.

את שנותיו האחרונות בילה בארץ ישראל ונפטר בשלהי חודש ניסן שנת תש"ד.

(מדברי ההערכה של הרב ח"י טורצין היסוד, אייר תש"ד).

יעקב נחום לוי עפשטיין

נולד כ״ד מרחשון תרל״ט בבריסק דליטא, הצטיין כעלוי והתפרסם בגיל רך כילד פלא. למד בישיבת מיר, השתלם בלימוד התורה ופנה גם לחקירה בחכמת ישראל.

בשנת תרפ״ה עם פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים נתמנה בה לפרופסור לתלמוד. השתתף בעריכת המאסף „דביר״ היה עורך הרבעון „תרביץ״.

מפעל חייו: מבוא לנוסח המשנה.

יוסף פישר

חזן ומדפיס, מתלמידי ישיבת מיר. היה חתנו של אחד מנכבדי העיירה מיר... השתלם בקונסרבטוריום בברסלוי. שם בא במגע עם מורי בית המדרש לרבנים ועם גדולי החזנים מגרמניה, אשר חבבו אותו והעריכוהו במיוחד בגלל ידיעותיו הרחבות בתלמוד ובספרות ישראל.

היה לחזן ראשי ב„היכל הנאורים״ בקראקא, שנוסד בשנת 1840. כיהן שם בהצלחה מרובה עד יום מותו בשנת תרל״ד.

יסד יחד עם ר׳ שמואל דויטשער בית דפוס גדול הנודע בשם „דפוס פישר את דויטשער״ לאחר מכן ניהל בעצמו בית הוצאה לאור, שפרסמה את מרבית הספרות העברית החדשה.

רבי יהודה לייב פרלמן

נולד בשנת תקצ״ח בטימקוביץ (מחוז סלוצק). למד שנים מספר במיר וכן בסלוצק ווילנא. גר בווילנא בה נפטר בגיל תשעים בשושן פורים שנת תרפ״ח.

בשנת תרנ״ה הוציא לאור סידור ב„שם מנחת יצחק״ והוסיף לו הערות „מנחת מילואים״.

הרב ריינס בהסכמתו מציין: כי טוב עשה בעמו לתרגם את התפילה בשפה המדוברת אשר כיום למען יבינו גם אלה אשר שפתנו מוזרה להם.

רבי ראובן משה צ׳רנוצקי

נולד בווילנה לאביו התורני ר׳ שמעון בעל מידות בתורה ובהוראה ומצניע שדאג לתת לבנו זה חינוך תלמודי מובהק. ושלח אותו לאחר שלמד בישיבת רמיילס בווילנא אל שתי הישיבות הגדולות מיר וואלוזין. שם מצא לו כר נרחב לפיתוח כשרונותיו בהבנתה של תורה ועם היותו גם מתמיד בלימודיו זכה עוד

בצעירותו לקבל סמיכות חכמים מאת שני גאוני הדור הנציב בוואלוזין ור' יום טוב ליפמאן בזילאנסקי (בעל מלבושי יום טוב) אב"ד מיר. הגאון הראשון כתב עליו במסגרת נוסח כתב סמיכות „הרב הדגול חוב וירא מרבים" והגאון השני הנ"ל שהכיר את ר' ראובן משה מקרוב בעת הסתופפו בישיבת מיר והוא מציין דברי השבח דלהלן: „הרב הגדול בתורה וביראה חריף ובקי מלא דבר ה' בגמרא ובפוסקים ומסיק שמעתא אליבא דהלכתא יעבוד אילנא רבא ויהי מגדולי ההוראה בישראל" תוארים כאלה שרק גדולי התורה שבימים ההם זוכים בהם, מוכיחים לנו עד כמה גדול עוצמו בתורה של הג"ר ראובן משה בצעירותו. ר' ראובן משה נהיה לחתנו של הרב הג' ר' שלמה גודל רב ווארוניאן (פלך ווילנא) שבסוף ימיו עלה ארצה והיה מגבאי כולל ווילנא זאמוטי ובוועד הכללי כנסת ישראל בירושלים. ר' ראובן משה לא רצה ליהנות מכתרה של תורה ואף לא רצה להיות אח"כ מ"מ חותנו הרב הג' ר' שלמה גודל ברבנות קבע עתים לתורה ועוזר לאשתו בפרנסת הבית. גדולי הרבנים שבווילנא הכירוהו מקרוב והחשיבוהו מאד, ואף הגאונים ר' חיים עוזר גרודזנסקי ור' חנוך ידעו על ערכו הגדול בתורה.

בשנת תרפ"ה עלה לארץ ישראל השתקע בתל אביב קבע מקומו ללימודה של תורה בבית המדרש ברחוב יונה הנביא והרב הגאון ר' אליהו אהרון מילוקובס־קי ראבד בתל אביב שהיה אז רב בית המדרש הנ"ל הוקירו וכבדו מאד. לימים עבר אח"כ לגור בקרבת חתנו הרב הגא' יצחק רוזנטל רב שכונת הצפון ואב"ד בבית דין הרבני האיזורי בת"א ואצל חתנו הרב הגדול בילה את אחרית ימיו בשיבה טובה נפטר כ"ג טבת תש"ג הספידו הרב הגאון ר' אברהם יעקב (רבה של פרעזן) שהכירו מקרוב ועמד על צדקתו ותום דרכו מקרוב כפליט מלחמה בווילנא.

רבי יוסף קוקס

נולד בשנת תר"א בקוידאנוב (מחוז מינסק) לאביו אליהו חיים. נתקבל בתורת תלמיד בישיבת מיר, עם בואו של הג"ר ר' חיים לייב לכהן בה כראש ישיבה. (שנת תרט"ו).

היה מטובי תלמידיו וחביב ביותר על רבו. שימש אחר כך בהוראה אצל הגאון ר' שמואל שמחה (בעל „משרת משה" על הרמב"ם) האב"ד דמעזריטש, אשר באותם הימים שמש כאב"ד בשטוביבץ. ר' יוסף הוסמך על ידו להוראה. הרב הגאון הנ"ל השפיע עליו רבות, והאציל עליו מרוחו רבת הצדדים. בין התכונות

שרכש מרבו היתה תכונת הדרשנות, זו המושתתת על סממניה של ספרות חוקרי ישראל מימי הבינים.

בהמלצת מורו ורבו הגאון הנ"ל, נתקבל כאב"ד בפרופויסק, פלך מוהילוב. אחר כך היה רב בשאצק (מחוז סלוצק) משם עבר לסוורזנה הסמוכה לשטוייפץ. לאחר מכן כיהן בטשעריקוב (פלך מוהילוב) ונפטר בימי מלחמת העולם הראשונה, בקהילה האחרונה שעל כסא רבנותה זכה לישב — ברזין. (מחוז בוברויסק, פלך מוהגיסק).

שמואל שבח קנטרוביץ

נולד במאריאמפול (בפלק סובאלק־עיר מחוזית) ממשפחת הרב הגאון ר' משה אב"ד העיירה הנ"ל. (אבי שני המשפחות הידועות אלטשולר — וקנטרוביץ).

ר' שמואל שבח למד בישיבות ובקבוצי תורה במקומות שונים וביחוד בישיבות מיר הגדולה. נטה להשכלה מתונה העמיק דעת בבלשנות עברית ובזה קנה לו את עולמו. היה זמן שניסה את כחו כמשורר וסופר עברי. ראש פרי עמלו הספרותי בירחון העברי הידוע „השחר" בוינה שעורכו ומול"ו היה פרץ סמולנסקין שפרסם שם בשנת תרמ"ג (שנה י"א) שיר — פחדים: על מלחמת האחים בירושלים לפני חורבן בית שני. הוא פרסם עוד מספר שירים בירחון הנ"ל ו„כנסת ישראל" של שפ"ר (שאול פנחס רבינוביץ) בשטח הנ"ל פרסם גם „משלי מוסר" ו„מכתבים".

ש. ש. קנטרוביץ התגורר מספר שנים בלידה, בתור מורה לעברית, עבר אחר כך לגור בוורשה, בהמשיכו בייעודו זה בהצלחה. עם יסוד ה„תחכמוני" (בית מדרש למורים בוורשה) נהיה ש. ש. קנטרוביץ למורה קבוע במוסד חשוב זה במקצוע שפה, ספרות ובלשונות עברית, — עד ליום פטירתו.

הרבה לפרסם בתחומים שונים גם לגיל הנעורים.

בירחון העברי לנוער „הכוכב של א. לובושוצקי (תרפ"ג—תרפ"ד) פורסם מקנטורוביץ האגדה „ילדי האדמה", מיוסדת על הפסוק: „כל הבן הילוד, היאורה ישליכוהו". כן הופיע ממנו בהוצאת „ברקאי" ספר משלי המגיד מדובנא" שזכה בזמנו לתפוצה גדולה.

חיים אהרון קפלן

נולד בהורודיש (פלך מינסק) בשנת תרמ"א, בשנת תר"ס בא לוורשה ועסק בהוראה. בשנת תרס"ד פתח בית ספר עברי, ומאז עסק והתמיד בעבודתו החינוכית. ביקר בארצות הברית (1921) ובארץ ישראל (1935). פירסם הרבה מאד

מאמרים בעתונות העברית ביחוד בעניני חינוך, ספרות ומחקר היהדות. חלק מדבריו כינס בספר „פזורי" (ווארשה תרצ"ז). ניהל יומן אירועים משנת 1933 — ועד 1942.

יש ליומן חשיבות בגלל רישומיו המדוייקים על החיים היהודיים בגיטו. יומן זה נתגלה בחלקו הגדול לאחר השואה ויצא לאור בשם „מגילת־יסורים" (תשכ"ו) תוך כדי ההדפסה נתגלו פרקים נוספים שנתפרסמו ב„מורשת" (כסלו—תשכ"ה).

הרב שמעון טוביה קפלן

נולד בפוניבז בשנת תר"ח, לאביו המופלג ר' יהודה. למד בילדותו אצל הרה"ג ר' שמואל אלחנן שאולזון וכבן י"ב נסע ללמוד בישיבת מיר. משם עבר להשתלם בישיבת וולאזין.

אחרי חתונתו למד בכולל פרושים בקובנה. בין השנים תרמ"א—תרמ"ג שימש כרב דרשן בווארשה בבית הכנסת „ישרי לב" ברחוב פראנציקאנער. נסע בשנת תרמ"ו לאנגליה. שם היה למ"מ בבית הכנסת של אנשי קובנה ומינסק ואח"כ היה רב באדינבורג ומשם היגר לניו יורק שבארצות הברית.

ר' חיים יצחק ראבינוביץ

נולד באוגוסטוב. למד בישיבת מיר ווולוזין. דרך לימודו היה לפי מתכונת שיעוריו של רבו מקורבו הגאון רבי חיים לייב טיקטינסקי. התגורר אחר כך בגראיובה. פעיל בתיבת ציון. היה אחר כך חושב ביאליסטוק ומשם עלה לארץ ישראל, והקים את הצריף הראשון במושב מרחביה בעמק, הוא היה מראשוני מייסדיו.

בהיותו כבר בארץ ישראל הדפיס את ספרו „מרחבי יצחק". הספר מכיל חידושים וביאורים על רש"י. הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק, כותב בהסכמתו על המחבר ועל החיבור מלים אלו: איש נעלה דגול מרבבה, המצוין בשמו, במעשיו ובמקומו, ידידי וחביבי הרב הגדול זך הרעיון, אוצר חמדה וטוהר לב, אחד מאבני הנזר המסתופפים על אדמת הקודש ובין מושבי ישובנו המחודש. והנה האדם היקר הרב המחבר שליט"א, ידו אחת אחזה במלאכה לפתח ולשדד את אדמת הקודש בעמל כפיו בתיבת קודש ואהבת אומן. וידו השניה אוחזת בעץ החיים בעמל התורה.

נשאר נאמן לישיבת מיר מקום לימודיו בשנות הבחרות, ובמשך שנים עסק

עבורה באיסוף כספים. בהיותו עדיין בגראיובה היה גם המורשה מטעם הישיבה לגביית התרומות מידי התורמים הקבועים.

רבי יוסף ראזין

רב ואב"ד בסוויסלוץ הגרודנאיה. נולד בסוורזנה הסמוכה לשטויבץ בשנת תרכ"ז היה תלמיד מובהק של ישיבת מיר וממקורביו של הגאון ר' חיים לייב. למד אח"כ גם בוולאזין כדרכם של רבים מתלמידי מיר. כן למד בסלבודקה וראדין.

בשנים תרנ"ז נבחר לרב בקוסטיוקוביץ (פלך מוהילוב) ובתרס"ג לרב בסוויס־לוץ. בשנת תרפ"ג היגר לארצות הברית, והיה לרב בקהילות חשובות בניו יורק וסביבתה. בין השנים תרצ"ז—תרצ"ח היה נשיא אגודת הרבנים של ארצות הברית וקנדה. נפטר, ט"ז תשרי תשי"ד.

חידושי תורתו מפוזרים בעיקר בקבצים רבניים. היה חובב ציון, התענין בישובה החדש על ידי עם ישראל והרבה לפעול לגאולה הארץ. שלש פעמים ביקר בארץ ישראל, ביקורו האחרון היה בשנת תש"ט.

אחרי פטירתו הופיעה רשימה הערכה לזכרו בירחון התורני־רבני הפרדס, נ.י.

ר' מרדכי לייב רובין

נולד במיר בשנת תר"ל ולמד בישיבתה בגיל עשרים נסע לארץ ישראל בה שקד בפרישות באהלה של תורה בירושלים ועוד חמש שנים ביפו ללא כל מעצור והטרדות שונות. בשל מצב בריאותו נאלץ לנסוע לאירופה חזר לאחר מכן לארץ ישראל והתמנה לרב במושבה עקרון (מזכרת בתיה) ר' מרדכי לייב רובין נתפרסם בתור למדן וירא שמים בכל הארץ ונתמנה אח"כ לראב"ד (ראש בית דין) של בית דין הרבני אשר לעדה החרדית האשכנזית בירושלים, בראשותה עמד הגאון האב"ד יוסף חיים זוננפלד ונעשה משפיע גדול על החוגים החרדים הבלתי תלויים ברבנות הוועד הלאומי. הרב מרדכי לייב הצטיין בשנאתה בצע עד לנקודה האחרונה ביותר וגם מתנגדיו כבדוהו בשל מדותיו התרומיות ואפיו המצוין.

ר' מרדכי ליב רובין בא בקיץ תרפ"ט לוינה בירת אוסטריה להשתתף בישיבת ועד הפועל העולמי של אגודת ישראל שהתקיימה אז שם ויחד עם זה להבדק אצל רופא מומחה בגלל מצב בריאותו, אחרי ניתוח שנעשה לו שם — נפטר לעולמו (בראשית חודש תרפ"ט) ארונו הובא לארץ ע"פ צוואתו המיוחדת ומקומו באחריו הוא על הר הזיתים בירושלים.

הרב ר' מרדכי לייב רובין

נולד במיר בשנת תר"ל. חונך על ברכי התורה אצל הרב במיר וכן למד מספר שנים בישיבה הגדולה אשר שם. זמן מה למד גם בישיבת סלונים. בן עשרים עלה לארץ ישראל. ושקד בה על התורה ועל העבודה, בפרישות ובטהרה בעיר יפו. מצב בריאותו הכריחו לנסוע לאירופה לאחר מכן חזר ונתמנה לרב בעקרון, ובכל הארץ יצא שמו כלמדן גדול. בעל הוראה וירא שמים. הצטרף לתנועת „אגודת ישראל" ונתמנה אח"כ לראב"ד של ועד העיר האשכנזי, ונעשה למשפיע גדול על החיים הדתיים בארץ ישראל.

הצטיין במיוחד במידה זו של שנאת בצע. גם מתנגדיו כבדוהו בשל מידותיו התרומיות ואופיו המצויין. נפטר בשנת תרפ"ט בראשית חודש תמוז. והובא לקבורות בירושלים בעיר הקודש.

רבי מאיר רובינסון

נולד בשנת תרי"ד לאביו הרב הגאון ר' יהושע צבי אב"ד וונדזיגולה (מחוז קובנה). היה עילוי בילדותו. הצטיין בכח זכרונו המופלא ובתפיסתו המהירה. למד בישיבת מיר בשנת תר"ל — תרל"ג, ושימש מתוך קרבה יתירה את רבי הגרחל"ט. שימש הוראה בשנת תרל"ח בקרוקי (פלך קובנה). בשנת תרמ"ג בסיונציאן (פלך ווילנא) ובשנת תרמ"ו לרב ברדושקוביץ שם פעל לברכה, עד עלותו ארצה ישראל, ומנוחתו כבוד בירושלים בה נפטר בשנת תרצ"ז בשנת השמונים וארבע לחייו.

הרב מיכל דוד רוזובסקי

נולד בשנת תרכ"ט בסוורזנה. למד בישיבת מיר, ושמו יצא לתהילה כעלוי המירי. כן השתלם בישיבת וואלוזין, והוסמך לרבנות על ידי גדולי דורו.

לאחר נישואיו, התמנה מו"ץ בגרודנה ובכהונה זו כיהן כל ימי חייו.

ר' מיכל דוד, פעל כל ימיו למען החינוך המקורי בגרודנה, עמל רבות על הקמת בי"ס „תורה ודעת" (אח"כ יבנה) בו התחנכו מאות ילדי ישראל לתורה ולתעודה. עשה רבות לחיזוק שמירת השבת בעיר. היה נשיא „כולל הוראדנא של קופת רבי מאיר בעל הנס" במקום.

ובשנת תרצ"ב נפטר על פני חותנו הרב הגאון ר' אברהם גלבורד שהיה זקן המו"ץ.

ר' מיכל דוב השאיר אחריו שלשה בנים ההולכים בדרכו הראשון הגאון ר' שמואל רוזובסקי ר"מ בישיבת פוניבז', השני הרה"ג ר' יוסף רוזובסקי ז"ל היה

ר״ם בישיבת אור ישראל בפתח תקוה. והשלישי היה הרב הגאון ר׳ יהושע העשיל ממלא מקום אביו ברבנות גרודנא, והיה מן הקרבנות הראשונות בגרודנא.

רבי יוסף שמשלביץ מקורליץ

נודע בשמו ה„מתמיד מקורליץ״. למד בישיבת מיר ובגיל ט״ו כבר עבר לעיירת הפרושים איישישוק. שקד על לימודיו בהתמדה מופלאה, לא פחת ביום מי״ח שעות של לימוד. שקידתו העצומה וזכרונו הנפלא הפכוהו כבר בצעירותו לבקי בש״ס ופוסקים. עד שהתנשא לאחד הבקיאים הגדולים בדורו. לשון הגמרא ורש״י היה שגור על לשונו. שינונו את תלמודו היה למופת, חזר מאות פעמים על כל דבר שלמד. בקיאותו העצומה הביאה אותו להפליא בתשובותיו. תוך הסתמכות על מקורות גנוזים נשכחות בש״ס.

על אף בקיאותו וגאונותו היה צנוע ונחבא אל הכלים וכל ימיו ברח מן הפרסום.

עלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים, בה לימד תורה באחד מישיבותיה. ואף כי טרח בכל כחו להסתיר את מעלותיו למדו יודעי חן ויחידי הסגולה בין תלמידי החכמים בעיר להעריכו ולהוקירו. אף ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק ראש רבני ישראל, הביע בגלוי ובכל הזדמנות את הערצתו הגדולה, לרבי יוסף שמשלוביץ.

ר׳ יוסף נפטר בירושלים בשנת תרצ״ד. אחר מיטתו נהרו אלפים, ותיארו כל מעלותיו התרומיות בהספדים שנישאו. וכמו שאמר הגרא״י קוק, תוך בכי מר וקורע לב, ספר התורה שבעל פה נפל לארץ ויריעותיו נתפזרו.

בן שבעים היה במותו.

בשבועון החרדי „היסוד״, (גליונות כ״ב תמוז וח׳ מנ״א—תרצ״ד) פרסם הרב סטוליץ את דמותו הנעלה של הנפטר, אותו כינה „השקדן העולמי״.

רבי ניסן בן־ציון (שמושקוביץ) זצ״ל

בעש״ק כי תצא, י׳ אלול, נסתלק באופן פתאומי, הרב הגאון הצדיק ר׳ ניסן בן ציון זצ״ל, חבר הרבנות הראשית ואב בית הדין בחיפה. נדהמה חיפה הדתית ואתה עולם הרבנות וחוגי הישיבות בהיודע דבר האבדה הגדולה הזאת. נולד בכסלו תרמ״ו גאווארידוק, לאביו המופלג בתורת ויראת שמים ר׳ מנחם מאיר שמושקוביץ זצ״ל. שה׳ ש״ב של הגאון ר׳ דוד טעבל זצ״ל מרא דאתרא במינסק, וחתנו הגאון ר׳ משה ליב זצ״ל, בעמה״ס „מילי דנזיקין״, ולאמו מרת בריינא

ע"ה שהיתה נכדת ר' ראובן אב"ד דסיליצניק וש"ב של הגאון ר' ראובן אב"ד דסילצניק וש"ב של הגאון המפורסם ר' אליהו חיים מייזל זצ"ל הגאב"ד דלודז'. דודה זקנה ה' הרה"ג המפורסם והשתדלן ר' שמואל באקשטר מלובין, ולמעלה בקודש עד הגר"א ז"ל מווילנא.

בן אחת עשרה נתקבל לישיבת מיר הגדולה ובהגיעו לגיל שש עשרה נסע ל„כנסת־ישראל" בסלאבודקא. שש שנים למד שם, בהתמדה עצומה של שמונה עשרה שעות ביממה, ונודע בשם „המתמיד ממיר". באמצע שהותו שם נשלח ע"י ה„סבא" הגה"צ הר"נ פינקל זצ"ל לסלוצק, כדי לחזק את הישיבה דשם. כעבור חצי שנה חזר לסלובודקא, בהיותו בן עשרים קיבל היתר הוראה מהגאון ר' אליהו הכהן זצ"ל אב"ד דרומשישוק ואח"כ גם מהגאון הנודע ר' אלי ברוך צזו"ל ממיר והמשיך ללמוד בסלאבודקא ביגיעה גדולה בהקרבת כל ישותו. התקיים במשך שנים אחדות על פרוסת לחם יבשה וקיים בעצמו: „כך דרכה של תורה וכו'", כי איסטניס גדול ה' ולא רצה להזדקק לעזרת קרובים. גדל מאד בתורה, בבקיאות, בחריפות ובהבנה. הושפע רבות בחכמת היראה מצדקותו ובינתו של „הסבא" זצ"ל. נשא את בת הרב המאוה"ג צדיק מפורסם ר' משה זצ"ל מארען, בעמה"ס „ידי משה", „אוהב מוסר" ו„מענה רך" שה' בבחינת תלמיד חבר של הגה"ק החפץ חיים" זצוק"ל ומחותנו של הגה"צ המקובל בעל „לשם שבו ואחלמה". המשיך לל־מוד בשקידה עצומה, התמחה וגדל בהלכה למעשה בכל ארבעה חלקי השו"ע. עוד בארען שימש כמו"ץ ובתרע"ה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה נתקבל כרב ואב"ד בקהילה הגדולה והחשובה ארזומאס, פלך ניז'ני־נובגרוד. ייסד וניהל שם ת"ת וישיבה קטנה של מאות תלמידים ואירגן את החיים הדתיים והסוציאליים של הקהילה. לאחר שכיהן שם שש שנים חזר מחמס הבולשביקים לפולין ובתרפ"ב נתקבל כרב ואב"ד באמסטיבאווא, מחוז וולקוביסק. הוציא לאור חלק ראשון של ספרו „בנין־ציון", שו"ת וחידושים בסוגיות הש"ס, אשר נתקבל ברצון בחוגי הרבנים והישיבות. יש בו מן הגישה הרבנית של הלכה למעשה והיא בנויה על יסודות ההבנה המעמיקה המצויה בישיבות ליטא. בשבתו באמסטיבאווא חי בדוחק רב, אולם לא פסק פומיה מגירסא. בתרפ"ד נתקבל אחר כבוד בקהילה העתיקה בודקי, פלך ביאליסטוק, מקום בו ישבו על כסא הרבנות גאוני עולם וביניהם בעל „דברי מלכיאל" זצ"ל. 12 שנים כיהן בבודקי ונתפרסם כאחד מגדולי הרבנים בפולים וכבעל הוראה גדול במיוחד מזמן לזמן הוזמן לערים הסמוכות כדי לפסוק בשאלות וסכסוכים קשים. נוסף לגאונותו בתורה וצדקתו, צויינו פקחותו, תפיסתו המהירה, שכלו הבהיר וזכרונו המפליא. בהשקפותיו נודע כאחד הרבנים הקנאים.

דעותיו היו תואמות תמיד לדעתו של ה„חפץ־חיים" והגרח"ע גרודזינסקי זצ"ל. לא נמנה על שום מפלגה. חייב את הטוב וגינה את השלילה ויהיו מאיזו צד שהוא. אין לשער גודל אהבת התורה ששכנה בלבו ואת חיבתו לישיבות ולבני הישיבות. אם נזדמן לפניו בן ישיבה, ה' משתעשע עמו בדברי תורה. ואם מצא בו ידועות נאות והבנה ישרה, ה' מוכן למסור למענו את כל כולו. רבות פעל למען „ועד־הישיבות" בווילנא. ואף נסע לשם כך לערים הסמוכות ע"פ בקשת הגרה"ע גרודזינסקי זצ"ל. שנים אחדות החזיק בעירו כעשרה בחורים ממצוייני ישיבת קמניץ, סיפק כל צרכם בכבוד רב וביד רחבה, והם עסקו בהזמדה במקצוע ההוראה. כמה מהם אף זכו והוסמכו" על ידו. בתר"ץ הוציא לאור „מילואים" לספרו, כעין חלק שני. כן השאיר כתבי יד מרובים.

בשלהי תרצ"ה עזב את משרתו המכובדת ועלה עם משפחתו לא"י, משאת נפשו מתמיד, כל פעולה של ישוב א"י הרגינה את לבו. בראשית תרצ"ו נתקבל כרב ואב"ד בקרית חיים „עיר הפועלים" שהיתה יסודה מבחינה דתית. הוא השקיע בריאות מרובה בקריה. בנה שם ביכנ"ס גדול, מקוה טהרה, ביער את החזיר מה„צרכניות" ושיפר את הכשרות באטליזים. תחילה נתקל בהתנגדות מצד תושבי הקריה החפשים. אולם בהמשך הזמן הפכו כולם למעריציו. הפסיק בהרבה חילולי השבת בבניה וכדומה וניהל משפטים עם פורקי העול העקשניים, בתוקף החוזה עם קק"ל, במאמצים נפשיים ופיסיים מרובים עלה לו חיזוק עניני הדת בקריה אולם הצליח למעלה מהמשוער וניתנה דמות יהודית לקריה.

כעבור שנים אחדות התחיל נוסף לכך, לכהן כראש בית הדין לגטין בחיפה. כאן נתפרסם כגאון בהוראה והמשיך בתפקיד זה עד לפני 4 שנים, עת חלה ההפרדה בין המועצה הדתית לבית השיפוט הרבני והוטל עליו לכהן כראב"ד בעניני אישות וממונות. הנסיעות היומיומיות מק"ח לחיפה וחזרה הכבידו מאד על בריאותו, ונאלץ לפני שבע שנים, בתום 11 שנות שהותו בקרית חיים, לעבור לגור בקביעות בחיפה.

משפטיו, פסקיו והכרעותיו הרימו את כבוד התורה ומשפט התורה בעיני הצבור החיפאי. אולם בריאותו הלכה ונירלדלה. מחלת הסוכר, ממנה סבל כ־11 שנה החלישה את לבו באופן מסוגן. ה„דייסא" החמורה אף היא הוסיפה לחול־שתו. בשנה האחרונה הציעו לפניו רופאים, ידידים ובני משפחתו להקל מעל עצמו את העבודה המפרכת של השפוט החיפאי אשר רבץ בחלקו הגדול על שכמו. אולם מתוך שהיה מעודו בעל מרץ רב ושקדן בלתי טבעי, דחה הצעות

שיש בהן משום הפסקת עבודת קודש והמשיך לשאת בעול עד יומו האחרון ועד בכלל.

מלבד עבודתו בבית הדין, היה יושב על התורה ועל העבודה בשעות הרא־שונות של הערב בבית מדרש ועד שעה מאוחרת ע"י שולחנו בביתו. למרות חולשתו וקשייו המיוחדים בהליכה, היה הולך בשמחה מדי שבת בשבתו במעלה ההר להרצות שעור בש"ס בחוג „חניכי הישיבות" בפני אברכים ת"ח מובהקים ולעתים אף השמיע שיחות מוסריות. כחצי שעה לפני ההסתלקות, באור ליוש"ק כי תצא, י' אלול, סגר את הגמרא והלך לנוח. זה היה ב־11 וחצי בלילה וב־12 קם ולקח מעט מים, אולם הרגיש כי הלב מפסיק לפעול ואמר לרבנית כי אלה הם הרגעים האחרונים. אסף את רגליו למטה וכעבור רגעים אחדים יצאה נשמתו הטהורה. פניו שהביעו רוממות עילאית, נדמו כאילו נרדם ורק הרופא שבא מיד קבע כי אכן נסתלק הצדיק ואיננו.

חיפה הדתית נדהמה, ולמרות העובדה שהמודעות על האבידה הגדולה הודבקו רק בחצות יום עש"ק, נפוצה מהר הידיעה המדהימה וקהל גדול התאסף להלויתו. הספידוהו הרבנים הראשיים מחיפה ועוד. ע"י קברו הספידו בנו הרב ר' מנחם ציוני המכהן כרב בצפון ת"א. עם תום ה„שבעה" נערך הספד בבהכנ"ס הגדול בקרית חיים בהשתתפות קהל גדול מתושבי הקריה אשר נשארו קשורים לו באהבה והערצה. השאיר אלמנה וחמשה בנים כולם בני תורה וחניכי הישיבות הגדולות בחו"ל, אנשי מעשה ופעילים לתורה ותעודה. בהסתלקותו אבדה היהדות הנאמנה שריד גדול של רבני הדור העבר, ופאר הרבנות בזמננו.

רבינוביץ יהודה לייב — ליאון

נולד בברסטוביץ (פלך גרודנא) בשנת תרכ"ב למד בישיבת מיר וכן בישיבת שם חכמת הרפואה. עסק גם באמצאות טכניות ומהן שזכו לפרסום. החל לפרסם שם חכמת הרפואה. עסק גם באמצאות טכניות ומהן שזכו לפרסום. החל לפרסם מאמרים במדעי הטכניקה בהמליץ 1887 ובסמוך לכך מאמרים פובליציסטיים שזכו לעדודו של י. ל. גורדון. חזר לרוסיה ב־1888 ובדרכו הביתה ערך כמה חדשים את ה„מגיד". מילא מקומו של אלכסנדר צדרבוים כעורך „המליץ" ואחרי מותו נעשה ערכו של העתון עד להפסקתו. היה בין הפעילים בתנועת „חיבת ציון" ונוסף למאמריו המרובים בעתון הוציא קובץ מאמרים „הירושה והחינוך" (הסברת החינוך על יסודות ביולוגיים). ספר המתאימות בכתב „הקודש" (א־אב פטרבורג 1902) על יד „המליץ" הוציא סידרת קובצים ספרותיים „היקב" (תרנז)

„הגת״ (תרנ״ח) הגורן (תרנ״ח) „האסם״ (תרנ״ח) „הגן״ (תרס) והמאסף (תרסב).

בראשית שנות העשרים פרסם זכרונות מזכרונותיו בעתונות היהודית באמריקה. באחרית ימיו חי בדחקות ובמסכנות כשמש בית הכנסת.

רבי שמעון שקופ

נולד בתר״כ בטורעץ. בהיותו בן י״ב למד במיר, וקיבל ראשית השפעתו מהגאון רבי חייב לייב טיקטינסקי. משם עבר לוולוזין ולמד שש שנים במחיצת הגרח״ס טרם היותו לר״מ רשמי בישיבה, כחתן הג״ר רפאל. כבר בישיבה החלה להתפתח שיטתו המיוחדת שהקנתה לו שם עולם והנושאת את שמו „שיטת ר׳ שמעון״.

בשנת תרמ״ד והוא רק בן כ״ד שנה נקרא ע״י דודו הג״ר אליעזר גורדון לכהן פאר בישיבת טלז ופעל בה לברכה י״ח שנים. שיטתו שהחלה מתגבשת, והשלטת בספרו „שערי יושר״ ריכזה סביבו את גדולי התלמידים שנהרו מכל רחבי ליטא להתבשם מהניחוח החדש.

בשנת תרס״ג עבר לכהן כר״מ בישיבת מאלטש אחר צאת הגאון רבי זלמן סנדער כהנא שפירא לקריניק. בשנת תרס״ז נבחר לרבה של בריינסק ויסד בה את ישיבתו הגדולה. בשנת תר״פ החל לנהל את הישיבה הגדולה „שערי־תורה״ בגרודנא, תחנתו האחרונה בה הוסיף להתפרסם ועמה נשאר קשור שמו כאחד מגדולי ראשי הישיבות בתבל. תלמידיו לאלפים פזורים בכל רחבי העולם ונושאים את שמו בהערצה עד היום.

עם פרוץ השואה הנוראה בשנת ת״ש עקרה הישיבה ותלמידיה נמלטו לוילנא, ר׳ שמעון לא היה יכול להצטרף וראה בעיניו את הזמוטטות עולם התורה שבנה בעמל במשך שנות חייו. נפטר בט׳ מרחשון ת״ש.

(תולדות חייו ושיטת לימודו יופיע בכרך מסדרה זו).

פרק י

התמורה

הציפיה לתמורה

ישיבת מיר ציפתה לתמורה.

מותו של ראש הישיבה, רבי חיים לייב הותירה חלל ריק, שלא נתמלא כראוי על ידי בנו הגדול, רבי אברהם. הרוחות החדשות אשר נשבו בקרב הלומדים שבדור, התדפקו גם על פתח ישיבת מיר. בישיבות החדשות אשר צמחו בליטא ובזאמוט, כיהנו רמי"ם מבין תלמידיו של רבי חיים סולובייציק מבריסק, שצעדו בדרך „ההבנה" „והחילוקים" אותם קנו אצל רבם הנערץ, זו דרך אשר כבשה בכח החידוש שבה את לב צעירי הלומדים המוכשרים. הישיבה הוותיקה — מיר — לא יכלה עמוד מנגד, ולא להתחדש בהתאם. כך עלתה על הפרק, שאלת צירוף כח חדש מבחוץ שיפעל בצוותא עם רבי אברהם, לרענן את רוחה של הישיבה.

גאוני עולם הוצעו לתפקיד הנכבד, ביניהם יש למנות שמות כמו הגאון רבי יצחק יעקב ראבינוביץ, אב"ד פוניביז', (הידוע בכינויו „ר' איצלה פוניביז'ר"). והגאון רבי זלמן סנדר שפירא, אב"ד ור"מ מבאלטש.

לבסוף נתקבלה המלצת רבי אברהם טיקטינסקי, והאדרת הוטלה על כתפי רבי אליהו ברוך קאמאי, אב"ד צי'כנובצי, אשר מקום כהונתו הקודם היה בקארליץ.

תולדות

רבי אליהו ברוך נולד בשנת תר"א בטלז שבזאמוט, לאביו רבי אברהם, צדיק ידוע ומתמיד גדול בלימוד התורה [1].

---

1. הוא היה נכדו של החסיד רבי אברהם ז"ל, בעל „מעלות התורה" אחיו של הגאון מווילנא. אמו היתה הרבנית מרת חנה בת הגאון רבי ברוך, בנו של הגביר הגאון ר' ביניש. (הנקרא ר' בייניש ניישטאטער).

התייתם בילדותו מאביו ואת ראשית חינוכו קיבל אצל אביו חורגו, הגאון רבי חיים יפה, אב"ד שקוד[2]. בחלוף השנים היה לחתנו. בשנת תרכ"ה מילא את מקום חותנו ברבנות שקוד. אך מסיבות שונות, עזב את הרבנות ונעשה „פרוש" בביאליסטוק ובבריסק דליטא.

שם בבריסק התוודע אל הגאון רבי יוסף דוב סולובייציק, מגדולי הדור ההוא, ר' יושע בער, עמד עד מהרה על גדולתו המדהימה בתורה של הצעיר „הפרוש", ודאג לפרסם את שמו בעולם התורה. בהשפעתו חזר וקיבל על עצמו את עול הרבנות ובהשתדלותו עלה על כס הרבנות בקארליץ.

על אופן התמנתו כרב בקרליץ מספר א. שטינמן בספרו „צנצנת המן" את הדברים הבאים:

„ראשי קהילת קרליץ בקשו את ר' יוסף בר סולובייציק, רבה של בריסק, להמליץ על גדול בתורה לרב בעירם. הורה להם ר' יוסף בר על אברך פלוני, מבאי ביתו הראוי לאותה אצטלה. שגרה קהילת קרליץ שנים מנכבדיה לבריסק ויפוי כח בידם למסור כתב רבנות לידי האברך שהודע להם על ידי ר' יוסף בער.

באו המורשים לבריסק ונכנסו לבית הרב. פתח לפניהם השמש חדר ספרים להמתין שם. ראו אברך רזה, ללא הדרת פנים לבוש בלואות עומד ליד ארון הספרים ומעיין בספר. שאלוהו: „היכן רבי יוסף בר?" אמר להם שהרב יבוא בקרוב. ישבו והמתינו לר' יוסף בר ולא נתנו את דעתם כלל על האברך לקשור עמו שיחה. לפי מראהו ולבושו נראה להם בחור ישיבה עני או קבצן הטופל על הרב להיות סמוך על שולחנו.

בינתיים בא ר' יוסף בר, ראה שני אורחים, נתן להם שלום ושאלם:

— מהיכן יהודים?

אמרו לו:

— מקרליץ אנו. באנו בעניין הרב שכבודו המליץ עליו.

הורה להם ר' יוסף בר על האברך, העומד ליד ארון הספרים ואמר:

— הנהו ר' אליהו ברוך, כבוד הרב מקרליץ.

השפילו שני האורחים את עיניהם מבושה. לאחר כך הביטו זה בזה בתמיהה כשואלים: הכזהו רב נבחרהו לקהילת קרליץ המהולל? לא הדרת פנים לו ולא

---

2. ר"מ בעיר ראסין, נין ונכד להגאון ר' מרדכי יפה בעל „הלבושים".
3. עדות ראשונה לסיפור זה התפרסמה ב„דאס אידישע וואַרט" תרצ"ו, במאמר של ח. לונסקי, על הגאון רבי יושע בער סולובייציק.

הידור לבוש, לא בעל קומה ולא סבר חשיבות לו. היתכן? אותה שעה יצא ר' אליהו ברוך מן החדר. פתחו השלוחים ואמרו במורת רוח כבושה:

— אמנם בטוחים אנו בכבוד הרב מבריסק, שהאברך ר' אליהו ברוך ראוי לאותה אצטלה מצד גדלותו בתורה.. אבל ...כבוד הרב מבריסק... אנו אנשי קרליץ עיר שכל ימיה ישבו רבנים גדולים על כסאה, גדולי תורה וגם אנשי צורה, ששם התורה היה מתכבד על ידיהם.

הפסיק ר' יוסף בר את דבריהם, ואמר להם:

— אנשי קרליץ המתינו לי רגע קט.

פתח את הדלת לחדר הסמוך. נכנס השמש ר' יעקב. אמר לו ר' יוסף בר:

— ר' יעקב, קח את אנשי קרליץ ולך עמהם לבית המטבחיים.

תלה ר' יעקב מבט תמה ברב. אף האורחים הביטו אל ר' יוסף בר בהשתוממות. קצרה רוחם ואמרו בקפידה עצורה:

— הרב מבריסק, מה לנו ולבית המטבחיים? באנו לבקש רב לעירנו כראוי לה ולשמה הטוב.

— העניין הוא — הסביר ר' יוסף בר — אשר להדרת פנים, ראש הקצבים של בריסק אין כמוהו ראוי להיות מרא דאתרא בקהילה נכבדה, הוא בעל גוף ובעל כרס, איש צורה לכל הדעות תלכו בבקשה, עם ר' יעקב לבית המטבחים ותהיה לכם נחת רוח להביט בו.

השליחים התחילו להתנצל לפני ר' יוסף בר אמרו שלא נתכוונו כלל למצות את חומר הדין. מלכתחילה היססו קצת, אך נאמן עליהם כבוד הרב מבריסק שהאברך בוודאי תכשיט גדול.

ר' אליהו ברוך נתקבל לרב בקרליץ. לא עברו ימים מרובים ונתפרסם כאחד מגדולי הרבנים שבדורו, אנשי קרליץ התגאו בו".

בישיבה ובעיר

הנה כי כן, כה גדולה היתה הערכת רבי יוסף בר כלפי הגאון הצעיר, אשר בעודו פרוש ונחבא אל הכלים, הבחין בו כי עתיד הוא להאיר את שמו התורה.

ואמנם, ראוי היה רבי אליהו ברוך להערצה זו. מלבד היותו בעל כשרונות מפליגים, הרי נודע כאחד המתמידים הגדולים בדורו. על התמדתו התהלכו אגדות וסופרו עליה ספורים לרוב. כדוגמת הספור האופייני הבא:

המתמיד הגדול

מעשה שבאו אליו, בתור רב העיר, שני בעלי דין על מנת שיפסוק בסכסוך כספי שנתגלע ביניהם. בעודם עומדים לפניו, התלהטו רוחותיהם וויכוחיהם גלשו עד מהרה הרחק מן הענין הנדון המצפה לבירורו. אף הטיחו אחד בפני השני עלבונות המוניים בעודם עומדים לפני הרב. אמר להם רבי אליהו ברוך:

— עד שאתם שופכים קיתונות בוז אחד על השני, אלמד אני דף גמרא, ומיד פתח ספר ולמד.

כך כבש לו רבי אליהו ברוך, מקום בשורה הראשונה של גאוני הדור. התורה על כל מקצועותיה היתה ערוכה ושמורה בזכרונו. כל רז לא אניס ליה. אולם עיקר פרסומו לא בא לו מכח היותו „סיני" אלא משום שהיה „עוקר הרים". היה בעל פלפול גדול. אך לא פלפולא חריפתא סתם, כי אם שופע שפע רב של חידושים, בסברות עמוקות מכוונות בכיוון הפלפול של בעל ה„שאגת אריה" ו„הטורי אבן".

זו היתה דמותו הרוחנית של רבי אליהו ברוך, שעה שנקרא אחר כבוד (אז כיהן כאמור כרב בציכנובצי) אל משרת ראש ישיבת מיר, בה זכה להגיע לידי ביטוי מלא אשיותו הכבירה כולה, בה התפתח, פיתח והזניק קדימה את הישיבה שוב אל המקום הנכבד הראוי לה[4].

בשנת תר"ס בא לישיבה. זמן קצר לאחר מכן הוכתר גם בעטרת הרבנות. היה זה לאחר עליית הראב"ד, האדר"ת לירושלים. שוב ביכרו טובי העיר את רבי אליהו ברוך על פני מועמדים אחרים, ובהתמנותו חודשה המסורת מלפני

---

4. ועם זאת לא הכיר טובה לעצמו וענוותנותו היתה גדולה. כעדות הסיפור הבא: ראי"ב פגש פעם את ר' ישראל סלנטר, ומיד נקשרו ביניהם דברי תורה, כנהוג אז בימיהם, היה פותח הצעיר בדברים (במקרה זה ראי"ב), ראי"ב הרצה לפני הגרי"ם פלפול ארוך בסוגיה של „קם ליה בדרבה מיניה" לאחר שסיים, התחיל הגרי"ם לערער ולבחון כל פרט בדבריו.
ר' ישראל הפליא אותי — סיפר ראי"ב לאחר שנים — שבדיוניו אתי, הרגשתי שהוא קרוב לעניין בו מדובר כאילו למדו זה עתה. שיני הזמן כלל לא כרסמו בזכרונו, הכל ערוך ושמור בזכרונו ברעננות כזו עד לפרטים הקטנים ביותר. נפלא הדבר, במיוחד שאני רואה אצלי הבדל אפילו, בין מה שלמדתי אתמול להיום, שלא לדבר לשבוע, לחודש או לשנה".

רבי חיים לייב, כאשר כתר הרבנות וכתר התורה התאחדו מחדש על ראש אחד[5].

הכבוד הגדול שרכשו בני העיירה מיר למורם ורבם החדש, מקבל משנה תוקף, למראה המועמדים החשובים האחרים שחשקו למלוך במלכות התורה בעיירת תורה זו.

במיוחד לאור הרצון המרומז שראו אצל הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק שהיה חתנו של בעל האדר"ת, הרב שמכהונת הרבנות במיר עלה ירושלימה.

כאשר חתנו הדגול בא לבקרו טרם עלייתו ארצה, דרש מספר פעמים בבית המדרש הגדול במיר בנוכחות למדני העיירה ובמעמד בני הישיבה. היו רבים בעיר שראו בכך אות ורמז מצדו של הרב האורח שהוא מסכים להשאר אצלם ולעלות על כסא הרבנות במקום חותנו.

באותו בקור גם התוודעו אחד לשני שני הגאונים הללו, הגאון ר' א. קוק והגאון ר' אליהו ברוך קמאי ראש הישיבה. ואכן, כאשר הרגיש הרב קוק בהתנגדות רבים מבני העיר למועמדותו (הסיבה היתה חששם שהרב קוק דתי קיצוני מדי, כל היום עטור בתפילין והליכותיו בקדושה דקדוקו בקיום המצוות ועוד) הסתלק מרצונו וסייע בעקיפין לחזק את הצד שתמך בר"מ ר' אליהו ברוך[6].

---

5. כאשר עזב הגאון בעל האדרת את רבנות מיר, הוצעו מועמדים שונים אשר העתון „המליץ" (ת190 №66) מתייחס אליהם כך: „רבים יחפצו את הרב דאושמינה ביחוד האורטודוקסים (הכוונה לגה"צ ר' מרדכילה — מי שהיה אחר כך אב"ד סלונים והיה ידוע כרב צדיק פועל ישיעות, והיו באים להתברך ממנו — מ.צ.) וכן החנוונים שיבואו לשחר פניו. אולם האינטליגנטים המעטים אין לבם למועמד זה". נוסיף, שבאותה שנה נפתחה על ידי האינטליגנטים הללו, ספריה צבורית, למורת רוחם של האורטודוקסים. עובדה שהביאה לתסיסה בעיירה, וחוגים מבין בעלי הבתים החרדים סברו שהבאת הרב הצדיק ר' מרדכי הנ"ל למיר תבלום, את התפשטות ההשכלה החילונית שהחלה לקנות אחיזה בה.

6. ומדי דברנו בפרשת המועמדים נזכיר שמו של מועמד רציני אחר אשר התמודד על משרה זו הלא הוא הרב הגאון ר' אליהו אהרן מילייקובסקי אב"ד גראיובה (פלך לומזה), שהתפרסם אח"כ כאב"ד חרקוב, ראב"ד בתל אביב. הוא היה עסקן צבורי דגול דרשן מעולה, פיקח ומכיר את הוויית החיים מלבד היותו תלמיד חכם מופלג, כמובע בספריו אהלי אהרן בשו"ת והלכה ודברי אליהו על דרוש ופרשיות השבוע, היות ושלט גם ברוסית וגרמנית, לו היה מתקבל למשרה זו היה זוכה להיות גם הרב הרשמי מטעם השלטונות.
ברם לאחר שראה לאן הרוח נוטה, הודיע בפומבי על הסרת מועמדותו, והמליץ אף הוא על הגאון ר' אליהו ברוך.

פרק יא

ראש הישיבה

קשיי ההתחלה

על תחילת בואו של ר׳ אליהו ברוך לישיבת מיר מספר לנו הסופר יהושע אובסיי[1], כי נתקל בקשיי הסתגלות. למרות הלמדנות העצומה, לא היה מורגל באמירת שעורים לפני בני תורה צעירים. גודש חידושיו פרץ את מסגרות הזמן שהוקצו לשעורים. אף לשונו לא נשמעה לו כראוי, והדברים יצאו מפיו מקוטעים ולקויים, אשר תנועות הידים והגוף חתרו להשלים אותם בקושי רב.

אולם, לאט לאט החלו השעורים להשתפר. ור׳ אליהו ברוך הופיע לפני תלמידיו במלוא שעור קומתו התורני. והאיש ,,קטן הקומה, בעל פנים האצילים עטור זקן, היה זריז התנועה, חדור רוח טובה ובריאה, לא רוח מתפרצת בעליזות ויוצא מכליה, כי אם רוח בהירה של אדם, השמח שמחה פנימית, הזורח באור התורה והשופע כח יצירה כביר בחידושי תורה״[2].

ואכן כך הצטייר מאז בעיני תלמידיו הרבים רבים שבאו לשתות בצמא את דבריו. שכן ,,רבי אליהו ברוך״ אם נמשיך לצטט, ,,היה מניע את הש״ס ככברה, כדי להעלות משם חידושי תורה עצומים והיה מניף סוגיות לעשרות, כדי למצות את החומר הגחוץ לבניינו. הוא היה זקוק איפוא ללומדים מופלגים דווקא, לחרי־

---

1. יהושע אובסיי, שמו בעולם הישיבות היה ,,אלתר קארליצער״, על שם עיירת הולדתו קארלין. הוא היה תלמיד הישיבות השונות בתקופתו. למד אצל הסבא מגבוהורדוק בישיבת הגאון ר׳ זלמן סענדער כהנא שפירא (במאלטש החדשה) וכן למד שנה וחצי בישיבת ,,מיר״, כך שארחות חייהן של הישיבות היו נהירים לו. את רשימותיו ומאמריו בשבועונים ,,העברי״ (של הרב מאיר ברלין), ,,הדואר״ ועוד מאספים לבסוף כנסם בספרו ,,מאמרים ורשימות״.
2. אובסיי עיין הערה 1.

פים ובקיאים שיוכלו לעמוד על עומק דבריו. ואת אלה לא יכול למצוא בין המיוחסים, לפיכך הוכרח לעשות מה שעשה, כדי שיתלקטו מסביבו גדולי תורה" [3].

תקנות הראב"ק

„המעשה אשר עשה", הכוונה לתיקון החשוב אשר תיקן ר' אליהו ברוך מיד עם לישיבה והוא ביטול הנוהג הקודם להקציב את שעור התמיכה הקבוע לבן הישיבה לפי הסכום שהכניסה לקופת הישיבה עיר מוצאו של התלמיד. תקנה זו שנהגה כל השנים בישיבה גרמה למצב שבני הערים הגדולות קבלו תמיכה גדולה יותר מבני הערים הקטנות אשר במקרים רבים עלו עליהם בכשרונותיהם ובהתנהגותם.

ר' אליהו ברוך שינה את סדרי העדיפויות והקדימויות שיעור התמיכה נקבע לפי ידיעות התלמיד וגילו, בהתאם להתנהגותו ונמוסיו, ומתוך התחשבות מרובה במידת הזדקקותו לתמיכה.

תקנה זו פתחה לרווחה את שערי הישיבה בפני תלמידים מופלגים בתורה שזכות עירם הקטנה לא עמדה להם, כך הצליח ר' אליהו ברוך לגבש מסביבו גרעין של יודעי תורה גדולים „וכבודה של הישיבה וערכה עלו מעלה מעלה על ידי המעשה הנועז, האמור להביא לישיבה צעירים מופלגים בתורה, והתחילו לבוא לישיבה מופלגים בתורה, שהגדילו את כח המושך שלה" [4].

זו היה משב הרוח הרענן שהכניס בסדרי הישיבה, אשר באמצעותה ובאמצ־אות שעוריו המיוחדים במינם, התעלתה הישיבה אל שיאים חדשים לא נודעו קודם לכן.

עוקר הרים

ר' אליהו ברוך תפס את מקומו בשורה הראשונה של גדולי דורו. התלמידים שמעו לקחם מפי גדול שכל התורה על כל מקצועותיה ערוכה ושמורה בזכרונו. אולם את שמו ועולמו בקרב קהל הלומדים לא קנה בזכות מדת ה„סיני" בה הצטיין, כי אם בעטייה של תכונת „עוקר הרים" בה הפליא את כל מכיריו תלמי־דיו שעמדו משתאים, מול שפע פלפוליו וברק חידושיו.

מוחו היה כמו איזמל חד ולבו כפתחו של אולם השופע שפע רב של חידושים

---

3. שם.
4. שם.

על חידושים. אבל אלו לא היו „פלפולא חריפתא", סתם מעין „חילוקים" ו„פשט־ליך" מן הסוג הידוע, אלא עמקות שבסברא בכיוונו של בעל „השאגת אריה" ו„הטורי אבן". שעוריו שהיה משמיע לבני הישיבה היה להם חן מיוחד בחריפותם, העמקות והחידוד ההברקות והאמצאות הקסימו את לב שומעיהם, ורקמת שעורים מורכבים אלו על המצאותיהם החריפות פעלו פעולה שכלתנית כבירה על פני הישיבה[5].

ר' אליהו ברוך היה מחונן בכח יצירה גדול ועצום. מעולם לא סבל מחבלי לידה, שכן מוחו היה פעיל במהירות הבזק תוך כדי דיבור. היה כמעיין המתגבר, שופע חידושים עד כדי השתוממות.

ועם זאת, עם כל חריפותו דרש מתלמידיו, בקיאות מסודרת ברחבי ים התלמוד ומפרשיו, כי רק לאחר רכישת בקיאות זו, לימדם, יזכו לבסוס איתן שיאפשר להם לעסוק בפלפול של אמת אשר ככל שירחיק נדוד ויטה לצדדין, יהיה קשור לגזעו ולשרשו בגמרא. על כן הטיף לתלמידיו שלא יתחילו בחידושים, בלא בקיאות חידושיהם ופלפוליהם בוסר, בלא כל אחיזה ממשית.

ר' אליהו ברוך היה בעל מלאכה אחת. לן באהלה של תורה פשוטו כמשמעו. החידוש התלמודי שיעבד את כל נשמתו ובו ראה את כל חיי רוחו.

מה נהדר היה לראות אופן הכנת שיעורו לתלמידי הישיבה. איך בונה וסותר ומפרק וחוזר ובונה בנין שעורו על יסודות הש"ס ודברי הראשונים והאחרונים.

הערצת התלמידים

עולמו הרוחני היתה הישיבה. את חובת מילוי תפקידו כאב"ד מיר, מילא בנאמנות ובאהבה אך רק כדי לצאת ידי חובתו כרב. הוא נזקק לענייני הציבור של העיירה אולם מיד נמשך חזרה לבית המדרש של הישיבה, לה היה מסור בכל נימי נפשו ועל תיקונה ושכלולה ברוח ובגשם, מסר את כל הווייתו. הוא דחה את הצעות הרבנות החשובות ביותר שהוצעו לו בגלל אי יכלתו להיפרד מן הישיבה.

---

5. ב„משפטי בני אדם" (חלק שני) מובאים דברים רבים מהם ניתן ללמוד על טיב דרך לימודו וצביון חידושיו. את הדברים רשם מחבר הספר ר' ראובן גלריק.
ר' אליהו ברוך השתמש גם במהרש"א מהר"ם שיף והיה בקי בכל האחרונים, ולפעמים אפילו נקט בדרך של „יולשיטתיה"
חידושי תורה משלו מובאים ב„דבר אברהם" המתארו כ„גאון הגדול החריף העצום וכן בשו"ת „אחיעזר", אשר אף הוא מפליא בשבחי גאונותו.

ואכן התלמידים, השיבו לו אהבה רבה מדה כנגד מדה.

הם הלכו אחריו שבי לא רק בגלל גאוניותו שהקסימה אותם, כי אם גם בזכות התנהגותו האבהית כלפיהם, כנות רגשותיו בדונו בבעיותיהם. מעולם לא ראוהו מקפיד עליהם. הוא לא העמיס עליהם מדי. התהלך אתם במקל נועם והשפיע עליהם בקרינה שנאצלה מאישיותו השלימה והמוצקה וממידותיו הנעלות. את המעולים שבהם שיתף תמיד לסייע בהכנת השעור המסורתי הקבוע מדי שבוע בשבוע בישיבה.

והוא קרבם בכל קירוב אפשרי ו„רגיל היה ראב״ד שיהיו סמוכים על שלחנו הטהור בשבתות המצויינים והבחורים מן הישיבה ועל פי רוב היו גם אורחים רבנים וגדולי תלמידי חכמים, והסעודה היתה נמשכת כשתיים שלוש שעות בלחמי תורה ופיו היה מפיק מרגליות בדברי חמודות בש״ס ופוסקים כמעין הגובע ונחל שוטף בנהר נחלי דבש״ [6].

מלחמה בסוציאליזם

הישיבה ותלמידיה היו נשמת אפו. הוא חרד ודאג לשלומם, הומה ומהמה מסביבם כיונה על גוזליה. הוא שם לב לרוחות הרעות שהחלו לנשב במשכנות ישראל, רוחות השכלה וציונות סוציאליסטית, ואשר כמובן לא פסחו על העיירה מיר וישיבתו. שתי האנקדוטות הבאות שבאו בכתובים, יאירו לנו את דמותו בתוספת אור, על דרך התנהגותו בבניו תלמידיו, ועל אהבתו ללא סייג לישיבה. וכך מספר המספר:

הדבר קרה ביום הששי של החורף. למפלגת „סס״ז (צעירים סוציאליסטים) בא חבר מן המרכז לקרוא הרצאה, והם בקשו מקום בטוח לאספה, שלא יוודע למשטרה. החליטו שאין מקום מתאים לזה אלא בישיבה. החליטו שיבואו כל החברים, ישבו ליד השלחן וספר הגמרא פתוח לפניהם. ואפילו היו באים השוט־רים בדרך מקרה, יראו שהם לומדים תורה. וכך יעבור הדבר בשקט ובאין מפריע. כך גמרו ועשו. לא נודע כיצד הגיע הדבר לר׳ אליהו ברוך. נראה שאחדים מבחורי הישיבה שבאו באמת ללמוד הודיעו לו, ובאמצע ההרצאה הופיע ר׳ אליהו ברוך. הוא בא לבדו, בלי שום ליווי, התקרב לדוכן שעומד לפני „החבר המרצה״, והתחיל לבקש שיעזבו את הישיבה. האורח לא הפסיק והמשיך לדבר, זה היה גם רצון רוב המסובים. אחדים בעלי חוצפה נגשו אל הרב ואיימו עליו שיוציאוהו

6. ר׳ ראובן גליק, בעל „משפטי בני אדם״.

מן הישיבה, אבל הוא לא נבהל מפניהם וצעק בקול חזק: על גופי תעברו, ולא אתן להמשיך, מה אתם רוצים שהמשטרה תסגור את הישיבה? הוא צעק בקול חזק. באין ברירה החליטו לא להמשיך באספה, וכאשר ירד המרצה מן הדוכן, עלה הרב ובדמעות בעינים אמר: „תודה רבה לכם. באמת אתם יהודים טובים" [7].

ואם אנקדוטה זו מאפיינת את חרדתו לקיום הישיבה, הרי שהסיפור הבא מדגים לנו את פחדו מפני רוחות ההשכלה המנשבות:

בחורי הישיבה אסרו עליהם לקרוא ספרים, עתונים וכמעט גם תנ"ך היה אסור לקרוא אלא בנוכחות המשגיחים שהשגיחו עליהם בשעת הלימודים. היה בישיבה אחד שקראו לו בשם יצחק מקרליץ והוא היה המשגיח על הבחורים שיזהרו באיסור הקריאה; הוא ביקר בבתים שהבחורים גרו שם ואוי ואבוי היה לאותו בחור, שמצא ספרים ועתונים בביתו.

פעם אחת, בשמחת תורה, מצאו הבחורים על השלחן בבית הרב שני עתונים: „הצפירה" ו„הצופה". כולם השתוממו על הדבר. „כיצד? לו מותר ולנו אסור"? היתה השאלה על שפתי כולם. בין הבחורים היה אחד מחוצף קצת והוא שאל את הרב:

— אם ראש הישיבה בעצמו קורא את העתונים, למה לנו אסור לקרוא בהם? — ר' אליהו ברוך ענה לו, בחיוך על שפתיו:

— חכיתי לשאלה זו, כדי שאוכל להסביר לכם את סיבת האיסור. אני כעץ שתול על פלגי מים, הכיתי שרשים עמוקים וכל הרוחות שבעולם לא יעקרוני ממקומי; אתם ענפים רכים וכל רוח קלה תעקור אתכם מן השורש. אני מקוה שיגיע היום ואתם תבינו שאנחנו צודקים. יש סכנה גדולה בספרי המשכילים ואפילו בעתונים" [8].

אלו קצות דרכיו של הגאון האדיר הזה, אשר סלל נתיבות חדשות לישיבתו והעלה אותה ואת תלמידיה, גבוה גבוה במעלות התורה והיראה.

הישיבה השתנת לבלי הכר. צביון לימוד התורה לבש צורה חדשה, עד כי לא נותר רושם כלשהו מן התקופות הקודמות, מתקופת ר' חיים לייב ובנו ר' אברהם.

---

7. יוסלביץ ספר מיר.
8. שם.

פרק יב

חידוש המוסר

אולם בתקופתו של ר׳ אליהו ברוך נקלט בישיבה עוד חידוש מחידושי הזמן, הוא לימוד המוסר וההתעסקות ביראת השם ובהשתלמות אישית.

ר׳ אליהו ברוך עצמו לא היה מאוהדי שיטת המוסר החדשה מיסודו של ר׳ ישראל סלנטר, למרות שהכירו, פגש אותו התפלפל עמו במילי דאורייתא ועמד על עוצם גדולתו וצדקותו.

ובכל זאת, התייחס בחשד מה לחידושים. הדרך הסלולה המקובלת מדורות נראתה לו יותר. לימוד תורה בלא „סגולות" נוספות, היתה מסוגלת לדעתו לעמוד יותר בפרץ העת החדשה של „ההשכלה בת השמים" ושאר השקפות העולם ההרס־ניות שקסמו לנוער היהודי.

אופיינית לגישתו זו, אנו מוצאים בזכרונות אחד מתלמידי הישיבה המספר „שכשנפגשתי בפעם הראשונה עם ר׳ א. ב. שאלני על המקום האחרון שבו למדתי. כשעניתי לו, כי למדתי בשנים האחרונות בקיבוץ הנובהורדקאי, שהיה מוסרני, התענגנו פניו ואמר לי: אין צורך במוסר בתור לימוד מיוחד, אין צורך בזה כלל. פרק המוסר היותר טוב הוא דף גמרא עם תוספות" [1].

ועם זאת לא עמד בדרכה של הרוח החדשה שנשבה בישיבות השונות. חלק חשוב בגישה הפסיבית זו היה לחתנו הדגול של רבי אליהו ברוך. רבי אליעזר יודל פינקל בנו של הרנ"צ „הסבא" מסלבודקא.

זכות הראשונים ללימוד המוסר בישיבות מיר נתון דווקא לאישיות שלא שמשה בכל תפקיד רשמי בישיבה, הכוונה לרבי אלחנן יעקובוביץ, ששמו הלך לפניו כ„עילוי מגריווא" (פרוור בדווינסק), אשר בעצמו היה חניך „בית התלמוד"

---

1. אובסיי „הדואר".

המוסרי בקלם, ואל ישיבת מיר הגיע בשנת תרס"ד כאברך פרוש השוקד יום וליל על התורה והעבודה, הרחק מהמולת החיים. רבי אלחנן החל להטעים מעט את התלמידים שחפשו בישיבה ובאופן בלתי רשמי למד אתם מוסר ע"פ שיטתו של ר' ישראל.

אולם בהשפעת חתנו הגרא"פ, הוכנסה לישיבה שיטת המוסר עצמה. לא רק לימוד ספרי מוסר חצי שעה ביום, כי אם גם שיחות והרצאות מוסר על ידי משגיח מיוחד, שהוא מנהל רוחני שאישיותו השתלמה וגובשה בהתאם לשיטת ר' ישראל סלנטר.

המשגיח הראשון

המשגיח הראשון מן הסוג הזה היה הרב הצדיק, רבי זלמן דולינסקי משאילי. הוא התקבל למשגיח בהמלצת הסבא מסלבודקא בתיווכו של הגראי"פ כאמור. רבי זלמן היה חניך קלם וסלבודקה, אך בשיחותיו לא בא לידי ביטוי מלא שיטתה של סלבודקה במוסר.

רבי זלמן ראדינר, — כפי שכונה, — סימל באישיותו את תכלית השלימות לפי השקפת המוסר, השפעתו על בני הישיבה הצעירים היתה גדולה, היתה זו פגישה מוצלחת של בני התורה עם שיטת המוסר ואישיה. אך לדאבון לב הכל לא ארכו ימים טובים אלו ור' זלמן נקרא לבית דין של מעלה בגיל ל"ה[2].

אחריו מלא את התפקיד הנכבד הרה"צ ר' שמואל פונידלר, אשר הגיע לישיבה בחורף תרס"ט והוא שהצליח להביא לכך שר' אליעזר יהודה פינקל מונה כראש ישיבה משנה, ואמירת שעורים קבועים פעמיים בשבוע לפני בני הישיבה באולם עצמו.

שנה אחרי זה בשנת תר"ע, נעשה הצעד שהשלים את המעגל, וישיבת מיר היתה לישיבה מוסרית מן המנין. היה זה עם בואו של הרה"צ ר' ירוחם ליבוביץ למיר. הוא בא בראש קבוצת תלמידים ממקורביו מישיבת „החפץ חיים" בראדין, בה היה מנהל רוחני, ופתח תקופה חדשה למוסר בישיבה, שהיה לתקופת הזהב שלה.

כל אותן שנים, עקב הרנ"צ „הסבא מסלבודקא" אחר התפתחות בנו חתנא דבי נשיאה, ואחר קליטת זרעי השיטה המוסרית בישיבה.

---

2. הערכת אישיותו המיוחדת במדור בעלי המוסר.

כדי לחזק את הפעולה הזאת ולהמריץ אותה, שלח בזמנים שונים קבוצות מלוכדות של תלמידים מסלבודקה, למען ישפיעו עליה מרוח מקום גידולם.

הבחורים מסלבודקה

ראשון הנשלחים היה יחיאל יעקב הצכנבצואי, הלא הוא שעתיד להתפרסם כהרב יעקב יחיאל ווינברג ראש בית המדרש לרבנים החרדי בברלין[3]. אז כבר שימש רב בעיירה קטנה בליטא, ובכל זאת נעתר לקריאתו של הרנ"צ ונסע למיר כדי ללמוד בצוותא, עם ר' אליעזר יהודה, ר' יעקב יחיאל היה חביבו של ר' נטע הירש המשגיח, ועליו נפלה הבחירה לסייע לבנו לעלות במעלות התורה. אכן תקופת חברותא זו תרמה רבות לר' אליעזר יהודה, שבעתיד נטל על שכמו את עול הישיבה כולה.

בשנת תרס"ו — תרס"ז הגיעה קבוצה מלוכדת ראשונה מסלבודקה ביניהם אנו פוגשים: את ר' יעקב טרושקין מפוהוסט (שהיה חתנו של הרה"ג יחיאל מיכל בעל „מיכל מים" וממלא מקומו ברבנות שקוד החשובה), וכן את ר' בערל שפירא מדווינסק (אשר בחשאי השתלם בלימודים כלליים, עבר לברלין ושווצריה והתפרסם כרופא נודע בארצות הברית).

בקיץ תרס"ח הגיעה קבוצה שניה של סלבודקאים, ושוב לפי המלצת הרנ"צ ועל קבוצה זו נמנו: ר' דוד לייבוביץ (שאר בשרו של החפץ חיים) שהיה למדן מובהק ומנאמני „בית המוסר" הסלבודקאי, שמואל אבא סניאג לעתיד הרב הצבאי ראשי לחיילים יהודים בצבא ליטא העצמאית. ר' יהושע זליג רוך ועוד מן הצמרת הלמדנית של סלבודקה, בראש קבוצה עמד ר' זלמן ראדינר הנזכר אשר באותה תקופה החל להשמיע שיחות בישיבה.

הופעתם של תלמידי סלבודקה תרמה לישיבה ותרמה לתלמידים אלו, מצד אחד הרגיש ר' אליהו ברוך בצורך להתאים עצמו לתלמידים החדשים לדרכי ההבנה שלהם בלימוד, ומאידך גיסא תלמידי סלבודקא אף הם נפגשו בדרישה פנימית להתאזרות בלימודם ועלייתם. בבואם למיר עמדה לפניהם תעודת ההשפעה על המקום והצורך להיראות בגדלותם לפני גאון כר' אליהו ברוך. דרישה זו שימשה „דחיפה" להתמדה ועליה. הבאים ללמד נמצאו למדים ועולים. פרק התעלות היה אז שנתן פרי בתולדות ישיבות ליטא. יצאו מכאן גדולי ראשי

3. ראה הערכה מלאה עליו להלן.

הישיבות: ר׳ זעליג רוך ז״ל הר״מ דלוזמה, ר׳ ראובן גרזובסקי, הר״מ דקמניץ ואח״כ בספרינג וואלי, ר׳ יוסף פארבער הר״מ ד,,היכל התלמוד״ בתל אביב ועוד[4].

האחד שנפגע

רוחות חדשות אלו ומגמות ההתחדשות בלימוד ובמוסר שפעלו בכח רב בישיבה פגעו בשריד מן הישיבה בגלגולה הקודם, הלא הוא רבי אברהם טיקטינסקי בנו של ראש הישיבה רבי חיים לייב. ולא רק הוא כל אנשי ,,המשטר הישן״ חשו כי הגיעה שעתם לפנות הדרך ולא לעכב להתפתחות הישיבה ברוח הזמנים החדשים.

רבי אברהם פסק להגיד את שעוריו בישיבה פרש לקרן זווית — והמשיך רק בהשמעת השעור הקבוע ל,,בעלי בתים״ בבית המדרש. השעור היום יומי אותו היה משמיע בלא להזדקק לספר כי אם בעל פה ומתוך הזכרון, עקב היותו לוקה בראייתו. הישיבה המשיכה לתמוך בו בסך של 25 רובל לחודש, ואף המשיכה בתמיכה זו גם בשנות המלחמה הקשות, שלחה אחריו סכום זה כאשר שהה בגלות מינסק הסובייטית בה נפטר.

אתו יחד פרשו מן הישיבה גם המוכיר רב הפעלים ר׳ העשיל עליאסבערג ז״ל, אשר נשא שנים ארוכות בעול הכלכלי של הישיבה, וכן המנהלים הרוחניים ר׳ אידל ור׳ שלמה.

פרק יג

הר"מ — הרב

רבי אליהו ברוך, אף כי היה שקוע רובו ככולו בלימוד התורה בהגדת שעורים, בעיצוב אישיותם של תלמידיו המרובים, היה מעורב התערבות פעילה גם בניהול המשקי של הישיבה. התערבות שנמשכה גם בימי קשישותו, כאשר נחלשו כחות הגוף. לפעמים היה נוטל בעצמו את מקל הנדודים ונודד אל ערי רוסיה ופולין הגדולות, אל מוסקווה, מינסק, ביאליסטוק, וורשה ולודז', מתדפק שם על דלתות עשירי ישראל אותם הכיר במרוצת השנים ומתרים אותם לטובת הישיבה. ולא פעם חלצה פעולה ישירה זו את הישיבה מן המשברים הכספיים.

ועם זאת, ולמרות כל העול, לא הוניח את קהילתו עצמה, הוא היה הר"מ הגדול, אך גם הרב החשוב שהקדיש מזמנו לקהילתו. בתוקף תפקיד זה הוכרח לא פעם לצאת מדלת אמות של הלכה, ולהיזקק לענייני ציבור, לטפל בבעיותיהם הגשמיות של אנשי העיירה. ואת כל אלה עשה ביד אוהבת, ובלב רחום כאב דואג.

הסיפור הקטן והמלבב הבא, ידגים היטב פן נפלא זה באישיותו הרב גונית של רבי אליהו ברוך. וכך היה המעשה:

בשכנותו של הגאון, גרה אשה זקנה רבקה שמה, אשה יראת אלוקים וצדקנית אשר הצטיינה במיוחד בתמיכה בסתר בעניי העיר הנזקקים.

באחד מימי חג הסוכות ירד לפתע גשם. רבקה התכוננה אותה שעה ללכת לבית הכנסת להתפלל. והנה מתוך שכחה לקחה עמה את המטריה. כאשר טיילה כך בחוצות עם המטריה בידה, פגשוה נשים אשר הרימו קול צעקה: „חג חג, מה לך רבקה, אוי ואבוי מטריה בידך".

רבקה שהתעשתה משכחתה ורצה לחדרה מתוך בכי. לאחר התפילה כאשר הכל חזרו מבית המדרש, התכנסו כל השכנים בסוכה המשותפת לשמוע קידוש

מפי רבי אליהו ברוך, והנה נפקד מקומה של רבקה. הלכו לחדרה ומצאוה בוכיה על שגגתה, שיצאה בחג עם מטריה לרחוב.

שבו וספרו לרבי אליהו ברוך, אשר ישב בסוכה, את אשר קרה.

מיד הורה רבי אליהו ברוך לבתו מלכה (אשתו לעתיד של הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל זצ"ל) שתעלה לחדרה ותקרא לה לבוא להתייצב מיד לפניו.

לאחר שהות מה אמנם הופיעה ועיניה אדומות מבכי.

— גב' רבקה — אמר לה בקול רציני ותקיף — איזה שטן השיאך לקחת ביום חג את המטריה? ואם לא די בכך הוספת עוד עוון על פשע בבכייתך ביום חג שמחתנו. אבל יש תקנה ותשובה לחטאתיך.

הוא פנה לאשתו ואמר לה: מזגי לה כוס יין ותני לה פרוסת עוגה הראויה להתכבד.

— ואת גב' רבקה — פנה אליה — את שלא שמעת את הקידוש — ברכי עכשיו בקול „בורא פרי הגפן", שתי את היין ואכלי את העוגה, ובכך יסתם פי השטן המקטרג, והכל יבוא במקומו בשלום.

רבקה הזקנה והצדקנית עשתה כדבריו ונרגעה כליל.

ורבי אליהו ברוך חייך וחייך, עד כדי רוח שמחתו וצחוקו אחזה בכל המסובים אשר ישבו ליד שולחן, ושמחו את לב האשה ש„נכשלה".

סיפור קטן זה ממחיש את דאגתו האבהית לבני קהילתו, דאגה שבאה לידי ביטוי עז דווקא בשעת משבר. באותה שנה, שנת תרע"ו (1916), כאשר בעטייה של מלחמת העולם הראשונה, נאלצה הישיבה לנדוד לפולטבה. והנה רבי אליהו ברוך, עם כל אהבתו העזה לישיבתו ולתלמידיו, ועם כל חפצו וחשקו להיות הלאה במחיצתם, גבר עליו רגש האחריות לקהילתו, והוא לא נטש אותה, הישיבה יצאה לגלות, והר"מ נשאר להיות רב הקהילה.

פטירתו

ואכן לא זכה לראות מחדש את הישיבה. כאשר זו חזרה למיר כבר היתה נשמת רבי אליהו ברוך צרורה בצרור החיים.

רבי אליהו ברוך נפטר בי"ב בתמוז תרע"ז.

בהיותו רחוק מישיבתו, שרוי בקרב קהילתו במיר, ולידו בנו הגאון רבי אברהם צבי קאמוי אב"ד קיידאן ששהה במיר כפליט מלחמה, — חלה קשות באחת מרגליו. ועקב מחלתו סבל יסורים קשים. הוא הובא למינסק העיר לדרוש ברופאיה אולי יעלו מזור לפצעו למחלתו. הרופאים לא מצאו פתרון אחר מלבד

קטיעת הרגל. אבל הגאון החולה סרב. כאשר פנה אליו הרופא בתקיפות, ודרש ממנו לציית להוראתם השיב: „רצוני לבוא לעולם האמת שלם בכל אברי".

הנתוח לא בוצע, ולא עברו ימים רבים והוא נפטר.

בגלל מצב המלחמה לא היתה כל אפשרות להביאו לקבורה לעיירתו מיר והוא נטמן במינסק.

בהלווייתו השתתפו אלפים, ביניהם המוני המוני בני תורה וגדולי ישראלי ששהו או בעיר זו כפליטי המלחמה. בין ההמונים היה גם הגאון ר' חיים הלוי סולווויציק, והסובבים אותו ראו כיצד הוא בוכה בדמעות שליש, עד קרוב למצב של עלפון, ולמרות זאת ליווה את מיטת הנפטר הדגול עד לבית הקברות.

הידיעה המרה לא פשטה במהירות בקהילות ישראל, בגלל מצב החירום, לא היו שיירות מצויות, אולם לאט לאט הגיעה בשורת האיוב אל מרכזי היהודים, אשר הספידוהו כהלכה כיאה לגאון ומקים עולה של תורה בהיקף אשר כזה.

פרק יד

ראש ישיבה חדש

עם הסתלקותו של ראש הישיבה הנערץ, נפלה מעמסת הישיבה ועול צרכי הציבור של העיירה מיר, על כתפי בנו הגאון, הצדיק והקדוש רבי אברהם צבי קמאי הי"ד.

בן גדול זה, ברא כרעה דאבוה, שהה בתקופת מלחמת העולם, בברדיאנסק, הרחוקה מרחק רב ממינסק, אליה הגיע אביו, רבי אליהו ברוך החולה במחלה ממנה לא קם. קשרי הדואר היו משובשים בתכלית באותם ימי אימים. אולם לב הבן חש באורח פלא כי האב חולה, ועל סמך תחושה זו שם פעמיו בחפזון לעבר מינסק בלא להתחשב בסכנות הדרך, המלאה בגייסות לוחמים.

ואכן, ניבא הלב את האמת המרה, ורבי אברהם צבי הגיע אל מיטת חוליו של אביו ממש ברגעיו האחרונים. באוצר זכרונותיו היה שמור מה שסיפרו לו על מעשה האב ביומו האחרון. רבי אליהו ברוך היה נוהג ללמוד כל יום פרשה אחת מפרשת השבוע ובאותו יום שנפטר ביקש שיתנו לו חומש כדי ללמוד בו את פרקו. את החומש במקום פרשת השבוע בפרשת „אחרי מות" והחל ללמוד אותה. כאשר העירו לו שאין זו פרשת שבוע זה ענה רבי אליהו ברוך, כי הוא יודע היטב עובדה זו, ובכל זאת המשיך ללמוד פרשת „אחרי מות"...

מעתה, לאחר הפטירה, נטל עליו את מלוא האחריות גם לרבנות וגם לישיבה. רבי אברהם צבי לא חזר עוד אל ביתו בברדיאנסק, אלא חזר למיר למרות שהיתה נתונה באותם הימים במצור, ובטווח מערכות המלחמה. וכך, קיים בגופו „עמו אנכי בצרה" כאשר פעולתו הראשונה כרב היתה לסבול בכל אשר יסבלו בני קהילתו. רבי אברהם צבי שהה במיר כמה שנים מרוחק מבני ביתו אשר לא יכלו להצטרף אליו מפאת שאון המלחמה, ונוסף סבל זה על הסבל שסבל עם אנשי עירו, אך גם מבליטים את הדיוקן המלא של מנהיג אמיתי בעם ישראל.

וכאשר חזרה הישיבה בשנת תרפ"א ממקום גלותה בפולטבה[1], שוב תפסה בגלל אישיותו הכבירה את מקומה הראוי במפת ישיבות פולין ליטא ורוסיה, והפכה מחדש למקום תורה שוקק חיים.

תולדות

רבי אברהם צבי היה בנו בכורו של רבי אליהו ברוך. בהיותו חלש בכחותיו הגופניים לא יצא מבית הוריו לגלות למקום תורה. הוא גדל בבית אביו בשקוד, שם שאב מלוא הפניים מחכמת אביו בתורה וביראה. הידיעות על ימי צעירותו מעטות ביותר. אולם ידוע כי לא מש מאהלה של תורה ולא פסיק פומיה מגירסיה במשך שנים ארוכות, ושמו התפרסם בקרב הלומדים כעילוי עצום, החריף והבקי בש"ס ובפוסקים.

על ההערכה הרבה שרכשו לו כל יודעיו תעיד העובדה, שכאשר נפטר בשנת תרמ"ז הגאון הצעיר (בן שלושים) ר' שלמה זלמן אבעל זצ"ל (גיסו של הגר"ש שקאץ) אשר היה אחד מראשי ישיבת טלז, בשנים הראשונות להווסדה, מסרו בידיו את כתבי היד לשם עיבוד ביקורת ועריכה. הערותיו לספר שנקרא „בית שלמה" קבעו ברכה בפני עצמן והן הקיפו עמודים רבים בחלקן פורסמו בסוף הספר.

גם לאחר נישואיו שקד על דלתות התורה בהתמדה לא מצויה. הוא נשא את בתו של הר"ר משה גורודנסקי נגיד בעמו ות"ח גדול אשר אפשר בידי חתנו המיוחד להמשיך בלימוד התורה.

רבי אברהם צבי התרחק ככל שיכול מן השררה והרבנות. גם כשירד מעל שולחן חותנו לא אבה לקבל על עצמו[2] את עול הרבנות. לצורך פרנסתו עסק בבית מסחר לתרופות, שפתח יחד עם זוגתו בקיידאן (בעיקר נוהל על ידה), כך נשארה תורתו אומנתו ואף כאשר הופיע בחנות ועזר במכירת התרופות, עיין בגמרא באותם רגעים מעטים שבין קונה לקונה.

חנותו פירסמה את שמו בין יהודי קיידאן אשר קראו לו „ר' אברהם הרש דער אפטייקער", הם ידעו כי חי במחיצתם גאון מופלא שכל סתרי תורה גלויים לפניו, ושבכח חריפותו שופע הוא חידושים מבריקים ותוססים חדשים לבקרים. סגולות אלו אשר הצטרפו אליהן תכונות אופי יקרות של נפש עדינה המקבל כל אדם

---

1. שם הנהיג אותה גיסו הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל, ואף עמד בראשה וניהלה כאשר חזרה למיר בצד גיסו. (ראה פרטים עליו בחלק ב').
2. שם החנות „סקלאד אפטעטשני".

בסבר פנים יפות — גרמו לכך שחנותו הפכה למוקד משיכה והכל — לרבות הנכרים — העדיפו לקנות את תרופותיהם אצל ה„רוקח" הצדיק מתוך אמונה שתרופה הנעשית על ידו, יש בה גם סגולה והיא מרפא מכח מגע יד הצדיק. תופעה ממנה סלד רבי אברהם צבי ביותר.

כתר הרבנות

רבה של קיידאן, הגאון רבי שמחה זלמן טרויב, נהג להתייעץ בכל ב„אפ־טייקער", ולאחר פטירתו טבעי היה שכל עדת קיידאן תרצה לראות בראשה את ה„רוקח". אך רבי אברהם צבי סרב. רוב ימיו עברו עליו כאדם פשוט — טען, ואין רוצה הוא לעת זקנה דווקא ליטול את שרביט ההנהגה לידיו. אולם לבסוף נכנע ללחצי בני העיר ולדרישות משפחתו והוא ניאות לקבל על עצמו את רבנות העיר בתנאי שלא יתפרנס ממנה כי אם הלאה מבית המרקחת.

שנות השלוה בקיידאן על כס הרבנות לא ארכו, בשנת תרע"ה גורשו יהודי קיידאן לפנים רוסיה, עקב עלילות הרוסים שיהודי עיר זו וסביבתה רגלו לטובת הגרמנים. לאחר נדודים וטלטולים הגיע עם משפחתו לעיר ברדיאנסק באוקראינא בה ישב כפליט עד ששם לפתע פעמיו למינסק... ומצא את עצמו מוכתר אחרי הלווית אביו בכתר רבנות העיר מיר. הכתרה זו נעשתה על דעת כל גדולי התורה אשר השתתפו בהלוויה, ובמעמד הקהל העצום הכריז עליה הגאון רבי אליעזר רבינוביץ אב"ד מינסק.

הרב וראש הישיבה

ראוי היה כאמור רבי אברהם צבי לתואר ראש הישיבה. הוא מילא את החלל אותו הותיר אחריו אביו הגאון.

כאשר חזרה הישיבה בשנת תרפ"א למיר, החלה פריחתה המחודשת. תוך שנים מעטות התפתחה והתפרסמה כגדולה בישיבות פולין אשר מנתה למעלה מ־400 תלמיד מכל קצוי תבל.

גאוניותו וחריפותו של ראש הישיבה ניכרה היטב בשיעוריו המופלאים אותם השמיע בישיבה בכל יום שלישי בשבוע. שיעוריו היו מלאכת מחשבת של חריפות ובקיאות מפליאה, כל מכמני הש"ס היו גלויים לפניו והוא טייל בהם לאורך

---

3. בין לקוחותיו אנו מוצאים את סטוליפין ראש המשטרה ברוסיה הצארית הוא ה„פריץ" של קיידאן.

ולרוחב, כאשר הוא דולה משם פניני חידושים, עמוקים ומלאי חריפות עד כי במקרים רבים לא יכלו התלמידים השותים בצמא את דבריו להדביק אותו ולצעוד אתו עד הסוף.

אולם בעוד ששיעוריו בישיבה היה בהם הרבה יותר מקב של פלפולים הרי היו תשובותיו בהלכה פשוטות ונקיות מהם. הם הצטיינו בעמקות ביכולת ניתוח בראית היריעה כולה ובירידה לעומק הפרטים כדי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. עד כי העריכו את תשובותיו כתשובות גדולי האחרונים בדורות הקודמים.

וכגדולתו כך ענוותנותו. ראש הישיבה אשר מאות רבנים גדולים נמנו על תלמידיו, לא הבליט את עצמו, והיה מתהלך עם הכל כאחד מהם בלא כל רגש של התנשאות יהא זה תלמיד בישיבה יהא זה בעל הבית מאנשי קהילתו. מעולם לא קרא לאדם „תלמיד". סלד מן הפרסומת. נחבא אל הכלים בטבעו, ממעט בדיבור שקולו לא היה נשמע. ולמרות שכל ימיו היה מדוכא ביסורים ובמכאובים קשים לא נשמעה מפיו מעולם אנחה או תלונה וקבל את גורלו באהבה כשהוא מצדיק עליו את הדין.

ועם זאת אף כי היה יושב אוהל ומרוחק משאון הרחוב וההמון, היה בקי בהוויות העולם ועד לכל המתרחש בו.

יחסו לזולת אף היא נבעה מעמקי אישיותו המיוחדת. מיד בבואו למיר עוד בתקופת המלחמה, פתח את ביתו לרווחה בפני כל עובר אורח ונרדף וכאשר עם שוך הקרבות החלו התלמידים לחזור ממקום גלותם הרי בתקופה הראשונה לנו חלקם בבית הרב עצמו.

כאשר תלמיד היה מרצה לפניו חידוש כל שהוא בדברי תורה, היה מטה אוזן ושומע את דבריו בענין רב. ומעולם לא ניסה לסתור את דבריו וודאי לא להפריך את דבריו בהתנצלו: „איך אפשר להרוס ולסתור בנין אשר בנה אדם בעמל כה רב, איך אפשר לצערו".

ההלכה הפסוקה היתה נר לרגליו בכל הליכות חייו. והיא שלטה על לבו מעל לרגשות ולנטיות הטבעיות. כדוגמא לשליטה מוחלטת זו תעיד העובדה הבאה:

אחד מתלמידי הישיבה פנה אליו פעם בבקשת עזרה מיוחדת. רבי אברהם צבי נתן לו סכום הגון לצורך זה. אך סכום זה למרות היותו חורג מן המקובל, לא פתר לאותו בחור את הבעיה. התלמיד ביקש איפוא, שראש הישיבה יבטיח לו שישתדל להשיג את הסכום הנותר. אך רבי אברהם צבי סרב. וכך אמר לו:

— אתה יודע מה פירוש ל„השתדל"?

וחיזוק לדבריו הוציא מן הארון מסכת גיטין והראה לתלמיד הנזקק את לשון הגמ' בדף ל' „ההוא דאמר להו אי לא פייסנא לה עד תלתין יומין ליהוי גיטא. אזל פייסא ולא איפייסא. אמר רב יוסף מי יהיב לה תרקבא דדינרא ולא איפייסא".

והמשיך רבי אברהם צבי:

— אתה רואה, מה משמעותה של הבטחה לפי השקפת חז"ל ואיך אוכל להבטיח ל„השתדל" מי יכול להגדיר עד היכן חיוב השתדלות מגיע.

ועוד סיפור אופיני לכניעה מוחלטת זו להלכה הפסוקה:

פעם אסרו הרופאים על אחותו (הרבנית מלכה ע"ה אשת הגרא"י פינקל זצ"ל) לצום ביום הכפורים. לפני הצום נכנס רבי אברהם צבי לבקרה וראה את צערה על כי נמנע ממנה לצום ביום הקדוש. הגיב ואמר:

— אם את רוצה, אני מוכן להתחלף אתך ולתת לך את המצווה של ה„תענית" שלי ביום כפור תמורת האכילה שתאכלי ביום כפור עם תוספת של כמה מצוות מצדי...

בהתמדתו כי רבה כמעט ולא יצא מביתו. ופעם טייל בעיר עם אחד מתלמידיו והלה גילה לתמהונו הרב שרבו לא מתמצא ברחובות עיירתו. הרב הרגיש בתמהון תלמידו והעיר לו בבת שחוק:

— נהירים לי שבילי דמיר כשבילי דרקיע...

אך עם כי לא הכיר את רחובותיה הגשמיים של העיר הרי ידע היטב מה נעשה בה. לבו היה ער לכל ענייניה וצרכיה, טיפל במסירות בהחזקת הת"ת והישיבה הקטנה ודאג שבראש הקהילה יבחרו ויעמדו חרדים לדבר ה'.

היה בקי בכל הבעיות המנסרות בחלל עולמה של היהדות, וקבע לעצמה עמדה ברורה בכל שאלה ושאלה, כאשר הגיע לידו במקרה קובץ ציוני שנשא את השם „אלטניילאנד" (על שם ספרו של ד"ר הרצל שכלל בו את תכניתו למדינת היהודים). העיר:

— אמנם כן ארץ ישראל היא „על תנאי לאנד", בתנאי קודם למעשה של „אם בחוקותי תלכו".

על קידוש השם בעירו

רבי אברהם צבי הוכיח גדלות נפש ורוח בבוא השואה האיומה. הוא נשאר נאמן לקהילתו ואתה צעד אל הסוף המר.

מיר נפלה עם פרוץ המלחמה לידי הסובייטים, והישיבה נדדה אז לווילנא אשר נהנתה עדיין מחופש מסויים בליטא העצמאית. אולם כאמור רבי אברהם צבי נשאר במיר.

בקיץ תש"א נפלה מיר לידי הנאצים, וביו"ח מרחשון תש"ב הוצא רבי אברהם צבי להורג בראש כ־2,300 יהודים גברים נשים וטף מתושבי העיירה. וקדוש היה בחייו כך גם במותו, וכך ספר עד ראיה על המעמד נורא ההוד של מות הרב:

„בשעה שאספו את כל יושבי העיר היהודיים אל השוק ומשם הובילו אותם במכוניות אל בורות המות אשר נחפרו מחוץ לעיר, ואז עוד בעמדם בשוק פנה אליהם הרב:

„בבקשה קבלו את כל הקורה אתכם באהבה, כמו התנא רבי עקיבא שקיים בשעה האחרונה את ה„בכל נפשך" אפילו נוטל את נשמתך"[4]. יחד אתו נהרגו גם חתניו הרב ר' חיים יצחק קאפלאן והר"ר שמעון לוין הי"ד ובתו טייבא הי"ד ובר"ח אלול תש"ב נהרגה הרבנית מרת שרה ביילא ובתם מרים הי"ד.

וכך במות הקדושים של רבה הנערץ בא הקץ על קהילה עתיקה ומפוארת זו.

4. עדותו של ר' זלמן מירנקר שהיה נוכח בשעת מעשה והצליח לברוח משדה ההריגה ברגע האחרון — מתוך מאמרו של הרב אלחנן סורוצקין המודיע י"ט חשון תש"ב.

פרק טו

מתלמידיו

תלמידים למאות הקים רבי אליהו ברוך במרוצת שנות כהונתו בישיבת מיר. תלמידים אשר באו מכל קצווי תבל. תלמידים אשר דמותם התורנית עוצבה במחיצת רבם הגדול, וחותמו המיוחד היה טבוע בהם לעד.

תלמידים אלו שבו והשפיעו מזיו אור הישיבה בה גדלו בכל מקום אליו הגיעו. כך פשטה רוח מיר על פני ערים וארצות רבות וכחו של ראש הישיבה נשתמר איפוא עוד שנים ארוכות לאחר הסתלקותו.

רשימת התלמידים הינה רשימה חלקית. המקום שהוקדש בחיבור זה לכל תלמיד אינו משקף את מעמדו בישיבה או בחיי עם ישראל. אין באפשרות לאסוף פרטים על כל התלמידים שהסתופפו בצל הישיבה והגאון רבי אליהו ברוך. אבל גם המעט הזה דיו להצביע על תרומת ראש הישיבה להרמת קרן התורה בתפוצות ישראל.

כללנו ברשימת תלמידים זו ככל הניתן, גם את תלמידי בנו הגאון רבי אברהם צבי קאמאי, וכן את תלמידי המשגיח הגדול ר' ירוחם. שכן כולם הקימו עולה של תורה בישיבה באותה תקופה, וכמעט ולא ניתן להפריד בין הדבקים.

ר' אלתר אושרוביץ

בן העיר קורליץ, תלמיד ישיבת מיר וסלובודקה. עוד בזמן לימודיו בישיבות התפרסם בש"ס ופוסקים. הוסמך על ידי גאוני הדור, בראש ובראשונה ע"י הגראב"ק. (הגראב"ק הכיר היטב את משפחתו של ר' אלתר, מימי רבנותו בקורליץ).

אף כי הוסמך להוראה, העדיף את משרת הר"מ על פני הרבנות. כן היה ראש ישיבה „אהל יצחק" בקובנה ומנהלה. זכה להעמיד תלמידים למאות ולאלפים ביניהם גדולי תורה, בעלי מידות ואנשי חסד דגולים.

נפשו של ר' אלתר היתה עם זאת נתונה לחזון שיבת ציון, ובשורת התחיה הלאומית שבתה את ליבו כליל. השתתף מספר פעמים כציר בוועידות של תנועת המזרחי בליטא. וכך גם חינך את בני ביתו, לאהבת העם והארץ. הלשון העברית היתה שגורה בפיו. משאת נפשו היתה לעלות ארצה ולהשתקע בה עם משפחתו, אולם עד סוף הגשמת שאיפותיו, השיגו המוות. הוא נפטר בדמי ימיו, בשנת תרצ"ג, והוא רק בן ארבעים ושלוש שנים.

ר' אלטר למד בישיבות טלז וסלובודקה. ראשי הישיבות בהן למד ראו בו רב ומנהיג לעתיד. אך הוא שנא את הרבנות ואהב את המלאכה. ניהל בהצלחה בית מסחר לצרכי ברזל, ועם זאת הקדיש את עיקר זמנו ללימוד התורה. במשך זמן מה אף למד בחברותא עם הרב ר' יחיאל מרדכי, ראש ישיבת לומזה. נספה בשואה. הי"ד.

הרב פנחס אלייאשברג

נולד במיר לאביו העשיל מזכיר הישיבה. למד במיר וכן בישיבת סלובודקה וסמילוביץ עסקן חרוץ מנעוריו. בשנות הרעב ברוסיה אחרי מלחמת העולם הראשונה, כיתת רגליו מכפר לכפר לאסוף לחם עבור בני הישיבה בסמילוביץ. בשנותיו המאוחרות בא לריגא. שם גם יצא לאור ספרו על מסכת ברכות.

מרדכי גובר

נולד בהורודוק, (מחוז ביאליסטוק) לאביו ר' צבי. למד בישיבה ברוזינוי (עיר הולדת אביו). המשיך בלמודיו התורניים בישיבת מיר. שם בישיבה זו פיקח עליו ועל התקדמותו בלימודיו בן עירו „הגאון ר' יחזקאל סארנה, (אשר היה אחר כך מנהל ור"מ ראשי בישיבת „כנסת ישראל" חברון — ירושלים).

עלה לארץ ישראל בה הוא פעיל בהתיישבות החקלאית. ביחד עם אשתו רבקה מדריך את מתיישבי חבל לכיש. נבחר גם ליושב ראש המועצה האיזורית של חבל ארץ זה. משפחת גובר ידועה בארץ גם בזכות שני בניה אפרים וצבי הי"ד, אשר מסרו נפשם על הגנת הארץ בימי מלחמת השחרור בשנת תש"ח. לזכר שני אחים אלו נקרא שם המושב „כפר אחים". (ליד כפר וואַרבורג).

ר' יעקב מאיר גורודייסק

נולד בשנת תרנ"א. היה אחת הדמויות הבולטות ברוביוביץ. נולד בדליטיץ. התחנך בישיבות מיר בוולוזין. איש תרבות מובהק משחר נעוריו. בעל מרץ ולוחם

אמיץ על כבוד היהודי. שנים רבות בילה בישיבות. השכלה כללית רכש בהיותו במינסק. שם נרתם גם לעבודה ציונית ונהיה פעיל בקרנות למען א״י. לא השתמט משירות צבאי. לדעתו משימה זו משלימה את דמות החלוץ העברי המתכונן לעליה, לעבודה ולהגנה, על ארצו ומולדתו. עשה רבות להגנה עצמית בימי פרעות ושינויי משטר ואימן פלוגות צעירים יהודיים ברובזביץ והסביבה לשם כך. הודות לו עמדו בגבורה נגד הפורעים.

הטפתו למען המזרחי והציונות הביאתו לבסוף לעלות ארצה. בשנת עלייתו פרצו בארץ מאורעות הדמים וידידיו ניסו להשפיע עליו שידחה תאריך עלייתו. עד יעבור זעם, אך הוא לא שעה לבקשותיהם המרובות. כאן המשיך בפעילותו לתורה ולעבודה.

נפטר י״ג אדר ב׳ תש״ט.

הרב ראובן גליק

נולד בלאצקובה. היה תלמיד מובהק של הגראב״ק, ויצק מים על ידיו שבע שנים תמימות. השפעת הרב הגדול מורגשת היטב בספרו של התלמיד ר׳ ראובן „משפטי בני אדם״, אשר מלבד שהוא מביא מדברי תורתו של הגראב״ק, הנה ניכרת בעליל סוג חריפותו גם בדברי המחבר.

ר׳ ראובן שלמד תורה הרבה ובהתמדה עצומה, היה מרבץ תורה בפתח תקוה, והחדיר תורה ויראת שמים ללב כל יהודי אליו יכול היה להגיע.

עם כל גאוניותו בתורה הצטיין בהליכותיו הפשוטות מלאות ענווה. הספרים „חפץ חיים״, „שמירת לשון״ ו„אהבת חסד״ היו שגורים בפיו, כשהוא משמש דוגמא חיה לאשר נדרש מן האדם בספרים קדושים אלו.

בשנת תשכ״ד הוציא לאור ספר „מנחה קטנה״ מפתח וציונים לספר „מנחת חינוך״ ספר זה הוא שימושי לחפץ למצוא מקור של אחת ממצוות התורה. וכך הוא כותב בהקדמה: ונתן הקב״ה עצה בלבי לעשות ציונים ומפתחות למצוא את העניינים הנמצאים (בספר „מנחת חינוך״) בו, כל דבר במקומו ויש ענין אחד בהרבה מקומות.

כאמור ספרו החשוב הוא „משפטי בני אדם״, אשר בזמנו קיבל עבורו את פרס הרב קוק לספרות תורנית.

נפטר אחרי מחלה ממושכת ב״ד אלול תשכ״ט.

על דרכו בלימוד התורה יעידו הדברים הבאים מתוך ספרו „משפטי בני אדם״:

„הא דסיני עדיף, היינו בדורות הראשונים שהיו לומדים בעל פה וכל מי שיודע תוספתא או מימרא והלכה היו כולם צריכים לו ואף העוקר הרים כי לפעמים חסרה לו הידיעה על המקור של המימרא או הברייתא ויוצא שהוא מפלפל על דבר שלא אמת.

אבל בדורות האחרונים שכל דברי התלמודים והתוספות ופסקי הגאונים והמפרשים הכל מסודרים בדפוס וכל דברי חז"ל והפוסקים בנקל יכול למצוא את מקומם על ידי הציונים והמפתחות ומראי המקומות וע"כ בזמנינו חריף עדיף כי הוא מברר את הדין והביאור והפירוש על ידי שכלו הכביר ודעתו הגדולה והוא יותר מן הבקי אשר זוכר את הכל על כח זכרונו בלי חיפוש והחריף ימצא על ידי חיפוש ובירור וליבון הדבר לאשורו. ועל כן בדורות האחרונים עוקר הרים קודם לסיני וזהו בין להוראה בין לישיבה.

ר' שלמה גרודזנסקי

בנו של הגה"צ ר' יצחק מוורשה מייסד ומחזיק ישיבות בעיר זו. למד גם בסלובודקה, ושם היה מקורב הן „לסבא" והן לר' ירוחם.

ר' שלמה שימש כר"מ בישיבת „תורת חסד" בלודז'. היה רב בזגורוב ואיזביצה שבפלך קאליש. התפרסם והצטיין כפידאגוג מופלא, ודרכי הוראתו בלימודי קודש הקנו לו שם ברחבי פולין. רבנים מפורסמים במדינה זו היו בין תלמידיו. כן פרסם מאמרים בנושאי חינוך, מאמרים שעוררו הדים, וזכו לתשומת לב ראויה.

כאשר היה מגיע ר' ירוחם לווארשה בא אליו ר' שלמה במיוחד כדי לקבל חיזוק לפעולותיו במישור הנ"ל.

ר' שלמה היה חתנו של הרב ר' יהושע השל עליאשברג, מזכירה הראשי של ישיבת מיר במשך עשרות שנים.

ר' שלמה הרכבי

מוצאו מגרודנה. חניך ישיבת ראדין ומיר. ממקורבי ר' ירוחם גם במיר וגם בפולטבה בשנות נדודי הישיבה עקב מלחמת העולם.

בשנת תרפ"א התקבל כמנהל רוחני לישיבה הגדולה „שער תורה" בגרודנה, וזאת לאור המלצת ר' ירוחם רבו, שראש הישיבה ר' שמעון שקופ מסכים לכך בפה מלא.

רבי יצחק וויינשטיין

נולד בזיטל. אביו רבי אברהם היה גדול בתורה ובצדקה אשר לא שח שיחת חולין מימיו. היה חברו של בעל החפץ חיים, אשר נולד גם הוא בזיטל. רבי יצחק למד בלידה מיר ובנהורדוק וקלם. בשנת תרע"ט נהיה למנהל רוחני של ישיבת ברנוביץ. בשנת תרפ"ה היה לתקופה של שנתיים לרב הורופישץ. משם עבר לסלוגים, בשנת תרפ"ז עקר לוולוזין ובתרצ"ה לגרודנה. כמו כן שימש כמנהל רוחני בסמינריון למורים דתיים ומשם עבר לרבנות בווישניבה.

ד"ר משה זילברג

נולד בשנת תר"ס בשקודוויל, אביו היה תלמיד חכם ואיש מוסר, אשר העניק לבנו חינוך תורני מובהק. בעודו ילד לקחו אביו לימים הנוראים לקעלם אל בית המוסר של ר' שמח זיסל מקעלם. ושם למד להכיר את כל אישי המוסר אשר שמם יצא לתהילה ברבות הימים. במיוחד את בן המייסד ר' נחום זאב ואת ר' צבי הירש ברוידא.

למד בישיבות סלבודקה ומיר. הצטיין בכשרונות מצויינים. היה חביבו של הג"ר אליהו ברוך, זמן מה אף למד בישיבת נובהרדוק, והכיר מקרוב את הסבא מנובהרדוק.

לאחר מכן נתפס ללימודים כלליים, עבר לגרמניה למד פילוסופיה במארבורג וגמר משפטים בפרנקפורט. היה מורה לתלמוד בבית ספר תחכמוני בתל אביב מרצה לתלמוד, בחוג אקדמי ליד אהל שם בעיר זו. מפרקטיקה של עריכת דין היה לשופט ולאחר מכן לשופט עליון במדינת ישראל.

הרב חיים אביעזר זעליג

בן הרב דובער אריה מארגענשטרן, ר"מ ומו"ץ ברחוב רומאנוב במינסק. נין ונכד להגאון ר' אברהם ר"מ במיר ושל הגאון המקובל ר' זלמן ציפעס מניאסוויז.

הרב יצחק טורעץ

נולד בזוסטי פלך ווילנא. עיירה תורנית מובהקת, שרבניה המפורסמים האצילו עליה מהודם והנהירה של צעיריה לישיבות הגדולות הוסיפה לדמותה היהודית.

ר' יצחק למד בישיבת „כנסת בית יצחק" בסלבודקה ויצק מים על יד הגאון ר' ברוך בער לייבוביץ. לבו נהה אחר תנועת המוסר והיה הולך לשמוע את שיחותיו

המוסריות של „הסבא" מנהלה הרוחני של הישיבה השניה בסלבודקה ישיבת „כנסת ישראל".

לאחר מכן למד בישיבת ראדין. שם פגש את ר' ירוחם ונפשו נקשרה בו. וכאשר עבר ר' ירוחם לישיבת מיר, היה ר' יצחק אחד מאותה חבורה אשר עברה אף היא לישיבה זו כדי להיות קרוב ל„משגיח" — ר' ירוחם.

ר' יצחק היה לחתנו של הגאון ר' ברוך בער והשתלב בהנהלת ישיבת „כנסת בית יצחק" שחותנו עמד בראשה. ליווה ישיבה זו גם כאשר עברה לפולין לווילנא ולקאמניץ דליטא. אך נשאר קשור לרבו ומורו ר' ירוחם, אליו בא לעתים מזומנות.

הגשים את חלום חייו ועלה לארץ ישראל. שימש כרב ומו"ץ בשכונת בת גלים בחיפה. והשקיע את כל מרצו הרב ואת כל מעוף דמיונו התורתי־מוסרי כדי לקומם הריסות התורה בחיפה רבתי.

בשנת תשכ"ז נפטר בשם טוב בבני ברק בה התגורר בשנותיו האחרונות.

הרב ר' יעקב לויצקי

נולד לאביו ר' מרדכי בשנת תרמ"ד. תלמידו של ר' אליהו ברוך. בישיבה היה אחד המבינים הגדולים של שעורי ראש הישיבה, עליהם חזר ואותם שינן באזני צעירי התלמידים. ראש הישיבה הראב"ד העריך מאד פעולתו זו.

בשנת תרס"ו נתמנה לרב באיוונקוב (פלך קיוב) שבאוקראינה. הוא מלא בכך את מקום אביו, ר' מרדכי.

ר' יעקב לויצקי היה פעיל גם מחוץ לתחומי קהילתו. עמד על משמר היהדות גם תחת המשמר הסובייטי בתקופתו הראשונה.

ר' משה לייבוביץ

נולד בווארשה. מבני התורה המצויינים שבדור. ידוע בעולם התורה בכינויו „משה הוורשאי".

מוצאו מליטא והוא קרוב משפחה למרן ה„חפץ חיים". היה ממעולי כולל האברכים בקובנה סלבודקה, מאותם נבחרים שנשלחו ע"י ה„סבא" הגה"צ ר' נתן פינקל מישיבת „כנסת ישראל" אל ישיבת מיר לבצר את רוח המוסר. רבי משה הקדיש את כל נעוריו ללימוד התורה והיראה. אכן, עלה במעלותיה והגיע להיות גדול בתורה ומושלם במידות תרומיות לרוב. אהוב ומקובל על כל מכיריו ומיודעיו בישיבת „כנסת ישראל" בסלבודקה. שימש גם כשליח ציבור בימים הנוראים, וזאת על פי רצונו המפורש של ה„סבא". וזאת באותם ימים אשר בהם

היו מתכנסים בישיבה רבים מתלמידיה בעבר גדולי תורה ומאורות דגולים בשמי היהדות, שחזרו בימי הדין להסתופף בצל ישיבתם.

רבי משה, נפטר לדאבון לב הכל בדמי־ימיו. בשנת תרפ"ח והוא בן ל"ח שנים בלבד. נשאו עליו הספדים וירחונים הקדישו לו מאמרי הערכה. ירחון הנאמן שהופיע בטלז כתב עליו את הדברים הבאים: פטירתו של אדם יקר ונפלא זה בעצם ימי עלומיו, היא אבידה גדולה ליהדות התורה. ובשבועון החרדי „דאס ווארט" שיצא לאור בווילנא הספידו נרגשות העורך הרב ר' יוסף שוב, אשר הכירו מן התקופה בה למדו בישיבת סלובודקה.

רבי ישראל ברוך ליברמן

נולד בוויזנה (מחוז לומזה). למד מקודם בישיבה הקטנה שבעיירת מולדתו כן היה מגדולי שקדני ישיבת ראדין. ברוך בכשרונותיו ובעל מידות תרומיות. היה מעוזריו של הרב ר' ירוחם בביסוס לימוד המוסר בישיבת מיר המפורסמת.

התחתן באוגוסטוב ולאחר חתונתו פתח בה חנות לממכר בדים ועסק בצרכי ציבור כאחד מפרנסי הקהילה. לפני פרוץ השואה הצליח להגר לארצות הברית. אולם משפחתו נספתה בשואה. זה דיכא מאד את רוחו, והוא הסתגר בחדרו בברונקס שבניו יורק רבתי ועסק בתורה ימים ולילות. הרביץ גם תורה בחברות ש"ס ומשניות שלא על מנת לקבל פרס.

נפטר במוצאי ראש השנה שנת תשכ"ב. בהלוויתו השתתפו, ראשי ישיבות, רבנים וחבריו מישיבת ראדין ומיר מן הימים שלפני המבול, כן חוג תלמידיו הגדול שרכש לו בניו יורק רבתי.

הספידוהו בין היתר הרב הגאון ר' דוד ליפשיץ, חבר הנשיאות של „אגודת הרבנים" בארצות הברית וקנדה לפנים, אב"ד בסובאלק.

ר' מיכאל אשר מאטלין

ר' מיכאל אשר מאטלין נולד בשנת תר"מ (1880) בהיינע (פלך מינסק) לאביו הר' עקיבא הרב אב"ד דשם מגזע היוחסין בן הרב ר' יהושע ר"ם בישיבת סלוצק הוותיקה, שנוסדה על ידי אביו של ר' יהושע הנ"ל הלא הוא הרב עקיבא פרוש לבית אלטשולר שייסד ישיבה זו וכן ישיבת שניה בבברויסק העיר הגדולה הרא־שונה לאחר מינסק שברוסיה הלבנה. ונקראו שתי ישיבות אלו ישיבת ר' עקיבא פרושי.

ר' מיכאל אשר הנ"ל בישיבת אבי אחיו ר' עקיבא הנ"ל וכן בישיבת מיר

עם חילופי גברי ברמ"י ישיבת מיר לשמוע את שיעוריו של הרב הגאון החדש הזה ויהי מבחירי תלמידיו ומקורביו ביותר, הרב מיכאל אשר בא לאנגליה ותלמודו בידו נתוודע לגדולי רבני ליטא הפועלים שם. נסמך להוראה מאת הרה"ג ר' אברהם אבא וורניה רב עד מחזיקי העדות החדשה של רוסיה פולין בלונדון ומהרג ר' מנחם דוב רב מנטשסתר באנגליה וראה את עתידו להיות רועה רוחני באנגליה היהודית. בשנת תרס"ט נתקבל ר' מיכאל אשר לרב בעיר דובלין בירת אנגליה ליד חותנו הרה"ג ר' יצחק מאיר מוזיסזון הרב אב"ד דיהודי הנ"ל.

חותנו הרה"ג יצחק מאיר ב"ר אברהם יהודה מזסזון נולד תרי"א ביאנישוק (פלך קובנה) למד בישיבת מיר וכן בעיירת הפרושים איישישוק. יצק מים אח"כ על ידי הג"ר משה שפירא אבד ולקומיר (אח"כ אבד ריגה בנושא הגאון ר' אייזל חריף הסלונימאי) ונסמך מהגאון ר' משה הנ"ל לראשונה בהוראה בשנת תרלו נתקבל לרב בזאלמליין (פלך קובנה ואח"כ כאב"ד בדובלין הנ"ל בירת אירלנד.

היו לו לר' יצחק מאיר מוזסון שלשה חתנים גדולי תורה מובהקים ר' מיכאל אשר רב אף הוא בדובלין הנ"ל. הרה"ג ר' בן ציון בן הרה הגדול האב"ד דשקודוליט (פלך קובנה) הר דוד ברייצחק יפה („אהל שם")

הרב ר' יעקב מובשוביץ

נולד בשנת תרנ"ז בסידרא (מחוז סוקולקא ופלך גדודנה) לאביו הרב הצדיק ר' מרדכי מעמודי התווך של המוסר הליטאי. היה ידידו של הסבא מסלבודקא ר' נתן נטע פינקל.

התחנך והושפע רבות מאביו הגדול, למד גם בישיבה המקומית, בישיבת „כנסת ישראל".

התפרסם כלמדן מובהק וכאיש תנועת המוסר הליטאית.

מלחמת העולם הראשונה מצאה אותו בווילנא, שם נענה לאחריה לפניית גדולי הדור, ה„חפץ חיים" והגרח"ע לערוך את השבועון החרדי (תרפ"ד) שעמד לצאת לאור, למרות שכלפי חוץ היו העורכים הרב מאיר קרליץ ור' יוסף שוב, הרי הוא היה המנצח האמיתי על המלאכה.

בשנת תרצ"א עלה על כס רבנות בברסטוביץ, ופעל רבות לתיקון חייה הדתיים של קהילתו.

נספה בשואה יחד עם עדתו.

הרב הגאון ר' יוחנן מירסקי הי"ד

יליד העיירה שטוביץ בה היה אביו ר' מאיר אחד מנכבדי הסוחרים. את יסוד חינוכו קיבל בבית הוריו אשר הוסיפו לחינוכו התורני גם השכלה כללית בסיסית.

בן 14 אנו מוצאים אותו כבר בין תלמידי הישיבה הגדולה מיר הסמוכה לשטויבץ בה נחשב לאחד מבחירי תלמידיו של הגרחל"ט. בן 16 היה מראשוני התלמידים בישיבת „כנסת בית יצחק" בסלבודקה וגם לא מנע עצמו מבית המדרש השני הלא הוא ישיבת „כנסת ישראל" שם בא לשמוע במיוחד את שיחותיו של ה„סבא" ר' נטע צבי פינקל.

לאחר שנים מספר הוא שב למיר ועתה הוא מסתופף כבר בצל קורתו של הר"מ החדש ר' אליהו ברוך. ומשם עבר לישיבת מאלטש, אשר בראשה עמד, הגאון ר' זלמן סענדער כהנא שפירא.

נשא לאשה את בת הגאון ר' צבי זאב קאצקער, אבד"ק נובי סוונציאר. (סוונציאן החדשה). בבית חותנו התמחה ברבנות, במיוחד בענייני איסור והיתר. בהלכות טריפות היה למומחה גדול. אשר כל רבני הסביבה הביאו אליו את ספיקותיהם.

כן פעל רבות לחיזוק מוסדות הדת, התורה והחסד, ביניהם הבנק העממי (פאלקס־באנק) אשר החזיק מעמד עד לשואה.

בשנת תרע"ב התקבל לרב ואב"ד בבודקי. והפך לרועה נאמן לעדתו, במיוחד בימי המצוקה, החירום וחוסר הבטחון, בשנים של חלופי השלטון.

פעל במסגרת הדזוינט, כחבר בוועדה המחוזית, ודאג למחסוריו של כל נזקק והטה אזנו לכל מר נפש.

בדרכו הצבורית־רבנית המשיך גם כאשר נקרא אחר כבוד אל העיירה זבלובובה הסמוכה לביאליסטוק. (בשנת תרפ"ה).

בעיירה זו קומם את החינוך היהודי המסורתי על ידי שיצק מן החדש אל תוך הישן. ומבית הספר אותו יסד וטיפח „תחכמוני" יצאו תלמידים אשר התקבלו ברצון בישיבות הסביבה. כן פעל בקרב הנוער הציוני דתי והודות לפעילותו הנמרצת, נהרו רק מעטים בעיירה אל תנועות השמאל.

ר' יוחנן פעל גם גדולות ונצורות בהסדרת ענייני השחיטה והכשרות לאחר הגזירה שהגבילה את השחיטה היהודית בפולין.

כן הוזעק לא פעם מעיירתו אל ביאליסטוק העיר, כדי לסתום בה פרצות שנבעו בחומת השחיטה והמאכלות הכשרים.

למרות היותו נוטה ל„מזרחי" ולפעולה הציונית, היה מקובל גם על חוגי „אגודת ישראל".

ועד כמה היתה ההערכה כלפיו, תעיד העובדה שכל פעם כאשר ביקר בישיבת נעוריו ישיבת מיר, זכה לכבוד מצד רמ"י הישיבה שהתפארו על פרי זה שגדל בגן שלהם.

הרב אליעזר מרצקי

אב"ד ורמיטש הסמוכה לטורעץ ולמיר, היה חבירו של ר' אליעזר אלטשולר בלומדם יחד בישיבת מיר. מתואר כחריף ובקי בפי גדולי דורו.

ר' מאיר פרץ הכהן סילצקי

נולד בטראב. ועל שם מקומו נקרא פרץ טראבער. בעל הבנה צרופה, וחודר לעומקו של כל דבר.

לאחר נישואיו ושנות לימוד בכולל הישיבה, היה לשד"ר הישיבה בארצות חוץ, סמוך לפרוץ המלחמה חזר לביתו מדרום אפריקה שם שהה בשליחות הישיבה, ונספה בשואה.

ר' נפתלי צבי יהודה סמונוב

נולד בשנת תרנ"ה לאביו הרב הגאון ר' אפרים סמונוב ביאקוב שטאט. בשנת תרע"ג—תרע"ד למד בישיבת מיר. כינויו בישיבה אפרים הווינד־אי, כי לשם עבר אביו לכהן כרב. עוד בטרם בואו לישיבת מיר זכה לקבל חינוך מקיף, תורני וכללי הן בחדר בעיר מגוריו והן ע"י מורים פרטיים. אחרי המלחמה השתקע בקובנה שם היה לפעיל ב„אגודת ישראל" וכן באגודת „יבנה" שהקימה רשת בתי ספר דתיים ברחבי ליטא שזכתה לעצמאות בשנת תרפ"ג העתיק את מקום מושבו לריגה, וגם במקום מושבו החדש נמנה על עסקני „אגודת ישראל". נבחר כנציג המיעוטים להנהלת הבנק העירוני בעיר. כמו כן הקדיש מזמנו לעתון „היינט" שנוסד על ידי „אגודת ישראל". אחרי הפיכת אולמאנים שאף לעלות לארץ ישראל ובאמצעות ה„אגודה" נשלח לו סרטיפיקט. אך בגלל קשיים מצד השלטונות הסובייטים שכבשו את לטביה בשנת ת"ש לא עלה הדבר בידו.

ר' אלטר ספירא

בנו של הרב הגאון ר' שמואל לייב, שהיה מיקירי טיקטין ולמדן מובהק נודע בזכות ידיעותיו בתורה בכל הסביבה.

הר"ר יצחק אלחנן עדלשטיין

נולד לאביו, ר' שמואל משה הכהן בווארשה בערך בשנת תרנ"ז. למד בישיבת ר' יצחק גרודזנסקי בווארשה שהיתה לפי נוסח ישיבת חפץ חיים בראדין. המשיך לימודיו בישיבות הגדולות, ראדין, נובהרדוק ומיר. כן שהה תקופה מסויימת במחיצתו של הרב הגאון ר' אהרן באקשט זצ"ל בסובאלק, שם רשם וליקט את שיחותיו המוסריות והשיעורים של הגאון ר' אהרון. (הספר לא הובא מעולם לדפוס, והוא אבד בזמן מלחמת העולם השניה).

שנים אחדות ישב ליד חותנו, הרב הגאון ר' עזריאל קושלבסקי רב באוגוסטוב, ובביתו התמחה לרבנות, משם עבר לשמש כמזכיר ישיבת „כנסת בית יצחק" בקאמניץ בליטא, והיה יד ימינו של הגאון ר' ברוך דוב לייבוביץ זצ"ל. הוא גם חיבר ספר תולדות גאון זה, שיטת לימודיו ודרכו בחידושים ושיעורים.

עלה לארץ בשנת תש"א, עם שארית פליטה דרך ווילנא. בתחילת דרכו בארץ שימש מזכיר „התאחדות רבנים פליטי רוסיה ושאר ארצות" — בירושלים.

עוד בישיבת מיר נקשרו קשרי ידידות בינו ובין גיסו לעתיד ר' ישראל אריה קושלבסקי. ובסוף ימיו בארץ ישראל טרח בהוצאת חידושי הגיס הנ"ל לאור. אף הקדים להם תיאור דמותו בשם „המוח הנפלא".

ר' יצחק אלחנן לא זכה לראות את הספר יוצא מבית הדפוס הוא נפטר בשנת תשכ"ט עם סיום ההדפסה, ודבר מותו עם תולדות חייו עוד מופיעה בראשו של הספר „עולות ישראל".

נחמיה צבי עמינוח

נולד בשנת תרנ"ו בזיטל. למד בישיבות נובהרדוק, בלידה ובמיר, בה למד שנתיים ימים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד.

במלחמת העולם שרת בצבא הרוסי. בשנת תר"פ עלה ארצה, ומיד היה מן הפעילים ומראשוני הפועל המזרחי וממייסדי המושב כפר אברהם.

פובליציסט אשר פירסם רשימות ומאמרים לרוב, בעניני הפועמ"ז, ההתיישבות הדתית ותנועת תורה ועבודה באכסניות ספרותיות שונות בארץ.

ר' משה פינקל

מקבוצת הסלבודקאים (כנסת ישראל) שלמדו במיר בתקופת הגרא"ב קמאי והרה"צ ר' ירוחם ליבוביץ.

עוד משחר טל ילדותו האציל עליו מרוחו אביו הדגול וחכם המוסר ר' נתן נטע צבי פינקל „הסבא" מסלבודקה, ויחד עם זה בהיותו עוד צעיר לימים יצאו לו כבר מוניטין כבעל מח גאוני שחונן בחריפות עצומה. בזכרון מופלא ובעמקנות נפלאה החודרת ויורדת עד נבכי תהום ענין הנחקר והנידון לפניו. הוא הצטיין גם כבעל לב גדול כאחד מצדיקי ישראל והבריות. מובן הדבר שהבחור ר' משה פינקל היה מבחורי הישיבה והיה הבן יקיר של הגאון ר' משה אפשטיין ראש הישיבה הראשי וקלט לתוכו תמצית שיטת חכמת המוסר של אביו הדגול. ר' משה פינקל גלה גם למקומות תורה מפורסמים להכיר להתוודע אצל רבנים גאונים וראשי ישיבה מפורסמים אחרים. כשניתנה לו ההזדמנות לבוא למיר למד בה תקופת זמן והיה לאחד ממקורביו של הגאון ר' אליה ברוך. הוא האזין והקשיב בקביעות לשיעוריו הנפלאים שהצטיינו כידוע בחריפותם ובברק שכלם. הגאון ר' אליהו ברוך קרבו מאד, הרבה לשוחח אתו בעניני השיעור גם לפניו וגם לאחריו.

זמן מה שהה גם בטלז אצל הגאון ר' אליעזר גורדון האב"ד והר"מ דשם, כמו כן הסתופף בראדין בצל הסבא קדישא „החפץ חיים" אחריו היה כרוך וממנו הושפע בכל הליכות חייו בצדקות ענווה ופשטות הליכות. כן הקשיב לשיעוריו של הגאון ר' נפתלי טרופ ראש הישיבה, ואף היה חברו ללימודים קבועים דבר יום ביומו.

כך גדל ר' משה וצמח בתורה ביראה עד כי היה לאחד מבחירי ישיבת סלבודקה.

הגאון ר' משה מרדכי, שם עליו עינו ובחרו לחתן לבתו, בהיותו רק בן שלושים זכה והתמנה כר"מ שלישי בישיבת סלבודקה לצידם של הגרמ"מ ושל גיסו הג"ר ר' אייזיק שר.

ר' משה פינקל הלך והתעלה הן בהגדת שיעוריו החריפים והן במאמרי המוסר שלו בדעת וביראת ה' ששאב ממקורות אביו הסבא מסלובודקה.

בשנת תרפ"ד עולה קבוצת בחורי בני ישיבה לארץ ישראל לאחר שמורם ורבם הגר"מ עפשטיין וחלק מהנהלת הישיבה ורמי"ה ובראשם הג"ר יחזקאל סרנה ייסדו בחברון עיר האבות, ישיבה מקבילה לזו שבסלובודקה הוותיקה. וכאשר אחר כך הסבא ר' נתן נטע פינקל עולה אתו גם בנו הגאון הצעיר ר' משה עמהם כשהוא ממשיך במלוי תפקידו הקודם בהגדת שיעורים בישיבה ובשיחותיו ועניניו

המוסריים. ברם הוא לא זכה לאריכות ימים. ביום ב' דחול המועד סוכות תרפ"ו נפטר ר' משה לאחר מחלה קצרה באופן פתאומי. ר' משה זכה ללוויה גדולה שנמשכה מהבוקר עד אחרי הצהרים. פטירתו בגיל צעיר דכאה רוחם של כל אלה שהכירוהו והוקירוהו אשר למדו פעם אתו. כשהגיע ביום טוב הידיעה המרה לאביו הרה"צ ר' נתן נטע הירש והוא שוהה אז בירושלים לא ניכר על פניו אף סימן של אבילות, כדי שלא לבטל שמחת החג ולא הוריד אף דמעה אחת עד למוצאי יום טוב ובו ביום עוד אמר ענין מוסר. הוא נלחם עם עצמו כדי להבליג על יגונו העצום ולהתרומם מעל ליסורי אנוש.

ר' יצחק פלוטניק

נולד במיר וחניך ישיבתה. מלבד זאת הרחיב ידיעותיו גם בהשכלה כללית שלט היטב בעברית רוסית ופולנית. היו לו גם ידיעות מעמיקות במתמטיקה ובמערכת הכוכבים.

גר בריבזבץ שם היה סוחר אבל עם זאת היתה אהובה עליו הוראת הגמרא והעניק רבות לתלמידיו אותם עודד ללמוד ברצון ובהתמדה.

דבק בציונות משחר ימיו. והיה חבר בתנועת הבילויים. ועל אף חלומו להשתקע באחרית ימיו בארץ ישראל מת בנכר וזכה להגיע לקבורה בטרם השתלט המשטר הנאצי.

רבי אברהם פנטלניקוב

רב בעיירה דרבנה. היה למדן גדול ונואם בחסד, ואהוב מאד על אנשי המקום. בשנות לימודיו בישיבת מיר היה מאנשי חוגו הקרוב של ר' ירוחם, והושפע ממנו רבות. נשא לאשה ילידת מיר ואף הוא עצמו היה תושב עיירה זו בטרם מונה בשנת תרפ"ג לרב בדרבנה.

רושמי הרשומות משרטטים קוים אלו לדמותו:

„הרב דדרבנה, הוא בעל הדרת פנים. היה נושא דרשותיו בשבתות, בחיוך תמידי על פניו, ומתוך חכמה עמוקה מצא תמיד משל מתאים לחיים היום יומיים, והכל מתוך המקורות העשירים של הנבואה וההסטוריה. וזכה לכבוד גם מצד האוכלוסיה הנוצרית בעיירה".

נספה בשואה יחד עם בני עדתו.

ר' בן ציון מלכיאל פקר

למד בישיבת מיר, ליד וולוזין. כן למד במכון לחכמת היהדות באודיסה בראשותו של המלומד־החוקר ר' חיים טשרנוביץ „רב צעיר". שימש זמן קצר כמזכירו הפרטי של ח. נ. ביאליק באודיסה.

הגיע לארצות הברית באמצע מלחמת העולם הראשונה. הצטרף עם בואו למערכת „העברי" השבועון של המזרחי, שיצא לאור בעריכתם של הרב מאיר ברלין ומ. ליפסון. עם סגירת ה„עברי" בסוף שנת 1919 (תר"פ) עבר לפעול בקרן היסוד באמריקה, במגבית המאוחדת לישראל ובשנות 67־1939, היה ראש מדאור במגבית היהודית המאוחדת, לשכונות מסוימות בניו יורק. כמו כן היה פעיל בהסתדרות הציונית.

נפטר, י"ז בטבת תשל"ג.

הרב צבי מנחם ציזלינג

נולד בשקוד (פלך קובנה) לאביו הרב הדרשן ר' בן ציון אריה לייב.

ר' צבי מנחם קבל חינוך תורני מובהק. היה תלמידם של הגאונים הנצי"ב בוואלוזין, ר' יצחק בלאזר בקובנה וכן זמן מה בתור פרוש בקורליץ, בחסותו של הגראב"ק האב"ד דמתא ששימש לפני כן כאב"ד בעיירת מכורתו — שקוד.

ר' צבי מנחם לא עשה תורתו קרדום לחפור בה. ניהל אחת האחוזות על ידי חותנו התורני האמיד ר' אברהם פנחס קפלן שבעיירה לכביץ ויחד עם זה קבע שם עתים לתורה עם גיסו (בעל אחותו) הרב הגאון ר' יחיאל מיכל רבינוביץ בעל „האפיקי ים" (אח"כ אב"ד שטוצין דליטא).

למרות שחותנו וגיסו עמדו מנגד לתנועת חיבת ציון הצטרף הוא לתנועה זו והיה פעיל בה בכל מרצו. ומשאת נפשו היתה האחזות בארץ ישראל כהגשמה אישית, ואכן, זכה ובשנת תרע"ד עלה לארץ והשתקע בתל־אביב אליה הגיע כבעל הון.

בימי מלחמת העולם הראשונה יצא נקי מנכסיו, והיה בצוו דוחק השעה מורה לגמרא בבי"ס „תחכמוני", שביפו תל־אביב. היה ממייסדי שעורי הגמרא ב„אגודת תורה" ליד בית הכנסת הגדול (החדש) בתל אביב, והוא עצמו הרצה בחוגים אלו.

באותן שנים התקרב „לסבא מסלבודקא" ולהגאון ר' משה מרדכי עפשטיין אשר העבירו חלק מישיבתם בסלבודקה לחברון. ר' צבי מנחם הקים במרץ רב חוגי תורמים שעזרו לביסוס הישיבה החדשה. כן היה בין ראשי התומכים בישיבת אור זורה בנוה שלום־יפו, שהיתה הישיבה ראשונה ביישוב החדש. שימש

גם בתל אביב בתפקידים ציבוריים, כחבר בוועד הקהילה ובמועצת העירייה.
נפטר ב' שבט תרצ"ב, ועתוני הארץ פרסמו רשימות הערכה לזכרו החשוב.

ר' שמואל קוסטין

נולד בשנת תר"ן, בדאראצין לאביו ר' אליהו. זכה לקבל חינוך תורני מובהק מילדותו. למד בישיבה המקומית, בזיטל ומשם עבר להשתלם בישיבת מיר. היה תלמידו של הג"ר ר' אליהו ברוך, אשר הקדיש לו תשומת לב מיוחדת וקרבו ביותר.
בשנת תרע"ט התיישב בזיטל, כסוחר. אולם הרבה בקביעת עתים לתורה בה הוא משתעשע שעות רבות של היום. היה לראש קהילת זיטל, תפקיד אותו מילא באמונה. בתפקיד זה שימש משנת תרפ"א עד לחרבן קהילה זו בתקופת השואה.

בתקופת השואה שימש כראש היודען ראט בזיטל, ועשה מאמצים בלתי נלאים להקל מסבל יהודי הגיטו. מקובל על כל חלקי הציבור היהודי היהודי. ישר ועקבי בכל הליכותיו. פעיל במישור החסד (גמ"ח) והכלכלה (הבנק העממי וארגון הסוחרים).

נספה בשואה יחד עם בני קהילתו בשחיטה הראשונה — שנת תש"ב.

ר' ישראל אריה קשלבסקי

נולד בשנת תרנ"ה לאביו הגאון ר' עזריאל זעליג, רב ומו"צ בעיירה אוגוסטוב (פלך סובאלק). קיבל חינוך תורני בסיסי בבית אביו. לאחר מכן למד בישיבה המקומית בסובלאלק, בה היה אותה שם ר"מ הגאון ר' טוביה.
בשנת תרס"ח והוא בן י"ג שנה נסע ללמוד לישיבת "כנסת ישראל". שם היה תלמידו של הגאון רבי משה מרדכי עפשטיין וכן היה ממקורבי „הסבא" ר' נתן צבי, המשגיח הרוחני בישיבה.
לאחר שהיה תקופה קצרה בעיירת אביו חזר לישיבת סלבודקא בה למד גם בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כאשר אחד הרמי"ם היה הגאון ר' ברוך הורביץ (אב"ד אלקסוט) גיסם של שני הרמי"ם המפורסמים, הגרמ"מ עפשטיין והג"ר איסר זלמן מלצר, כן שהה שם באותה תקופה לפרקים חכם המוסר ר' ירוחם ליבוביץ — ממיר.
לאחר המלחמה הגיע לישיבת מיר, שם שהה מספר שנים ליד ר' ירוחם.
היה גדול בתורה, עמקן ומחדש נפלא, איש מוסר, צנוע בהליכותיו בכל הנהגותיו הן הפרטיים אישיים והן הציבוריים.

ר' ישראל אריה נפטר בשנת תרצ"ז והוא אך בן מ"ב שנה, והשאיר אחריו חד"ת בכתב יד על כמה ענינים חמורים בש"ס. אביו הגאון שבנו מת על פניו, טרח בהוצאתם לאור אולם השואה האיומה הקדימה.

גיסו של ר' ישראל אריה — הרב ר' יצחק עדלשטיין, — הציל מעמק הבכה חלק מכתב יד זה, וטרח יחד עם אחי המחבר, הוא הרב הגאון ר' יקותיאל עזריאלי, רב בזכרון יעקב, להדפיס ספר זה בשם „עולות ישראל". והוא יצא לאור בשנת תשכ"ט.

ר' חיים קלופט

נולד בניבל, (פלך וויטבסק) לאביו ר' שניאור זלמן מהתורניים הידועים בעיירה. חניך האולפנה „יגדיל תורה" בריגה.

הרב מרדכי אהרן קפלן

נולד בעיירה מדוודביץ (מחוז סלוצק) בשנת תר"ן. למד בישיבת מיר בערך בשנים תרס"ג—תרס"ד. כן היה תלמיד הישיבות במינסק, סלוצק ובוברויסק. היה ממקורביו של הגראב"ק שהחשיבו מאד, אף התבטא עליו: מרדכי אהרן יורד מיד לסוף דעתי בחידושי.

בהיותו בישיבת מיר נתפס גם להשכלה, ושלט כבר אז בעברית וברוסית, בדבור ובכתב. הג"ר אליהו ברוך לא הקפיד עליו ביותר בנידון זה, בידעו שעליו יוכל לסמוך שלא תמשוך אותו ביותר השכלה זו.

ר' מרדכי אהרן היגר לאמריקה כדי שלא לשרת בצבא הרוסי. זמן מה היה בניו יורק תלמיד ישיבת ר' יצחק אלחנן. הוסמך להוראה על ידי הגאון ר' אברהם יודלביץ וכן על ידי הגאון ר' שמואל ווין. נתמנה לרב באיסט סייד, ואח"כ בהרלם ומשם עבר להיות רב ומשפיע רוחני בבית הכנסת הגדול „בני יהודה" בבורו פארק אשר בברוקלין. מלבד שעוריו בהלכה, באגדה פרסם גם מאמרים בעתונות היהודית מלאים תוכן יהודי רחב ומגוון. הוציא לאור ספר „רוח הדעת", המכיל דרשות על ספר בראשית וכן ספר על חשיבות טהרת המשפחה (תרפ"ד) בשתי שפות יידיש ואנגלית שזכה לתפוצה גדולה.

בנימין קרינובץ

נולד תרנ"ו. למד בישיבת סטוצין עיר מולדתו ואח"כ בישיבת מיר הגדולה. התישב בגרודנה, והיה מורה בבית הספר הציוני המסורתי „תושיה". הרבה צעירים

חונכו בבית ספר זה, אשר בראשו עמד גורניצקי, חבר פעיל בהסתדרות „המזרחי" בגרודנה.

ביזמת קריינוביץ הוקמה בגרודנה אגודת החלוץ הראשונה. נספה בשואה.

הרב יהושע זעליג רוך הי"ד

נולד בשנת תר"מ בראקישיק (פלך קובנה) לאביו ר' מיכל, יהודי פשוט וצנוע, חסיד ליובאוויטש.

התפרסם מגיל צעיר כמתמיד וכעלוי אשר נפשו חשקה בכל מאודה בתורה. למרות התנגדות סביבתו הגשים משאת לבו והגיע לישיבת סלבודקה בגיל י"ג, ואפקים חדשים נפתחו לפניו. ומיד כבש לו מקום כמתמיד בעל כשרונות מצויינים, ותוך זמן קצר היה לחביבו של „הסבא" ר' נטע הירש, כי מלבד בלימוד התורה דבק גם בשיטת המוסר.

„הסבא" שלח אותו לאחר שנים מספר ללמוד לטלז כדי לרומם שם את קרן המוסר שהתרופף, וגם שם היה לאחד מן הלמדנים המיוחדים שלה.

לאחר „שליחות" זו הגיע בשליחות דומה גם לישיבת מיר, ומיד זכה לאמונו ולקרבתו של הגראב"ק, אשר לא עבר יום ולא שוחח אתו בדברי תורה. ולא עוד, ר' יהושע זעליג, היה מאותם בודדים אתם נהג ר' אליהו ברוך, להכין את שיעוריו.

ר' יהושע זעליג, התיידד גם עם הר"ם הזקן והוותיק הרב הגאון ר' אברהם טיקטינסקי והרבה לסור לביתו.

היה לחתנו של הרה"ג ר' אליעזר שולביץ מנהל ישיבת לומזה, ר' זעליג עבר ללומזה ותוך זמן קצר החל לומר בה שיעורים, יחד עם גיסו הגאון ר' יחיאל מרדכי גורדון.

במלחמת העולם הראשונה נדדה הישיבה אל עמקי רוסיה מתוך חשש להיות תחת הכיבוש הגרמני ומהשפעתו המשכילית המסוכנת. באותה תקופה נדדה הישיבה ממקום למקום, ולאחר המלחמה חזרה ללומדה.

אולם בעוד ר' אליעזר חותנו עלה לארץ ישראל והניח את היסוד לישיבת לומזה בפ"ת, נשאר ר' יהושע זעליג בלומזה ויחד עם גיסו המוזכר, השקיע את כל מעייניו, בפיתוחה של הישיבה ובהעלאת רמתה החינוכית והלימודית לדרגות הגבוהות אליהן הגיעה. כן היה למנהלה אשר דאג גם לקיומה החמרי (בשותפות עם גיסו) עד בוא השואה האיומה בה נספה הי"ד.

רבי אברהם לייב שור

נולד בשנת תרנ"ג בוורשה, לאביו ר' ישראל ה„איישישוקאי". למד — בישיבות טלז, מיר, ובישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה וכן בקבוץ התלמודי של הגאון רבי יידל רבינוביץ בטלז ובכל מקום התבלט במלוא קומתו — הלמדנית ובשלמות מעלותיו הרוחנית.

בשתי שנות שהותו בישיבת מיר, היה ממקורבי הגאון ר' אליהו ברוך קאמי, וכן ממתי סודו של הרה"צ ר' ירוחם. בשנת תרע"ג נהיה חתנו של הגאון ר' אברהם צבי פנחס רב- ואב"ד טיקטין, והכל נבאו לו עתידות כרב גדול בקהלה חשובה. שכן, מלבד למדנותו המופלגת הצטיין גם כדרשן מובהק, ונואם מעולה. כמו כן היה איש חברה וצבור ובעל השכלה כללית.

בשנת תרע"ז—תרע"ח, כיהן כרב באחד האזורים בפטרבורג — (לנינגראד). בשנת תרע"ח—תרפ"ב היה ר"מ בקרילוב (פלך חרסון).

מרוסיה המועצתית הוא שב לליטא ומתקבל שם כר"מ בסניף הישיבה — „כנסת ישראל" וביחד עם הגאון ר' יחזקאל ברנשטיין הטרסטינאי היה ראש ישי- בת בישיבת „אור-ישראל" הצמודה לישיבה הגדולה הוותיקה הנ"ל. בשנת תרפ"ב נתמנה לרב בעיירה המחוזית שאקי אשר בליטא הקובנאית, וכך עלה על כסא רבנות עליו ישבו בעבר רבנים מפורסמים וגדולי תורה.

נכבדי העיר קובנה שמו בו עיניהם ורצו למנותו מ"מ-מו"צ בקהילתם. אולם בינתיים עקר לארצות הברית. ומיד עם בואו תפס מעמד נכבד בקרב יהדות זו. היה לרב בקהילה המאוחדת של בית הכנסת אנשי לידה-פינסק בשיקגו. ומשם פעל גם בפעילות ציבורית כלל ארצית (עזרה תורה) וכן בהשגת סעד אל מעבר לים (כגון עבור ישיבת חברון א"י).

רבי אברהם לייב, בעת שהותו בטיקטין פרסם את גדולתו של המשגיח במיר ר' ירוחם, ועורר בין צעירי טיקטין לנהור לישיבה זו, בהמלצתו החמה והמיוחדת נתקבל בישיבה הבחור הכשרוני ר' יצחק צבי סמיאטיצקי ידוע ומפורסם בשמו ר' זייל הטיקטינאי, ולאחר זמן נתאספה בישיבת מיר סיעה שלימה של טיקטינאים.

הרב בן ציון קוסובסקי שחור

אחיו הצעיר של ר' יצחק. למד בישיבת מיר. וכאשר נסע ר' יצחק לטלז בשנת תרנ"ח לקח עמו גם את אחיו זה. היה בעל כשרונות מצויינים ומדותיו תרומיות, אך לדאבון לב הכל נקטף בלא עת בדמי ימיו.

הרב משה לייב ברנשטיין

בשנת תרס"ה למד נער צעיר בישיבת מיר והוא רק בגיל בר־מצוה. עם הכנסו בעול המצוות גדל בביתו של הרב הגאון ר' אברהם טיקטינסקי הרב השני בישיבה. שם הנער משה לייב ברנשטיין. אביו הרה"צ ר' אברהם אליהו היה מנבבדי הישוב היהודי לושה (מחוז מינסק) הרה"ג ר' משה הרב דשם. היה מבין היטב שיעורו של הגאון ר' אליהו ברוך ויהי לפלא. לעתיד הוא מבחירי תלמידי ישיבת הגאון ר' איסר זלמן מסלוצק ומסלוצק לסלבודקה בישיבת „כנסת בית יצחק" תחת ניהולו של הגאון הרב ר' ברוך בער לייבוביץ ויהי לחתנו ואח"כ רב שני בישיבתו בקאטניץ. ניצל מהשואה והיה לר"מ בישיבת קאמניץ שהוקמה בירושלים ויהי לאחד מגדוליה ונפטר בשנת תש"י.

זמן מה לפני תקופתו בקאמניץ היה רב בישיבה בקוסובה עיירת מולדתו של מרן החזון איש ושם הכירו מקרוב... הרב הגאון ר' יחיאל יעקב ווינברג שהכיר את המופלא ר' משה לייב ברנשטיין בתור נער בישיבת מיר היה עוקב תמיד אחר גדלותו והתעלותו בתורה במידות טובות ונהיה ידידו הנאמן. כשישיבת קאמניץ הוציאה לאור מאסף לזכרו של אדם גדול זה השתתף הרב ווינברג במאמר הערכה רב התוכן וההיקף והנציח על ידי זה את הרב המנוח בעולם הישיבות. יש לציין שהופיע גם ספר מהרב ברנשטיין בשם „אמרי משה" המקובל בעולם הישיבות ונפוץ בין בחורים לומדים בעיינם בו לפרקים עם לימודים סוגיות משלימות. הרב משה לייב היה בקשרי ידידות תמידיים עם הגאון ר' יחזקאל סרנה אם כי השני השתייך לישיבה השניה בסלובודקה „כנסת ישראל" ונהיה לחתנו של הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין וממשיכו בקודש. כרב מנהל רוחני וכללי בישיבת חברון, בחברון עיר האבות ובירושלים.

יש לציין שאף הג"ר יחזקאל סרנה למד זמן מסיום בסמוך לתרמ"ה בישיבת מיר וידוע היה בשם יחזקאל ההורודקאי (הורודוק מחוז ביאליסטוק מקום שאבי אביו הג' שרגא סרנה שימש הראב"ד באחרונה).

אביו של ר' יחזקאל שנהיה למ"מ דמתא סלונים. משם עבר לראדין והוכרה התפתחותו כגדול הדור בתורה ובמוסר היתה בכנסת ישראל הנ"ל בסלובודקה בצל השפעתו הישיבה של האי סבא ר' נטע הירש פינקל.

ר' שמואל אבא סניאג

ר' שמואל אבא היה תפארתה וכלי חמדתה של קהילת ראקישוק. כן היה ממצוייני ישיבות סלבודקה. הסבא מסלבודקה שלח אותו לחזק את הישיבה במיר

יחד עם חברו הקשיש ר' יהושע זעליג רוך. אף הוא יליד ראקישוק ותפארתה. האחרון זכה לחביבות מיוחדת, שכן בא מבית חבדי מובהק ובצעירותו קיבל חינוך חבדי בלבד.

הגאון ר' אליהו־ברוך החשיב מאד את למדנותו של ר' שמואל אבא (כשם שהחשיב את ר' יהושע זליג) ושיתף אותו בהכנת השיעורים שהרצה לפני תלמידי הישיבה.

ר' שמואל אבא לא רצה לכתחילה להשתלב ברבנות או בראשות ישיבה. הוא שם פניו אל העסקנות הציבורית הדתית.

היה אחד מאלו שביססו את החינוך החרדי בליטא. משקיבלה ליטא עצמאות אחרי מלחמת העולם הראשונה והיהודים הורשו רשמית להקים רשת חינוך עצמאית, נבחר ר' שמואל־אבא ליו"ר הקהילה היהודית ברקישוק ולציר באסיפות הועד הלאומי של יהודי ליטא. הוא היה פעיל ברשת בתי הספר החרדיים „יבנה" וייסד את הבנק העממי ברקישוק ועוד. עם זאת קבע עתים לתורה והרצה שיעור למדני בחברת ש"ס שבבית הכנסת המקומי.

לימים נפנה מכל העסקים הנ"ל ובדאגתו לחיילים היה לרב צבאי הראשי, בתפקידו זה עשה רבות לביסוס הכשרות במטבחי הצבא ובחיסון חיילים היהודים מבחינת דתית ומוסרית. קולו נשמע גם מקרב חוגי השלטון ובהצנע פעל רבות לחיזוק מעמד הרבנים בליטא.

בתקופת השואה נתון היה ר' שמואל־אבא במחנה עבודה במינכן. לאחר השואה נשאר במקום ושימש כרבה האורטודוקסי של שארית הפליטה בגרמניה.

הרב הגאון ר' חיים מעדניק

נולד בשנת תרל"ח בשירווינט לאביו ר' שמואל מחשובי העירה. למד בישיבת סלובודקה אצל הגאון ר' משה מרדכי עפשטיין. בסלוצק אצל הגאון ר' איסר זלמן מלצר (היה מתלמידיו הראשונים עם יסוד ישיבת סלוצק בשנת תרנ"ז). ועם בוא הגראב"ק למיר עבר ללמוד בישיבה זו. התמסר ללימודי הרבנות והוסמך על ידי שלשת רבותיו הגאונים הנ"ל וכן על ידי הגאון ר' רפאל שפירא אב"ד ור"מ וואלוז'ין.

בשנת תר"ס התחתן עם בת הרב הגאון ר' יהושע פריידן, רב אב"ד אוזרניצה מחבר הספר „אבן יהושע". בשנת תרס"ז נהיה לרב במדוודוויץ (ליד לכביטש). בשנת תרס"ט נתקבל לרב בפאקוסט (ליד סלוצק). בשנת תרפ"ה הגיע בדרך נס

לארצות הברית ונהיה לרב בשיקגו. ונכנס לפעילות חינוכית בבית המדרש לתורה בעיר זו.

גדול היה בתורה וגדול היה באותה מדה גם במדת החסד, הענווה ושאר המדות של ירא שמים דגול. ביתו היה בית וועד לחכמים. פעיל בכל צורך לעזרה גם בארצות הברית וגם לצרכיו של הישוב החדש בארץ ישראל.

עמד בקשרי מכתבי תורה והלכה עם גאוני הדור, ובייחוד עם הגאון ר' צבי פסח פרנק אב"ד ירושלים. חלק מהתכתבות זו מופיעה בספר „מזכרת חיים" (ירושלים תשכ"ב) ובהם אנו מוצאים חידושים וביאורים בעניינים עמוקים בסדרי זרעים, נשים, נזיקין, קדשים, חידושים אשר בצד עמקותן שווין הם לכל נפש בלשונם הצחה והבהירה.

ר' חיים נפטר בו' טבת תשט"ו, כשהוא כבר על סף העליה לארץ ישראל ולא זכה.

הרב ר' יחיאל מיכל פיינשטיין

נולד באוזדה לאביו הרבני המופלג בתורה ר' אברהם יצחק בנו של הגאון ר' דוד אבד"ק אוזדה סלארובין, אשר אשתו היתה נכדת ה„קדושת יום טוב" מקפוליה ויחוסם נמשך עד הגאון בעל התוספות יום טוב.

ר' יחיאל מיכל התחנך על ברכי זקנו הנ"ל בסטרובין ואח"כ למד בקלצק ובמיר. הצטיין בכשרונות עצומים ועדיו לגאון. משם נסע לבריסק ללמוד תורה מפי הגרי"ז מבריסק דליטא. עם פרוץ המלחמה נסע עם הישיבות לווילנא, משם הצליח לבוא לארצות הברית, וכבוד גדול עשו לו בעולם התורה שם.

מיד עם בואו יסד ישיבה בבוסטון ולאחר מכן נתמנה לר"מ בתפארת ישראל בניו יורק. מפורסם כאחד מגדולי התורה והמעשה.

הרב ניסן ווקסמן

נולד תרס"ז לאביו ר' ראובן. נתחנך בישיבת סלוצק אצל הגאון ר' איסר זלמן מלצר, בסמילוביץ אצל הראו"י, וכן בסלבודקה ובמיר. נסמך בתרפ"ו לרבנות. ובשובו למיר נסמך בשנת תרפ"ט גם על ידי הרצה"ק והגרא"פ. בתרצ"ב נשא לאשה את בת הרב אברהם נחמן שוורץ מבלטימור, ובשנת תרצ"ה עד תש"ג היה רב בלייקווד. כתב והדפיס מאמרים רבים בהלכה ובאגדה במאספים שונים.

הרב אברהם דובער כהנא

נולד בבלאשע (פלך מינסק) לאביו הרב הגאון ר' יעקב מאיר כהנא. ראשית חינוכו מידי אביו לאחר מכן במיר גורן בסלבודקה ובסלוצק ועוד.

שימש תחת נשיאותו של הגרע"ע כראש החינוך הדתי בווילנא והגליל וייסד כמה מוסדות חשובים כישיבות ובמיוחד בתי אולפנה יבנה שהיו לשם ולתפארת.

עסק בענייני הכלל גם במינסק, היה נואם מצויין וכבר בגיל צעיר הלהיב את ההמונים בדרשותיו ונאומיו. ממייסדי אחדות ו„אגודת ישראל" במינסק ובווילנא. בשנת תרפ"ד נתקבל לרב בניו יורק בבית הכנסת של אנשי קורלנד. כן היה מזכיר אגודת הרבנים ומשנת תרפ"ח מכהן פאר בפאר ראקאווי נ. י.

הרב שמואל שמידמן

נולד תרע"ה בפוהוסט — פינסק. למד בלומזה אצל הגרי"ם גורדון וכן אצל הג"ר יעקב שפירא בוולאזין.

אולם רוב תורתו במיר בשנות תרפ"ח—תרצ"ט אצל הגרא"פ ור' ירוחם. אחרי פטירת רבו עזר בעריכת מאמריו ושיחותיו בספר „חבר מאמרים" שמשתמשים בו בעולם הישיבות.

בתחילת המלחמה היה רב בבית הכנסת „אנשי חפץ". בשנת תש"א נהיה לרב בארצות הברית. חבר „המזרחי", בהסתדרות ישיבת מיר ופעיל במוסדות תורה וצדקה באה"ק ואה"ב. נואם מצויין, וכן כתב הרבה חד"ת בהלכה.

הרב בנימין יונתן כהן

נולד לאביו הרב ר' אלחנן כהן, רב בפשוויטין ודווינסק. היה תלמיד ישיבת פוניבז' ומיר. מן המקורבים אל ר' ירוחם, מתלמידי ר' שפטל קרמר בחארקוב. רב שאביליאן. ומ"מ אביו ברבנות דווינסק.

הרב ר' אריה לייב וועלער

נולד בגרודנא בשנת תרנ"ט, לאביו הר' שמואל. למד בשדודין בין השנים תרע"א תרע"ד ואח"כ עבר למיר ולמד אצל הגראב"ק.

בפרוץ המלחמה היה הוא בין התלמידים שלא הצליחו לגלות עם רבותיו מאימת החרב, ונשאר תחת הכיבוש הגרמני. באותה תקופה היה בין התלמידים הספורים שיסדו את ישיבת „שערי תורה" בגרודנה. ואחרי שהתקבצו לתוכה קרוב למאתים בחורים מישיבות שונות, היה הוא האחראי שתיקרא אסיפת רבנים

על ידי הגרע". תוצאות אסיפה זו היתה שהגאון רבי שמעון שקוף התפטר מרבנותו בבריסק ונהיה לר"מ בישיבה זו.

רבי אריה ליב למד בה בשנים תרע"ו—תרפ"ד, ונסמך להוראה על ידי הרש"ש ועוד מגדולי הדור, שימש ברבנות בקהילות שונות עד כי התקבל בשנת תש"ו לרב בקהילת בריסק בית אל שהיא הקהילה הגדולה ביותר בניו יורק, כן משתתף בשורה ארוכה של ארגוני תורה ופעיל בכל דבר של תורה צדקה וחסד.

רבי משה יוטער

נולד לאביו ר' שמואל בשנת תרמ"ב. תלמיד ישיבת ראדין וסלוצק. עם בואו של ר' אליהו ברוך למיר, נכנס לישיבה זו וזכה להיות ממקורביו של הגאון ראש הישיבה. הוסמך להוראה ולרבנות על ידי הגאון ר' יחיאל מיכל עפשטיין, אב"ד נובהרדוק בעל „הערוך השלחן".

בשנת תרס"ח מילא את מקום חותנו הרב ר' לוי יצחק, ברבנות גביל (פלך וויטבסק).

רבי ישראל פורטמאן

ממצוייני ישיבת מיר בתקופת הגראב"ק ור' ירוחם. גדול בתורה, בעל כח חידוש נפלא ויחד עם זה ידען גדול בהשקפה ובמוסר.

בשנת תרע"ד, כמה חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נתמנה לרב בקהילת וועקשנה החשובה, בתור ממלא מקומו של חותנו הרב הגאון ר' בן ציון זאב קרעניץ. התמנותו בתור רב ואב"ד בנישאויו עם בת הרב הגאון הנ"ל היו בשבוע אחד. המשיך בהחזקת הישיבה של חותנו והרצה שיעורים שמשכו את לב התלמידים הצעירים, אשר באו לישיבה זו מלומזה, מגרודנה, סלונים קאמניץ ועוד.

ר' זעליג סלודזינסקי

נולד בקוברין. ממצוייני ישיבת מיר, שמו הלך לפניו כגדול בתורה ובהוראה וכאיש רוח לפי צביון הנוסח המיראי של הגה"צ ר' ירוחם, אשר ר' זעליג היה ממקורביו ומשוחרי פניו הקבועים בעת למדו בישיבת מיר.

היה חתנו של הרב הגאון ר' יצחק הלוי טוסטער אב"ד סוקולקה (חתנו של הרה"ג ר' נחום גרינהויז אב"ד טרוקי שחותנו היה הגאון ר' שלמה הכהן מו"צ ראשון בווילנא).

רבי זעליג היה לרב בסמורגון לפלג אחד של העדה. הפלג השני בחר לו לרב את הרב הגאון ר' יצחק מרקוס מבוגרי ישיבת ראדין (שניהם היו רבניה האחרונים של קהילה חשובה זו ויחד נספו בשואה).

הרב מנחם מענדל הלוי שוק

נולד בסלבודקה בשנת תרנ"ב. עיקר לימודו היה בישיבת סלבודקה בה התעלה לדרגת תלמיד חכם מופלג, אולם גם למד במיר פעמים, פעם ראשונה הגיע לישיבה בשנת תרס"ה ובפעם השניה בשנת תרע"א.

היה מקורב להגראב"ק, ובפעם השניה כשהגיע לישיבה התקרב במיוחד לר' ירוחם. היה הרוח החיה בקרב הסלבודקאים אשר באו לישיבה לחזקה במוסר כמצוות ה„סבא" מסלבודקא.

הוסמך להוראה על ידי הג"ר משה מרדכי עפשטיין והתקרב לאחר מכן להגאון ר' אברהם דובער כהנא שפירא אב"ד קובנא. היה חבר ב„אגודת ישראל", ועשה רבות לביסוסה בליטא העצמאית שלאחר מלחמת העולם הראשונה.

בשנת תרפ"ח עקר לארצות הברית והשתקע בברונקס שבתוככי ניו יורק רבתי ונהיה לרב ומשפיע רוחני בבית הכנסת הגדול „בני יצחק" באותו איזור.

הרב שוק הוא מהרבנים המובהקים שבניו יורק, דרשן גדול לפי נוסח רבני ליטא מדורות עברו. הינו חבר וועד הרבנים, יו"ר וועד הישיבות בברונקס ועסקן נאמן של תנועת „אגודת ישראל".

הרב מנחם שוק גם מושך בעט סופרים ופרסם בהזדמנויות שונות רשימות ומאמרים על רמ"י ישיבות ליטא ואישי מוסר. מאמריו הופיע הן מעל עמודי „הדואר" והן בקובצי תורה שונים. גר כעת בפתח תקוה.

הרב בנימין יונתן כהן

נולד לאביו הגאון ר' אלחנן, רב פשוויטין (פלק קובנה). סימי (פלך חארקוב) ובדווינסק. ר' בנימין יונתן למד בפוניבז' ובמיר והיה ממקורבי הגה"צ ר' ירוחם. למד גם אצל הרה"ג ר' שפטל קרמר בזמן שהותו בחארקוב. ר' בנימין יונתן היה לרב בשאבילאי ואח"כ ממלא מקום אביו ברבנות דווינסק המפוארת בה ישב כסאות למשפט הגאון האדיר ר' מאיר שמחה הכהן בעל ה„אור שמח". אשתו היתה אחות הגאון ר' ישראל משה כלאב (חתנו של הרב הגאון ר' מנחם מענדל ז"ק הי"ד האב"ד דריגה בירת לאטביה). מיראי זה חתם את תקופת הרבנות

המפוארת של דווינסק ביחד עם הרב הגאון ר' יואל ספרן הי"ד (רב העדה החסידית בדווינסק) אשר מילא את מקומו של הגאון הרוגאצ'ובי.

ר' לייב פרוסקין

מן המקורבים למשגיח ר' ירוחם. למד קודם לכן בישיבת קוברין אצל אביו הרב הגאון רבי פסח פרוסקין. היה חתנו של הרב הצדיק ר' משה רוזנשטיין מנהל רוחני בישיבת לומזה הגדולה ועזר לו כמשגיח משנה בישיבה הנ"ל. נספה בשואה.

ר' אברהם פרוסקין

אחיו של ר' לייב. למד אצל האב הגאון בקוברין. ואחר כך במיר. מניצולי ישיבת מיר בשנחי. ר"מ בישיבת ר' חיים ברלין בניו יורק.

ר' אליעזר זאב קפלן

יליד ברזניק לאביו הת"ח ר' בנימין. למד בישיבת ראדין ומיר מקורביו של הגה"צ ר' ירוחם. נהיה לחתן בבית „החפץ חיים". השתלב אח"כ בהנהלה הרוחנית של ישיבת ראדין ובהסכמת „החפץ חיים", שימש כמנהל רוחני בישיבה גדולה זו. תפקיד רב אחריות, אותו מילא בהצלחה בשנות תרפ"א—תרצ"ט, והעמיד מאות תלמידים ממשיכי פעולותיו בכך.

ר' ישראל חיים קפלן

נולד לאביו ר' בנימין, חתנו של המשגיח ר' ירוחם. למד בישיבת מיר וראדין ואחד מיורשיו הרוחניים של ר' ירוחם. היה במשך יובל שנים אחד ממרביצי התורה. היה מנהל רוחני בישיבת „תורת חסד" בבריסק דליטא, אשר בראשה עמד ר' משה סוקולובסקי (בעל „אמרי משה" על סוגיות הש"ס). ניצל מן השואה ונהיה אח"כ ראש ישיבת בית מדרש העליון „תורה ודעת" בספרינג וואלי והעמיד שם תלמידים לתורה ויראה.

נפטר בארצות הברית ונטמן בהר הזיתים.

הרב ר' יצחק וייס

יליד יאנובה (פלך גרודנה). קבל חנוך תלמודי מובהק, הסתופף מספר שנים בישיבת המוסריים של ר' יוסף יוזל בנובהרדוק. זמן מה למד בישיבת מיר והיה ממקורביו של הגאון ר' אליהו־ברוך קמאי, האב"ד ור"מ דמתא.

היה חתנו של הרב הגאון ר' מאיר אבוביץ, אב"ד לובץ', וממלא־מקומו

ברבנות עיירה זו, לאחר שחותנו נתקבל לרבנות בנובהרדוק, והשתקע בה.

ר' יצחק וייס נחשב כתלמודי מובהק ומחדש לפי נוסח ישיבות ליטא. דרך למודו, בהבנת נבכי הסוגיות לפי באורי הראשונים, היה לפי גישתו של מורו ורבו, הגאון ר' רפאל־אלתר שמואלביץ (יליד לובץ' אף הוא) — ר"מ בישיבת נובהרדוק. היו לו בכתובים שעוריו של מורו ורבו הנ"ל, על מבחר מסכתות, ורבים מבחורי ישיבת מיר הסמוכה באו אליו ללובץ', להתבשם מדרך למודם של ר' אלתר ור' יצחק כאחד.

זמן מה החזיק ר' יצחק וייס „קבוץ" תורני־ישיבתי בלובץ', למספר צעירים ברוכי־כשרון שלמדו בשקידה תחת הדרכתו, בבית־המדרש המקומי. הוא דאג להם למקום לינה ולמזון. לעתים בא לישיבת מיר להיות במשא ומתן תלמודי עם בחורי הישיבה ור"מיה המפורסמים. תאור חי על ר' יצחק וייס, נמצא בהקדמה לספר „אמרי דעת" (ירושלים תשכ"ב).

הרב ד"ר משה חיגר עו"ד

הרב ד"ר משה חיגר נכנס לישיבה בעיר הולדתו סלוצק בגיל צעיר, בשנת 1920 בהשפעת דודו, משגיח הישיבה, הרב הגאון ר' אשר סנדומירסקי זצ"ל. בן 13 בלבד היה כשהוחלט להעביר את הישיבה לקלצק. בגלל גילו הצעיר לא הסתדר, כי אך הוא לא יעבור לקלצק. אך בהשתדלות דודו בפני הרב הגאון רא"ז מלצר זצ"ל זכה כי גם הוא יובא לקלצק.

בגלל היותה עיר גבול בין רוסיה לפולין התלקטו בקלצק רבים שלא רצו או שלא יכלו להישאר ברוסיה. במיוחד התלקטו בה תלמידי חכמים, רבנים ובני ישיבות. בין הבאים היה בחור מישיבת מיר, שנקרא דוד סטרובינר. בזמן המלחמה עקרה ישיבת מיר לקאמנצ'ק שברוסיה וב־1920 החלו התלמידים לחזור כשמגמת פניהם וילנא, נקודת האיסוף. כך הגיע דוד סטרובינר לקלצק ושהה בה חדשים מספר. משנשאל אם רוצה הוא להשתקע בקלצק, השיב בסיפורי תשבחות על ישיבת מיר, על סידריה המדויקים על שיחותיו של ר' ירוחם זצ"ל ועוד ועוד.

הנער משה חיגר בן ה־14 התלהב מתיאוריו של דוד סטרובינר והחליט לצאת לדרך לולנא לנקודת המפגש של תלמידי ישיבת מיר. אמצעים לא היו בידו ולא היה מי שיעניק לו הוצאות לדרך. ר' אהרן קולטר זצ"ל לא היה מרשה לו לעזוב את קלצק, שכן חש כי עליו מוטלת האחריות לצעיר שעזב את משפחתו ומתגורר לבדו בעיר זרה. בטרם עזב את קלצק תפרה לו אמו למשה חיגר מעיל נאה שהיה מיועד לשבת בלבד. כיון שבגד היה יקר המציאות בו בפרק, עמד הנער

ומכר את מעילו כדי לרכוש כרטיס נסיעה, בעוד הוא עצמו מתעטף במעיל מרופט של חייל רוסי שהתאים איך שהוא למידתו.

אחרי טלטולים הגיע סוף סוף לוילנא וכצרור הדל בידו, הלך רגלי לפרבר לויקושקיס ופנה ישיר לבית הכנסת, מקום שם למדו תלמידי ישיבת מיר. הוא נפגש עם דוד סטרובינר והלה הפנה אותו מיד לראש הישיבה ר' לייזר יודל זצ"ל. בבואו לבית ראש הישיבה שאל לרב שאלוהו בני הבית לבקשתו. משאמר להם כי ברצונו להתקבל כתלמיד בישיבה, הסתכלו בו בתמיהה, במיוחד במעילו המרופט. כשהגיע ראש הישיבה ושמע מה מבוקשו של הנער משך בכתפיו בתמהון: „אתה?! נער צעיר כמוך?! הרי זו ישיבה לבחורים ולא לנערים".

משה חיגר לא הרפה וסיפר כי דבר עם דוד סטרובינר וכיצד התלהב מסיפוריו של הישיבה. ראש הישיבה ביקש ממנו מכתב מר' שמעון, ומשנענע כי אין עמו מכתב שכן הלה התנגד לנסיעתו ואילו הוא עצמו החלטתו נחושה היתה לעקור מקלצק למיר למרות שזמן קצר קודם לכן נטש את הוריו ואת משפחתו בסלוצק הביע ראש הישיבה את מורת רוחו באמרו: „מדוע לא שמעת בקולו של ר' אהרן? משה חיגר השיב כי החלטתו נחושה היתה לעזוב אל בלי שאילת רשות. הדבר לא מצא חן בעיני ראש הישיבה וכמעט סירב לקבלו לישיבה.

לפתע אמר: דרך אגב, איך אינך בוש ללבוש מעיל מרופט כזה? הרי זו בושה וחרפה „ומה אעשה?" השיב משה חיגר „היה בידי מעיל יפה ונאה אך מכרתי אותו כדי שיהיה בידי מעות להוצאות הדרך להגיע הנה".

התשובה האחרונה הטביעה רושם על ראש הישיבה ומיד נתן בידו שתי פתקאות. אחת לדוד סטרובינר שידאג לו לחדר משותף עם כמה בחורים, ואחד לחייט שיתפור לו מעיל קייצי חדש.

כך נתקבל משה חיגר לישיבת מיר.

השמועות על ר' ירוחם אליו השתוקק היו מרובות. אך הוא עצמו לא זכה לשמוע אותו רק פעם או פעמיים, שכן באותו הפרק שהה ר' ירוחם בפוניביז' ואך לעתים היה „מבריח" את הגבול ובא לוילנא. לעומת זאת, המשגיח שטיפל בצעירים היה ר' יחזקאל לוינשטיין זצ"ל.

הרב הגאון רבי יחיאל מיכל שלזינגר

בן לאחת המשפחות המיוחסות בגרמניה. סבו היה הרב הגאון והצדיק. ר' יחיאל מיכל, ששימש ברבנות בקלויז בהמבורג, בבית דינו של הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל „ערוך לנר".

את ראשית חינוכו קבל אצל אביו הרב הצדיק, ר׳ אליעזר, ששימש כמורה ומחנך בהמבורג.

בהגיעו לבגרות גלה למקומות תורה. כן למד בגלנטה אצל הרב הגאון ר׳ יוסף צבי דושינסקי, אשר היה משבחו, והעריכו כהגדול שבתלמידיו ושמר לו חיבה יתירה עד סוף ימיו.

כן למד בישיבת מיר, ולאחר פטירת הגרב״ק יצא לישיבת סלבודקה, והסתופף גם בצילן של הישיבות הנודעות טלז ופוניביז׳.

בשובו לאשכנז שמע תורה באופן פרטי, בבית הגאון הצעיר ר׳ אברהם אליהו קפלן בברלין, ששימש באותם הימים ראש בית מדרש לרבנים בעיר זו.

כן השתלם בענפי מדע שונים.

יראתו היתה קודמת לתורתו, מלבד היותו גאון בתורה הצטיין בצדקותו. בישיבות בהן למד, העמיק, בצד השקידה בתורה, גם בתורת המוסר ודבק בה.

אחרי נישואיו למד בכולל אברכים שבפוניבז׳, עד להתמנותו לחבר בית הדין של העיר פרנקפורט ולר״מ שם.

הוא השקיע את כל כחותיו כדי לחבב את לימוד התורה על בני הנוער יהודי־גרמני, וזכה להקים דור של תלמידי חכמים יראים ושלימים.

בשנת תרצ״ח אחרי שניצל מן התופת בגרמניה וזכה והגיע לארץ הקודש, בה ייסד ועמד בראש ישיבת „קול תורה״ עד אשר הכריעתו המחלה הקשה, והוא עוד במיטב שנותיו.

נפטר בט׳ אדר תש״ח, ומנוחתו כבודה בירושלים.

ר׳ אליעזר הכהן גרשטיין

נולד בשנת תרנ״ג ביאנוב. את רוב ימיו בילה בישיבות מיר וראדין. ממקורבי החפץ חיים. צדיק גדול, צם משבת לשבת וכל ימיו לא ישן על המיטה.

לאחר עליתו ארצה בשנת תרצ״ו. התמיד ללכת יום יום להתפלל ליד הכותל המערבי גם בימי הפרעות הקשים ביותר.

תקופה ארוכה נהג ללכת בשעות המאוחרות של הלילה אל העיר העתיקה לבית חסידי ברסלב ולפנות בוקר כבר ישב ולמד בקביעות בבית מדרש „אהל יעקב״ בשכונת זכרון משה — ירושלים.

בליל שבת אור לר״ח אלול תרצ״ז נפצע מיריות מן המארב כאשר היה בדרכו מתפילת קבלת שבת ליד הכותל המערבי, וביום שני של ראש השנה מת מפצעיו.

הלוויתו נערכה במוצאי החג, כאשר אלפי אנשים מכל החוגים צועדים אחרי ארונו. ביניהם, הרב הראשי הרב הרצוג, הרב משה בלוי, ראשי ישיבות ועוד. המספידים כולם עמדו על גדולתו בתורה ועל צדקותו המופלגת.

הרב גרשון קפלן

נולד במינסק בשנת תרס"ו. למד בישיבות גרודנה ומיר, נסמך להוראה על ידי הג"ר שמעון שקופ ר"מ בגרודנה ור' אליעזר יהודה פינקל ממיר.

בשנת תרצ"ז עבר לריגה ושימש בה ברבנות, הצטיין בגדלות בתורה ובמידותיו התרומיות. נספה על קידוש השם ערב פסח תש"ג.

ר' שמריהו יוסף קלפפיש

בנו של הרב ר' אהרון יעקב אב"ד שניאדורה. ר"מ בישיבת זאמברוב ולפני כן ר"מ בישיבת סלונים, תחת ניהולו של הגאון ר' שבתי יוגל, — הר"מ הראשי. אבי אמו של ר' שמריהו, היה הרב הגאון הצדיק ר' מנחם דב רגנסברג, אב"ד זאמברובה. ר' מנחם דב היה שאר בשרו של הגאון ר' אליהו ברוך קמאי, כך שר' שמריהו יוסף זכה לתשומת לב מיוחדת מצד בנו הגאון הנזכר ר' צבי — הירש קאמאי. הוא היה מבאי ביתו סועד על שולחנו בשבתות. כן שקד על חינוכו והתנהגותו הגרא"י פינקל אשר דיווחו לו מדי חודש בחודשו על אופן לימודו והתקדמותו. אביו, הגאון ר' אהרון יעקב, בהיותו כבר אברך, יצא להסתופף למעלה משנה בישיבת מיר. למד בה בהתמדה ומשומעי לקחו הקרובים של הגרא"ב קאמאי.

רבי אהרון יעקב זכה לעלות לישראל. שימש זמן מה כר"ם בישיבת כפר־סבא. השתקע לאחר מכן בירושלים ונתמנה על ידי הרב הגאון מרן ריי"א הלוי הרצוג להיות מן העובדים העקריים ב„אוצר הפוסקים" על שלחן ערוך אבן העזר.

נפטר בשנת תש"י. השאיר אחריו ברכה את ספרו — מנחת אהרון.

ר' אפרים ברמן

למד בישיבת סלובודקה בשנות מלחמת העולם הראשונה ויצק מים על ידי שני הרמ"ם ר' ברוך הורוויץ ור' ניסן יבלונסקי (הוותיקים בישיבה ובראשם רמ"מ עפשטיין הסבא ר' אייזיק ור' אברהם היו אז עם התלמידים הותיקים ברוסיה בקרמנציג)

בשנות תרעט — תר"פ כאשר הגהצ"ר ירוחם היה בסלובודקה ר' אפרים

ברמן ממקורביו הרוחניים ונשאר מני אז נאמן לשיטת המוסר לפי נוסח ר' ירוחם. בשנת תרפ"א בא לאמריקה ונשתמר בצביון הישיבות המובהק כמקודם לפי נוסח הימים ההם.

ר' אפרים ברמן פרסם מחקרים תורניים חשובים בקובצי תורה שונים.

בשנת תשל"א הדפיס בברוקלין בה הוא מכהן כרב ומשפיע בבית הכנסת „בית אהרן" ספרו „בית אהרון" המכילים בירורים לכמה סוגיות הש"ס ורובו בעניני קדשים. ספר זה מעיד על גדולתו בתורה ועל הבנתו העמוקה בתורה וחידושיו הם משחודש כבר באמריקה מתוך יגיעה ולינה בעומקה של הלכה.

הרב ברמן הוא גם איש המוסר מעורר מלא הערצה עמוקה במכירו ויודעיו במדותיו התרומיות והוא יכול לשמש דוגמא להרבה מאתנו הוא יחיד מן היחידים בתורתו הלמדנית ובמידותיו הנחמדות.

הרב שמואל אהרן הכהן פלוטקין

נולד לאביו ר' יצחק אלחנן, שהיה אב"ד בעיירה קרעווי. ר' שמואל הכהן היה רב בדראצין (מחוז סלונים) קרוב לעשרים שנה. ופעולתו בה היתה ברוכה ביותר. בימי החירום של שנת תר"פ (1920) כאשר השלטון בעיירה התחלף כמה פעמים, עמד על משמרת עיירתו, ובכח השפעתו, תבונתו ומסירות נפשו הציל יהודים רבים ממוות בטוח.

כאשר סופחה לבסוף העיירה לפולין העצמאית שקמה בתהפוכות אותם הימים, השכיל לבסס מחדש את חיי הציבור היהודי, ולהקים מחדש את כל מוסדות הדת התורה והחסד בעיירה. היתה לו השפעה גדולה על חוגי השלטון הפולני של המחוז (מחוז סלונים). ובכח השפעתו זו, הצליח לבטל גזרות קשות שהוטלו פעם אחר פעם על יהודי הסביבה.

ר' שמואל אהרן, יצא לארצות הברית, אולם לאחר שהות מה שב לפולין מכורתו אליה קשור היה בכל נימי נפשו, ליהודיה ולאורח חייה. כאשר שב התמנה לרב באחד מפרברי גרודנה, באותו פרבר, אשר בשנים לפניו כיהנו בה כרבנים, הגאונים רבי בנימין דיסקין ובנו אחריו רבי זרח, וכן ר' שמואל אביגדור תוספאה, ור' אלכסנדר משה לפידות זון.

לאחר מכן עלה על כס הרבנות בסמארגון ושם השיב נפשו לבוראה בשנת תרצ"א.

הרב ר' אברהם הופנברג

היה אב"ד בוואשקי פלך קובנה. גדול בתורה וביראה. בקי נפלא בכל חדרי התורה. שקדן לא מצוי אשר שם לילות כימים באהלה של תורה.

לאחר התמנותו לרב, השקיע מרץ רב בצרכי קהילתו, ושקד על תקנתה, ועוד בטרם פטירתו הצליח לתקן את מקוה הטהרה אשר נהרס בימי מלחמת העולם הראשונה.

כן השקיע עמל רב בחינוך בני העירה, וכאשר מפאת דחקם לא מצאו אפשרות לשכור מלמד לבניהם, שב הוא ולמד אתם גפ"ת ללא תשלום. כן יסד חבורות ללימוד בגמרא וההלכה, כשהוא נותן את השיעורים יום יום אפילו בימי מחלתו האחרונה ממנה נפטר בגיל שבעים ושש.

יצחק צבי ברודצקי

נולד בסלוצק, במשפחה של משרתים בקודש.

היה שו"ב, מגיד, מלמד, עבר לעיר אורקטוסק — סיביר. שם שימש כמורה ללימודי הקודש ומשנת תרס"ח שימש מדריך לדת בבית הכנסת שבעיר זו.

בתרנ"ט הדפיס ספר בעברית „מדרש צדיקים" — סטירה נגד האופנות של פריז. פרסם מאמרים רבים ב„המליץ". „הצפירה"„ „המודיע", ו„הדרך". בתוספת ל„מודיע" ניתנו ממנו אפוריזמים תלמודיים — 300 פתגמים מעובדים בחרוזים.

כן התמסר לחקירת תולדות היהודים בסיביר ובאוראל, ופירסם תוצאות מחקריו אלו בעתונים שונים.

הרב יעקב ווילנצ'יק

נולד בשנת תרי"ב, לאביו הרב הצדיק ר' דוד. למד בבית המדרש המקומי ובמיר למד אצל הגאון ר' חיים זלמן אייזנשטאט. כן למד שנתיים בבורז אצל האב"ד הגאון דשם, מחבר הספר „גן נעול".

בשנת תרמ"ח התקבל לרב בפיקעלו.

ר' יעקב שהיה גדול בתורה והמסכימים שספריו מעלים על נס את מעלותיו, חיבר מספר ספרים: תהלה לדודי (ווילנא 1820) באר יעקב (שם 1879) וכן את חיבורו החשוב, „דלתי תשובה" כעין החיבור פתחי תשובה, על ארבעת חלקי השולחן ערוך ועוד.

הרב זלמן רייכמאן

נולד בשנת תר"ס בפוחוביץ. מלבד בישיבת מיר למד גם בישיבת סלבודקה. מצטיין בלימודיו ומבורך בכשרונות נעלים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיע לארצות הברית, שם התמנה לר"מ בישיבת ר' יצחק אלחנן. בשנת תרפ"ו היה לרב הקהילה „חברת אנשים ונשים צעירים", ולסגן יו"ר של הנהלת אגודת הרבנים. חבר וועד הרבנים של ניו יורק רבתי ונשיא הכבוד של המגבית המאוחדת באיזור ברונקס.

הוציא לאור במשך זמן מה את העתון ביידיש „אמעריקן זשורנאל" בניו יורק.

הרב יעקב דנישבסקי

נולד בראקוב. למד בישיבת מיר. כן למד בישיבה זו שעה שהיתה בפולטבה ובווילנא. נשא את בתו של הרב גורליק אב"ד הורודוק ואף מלא לאחר מכן את מקום חותנו ברבנות זו. אחרי הגירת חותנו לארצות הברית.

אף הוא הלך בעקבות חותנו לאמריקה והתמנה שם לרב ומנהיג רוחני של קהילת תפארת ישראל בברוקלין ועוד, חבר הוועד „הפועל של „אגודת הרבנים" ויו"ר המזרחי המקומי, חיבר ספר „בית יעקב" בהלכה ובפלפול.

הרב יצחק אלחנן וואלקין

נולד בשנת תר"ס לאביו הגאון ר' אהרון. כבר בצעירותו ניכר בכשרונותיו הבלתי רגילים, בהגיעו לגיל הבר מצוה התקבל בישיבה. למד שם בשנים תרע"ג—תרע"ה ומשם עבר לישיבת ראדין. אך ליבו יצא לישיבתו הקודמת, הוא סיכן את חייו, גנב את הגבול והגיע לפולטבה, מקום משכנה באותם הימים.

היה מסור לחביריו ועמד לצדם במצבים הקשים ביותר. במיוחד בלטה תכונה נעלה זו שבאופיו שעה שהשתוללה מגיפת הטיפוס, אשר לבסוף גם פגעה בו. כשהבריא חזר לליטא שם למד תקופה בת"ת בקלם. אולם, כששבה הישיבה למיר מיהר הוא לחזור אליה ולהסתופף בצילה.

היה חתנו של רבי משה וולפסון אב"ד אנטופול, ורי"א מילא את מקום חותנו לאחר פטירתו. תקופתו כרב מצטיינת בפעילות ציבורית ענפה לטובת קהילתו. פעילות אותה לא הפסיק שעה שכבשו הנאצים את העיירה. אלא המשיך בה בתנאי מחתרת.

ר' זיידל טיקטינר

אחת הדמויות בעלות שיעור הקומה, בהן נתברכה היהדות הדתית בזמננו, היא דמותו של ר' יצחק צבי (זיידל) סמיאטיצקי זצ"ל, יליד טיקטין.

עוד בילדותו ניכר זיידל הקטן בכשרונותיו הגדולים. ואמנם שקד אביו, ר' מרדכי שמואל זצ"ל, על חינוך בנו ולא חסך מאמץ וממון על מנת להשיג עבור בנו את טובי המלמדים ועד כדי כך הגיעו הדברים שכאשר שם ר' מרדכי שמואל את עינו בתלמיד חכם מובהק הראוי ללמד את בנו תורה, ואין המלמדות אומנותו — קם והפכו למלמד ומרביץ תורה.

והילד עשה חיל בלימודו. לאחר שלמד אצל בחירי המלמדים הטיקטנאים, שמע תורה מפי ר' חיים ביאליסטוקר הנודע במשך שלוש שנים רצופות ולאחר מכן יצק מים על ידי ר' נפתלי ור' בערל לייב, ראשי הישיבה הקטנה בטיקטין.

לא ארך הזמן וזיידל, הנער הלמדן, שוב לא מצא לו מקום להתגדר בו בטיקטין. ר' שמואל השוחט, שעמד עד מהרה על טיב כשרונותיו המריצו לגלות למקום תורה, הלא הן הישיבות הגדולות בליטא.

ראשית דרכו היתה לישיבת לומזא הסמוכה, ומשם עבר לישיבת מיר הנודעת. במיר החלה אישיותו הרב־גונית להתפתח להתגבש ולהתבלט. שקידתו הגדולה, ידיעותיו הרבות והמקיפות, ההבחנה הדקה ויכולת ניתוח המעמיק כח החידוש הנפלא וכושר ההסברה ואומנות ביטוי — מחד ומידותיו הנעלות והתרומיות, לב רגש ורגיש, עדינות הנפש ואצילות הרוח — מאידך, עשוהו לאיש מורם מעם. ואמנם הצביע עליו רבן של כל בני הגולה הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, כמי שעתיד למלא את מקומם של גדולי הדור.

ה„עילוי הטיקטיני" לא אכזב את תקוות רבותיו ומחנכיו. עוד בהיותו בישיבה התרכז סביבו חוג לומדים צעירים אשר שתו בצמא את חידושיו בתורה והושפעו מאישיותו הקורנת. ר' זיידל היה להם לאב ומורה.

באותם הימים, עם הירידה הכלכלית התלולה בטיקטין, הורע גם המצב הכלכלי בבית הסימיאטיצקים. ר' זיידל נחלץ לעזרת אמו האלמנה ואחיותיו אשר בטיקטין. (חיים אחיו, אשר התפרסם אחר כך כסופר ומשורר נמצא גם הוא בישיבה מחוץ לביתו). משכבר הלימוד שהשתכר, בתתו שיעורים לבני העשירים וליוצאי אמריקה ואנגליה שלמדו בישיבה, תמך ר' זיידל בבני משפחתו, בעוד הוא עצמו חי בדוחק ובצמצום.

לבסוף נאלץ לעזוב את הישיבה החביבה עליו כל כך, ועבר לורשא שם

שימש כרב בשלושה בתי כנסת וכמנהל רוחני לצעירי אגודת ישראל, עד שבשנת תרצ"ח נתקבל כרבה של וולוזין המעטירה.

שמי אירופה התקדרו. הצורר הנאצי עמד לפני פלישה לפולין. ר' זיידל חש בסכנה המתקרבת, נחלץ להצלת ישיבת מיר, עמה עמד בקשר הדוק ומתמיד. הוא נסע למיר, הפעיל את מלוא השפעתו ואף פעל למען העברת הישיבה לליטא המזרחית. אך מאחר שגם שם הבטחון לא היה מלא, עשה הכל למען העברת הישיבה על ארבע מאות תלמידיה, למקום מבטחים — אמריקה, (דרך יפן). משהגיע כל המחנה הגדול ליפן, נכנסה אף זו למלחמה והדרך לאמריקה נחסמה. ר' זיידל פעל והפעיל. הוא גילה מסירות וכשרון אין קץ בפעילותו למען תלמידי הישיבה. קסמו האישי עמדו לו במשאו ומתנו עם נציגי השלטונות השונים ונועם הליכותיו היה לו לעזר רב באירגון העזרה המידית במזון ודיור.

בשנת תש"ג הגיע ר' זיידל ללונדון במסגרת חילופי הדיפלומאטים בין המעצמות היריבות, וכאן שוב מצא שדה נרחב לפעילות. מיד הגיעו „נחטף" על ידי הנהלת ישיבת „תורת אמת" של הגאון הצדיק ר' משה שניידר זצ"ל, שהיתה אז הישיבה היחידה באנגליה ברמה „ליטאית" ממש. לאחר שיעורו הראשון שם, עדיין כאורח, נתמנה מיד כמגיד שיעור וראש הישיבה, משרה בה כיהן עד סוף ימיו, משך ארבע עשרה שנים רצופות.

שיעוריו בישיבה הפכו לשם דבר. רבים נהרו לשמוע אמרי שפר מפיו מפיק המרגליות של ר' זיידל טיקטינר, מיצגה הנאמן של דרך הלימוד הליטאית הידועה. העמיד תלמידים הרבה ואף דאג לסידורם הכלכלי, וכאן עמדה לימינו רעיתו הרבנית גיטל הי"ו, בתו של מיסד הישיבה הרב ר' משה שניידר זצ"ל.

במשך הזמן הפך ר' זיידל לאחד מדובריה ומנהיגיה של היהדות החרדית באירופה. עם סיום המלחמה נבחר ל„ועד ההצללה" ובמסגרת זו פעל גדולות ונצורות למען הצלתם של בני התורה, שרידי השואה. כן היה חבר קבוע במועצת הרבנים של תנועת „אגודת ישראל" העולמית.

אך בכל זאת לא אמר די. כאשר עמד על טיב כשרונותיהם של צעירים יוצאי מרוקו וצפון אפריקה שלמדו בישיבתו, ראה מרחב חדש לפעילות חינוכית-ציבורית, לה הקדיש ממיטב זמנו ומרצו בשנות חייו האחרונות. במסגרת פעולה זו ביקר מספר פעמים במרוקו, נחל שם הצלחה גדולה והעביר מספר רב של תלמידים ברוכי כשרון לישיבות שונות בתפוצות ובישראל. כן נסע לישראל ולאמריקה הצפונית והדרומית כדי לגבש עורף ציבורי איתן לביצוע משימה קדושה זו של הפצת התורה בקרב יהדות צפון אפריקה.

עשרות תלמידיו, מהם גדולי תורה, היו שכרו על כל עמלו של המנהיג המחנך והם שימשו לו כפיצוי מה על שנות עבודתו המיגעת והתמסרותו ללא סיג, שהביאו בעקבותיהם ערעור בריאותו.

בליל הסליחות הראשון, כ״ו אלול תשט״ז, הלך הרה״ג ר׳ יצחק צבי (זיידל) סמיאטיצקי — „זיידל טיקטינר״ הנודע — לעולמו. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

רבי יוסף ביגון

אחד המיוחדים והמופלאים בתלמידי ישיבת מיר, אשר מסכת חייו מעלה ניצוצות של קדושה עלאית ואנושיות יהודית תוכנית מקורית.

אנו מביאים כאן את רשימתו של ד״ר הלל זיידמן, אשר מיצה את דמותו בספר „אלה אזכרה״.

איש פלא

איש פלא היה. מסוגר בתוכו, מרוכז בקרבו, סמוי מן העין, נחבא אל הכלים — אולם מה גדלו כלים אלה! התנהגותו, צדקתו, הליכותיו היו בצנעא ובהסתר — ולמרות זאת השפיע ואף יצר חוג סביבו.

דרכו מבודדת היתה. כל חייו המעטים צעד במסלול צדדי, בשולי דרכים. לא הושפע אפילו מגדולי רבותיו. קיים עצמאות מחשבתית אף כלפי רבו הגדול ר׳ ירוחם ליבוביץ ז״ל, המשגיח המפורסם ממיר, שמפיו שמע לקח בתורת המוסר. לא היה מחומר שאפשר להטותו. אופיו לא היה מבצק שאפשר ללושו, אלא מפלדה, שקשה לכפפה. הוא שאב ממקורות ראשונים במישרין, ללא תווך כמעט. הוא לא סמך על מישהו לחשוב למענו — אלא העדיף להגות מחשבה עצמאית. יגע ועמל לחדור לדברי חז״ל, לאמרות חכמי המוסר — מכח עצמו.

לימודו היה מזוקק בכור הגיון הטהור, מחשבתו — צרופה באמונה איתנה, עזה כחלמיש. פסקי הלכה, שהיו מבוררים ומובהרים ברעיונו, לא היו איזה ענין מופשט, איזה מחקר, אלא דבר מציאותי ומוחשי מאוד, ללמוד ולעשות. והלכה כוחה יפה כלפי ענייני המוסר כלגבי דיני איסור והיתר. את המכשיר לבירור הלכה, להבנת סוגיא בש״ס, הפעיל גם בשטח המוסר. גדולה מזו — לדבריו, לא היתה מחיצה בין הלכה ומוסר. כמה דינים ומצוות, ראה ביסודם את העקרון המוסרי ואת ה„לימוד״ המוסרי, ואת החלטיות בפסקי הלכה קיבל כלפי יסודי המוסר וציוויו.

ושניהם לא היו בעדו שיטה בלבד, השקפה בלבד, אלא אורח חיים. הם נעשו

חלק בלתי נפרד ממנו. הוא למד בשקידה מאין כמוה. שמר מאוד על זמנו, ורכש ידיעות רחבות בש"ס ופוסקים, עד שנעשה למדן מופלג בבקיאות ועמקות. ונוסף על זה צם וסיגף את גופו במשמעת ברזל לקיום מצוות.

משמעת פנימית זו שלטה בלימודיו ובכל מעשיו. את שיעוריו קיים בדיקנות מפליאה, בסדר ומשטר. שום נסיבות ומניעות לא הזיזו אותו מסדר־יומו. מילדותו הוכיח רצון ברזל וידע איך ולאן לכוונו. ידע מה הוא רוצה.

בנעוריו

הוא נולד בשנת תרס"א בעיירה ויסוקי ליטבסקי, בליטא שבפולין, להורים חרדיים. אביו ר' בנימין היה סוחר זעיר, למדן, ירא שמים ובעל מידות תרומיות. הצטיין באהבת הבריות, בנדבנות, בדייקנות וזהירות בקיום מצוות. אבל רק יחידים ידעו על צדקתו, כי הצניע לכת.

בילדותו למד יוסף אצל המלמדים הטובים ביותר שבעיירתו, והצטיין בשקידה נפלאה, בתפיסה מהירה, בזכרון טוב, ובנטיה להתבוננות ולהתעמקות. מעולם לא הסתפק בחיצוניותם של הדברים שראה או שלמד; הוא השתדל לחדור אל מתחת לשטח, הסתכל בעצם הענינים, והפליא בשאלותיו בחכמה ודעת. בגיל צעיר מאוד כבר היה מהלך מחשבתו כשל איש מבוגר ומנוסה.

כשהגיע לגיל ה„בר־מצוה" כבר היה מפורסם כעילוי, אבל עילוי מסוג אחר מן המקובל. לא היה בו שמץ פזיזות וערבוביא. היה ממושמע ומסודר. דבריו היו מחושבים ושקולים, בישוב הדעת, בהבנה. מתון היה ובכל צעדיו שלטה שיטתיות. שלוה ושקט היו נסוכים עליו עוד בילדותו. ועילוי היה בעמקות תפיסתו, בהבנתו החודרת, בכשרון לניתוח דק מן הדק, להבהרת בעיות מסובכות.

מכאן ואילך התחילו שנות נדודיו, כי באותה שנה, שנת תרע"ד, פרצה מלחמת העולם הראשונה, ומיד התחילה שורת פגעים ונגישות ביהודי חבל זה. השלטון העריץ של הצאר הרוסי גזר גירושים על היהודים באיזורים הליטאים, שגייסות הגרמנים התקדמו לקראתם. משפחתו של יוסף ביגון נאלצה לעזוב את העיר וויסוקי ליטבסקי, ועברה לוילנא. שם סבלה מחסור ועוני. וזה היה גם חלקו של הנער יוסף, שהיה כבר בחור ישיבה.

אולם נדודים, רעב ועוני לא החלישו את התמדתו של יוסף הצעיר. הוא המשיך בשקידתו בלימודיו, על אף התנאים הקשים בהם הוא חי. הוא למד בישיבה ראמיילס בוילנא, אבל כבר אז היה רוב לימודיו ביחידות. הוא לא היה מנעוריו „איש חברתי" במובן המקובל, לא בילה בשיחת רעים ואף לא „שח בלימוד"

כנהוג בישיבות. לא התפלל עם חבריו. שקוע היה במשנתו — ובעצמו. הוא העמיק לחפור בסוגיות ש"ס ובראשונים — ובנפשו. גם יראת השם הבוערת בו כבר היתה בילדותו נסתרת מאדם. לכאורה היה בעל מזג קר, אבל השלהבת התלקחה בקרבו, גנוזה בנשמתו, סמוייה מן העין.

עם תום מלחמת העולם הראשונה חזרו הוריו לעיירתם והוא עבר לגרודנה. שם היה אחד המייסדים של ישיבת „שערי תורה", שהתפתחה במרוצת הזמן לאחת הישיבות הגדולות, והוציאה תלמידים רבים ומפורסמים.

בשנת תרפ"ז הגיע לישיבת מיר. ישיבה זו היתה אז בימי פריחתה. היא התנערה מהר מפגעי הזמן ונעשתה לישיבה המפוארה ביותר במדינת פולין. ארץ ליטא נותקה אז מחבל ליטא אשר בפולין והיתה למדינה עצמאית, שלא היה בינה לבין פולין שום קשר: לא תחבורה ולא אפשרות של חילוף מכתבים בין שני חלקי ליטא, שלמעשה היו איזור אחד, שנחלק לשנים.

הישיבות הגדולות והמפורסמות ביותר כמו סלובודקה, טלז, פוניביז' היו במדינת ליטא של קובנה. אך בין הישיבות הקיימות בליטא של פולין, תפסה ישיבת מיר מקום בראש, בכמות ובאיכות. בקיאות מוחלטת בחדרי התורה, התמדה רבה של התלמידים; רוח של קדושה שאפפה אותם; אווירה של מוסר עילאי בלימוד ובמעשה; מסורת של גדולי התורה והמוסר כאחד, שנמשכה עשרות שנים — כל אלו הסגולות עשו את ישיבת מיר לאבן־שואבת לתלמידים מצויינים ובעלי נפש מכל ארץ פולין ואף מחוץ־לארץ. היא היתה תל־תלפיות, שכל בעל־כשרון ושאר רוח נמשך אחריה. נהרו אליה תלמידים מפולין ומחוץ־לארץ, ביחוד מגרמניה. גם מארצות הברית הגיעו עשרות תלמידים.

ישיבת מיר היתה למרכז הלימוד והמוסר כאחד, ורבי ירוחם ליבוביץ, המשגיח ממיר, היה המדריך והמשפיע — מן הגדולים ביותר בעולם הישיבות. מאות תלמידים שקדו על לימודיהם, בדבוק חברים, בבירורים בקול של אחד לחברו, בחזרה אחרי שיעורו של ריש המתיבתא, או אחרי שיחתו של המשגיח, — ובפינה שקטה ישב בודד ר' יוסף ביגון, שקוע בלימודיו, מרוכז בעצמו, מתעמק ומתבונן במשנתו.

הוא למד אמנם מסכתות „ישיבותיות", כלומר, אלו שלמדו אותן כל התלמידים, ואלו שהר"מ הרצה „שיעורים" בהם, אבל למד ביחידות — „חבריו־רבותיו" היו מפרשי הש"ס הקדמונים והראשונים. וגם לימודים אחרים למד: בש"ס, פוסקים וספרי מוסר. הוא קיים את סדרי הלימוד וזמניו המקובלים בישיבה, אבל הוסיף עליהם מעצמו. היה ממעט בשינה ומרבה בלימוד. שם לילות כימים בהתמדתו

הבלתי־שכיחה אפילו בישיבה זו של מתמידים. הוא עסק גם ב„קבלה", אבל בסוד כמוס.

עלה במדרגות, בלימוד ובהתנהגות. הקיפה אותו איזו אוירה של יראת הכבוד מצד חבריו, שהביטו אליו למעלה, אף שיותר ממה שידעו — הרגישו את גדלותו. כי, כאמור, מסוגר ובודד היה.

עולם בפני עצמו

הוא מילא את חובותיו הרגילים של תלמיד, הגשים כל תפקיד שהישיבה שמה על תלמידיה, לא שאף להתבלט ולהתבדל; גם נעים הליכות היה וחברתי כאשר פנו אליו. התאים את עצמו לסדר ששלט בישיבה ולמנהגיה. ובכל זאת, כאילו חי בעולם אחר — היה עולם אחר.

לא הושפע מן הרוח הכללית ולא מהסביבה. הוא יצר סביבו חוג, כאמור, בכל מקום שנזדמן לשם, ויצר שלא־במתכוין, בעצם אישיותו בלבד, בהתנהגותו האישית, ב„פסקיו" לעצמו, שנעשו מאליהם „פסקים" לאחרים. הוא הורה לעצמו ללא „קולות" וללא היתרים, אבל לא כאיזו רבותא יוצאת מן הכלל ולא כ„חומרא", שמהדרין מן המהדרין מקבלים עליהם, אלא כדבר המובן מאליו, — איך אפשר אחרת? הרי כך הדין — וחסל.

וגם בזה הצטיין, שהורה הלכה ברורה, לעצמו ולמקורביו שפנו אליו. כי בנוהג שבישיבות ליטא מתעמקים בסוגיות הש"ס, מבררים ההלכה, לרוב לא למעשה, כי כל מה שאחד למדן ובקי גדול — הוא עוד יותר „מיראי הוראה". לכן גדולי ליטא לא היו בעיקרם „משיבים", להשיב לשואלים פסק הלכה, ולא עסקו בדיון של שאלות ותשובות. בישיבות עצמן נדחה לימוד „הוראה" עד „שימלא כריסו בש"ס" — ומי זה הודה שכריסו מלא?! והיה נחשב גם משום שמץ של „יהירות" לעסוק בהוראה באיסור והיתר, כלומר להכין את עצמו לכתחילה להיות רב ומורה הוראה בישראל — דבר שצריכים לברוח ממנו, ובמקרה של הכרח, יש לגשת לזה בדחילו ורחימו, שליחות רבת־אחריות. הישיבות לא חינכו רבנים, כי אם גדולים בתורה וביראת השם. ואם היו כאלה שהיו לרבנים, הרי בהכרח היו.

ר' יוסף ביגון היה יוצא מן הכלל גם בנידון זה. ודאי לא היה מתכונן להיות רב ולא היה מתכוון להשיב ולהורות. רחוק מזה היה, הוא אף לא ביקש ולא קיבל „סמיכה" לרב. אבל הרי היה צריך לדעת בעצמו איך להתנהג, וכיון שהיה מדקדק במצוות קלות כבחמורות בדייקנות מוחלטת, על כל פרטיהן ודקדוקיהן, והיה זהיר בהן אף בקוצו של יוד — היה לומד בשקידה ובעמקות דינים באיסור

והיתר ובכל מקצועות הפוסקים, עד שנעשה בעל הוראה — לעצמו. וכאשר שאלו את פיו לא נמנע מלהשיב. וככה היה, כמעט בהיסח הדעת, לבעל הוראה, אף שלא במובן המקובל, ולחוג מצומצם בלבד, לאלה המעטים שפנו אליו שהכירו את גדלותו.

והואיל והיה מטבעו בעל הבנה בהירה ובעל שכל מנתח ומברר, וכיון שלא סבל ערפל של הן ולאו בבת אחת, של „מחד גיסא — ומאידך גיסא או סתם „פסק" הנשמע לכמה אנפין שאפשר להסיק ממנו דבר והיפוכו, — יצא מתחת ידו דבר מתוקן, תשובה ברורה וחד־משמעית, לכל אלה שבאו במגע אתו ושאלו את פיו בעניני דין ודת.

ולא זו בלבד. אלה שהכירו אותו פנו אליו בשאלות שונות, בבעיות פרטיות ודאגות אישיות, והוא השיב לכולם עצה ותושיה. יסודות תשובותיו תקועים היו בתורה שבכתב ושבעל־פה, בפוסקים קדמונים ואחרונים; אך הוא לא הרבה בנימוקים, הוא בכלל נמנע מלנמק, שמא יערבב ויערפל את הענין. דבריו, בעניני דעלמא, לכאורה, היו מעטים וספורים ישר לעצם הענין, ומזוקקים בדעת תורה צלולה. אבל לא באופן מופשט ו„סברא" גרידא, אלא מבוססת על ההלכה, מעין „משנה ברורה" בעל־פה. ספר זה של ה„חפץ חיים" היה לו לנר, וידעו בעל־פה, יחד עם כל מקורותיו ושרשיו.

מזכה את הרבים

הוא לא מנע את עצמו מלהשיב דבר, למרות ענוותנותו. כי היה שואף תמיד לזכות את הרבים. גם היה מלא תכניות, גדולות ונועזות, שלא פעם נראות בעיני אנשים מפוכחים כמשונות או לפחות כהזיות בלתי־מציאותיות, תכניות לתועלת הכלל. נספר לדוגמא על תכנית אחת משלו.

תכנית כזו — שהגשימה לזמן מסויים — היתה החנות שיסד בישיבת מיר. חשב ומצא שסוחרים מבזבזים זמן רב במשא־ומתן במסחר, ובחורי ישיבה מאבדים זמן בלכתם לעיר לקנות חפצים שונים הנחוצים להם. מלבד זאת, תלמידי הישיבה — רובם אין הפרוטה מצויה בכיסם, והיה כדאי לעזור להם בהלוואה או במכירה בהקפה. הוא יסד לכן בחדר בבנין הישיבה חנות של כל מיני סחורות, שהתלמידים היו זקוקים להן. על כל חפץ היה רשום מחירו, וכל אחד מהתלמידים שהיה זקוק לאיזה דבר היה נכנס אל החנות, לוקח מה שצריך, ומשלשל תמורתו כסף לקופה, ללא גזבר. בכל ערב היה ר׳ יוסף בא אל החנות וחושב את חשבונה — והכל

היה בסדר גמור. אין צריך לומר שלא היה זה מו"מ לשם ריוח, אלא כדי לזכות את הרבים בלבד.

מפעל זה היה קיים במשך זמן מסויים, עד שפעם מצא ר' יוסף עודף של סכום כסף בקופת החנות. כאשר ספר על זה לר' ירוחם, אמר לו הלה: סגור את חנותך. והסביר לו את עציתו באופן כזה: כיון ומישהו הכניס אל הקופה יותר ממה שהיה צריך לשלם בעד הסחורה שלקח, יש לזה הרגשה, ולו גם בתת־הכרתו, שהכניס משהו לעסק ולא יהסס להבא גם להוציא... לכן, אין להעמיד בן אדם בנסיון — והחנות נסגרה.

אולם ר' יוסף היה צריך לשלם את החובות בעד הסחורות שלקח בהקפה — כי כאשר הוחזרו לא נחשב שוויים כגודל המחיר ששילם בעת קנייתם, והעודף עלה לסכום, ששילם ר' יוסף משך כמה שנים עד שהחזיר את כל החובות עד לפרוטה אחרונה.

בורשה

בשנת תרצ"א עזב את מיר והתיישב בוורשה. הוא בא במגע עם מנהיגי „אגודת ישראל", ביחוד עם מזכירה הראשי ר' אלכסנדר זישא פרידמאן, שהכירו והתייחס אליו בהערצה. ר' אז"פ השתדל למשוך את ר' יוסף לאיזו פעולה חינוכית, אך בשל מניעות שונות לא יצא הדבר לפועל. בין תכניותיו השונות — ייסוד ספריה זו ברחוב שוויענטוירסקה בוורשה, והתחיל להרחיבה. אבל משום חוסר פינא מוורשה נדב את ספריתו וסכום מסויים למטרה זו. ר' יוסף הועמד בראש ספריה זו ברחוב שוויענטוירסקה בוורשה, והתחיל להרחיבה. אבל משום חוסר אמצעים וחוסר התענינות בספריה מסודרת ומאורגנת באופן חדיש, נסגרה זו לאחר זמן קצר.

בהיותו בוורשה קיים מגע הדוק עם העסקנים המרכזיים בשדה החינוך החרדי, עם ר' א. ז. פרידמאן ועם ר' יהודה לייב אוריאן, שהתיעצו אתו בעניני חינוך והחשיבו מאוד את חוות דעתו. גם כמה מבני הישיבות, שהתגוררו בוורשה היו מסיחים בפניו בעיותיהם ודאגותיהם, והוא היה להם ליועץ ולמורה דרך. היה גם מרצה בסמינריון למחנכים בוורשה ברח' טברדה 6, ונעשה לאישיות מרכזית ורבת השפעה במוסד זה של אגודת ישראל.

„ילקוט ידיעות האמת"

לא פרסם הרבה, ואף פעם לא „התנוסס" שמו בעתונים. הוא ברח מפירסום — בהצלחה, כי באמת לא רצה בו. יחד עם זה היה מתכנן תכנית גדולה של הוצאת

לאור, בה היה תפקידו של מו"ל־עורך — בעילום שמו. למטרה זו יסד חברה להוצאת ספרים בשם „אהבה", ובהקדמה לספר ראשון — ויחיד — שהופיע, הסביר משמעות שמה של הוצאת ספרים „אהבה" ומטרתה, בדברים דלהלן:

„...אנו מדברים באותה אהבה רבה אשר היא אחת שהיא שבע, שיש בה משום: אהבת תורתנו הק' ומצוותיה, אהבת הבריות, אהבת ישראל, אהבת האמת, אהבת החכמה, אהבת החסד והטוב, ועליהן אהבת בוראינו ית'". (הקדמה ל„ילקוט ידיעות האמת").

בשבעת אלה משתקפת מהותו של ר' יוסף. הוא ראה בהם את הגורמים העיקריים של החיים האנושיים ואת המטרות, אליהן צריך לשאוף כל אדם מישראל. בכל אחד משבעת הנ"ל הוכיח גדלות ר' יוסף בעצמו, במעשיו ואורח חייו, בפרט באהבת הבריות ובאהבת ישראל. הוא חידש חידושים בשטח זה, השתלם בעצמו ב„מקצוע" זה ושאף לשלימות בו. אכן כשם שיש עילוי בלימוד התורה, כך יש עילוי במידת החסד. ר' יוסף היה עילוי בחכמת הטבה — כן, הטבה חכמה היא. הוא למד אותה, התעמק בה והוכיח גדולות בלימודו זה. התבוננתי פעם אליו כאשר עלה לרכבת בוורשה, בדרכו לקראקא, והנה יהודי בא לקראתו וחבילה בידיו, בחפשו, כנראה, מבין הנוסעים מישהו שירצה לקחתה לקראקא. ר' יוסף הרגיש בו, מיד ניגש אל היהודי, שלא הכירו כלל וביקשו שימסור לו את השליחות. ראיתי גודל שמחתו של ר' יוסף כאשר המשלח הואיל למלא את מבוקשו. אחרי כן — כמה זהירות וזריזות, כמה חיבה והתלהבות ממש השקיע ר' יוסף בטיפול בחבילה זו, ששמר עליה ברכבת, לא הסיח דעתו ממנה לרגע ולא זזה ידו ממנה במשך כל זמן הנסיעה. ובאיזו רצינות מילא את שליחותו!

אבל נחזור לספרו שהוציא. הוא היה רק מו"ל, אבל מו"ל מדעי, כמו שקוראים לחוקר המגיה והמבאר כתב־יד ומדפיסו. הספר מכיל חבורו של רבי משה חיים לוצאטו (מחבר הספר המפורסם „מסילת ישרים") בשם „דרך ה'", בצירוף מאמרים וקטעים של חיבורים אחרים של מחבר זה. הספר מתחלק ל„דרך ה'", מאמר העיקרים, מאמר על אגדות חז"ל, מאמר החכמה, וליקוטים מ„אדיר במרום". הוא לקט קטעים כפנינים וצרפם לענינים שלימים. לא שינה מלשונו של המחבר, אלא הגיה הגהה מדויקת בתכלית (בדפוס הראשון של הספרים האלה נשתבשה הלשון מאוד, וביגון ניפה כל שגיאה), אף דלג על מאמרים, שלא ראה בהם תועלת למטרתו. אבל הוסיף בצידו של כל מאמר, בשולי העמודים, סיכום בתכלית הקיצור של נושא המאמר ותוכנו. סיכום זה הוא מלאכת מחשבת, והופיעה בו

אמנותו של ר' יוסף כסופר בעל סגנון מיוחד ובעל מחשבה בהירה ומעמיקה, וגם כשרון הסברה בלתי רגיל.

הוא השקיע עבודה רבה בשורות קצרות אלה (שהדפיסן באותיות קטנות מאלה של גוף החיבור) כמו שהוא מעיד על עצמו בהקדמה: „...עשינו זאת (הסיכום) בדיוק אחראי... ובהכללה מדויקת מאוד מאוד של כל תוכן ותוכן, במלים מעטות נבחרות בישוב רב ועיון גדול ומסודרות היטב בשימת לב מיוחדת. עשינו זאת לקליטת הדברים והבנתם הברורה..." (הקדמה לספר הנ"ל).

סיכומים אלה או ריכוז התוכן במלים ספורות ותמציותיות — הם חיבור כשלעצמו, המועיל בהרבה להבנת החיבור „דרך ה'". גם בהם משתקף אופיו של ר' יוסף. הוא כתב בזהירות וברגש של אחריות, המבצבצים מכל שורה. נביא דוגמאות אחדות מאלה: „הצורך לאדם שנשמתו תוכל לצאת קצת ממסגר החומריות"; „אפשרות יציאת האדם מחומריות קצת והתקשרותו ברוחניים"; „אפשרות שנוי הטבע לפי שעה"; „היכולת לשנות הטבע במידה ידועה".

אנו מעירים את שימת לבו של הקורא אל הביטויים של זהירות החוזרים בכל פסקא, כמו קצת, לפי שעה (שנוי הטבע — לפי שעה), במידה ידועה (לשנות הטבע), המעידים על גישתו של המחבר ועל זהירות לשונו.

בהקדמה ל„לקוט ידיעות האמת" מופיע ביגון כסופר בעל כשרון ובעל לשון. שונה סגנונו מהסגנון הרבני המקובל. אין בדבריו שמץ של מליצה. אף מלה אינה מיותרת. הוא כותב על פי כללי הדקדוק, ולעצם הענין, בלי קישוטים וגיבובי מלים. לשונו מלוטשת, מדויקת ובהירה — כמטרה אליה הוא שואף וכמהותו הוא.

הוא מסביר מטרת הוצאת הספרים שהוא מייסד בדברים אלה:

„בירור וחיזוק ידיעות אמונתנו הקדושה, זהו בודאי הענין הכי ראשון, מכל מה שמחייב השתדלותנו הכי חזקה. וזה לא בלבד בשביל ההמון הרחב, כי אם עוד יותר ובראשונה בשביל בני תורה וגם תלמידי חכמים של דורנו".

„עלינו להציל...מכל טשטוש וחסרון ידיעה... עלינו להעמידם על בוריין של אמתיות תורתנו הק' בכל שלמותן והקפן, ובאופן חד וחלק, שאינו מניח שום מקום לערבוב התחומים ובלבול הדעות, ולגמגומים שונים והראיות פנים של שקר „סברות הכרס" בתוך דעותיה של תורה.

„עלינו להצילם מכל קטנות דמוחין, מכל קצר המושג והמשיג, הנותנים מקום קליטה, אחיזה ושליטה לכל מיני דעות זרות ותרמיות תרבויות הגויים... דים הם (טעמי התורה) את ה„לאן" ו„מאין"... עלינו להצילם מכל קלישות עכירות

וקלות הדעת, שבסבתן הן חסרי ערמה ועלולים להיות נגנבים בדעת תורה שלהם — מכל גונבי דעה הבאים במחתרת".

הוא מתרעם על ההתרפסות המוסרית שגורמים בעלי לשון, על „התפתחות הערמה הלשונית והצחה והקלות הסגנונית, עם כל מיני שיחה נאה שלהן... וכן כל שארי מיני התחבולות האמנותיות להמשכת הלבבות ולקיחתם וכבישתם, להתאים פנים של אמת, ישרות, חכמה ודעת אף בתוך כל שקר, תרמית וטפשות, ולהמשכת חוט של חן וקסם מכל המינים שלהם... וכן להיפך — להסחת דעת מכל התבוננות חודרת ובקורת מוכרחת".

„לפיכך, ממשיך ביגון, תנאי הזמן „מחייבים שלימות ומליאות ידיעת האמת, וכך מחייבים עוד ביותר הכנוס לידיעות האמת; לעומת ההשפעות של עיינות, שקר ורע הכובשות את העולם כולו, ובאות בכל מיני צורות ובחינות של כנוס, אי אפשר להחזיק מעמד כי אם באמת מכונס".

מטרה זו צריכה לשרת הוצאת „אהבה", וספר „ילקוט ידיעות האמת" היה צריך להיות ראשון בסדרת ספרים בכוון זה. הוא השקיע עמל רב בהדפסת הספר, בצורתו החיצונית, בניפוי משגיאות הדפוס והשתעשע בו בחבה רבה לאחר הופעתו.

הוא רכש את מנחתם של שני נדבנים, ר' אברהם ב"ר זלמן יואל קפלינסקי וגיסו ר' יעקב קלמנס, שכיסו את הוצאת הדפסת הספר „ילקוט ידיעות האמת" בוורשה, בשנת תרצ"ד. הספר יצא בהידור רב, ומצא הד בין חובבי ספר ומעיינים וביחוד בין בני הישיבות והמעולים שבין החסידים. אנשים ספורים ידעו מי הוא המו"ל, המגיה והעורך. זה היה ספר ראשון ואחרון של הוצאת ספרים זו, כי לא היתה לר' יוסף אפשרות להמשיך בפעולתו מחוסר אמצעים כספיים ומסיבות אחרות.

מעניין, שכאשר נתגלגלו פליטי ישיבות ליטא לשנחאי בסין, בתקופת המלחמה, הדפיסו שם בשיטה מסויימת כמה ספרי קודש נחוצים, וביניהם ספר „ילקוט ידיעות האמת". לפני מונח ספר כזה, ועל השער כתוב: „נדפס על ידי מר חיים פרייברגר נ"י, תלמיד ישיבת מיר הק', שנגהי, שנת תש"ו לפ"ק". שמו של המאסף, המגיה והמו"ל לא הושם בשער הספר. כעבור שנה הופיע הספר במהדורה השלישית בניו יורק, בשנת תש"ז, וגם ממנו נעלם שמו של ר' יוסף ביגון...

תהיינה שורות אלה עדות ליוזם, למגיה ולמסביר של „ילקוט ידיעות האמת", שרצה בחייו בעילום שמו, אבל במותו מות־קדושים — ראוי להזכירו. בפרט שספר זה הוא אספקלריה נאמנה להשקפותיו ולהשקפות הרצויות של בני דורו.

משפיע על משפיעים

בשנת תרצ"א נשא לאשה את מרת חנה גרוספלד, אחת המורות המצוינות ביותר בסמינריון למורות „בית יעקב" בקראקא ומעמודי התווך של התנועה, והתיישב בקראקא. ר' יוסף לא שימש בשום משרה רשמית בארגון „בית יעקב". אך נעשה למעשה אחד המדריכים והמשפיעים הגדולים ביותר, שהטביע חותם אישיותו על חינוך המורות ועל הרוח בביה"ס בכללם. דבר זה נתאפשר תודות להשפעה האישית שהיתה לו על מנהיגי הסמינריון, ביחוד על ר' יהודה לייב אורליאן, מנהל הסמינריון, שנעשה צינור להדרכתו של ר' יוסף, ועל אשתו שהיתה אחת המדריכות והמחנכות רבות ההשפעה ביותר בין מורות „בית יעקב". וכך היה למשפיע על משפיעים. אורליאן התייעץ אתו בכל עניני המוסר, בדבר הקווים הכלליים ובפרטים המנהלתיים והחינוכיים. ר' יוסף, שהיה גדול בחכמת הנפש ובתורת המידות, התעמק בשאלות חינוכיות ובפתרונן, למען הקמת רשת חינוך דתי. הדרכתו, במישרין ובעקיפין, היתה לברכה רבה לחינוך הבנות. ולא עוד אלא שתלמידות הסמינריון למורות פנו אליו בכל בעיה שנתקלו בה, הן פרטית והן מקצועית, והוא מצא פתרון, הדריך והורה וחיזק. הן התיחסו אליו באימון ללא גבול והוא גילה ענין בדאגותיה של כל אחת מן המורות. דאגותיהן דאגותיו ולא נח ולא שקט עד אשר עזר, תמך וחיזק ידים רפות, וליבות נשברים ריפא באמונה ובבטחון.

בתקופת מגוריו בקראקא התפתחה תנועת „בית יעקב" והתרחבה בכמות ואיכות, עד שנעשה לגולת הכותרת של תנועת „אגודת ישראל" בפולין, שעליה „היה גאוותה, השפעתו של ר' יוסף ביגון תרמה לא מעט לרוחה של תנועה זו.

מלבד זאת השפיע, שוב בעקיפין ושלא במתכוין, על חוג יחידי סגולה, שהכירו את גדלותו. אף שבקראקא היתה הסביבה חסידית בעיקר ורחוקה מרוח המוסר הליטאי. ר' יוסף מצא הד לדבריו גם בסביבה זו, שהיתה לכאורה זרה לו. נתהווה סביבו חוג אברכים חרדים בעלי הבנה ומחשבה ששתו בצמאון את דבריו, שהיה בהם משום חידוש נפלא למקשיבים אלה. היה גם קשר הדוק וידידות רבה בינו לבין הרבי החסידי האדמו"ר ר' משה־ניו פרידמאן מבויאן, שהיה גר בקראקא והיה מפורסם כגדול בתורה ובמידות. ואף שר' יוסף היה „מתנגד", מצאו לשון משותפת. שניהם היו למורי דרך לעסקנים ובעלי נפש חרדיים ול„בית יעקב". במשך זמן מסויים היה גם „משגיח" בישיבת היידה, ע"י אנטוורפן, בבלגיה, והשפיע הרבה על תלמידי הישיבה.

אופיו

טיפוס של „חפץ חיים" היה ר' יוסף ביגון, עם ניצוצי רבי ישראל מסלנט. נסתר בצדקתו, ענוותן, נזיר ופרוש, ועם זאת — בעל חוש צבורי מפותח. מתבודד ונבדל, ועם זאת דואג דאגת זולתו וצרת הכלל. היה בהיר במשנתו ובמחשבתו, אך היה לו יד בחכמת הנסתר, בקבלה, היה מרחף בעולם המיסתורין ומתכנן תכניות בחיים המציאותיים. רך ונעים בהליכותיו, בעל נימוסים נאים ונוחים, ועז וקשה מצור בעניני דת ודין.

השקפותיו היו בבחינת: „יהרג ואל יעבור". מה שצריך להיות — מוכרח שיהיה. ישנה רק דרך אחת — ובה אדם מישראל מוכרח ללכת. לפני כל אחד תפקיד, משימה. לפני כל אחד שליחות, והוא מוכרח למלאה. אין מנוס משליחות, מיעוד, כשם שאין בריחה מלפני ה' — ויונה הנביא יוכיח!

ר' יוסף שאל עצמו תמיד שאלת העיקר, וטרח להשיב — במעשים. הרי חי בסביבה ובאווירה שנוצרה על ידי ה„חפץ חיים", רבי חיים עוזר גרודזנסקי, רבי אלחנן וואסרמן, גדולים בתורה שהיו חדורים אחריות לכללות העם. והוא עצמו היה מחונן בהבנה לנפש זולתו, ברגש דק מן הדק המגיב כסייסמוגראף לכל רעידה בלב חברו. כי ישנם שטחים בנשמת האדם שאין להבינם בשכל בלבד — יש להרגישם. ויש שבהרגשה בלבד לא סגי — נחוצה מחשבה. בר' יוסף ביגון שימשו המוח והלב מכשירים לחדור לפנימיות זולתו, לשם עזרה, עידוד וחיזוק. עם כל היותו ענוותן מאוד, היה תקיף בדעתו כאשר ראה צורך להביעה לתועלתו של מי שהציע לפניו שאלתו ודאגתו. השיב ברורות, בנימה של סמכות מוחלטת, ללא היסוסים וללא נדנודים בין הן ולאו.

מסביר רב כשרון היה. ידע לברר בעיה מסובכת ביותר. והיה בזה יותר מכשרון ומהגיון, כי היה בזה מכח הבהירות והכנות שבאישיותו. בהירות זו הופיעה גם באמונתו האיתנה. כי היתה בה שלימות כבמשנתו. בנוהג שבעולם ישיבות המוסר, היתה סוגיא בש"ס נושא ל„שיעור", בעוד ש„יסוד" במוסר היה רק ענין ל„שיחה". ואילו ר' יוסף ביגון — באותה עמקות שיגע בדבר הלכה, עסק ב„מוסר". לגבי דידי' שניהם היו דבר אחד. הוא העלה את יסודות המוסר שבהלכה, וראה בצווי המוסר דינים הלכתיים. כדוגמה לשיטתו ולמהלך מחשבתו של ר' יוסף ניקח את הלכות צדקה ב„משנה תורה" להרמב"ם. אם יבוא מישהו וירצה לנתח הלכות אלה כדי לחלקן בין הלכה ומוסר — לא יקל לו הדבר, ואולי גם יהא בלתי אפשרי. לדעתו של ר' יוסף, כמה וכמה דינים מכילים יסודות של מוסר

והלכה כאחת, ואין להבדיל ביניהם. ובודאי שאין לזלזל באלה הראשונים בהשוואה לאחרונים.

בנוהג שבעולם, ישנם דינים שמדקדקים בהם כחוט השערה ומהדרין לשמור עליהם ולקיימם, וישנם כאלה שאין שמים להם לב — כי גדול מספר מצוות קלות שאדם דש בעקבו! ר' יוסף היה נזהר בקלות כבחמורות. הוא לא עשה שום דבר באופן ארעי, ולכל ענין התיחס ברצינות. בשביל אנשים כאלה אין דברים מחוסרי ערך ואין ענין של „מה בכך". וזו מהותו של תלמיד חכם, של תלמיד חכם לפי חז"ל — גדלות גם בעניינים שאינם גדולים.

וככה היה בלימודיו. התעמק בדבריהם של חז"ל, בכל תג ותג בהם. גילה בהם כוונות חדשות — אבל לא ביקש לחדש דבר. כי „חידוש" משמע: ליצור מה שלא היה מקודם — וזה היה זר לו ולמורת רוחו. שאיפתו היתה רק לרדת לסוף דעתם של חז"ל ותו לא. הוא לא חידש בתורה אלא התורה חידשה בו. הוא לא „השיג" על מפרשים, במשמעותן של „השגות הראב"ד", למשל — כלומר: קושיות ופירכות, אלא „השיג" במובן הישגים, ובמובן חסידי של „השגות נעלות".

השיגרה היתה זרה לו. כל יום היה זקוק ליגיעה חדשה, לעבודת ה' חדשה. היה לוחם נגד מצוות אנשים מלומדה. וכמו שאמר הרבי ר' מנדלי מקוצק: „המתפלל היום משום שהתפלל אתמול, תפילתו אינה שוה כקליפת השום..." הוא התחדש בכל יום מעבודת הבורא. גם לא קבל את „המקובל" ולא הסכים עם „המוסכם" — אם רק ראה בזה סטיה קלה מדרך של הלכה. המצוי צריך היה להתאים לרצוי — ולא להיפך.

ככה היה סולל דרך חדשה, שהיא באמת ישנה, אלא משום שסטו ממנה קמעא קמעא, נעשתה כאילו עקומה. הוא ישר דרכים, עד שנעשה בעצמו אמת המידה, שבה אפשר למדוד ולכוון.

היה בעל מידות טובות ונימוסים יפים, נעים הליכות, ידידותי ביחסים עם אנשים, מקבל כל אדם באדיבות כנה — כי גדולה היתה בו אהבת הבריות וזהירות בכבודם, ויחד עם זה היה עז ואמיץ לב ביהדותו, ללא פשרה.

גדלותו הגיעה לשיאה במיטב שנותיו, בהיותו צעיר. כל פעולותיו היו רק התחלה, התכוננות לקראת הבאות — כי רב חזון היה.

בכליון

בפרוץ מלחמת העולם השניה כבשו הגרמנים ימ"ש את קראקא בשבוע הראשון למלחמה, וימי מצוקה וסבל באו על יהודי המטרופולין היהודית הזאת, רבת־היחש והפאר. אורליאן היה נאלץ לעזוב את קראקא והתגורר בוורשה. סמינריון „בית יעקב" שהיה אז בחופש של קיץ, לא חידש את לימודיו לשנה החדשה, אבל קיים קשר בין תלמידותיו לבין ההנהלה על ידי חליפת מכתבים מתמדת וגם על ידי קשרים אישיים. ר' יוסף ביגון השיב על כל מכתב, והיה מקור של אמונה ובטחון למאות. הוא שקד על לימודיו ועל עבודת ה' כמקודם, ומצא בהם נוחם במבוכת המצוקה. הוא הוכיח מסירות נפש גדולה בקיום המצוות בתנאים קשים ביותר. קומתו הרוחנית לא נכפפה תחת לחץ המציק. הוא קיים חליפת מכתבים גם עם אורליאן, והביע דעותיו ביחס לשאלות הזמן האיום. מכתביו היו מקור של חיזוק ועידוד. ר' יוסף הוסיף לקיים קשר תמידי עם רבי משה'ניו פרידמאן, הרבי מבויאן, שהתגורר בקראקא, ואח"כ בטארנוב בגליציה המערבית. כיון שנסתם מקור פרנסתם, עסקו הוא ואשתו, במכירת שמן, והוציאו בקושי את לחמם הדל. הוא סירב לקבל תמיכה או הלוואה. עד שכלתה חמת המציק גם על עיר ואם בישראל זו, ובראשית תמוז, תש"ב, נלקח ר' יוסף ביגון למחנה השמדה, יחד עם שארית יהודי קראקא, ונהרג שם בידי הגרמנים ימ"ש.

הוא נקטף בשנות הבינה בידי הגרמנים, בגיל 41 שנה, בעלות הכורת על בית ישראל בפולין.

הרב ד"ר יחיאל יעקב ווינברג

אחד מגדולי התורה בדור האחרון. מיזג באישיותו הכבירה גוונים רבים וחשובים.

נולד בצ'כנובצי (פלך גרודנה). בתור ילד הוכיח את עצמו כבעל כשרון עלויי. גלה למקום תורה אל הישיבות המפורסמות, לקנות בהן תורה ודעת. בתחילה בא לישיבת לומזה עובר תיכף לישיבת „כנסת ישראל" המוסרית בסלבודקה. הסבא בסלבודקא רואה בו כלי מחזיק ברכה לעתיד, שמר עליו בשמירה מעולה, כדי למנוע ממנו את השפעת רוחות ההשכלה שנשבו אז בעוז.

הגיע לישיבת מיר יחד עם ידיד נעוריו הגאון ר' אלעזר יהודה פינקל, והיה לנושא כליו של הגראב"ק, והיה עוזרו הראשי, בהתרקמות שעוריו המפורסמים. ושמו התפרסם בעולם התורה והרבנות כאחד הכוכבים המזהירים לעתיד.

בגיל עשרים ושלש התמנה לרב בעיירה פילבישרק הסמוכה לקובנה וסובאלק.

כעבור זמן מייסד בעיירה זו קבוץ תלמודי. במסגרת קבוצת צעירים מצויינת זו, מצא הזדמנות לגלות את כחו הרב בתורה, בחריפות,בבקיאות וברוחב דעת.

בד בבד החל לפרסם רשימות, מאמרים ומחקרים על נושאים תלמודיים ופובליציסטיים רוחניים בעתונות הדתית ובקבצים התורניים הרבניים, כגון העברי, המודיע יגדיל תורה הלבנון ועוד. מאמריו אלו משכו אליו תשומת לב מרובה ועוררו התעניינות בכל החוגים.

בא לברלין בימי מלחמת העולם הראשונה ונשאר כבר בגרמניה. שם שמע שעורים במזרחנות באוניברסיטה, מתוודע לגדולי התורה והמדע שביהדות זו. סופג מהם רבות אולם היניקה הבסיסית נשארה האוירה הרוחנית הרבנית־ישיבתית הקודמת בליטא של ישיבות המוסר שלה.

בגרמניה מתמנה לרב בשרלוטנבורג, מרצה ביודייקה באוניברסיטה בגיסן. ר״מ בבית המדרש לרבנות חרדית מיסודו של הרב ד״ר הילדסהיימר בברלין (שם מילא את מקומו של הרב הגאון החכם ר׳ אברהם אליהו קפלן) והיה מנהל בית מדרש זה עד ליום סגירתו בשנת תרצ״ט סמוך לשואה. הגיע לאחר תלאות למונטריי אשר בשוויץ, שם חי עד לפטירתו.

ספרו העיקרי „שרידי אש״ שו״ת בענייני הלכה שונים.

הרב יוסף אלי פניאל (פיקלאנו)

חניך ישיבת זיטל ומשם עבר ללמוד במיר. עלה לארץ ישראל ושימש בקודש כשו״ב ב„כפר־הרואה״. אביו, ר׳ ישראל, יליד מייטשעט היה גדול בתורה. גם הוא זכה לעלות לארץ ישראל והתגורר ברעננה. נפטר בשנת תש״ב.

רבי דב אבעל

חתנו של הרב יצחק נפתלי בלסקי. נתמנה לרב במקום חותנו עוד בחיי חותנו, אשר מחלת השיתוק ריתקה אותו שנים רבות למיטתו. מטובי לומדיה של ישיבת מיר, כן נמנה לפני בואו למיר על בחירי הבחורים בישיבת לומז׳ה.

הרב ישראל זוכובוצקי

ממצוייני ישיבת מיר. קבל כתב רבנות מקהילת בהנצב׳ץ אשר תקפה לאחר מאה ועשרים שנות אביו ששב אז על כסא הרבנות. עובדה, המלמדת כי ניכר בבחירתו שנועד לגדולתו ונצורות.

שמואל סניפושטקי

תלמיד ישיבת מיר. חד"ת שלו התפרסמו בירחון „כנסת ישראל", בענין הגונב מן ההקדש פטור מכפל. בשנה שניה תרצ"א חוברת ד'.

מרדכי קרפנשפרונג

פרסם אף הוא חד"ת בירחון הנ"ל, בדין ארי שטרף ואכל ברשות הרבים.

הרב מאיר פרץ סילצקי

ממצויני ישיבת מיר. מוכר בעולם הישיבות בכינויו „פרץ טראבער" — עיירת מולדתו) היה חריף ובעל הבנה זכה חודרת לעומק הדברים. נשא לאשה מן העיירה דרבנה את בת התורני הנכבד שמעונוביץ, ששלח את בניו לישיבות וגהיו מפורסמים בעולם התורה והרבנות.

רבי מאיר פרץ נרצח ברובזניץ ביחד עם קדושי העיירה דרבנה שגורשו לשם על ידי הנאצים, בכ"ג בסיון תשכ"ג (1942).

הרב אפרים מרדכי גינזבורג

בישיבת מיר הצטיין בשקדנותו המופתית וביגיעותו העצומה. בא לבריסק וזכה לצקת מים על יד הגאון יצחק זאב סולובייציק. היה עדין נפש, צדיק וחסיד בכל דרכיו. היה עושה נפשות לתורה ומלהיב בני הנעורים ללימודה.

הרב יצחק אליהו ברנשטיין

תלמיד וותיק של הגרא"י פינקל. חבר ספר בשם „הערות" ובו הערות הארות, על סוגיות שונות בש"ס ובדברי המפרשים. קו מעניין בתוכן הספר ועל כן נודעת לו חשיבות נוספת, הן הערותיו לספר של ר' חיים הלוי מבריסק, בענין „גיד אסיק" בענין "יו"ט שני של גלויות" בדין „הכנה דרבה" ועוד.

הרב חיים מיליקובסקי

מתלמידיה המובחרים של ישיבת מיר. חתנו של האדמו"ר מאמשינוב. הקים ישיבה בשם „שם עולם" ע"ש האדמו"ר מאמשינוב. הוא הכניס לישיבה חסידית זו את הרוח הלימוד הליטאי, שיטת ההבנה החודרת להעמקה.

ספרו הראשון „ברכת ראובן", עורר תגובות רבות. גדולי תורה השיבו למחבר ופלפולו בדבריו. בספרו השני הוא מתאמץ להעמיד אמיתות דבריו.

רבי חיים שלמה זימני

יליד העיר לומזה בשנת תרס"ו. מספר שנים למד בישיבה שבעיר זו. בשנת תרפ"ה עלה לארץ יחד עם הוריו, אך לאחר הפרעות בתרפ"ט, חזר איתם לפולין. במשך שנות השהות הקצרות בארץ למד בישיבת לומזה בפתח תקוה, וכן בישיבת סלבודקה חברון.

לאחר שובו לפולין, נכנס לישיבת מיר, לאחר נישואיו עם בת העיר לומזה המשיך בלימודיו התורניים בכולל האברכים במקום מיסודו של הגאון ר' אהרן יוסף באקשט, — רב העיר. כמו כן בא הרבה לעיירה דובנה הסמוכה — לשם עברו הוריו ובה ניהלו טחנת קמח חשמלית — כדי להתמחות בהוראה אצל האב"ד הרב הגאון ר' אביגדור ביאלוסטוצקי.

נתקבל לאב"ד בנויר (ליד אוטרוב) במקומו של הרב הג' ר' יעקב מרקביץ שעלה אז לארץ והשתקע בבני ברק.

ר' חיים עבר לאחר זמן קצר לקהילה הוותיקה והמיוחסת בודקי, ונספה יחד עם בני קהילתו בשואת היטלר.

ר' ישראל אריה קושלבסקי

נולד בשנת תרנ"ה לאביו הגאון ר' עזריאל זעליג, רב ומו"צ בעיירה אוגוסטוב פלך סובאלק). קיבל חינוך תורני בסיסי בבית אביו. לאחר מכן למד בישיבה המקומית בסובאלק, בה היה אותם שם ר"מ הגאון ר' טוביה.

משה שושקס

אביו, ר' ישראל שושקס, היה מלמדני ונכבדי העיירה טיקטין. בנו, משה למד שנים מרובות בעיירה מיר. היה מבין היחידים מאנשי הישיבה שדאג לארגונה של היהדות הדתית החרדית במיר. וזה לפי הסכמת רמ"י ומנהלי הישיבה. הוא פעל רבות הן בביסוס החינוך הדתי, על ידי שפורים במישורים תורניים ופדגוגיים כלליים בתלמוד התורה המיראית.

ר' חיים ברקוביץ

נולד בוושנובה, בשנת תרע"ז ונפטר בניו יורק בשנת תש"י. בן 33 במותו. למד בישיבות לידא ראדין ומיר. ניצול השואה יחד עם תלמידי ישיבת מיר דרך שנחיי. אתם ביחד עבר בכל דרך הנדודים על פני רוסיה כולה.

הגאון רבי אהרון יעקובוביץ

נולד בשנת תרס"ה לאביו הגאון ר' אלחנן, המפורסם בעולם הישיבות בכינויו „ר' חנא גריוזער". (פרטים עליו בפרק על המוסר בישיבת מיר). מצד אמו היה ר' אהרון, ממשפחת זקהיים, ונכד ה"שי למורא" על מסכת בכורות. נפטר בשנת תשל"ג בהותירו אחריו דור ישרים יבורך ה'.

ר' משה מילשטיין

היה ידוע בכינוי משה המרשאי. רב צעיר, יפה תואר וגדול בתורה. כמו כן היה משכיל ויודע שפות בעל קול ערב ורבים התענגו לשמוע את קולו בלמדו, וכן בעוברו לפני התיבה, היה מעורב עם הבריות ובקי בהוויות העולם. היו לו חמישה ילדים וכאביהם היו כולם יפי תואר. ישב שלוש עשרה שנה על כסא הרבנות בעירנו והרב האחרון בעיירה, אשר הושמדה על ידי הגרמנים, ובתוכם ר' משה אשתו, שני בניו ושלושת בנותיו.

הרב דוד קראנגלאס

נולד בקוברין בישיבת מיר השקיע את כל כחותיו בלימוד התורה, ושמו התפרסם לתהילה בשם „ר' דוד הקובריגאי". התייסר בכל נדודי הישיבה, דרך ערבות רוסיה לשנחיי, ומשם הגיע לארצות הברית.

בארצות הברית תפס את מקומו הראוי לו כר"מ ומנהל רוחני בישיבת „נר ישראל" — באלטימור. רבי דוד נחשב לאחד ממקימי עולה של התורה בבאלטימור. ומטובי המשפיעים הרוחניים. מצא מסילות ללבות התלמידים הרבים שהתקבצו בישיבה מרחבי ארצות הברית ומאירופה.

רבי דוד נפטר במוצש"ק פרשת ויגש בתשל"ג. וכבוד גדול עשו לו במותו כשקהל רב נהר אחרי־מיטתו. ועליו נמנים גדולי הרבנים, ראשי ישיבות וותיקי חבריו, משנות לימודיו במיר ומתקופת הנדודים.

השאיר אחריו ברכה חד"ת רבים על הש"ס ובמוסר. שם הספר „דברי דוד".

הרב שלמה בורשטיין

נולד בטיקטין. חניך ישיבת מיר ועמה נמלט אל החופש בזמן מלחמת העולם השניה, דרך שנחיי והגיע משם לניו יורק. משם הגיע לאורוגווי ונהיה בה לר"מ ומנהל ישיבת הרב קוק במונטווידיאו.

במשפחתו הצטיינה במיוחד אחותו ליבה, בוגרת סמינר „בית יעקב" בקראקא,

שגילתה כשרונות יוצאים מן הכלל, ומשכה את תשומת לבם של גדולי הדור שתלו בה תקוות רבות. רבי ברוך בער זצ"ל אף מסר בידה חינוך ילדי משפחתו. משכה בעט סופרים ושיריה התפרסמו וזכו להערכה. היתה מאורסת לאחד מן האריות בישיבת ראדין, רבי שלום טרק.

ונספו בשואה, הי"ד.

ר' ירוחם וויזל

נולד לאביו הרב הגאון דוד מברנוביץ. תלמיד ישיבת מיר אשר נספה יחד עם שלושים מחבריו לישיבה, שעה שיצאו ליפן, עם פרוץ מלחמת יפן—ארה"ב ועקבותיהם נעלמו.

רבי חיים לייב מישקובסקי

בנו של הרב הגאון ר' חזקיהו מישקובסקי, רב ואב"ד זאלודוק וקרינאק. ראשית חינוכו בישיבה המכינה בגרודנה. זמן קצר אף למד בישיבה הגדולה שם שמע שעורים מפי הגאון רבי שמעון שקופ זצ"ל. בשנת תרפ"ג למד בישיבת מיר שם היה ממקורביו של ר' יחזקאל לוויגשטיין.

חיים ברקוביץ

נולד בוישנובה בשנת תרע"ה ונפטר בניו־יורק בשנת תשי"ג. למד בלידא ראדין ומיר. ניצל מן הישיבה יחד עם בני ישיבת מיר ודרך שנחיי, ועשה עם בני הישיבה את דרך הנדודים שלהם על פני כל רוסיה עבר יחד אתם בכל תחנות המזרח הרחוק.

ר' חיים סירוטה

נולד באנטיפוליה. תלמיד הישיבה במיר ואחד מן המצויינים בתקופת לימודיו בה. עוד בצעירותו הפליא את כל שומעיו במוחו החד. היה למדן גדול. הצטיין גם במידות תרומיות. אהוב למקום ולבריות.

נשא את בתו של הגאב"ד ר' שמחה וולפזון. עסק בפרקמטיא וקובע עתים רבות לתורה. הגיד שעור קבוע בגמרא לפני הלומדים וחשובי העיירה, אשר אהבו אותו מאד. שעוריו יצא להם שם בהסברתם הנפלאה, וגרמו עונג לכל השומעים.

הרב אברהם משה בלומנקרנץ

נולד בשנת תרל"ב. הוסמך להוראה על ידי הגרא"י פינקל, בשנת תש"ו הגיע לארצות הברית התמנה בה לרב, חבר הוועד הפועל של אגודת הרבנים ושל וועד הרבנים של העיר ניו יורק רבתי.

הרב יוסף שר

בנו של הגה"צ ר' יצחק אייזיק שר שהיה ר"מ ומנהל רוחני בישיבת — „כנסת ישראל" בסלבודקה ובערוב ימיו מקומם הריסות ישיבתו הקודמת בבני־ברק — ארץ ישראל.

רבי יוסף שר למד בנוסף לישיבת מיר גם בישיבת סלבודקה וכן בישיבת הברון. עורך ירחון „כנסת ישראל" המוקדש לתורה ולמוסר. שם התפרסמו גם חידושי תורה פרי מחשבתו.

היה חתנו של ר' אברהם ישעיה רודניק מנכבדי וועדשאני. נספה בשואה במחנה הריכוז בריגה.

ר' שבתי אלפרט

נולד בזיטל. מצויין בכשרונותיו, בדרשנות ובלמדנות. למד במיר מספר שנים. נתמנה לרב בפאלונקי. היגר אחר כך לארצות הברית והשתקע בניו־יורק, בה שימש כרב באחד מבתי הכנסת.

בזמן לימודו במיר היה גם ר"מ בישיבה הקטנה המקומית שהיתה מכינה לישיבה הגדולה.

ר' מרדכי פיין

בנו של הגאון ר' יהודה לייב פיין אב"ד סלונים. נולד באושמינה. בין השנים תרפ"ב — תרפ"ג למד במיר.

ר' מרדכי הצטיין בנימוסיו ואצילות רוחו. וקנה לב הכל במדת ההטבה לזולת, והכל העריכוהו על הבנתו הדקה בלימוד התורה.

ר' זלמן רביץ

נולד בבריסק, לאביו משה רביץ מיקירי טיקטין היהודית. למדן וירא שמים. זמן מה היה שד"ר של ישיבת וולוין. ר' זלמן למד בישיבת קלצק. לאחר נישואיו עם בת העיר מיר עבר ללמוד בישיבה בעיר זו.

עם פרוץ המלחמה עבר לווילנא, שם נאסר והיה כלוא בבתי כלא ברוסיה במשך עשר שנים. לאחר המלחמה חזר לפולין. חי כיום בארצות הברית. אשתו ובנו נספו בשואה.

הרב שמעון שוואב

רב באיכנזהויזן בגרמניה ובבלטימור, כעת רב בית הכנסת החרדי מיסודם של יוצאי פרנקפורט בניו יורק. זו הקהילה שרבה הראשון הוא הרב ד"ר יוסף ברויאר, ב"ר רבי שלמה זלמן ברויאר.

הרב אונטרמן

בנו של הרב הראשי לישראל.

הרב ח. י. רוטנברג

בנו של הרב הגאון אב"ד קהילת מחזיקי הדת באנטוורפן.

ד"ר קצנלבוגן

בנו של הגאון ר' דוד טעבל אב"ד מוסקבה. חניך אוניברסיטה בגרמניה ובא מברלין ללמוד לתקופה מסויימת בישיבת מיר.

שמשון ביקל

בן העיר ברלין. לפני כן למד בישיבת הרב הופמן בפרנקפורט.

מר בלוי

יליד המבורג, בנו של ד"ר ארמין בלוי. מורה בבית הספר הריאלי החרדי (תלמוד תורה) בהמבורג.

נחמיה גיטלסון

נולד בסוונציאן ב־1853 ונפטר בשנת 1932. מלבד בישיבת מיר למד גם בוולאזין.

הרב חיים מאיר גיטלסון

תלמיד וותיק של גדולי ישיבות המוסר סלבודקה טלז ומיר. נפטר י"ט שבט תשל"ג.

חתניו: הרב נריה מכפר הרואה, ופרופסור גילת.

פרק טז

המוסר בין כתלי הישיבה

ישיבת מיר קנתה לה שם עולם וחרותה בלב דורנו בזכות עיצובה המוסרי המיוחד, שהוסיפה עוד אבן חן נוצצת בכתר שיטת המוסר מיסודו של רבי ישראל סלנטר.

אולם לא כך היו הדברים בתחילה, כאמור התנגד רבי אליהו ברוך קמאי ללימוד המוסר בהתאם לשיטה זו כי חשש מכל חדש ומכל חידוש. אבל גאון אדיר זה גם לא הפריע להתפתחות הבלתי נמנעת של בוא הישיבה בברית המוסר, וזאת, הרבה בגלל חתנו הדגול רבי אליעזר יודל פינקל בנו של הסבא מסלבודקא.

שרידי תקופת ר' חיים לייב

התנאים בישיבה היו בשלים למהפכה ברוכה זו. מצבם הרוחני וההתנהגותי של חלק גדול מאד מתלמידיה היה מוזנח ובכי רע, רוחות המהפכה הסוציאליסטית קומוניסטית של שנת 1905 ניסרו חריפות בחלל העולם והצעירים התמסרו בשכרון לרעיון המבטיח את גאולת השוויון בעולם, רוחות אלו פרצו בעוז גם אל כתלי הישיבה. לא פעם קרה שסוציאליסטים היו באים לישיבה ובעזרת בעלי ברית סמויים בתוך הישיבה היו מעוררים שערוריות, שוברים שמשות מנפצים עששיות לאורן למדו תלמידי הישיבה בלילות. גם ספרות שמאלית ופרוקלאמציות סוציא־ליסטיות הופצו באולם הישיבה, ובלבלו את מוחם של התלמידים אשר לא יכלו להתעלם מן הסערה שדעות מלהיבות אלו יצרו בנפשם.

מנהליה הרוחניים של הישיבה, אלו שהיו אמורים, לנווט את התלמידים ולדאוג יד שמט ממנה הרסן והשלטון על המתרחש בישיבה.

מנהליה הרוחניים של הישיבה, אלו שהיו אמורים, לנווט את התלמידים ולדאוג לרוחניות התלמידים, היו בני דורו של ר' חיים לייב טיקטינסקי (הלא הם ר' שלמה ור' חיים הבוחנים [פארהערער] ור' יידל המשגיח). אלו לא מצאו מסילות

ללבם של הצעירים שנולדו בתוך עולם שונה. ודרכם לא התאימה לתקופה הסוערת של ערב המהפכות הגדולות. אשר דרשו גם גישות חדשות בלימוד התורה ובקניית היראה. עתיקותה של ישיבת מיר היתה לה עתה לרועץ, בעוד אשר הישיבות שנוסדו שנים רבות אחריה (טלז, סלבודקה, סלוצק, נובהרדוק ואפילו הוותיקה שבהן ראדין) הסתגלו היטב לרוחות החדשות וידעו כיצד להילחם נגדן על ידי ריענון שיטות לימוד והכנסת לימוד המוסר.

ראשוני המוסר

המשגיחים הותיקים הנ"ל הבינו כי הגיע שעתם ללכת, והמצב הרוחני היה כה מיאש שהאוירה כבר היתה בשלה אפילו להכנסת לימוד המוסר.

ראש הישיבה הגראב"ק עשה באותם ימים מעשה שהיה חסר תקדים אשר קודם לכן לא נעשה והוא שספח לישיבה מספר מצומצם של אברכים נשואים שלמדו במסגרת הישיבה והשתתפו בשעורי ראש הישיבה. המטרה היתה שאלו יאצילו מהודם ומרצינותם של אברכים נשואים על התלמידים הצעירים.

בין האברכים אלו ניתן למנות תלמידים מצויינים כמו ר' אהרן יעקב קלפפיש מוורשה (חותנו היה הגאון ר' דב מנחם רגנסברג אב"ד זמברובה, שהיתה לו גם קרבת משפחה לגראב"ק שכן שניהם התייחסו לגאון ר' אליהו ראגולער ולאחי הגר"א ר' אברהם בעל „מעלות התורה") וכמו האברך השני ר' אלחנן מגריוואי (פרבר ליד דווינסק), אשר היה מפורסם בישיבות בשם „העילוי מגריוואי".

ר' אלחנן זה למד תקופה קצרה קודם לכן בבית התלמוד בקלם, על כן נחשב הוא לראשון משפיעי המוסר בישיבת מיר. כי נהג לתרגל במקום מיוחד קבוצות מצומצמות של תלמידי ישיבה צעירים בדרך הלימוד המוסרית, הקובעת שעה קבועה כל יום של לימוד ספר מוסר בהתלהבות ובהתבוננות. וכך החלה

---

1) לא הכל ראו בעין יפה שינוי ערכין זה שחל בישיבה, הרי מאמר מתוך „הזמן" שנת תרס"ט, המביא לנו משהו מאוירת הימים ההם:
„כידוע מתקיים פה בית אולפנא עתיק אשר עוד מעט ותמלאנה מאה שנה ליום הוסדו. בעשרת השנים האחרונות בעת שהרעיון הציוני התחיל להתפשט ולהתפתח בין שדרות עמנו רכש לו הרעיון מקום נכבד גם בחוגי ה„ישיבה". והרוב היותר גדול מקרבם התחילו להתעניין בהספרות העברית וכל ספר עברי חדש היה נפגש מהם בעונג וחבה.
אולם לפני שנתיים נחלץ פתאום מצב בני הישיבה לרעה וירד פלאים. כל תלמידי הישיבה הקודמים גורשו מפה ואפילו המשגיחים הקודמים הוסרו ממשרתם (אחד מהממשגיחים האלה הוא נכד הגאון ר' חיים יהודה לייב זצ"ל ואשר היה ר"מ באותה

שיטת המוסר לקנות לה את מעמדה בישיבה. כשרבי אליעזר יודל פינקל תומך ללא הרף במגמה זו ולידו עומדים קבוצת הסלבודקאים אשר נשלחו על ידי אביו „הסבא" הרנ"צ.

אולם להכרה רשמית מלאה זכה המוסר עם מינויו של המשגיח הראשון.

הישיבה חמשים שנה ונכדו המשגיח בעצמו שמש במשרתו זו יותר מעשרים שנה) ותחתם הובא מחנה גדול של „מוסריים" מסלבודקה ומשגיח מוסרי בראשם, שהוא המנהל הראשי שלהם, ומנו אז והלאה היתה הישיבה למחלקה של „המוסריים" מסלבודקה במלוא מובן המלה. עד כי תלמידים חדשים אינם מתקבלים פה כלל ורק לעת הצורך מביאים לכאן בחורים מסלבודקה או שולחים מכאן לשם.

הנגי חושב למותר להרבות בדברים על אדות מזגם ותכונתם וכח השפעתם של ה„מוסריים" כי הרי לא עתה נולדו. אולם בכלל אוכל להגיד, כי האיש אשר לא ראם מעולם ואינו יודע אותם כלל לא יאמין כי יסופר, שגם בעתים הללו נמצאים בין ששדרות עמנו צעירים פראים וריאקציונים כמותם.

על פרטי הנהגת הישיבה, מנהיגיה וסופריה אדבר במכתבי הבא.

פרק יז

רבי שלמה זלמן דולינסקי — המשגיח הראשון

אחד המשפיעים הראשונים, שהאצילו מרוחם המוסרית על ישיבת מיר, היה רבי שלמה זלמן דולינסקי, הידוע יותר בכינויו „ר׳ זלמן ראדינר״. לא זכה עולם התורה ליהנות שנים רבות מאור תורתו, מגועם אישיותו, מברכתו המוסרית, כי נקטף האיש בדמי ימיו. אך, גם שנות פעולתו המעטות הוציאו לו שם בארץ, כאחד מגדולי אצילי הרוח, הנעלה במעשיו, המקורי בהגיגיו, ואשר מעוף מחשבתו הרקיעה שחקים.

רבי שלמה זלמן נולד בעיירה אליטה לאביו ר׳ זכריה מנדיל כץ — רב העיירה זמן מה לאחר לידתו עבר האב לכהן כרב בעיירה רדין, מקום מושבו של הסבא קדישא — „החפץ חיים״.

אביו שהיה גאון ובקיא מופלא בש״ס (עד כי אמרו עליו שהוא פוסק ישר מתוך הש״ס) שלח את בנו זלמן בצעירותו ללמוד לבית תלמידו של ר׳ שמחה זיסל בקלם. שם, במוסד מפואר זה, קיבל את חינוכו היסודי. רבי שמחה זיסל קרב אותו ביותר וחבבו. הוא הבחין באפשרויות הטיפוח של אישיות מוסרית מזהירה.

ר׳ זלמן בא בברית הנישואין עם בתו של בעל האחוזה, הנדיב וירא האלוקים, ר׳ שאול בונר. (באחוזתו היה ר׳ שמחה זיסל מבלה בחדשי הקיץ) וגם לאחר נישואיו המשיך לעלות במעלות התורה והמוסר — בקלם, והוא סמוך על שלחן חותנו הדגול.

כאשר ירד חותנו מנכסיו, פתחה אשתו של ר׳ שלמה זלמן חנות מכלת, ועם כי היה מחליף אותה מדי פעם בפעם, הרי עסקו האחד והיחידי היה התעמקות בתורה ובמוסר.

בהיותו בן שלושים, בשנת תר״ס נתמנה למשפיע רוחני בישיבת „כנסת ישראל״ — בסלבודקה. הוא הובא לשם על ידי הגרנצ״פ „הסבא מסלבודקא״, במטרה לקרב את גדולי התלמידים לרוחה של שיטת המוסר.

כותב הרב דב כץ „בתנועת המוסר": „ר' זלמן נתגלה כמחנך בחסד עליון, הוא היה מחונן מטבעו כפסיכולוג וידע לחדור אל תוך כוחות הנפש הפנימיים והודות לזה מצא מסילות ללבו של כל אחד וכיוון את גישתו החינוכית לפי דרכי ורוחו. ויותר ממה שחינך במדברותיו, השפיע בנועם הליכותיו, בלבביותו ובמגעו עם כל תלמיד ותלמיד". (תנועת המוסר ח"ה עמ' 133).

בשנת תרס"ז נשלח על ידי הגרנ"צ לישיבת מיר, בראש קבוצת אברכים, במגמה לכבוש ישיבה זו לשיטת המוסר, להעלות בדרך זו את רמת היראת שמים שבה.

היה זה בתקופת כהונתו של רבי אליהו ברוך קמאי, כראש הישיבה. הוא לא הסכין לארחות שיטה זו והיא היתה מיותרת בעיניו. אולם, בהשפעת חתנו הדגול הלא הוא בנו של „הסבא בסלבודקא" הגאון רבי א. י. פינקל, הסכים לתת דריסת רגל לשיטה החינוכית החדשה בין כתלי הישיבה, והיא הפכה ברבות הימים ליסוד מוסד בה.

„הסבא מסלבודקא" לא טעה בבחירתו. רבי זלמן חולל אמנם נפלאות בתקופה הקצרה בה שהה בישיבה זו. הוא הצליח להתגבר על ההתנגדות העזה שהקבילה את פניו, הן מצד הרמי"ם והן מצד בחירי תלמידים. לאט לאט, פילסה תורת המוסר נתיבות, אל לבות התלמידים, כאשר מוקד ההשפעה וסיבתה הישירה, אישיותו המקסימה והמופלאה של ר' שלמה זלמן רדינר.

בשנת תרס"ח חלה רבי זלמן אנושות, ואפסה התקוה לחייו. שלוש שנים התייסר ביסורים איומים. ואז התגלתה אישיותו המוסרית במלוא עצמתה. מעולם לא נתן ביטוי חיצוני למכאוביו. המשיך ככל יכלתו לעסוק בתורה ובמוסר, המשיך לחדש רעיונות מוסריים למכביר, והיה שקוע תמיד בהרהורי תשובה.

בשנת תר"ע, בתשעה באב, שבק חיים לכל חי.

וכה ספד לו בין הסופדים, אחד מגדולי מיר, הרב יחיאל יעקב ווינברג:

„דמעה אחת על ארונו".

„ומצא בה איש מסכן חכם ומלט את העיר בחכמתו ואדם לא זכר את האיש המסכן — ההוא". (קהלת ט').

ר' זלמן — נפלא היה האיש ונפלאים היו חייו. כולו „סוד". סוד טמיר ונעלם. לא ידעהו איש בחייו מכל שכן — במותו.

בודד היה האיש עוד בהיותו בחיים להצטמצם, להתכווץ, להתקטן, ממש להצחיק את עצמו, את ישותו, שלא יכירנו איש, שלא ימשוך עליו עין רואים. עברו עליו בני אדם ולא הרגישו לא ראו מאומה!... ואיך ירגישו? „הסוד"

— הלא סוד הוא, טמיר ונעלם ואין לזרים חלק בו. בעל „הסוד" טמן את סודו בחובו, העלימו מעין רואים, כי אמן היה המנוח בכך, אמן המגיע לידי קוסם. נגלה היה בתכנית הנגלה. פשוט היה בתכלית הפשטות. ואף על פי כן — כמה רחוק, רחוק היה מאתנו!...

ר' זלמן! ר' זלמן! דמעה על ארונך...

התבכו אתי אתם הקוראים? חלילה לכם.

אל תבכו למת הזה שכל רצונו — הסתר דבר ואל תרגיזו את ארונו בדמעות שלא באו אצלו כנסכים — נסכים על מזבח ה'...

אל תנודו לו„ לא. אל תנודו — חייו המלאים שמחה ואהבת ה', מוחאים נגד זה מחאה נמרצת!

הידעתם אותו? לא? מדוע לא ידעתם את הסוד הנפלא הזה שהתהלך ביניכם? שמו לא היה מצלצל. זוג לא נתלה על צווארו.

„מה" היה ו„מי" היה? רב? לא. ו„מה היה? — שלהבת! כן, שלהבת בוערת היה האיש הנפלא, ובפתיל הנשזר ונטוה מעורקי לבו הבוער הדליק את הנר ב... לב הצעירים.

ידע „בעל הסוד" הגדול הזה את „סוד ההדלקה". ידע ידוע, כמו שלא ידעהו אחר, יעשה בכוחו נפלאות בנשמת הצעירים.

והנה — ניתק הפתיל, כבתה השלהבת, והסוד נעלם!

ההניח מה אחריו? — קבא דמוריקא! אבל לא! גדולה הירושה להניח!

עשרות ומאות תלמידים עוטרים את הארון ו...מבכים? לא! גזר שלא יבכו אלא יזכרו! ומזכירים שמו בסלידה, ברטט ובחרדת קודש, וכששמו יוצא מפורש מפי החבורה נקפצים ונשבעים: לשמור, כאת „בבת העין", את הנר הנדלק...

ר' זלמן! גנוז הוא אשך ושמור בנשמת הצעירים. חתומים דבריך וחרותים על לבות הצעירים שגדלת. לא! על אם הדרך לא יעמדו חלילה, אחור לא ישיבו. הלאה יסעו, הלאה, ואורך — לפניהם...

צר לי אחי ר' זלמן, כי נעמת לי מאד. לא אדבר, לא אגלה „סוד" כמוס... חלילה לי, ר' זלמן!

אולם כה מעיק. כה מחניק. רק דמעה אחת!

פרק יח

רבי שמואל פונדילר — מבסס המוסר

הרב הגאון ר' שמואל פונדילר נולד בברזין (מחוז בוברויסק פלך מינסק) בשנת תרל"ה. אל אותה עיירה הזדמן פעם ר' ישראל מסלנט, ואמו הביאה את בנה האחרון אל הגאון מייסד שיטת המוסר. ר' ישראל ברכו שיהיה לגדול בתורה ואף יעץ לאמו בדבר חינוכו, ואכן, הנער הזה אשר סגולות נפשו היקרות, רגישותו וכשרונותיו הנעלים ניכרו בו עוד בינקותו — זכה לחינוך ולטיפול כראוי, ואף ברכת הצדיק עמדה לו עד כי היה לאחד מגדולי המוסר בשיטת ר' ישראל.

למד בישיבת סלבודקה, והפך לתלמיד מובהק של „הסבא" מסלבודקה. אשר פקח עליו עין הדריכו והעניק לו משפע תורת המוסר, עד כי הפך לדבוק בשיטת רבו. „הסבא" אשר רצה בהתעלות תלמידו המיוחד הזה, שלחו לתקופת השתלמות לבית המוסר בקלם אשר היתה אז עוד תחת הנהגתו של חכם המוסר ר' שמחה זיסל.

וכך נמזגו באישיותו של ר' שמואל התכונות והסגולות של שני בתי אב אלו במוסר.

עוד בהיותו אברך צעיר נתמנה כמשגיח רוחני בישיבת טלז המפורסמת וזאת לפי המלצתו המיוחדת של רבו „הסבא" מסלבודקה. בישיבה זו היה עליו להיאבק עם רוחות המרד הקשות נגד שיטת המוסר, והוא בנועם דבריו, בתבונת לבו, ובאצילות מדותיו הצליח להשקיט את סערת ההתנגדות ולהעלות את רמת הרוחניות והמוסר של הישיבה.

בחורף תרס"ט נקרא לישיבת מיר, היתה זו הוראתו המיוחדת של רבו „הסבא" שקראה לו ללכת לישיבה זו אחר שהמשגיח שלה ר' זלמן שכב כבר באותם הימים על ערש דווי.

על ר' שמואל הטיל „הסבא" את המשימה להחדיר את המוסר לישיבה ולהכשיר את הקרקע לכך שגם ישיבה זו תסתפח אל הישיבות המוסריות.

ר׳ שמואל הצליח כאחד הצעדים הראשונים, להשפיע שהגרא״י פינקל חתן הגראב״ק ובן הסבא מסלבודקא יתחיל לומר שעורים קבועים בישיבה. זו היתה תחילת דרכו של הגראי״פ אל ראשות הישיבה וניהולה המוצלח במשך עשרות השנים לאחר מכן ועד להסתלקותו בירושלים.

רבי שמואל שהה בישיבת מיר רק תקופה קצרה, אולם די היה בתקופה קצרה זו כדי להטביע את חותמו על הליכות הישיבה ולקרבה צעד נוסף לקראת הפיכתה לישיבת מוסר במלוא מובן המלה.

רבי שמואל חזר לישיבת טלז, ולאחר שהתבסס מעמד הגרי״ל בלוך עזב את הישיבה וקיבל על עצמו משרת רבנות בעיירה הליטאית וואַרזאַן הסמוכה לממל וכיהן כשנתים שלוש.

בזמן מלחמת העולם הראשונה גלה מעירו ועבר לעיר מולדתו ברעזינה. עד שנת תרפ״א שהה בה. בתחילת המלחמה היה גם מבלה במחיצת רבו הרנ״צ שהיה בגלות במינסק.

בשנת תרפ״ב נתמנה כרב בריטובה הסמוכה ולוואַרזאַן. ושם בריטובה מצא כר נרחב לפעולותיו בשטח הרבצת התורה ושיטת המוסר.

בשנת תרפ״ז עלה לארץ ישראל ושימש כמנהל כולל האברכים הראשון בתל אביב „היכל התלמוד״. הוא חזר לאחר שהות מה מתל אביב לעיירתו כדי לחסל ענייניו ולעלות ארצה עם בני משפחתו. אך המאורעות שפרצו בשנת תרפ״ט עכבו את בצוע התכנית.

בשנת ת״ש שוב נקרא לבוא ולנהל את הכולל בתל אביב, אולם בעוד הוא עסוק בהכנותיו השיגתו השואה האיומה בה נספה יחד עם קהילתו בבית הכנסת שבריטובה. ועולם התורה והמוסר אבד את אחד האישים המצוייניים שגילמו באישיותם הזכה את כל הטוב והנעלה שבשיטת המוסר הליטאית.

פרק יט

המשגיח

הקדמה

המוסר מיסודו של רבי ישראל סלנטר כבר כבש לו את מקומו בישיבה זו. הקרקע הוכשרה לכך על ידי הקודמים להם הקדשנו את הפרקים הקודמים. הכל היה מוכן שגם ישיבה קדושה זו תיהפך למבצר המוסר והיראה ושתשפיע מאורה ומרוחה על כל לומדי התורה באשר הם שם, כשם שהשפעתה בתחום לימוד התורה חרגה הרבה מעבר לגבולות העיירה הקטנה.

ישיבת מיר חיכתה לאישיות הכבירה שבמעוף רוחה, ובגדלותה התורנית מוסרית, תרים אותה אל על, אל פסגות גבוהות גבוהות של תורה, מוסר ויראת שמים.

והאדם הגדול בענקים הופיע בתחומי הישיבה ופעל בה בעיקר בין השנים תרפ"ד עד תרצ"ו שנת פטירתו, והאיש אשר עליו כתב הגה"צ רבי אליהו אליעזר דסלר „אחד המיוחדים בגדולי המעמיקים אשר ידעתי בדורי, חכם וקדוש" (מכתב מאליהו ח"א עמ' 117) העמיק את אחיזת המוסר בישיבה זו, והרחיב את גבולה עד כי הפכה במשך הזמן לראש המדברים בישיבות הקדושות בפולין וליטא.

תולדות

הדברים הבאים על רבי ירוחם זצ"ל, כתבתי לפני שנים ארוכות ורובם מתוך התרשמות וחוויות אישיות, של שהיה בישיבת מיר במחיצת צדיק וחכם מופלא זה, ואני מביא אותם כלשונם, כי לא נס ליחם ולא פג טעמם.

ר' ירוחם הלוי נולד בליובאן, מחוז באברויסק, בשנת תרל"ג לערך. למד תורה בישיבת „כנסת ישראל", בסלבודקה והיה משומעי שעוריו במוסר של ר' נטע צבי פינקל, הוא ה„סבא מסלבודקא", לימים התחבר לאישי המוסר הידועים של „תלמוד תורה" של קלם, היה ממקורביו של ר' שמחה זיסל ור' צבי הירש

ברוידא. נעשה לראש המדברים בשיטת המוסר, בהסברת חידושיו ואישיותו המופלאה ובהדרכת הצעירים התורניים. כל זאת עוד בהיותו אברך בקלם. אז כבר השפיע על אנשי המוסר להכירו בגדלותו.

פעולתו הראשונה של ר' ירוחם היתה בישיבת „חפץ חיים" בראדין ובשנת תרע"א נקרא אחר כבוד לכהן פאר בישיבת מיר. שיחותיו במוסר השפיעו על חוגי תלמידיו, הם האזינו למוצא פיו בתשומת לב והתרכזות עיונית והם נשאו ונתנו בדבריו שהטיף בשעורים של מוצאי שבת ובימי התשובה של חודש אלול. השיחות נסבו על פרקי מחשבה עיוניים בתורת האדם ובמהות המצוות הנוגעות בערכי המוסר הישראלי המקורי. שיחותיו העמוקות לא היו מובנות ומפורטות לבני הישיבה הצעירים והם היו צריכים להתעמק בדבריו עד שירדו לסוף דעתו וקלטו את יסודות רעיונותיו. ובכל אשר התעמקו בדבריו מצאו בהם טעם והבינו את משבצות מחשבתו.

היו גם שהתחילו להאזין לשיחותיו המוסריות מתוך סקרנות בלבד. ומבלי משים נעשו הסקרנים כרוכים אחרי דבריו.

ידע ר' ירוחם לכוון השפעתו במיוחד על כל תלמיד ותלמיד ולחדור לתוך נפשו של הצעיר, ולכוון את דרך חינוכו, עינו של ר' ירוחם היתה צופיה על מהלך חייהם של בני הישיבה בכל המובנים. הוא דאג לסידורים ולהכשרתם לקראת החיים, היה פטרונם הרוחני וייעץ להם בדרך עתידם. תלמידיו שיצאו מן הישיבה נשארו בקשרים וביחסים תמידיים עם רבם ובאו לפרקים לבקרו בישיבה.

עם פטירתו של „הסבא מסלבודקא" היה ר' ירוחם לבר סמכא הראשי בתנועת המוסר. מישיבת מיר נמשכה השפעתו וכל רעיון חדש של ר' ירוחם היה בוקע ומפלס לו דרך בשאר ישיבות ואף המנהלים הרוחניים בישיבות הוותיקות שלא היו מתלמידיו התחשבו בדעתו בעניני הנהגה רוחנית והיו סרים אליו להתייעץ בענינים אלו.

הקו העיקרי בדמותו של רבי ירוחם משגיח ישיבת מיר, היה התמזגות המוח והלב. מצד אחד היו כל רעיונותיו והגיגיו מושתתים על שכלתנות עמוקה. הבנה זכה וברורה לפי כללים הגיוניים יציבים וכתוצאה מהשקפת עולם מתוכננת ומבוססת. מצד שני ניחון בלב רגש ועדין מאותם הלבבות שאין בהם אף שמץ אבק חמרני של העולם הזה. ומשום כך, לאור מיזוג מוצלח זה של המוח והלב באדם הדגול ר' ירוחם היה מהלך מחשבתו המוסרית בכל שיחותיו, ולפי התנהגותו ויחסו לבריות, מטבע אחת ששני צדדים לה. התעמרות מחשבתית היודעת לדלות מאוצר התלמודים רעיונות נשגבים מאלפים ולסדרם לפנינו במערכת של כללים

ושיטות קבועות, בתורת ההתנהגות בין אדם למקום ובין אדם לחברו לפי אותה שיטה שקיבל ממוריו בחכמת המוסר, בצירוף טהרת הלב ולהט נפשי בשרשי האמונה והדעת המקוריים, מורשה מדורי דורות.

מזיגה זו היא לאמיתו של דבר הסינטזה המיוחדת במינה של רחמים ודין — דין לגבי עצמו: חשבון נפש פנימי וחיטוטים דקים מן הדקים בנדנודי עבירה. בדיקה חמורה, קפדנית ברחשי הלב וחששנות תמידית לפגמים שהאדם עלול לפגום בדברים שבין אדם למקום, ובין אדם לחברו, ורחמים לגבי הזולת: תום הנפש ולהטה בהשתתפות עמוקה ונאמנה ביחס לאחרים, לא להתבודד מהבריות ולא להתרחק מישובו של עולם.

חובת האדם בעולמו — היה אומר — דורשת רצינות אבל לא אבלות והסתגפות. רבי ירוחם היה דורש לפני תלמידיו לזכור תמיד את מאמר החכם, „ישים אבלו בלבו", הרצינות הגובלת באבלות ובעצבות צריכה להיות חבויה בחטוטים דקים שבלב בלבד, אבל לא להתגלות בחוץ.

האדם כלפי חוץ חייב לעסוק ביישובו של עולם להצטיין בהליכותיו ולהתכון להשפיע על החיים, על ידי התנהגות מופתית תורתית מוחלטת. „ובחרת בחיים" אינה סתם מליצה, אלא חוק שבטבע כיום וכלילה. אבל בנים של בני תורה, להרים את ערך חובות הלבבות שהוזנחו, לשפר את מידות היחיד שעם כל גדולתו בתורה, אפשר שתהיינה פגומות, לנטוע בלב ענוה, קריאה לאדם לתשובה ותפלה לאלוקים. כל הנמצא בעולם והמשתייך לחיי יום יום, יהא חתום בחותם התורה כי כל מה שבחיים הריהו תורה ויש בהם קדושה עילאית. הסתכל הקדוש ברוך הוא בתורה וברא את העולם אומרים חז"ל, הרי שהחיים הם בבואה של תורה ועוד מזכיר תמיד לפני מאזיניו ומקשיביו: אם רוצה האדם להיות הולך אמיתי בדרכה של תורה כל מעשיו צריכים להיות לא לפי ההרגל, כי אם בדרך ההתחדשות כאילו לא עשאם עוד לפני כן אלא כל פעם כפעם הראשונה כעץ, שעליו מוריקים בכל שנה ושנה מחדש. סוף פסוק, קיומי מצוות התורה יהיו בעיניך כביום מעמד הר סיני חדש.

רבי ירוחם „המשגיח" היה הרוח החיה בישיבה. הוא הגיד את שעור המוסר והוא הקרין מאורו במלוא הישיבה וכל בניה לימודי המוסר מוארים באורו. גדולה היתה הערצתם הנפשית של תלמידיו לאיש הזה, כי ראו בו בהליכותיו בדיבורו, בהתנהגותו בנימוסיו וביחסו לאחרים דמות רוחנית מאלפת, שאפילו שיחת חולין היוצאת מפיו לימוד גדול הוא, שכדאי להתבונן בו ולהפיק ממנו מסקנה מעשית להליכותיהם בחיי יום יום. ועד כמה גדלה הערכת הגדולים לר' ירוחם נוכל

לראות ממה שהתבטא עליו הרב הצדיק ר' משה רוזנשטיין ז"ל, שנחשב כתלמיד — חבר שלו — ...הוא היה החומר המסוגל והמוכשר לקבל את האור האמיתי של חכמת המוסר של רבי שמחה זיסל, כחומר הבהיר והמלוטש היטב המקבל קרני שמש, כן הוא החומר הבהיר אשר בו (ברבי ירוחם) האירה שמש חכמת המוסר ושלא נמצא בו שום כתם בלתי טהור, כי בכל מעשיו ודרכיו ועניניו בכל תנומות נפשו כולו יפה ונעים (מספרו של הרה"צ רבי משה רוזנשטיין ז"ל „יסוד הדעת").

דברי הערכה אלו נאמרו על רבי ירוחם בעת הסתופפו בתלמוד תורה בקלם בשנות העשרים שלו. במשך הזמן על ידי העמקה עצמית, דיבוק חברים ופעילותו כמדריך רוחני דגול בראדין יצאו לו לרבי ירוחם מוניטין בכל רחבי הישיבות כהוגה כביר בחכמת המוסר. כפידגוג מובהק וכמשפיע רוחני מוצלח. וכאשר שימש בתפקיד מנהל רוחני בישיבת מיר העתיקה, נהיתה ישיבה זו למרכז התלמודי הגדול ביותר של כל יהדות פולין וליטא.

מחונן היה רבי ירוחם בתכונות של פסיכולוג מצוין היורד לעמקי נפשו של כל צעיר שהתדפק על דלתות ישיבתו ושאף להתבשם מדרכו הרוחנית. כשם שגדול היה בעל „החפץ חיים" במדרגת „שמירת הלשון" כך גדול היה רבי ירוחם במקצוע החנוך וההדרכה. במובן זה היה דומה בהרבה למורו הראשון בחכמת המוסר רבי נתן צבי פינקל מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה בשעתה. אמן הפדגוגיה למופת היה רבי ירוחם. השפעת דברו היתה כבירה אשר פעל על שומעו במידה שאין למעלה הימנה עצם מבטו ושימת עינו על בן ישיבה כבר היה אומר הרבה. השיחה הפרטית לעתים קרובות בין הרב ובין התלמיד, היתה מחנכת והיתה נקודת מפנה לבן התורה הצעיר לימים הבאים. אך בא המשגיח להשמיע משהו, כבר עמדו בני הישיבה בדחילו ורחימו ומכוונים את לבם ברטט לדברים שיאמרו ועל פניהם ארשת כאילו עתידים הם לשמוע דברים שלא שמעתם אוזן מעולם.

בנדון זה יש בתנועת המוסר משהו מן התנועה הבעשטית, המחשיבה את האישיות המרכזית המחנכת והמסמלת בעצמה את המלים שבגווילי הספר. מי שנקרא אליו לשיחה אינטימית, היה מרגיש בשיחה זו — כח מניע כביר מלא קווי אורה, המתפשטים ומדבקים בכל ישותו, וכל נקודה ונקודה שבכוחות נפשו היתה קולטת לתוכה אורה זו לפי כוח קליטתה והישגיה הפרטיים. דבריו נספגו ל„בתי הגוואי" של כל אחד ואחד והשאירה עליהם רושם עמוק לחשבון הנפש לטהור המחשבה ולתיקון המידות.

שיחותיו „ועניניו" הכללים של רבי ירוחם בלילי שבת ובמוצאי שבת בימי

אלול וימים נוראים היו קנין הרבים של כל בני הישיבה. ב„שיחותיו" אלה קבע לנו רבי ירוחם כללים בחכמת המוסר ושיטה קבועה באופן הבנתה וידיעתה, לפי דרכו של רבי ישראל סאלאנט וממשיכה בקודש רבי שמחה זיסל בתוספת נופך משלו.

מין קדושה עילאית רחפה בישיבה או בבית המוסר במקום שהיה משמיע את רעיונותיו לתלמידיו. לימים הנוראים היו באים אליו אף מדריכים רוחניים ורבנים מפורסמים לשמוע לקחו ולהיות נושאים ונותנים באמרי פיו כדי לרדת לעומק הבנתם ולסוף דעתם, ויש שהוא משמיע לבני עליה אלה שיחות מיוחדות לשם המשכת השלמתם הרוחנית ולהגביר בקרבם עוד יותר את הנקודה של גדלות בתורה בדעת וביראת ה' להשתלם זוהי הדרישה שהיה רבי ירוחם דורש מתלמידיו אלה. כי צריך האדם תמיד לילך מדרגה לדרגה ואם לא יעלה מעלה בעל כרחו ירד מטה, כי אי אפשר לעמוד תמיד במדרגה אחת. האדם נקרא „הולך".

הודות לאישיותו והשפעתו הכבירה נהיתה ישיבת מיר לאם כל הישיבות. נוהרים אליה תלמידים ממקומות רחוקים. מעבר לימים ומדינות כדי לקבל שפע מרותו של אדם גדול זה. מאות צעירים תורניים בעלי שאר רוח ונפש מוצאים אצלו מזור ותרופה לנשמתם. מקבלים מעם רבי ירוחם התבוננות במהלך מחשבתו, ההסתכלות בהליכותיו בחול שהוא כולו קודש — ההאזנה לשיחותיו המוסריות הפגישות הפרטיות עם איש מופלא זה — כל אלה היו מביאים תיקון לנפשיותם של צעירים אלו.

יחס התלמידים

הערצת תלמידיו לא ידעה גבול. הם השיבו לו מנה אחת אפים של אהבה תחת אהבת רבם אליהם, מן הראוי להביא לפחות כמה עדויות האחת כתובה בהקדמה לספרו שיצא לאור לאחר מותו בשם „חבר מאמרים":

„מה נהדר היה כשהופיע בבית מדרשו, בעת הילוכו בישיבה לארכה ולרחבה, מעוטף באדרתו, מוקף אצילות של רוח קדושה הקורנת מעל פניו, כולו שקוע בלב ובמוח בדביקות בה' ואינו חדל מהעמקת דעתו תמיד".

ומעניינים דברים שכתב אדותיו רבי שלמה וולבה (המנהל הרוחני של ישיבת „באר יעקב") בהקדמה לספרו „עלי שור" והוא תיאור המכניס אותנו במעט לאשר התחולל בנפש תלמידיו שומעי לקחו:

---

2. מתוך „היסוד" כ' תמוז תש"ו מ. צינוביץ. (המשך המאמר הקודם)

„מחבר ספר זה — בהיותו צעיר לימים, רוח סערה הביאתו לתוך מחיצת האדם הגדול בענקים, אדמו"ר מאור עינינו, מחיה מתים במאמריו מרן ר' ירוחם הלוי זצוקללה"ה בישיבת מיר הק'. קטן היה וקטן נשאר, ולכלל תלמידיו, גאוני וגדולי ארץ, לא זכה להיכנס, אבל לאיש אחר נהפך גם הוא, ומבשרו חזה מה טל התחיה של תורת האדם וחיי האדם הגדול למי שזכה להסתופף בצילו. שנים מספר זכה לראות ולשמוע את אדמו"ר נ"ע עד עלותו למרום, ועוד שנים מספר זכה שקירבוהו גדולי תלמידיו, ושוב באה רוח סערה והטילתו לארץ מרחקים ומן היום ההוא עד היום לא נלאה מלשית עצות בנפשו, כיצד יוכל להחיות בעצמו את ההרגשות הנעלות של רוממות היראה והשמחה וההתלהבות הפנימית בקודש שנתעוררו בלבו במחיצת אדמו"ר ותלמידיו הגדולים".

כך גם מצאנו דברים מלהיבים בהקדמה לספר „דברי מרדכי" להרב הגאון ר' מרדכי הירשפרונג שם הוא מציין את השפעתו העצומה על תלמידיו כדברים להלן:

„שנטע בתוכנו חיי עולם מתורתו תורת המוסר והפיח בנו רוח דעת ויראת ה' טהורה והשריש נטע נאמנים מידות טובות והיה קשור לתלמידיו באהבה נפלאה יחידה יתרה והיה לאב ולפטרון וידע את מכאוביו ודאגותיו של כל תלמיד ותלמיד ובהקשבה רבה היה שומע את שיחי והיה מרפאו ומנחמו מכל השאלות והספיקות הקשות בעינייני החיים שנשאלו ממנו. והיה בבחינת כאשר ישאל איש בדבר האורים ויעץ לכל אחד בחכמתו הרבה ובתבונתו העמוקה ובדעתו הרחבה".

דיים דברים אלו כדי לפרוש בפנינו את יריעת ההערכה של תלמידים לרבם, זו אשר עדיין חיה בלבות התלמידים אשר זכו להנצל מן השריפה הגדולה אשר שרף ה'.

אחרית ימיו

בקיץ שנת תרצ"ו פסקה שירת חיים זו. בהיותו אך בן ששים ושתים, באו עליו מחלות שהחלישוהו רבות. אך הוא איש המוסר אשר שלט על כל חושיו וכחותיו, המשיך למרות חולשה זו לעמוד על משמרתו, להשמיע שיחות בישיבה, להשפיע על יחידים. ולכוון דרכם, מוחו לא פסק לפעול ולעבוד.

שיחותיו האחרונות נסבו על הנושא „ובעל הבית דוחק", והשיחה האחרונה היתה בשבת פרשת בהר בחוקותי, ביום כ"ד לחודש אייר שנת תרצ"ו. לפני חג שבועות אחזו השבץ וביי"ח לחודש סיון אחרי שלקה בשטף דם במוח — נפטר.

מותו הכה בהלם את תלמידיו כולם את לומדי התורה ושוחרי המוסר בעולם היהודי כולו.

אל ההלויה נהרו המונים מקרוב ומרחוק. תלמידים מכל הישיבות, על ראשיהם מנהליהם ומשגיחיהם עשו דרכם למיר לחלוק לנפטר הדגול את הכבוד האחרון. כן לא נפקד מקומם של רבנים חשובים ו„בעל בתים" אשר השם ר' ירוחם זעזע גם בלבם נימים של יראת שמים. מסע ההלויה נמשך שעות ארוכות והיללות והבכיות של קהל המלווים עלו עד לב השמים.

כאשר הוציאו את המטה מן הבית הספידו הרב ר' אליעזר קפלן המשגיח בישיבת „חפץ חיים". בבנין הישיבה נשאו עליו קינה הרב רבי אברהם צבי קאמאי, וכן רבי שבתי יגל והרב ר' מאיר קרליץ (אחי „החזן איש"). גם שני המשגיחים מישיבת לומזה הרב ר' משה ראזנשטיין והמשגיח מישיבת קלעצק הרב ר' יוסף לייב נענעדיק, דברי התעוררות ובשבח הנפטר.

ועם סתימת הגולל ידעו הכל כי בא הקץ לאחת התקופות המפוארות ביותר של ישיבת מיר, התקופה אשר קבעה את שמה של ישיבה זו לדורות בתולדות לימוד התורה והמוסר בעם ישראל.

חלק שני

פרק כ

רבני מיר בתקופת קיום הישיבה

המחלוקת שפרצה בין ר' משה אברהם אייזנשטאט לבין הגרחל"ט על הישיבה הביאה לפי פסק גדולי הדור, להפרדה בין הישיבה ורבנות העיר מיר. ואכן במשך שנים ארוכות היו אלו שתי מלכויות אשר אחת לא נגעה במלכות חברתה כמלוא נימה.

רק עם בוא הגראב"ק למיר אוחדו מחדש שתי משרות נכבדות אלו והגראב"ק ובנו הנהיגו את הקהילה והישיבה כאחת.

אולם גם במשך כל השנים הללו בין רבי משה אברהם והגראב"ק ישבו על כסא רבנותה של מיר גדולי תורה, אשר השפעתם היתה ניכרת בחיי העיירה הספוגה בתורה ואנו נמנה אותם בפרק זה תוך ציון ראשי פרקים בתולדותיהם.

נצרף לפרק זה גם את קיצור תולדותיהם של רבנים ילידי מיר, שהיו לגדולי תורה וכיהנו פאר בקהילות חשובות, ואף אלו יצביעו בפנינו על השפעתה הגדולה של העיירה מיר בעולם היהודי.

בעל מלבושי יום־טוב

הרב יום טוב ליפמאן הכהן ב"ר יהודה זאב האפלאנסקי היה מגדולי הרבנים בדורו. גאון מובהק, מפורסם בחריפותו הנפלאה ובבקיאותו הבלתי רגילה בכל מקצועות התורה.

היה גם בעל יוחסין. נין ונכד להגאון ר' יום טוב ליפמאן הכהן אב"ד קאפוליה בעל שו"ת „קדושת יום טוב" ו„תוספות קדושה" אשר גם הגר"א בווילנה החשיבו ביותר.

ר' יום טוב ליפמאן הכהן התפרסם גם בישיבות הגדולות כלמדן ישיבתי מובהק על ידי חבורו החשוב „מלבושי יום טוב" בשני חלקים.

שימש לכתחילה כרב אב"ד בשומאץ (פלך מוהילוב) י"א שנים ובחסלביץ

מספר שנים. משם עבר להיות רב אב"ד בעיר התורה מיר. בה פעלו לפניכן גדולי תורה מובהקים, ביניהם הגאון הצדיק ר' יוסף דוד ממפורסמי דורו — הוא.

היה גם עסקן צבורי וכמה פעמים נסע לעיר הבירה פטרבורג להשתדל ביחד עם גאוני הדור ועסקני הצבור בעניני כלל ישראל של יהודי רוסיה.

היה בין אלה שנקראו לאסיפת הרבנים המיוחדת שנקראה על־ידי השתדלן המיליונר היהודי הידוע מ. ז. פולאקוף.

הוא היה שם ביחד עם הגאונים: ר' יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה. הנציב מוואלוזין, ר' אליהו חיים מייזל האב"ד דלודז ואחרים, באסיפה זו הוחלט להתיר בישיבת וואלוזין לימוד השפה הרוסית והשכלה כללית בסיסית יסודית.

„ר' ליפאלע" המיראי הצטיין גם כבעל „מדות" נעלות, היה מקבל כל אחד בסבר פנים יפות. התענין במצבם הרוחני והגשמי של ההמונים הרחבים במקומות בהם כיהן כרב וכל נצרך ומר נפש תינה לפניו מרי שיחו והוא דואג לעזור לי עד קצה גבול אפשרותו.

היה מראשוני הרבנים ברוסיה שהראו פנים מסבירות לתנועת חיבת ציון שצמחה אז באותם שנות השמונים של המאה שעברה, והיה מהאוסרים להשתמש באתרוגי קורפו לקיום מצוות ארבעת מינין בחג הסוכות.

בשנת תרמ"ט נוסדה במיר אגודה לקניות אדמה בארץ ישראל ולהתנחל בה ר' ליפאלע הביע חוות דעתו שבני מיר אלה התנחלו במרוכז על ידי הקמת מושבה חדשה משלהם. כוונתו היתה בזה גם לענין שמירת האופי הדתי המוחלט של מושבה זו — לכשתווסד. האמצעים הכספיים של קבוצה זו לא הספיקה דיה לכך. ר' ליפא — נסע לשם זה לפאריס והתראה עם הברון רוטשילד „הנדיב הידוע" שיכלול במפעליו בארץ ישראל גם יסוד מושבה חדשה זו.

אך סיבות שונות, ביניהן חוסר אחדות מליאה בין המתנחלים או הרוצים להתנחל לא יצאה מחשבתו זו לפועל.

ברם עם כל האכזבה בענין זה במישורו הכללי. תודות ההתעוררות הנ"ל תקעו יתד מספר מיראים בארץ תיזכר בכך משפחת גורודייסקי (גרדי) שאבי המשפחה ר' שמואל הצטרף לקוני אדמת דוראן והשתלב בחברת נחלה ומנוחה שתודותם נהיתה המושבה החדשה „רחובות" (בתרנ"א) עובדה קיימת, יש לציין שבמאסף „פרי הארץ" שעורכו היה זאב יעבץ נדפסה מיחיאל מיכל פינס תשובה להרב ליפא־מירער המראה לנו עד כמה היה הגאון ר' ליפא ער לגורלם ומצבם של המתנחלים בישוב החדש שבארץ ישראל.

הגאון ר' ליפא נפטר בטבת תרנ"ג וידיעה על כך באה בהמליץ שנת 1893

(13). בין המספידים אותו בדרכו האחרונה לבית עולמו היה הרב הדרשן המפורסם ר' יוסף יצחק רבינוביץ אב"ד טוריץ, שהכיר היטב את הגאון ר' ליפא לאחר ששימש זמן מה כמורה ודיין בבית דינו במיר.

דודו אחי אמו של הגאון ר' ליפא היה הרב השו"ב ובביבליוגראף הודיע ר' אליעזר רבינוביץ — איש מינסק.

מבנותיו: אחת היתה אשת הת"ח אברהם דוד בן הגאון המפורסם ר' ראובן הלוי לוין אב"ד סמורגון, ניאסוויז, אמציסלאב ודווינסק.

אחד מבניו של בנו הנ"ל שנפטר בדמי ימיו התחנך בבית הסבא שלו הגאון האב"ד דמיר. חברו ללימוד קודש בגילו הרך היה יליד העיירה מיר ר' איסר זלמן מלצר לעתיד אחד מגדולי הרמי"ם בעבר הקרוב. שני הנערים האלה קיבלו חינוכם התלמודי בגיל הרך אצל הגאון ר' ליפא מירער בעל „מלבושי יום טוב".

הספר מלבושי יום טוב בחלקו הראשון הופיע בשנת תרמ"א (דפוס ווילנה) הכולל שו"ת וחקירות שונות באבן העזר וחושן משפטי. ערך מיוחד לקונטרסו בספר זה בשם „משפטי התנאים המכיל י"ג ועניני „ברירה" בעשרים סימנים.

הגאון בעל האדר"ת

הרב רבי אליהו רבינוביץ — תאומים, הידוע בעולם הרבנות בשם בעל ה„אדרת" מתואר בעולם התורה והרבנות בזמנו כגאון ופרסומו כאיש תורה מובהק הגיע למרחקים. המיוחד שבו נחשב כשני להגאון ר' יוסף זכריה שטרן אב"ד שאבלי כאחד המיוחד מבין גדול הבקיאים בשדה התלמוד ומפרשיו, מעין „ש"ס חי" ללא כל תפארת מליצה. כל אלה שהכירוהו מקרוב ובאו עמו במגע הופלאו למאד על גודל בקיאותו העצומה בבבלי וירושלמי. במדרשי התורה שבעל פה, פוסקים ראשונים ואחרונים, מפרשי הש"ס, בכל יצירות הספרות התלמודית במקצועות התורה שבעל פה בשדה האגדתא וכו'.

בעל האדרת נחשב היה כמחדש גדול ומשיב מובהק אלא שבקיאותו המופלאת האפילה על חידושיו. הבסיס המרכזי לסגולות הדגולות הנ"ל: דבר היותו בעל כח תפיסה יוצא מן הכלל בהיותו מחונן לתפוס ולקלוט במחו במעוף עין מגמת ומסקנת הנלמד או הנידון לפניו במעוף עין. הכיר על ידי כך כמעט כל מה שנדפס בספרות הרבנית לא הניח שום ספר שהביא לו איזה מחבר. מבלי שיוסיף עליהם מיניה וביה הגהותיו, הערותיו והארותיו, וזהו בכל מקצועות התורה וביניהם גם ספרי גאונים — מפורסמים וכל זה נאמר ממנו מפיו או נרשם ברשימה

קלה חטופה בכתב בדרך אגב, באקראי בעלמא. ויש שהערותיו אימרותיו בכל זה הם לא רק מעין מילואים והשלמה לחיבורים אלה, כי אם מהווים לפעמים חיבורים שלימים רבי משקל מיוחדים, כשהם לעצמם.

בעל האדר"ת היה מחונן גם כבעל עט סופר מהיר. נוסף לחידושי תורה משלו המרובים המפוזרים בספרי מחברים אחרים, השאיר אחריו כתבים מרובים המכילים אוצרות חיבורים רבי כמות ואיכות. כתבי היד שלו שנשארו בידי יורשיו יוצאי חלציו מחזיקים קרוב למאה ספרים מכורכים על עניינים שבשני התלמודים ונושאי כליהם. בין חיבוריהם אלה יש לציין את הספרים „אהלי דודי" „מטעי הדר" „השיב דבר" המכילים „תשובות האדר"ת על „שאלות" בהוראה ובסוגיות הש"ס, חמישה כרכים „גפן אדרת" על הבבלי וירושלמי, חיבור גדול בכמה כרכים בשם „סדרי המועדות" על הלכות החגים; חיבור גדול על הרמב"ם בשם „מעשי למלך", חיבורי ביאורים על ארבעת חלקי השלחן ערוך חיבור גדול על עניני „שמות" בגיטין שנוסדו בבית דינו בשתי ערי רבנותו: פוניביז' ומיר שסידרם לדפוס במיוחד למען תועלת הרבנים שיראו על הלכה — למעשה — בכך. והן חיבור גדול על כללי הש"ס כדוגמת הספר „מלוא הרועים".

מפאת צדקתו וצניעותו של בעל האדר"ת פורסם ממנו בחייו רק מן המקצת שבמקצת שבכתביו במקצועות הנ"ל וזה כפי האמורים בשדה ההסמכות לספרי מחברים שונים שבזמנו — הוא במסגרת הערות, הוספות והשלמות ולפעמים לעת מצוא גם מחקרים תלמודיים במאספים וקובצים תורניים שהופיעו בשעתו, המהווים לפי הגדרת החכם התלמודי ר' יצחק סובאלסקי (לאחר פטירת האדר"ת בתרס"ה) שבלים מלאים טובות בספרות הרבנית.

בהקשר לנ"ל יש לציין מאמרו המיוחד של בעל האדר"ת בעלים שמו בספר השנה „כנסת הגדול" של הרה"ח סובלסק הנ"ל בעניני „סדר הדורות" מאמר שעורר תשומת לבם של חכמי ישראל הנועדים העוסקים בכגון זה ור' יעקב רייפמאן ו־א.ה. ווייס התעניינו לדעת מיהו מחברו של מאמר זה. כשנודע להם שזהו בעל האדר"ת התחילו להחליף מכתבים עמו בנידון זה. שהוא ענין לחוקרים בשדה תולדות התנאים והאמוראים. נוסף לרשימות ולמחקרים שרשמם בעל האדר"ת בהזדמנויות שונות מעין, בין גברא לגברא, יש לציין את חיבוריו השלמים המועטים שנתפרסמו ממנו בחייו והם: „עובר אורח" בסוף הספר „אורחות חיים" החדש (תרנ"ט), הערות והגהות על „היד החזקה" של הרמב"ם שיצא — לאור בשנת תר"ס (בהוצאות ובדפוס רוזנקרנץ, בווילנה) וכן את שני הספרים „אחרית השנים" על מצוות וודוי־מעשר והליכותיו, ו„זכר־למקדש" שמגמתו בזה שמצוות

קריאת פרשת ו„הקהל" מצווה עלינו גם בימינו. שני ספרים אלה שהדפיסם בעל האדר"ת בעלום שמו. עוררו תשומת לב גדולה בחוגי הרבנים (ורק במרוצת הימים נודע שמו של המחבר הזה) ספר שני זה (שהופיע בשנת תר"ן) היה לעיני הגאון ר' יוסף דוב סולובייציק אב"ד בריסק־דליטא וכשעבר על תכנו התרשם מאד מזה ומבלי שידע מיהו מחברו התבטא הגאון הישיש הנ"ל שמתוך כתלי חיבור זה ניכר שמחברו הוא אחד מגדולי התורה בעל האדר"ת היה ידוע כצדיק תמים. עדין נפש ואציל הרוח. זהיר וזריז בשמירת תורה ומצוות, בעל יד פתוחה לכל דבר שבצדקה. מתרחק מפרסומת ויוהרה, שמח בחלקו, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, מכניס אורחים במידה אשר לא תשוער. היה מחזר בעצמו על פתחי נדיבים לאסוף כספים לנצרכים, טורח בעצמו לשמש אורחים בני־תורה, לקנות מבעל בית אחד מחדריו כדי לקיום מצוות קביעת מזוזה לא רק בתורת שכירות, לזכות בצד קנין של „בעל־בית", כדי להתחייב במצוות מעקה וכן לקנות צאן כדי לקיים מצוות „ראשית הגז"...

בהתנהגותו היה יורשו הרוחני של אביו הגאון ר' בנימין האב"ד דווילקומיר הידוע כ„בנימין הצדיק". שמעודו לא היה ישן רוב הלילה ואף לא היה אוכל סעודת קבע לפני סיום מסכתא...

רבנותו בפוניבז' ובמיר

עם כל צניעותו וזהירותו של בעל האדר"ת שלא להתבלט בחייו בפני הרבים. מפורסם היה עוד באביב ימיו כגדול מובהק בתורה ומביני דבר שהכירוהו מקרוב חזו בו את איש הגאון בעתיד הקרוב. ואמנם כבר בשנת תרל"ד והוא אז רק בן ל"א שנה נתמנה להיות רב אב"ד בקהלת פוניבז' הגדולה שהיתה לו מקום רבנותו הראשונה וגר שם מספר שנים לפני כן כשוקד באהל תורה ליד חותנו — מנכבדי קהלה זו. דבר זה להיות גם ממלאי מקומם של שני רבנים גאונים ידועים ששימשו ברבנות זו הלא הם ר' משה יצחק סגל הידוע כ„ראש הברזל" ור' הלל מילייקובסקי, מבחירי תלמידיו של הגאון ר' ישראל מסאלאנט, הורם על נס מכל עמודי השבועון העברי ה„לבנון" שהודיע לנו בקשר לכך כי בחירתו זו (של בעל האדר"ת) היתה לפי רצון נכבדי העיר שהפצירו בו לקבל את המשרה על שכמו, יען כי ידעו מראש אשר לא בנקל ישיגו רב כמוהו.

בקי בש"ס בבלי וירושלמי ופוסקים ושו"ת, איש תם וישר ובעל מידות טובות, ומה להם לבקש עצות מרחוק אם תכון להם מקרוביי, ופרנסי פוניבז' ידעו היטב מה שיש לפניהם בבחרם את האברך הזה כרב אב"ד שלהם. ואמנם בעל

האדר"ת הצטיין בתור אב בית הדין ורועה רוחני — למופת. עם כל פשטותו וענוות צדקתו, הכירו בו אנשי פוניבז' היהודית שאכן איש מורם מעם שוכן אצלם והיו סרים למשמעתו בעניני דת ודין ובהנהגת העיר, וכי הנהגת רבנותו כהנהגתו הפרטית היתה מלאה תמיד נעימות ורוך, עדינות ואצילות הנפש ורחוק היה מכל ההתהדרות. נוסף לזה עוד סגולה נפלאה היתה לנפש הגדולה הזאת, שהלבבות היו פונים אליה, גם טרם שהיו יכולים להביא בחשבון למה הם עורגים. היה רחוק מהשתררות והיה מצטדק על זה שהוא מטיל מרות על אחרים, בתוקף תפקידו כמרא דאתרא. בצוואתו שהשאיר אחריו מצווה האדר"ת: „ביחוד אין רצוני כלל להשתרר על זולתי יהיה מי שיהיה, איש או אישה, גדול או קטן, יודע ספר או בור. ומשעשיתי לפעמים כעין השתררות, היה זה למורת רוחי ובשביל עבודת הצבור המוטלת עלי ולבי חלל בקרבי על אונסי זה". (מן הספר „אדר היקר" תולדותיו והליכותיו בקודש של בעל האדר"ת, שחיבר חתנו הגאון רבנו אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל).

בשנת תרנ"ג אווה האדר"ת למושב לו בתור רב את קהלת מיר הנכבדה בה שימש לפניו כאב"ד דמתא הגאון ר' יום טוב ליפמאן הכהן בעל שו"ת — „מלבושי יום טוב".אם כי פוניבז' גדולה היתה בכמותה פי כמה ממיר העדיף את הקהלה בגלל היותה נודעת כעיר תורה. הן בגין היות אצלה ישיבה גדולה וותיקה והן בהתחשב בטיבם של בעלי בתים מצוינים ממשפחות מיוחסות (ביניהן שחור גולדברג, קמנצקי ועוד) שהיו כלוויית חן להרבנים הגאונים האבדי"ם שפיארו שם „מיר עיר התורה" למרחקים.

עצם הסכמתו והבטחתו של בעל האדר"ת לפרנסי קהלת מיר לקבל רבנות קהילתם עורר תסיסה גדולה — עד לסערת רוח ממש בין טובי העדה בפוניבז. במכתב גלוי מעל עמודי העתון העברי היומי „המליץ", הם התריעו על פרנסי מיר על כך במילים אלו: הגנו דוברים היום באזנכם את דבריגו האחרונים, הנאמרים באמת ובצדק. דעו לכם אחים, כי אף אם כוונתכם רצויה אבל פעולתכם היא בלתי רצויה לבקש גדולה לעצמכם באופן רחוק ונפלא להתכבד בקלון עיר וקהלה חשובה ומפורסמת בישראל, ואשר תדע להוקיר את כבודה מכל יקר ולהגן על ראש כל מחמדיה ביתר הכשרון ורב עצה... לו ראיתם את הנעשה ביום אחד כאשר נפוצה השמועה בעירי כי נכון רבינו לעזוב אותנו. עם כל הכבודה אשר לפניו, נקהלו אז קהל גדול על יד ביתו וכרגע הותרו הרצועות ונותקו החבילות אשר על צרורו וחפציו. וכליו הושבו על כנם למקומם הראשון, כי אז נוכחתם לדעת, אשר אך לחינם תכאיבו את נפשו העיפה בערעוריכם וטענותיכם

הפוגים אליו ישר, והם לא יצליחו... בכל אופן שיהיה לא נעזוב את רבנו מלכת מאתנו וכל איש מבני עירנו לא ירים את ידו ואת רגלו אף באחד הפכים הקטנים אשר בבית לטלטלו החוצה...

ואנחנו תפילה לה', כי גפן האדרת אשר בתוכנו ישגשג וישלח פארותיו עד למרחוק, עוד ישמחנו. ויטביענו מפריית תנובתו לאורך ימים טובים ומתוקים".

ברם לא הועילו דברי פרנסיה של קהלת פוניבז' — כנ"ל. בעל האדר"ת לא רצה להפר הבטחתו שהבטיח לפניכן לאנשי מיר, שהוא מוכן לשבת על כסא הרבנות שלה ועם כל הפצרות אנשי פוניבז', כנזכר לעיל, עבר לגור ביחד עם משפחתו למיר ומילא שם תפקידו בתור רב אב"ד בהצלחה רבה עד לאדר שנת תרס"א בעלותו ממיר לארץ־ישראל להיות לידו של הג"ר שמואל סאלאנט כרב אב"ד לעדת האשכנזים — פרושים בירושלמים עיר־הקודש.

רבנות האדרת במיר

תקופת רבנותו של האדר"ת היתה תקופה פוריה זוהרת בחייו. ניתנה לו כאן האפשרות המתאימה להתרכז בלימודו העצמי ובהסדרת מספר עצום של כתביו במקצועות גדולים ומגוונים בכל מה שהתורה נדרשת בהם. במסגרת זו חידושיו והגהותיו על הירושלמי, שהופיעו בדפוס, בשנים מאוחרות בתוככי הוצאת הירושלמי השלם של „ראם" בווילנה. כמו־כן סידר במשך שבתו במיר הגהותיו וחידושיו על ארבעת „הטורים" שהופיעו מטעם חברת „אל מקורות" וזכו לתשומת לב גדולה בעולם התורה יש לציין, כי לימודו של בעל האדר"ת בש"ע אורח חיים היה בצוותא עם חתנו (מזיווג ראשון) של הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק (אב"ד בריסק), בעת התארחותו אצלו מדי פעם בפעם במיר.

בשנות ישיבתו במיר היה בעל האדר"ת קשור קשר — נפשי תמידי עם הגאון ר' חיים לייב טיקטינסקי ר"מ ראשי בישיבה הגדולה בקהלה זו ושהוא היה גם מנהלה לפי תקנה קודמת, ולאחר פטירתו של האב"ד דלפניכן (בשנת תרכ"ז). לרבני קהלת מיר לא היתה כל שייכות לישיבה הן בניהולה והן בפיקוח עליה ובהגדת שיעורים לתלמידיה. אולם הגרח"ל טיקטינסקי היה נוהג כלפי האדר"ת כדרך שהיה נוהג גם כלפי האב"ד הקודם הגאון בעל ה„מלבושי יום טוב", לכבדו בהתחלת זמן הלימודים בישיבה בשיעור ראשון פומבי (קראו לזה „פתיחה") — וזה אפילו בנוכחותו של הר"ם הקבוע הגרחל"ט וזה היה תמיד כ"א באייר וכ"א בחשוון של כל שנה.

כשנפטר הגרחל"ט (בשנת תרנ"ט) ובנו הג"ר אברהם טיקטינסקי ר"מ שני

בישיבת מיר, בחר הגאון ר׳ אליהו ברוך קמאיי (אב״ד ציכנובצקי פלך גרודנה) להיות ר״מ בישיבה, נעשה דבר זה גם בהסכמת הגאון בעל האדר״ת בהיותו תמים דעה בכך עם גבאי הישיבה הגדולה דמיר, במיר ובווילנה. כשנתיים היו יחד בעל האדר״ת, והגראב״ק במיר, הראשון כאב״ד והשני כר״מ ראשי והיו נקראים בצבור המקומי ובעולם הרבנות ,,שני צנתרי דדהבאי״ שבמיר עיר התורה. עם עלותו של בעל האדר״ת לירושלים נתמנה הגראב״ק לפי הסכמתו גם הוא כאב בית דין במיר.

בעל האדר״ת נבחר להיות רב בירושלים על דעת גאוני ליטה ולפי הסכמתו של הג״ר שמואל סאלאנט אב״ד העדה האשכנזית בעיר הקודש והסכמת ממוני כוללי ,,הפרושים״ ומוסדות התורה והחסד. בעל האדר״ת קיבל ההזמנה מתוך רצון גמור, בשים לב לזיקתו הנפשית ליישובה של הארץ מבחינה רוחנית ומעשית כאחת. כבר בימים ההם. כשזה רק החלו להראות זעיר פה, זעיר שם הניצנים הראשונים של חיבת ציון המעשית וכמיהה וכספון לעשות משהו לארץ־ישראל בצורת תמיכה למוסדות תורה וחסד ואף בהתנחלותם של קבוצות אנשים מהתפוצה בא״י על אדמת מושבות חקלאיות, מרים האדר״ת על נס במכתבו המיוחד לר׳ נתן פרידלאנד, אחד המעוררים הראשונים לכך (נדפס ,,בשיבת ציון״ להרה״ח או סלוצקי) את דברי מרן החתם סופר שהוא, עמוד ההוראה שכל בית ישראל נשען עליו, כי העבודה בקרקע הוא גופא מצווה משום ישוב ארץ־ישראל, שחשובה מצווה זו מכל המצוות, שזכותה נעלה מאד להגן אף על העושים אותה בלי צווי ובלי כוונת מצווה.

בחודש אדר תרס״א עלה האדר״ת ארצה. משלחות מיוחדות מטעם הישיבות הכוללים וראשי מוסדות באו לקראתו ביפו, ומשם עלה יחד עמהם לירושלים כשקהל רב יוצא לקראת הרב החדש בעל האדר״ת — במוצא. יצויין שמרן הגר״ש סאלאנט האב״ד הישיש של ירושלים הוציא כרוז מיוחד לקראת בואו של האדר״ת לירושלים ובו הוא מדבר בשבחו של הרב בעל האדר״ת, בדברים אלה: ,,את שאהבה נפשי מצאתי בו גדול בתורה וצדיק ובעל מדות תרומיות המכשירות אותו לכהונתו — על כן לימיני הושבתיו ובכל עניני הצבור שתפתיו והנהו כמוני לכל דברי הקהלה בכל מילי דשמיא ומלי דמתא, והנני מקוה, כי כל יודעי שמי ומכירי כמוני יקירו ויכבדו את שם ידידי וחברי הרב הגאון האדר״ת שליט״א. לפנות אל שנינו בכל אשר ידרש להם, והיה זה שלום מציון וברכה מירושלים״ (הצפירה 1901, גליון 77). בשנים המועטות שעשה בעל האדר״ת בירושלים, החל מ־תרס״א עד ליום פטירתו תרס״ה, כי עברו עליו ימים רבים בחולשת הגוף,

פעל רבות בשטח הרבנות, דתית וצבורית כללית. במזגו הטוב, מתינותו וסבילותו הצליח להשלים בין הפרושים (שנתמנה על ידם למשרתו הנ"ל) והחסידים, לאחר שזמן־מה הם היו בחסותו של הגאון ר' שניאור זלמן פראדקין (בעל שו"ת „תורת־חסיד" שעלה מעיר רבנותו לובלין — לירושלים והיה נחשב כמנהיגם הרוחני של החסידים (מיעוט מספרי בימים ההם בירושלים לגבי הפרושים). שלום זה התבטא בעיקרו בעניני שחיטה, שקבע וועד שחיטה מאוחד לכל מחנות העדה האשכנזית „וכולליה" המרובים. נתמנה להיות גבאי ראשון של המוסד הוותיק „בקיר חולים" ודאג להחזקת והרחבת התלמוד־תורה והישיבה — „עץ חיים", עשה רבות בדבר התקנת עירוב בירושלים כדת ודין.

עד בואו לירושלים לא היה עירוב בירושלים שבחוץ־לחומה ואסור היה הטלטול בשכונות החדשות שהוקמו מבחוץ לעיר העתיקה, הוא לימד את אנשי השכונות האלו איך להתקין עירוב בשכונתם ואף שלם את התמורה על כל ההוצאות הכרוכות בהתקנת עירובין בשכונות אלו ובפקוח עליהם. סידר השגחה קפדנית על המדות והמשקלות של בתי עסק וחנויות העיר, הקים רשת השגחה על המאפיות שיבדקו את הקמח לפני אפייתו מחשש תולעים, וכהנה וכהנה. האדר"ת היה נוהג לשתף אברכי לומדי הישיבות במפעלים הדתיים־צבוריים כנ"ל והטיל עליהם תפקידים בסידורי ובצועי מפעלים אלה, וזה מתוך התחשבות שלא ינוכה תשלומם המיוחד על־כך מתמיכתם הקבועה מקופת הישיבה, בה הם לומדים.

בעל האדר"ת נתחבב על כל החוגים בישוב הא"י בכלל וזה בירושלים — בפרט. ואף חכמי הספרדים ידעו להוקירו מתוך יראת הכבוד והערצה כלפי איש דגול זה. האדר"ת תיכנן ביחד עם הג"ר יחיאל מיכל טיקוצינסקי ר"ם ומנהל ישיבת „עץ חיים" לערוך ולהדפיס ולהפיץ „לוחות (קיר) ירושלים" הכולל מנהגי בית כנסת (לפי נוסח האשכנזים „פרושים) כדוגמת אלה — כדוגמת אלה שנדפסו עוד רבות בשנים לפניכן על ידי דפוס „ראם" בווילנה ואמנם דבר זה סודר והופץ וזה הולך ונמשך בימינו. מעין זכר לשלוחי ה„אגרות" לפנים לתפוצה הישראלית שידעו כל בני התפוצה שהם תלויים בקביעת חגים ומועדים בנוהגי ירושלים עירך, מרכז היהדות כולה. ההכנסה ממכירת לוחות אלה היתה מוקדשת לטובת מוסדות התורה והחסד בירושלים.

כשהגיעה שנת תרס"ב הוא ערב שנת השמיטה והאדר"ת כבר היה כשנה בירושלים היתה חליפת מכתבים מהרב הגאון ר' נפתלי הורץ הלוי אב"ד דיפו — והמושבות ובין האדר"ת בנדון בעיית היתר העבודה בחקלאות בשביעית לפי תנאים מסוימים. כפי שזה היה נהוג החל בשנות — תרמ"ט ותרנ"ו. ברם בעל

האדר"ת לא רצה לפסוק הלכה למעשה לפתרון בעייה זו והביע דעתו שהרב ר' נפתלי הרץ הלוי יעשה מעשה בכך כמו בשנת השביעית הקודמת (ספר הוראת שעה) בעל האדר"ת נפטר ב־ג' באדר תרס"ה. בהלוויתו לבית עולמו השתתפה ירושלים היהודית כולה על כל עדותיה וכולליה וכן המונים, המונים מיפו והמושבות ביחוד מפתח תקוה ורחובות שרובם ככולם באו ירושלימה לחלוק לו כבודו האחרון. קברו טמון ליד זו של הגאון הגדול ר' יהושע לייב דיסקין אב"ד לומזה בריסק ועוד קהלות ובאחרונה משפיע רוחני בירושלים כשנפטר שבע שנים לפני כן (תרנ"ח).

העתונות העברית והישראלית הכללית הקדישה מאמרי הערכה לזכרו של בעל האדר"ת וביחוד ה„חבצלת" וה„השקפה" שהופיעו אז בירושלים.

אם כי עורך העתון השני אליעזר בן־יהודה רחוק היה בהשקפתו ובמעשיו מיהדות התורה הנאמנת למסורת ידע והבין להעריך את הנפטר הדגול הזה ולאמר עליו שבחים.

בעל האדר"ת ציווה שלא לומר עליו שום שבחים, פרט לזה שכל ימיו התאמץ להיות „יהודי כשר".

בתו בת־שבע אלטה נישאה להגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק, שבימי אירוסיהם למד בישיבת וואלוזין והיה ידוע שם בשם „הבחור מגריווה" (עיירת מולדתו) היא נפטרה זמן קצר אחרי התחתנותם והרב קוק נשא אז לאשה את בת אחיו של האדר"ת — הרב צבי יהודה (רבינוביץ־תאומים) האב"ד בקהלת.

בניו של בעל האדר"ת הם: ר' לוי בנימין, ר' אברהם משה שאריבשרו הרב הגאון ר' אליהו עקיבא רבינוביץ אב"ד פיונטיצקי קנישין ופולטבה ועורך ומו"ל „הפלס" ו„המודיע") וישראל שמעון, ממייסדי בית וגן — (כעת בת־ים) ונשיאה הראשון לשעבר. מרן הרב הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל חבר ספר בשם „אדר היקר" לזכר בעל „האדר"ת" המכיל רעיונות ורשמים ודברי הערכה מאלפים לתולדותיו של האי גאון ר' אליהו דוד רבינוביץ תאומים (האדר"ת). אחד מיחידי הסגולה בין רבני זמנו. בין כתביו המרובים של בעל האדר"ת יצא לאור בפעם הראשונה מבני ר' שמעון ישראל הספר „תוספת הרשב"א" (רבנו שמשון בר אברהם משאנץ) מבעלי התוספות הצרפתיים הידועים. מחבר פירוש הר"ש על סדרי זרעים וטהרות, אשר חי בשנות תת"ק — תתקצ"ט בערך) על מסכת פסחים (מכתב־יד ספריית בית הכנסת, רחוב טלומצקה ווארשה שבעל האדר"ת רכש משם כתב־יד יחיד זה), עם הגהות וחידושים של האדר"ת המו"ל, בשם „זהב שבא". בעריכתו של הלמדן הירושלמי המובהק ר' מרדכי הלוי פרום. חבור

זה שהופיע בשנת תשט"ז, בצרוף תולדות הרשב"ץ ומהות הספר מאת המחבר הנ"ל טעון מאמר מיוחד. אולם יש לציין במאמר זה על האדר"ת, כי בתוספת חיבורו זה של האדר"ת על הכתב יד הזה נשקף לפנינו האדרת גם בתור חריף ועוקר הרים. כמה ממסקנותיו בעניני פסק ובדברים הקרובים לכך הם לעיניים לבעלי תורה והוראה. נושא נותן בהם גם הגאון ר' צבי פסח פראנק אב"ד ירושלים, שהכיר את האדר"ת מקרוב בירושלים בחבורו הידוע „הר צבי".

פרק כא

רבנים ילידי מיר

הרב ר' יעקב מאיר ב"ר אברהם דובער הכהן

נולד תר"ך במיר. מתייחס להרמ"א. ראשית חינוכו קיבל מאביו הרב הצדיק, המפורסם בתורה וביראה. מילדותו הצטיין בכשרונותיו, בהתמדתו ובמדותיו. בן עשר נכנס לישיבה במיר, וקיבל תורה מפי הר"ם ר' חיים־לייב שניבא לו עתידות. בא לוואלוזין ולמד אצל הנצי"ב. הסמיכוהו: ר' הלל אב"ד שקלובי, ר' אלינקה קרטינגרי, ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן. מד"א דמינסק. זמן קצר שימש ברבנות בפאלוונגן שבזאמוט, שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים, והתפרסם בגדלותו בתורה ובחכמה ובעבודת קדשו, רבים מנכבדי קהלות חפצו בו לרב והוא סרב לקבל את המשרה שלא יפריעוהו מלמודיו. בעודנו אברך עשה לילות כימים בתורה ועבודה: היה יושב בבית מדרשו מעוטף בטלית ובתפילין ועוסק בסוגיות הש"ס.

בתרע"ט בסערת המלחמה, בא לווילנה וכיהן ברבנות כמגיד־מישרים ונשא מדברותיו בבית־הכנסת הגדול בשבתות ובימים־נוראים, אלפי שומעיו העריצוהו.

בחורף תרפ"ד בא לארצות־הברית והיה לחבר הועד הפועל של אגודת־הרבנים החרדית באמריקה וקנדה, ועשה הרבה לחיזוק התורה והדת. ידע בעל־פה את השלחן־ערוך והיה בקי בש"ס ופוסקים, גם היה מחדש ומפלפל בשו"ת וחקרי־הלכות עם גדולי הדור. ביום כ"ח תשרי תרצ"ה, אחרי הזכירו את השם, נפטר. מספד גדול הספידוהו רבנים וגאונים ונגנז ארונו במעלה קברות „אנשי מיר" שבבית־הקברות בפלושינג, לאנג־איילאנד.

הניח אחריו כתבי־יד מרובים, הכוללים שו"ת וחידושי הלכות בחריפות ופלפולים שסודרו לדפוס ע"י בנו הרב ר' אברהם דובר הכהן, רב בפאר ראקאווי.

הרב ר' ברוך זונדל מרגולין

נולד לאביו ר' שמואל אייזיק תרל"ו, במיר. למד בישיבה בעירו ואח"כ במינסק. היה מפרושי קובנה הסמיכוהו לרבנות: ר' הירשל רבינוביץ אב"ד קובנה, ר' מאיר רבינזון מרדושקביץ, ר' אליעזר מד"א מינסק, ור' יעקב מאיר מו"צ מינסק. בתר"ע נתקבל לרב בעיירה אוניעטשא (פלך צרניגוב). בתרע"ד בא לאמריקה ונתקבל לרב ומו"צ בבית המדרש דחברה קדישא בברוקלין. הצטיין כדרשן נכבד ומופלא ועסק בצרכי צבור, ובכתבי יד השאיר חבורים בעניני הלכה ואגדה. מאמריקה עלה לארץ גר שנים אחדות בתל-אביב, אחר-כך עבר לירושלים. ונפטר בירושלים.

הרב ר' יעקב אסקולסקי

נולד במיר, א' חה"מ"ס תרל"ו (1875). אביו דוב-בער התייחס להגאון ר' יהודה לייב מורקיש, בעל ה„שלחן שלמה" רב אב"ד במיר, קיבל חינוכו בישיבת מיר עיר מולדתו. ואחר כך בסלונים והיה ממקורביו של האב"ד הגאון ר' יוסף סלופפר (חותנו של הרב י"י ריינס) שחיבבו מאד.

בקובנה למד ב„כולל האברכים הפרושים" נסמך לרבנות ע"י הרב ר' צבי-הירש רבינוביץ, (קובנה) ר' משה'ל דאנישבסקי (סלבודקה) והר' שלמה הכהן ור' חיים עוזר גרודזנסקי מווילנה.

בתרס"ג נתמנה רב בעיירה רובליה (ע"י פינסק) ובתרס"ד בקוזאן-הורודיק בתרס"ז יצא לארצות-הברית והיה לרב בקהלת סקרנטון (פנסילבניה), לאחר ג' שנים קבל כתב-רבנות בבית-הכנסת של אנשי סלוצק בניו-יורק, בתרע"ד נתמנה רב בבית-הכנסת של אנשי ביאליסטוק בנויורק, שם כהן כרב ומנהיג רוחני חמש-עשרה שנה, עד יום פטירתו.

הרב יעקב איסקולסקי נתפרסם כאחד מגדולי הרבנים באמריקה ומנהיגי היהדות החרדית, היה מראשי „אגודת הרבנים האורטודוקסים" בארצות-הברית וקנדה, ובין מייסדי „עזרת תורה לתמיכת הישיבות, מוסדות-תורה ורבנים במזרח אירופה וארץ ישראל, בשנות המלחמה העולמית הראשונה ואחריה. טיפל בסידורם של תלמידי-החכמים ורבנים שמחמת המציאו באו לארצות הברית להשתקע שם, אף ייעץ והדריך את ראשי הישיבות והשדרי"ם בליטא ופולין באיסוף כספים בין נכבדים בנויורק ושאר הקהלות. בחבורו „תרי"ג מצוות" (נויורק תרפ"ו) פרסם תכנית להוציא לאור ספר מקיף על כל תרי"ג המצוות מבחינת ההלכה והמוסר (יתר חלקי חבורו לא זכו לראות אור הדפוס).

הרב ר' י. איסקולסקי היה גם עורך ומו"ל ירחון תורני־רבני „המצפה", שהופיע בשנות תר"ע־תרע"א בניויורק בבטאון הרבני פרסם מאמרים לחיזוק התורה והדת בקרב יהודי אמריקה, חדושי תורה ופסקי הלכות בבעיות שצפו במסיבות הזמן בין המהגרים.

הרב ר' י. איסקולסקי נטה לציונות המדינית והשתייך לתנועת „המזרחי" והקדיש מאמצים רבים לבסוסה של תנועה זו באחד ממאמריו בירחון „המצפה" הוא דן בפעולה רעיונית של ארגון בתי־הכנסת במסגרת תנועת „המזרחי" בדברים אלה: „„אני תפלה, כי המאמצים בכיוון זה יוכתרו בהצלחה, התועלת שתצמח מכך אין לשער כי יותר משיעשו בתי הכנסת לשם תחיית ארץ ישראל תעשה העובדה הקדושה לשם ארץ ישראל לתחיית בתי־הכנסת באמריקה" נפטר בא' אדר תרצ"ב.

הרב ר' ישראל אייזיקסון

נולד בזיקייבוראק (כפר ע"י מיר) בשנת תר"א, לאביו ר' יצחק־אייזיק (נכד הגאון ר' אייזיק פאהוסטר) אמו היתה נכדתו של הצדיק ר' ישעיה מזוכוביץ.

ר' ישראל גודל וחונך בחדרים במיר וקיבל תורה מפי הג"ר חיים־לייב טיקטיסקי בישיבה הגדולה. למד גם בספרי חכמת־ישראל ורכש ידיעת הלשונות הרוסית והגרמנית. בהיותו בגיל עשרים נשא אשה ובהיות סמוך שם על שלחן חותנו בעיירה בוטן למד עם האב"ד דמתא, הגאון הצדיק ר' מרדכי רוזנבלט. בתחילה לא רצה להתפרנס על הרבנות והתעסק בחכירת חוות־משק. אשתו השנייה בת העשיר ר' אביגדור איזראליט מסוחליץ, ליד קלצק ולמד בישיבת וואלוזין. משם עבר לכהן כמו"צ בווילקי, פלך קובנה, בתרס"ב נתמנה רב־מו"צ בקיידאנוב (פלך מינסק) ושימש במשרתו חמש שנים. בשנת תרס"ז בא לאמריקה ונתמנה רב בבית־המדרש הגדול „כל ישראל אנשי פולין" בניויורק. בשנת תר"ע נתמנה מנהל וראש מורי תלמוד בישיבת „ר' יצחק אלחנן" בנויורק ובתרע"ב נתמנה בישיבת „ר' חיים ברלין" בנויורק.

הרב ר' ישראל אייזיקסון היה פעיל ב„אגודת הרבנים האורטודוקסיים בארצות הברית וקאנדה" ושימש שנים רבות מזכיר האגודה השתתף בפעולות „המזרחי" ותרם רבות להחדרת רעיון הציונות הדתית בקרב חוגי החרדים ומתפללי בתי־הכנסת בשנת תרע"ב הוציא לאור את הירחון „הרבני" לחיזוק התורה והדת. נפטר בשנת תרפ"ג, והניח בכתובים חידושי־תורה רבים על הש"ס והרמב"ם. (אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק א' ירושלים תשי"ח).

הרב ר' אריה לייב זאב, מווילנא

„הרב המופלג הגדול בתורה מוה"ר אריה־לייב זאב וואלף כמוהר"ר יוסף מק"ק מיר" — נפטר תקפ"ט בווילנה.

נוסח מצבתו מתאר את גדלותו בתורה.

הרבנים ר' ישראל יעקב ור' חיים ב"ר צבי־הירש

„ר' ישראל יעקב בן צבי־הירש מק"ק מיר, ולעת־עתה חונה בק"ק ווילנה הנקרא בפי כל ר' יעקב מירר" — חבר ספר „עטרת צבי", ביאור על פירוש רש"י (ווילנה הורדנה, תקצ"ד) עם הסכמות רבנים מפורסמים שבליטא, ביניהם: ר' אברהם אבלי פאסוואלר ראב"ד ווילנא, ר' אריה ליב קאצנלבויגן אב"ד בריסק־דליטא, ר' דודל אב"ד נובהרדוק (בעל המחבר ספר „גליא מסכת") ר' יעקב אב"ד קארלין (בעל המחבר ספר „משכנות יעקב") ר' דוד'ל (הגאון ר' יוסף דוד אב"ד מיר) ועוד רבנים ידועי שם שתמכוהו בהסכמותיהם „לחבור היקר והמועיל" הזה. והמשבחים ומפארים יקר ערך חיבורו להבנת פירוש „רש"י־הפרשנדתא" על התנ"ך.

ר' חיים בר צבי הירש אב"ד מיר, בן הגאון בעל „פנים מאירות", הנקרא על־שם חותנו ר' חיים וואלף פסח"ס מגדולי ווילנא, שלמד בישיבת ה„פערציק־סטלאך" (ארבעים לומדים מובהקים) שנוסדה בשנת תקס"ז, ובראשם ר' דוד הכהן הראב"ד דקוסובה.

הגאון ר' גרשון תנחום

מו"ץ ראשי ור"מ קלויז במינסק, מחבר ספר „אילנא דחייא" ושם משפחתו פוזניאק. קבל תורה בצעירותו מפי הגאון ר' צבי־הירש ברוידה אב"ד סאלאנטי שבזאמוט. היה יליד מיר „בלא"א מו"ר הרב הצדיק מו"ה אליהו בנימין זלה"ה שהיה עובד ה' „מאהבה" נין ונכד לרבי שמואל שמעלקי הגאון המקובל הרב דאוסטראה — חתן הגאון ר' נפתלי הכהן אב"ד אוסטראה, פוזנה ופפד"מ. בספרו „אילנא דחייא" (חלק ג') בסוגיה „שני חילוקי דרבנן" מזכיר המחבר את שני תלמידיו: „הרב החריף הגדול סיני ועוקר הרים ר' יהודה מילידי פאליק, ומנוחתו כבוד בק"ק מיר, והשני „הרב החו"ב ר' משה יציחק מילידי ק"ק מיר ומנוחתו כבוד בק"ק מיר". והנא מזכירם לטובה ולברכה.

הגאון ר' גרשון תנחום היה מגאוני מינסק, ובסוף ימיו ממלא־מקום הרב של מינסק (מד"א), נפטר בשנת תרמ"א במינסק.

ר' שיימה, יליד מיר

נתמנה בהיותו בן כ"ג להיות ר"מ בגרודנה, ושימש בתפקידו ג' שנים אחר־כך נתקבל לאב"ד ביאנשונובקה ומשם עבר לחורושץ (ע"י ביאליסטוק) ונפטר בגרודנה בשנת תרל"ה, והוא בן ארבעים וחמש שנים.

הרב ר' אפרים זלמן הלוי סלוצקי מו"צ ווילנה

נולד במיר בתר"ב, לאביו „הרה"ג ר' נחום ב"ר אליהו" שעבר לווילנה. בנו התחנך בישיבות ונשא לאשה את בתו של הגאון ר' יוסף סקוביץ, מו"צ ווילנא, ר' אפרים־זלמן לא רצה ברבנות ונהיה סוחר, ורק לאחר פטירת חותנו בתר"ן נתמנה למו"צ בווילנה. היה בעל־הוראה מובהק וחבר ספרים חשובים. חבוריו הראשונים הם: „אגודת אזוב" על משניות (וורשה תרכ"ח). „מערכה מול מערכה" על ספר „הערוך" (ווילנה תרל"א) ו„יד אפרים" על בעל הלכות גדולות (וורשה תרל"ה).

ביחוד ידוע חבורו „אור חדש" (ווילנה תרס"ה) בו הוא נושא־ונותן בהלכות שהזמן גרם להן בדורותנו: אם מותר לנסוע בחשמלית ביו־טוב? אם מותר לדבר בטלפון ביום־טוב? לדעתו, אסור לשיר בגרמופון ביום־טוב, משום ב„כלי שיר", מפני שצריכים להחליף את המחט והרי זה משום מכה בפטיש לגמר הכלי, מכיוון שבלי שימת המחט אין לוח התקליט פועל כראוי, והרי הוא כ„מתקן מנא" ממש.

בסוף ספרו הזכיר את דברי הירושלמי (בשביעית, פרק ב', הלכה ד') דאין מחדשין ואין מוסיפין על הגירה. הרב ר' אפרים־זלמן סלוצקי נפטר בימי מלחמת העולם הראשונה בווילנה. (בספר „מערכות ישראל" להר' גורדון הובא הספד עליו).

בכתב יד נשארו יתר חלקי ספרו על ה„ערוך" הוא הדפיס גם חידושים ב„שלחן ערוך" ושו"ת בשם „אבני שוהם" וספר „תוספות להלכה" על פסקי התוספות לכל הש"ס.

הרב ר' עזרא אלטשולר

נולד במיר בשנת תרי"ט, לאביו השו"ב ר' יהודה־לייב. בהסכמתו לספר „מציאת יצחק" ליצחק צינקין, תושב מיר, הוא מזכיר את מיר כעיירת מולדתו. למד בישיבת מיר הגדולה, בוואלוזין ובאיישישוק והיה גדול בתורה. בקי בפוסקים ראשונים ואחרונים והתפרסם בחבוריו שהדפיס בחייו, שזכו לתפוצה רבה.

בשנת תרמ"ה היה רב בקולטינאן, בתרס"א — בווינוטי (מחוז טלשי). בתרצ"ה עלה לארץ־ישראל התגורר במושבה כפר־סבא.

הרבה חידושי תורה נשארו ממנו בכתבי־יד, ושני ספרים מסודרים לדפוס: „תקנת עזרא" על מסכת תמורה והגהות על כל הש"ס. היה משתתף קבוע במאמרי הלכה בירחון הרבני „שערי ציון", בירושלים ובשאר מאספים תורניים גם בזקנותו המופלגת היה בריא בגופו כל ימי היותו בארץ־ישראל והיה משים לילות כימים בשקידתו בתורה הצטיין במדותיו התרומיות.

נפטר בתאונה בלכתו מבית־הכנסת בכפן־סבא. אוטובוס ערבי פגע בו והפילו ארצה והוא נפצע קשה ונפטר ביום ב' ח' אייר תרצ"ח. ב„שערי ציון" ו„היסוד" וב„הצופה" פורסמו רשימות לזכרו של הרב הגאון הישיש, שקיפל בחייו שתי תקופות של חילופי משמרות ברבנות בישראל. אחיו היה ר' יוסף אלטשולר, ממלא־מקום אביו כשו"ב ראשון בעיירת מולדתו מיר.

הרב ר' יעקב יוסלבסקי

יליד מיר. אביו ר' טוביה, היה מן בעלי־בתים המצוינים בעיירה ומבחירי המתפללים בבית־המדרש הגדול (הלבן), ר' יעקב היה תלמיד וותיק בישיבת מיר, בתקופת ר' אליהו־ברוך ור' צבי־הירש קאמיי (ר' אליעזר־יהודה פינקל, ויצק מים על ידי הרה"צ ר' ירוחם לבוביץ בישיבה. היה רב בקוזמור (פרוור נישביז) ובוורנובה (פלך ווילנה). ניספה בימי השואה.

הרב ר' יוסף דוד שחור אב"ד אנטיפולי וסמיאטיץ

בנו של ר' זיסקינד שחור מנכבדי מיר, שבעודו צעיר לימים עלה לארץ־ישראל התיישב בירושלים הקדיש כל שנותיו לתורה ולעבודה והיה מיקירי־קרתא דירושלים. בעלותו לא"י לקח ר' זיסל את בנו הצעיר ר' זאב שחור, שהיה לאחד מגדולי וחשובי העיה"ק וממנה השתלשלה משפחת שחור הנכבדה בא"י. יתר שלשת בניו, שהיו כולם גדולי תורה השאיר ר' זיסל בליטא ארץ מולדתו והצעיר בהם היה הרב ר' יוסף דוד זצ"ל, את חינוכו קיבל בישיבת וואלוזין ונחשב בין המצויינים בתלמידים שיצאו והיו גאוני ישראל. הנצי"ב קירבו וחיבבו כבנו.

בעודנו צעיר לימים נתקבל לאב"ד באנטיפולי, במקום הגאון הצדיק ר' פנחס מיכאל (גרוסלייט) שהיה מפורסם כבעל מופת. בקיאותו בש"ס היתה להפליא וכשהיה מגיד שיעור לפני קבוצה מבחורי העיירה היו משתוממים על החזיון הנפלא בהציעו לפתוח איזו מסכתא מן הש"ס ולאחר שקראו לפניו את שם המסכת ואת מספר הדת, היה קורא בעל־פה את כל המקומות המובאים „במסורת הש"ס" באותו דף, אחד מהם לא נעדר. כל הש"ס היה חקוק בזכרונו

והיה מעלה בעיני רוחו את הדף שהזכירו, כאילו היתה הגמרא פתוחה לפניו, והוא הולך וקורא אחד לאחד את כל הציונים מבלי להשמיט דבר.

ר' יוסף־דוד היה גם דרשן נפלא „פה מפיק מרגליות" והיה דורש בכל שבת ושבת לפני קהל שומעים שהיו מתאספים אל ביתו ל„שלש סעודות".

הוא היה גם בעל מדות טובות, אוהב את הבריות ומקבל כל אדם בספר פנים יפות. וביתו היה פתוח לכל דורשיו.

בשנת תרס"א נקרא לשבת על־כסא הרבנות בסמיאטיץ, ושם גדל שמו ונתפרסם כאחד מגדולי הרבנים שבדור. עתיד גדול נשקף לו להיות לאחד ממנהיגי האומה, אלא שמחלה קשה תקפתו. הרבה זמן ישב באוטבוצק ובשובו לביתו, ולעירו, נפטר ביום ח' באלול תרס"ו, והוא רק בן מ"ה שנים.

מפני טרדותיו ומצב־בריאותו הרופף לא הספיק לסדר את חידושיו ודרשותיו הנפלאות, שהיו רשומים אצלו בקיצור לזכרון, ובמוחו בלא־עת אבדה גם חכמתו עמו אבל שמו הטוב נשאר לזכרון ולתפארת.

פרק כב

שיעורי תורה

הקדמה

בפרק זה רוכז, מעט מזעיר, מחידושי התורה שחודשו בין כתלי הישיבה. קטעים אלו מדברי תורתם, הינם הצצה חטופה לעולם עשיר ומלא. גם במעט המכונס פה, יבחין המעיין בעמל התורה, בהיקף הידיעות העצום, בגדלות וברחבות הדעת שניחונו קברניטי הישיבה וגדולי תלמידיה במשך כל שנות קיומה.

דברי התורה שלוקטו בזה, בכוונת מכוון לא נבחרו באופן שיטתי, כי כל המטרה היתה רק להעביר לעיני המעיין שמץ מכח היצירה התורנית שפעם בישיבה קדושה זו.

ותהיינה דוגמאות אלו אות ועדות לכל שאר דברי התורה. ראשי הישיבות והתלמידים שלא נסקרו כאן.

דוגמת חידושי תורה מתוך הספר „נחלת ישראל", מאת הגאון הגדול רבי ישראל העליר אחד מראשוני הרמי"ם בישיבת מיר בתקופתו של ר' דוד מירער.

(דף ב' ע"א) בגמרא א) מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן כו'. הקושיא מפורסמת לפרש"י במשנה דאבות קרי הני דכתיבי בקרא. א"כ איך יתפרש המשנה לא הרי השור כהרי המבעה. דאי לא הוה כתיב מבעה. א"כ הוה תולדה ולא הוה כיוצא בהן. והנראה ליישב ויתבאר בזה המשך לישנא דתלמודא. דלא הו"ל לתלמודא רק לומר גבי שבת תנן אבות כו' תולדותיהן כיוצא בהן ל"ש כו' גבי טומאה תנן כו' הכא מאי. עוד יש לדקדק דמייתי תלמודא מטומאה. דמשכחת לפעמים דתולדה לא הוי כאב. דהא בטומאה התולדה גרוע במעלת איכותם מהאבות דמינייהו אתי. וכמו שאינו חשוב האב כמו אבי האב. ובשבת חשיבי התודות במעלותם כמו האבות. וא"כ נחזי אנן באיזה תולדה שקיל וטרי תלמודא. אי בהנך תולדות דחשיבי במעלותם כאבות ודאי יתחייב ממש כמו על האב וכמו שמצינו בשבת. ואי בהני תולדות דלא חשיבי כאבות. ודאי דלא יתחייב כמו על האב. וכמו שמצינו בטומאה [וכמו דפריך תלמודא במסקנא אלא תולדותיהן דאמר ר"פ כו' מ"ש כו' ע"ש] לכך הנראה דזהו גופא ספיקת תלמודא בהא דתני אבות מכלל דאיכא תולדות מה הם התולדות. אי חשיבי התולדות במעלה כאבות ולא קרי להני המפורשים במשנה אבות. אלא רק משום דמפורשים בקרא. וא"כ ודאי יתחייב על התולדה כמו על האב. וכמו דמצינו בשבת כיון דהתולדות חשובים במעלותם כאבות חייב על התולדות כמו על האבות ולא קרי להו אבות. אלא רק משום דהוי במשכן או הני תולדות אינם חשובים במעלותם כאבות. וא"כ דינם חלוק מדין אבות. וכמו דמצינו האי לישנא בטומאה דשם בא למעט התולדות לענין דינא משום דלא

חשיבי כאבות. ושפיר קאמר המשנה לא הרי דלכתוב רק שור כיון דמבעה חמור במעלה כמו שור ודאי יתחייב ממש כמו שור. וע"ז קאמר לא הרי השור כהרי המבעה. שיש מעלות בשור שאינו במבעה ואי לא הוה כתיב מבעה לא הוה ידעינן משור. וקאמר ר"פ יש מהן כיוצא בהן כו' דאיכא הכא תרי גווני תולדות. הני דחשיבי במעלה כאבות והוי כיוצא בהם. ולא קרי להני המפורשים במשנה אבות. אלא רק משום דכתיבי במקרא. ויש מהן לאו כיוצא בהן. ושקיל וטרי תלמודא הי ניהו כיוצא בהן.

והנה הרא"ש הביא דברי הרי"ף וביאר שם דבריו דעיקר שקלא וטריא דתלמודא משום דמצינו חילוק באבות גופייהו לענין תשלומין לכך מיבעיא אי התולדות כיוצא בהן. אבל אי לא הוי מצינן חילוק באבות גופייהו ודאי הוה אמרינן דתולדותיהן כיוצא בהן כיון שדומות להם בכל צד למה נחלק בתשלומיהן. לכאורה איך יתפרש הסוגיא במה דמביא גבי שבת תנן. גבי טומאה תנן. כיון דעיקר הספק הוא משום דמצינו חילוק בתשלומין באבות גופא. ואפשר דאף להרי"ף הוה קשה לי' מאי מביא מטומאה דשם גריעי התולדות מאבות וכמש"כ והוה דחיקא לי' לפרושי כמש"כ. לכך פירש דעיקר האיבעיא הכא משום שמצינו חילוק באבות גופא. אלא משום דלא נימא דאין סברא כלל שיהיו התולדות דומות ממש לאב. לזה מביא גבי שבת תנן דשם מצינו דהתולדות דומות ממש להאב לר"א. ומשום דלא נטעה בהיפך דאין סברא לפרש דהתולדות לא חשיבי כאבות לענין דינא. לכך מביא דלענין טומאה מצינו דהתולדות אינן כאבות לענין דינא. וא"כ לשון אבות ותולדות מצינן לפרושי באיזה אופן שנרצה. לכך הכא שיש חילוק באבות גופא מספקא לי' איך נפרש האבות והתולדות שבכאן. אע"ג דחשיבי התולדות במעלותם כאבות. והא דפריך תלמודא אח"כ על ר"פ מ"ש קרן כו' הני נמי וכמו כן בכל אינך. ולכאורה לפי שיטת הרי"ף מה בכך דדמי התולדות לאב. עיקר קושיית תלמודא הוא לר"פ שאמר יש מהן כיוצא בהן. דגם כאן איכא תולדות דחייב עליהן כמו על האב לכך מקשי שפיר מ"ש קרן כו' דמ"ש תולדה זו דלא ליהוי כאב. ועיין במהדורא בתרא. אח"כ מצאתי בפ"י [כעת אינו בידי] שכתב ג"כ מעין דברי הראשונים. ולפע"ד כמש"כ.

אמנם מה שיש לעיין עוד בלשון הרי"ף. מהא דאיתא במס' שבת (דף ו' ע"ב) דאיסי בן יהודה אומר דאבות מלאכות דשבת אינו חייב על אחת מהן סקילה ע"ש בתו'. א"כ חזינן דאע"ג דבאבות גופייהו יש חילוק. אפ"ה כיון דהתולדות דומות להאבות חייב על התולדות כמו על האבות. וא"כ בנ"ד אף שיש חילוק בתשלומי

האבות. אפ"ה כיון דהתולדות חשיבי כאבות יתחייב על כל תולדה כמו על אביו. ולענין שבת מפורש בכמה מקומות דחייב על התולדה חטאת וסקילה. לענין חטאת (בדף ס"ח) שם העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא חטאת א'. ולענין סקילה (בדף ו') שם ואם הוציא והכניס בשוגג חייב חטאת במזיד ענוש כרת ונסקל. והכנסה הוי תולדה ואפ"ה חייב סקילה [אמנם בזה הארכתי בחידושי בתחילת מס' שבת דתלי זה בפלוגתא דר"ע ורבנן אי הוי הכנסה תולדה או אב. וא"כ י"ל דתלמודא דילן דקאמר דחייב על התולדות חטאת וסקילה סובר דהכנסה הוי תולדה אבל איסי בן יהודה סובר דהכנסה הוי אב. וא"כ לא מצינו דיתחייב סקילה על תולדה. אלא דמפרש שם (בדף צ"ו) דמקושש הי' מעביר ד"א ברה"ר במתניתא תנא תולש הי' ותלישה הוי תולדה דקצירה וכמש"כ רש"י שם (בדף ע"ג ע"ה). וכן הוא ברמב"ם פ"א מה' שבת הלכה ג' ואפ"ה סקלוהו למקושש.

ולייישב דעת הרי"ף אפשר דמשמע מלשון הרי"ף דעיקר הספק הוא משום דבקרן גופי' איכא חילוקי דינים בין תם למועד לכך מספקא לי'. וזה לא מצינו כלל בשבת שיהי' איזה חילוק באב אחד באיזה דינים. רק שאב אחד חילוק משארי האבות. ובזה מצינא למידחי מה ששמעתי מאחי הרב המאוה"ג מו"ה יהושע ג"י בעהמ"ח ס' דברי יהושע שאמר בימי חורפו ליישב הקושיא המפורשת. דלפום קושטא איצטריכו כל הני אבות להלכותיהן וכמו דקאמר תלמודא (בדף ה'). והמשנה לא תני אלא להגדיל תורה ויאדיר ע"ש בתו'. והיינו אף אי דיניהם שוים אפ"ה לא מצינן למילף חד מחברי'. וא"כ כיון דהמשנה קאי לפום מה דנימא דדיניהם שוה שפיר קאמר לא הרי השור כו' משום דקשיא דלכתוב רק שור ותיתי מבעה מיני'. אבל תלמודא שפיר מיבעי' אי תולדותיהן כיוצא בהן לפום קושטא דלא שוו בדיניהם וכסברת הרי"ף זהו תוכן דבריו. אבל לפי מש"כ שפיר מצינן למימר דאף המשנה ידעה דאיכא חילוקים בשור בין תם למועד בקרן ולא הרי השור היינו רגל וכמו דמסיק תלמודא (בדף ד'). וא"כ אף לפום צריכותא דמתניתין דכל האבות שוים בדיניהם. אפ"ה כיון דבקרן אית בי' נפקותא בין תם למועד. א"כ אי לא הוה תנא מבעה אז הוי תולדה ולא הוי כיוצא בהן. ועדיין יש לעיין בלשון הרי"ף שכתב בסוף דבריו ע"ש דבשום אב לא מצינו ח"נ ומגופו ודו"ק.

מתוך ההקדמה של תשובת הגאון רבי גרשון תנחום לרבני מאנטובה בעניין יום טוב שני של גלויות, וחלק מן התשובה עצמה.
רבי גרשון תנחום היה מראשוני תלמידי ישיבת מיר

אמר המחבר האף אמנם הי' בדעתי לקבוע בדפוס בחבורי זה מהתשובות שהשבתי להשואלים מכבר כ"א להוציא לאור את החדושים מקרוב באו על רעיוני כי מילתא חדתא חביב ביותר [ברכות דף כ"ח א' חדתא היא לי וכו'] והחביב מוקדם וביותר כי קצרה ידי מלסבול הוצאות הדפוס להדפיס את כל אשר עם לבבי ואת העולה על רוחי בעזה"י. ועל החדשים אני מצטער שלא עלתה בידי לסדרם ולהוציאם לאור ואיך אבקש לחקוק על ספר את הישנים. אך עדי בשחק שלא חברתי חבורי להתגדל בו ולא להורות מתוכו רק רצוני להיות כתלמיד הדן לפני רבותיו בהלכות פסח בפסח כו' כמאמר חז"ל (סנהדרין דף ק"א) שבזה מביא טובה לעולם שנאמר דבר בעתו מה טוב וטוב האמתי למחברי ספרים כאשר הורה לנו רבינו הגדול הרשב"א ז"ל בהקדמתו לספרו משמרת הבית וז"ל הטהור אמר הכותב החכמים אשר היו לפנינו אשר ראו עינינו. ואשר ספרו לנו אבותינו. חומה היא לנו גם לילה גם יומם בצילם חיינו שתינו מימיהם. ואכלנו את לחמם. כי נדדה שנתם ימים ולילות לדעת מה יעשה ישראל לבל ידח ממנו נדח ליפול באחת המכשלות וחברו לנו ספרים ללמד דעת את העם בכל השערים לא יקוו לאיש ולא ייחלו לבני אדם. כי לאלקים ישפטו ולא לאדם להודיע את חוקי האלקים ואת תורותיו ללכת באור ה' ונלך באורחותיו ועתה נתקלקלה השורה כי יחשבו קצת אנשים ליטול עטרה ולקבל מבני אדם שכר ותשורה וכו' עכ"ל רבינו הרשב"א דבריו הקדושים המפיקים חן ירדו חדרי בטני וע"כ על קונטרס זה שמתי עיני ולבי ואת החדש מפני קונטרס זה הישן הוצאתי ואת המעשה אשר נעשה בק"ק מאנטובה אשר באיטאליא המדינה נזכרתי אשר זה כאחת עשרה שנים שבאו אחדים מבני עמנו ובקשו לחלל כבוד יו"ט שני של גליות ולפרוץ פרץ בכרם ה' צבאות וכאשר ראו גדולי הרבנים דמאנטובה את המכשלות האלו קראו בחיל והדפיסו מכתבים לספר במקהלות לגדולי ישראל יושבים כסאות למשפט מכל עיר ועיר עדי הגיעו דבריהם לפה קהלתנו אשר היא מהקהלות המפורסמות לכבוד הרב הג' ומפורסם בתורה ויראת ה' אשר הקדיש כל ימיו לתורה ולתעודה ויראת ה' כמדתו של אהרן אוהב ורודף שלום מגזע היחס והמעלה כ"ש מו"ה יעקב אהרן לוריא אשר בשנה העברה בעשירי לחודש מר חשון שנת תרכ"ד עלה השמימה זצוק"ל וירא אהרן ויבן כי חפץ השועלים הקטנים לחבל את כרם ה'

תורה שבע"פ ויאסוף את כל גדולי עירנו ויאמר אליהם שמעוני אחי אם אמנם נבטח בד' כי אש אשר יציתו קלי הדעת שוטי מאנטובה לא תלהט בקרב מדינתנו החוסים תחת דגל קיסר רוסיא יר"ה אשר חופשה ניתן מאתם לכל עבדיהם להחזיק במעוז דת וחוקי אבותיהם באין מפריע אנחנו בד' נעלוזה ועל דברי תורתנו שבע"פ נמסור גויותינו ונפשותינו ונעבוד את אלקינו ואת מלכנו כאשר נצטוינו מאת רבותינו בעלי התלמוד ז"ל ומוזהרים אנחנו בלאו דלא תסור ואמרינן בעירובין (דף כ"א ב') דרש רבא מאי דכתיב ויותר מהמה בני הזהר בני הזהר בד"ס יותר מבד"ת שד"ת יש בהן עשה ול"ת כו' אך קומו ונתחזקה לסכור את המעין הנרפש הזה אשר כרוהו אחדים מעמנו באיטליא לבל ישתו ח"ו הבאים אחרינו בני בלי תורה את המים הרעים האלו ויתהפכו בקרבם למרורת פתנים ובד"ת כתיב ענה כסיל כאולתו הכינו נא בכתב מפורש גלוי לכל העולם להוכיח שוטי מאנטובה את אולתם ואת תרמיתם יבושו ויכלמו ויעטו כמעיל בשתם כמעט יצאו הדברים מאת הג' הנכבד הלז נ"ע ויבחרו כל נכבדי האסיפה אותי לעמוד בשדי המערכה ויעמיסו עלי לכתוב למאנטובה וכן שלחו את מכתב מאנטובה להגאון הגדול שוקל וסופר אותיות שבתוה"ק מו"ה יוסף זצוק"ל אב"ד ור"מ דק"ק סלוצק יע"א. ואנכי הייתי אז עצור בחדר המטות ממחלת לפיבער העזה ר"ל שכלתה כל כחי ובפתחי המכתב דרבני מאנטובה עמדתי משתומם וראיתי ונזכרתי המעשה שנעשה בשנ' תר"ד ותר"ה בק"ק ברונשווייג וכשהגיע השמועה לק"ק אמסטרדם לאזני הרב הצדיק יסוד עולם החסיד וקדוש גדול מרבן שמו בכל תפוצות הגולה מוהר"ר צבי הירש לעתרן זצוק"ל נ"ע עמד אז בפרץ ושלח מכתבים לכל קהלות הקדושות אשר נמצאים שם רבנים גדולים לגדור מחיצת כרם ד' צבאות וגדול כמוהו גדר הפרצה בימים אלו והנה קמו תחתיהם תרבות אנשים כו' לפרוץ הגדר ומצאתי א"ע מחוייב בד"ז להשיב על מכתב דרבני מאנטובה בלי אחור שעתה חדא כפי החוב המוטל עלינו עם ה' לעמוד בפרץ אף על ספק חה"ש כאשר הורה לנו רבינו הגדול הרשב"א בתשובותיו בסימן תי"ו בסוף התשובה ותמיד למראה עיני דברי רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל בסוף הל' מעילה ובדבריו ז"ל נתחזקתי ובו ביום תשובתי הכינותי ובכדי שלא יעבור המועד חשתי ולא התמהמהתי ומטעם הנזכר גם כעת תשובה זו למכבש הדפוס הבאתי דברי העבד לעבדי ה' הנאמנים בלב ונפש גרשון תנחום ר"מ ומו"צ דק"ק מינסק אשר ברוסלאנד המדינה.

מכתב דרבני מאנטובה

אל פני מלא רוח חכמה ובינה לראש פנה הרב הגדול כו' כמוהר"ר...
וחכימי דיהודאי דישרן סמיכין עלוהי לתורה ולתעודה בק"ק...

בראשית מאמר לשלום רב וטימוס של ברכות לתפארת גדולתם ולחכימין ולידעי בינה הנלוים להם בעבודת הקודש האותיות אשר תבאנה יגידו למו את כל התלאה אשר מצאנו מאת כמה וכמה בני ברית סוחרי ותגרי עירנו כל אלה חוברו יחדיו לאלצנו בכל תקף מיני פצירה פים בבקשתם אשר שגבה ממנו להתיר להם יו"ט שני של גלויות ולעשותו חול כמו בארץ הקדושה וברוח כביר פיהם כדברים האלה לאמר אם לא תשמעו אלינו להתיר ידינו רמה ולקחנו ההיתר יען היות מנהג איסורו דבר אשר אין רוב הצבור יכולין לעמוד בה והפסדו עד מאוד מרובה ובפרט לעת עתה ובזמן הזה שנתקרבו המקומות והאיים הרחוקים על דרכי הברזל ופלדות הרכב ותחבולות הטעלגראפי' המביאות כרגע הבשורות מכמה מאות פרסאות וצריכות תשובה מיד באותו הפרק ומוסיפין בו ענין איסור יו"ט שני של גליות בח"ל ולפי מחשבתם אין הדעת סובלתו שמה שהוא חול בא"י הוא קודש בח"ל והעונשים הנגזרים למחללו נראה להם שאינם ענין כי אם לאותו הזמן שמקדשים החודש עפ"י הראי'. ולא נכחד מתבונתם כי לא היינו מקשיבים לקול השואלים גם לדרוש ולחקור על הענין הזה לולי שמענו תופשי התורה סומכין ומחזיקין שאלתם מן הש"ס (ביצה דף ד') דאיתא התם והשתא דידעינן בקביעא דירחי מ"ט עבדינן תרי יומי משום דשלחו מתם הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם זמנין לגזרו המלכות גזירה ואתי לקלקולי ולעשות המלא חסר והחסר מלא ותאכלו חמץ בפסח וגמרו אומר שהטעם אשר עליו אדני האיסור הטבעו הוא בטל ומבוטל בזמנינו כי סוד העיבור נתפרסם בדורנו בכל העולם ונמצא באלף אלפי אלפים ספרים הנה הנם בכל תפוצות ישראל ואי אפשר להשתכח וגומרים שס"ס אין זו גזירה דאינה בטילה גם אם בטל הטעם ולא מנהגא בעלמא כפי כל הפוסקים.

ואנחנו צעירי הצאן נתלבטנו בכל מאמצי כח להסביר להם חומר הענין מהמשנה והגמ' שנתפשט בכל העולם האיסור שקבלוהו כל ישראל בכל דור ודור ונתקדש מאז יו"ט שני בחו"ל כיו"ט ראשון בברכות קדוש וזמן ותפלות ומוספין וקה"ת והלל. אכן לריק יגענו ולא הונח לנו כי לא יכולנו להפיס דעתם ולנצחם ואחרי להג הרבה ויגיעת בשר רובם נתרצו שלא לפתוח החנויות בימי יו"ט שני שעבר בלבד כי לא יתרצו להבא אך בתנאי מפורש לשלוח ספרים על אודות

מאויים להרבנים הרמים והנשאים וראשי מבתיבתא אשר במקהלות הקדושות אשר בירושלים חברון וטברי׳ וצפת תוב״ב ולכל ראשי זקני ישראל העומדים על התורה ועל העבודה בקהלות הגדולות והמפורסמות אשר באיירופ׳ כי כן הנה הנם מקוים ומיחלים להפיק תשוקתם ברשיון הוראות הם הגדולים סבי דנהר דעה ורבוותא חכימין ידעי בינה יען אנחנו קטני ארץ נתחזקנו בדברינו שאין אנחנו רשאים לשלוח יד בי״ט שני של גליות אפילו כמלא נימא מצדינו ואנחנו עומדים ומצפים לשתות בצמא את דבריהם ממקור מים חיים מעיינות תבונתם ונא יגבירו חסדם ואמתם למהר מצות שלוח תשובתם הרמה כי ימי הפסח הללו קרבו לבוא ואנחנו על רוח חכמתם ותבונתם עינינו לסקל דרך ד׳ ליישר המסילה ותבל תלונות ישראל מעלינו ויהי שלום בחילינו שלוה בארמנותינו ושכמ״ה.

פה מאנטובה יע״א הוד והדר לה׳ העשירי שנת בהר הקודש בירושלים לפ״ק
נאום המשרת בקודש עה״ת ועה״ע הצעיר מרדכי הלוי מארטארה
והמשרת בקודש למשנה הק׳ שלמה נסים

שו״ת קונטרס כבוד יו״ט שני של גלויות ענף לח שריג א הרג״ת

משכנכנס אדר ירבו בשמחה כבוד הרבנים הגדולים המובהקים החכמים השלמים שרי קודש ושרי עם דק״ק מאנטובה יע״א ה״ה הרב החכם הכולל מו״ה מרדכי הלוי מארטארה נ״י ולמשנהו הדומה לו הרב מוהר״ר שלמה נסים נ״י.

מכתבם הגיעני ובקראי אותו רעדה אחזתני אוי לי אומר שכך עלתה בימי ואף שאנכי לע״ע חולה ממחלת הפיבער באלו הימים ומוטל על ערש דוי עכ״ז מצאתי חובה לנפשי להשיב בו ביום אחרי שגדולי עירנו נתנו עיניהם עלי ואם כי צעיר אנכי לימים ועדיין לימי בינה לא הגעתי את קולי לא מנעתי ובכח מאמרו של רבינו הגדול הרמב״ם ז״ל [בסוף הלכות מעילה המובא בהקדמתו] נתחזקתי ואשב על מטתי ואת קולי כשופר הרימותי לאחד מתלמידיי הקמים לפני והוא כותב על הספר כו׳ תשובה לכבודם הרמה וזה החלי.

בראש כל מראין * אראנו שהשוטים דמאנטובה לא ראו אור התורה ולא ידעו ולא יבינו שמצינו שנהפוך הוא ורבינו הגדול ראש המדברים הרמב״ם ז״ל החמיר בזמן הזה בי״ט ב׳ של גליות יותר מבזמן המקדש ומפורש כתב כן בפרק ששי מהלכות י״ט הלכה ט״ו וז״ל שם ולפיכך אני אומר שאין מערב אדם ומתנה בזמן הזה לא עירובי תבשילין ולא שתופי מבואות ואינו מעשר הטבל על תנאי אלא הכל מעי״ט בלבד עכ״ל הרמב״ם ז״ל וכתב ע״ז ההי״מ ז״ל וז״ל סברת רבינו

בזה נראית נכונה מאוד לפי שדבר ברור הוא כו' ובהשגות כתוב א"א אעפ"י שיש בדבריו כעין טעם וכו' והיום תהי' זו תרומה על זו כ"ש שיכול לומר שהמעשה אינו נגמר אלא בשני ודבורו בראשון לא יעשה כלום עכ"ל. וה"ה לדבריו בהנחת עירוב שכ"ש שיכול לומראם היום יו"ט ולמחר חול מ"מ אין זה מספיק שהרי התנאי כולל שני ימים המסופקים ובזמן הזה אין כאן ספק והאיך יאמר בתרומה אם אתמול קודש והיום חול תהי' תרומה והלא ידוע שכן הוא כדבריו שהיום חול וחכמים מדרך הודאי עשאוהו קודש וגזרו בו שלא לתרום ונמצא מפקיע גזירתם בידים שגזרו מדרך הודאי וכן הדין בעירוב שכשהוא מתנה ביום חמישי אם היום קודש ולמחר חול א"צ עירוב ידוע שכן הוא כדבריו ואין עירובו כלום ונמצא אופה בי"ט שני של דבריהם לצורך שבת בלא עירוב א"ו סברת רבינו ז"ל ראוי אליו ונימוקו עמו עכ"ל הה"מ ז"ל וז"ל הטור בסי' תקכ"ח כתב הרמב"ם ז"ל דוקא בזמן שב"ד מקדשין ע"פ הראי' ובני גולה עושים ב' ימים מספק אבל האידנא שבני א"י סומכין ע"פ החשבון ואין אנו עושין ב' ימים מספק אלא משום מנהג וכדשלחו מתם הזהרו בב' י"ט של גלויות כו' אע"ג דבקיאינן בקביעה דירחא לפיכך אין מערבין בתנאי בזה"ז כו' עכ"ל הטור ונראה ברור * דהטור וה"מ ז"ל שניהם לדבר אחד נתכוונו בשיטת הרמב"ם.

●

דבר תורה מאת הגאון רבי חיים לייב טיקטינסקי

בב"ק (די"ב ע"ב) נכסים שאין בהם מעילה, מעילה הוא דלית בהוא הא מקדש קדשי, מאן תנא אמר יוחנן בקדשים קלים ואליבא דרבי יוסי הגלילי דאמר ממון בעלים הוא; ובדף י"ג ע"א רבא אמר מאי נכסים שאין בהם מעילה נכסים שאין בהם דין מעילה ומאי נינהו דהדיוט. ולתני דהדיוט — קשיא.

ולכאורה קשה להבין מאי הכריח לרבא לתרץ דברי המשנה שאין בהם מעילה ומאי נינהו דהיוט — והלא פשטות דברי המשנה מראים כאוקימתא דברי רבי יוחנן, מעילה הוא דלית בהו הא מקדשי קדשי, ובודאי מיירי המשנה בקדשים קלים דרבי יוסי הגלילי:

ושמעתי בזה דבר נכון ומילתא דמסתברא, ומטו בה משמיה רבי ומורי הגאון רבי חיים לייב טיקטינסקי ז"ל, ר"מ דישיבת מיר:

כי יש הכרה המשנה גופה לפרש שהתנא מיירי בנכסי הדיוט ולא בקדשים הלא מובן כי המשנה השניה מפרשת על מה חייבים אבות הנזיקין דוקא על

נכסי שאין בהם מעילה, (עיין למעלה דף ז' בתוס' „וכן משמע במתניתין דתנא נכסים שאין בהן מעילה ואכלוהו אבות קאי"). ואם כן אי אפשר לפרש כמו רבי יוחנן מעילה הוא דלית בה הא מקדש קדשי, לפי זה הארבעה אבות נזיקין חייבים על קדשים קלים, הלא בור הוא פטור אפילו על פסולי המוקדשים (עין לקמן דנ"ג ע"ב) וכ"ש על קדשים קלים, ואי אפשר לפרש כמו ר"י, לכן מפרש רבא מאי נינהו נכסי הדיוט, לכן המשנה שמפרשת, כי הארבעה אבות נזיקין חייבים רק על נכסים שאין בהם די מעילה, האי נהו הדיוט, ועל אבות הנזיקין קאי גם על הבור, (ועין לעיל בד"ד ע"ב ברש"י ע"ב ברש"י ד"ה תנא אדם דאזיק שור ותראה כי כל אבות הנזיקין כולהו מיירי בחדא גווני)

(מתוך ספר „קול יעקב" להרב הגאון הרב יעקב גוטקובסקי)

●

הרב יעקב גוטקובסקי (מתלמידי הגרחל"ט)

דין שמטת כספים

„מקץ שבע שנים תעשה שמטה! זה דבר השמטה; שמוט כל בעל משה ידו, אשר ישה ברעהו, לא יגש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמטה לה'. את הנכרי תגש, ואת אשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" (דברים ט"ו, א—ג').

עקר הפעל „שמט" נרדף ל„שמד" וענינו־נסיחת דבר ועקירתו ממקומו, כמו: „כי שמטו הבקר" (ש"ב ו', ו') בחסרון הפעול־את העגלה; „שמטוה־וישמטוה" (בעד החלון) (מ"ב ט', ל"ג); ו„שמטה ובך מנחלתך" (ירמיה י"ז, ד') המובן — תנטוש ידיך מנחלתך לעולם. גם בנפעל מובנו־מעקר ונשמט הדבר ממקומו, כמו „נשמרו בידי סלע", (תהילים קמ"א ו'); „נשמט הברזל מקתו" (מכות ז' ע"ב).

מכל אלה המקומות נראה, שבפעל „שמט" מובנו — לעקור הדבר ממקומו לעולם ולא רק לפי שעה. לכן לפי עומק פשוטו של מקרא מוכרחים אנחנו לאמר, כי הפירוש „שמט כל בעל משה ידו" — שיעזוב ויטוש החוב לעולם ולא יגבה איתו; וכמו בשמטת קרקע אמרה התורה; „והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך, ויתרם תוכל חית השדה" (שמות כ"ג: י"א) פירושו: שפירות שביעית אסורים לו לעולם להחזיקם לעצמו ולא להפקירם, כי חייב הוא בבעור,

כן גם בשמטת כספים — אסור לו למלוה לתבוע חובו לעולם, כי החוב נעקר לגמרי ממקומו, כמו שמראה על זה מלת „שמט"; וכן הבינו באור המצוה הזאת חכמי המשנה: „שביעית משמטת את המלוה" (עין במסכת שביעית כל פרק י'):

ובזה מובן תקנה הפרוזבול שתקן הלל הזקן, וכן הבינו כל הפוסקים הראשונים והאחרונים. הוצרכתי לכל זה, אף כי הדברים פשוטים מאד, אך יען שראיתי לחכם אחד מחכמי אשכנז, שיחפץ להסב כוונת התורה, ולפרש „שמט כל בעל משה ידו" רק לזמן ידוע, היינו: שהתורה נתנה רק ארכא (בעין מורטיום) ללוה לשנה אחת, וכעבר שנה המלוה יכול לתבוע את חובו ולגבות על פי בית־הדין וזה נגד הפשט והמסורה.

רק על דבר אחד נפלא אעיר, מה שראיתי ב„ספר יראים" לרבנו אליעזר ממיץ, תלמיד רבני תם ז"ל, (בסימן רע"ח) שכתב: „וחוב שעבר עליו שביעית אינו רשאי לוה לעכב אלא על פי המלוה, שכל זמן שלא השמיטו המלוה — חייב הלוה לפרוע, אלא לוה יזמין את המלוה לדין — שישמט את חובו כאשר צוה. ובית־דין יחייבו למלוה לאמר: „משמט אני". (עכ"ל בשנוים — ובדלוגים מעטים). מדבריו אנחנו לומדים, אם יתעקש המלוה ולא יאמר „משמט אני" מוטל על הלוה לשלם, ואם ימות המלוה ולא יספיק לאמר „משמט אני" מחויב הלוה להחזיר החוב ליורשו המלוה, וזהו חדוש גדול ונפלא. ואחרי אשר התבוננתי בענין זה, וחפשתי באחרונים מצאתי בספר שער המשפט (חו"מ ראש סימן ס"ז), שכתב: „שלא מצא לדברי היראים עזר וסעד משום מקום, ומדברי כל הפוסקים לא משמע כך".

אבל באמת מצאתי שגם דעת רש"י כדעת „היראים" במסכת מכות (ג' ע"ב) „האומר לחברו ע"מ שלא תשמטני בשביעית אין שביעית משמטו". ועין שם ברש"י (ד"ה „לדידי") „אם אמר לו לוה על מנת שלא תשמטני אתה בשביעית תנאי הוא זה" והמהרש"א ז"ל הג־ה שם בדברי רש"י במקום „לוה" — „מלוה" „אם אמר לו המלוה ע"מ שלא תשמיטני אתה בשביעית". אם באמת דברי רש"י מכוונים ומדוקדקים היטב על פי דברי „היראים בלי כל הגהה איזו שהיא, דמצות שמטה היא על המלוה, שיאמר משמט אני, אבל כל זמן שלא השמיטו המלוה אינו רשאי הלוה לעכב הכסף בידו; והם הם דברי רש"י שדקדק וכתב: „אם אמר לו לוה ע"מ שלא תשמיטני בשביעית" — כדברי „היראים", שמצות שביעית היא, שהלוה מזמין את המלוה לדין שישמט את חובו ויאמר: „משמט אני", ועל זה מתנה הלוה, שלא יזמין את המלוה לדין לכפות אותו ע"י

בית־דין, שיאמר: „משמט אני", וממילא ישאר החוב, ויהיה מוטל עליו לשלם לו.

ואמנם מסוגית הגמרא מוכרים דברי רש"י ו„היראים", כן אם נפרש: „על מנת שלא תשמיטני בשביעית", שהמלוה אומר כן ללוה — אינו מוכן, הלא שביעית אפקעתא דמלכא היא, ונעשת מעליה בלי שום מעשה מצד הלוה, וכן היה למלוה לאמר: „על מנת שתשלם לי לאחר שביעית", (ויעין שם בתוספות, אבל לפי דברי רש"י והיראים מדוקדקת הלשון שפיר, שהרי ה„שמטה" תלויה בדעת המלוה שיאמר „משמט אני", ומתנה הלוה שילוה על תנאי זה, שלא יכוף ויכריח את המלוה על פי בית־דין לאמר: „משמט אני". והדברים מאירים ונכונים.

ולכאורה יש להקשות על דעת רש"י וה„יראים" מבבא מציעא (ס"ו ע"א), משם משמע, שהתנאי צריך להתנות זה — שהתנאי הוא לטובתו, ופה התנאי הוא לטובת המלולה, ואיך יכול להתנות הלוה? אבל עין שם בתוספות ד"ה: „פטומי", ובחו"מ סימן ר"ז סעיף א', ובדברי רש"י במסכת שבועות (מ"ב ע"א, בד"ה: „ההוא לוה" ובהשגחת הב"ח שם, ותראה שלא קשה למדי.

איתא בכתובות סט: א"ר אילעא א"ר לקיש משום ר' יהודה בר"ח: באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה? ת"ש וכו' ופרש"י דלית הלכתא כוותיה, ואלא מימר אמרינן ליה ואולי יכלכלם ויזון אבל מיכף לא כייפינן ליה. ולא אמרן אלא בדלא אמיד אבל אמיד כייפינן ליה על כורחיה, כי הא דרבא כפייה לר"נ בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה.

ובתוספות: וא"ת איך כפה אותו בשביל צדקה, הא כתיב מתן שכרה בצדה ואמרינן בפרק „כל הבשר" כל מ"ע שמתן שכרה בצדה אין בית דין של מטה מוזהרין עליה וי"ל וכו'. ועוד בצדקה איכא תרי לאוין „לא תאמץ" ו„לא תקפוץ".

והקשה „בקצות החושן" סימן צ"ז סק"ט, על הא דכתב הרמ"א שם בסט"ז בשם הרמב"ן דמצוות השבת עבוט היא מצוות עשה שמתן שכרה בצדה ולכן אין בי"ד של מטה מחוייב לכוף עליה והקשה „הקצות החושן" הרי הבית יוסף בש"ע יורה דעה סימן רמ"ח כתב בשם פוסקים ובכללם הרמב"ן דהא דכופין על מצוות צדקה אעפ"י שמתן שכרה בצדה משום דכתיב ביה נמי לאוי ואם כן ה"נ איכא לאו דכתיב לא תשכב ועבוטו אצלך".

והגאון ר' אליהו ברוך, ביאר דברי התוספות והפוסקים דבמקום שיש לאו כופין שלכאורה זה תמוה, דהרי רש"י פירש במסכת חולין דלקי שמתן שכרה בצדה. לכך פירש מתן שכרה, לומר אם לא תקיימנה זהו עונשו שלא תטול שכר זה", וא"כ מאי נפקא מינה בין לאו לעשה כיוון שהתורה פירשה השכר הרי באה בזה ללמדנו דאין כופין רק העונש הוא במה שמפסיד שכרה ואין בית דין של מטה כופין אותו, דאם לא כן למה פירשה התורה מתן שכרה?

ואמר מרן הגאון ראב"ק דדווקא גבי צדקה יש לומר כיוון דאיכא לאוי כפינן משום דיכול להיות לפעמים עובר רק על עשה מלבר ולפעמים איכא גם הנך תרי לאוי. דהנה הרמב"ם כתב ברפ"ז בהלכות מתנות עניים: „מצוות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר „פתוח תפתח את ידך" וכו'... וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו עובר בל"ת שנאמר: „לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון".

נמצא שיש חילוק בין אם העני מבקש צדקה או לא מבקשו שאם מבקש אז מי שמעלים ממנו ולא נותן לו עובר על אלו שני הלאוין אבל אם רואה עני הצריך נדבה או עזרה והעני אינו מבקש, אז המעלים עיניו ממנו אינו עובר רק על העשה. ע"כ יש לומר דמה שפירשה התורה מתן שכרה ללמד שאין בית דין כופין היינו במקום דליכא רק מצות עשה אבל במקום שישנם הלאוים — כופין. אבל במקום שאי אפשר להפריד הלאו מן העשה שאם יש העשה ישנו גם „הלאו". כגון גבי שבת עבוט, שאם „אינו מחזיק לו את העבוט לעולם עובר על ה„עשה" „והלאו", אין לומר משום דאיכא „לאו" יכופו בית דין. שאם כן למה פירשה התורה מתן שכרה בצדה על כרחך ללמדנו דבית דין של מטה לא יכופו.

●

מאת ר' אלי' ברוך קמאי זצ"ל

נמסר לדפוס ע"י הרב ניסן וואקסמן

נדרים ונזירות

נדרים דף ד': אמר מר ומה נדרים האב מיפר נדרי בתו ובעל מיפר נדרי אשתו אף נזירות האב מיפר וכו'. למה לי היקישא תיתי במה מצינו מנדרים? דילמא גבי נדרים הוא דמיפר משום דלא אית לי' קיצותא אבל גבי נזירות דאית לי' קצותא, דסתם נזירות ל' יום אימא לא, קמ"ל.

פי' שם הר"ן וז"ל: משום דלית ליה קיצותא, הלכך דין הוא שיפר, שלא תצטער בביתו עולמית. וקשה לפי שיטת הרמב"ם בפי"ב מהל' נדרים הל' א', מובא בר"ן לקמן סה., שהאב מיפר כל נדרי בתו, אף אותם שאין בהם עינוי נפש, יוצא שהפרת האב אינה תלוי' כלל בצער, וכיצד נפרש הגמ' כאן?

ונראה לתרץ עפ"י הגמרא שם: סד"א הואיל ואם אמר הריני נזיר, אפילו מן חרצן, הוי נזיר לכל, אלא לא ליעבור עליה משום בל תאחר קמ"ל. הניחא למ"ד כי נזיר מן חרצן הוי נזיר לכל, אלא לר"ש דאמר אין נזיר עד שיזיר מכולן מאי איכא למימר? לכאורה קשה גם כאן על הגמרא, מפני מה אין לפרש כר' שמעון, וההיקש יהיה לפי ר' שמעון לשאר דברים כגון בל יחל וידות וכו'.

אבל זה יתבאר עפ"י מה, שנאמר ב„כסף משנה" רפי"ב מהלכות נדרים בשם בעל מגדל עוז, האומר, שהקשו חכמי לוניל לרבינו מן הספרי — שמפורש שם לא כהרמב"ם, היינו שאין האב מיפר אלא מה שהבעל מיפר. השיב להם הרמב"ם, מדלא אישתמט שום אחד משני התלמודים ולא התוספתא להזכיר אותה דרשה דספרי לפיכך סובר הוא שאין אותה דרשה אלא לר"ש, שסתם ספרי כמותו, ולא קיי"ל כן, אלא נקטינן כפשטא דקרא שלא חילק באב ואמר „כל נדריה ואסריה אשר אסרה על נפשה לא יקום" עיי"ש. נמצא שלפי הרמב"ם יהיו דברי הגמרא הנזכרים למעלה: „דלמא גבי נדרים הוא דמיפר משום דלית ליה קיצותא" רק לפי ר' שמעון, שהרי לר"ש תלויה גם הפרת האב בעינוי נפש לפי תירוצו של הרמב"ם. לפיכך מקשה הגמרא יפה: „ולר' שמעון דאמר אין נזיר עד שיזיר מכולן מא"ל".

מצד אחר יש לומר, שהרמב"ם יפרש את הגמ' הנזכרת לא כהר"ן אלא בדרך אחרת. לכאורה צריך להבין, הלא קיי"ל שבעל מיגו גייז, כלומר שעד שעת ההפרה היתה נזירה, א"כ איך יכול בעל להפר נזירות אשתו והלא זה

שעת ההפרה היתה נזירה, א"כ איך יכול בעל להפר נזירות אשתו והלא זה

בניגודבניגוד למקובל שאין נזירות לחצאין, ונזירות ליום א' היא נזירות ל', שנזירות היא כהקדש, וקדושת הגוף לא פקעה בכדי? ויתכן לפי זה, שהרמב"ם פירש את הגמ' כך: „הוה אמינא דדוקא נדרים הוא דמהני הפרה משום דלית ליה קיצותא", פי' שנדרים אינם שייכים לזמן, והזמן לא מעלה ולא מוריד בהם, לכן דין הוא שתועיל הפרה, אבל אצל נזירות שיש לה קיצותא, שסתם נזירות ל' יום ונזיר ליום א' הוא נזיר ל', מפני שכל ימי הנזירות הם דין אחד וקדוה"ג לא פקעה בכדי, הייתי אומר שלא תהיה בה הפרה כלל, קמ"ל. (עיין ב„אור שמח" פי"ב מהל' נדרים הל' יט, שגם הוא ביאר כן כונת הגמ', המול"ד).

אבל אם נקבל פירוש זה בגמרא, ונאמר שאין כאן שייכות כלל לענין עינוי נפש, הלא תחזור הקושיא למקומה, מה מקשה הגמרא, ולר"ש מא"ל, ר"ש מאן דכר שמי', ועוד, שר"ש ילמוד את ההיקש לדברים אחרים כמו שאמרנו למעלה. אמנם כשנדייק יפה נראה שלר"ש מוכרח להיות ההיקיש לבל תאחר, ולא לשאר דברים, שהרי לגבי הפרה לא צריך קרא, משום שכל עיקר הצריכותא היא, דהו"א שאין נזירות לחצאין, משום דקדוה"ג לא פקעה בכדי, ור"ש אינו סובר כן כלל. הנה הרמב"ם פסק שהבעל יכול להפר אפילו נדרי קרבנות של אשתו. ומקורו מהגמ' נדרים ד' ע"ח, מחלוקת ב"ש וב"ה בדיוק „זה הדבר". לב"ש צריך „זה הדבר" שעל השחיטה הוא חייב ולא על המליקה, ולב"ה, שיש שאלה בהקדש. פי' הר"ן שם, שאם הקדיש בהמה ושחטה בחוץ ונשאל עליה פטור. מכיון שיש שאלה בהקדש הריהו כאילו לא הקדישה מעולם, שחכם עוקר הנדר מעיקרו, ומכיון שהפסוק ד„זה הדבר" מדבר גם בבעל, הרי מצאנו מקור לדינו של הרמב"ם. שהרי פסוק זה מוכיח שאפילו נדרי קרבנות יכולים להפר, אלא שאצל בעל לא נוכל לומר שיפר לה לאחר שחיטה, כיון שבעל מגז גייז, א"כ יהיו שחוטי חוץ, רק שיפר לה קודם שחיטה, ויכול הוא להפר לה, אע"ג דקדושת הגוף לא פקעה בכדי מפני שעל כרחך גילתה התורה שיכול הוא להפר. אמור מעתה שלא צריך כלל היקיש לנדרים, משום שלענין הפרה נוכל ללמוד מ„זה הדבר". וסוגיית הגמ' בדף ד' הולכת אליבא דרבי ישמעאל, שבירושלמי מפורש כי הברייתא היא אליבא דר"י, והוא סבור בזבחים ק"ו, א שהפסוק ד„זה הדבר" בא לדרשה שעל השחיטה הוא חייב ולא על המליקה כב"ש, ולשיטתו לא תועיל שאלה בהקדש, ולא נוכל ללמוד הפרה מ„זה הדבר" משום שקדושת הגוף לא פקעה בכדי. אבל רבי שמעון הסובר בנזיר י"א, שמועילה שאלה בנזיר, והוא הדין בהקדש, שזה בזה תלוי, ממילא לא יצטרך להיקיש בענין הפרה בנזירות, שהרי ילמד מ„זה הדבר", כנ"ל.

וגם לבל יחל לא צריך היקש לר"ש. דהא צריך להבין למה לי היקש ללמוד שינהג בל יחל בנזירות, והלא נזיר הוא ג"כ בגדר איסור חפצא כמו נדרים לשיטת המהרי"ט, הובא באבני מילואים בתשובה ס' ט"ו, אם כן בדין הוא שיהיה בבל יחל, אלא שבע"כ צריך להיקש במקרה כגון זה שמובא ב„מנחת חינוך", היכן שקיבל על חרצן שהוא נזיר לכל, והשאלה היא אם עובר על „בל יחל" על כל דבר או רק על יין, שעליו היה הדבור, שמבלי ההיקש הייתי אומר שלא יעבור ב„בל יחל" אלא על זה הדבר, קמ"ל ההיקיש שגם בכגון זה עובר על כל איסורי נזיר ב„בל יחל". וכל זה לא שייך רק אלא לדידן, דנזיר מן חרצן הוי נזיר אליבא דר"ש. נבאר את הדבר. נאמר שם בגמ': במערבא אמרי אית תנא דמפיק

ליה מלנדור מדר ואית תנא דמפ"ל מכל היוצא מפיו יעשה. פירש הר"ן, שמי שסובר לא דברה תורה כלשון בני אדם מוציא ידות מלנדור נדר, והפסוק, כל היוצא הוא מעמיד בנדר שהותר מקצתו הותר כולו, ומי שסובר דברה תורה כלשון בני אדם דורש את שני הדינים מכל היוצא מפיו יעשה.

ובאמת יש עוד נפ"מ בין שתי דרשות אלו. הנה ביבמות ה' א, רצתה הגמ' ללמוד שעשה דוחה ל"ת ועשה, מנזיר מצורע, ודחתה את זה משום שישנו בשאלה. וברמב"ם, פ"ז מה' נזירות הל' טו, נתן טעם אחר, משום שבנזיר טמא אין עשה, קדוש יהי', מפני שכבר נטמא, וימי חלוטו אין עולין לו, והרי אינו קדוש בהן ובטל העשה מאליו. הק' הראב"ד שם, מפני מה לא אמר כפשטות הגמ', משום שישנו בשאלה? ועל תי' הגמ', הק' בעל טורי אבן, בר"ה כ"ח, הרי המקראות בנזיר מדברים בסתם, ואפי' בנזיר שמשון, ובנזירות שמשון אין שאלה? מעתה תתורצנה שתי הקו' אחת בחבירתה, עפ"י מה שיש בשבועות כ"ד, ב, יש אוכל אכילה אחת חייב עליה ד' חטאות ואשם א': טמא שאכל חלב, והוא נותר, מן המוקדשין, ביוה". מקשה שם הגמ' והלא מצאנס גם ה', כגון אם אמר שבועה שלא אוכל וכו' ומתרץ: מידי דאיתא בשאלה לא קתני. הק' שם התוס', ובכריתות י"ג ב, הא נותר נמי איתא בשאלה? על זה יש לומר בדרך פשוט, שאין דבר נחשב לישנו בשאלה, אלא אם האסור עצמו ניתר שאלה, כגון בנדר או בשבועה, אבל בנותר, מכיון שעל האיסור לא שייך שאלה, רק אם ישאל על ההקדש לא יהיה נותר ממילא, דבר זה לא נחשב לדבר שישנו בשאלה. ובנזיר הלא יש ב' לאוין וב' עשה: כל היוצא מפיו יעשה, ובל יחל, קדוש יהיה, ותער לא יעבור על ראשו. והנה העשה של בל יחל וכל היוצא מפיו נחשבים לישנם בשאלה, אבל הלאו והעשה של תער לא יעבור על ראשו וקדוש יהיה אינם נחשבים לישנם בשאלה. א"כ הבן מפני מה הגמ' ביבמות, המדבר בלאו ועשה של כל היוצא מפיו ובל יחל שכן איתא בשאלה. אבל הרמב"ם, המדבר בלאו ועשה של קדוש יהיה ותער לא יעבור על ראשו, שלא שייך בהם „ישנו בשאלה", מפרש טעם אחר, משנ בנזיר טמא אין עשה דקדוש יהיה. בזה מיושבת קושית ה„טורי אבן", שהסיר מנזירות שמשון. שם אין לאו ועשה של כל היוצא מפיו ובל יחל, שהרי לא הועיל על ידי פיו ודבורו כי אם ע"י מלאך. גם לפי סברת המשנה למלך, בפרק ב' מהל' נזירות, הל' י"ג, שמופלא הסמוך לאיש, אע"ג שישנו בנדרים אינו בבל יחל משום שאינו יכול לשאול על נדריו, ובל יחל תלוי בשאלה, אין בנזירות לכל, אבל לר"ש הסובר שאין עליו דין נזירות כלל, ולא שייך נזירות אלא עד שיזיר מכולן, לא צריך היקש כלל לעבור בבל יחל. וגם להיקש דידות לא צריך

שמשו בל יחל, שהרי אינו בשאלה. ממילא אי אפשר לתרץ שם כתירוץ הגמ׳. ווזקילל אנו לטעמו של הרמב״ם, שבנזיר טמא אין עשה דקדוש יהיה.

כפי האמור יש גם נפ״מ בין שתי הדרשות הנזכרות למעלה לענין ידות. אדם שעבר נזיר שמשון לפניו, ואמר אהא, אם נלמד ידות מכל היוצא מפיו, לא תחול עליו נזירות, אבל אם נלמד מלנדור נדר תחול עליו נזירות. וכל זה לדידן, שאנו סוברים כי שייך קבלה בנזירות שמשון, אבל לרבי שמעון הסובר בנזיר ד׳, ב׳ שאין קבלה שייכת לנזירות שמשון כלל, ממילא מיותר הפסוק דלנדור נדר, ועל כרחך ההיקיש בא רק לבל תאחר. מעתה מובן מפני מה מקשה הגמ׳, אלא לר״צ דאמראין נזיר עד שיזיר מכולן מאי איכא למימר.

קושיא מאת הגראב״ק

כך הקשה בריש מסכת גיטין:

„המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם״ ואיפליגו רבה ורבא בטעם דברי רבה אמר מפני שאין עדים (בני חו״ל) בקיאין לשמה, ופרש״י, שאין בני מדינת הים בני תורה ואינם יודעים שצריך לכתוב את הגט לשם האשה. והקשו התוספות: אם כן ניחוש לכל שאר דיני גטין דלמא אינם בקיאים, שאינם בני תורה ויש מכשולים הרבה? ותירצו התוספות: דלעולם בריאים הם בכל דיני הגט אלא שדרשה לה לשמה, לא קיבלו, כלומר לא סבירי להו.

ועל זה הקשה הגאון ראב״ק ז״ל: לפי מה דקיימא לן דמי שנוהג באיזה דבר איסור מכח זה שהוא סובר שדינא הכי הוא, איך מותר לאכול עם אחרים, שנוהגים היתר, דוודאי לא יאכילנו דבר שהוא נוהג בו איסור שהוא בכלל „לפני עור לא תתן מכשול: וזהו בדברי הש״ס במשנה ביבמות (דף יג:): אף על פי שאלו אוסרים ואלו מתירין, אלו פוסלין ואלו מכשירים, לא נמנעו מבית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי. ומסיק בגמרא שם לפי שהיו מודיעין להם לפרש״. (והאריך בזה במרדכי, שם פיסקא צ״א ונפסק להלכה ביו״ד סימן קיט סעיף ז׳) ואם כן התינח לפרש״י שאין בני חוץ לארץ יודעים, ע״כ צריכים שיאמר בפנ״כ ובפנ״ח, לומר שזה גט נכתב כדינא ל„שמה״ אבל לפי דברי התוס׳ למה יצטרך לומר בפני נכתב ובפני נחתם הרי בלי זה כשישלחו גט ממדינת הים לארץ ישראל וכתבו לשמה ולא יכשילו מבני א״י בזה שהם לא קיבלו ולא יעברו על איסור וטעמא דרבה אינו ומה פליג על רבא? (אם לא

במקרה שהבעל והכותבים במדינת הים לא ידעו מקום האשה שהיא בא"י ונמסר הגט להשליח שימסרנו לה בכל מקום שימצאנה).

וזו קושיא עצומה.

●

הקדמת חתנו של הרצה"ק ברה"ג ר' דב סוקולובסקי לחידושי תורת חותנו הי"ד.

דברים אחדים

ב"ה שהותיר לנו שריד כמעט מחידושי תורתו של כבוד מו"ח הגאון הקדוש ר' אברהם צבי קאמאי זצוק"ל הי"ד, שהיה אב"ד ור"מ בק"ק מיר וגם זכינו להדפיסם למען יהנו רבים לאורם.

חד"ת המודפסים בזה זכיתי לקבלם מכב' מו"ח הגאון זצוק"ל בכתבים ששלח אלי לירושלים מטקטין תרצ"ו—ת"ש והנם מעט מן המועט מתוך המון חידושיו ושיעוריו המרובים שהגיד בישיבה הקדושה במיר ותשובותיו להלכה שהיו בכתובים אצלו ונאבדו כולם בימי הזעם ר"ל, כאשר פרש צר ידו על כל מחמדינו וכב' מו"ח זצוק"ל עלה בסערה השמימה על קידוש השם ית"ש יחד עם בני עדתו הקדושה במיר ביום המר והנמהר י"ט מר חשון תש"ב וזכה לקדש ש"ש ברבים באמרו לבני עדתו לפני הרצחם על ידי העמלקים ומ"ש כי יתכוונו לקדש שם שמים. כמו התנא רבי עקיבא נ"ע וכב' אח"כ נהרגו על קידוש השם הרבנית הצדקת מרת שרה מיכלא עה"ש ובנותיהם מרת מרים עה"ש ובעלה הר"ר שמעון לוין זק"ל הי"ד וכפר אדמתו עמו.

כפי שנודע דאג לכתביו לחדה"ת שלו והקודם ביחד עם בס"ת שלו ביד א"י אחד מתושבי מיר ואמרו שלכשתגמר המלחמה ישלחו לקרוביו מבארץ ישראל וילקחו אתם הכתבים. ואמנם כאשר נודע לנו (על כך) כתבנו לאחד המינסק והוא נסע למיר ורצה לפדותם בכסף מלא, אולם לדאבוגינו הגדול לא זכינו לזה, כי האי אמר שהכתבים נשרפו כולם וחבל על דאבדין ולא משתכחין. מכיוון שחבהת הנדפסים בזה לא נכתבנו עמ"נ להדפיסם כי אם בתור מכתבים חסר בהם סוף דעתו ומסקנתו של מרן זצוק"ל בענינים בהם ולא נתגלה בהם תוקף גדולתו שהיה מפורסם בין גדולי התורה מעודם חריפותו ובקיאותו בכל מכמני התורה והיה מראשי גאוני הדור דעה שעבר ועכ"ז מאורים — הדברים וחתומין בחותמו

המיוחד של רבינו כאשר יראו תלמידיו ומכיריו וראויים הדברים למי שאמרם וישמע חכם ויוסף לקח.

חדה"ת נסדרו לפי סדר המסכתות: בק"י, במ"צ, ב"ב, סנהדרין וחולין והם בלשונו הטהור, זולת תיקונים הכרחיים באיזה מילים. לצורך הדפסתם הוספנו סידורים לפי סימנים ובראש רובם תוכן הענין המדובר בהם. בסוף הקונטרס מצאנו לנכון להדפיס הערות קצרות בעניינים שונים מאת מרן הגאון ר' אלי ברוך קאמא, זצ"ל האב"ד ור"מ מיר אביו של מו"ח זצוק"ל שנמסרו לנו מפי השמועה ע"י תלמידו ש"ב הרב הגאון ר' ראובן גליק שליט"א בפתח־תקוה.

ומגלגלין זכות על ידי זכאי דודנו מרן הגה"צ רא"י פינקל שליט"א ראש ישיבת מיר שלרגלי הדפסתו את ספרו הנכבד הדפיס גם את חידושיו של גיסו מו"ח הגאון זצוק"ל בקונטרס מיוחד, וקארנו לו בשם „זכרון אברהם" כי הוא לזכרון לכב' מו"ח זצוק"ל, דבריהם הם, והם זכרונם ו־נ"ד לנשמתו הטהורה שיהיו שפתיו מדובבות בקבר ויקויים בו ואגורה באהלך עולמים. וזכותו של מו"ח הגאון זצוק"ל יעמוד לנו ולבת גו"ב הצדקנית מרת חנה תחי' לאויושנ"ט פה עה"ק ירושלים תותבב"א שלהי אלול תשכ"ב.

●

חד"ת מאת רצ"ה קמאי

תשלומי כופר וקים ליה בדרבה מיניה

פרק קמא במסכת בבא קמא: המבעה וההעבר.

מאי מבעה? רב רמא מבעה זה אדם ושמואל אמר מבעה זה שן ובגמרא שם „ושמואל מאי טעמא לא אמר כרב אמר לך אי סלקא דעתך אדם הא קתני סיפא שור המועד ושור המזיק בזשות הניזק להאדם וכו', ורב נמי הא קתני אדם בסיפא, אמר לך רב ההוא למחשבי בהדי מועדין הוא דאתא. ומאי לא הרי? הכי קאמר לא רא הטור שמשלם את הכופר, כראי האדם שאין משלם את הכופר ובתוספת הקשא הריבא: מאי חומרה היא זו האי דאין משלם את הכופר משום דקים ליה בדרבה מיניה וכו' עיי"ש.

ויש להקשות לשיטת הסוהרים, עין בהגהת אשר בפרק ד' וה. דגבי אדם אף על פי שחייב מיתה משלם דמוי ליורשים, בבא לצאת די שמים אי נמי תפסי יורשים מיניה לא מפקנן מיניהו מאי חומרא הוא בטור שמשלם את הכופר לגבי אדם שאינו משלם את הכופר הרי חיובי כורפרין אין ממשכנן אותן רק מהני תפיסה לגבי תשלום דמים ויוצא שתשלום כופר בטור ותשלום דמים באדם כנדדי בינהו ועין בקצות החוסן סימן ח"י.

ובתוספות לקמן דף כ"ג ע"א הקשו, למאן דאמר כופר דמי ניזק מאי איכא בין דמות לכופר? ותירצו דנפקא מינא בין דמים לכופר דדמית יכול למחול וכופר אין יכול למחול ולפי ישנה חומרא בתשלום כופר דבכופר לא מהני מחילה ולתשלום דמים ושנה מחילה, ובזה חמור תשלום כופר מתשלום דמים.

אולם שיטת הרבה ראשונים דגם לתשלום כופר מהני מחילה, ובמנחת חינוך מצוה נ"א תלה בזה במחלקות הראשונים, בנימוקים הא דלא מהני מחילה באוכל תרומה בשוגג. והנה בתוספות כתובתו (ל') כתוב גלפונק לא מהני מחילה באוכל תרומה בשוגג מפני שתשלומין אלו כפרה ולא ממונא עיי"ש, אולם במסכת תרומה פירש הרע"ב דמשום הכי אם רצה הכהן למחור אינו יכול למחול עיי"ש. ומשמע דמטעם שהתלומין הן כפרה היה יכול למחול עיי"ש ומשמע דמטעם שהתשלומין הן כפרה היה יכול למחול ולפי שיטה זו מהני מחילה בכופר אע"ג דכפרה הוא ושוב הקושיא במקומה עומדת, מאי חומרא בשור שמשלם את הכופר מאדם שאינו משלם את הכופר? שיטת הרמב"ם בהלכות נזקי ממרן (פרק יליד הלכה י"ד) דאין דמים לבן חורין ולשיטתו אין מקום לקושיא הנ"ל משום דלגבי אדם לא מועיל תפיסה לגבי דמים משום דאין דמים לבן חורין, אולם במגודר משנה שם הקשה על הרמב"ם מסוגית הגמרא בבאר קמא (דלמג) דפרנינן לרבה דאמר כל שאין השור בסקילה אין הבעלים משלמים כופר מהא דהמית שגרו את פלוני לכוי הרי זה משלם על פי עצמו, מאי לאו כופר, ומתרצת הגמרא לא דמים. הרי מפורש דאיכא דמים לבן חורין, והמגיד משנה מסכם דדוקא לרבה דעבורא ליה דחיוב כופר תלוי בדין סקילת הטור קשה לדודיה מהא דהמית שורי את פלוני בהכרח שיש דמים לבין חורין מה שאין כן לדודו המסקינן דמי כופר לא תלוי בדין סקילת השור אין כל הכרח לומר שיש דמין לבן חורין עיי"ש ולפיד מכיון שמבואר בדף מ"ד ע"א דרב סובר בחיוב כופר תלוי בדין סקילת השור וכדעית רפה דכל שאין השור בסקילה אין הבעלים משלמים כופר, ולדידיה נמי קשה שהמית שור את פלוני ובקושית הגמרא על רבה ובהכרח ותרץ דאינו משלם כופר רק דמים משלם ויוצא שרב סבירא ליה דרש דמים לבן חורין. והכא קיימינן

אלו ב דהב בסבורא ליה מבעה זה אדם ואם כן הקושא עדיין במקומה עומדת הלא רב סבורא לית דיש דמים לבין חורין ולשיטת הסוברים דגת בקום ליה בדרבה מיניה מהנו תפיסה וכופר אין ממשכנין ומאי הוא חומרא בשור שמשלם את הכופר והרי גם באדם ישנו תשלום דמים וכנ״ל.

מבעה שיטת רש״י במסכת בבא מציעא (דף צא ע״א דבכל חיוב לצאת ידי שמים מהני תפיסה וזה שהקים בדרבה מיניה ישנו חיוב לתשלום לצאת ידי שמים מפורש בספרי ובספר טורי אבן (אבני שוהם חגיגה דף יוד) היקשה מהאדאמרינן בסנהדרין (דף ע״ב עמוד) רבא איגנהו ללדיכרא אהדרינהו נוהליה ולא קבלינהו אמר תואיל ונפיק מפומא דרב. יינו דאמר רב שם היה בא במחתרת וגטל כלים ויצא פטור מאי טעמאי בדמי קנינהו. ובתוספות בבארקמא דף עא עמוד אין הקטן: אמא לא קבלונהו האאיכא חיוב לצאת ידי שמים? ותירצו שהם היו סבורים שחייבין להחזיר מן הדין, עיין שם. ולשיטת רש״י דבכל חיוב לצאת ידי שמים מהני תפיסה אמא לא קבלינה דאם אפילו נאמר שהם התכוונו להחזיר מצד הדין ואבל הרי בידו הם התפיסה מהני ויחזיק בהם כדין תפיסה (וראה בקצות החושן סימן כה) ונראה לומר לוש לחקור בענין לצאת ידי שמים שבכל קים ליה בדרבה מיניה ואם פורשו שלמרות זה שהנהו פטור מלשלם ואין בית דין יכולים לחייבו משום דקולב״מ אולם לתובע ישנו חוב שעל הנתבע לשלם לו לצאת בידי שמים ורק הבית דין אינם מחייבים אותו לשלם אבל נשאר הוא חיים לשלם לו מטעם לצאת בידי שמים ומשום כך ישנו לתובע חוב מסוג כזה שעל הנתבע לשלם לו, או דאפשר לומר, שמכיון שאין בית דין מחייבין את הנתבע לשלם שוב אין לתובע כל חוב מהנתבע ורק הנתבע חייב לצאת ידי שמים לשלם לו.

ונראה דבזה חולקים הראשונים אם מהני תפיסה בקילב״מ משום שיישנו חיוב תשלום לדיש או דלא מהני תפיסה ובכל זאת ישנו חיוב תשלום לצאת ידי שמים וכדברי הספר שיטת רש״י הוא שלתובע ישנו חוב בידנו הנתבע שעליו לשלם לו לצי״ש ולפיכך מהני תפיסה שהרי הנתבע חייב לשלם לו לדיש ושיטת הסוברים דלא מנהני תפיסה היא משום שהם סוברים שבקום טוב דרבה מיניה אין לתובע כל חוב תשלום אצל הנתבע ורק על הנתבע מוטל חיוב תשלום לצאת ידי שמים ולפיכך אין התובע נחשב כבעלים ואין לו כל זכות משפטית וסמכות חלקית לתפוס את נכסי נתבע דהלא להכריח אדם לקיים מצוות עשה רק לבית דין זה מסור ואין כל זכות לכל אחד לבצע פעולה זו ורק לבית דין זה מסור והסכמות על כך הוא רק לבית דין (ועיין בקצית החושן סימן א׳) ורק לאפרוש

מאיסורא מוטלת חובה על כל אדם, ולפיכך היות וסוברים דבקים להי בדרבה מיניה אין לתובע כל חוב על הנתבע ורק על הנתבע ישנו חיבו לשלם לו לצאת ידי שמים, לפיכך לא מהני תפיסה משום שאין לו סמכות לבצע מעשה תפיסה ואין לו זכות להכריחו לקיים תשלום לצאת ידי שמים שזה מסור רק לבית דין ובק לי בדרבות מיניה אין בית הדין מחייבים אותו לשלם.

ובסנהדרין דף עב (עא) אמר רב הבא במחתרת ונטל כלים ויצא פטורי מאי מטעמא בדמים קנינהו אמר רבא מסתברא מליתויה דרב בששיבר, דלותנייהו וכו', והאלוקים אמר רב אפילו נטל וכו'. ובדברי רב נ"ל דסובר מכיון שבמחתרת דקלב"מ לא חל עליו אז חיובים בלהשיב את הגזילה כיוון שמתחייב בנפשו אין עליו שום חיובים וממליא קנה את הגזילה לגמרי ולפיכך גם כשיצא מהמחתרת והכלים ישנם בעין פטור הוא מלהחזירם ולפי זה הא פאיתא בספרי דבקלב"מ ישנו חיוב תכלום לצאת ידי שמים בהכרח או כל חוב תשלום מאת הנתבע היום והנ"ל קנה את כלים מדין מתחייב בנפשו ואפילו ישנם בעין פטור מלהחזירם ולפי זה הא דאמתא בספר דבקים להי בדרבה מיניה ישנו חיוב תשלום לצאת ידי שמים. בהרח שלתובע אין כל חוב תשלום מאת הנתבע היות והנ"ל קנה את הכלים מדין מתחייב בנפשו ואפילו ישנם בעין פטור מלהחזירם אלא דעל הנתבע ישנו חיוב תשלום לצי"ש ומכיוון שאין לתובע חוב בתשלום אצל הנתבע הלא בארנו שאז אין לו כל זכות לתפוס ולא יהנו תפיסה וכנ"ל. ובזה מתורצת קו ישות הטוראבן שהקשה למה החזיר רבא את הדוברי שגנבו ממנו במחתרת הא איכא חיוב לצי"ש ומהני תפיסה, ולפי הנ"ל ששטת רב שקילב"מ מהווי קנין ממש ולדידו אם אמנם ישנו חיוב לצי"ש אבל תפיסה לא מהני והיות ורבא אמר ר' הואיל ונפק מפומי דרבי והולך בשיטתו של דאפילו ישנם בעין אסור מלהחזיר ולדידיה לא מהני תפיסה.

ו) ולפי זה מתורצת הקושיא הראשונה מאי חומרא בשור שמשלם את הכופר ובאדם אין תשלומי כופר הלא גם באדם ישנו חיוב תשלום דמים ומהני תפיסה משום האל דרב קיימינו והוא סובר מבעה זה אדם ואליבא דידיה ושיטתו לא מהני תפיסה לגבי דמים באדם וכנ"ל.

ואין להקשות לפיז ששואלת הגמרא ושמואל מאי טעמא לא אמר דרבי הלא י"ל היות ובהלכה הוא לא כרב בסנהדרין הסובר שגם אם ישנה בעין פטור מלהחזיר ואם כן להלכה אין הכרח לאמר דקים ליה בדרבה מינה הווי קנין ממש ורק דין פטור יש לו היות ומחייב הוא בנפשו ואם כן אפשר לומר שזה שבמבואר בספרי שישינו חיוב תשלום לצאת ידי שמים פירושו הוא שישנו לתובע חוב

אצל הנתבע לצאת ידי שמים ותפיסה מהני ולפיכך אי אפשר לו לשמואל לפרש כרב היות ולדידיה אין חומר בטור שמשלם את הכופר דגם באדם מהני תפיסה וכנ"ל, אולם לשמואל לשיטתו בדף מ"ל ( ) דחיוב כופר לא תלוי בדין סקלית השור ממילא יוכל הוא לסבור דאין דמים לבן חורין וכפי באלח של המגיד משנה בשטת הרמב"ם וכנ"ל וממילא אין בכלל באדם כל תשלום דמים, וזה חומר בשור מבאדם שהשור משלם את הכופר והאדם אין תשלום דמים כלל ועיקר.
נרשם בשנת תרצ"א א. שמחה הכן קפלן

כמה מן תשובות שהשיב לשואליו הרצה"ק

ב"ה תרצ"ו, לפ"ק.
שלום וברכה א"כ הגאון המובהק המפורסם וכו' וכו' אברהם צבי קאמאי שליט"א אב"ד ור"מ דק"ק מיר יצ"ו.

אחדשכת"ה כמשפט הנני להציע לפני' נידון אשר בא לפנינו פה זה כשלשה שבועות אשר סדרנו גט ע"י שליח, אחרי אשר הבעל בא לפנינו בהפצרה גדולה לסדר גט לאשתו הדרה בעיר ליק אשר זה איזה זמן הרבה שנפרדו ע"י ערכאות ועכשיו הוא בהכשרה סמוך לברעסלוי ורוצה לעלות לארה"ק וע"כ רוצה ליתן ג"פ לאשתו כדת משה וישראל ואחרי אשר כתבנו לב"ד דק"ק קעניגסברג בנידון זה להזמין אשתו והיתה מסרבת לבוא לכאן וגם שמה הסכימה לקבל את הגט רק ע"י שליח ואחרי כל ההכנות סדרנו פה הגט להבעל עם ב' הרשאות כדת וכדין והבעל ביטל כל המודעות בחרם ובשבועה כד"ת ומסר הגט להשליח ולמחרתו שלח השליח ראשון הגט לקעניגסבערג להב"ד שם ועברו ב' שבועות ולא שמענו כלום מתי קיבלה האשה הגט מיד השליח שני. ואחרי עבור עשרה ימים מסידור הגט, היינו הסידור הי' ביום א' עקב י"ד מנחם אב 2/8 וביום כ"ג אב 11/8 השגנו מכתב מהבעל הנכתב ב' ראה כ"ב אב 10/8 ושם נאמר בלשון גרמנית שמודיע לנו אחרי שאשתו לא קיימה מה שהבטיחה לו להחזיר לו החפצים העולים לסך שבע מאות מרק „אינו מקבל את הגט" מטעם זה ובקש מאתנו להודיע זאת לאשתו, ולמען בירורו של דבר אעתיק פה תמצית המכתב תרגום מלשון הגרמנית.

(תרגום מכתב הבעל משפה הגרמנית מעיר גוטענטאג 10.8.36).

לכבוד הרב הנכבד,

אני מרשה לי להודיעו במכתב הנוכחי אשר בזמן סידור הגט כבודו הרב לא שכח להזכיר בנוכחות העדים אם יש לי איזה שהיא מודעה או רמאות באיזה צד שהוא אז הגט אינו גט, לכן כעת יש טענה נגד אשתי הקודמת שאני לא יכול לקבל את הגט. אשתי הקודמת התחייבה עצמה עד סידור הגט להחזיר לידי את החפצים שלי שהי' שייכים לי עוד לפני הנשואין או החפצים או תמורתם בכסף בסכום של שבע מאות מארק (700 מ.) לשלם לי מיד, עד היום אני מחכה לקבל את רכושי הנ"ל ועוד לא קבלתי וכו' לכן מטעם זה הנזכר אינני יכול לקבל את הגט ולא אקבלו להבא ואני מבקש להודיע זה לאשתי הקודמת ולהודיע לה מההצהרה הזאת במקרה שלא אקבל את החפצים שלי עד עשרה ימים אז אמסור את הדבר לערכאות וחבל על ההוצאות הנגרמות עי"ז אבל אני מוכרח לעשות זה.

(—) אריך פינקלשטיין

והנה מתוכן האגרת הזאת של הבעל ניכר שרצונו לבטל את הגט מחמת טענת תביעתו נגד אשתו שלא קיימה מה שהבטיחתו לפי דברי', ועתה איך נדון בדב"ז אחרי שהאגרת נכתב ביום ב' ראה 10/8 והגט נמסר להאשה אצל בד"צ קעניגסבערג ביום א' שופטים 16/8 וא"כ הלא אגרת של הבעל וביטולו הי' קודם קבלת הגט. אם הביטול חשוב ביטול עפ"י דינא וחשובה אשתו א"א אם לא.

והנה לפע"ד אין לחוש כלל לביטולו של הבעל כלל וכלל כמבואר בש"ס גיטין ל"ב ע"ב דבעינן ביטול בפני שנים כרב נחמן וכ"פ הר"מ בפ"ו מגירושין הט"ז ובשו"ע סי' קמ"א סעיף ס', וא"כ מאחר דבשעת הסידור הגט ביטל הבעל כל מודעות בחרם ושבו"ד ולא הזכיר שום דבר מתביעת ממון וכן כל הזמן קודם הסידור ואח"כ לא דיבר מאומה ואף לא ברמז מטענת ממון נגד אשתו ואחרי אשר נשלח הגט משליח ראשון לשליח שני, אחרי עבור עשרה ימים הוא בא בטענת ממון ומכח זה כתב לנו שאינו מרוצה לקבלת הגט ולא נתן מודעה בפני ב' עדים או בפני השליח שמינה פה עי' בב"ש סק"צ שגם מועיל לבטל אף לא בפני ב' עדים מכ"ז לא עשה רק כתב מכתב מודעה אלי לערער על הגט זה לא מהני כלום לבטל את הגט.

וזולת זה הלא מובא בש"ס גיטין ל"ב דצריכים לישנא ברידא בביטולו של הגט ולשונו של הבעל במכתבו הנ"ל לאו לשון מבורר היא בלשון גרמנית אשר כתב בזה"ל: „אויס אנגעפירטען גרינדען דען גט ניכט אננעהמען קאנן אונד

וועדע", לרגל טעמים הנזכרים לא אוכל לקבל את הגט. הלשון זה אינו מבורר לבטל את הגט כי מה לנו בקבלתו של הבעל ואף כי ידענו כוונתו מ"מ מבואר בש"ס הנ"ל ובשו"ע אה"ע קמ"א סעיף ס"ב דל"ה רק גילוי מילתא בגיטא וזה ל"מ דהלכה כאביי דגילוי דעת בגט ל"מ היא, ועיין סעיף ס"ה שם ועי' בשו"ת מהר"ם אלשיך סי' ל"ו וסי' ע"ח מה שהאריך בזה.

ועי' בבינת אדם שער בית הנשים סי' ל"ב שמבאר שם בנידון שהבעל רוצה לערער על הגט שרימו אותו בחפץ או שכוונתו ה' שהוא טוב ונתנו לו חפץ רע ומחמת זה רוצה לבטל את הגט העלה להתיר מחמת כשמגרש את אשתו אין מן הסברא שיגרש אותו מחמת ממון שנותנים לו ובודאי מן ההכרח ה' לגרשה בלא"ה יהי' איזה טעם שיהי' רק כ"מ שיכול להוציא ממון ממנה עושה כל תחבולות שיוכל לאמור שאנני רוצה לגרש אבל אנן סהדי שלא בשביל זה הוא מגרש ולכן כיון שהוא מגרש אף אם יגלה דעתו ואומדנא שבשביל זה הוא מגרש כיון שנותן לה הגט ע"כ גומר ומגרש בלא שום פקפוק וכו' יעש"ה.

וא"כ בנ"ד הלא הבעל ביטל מקודם כל מה שיזיק לבטל הגט והוא מסר הגט להשליח להובילו לאשתו ולא ידע מאומה אם כבר מסרו אם לאו ואומדן דעתו ה' שכבר מסרו להאשה ואח"כ בא בטענה של ממון ואומר שאינו מקבל הגט האי לישנא לפע"ד לאו כלום לבטל הגט או השליחות.

וראה זה מצאתי בשו"ת מהרש"ם ח"ב סי' ב' בנידון שבא מכתב מהבעל מאמעריקא אחרי אשר נשלח הגט ע"י ב"ד לוורשא כתב הבעל להרב האלפערן משם שהגט פסול וכו' ומסיק שם להתיר לפי שאין עדים על הביטול למש"כ הבעל להרב האלפערן ולא להשליח עצמו א"כ הי' צריך ב' עדים לזה ואם אין כאן עדים לא חל הביטול וכו' ולכן האשה מותרת ע"ש וא"כ בנ"ד הוי ג"כ כהך שאלה במהרש"ם שהמכתב הי' אלי ולא לפני ב' עדים לא חל הביטול כלל וכלל ועי' בשו"ת כתב סופר אה"ע סי' נ"א אריכות גדול בסוגיא דביטול השליח ומבואר שם דבאין ב' עדים בהביטול לא מועיל ביטולו כלל וכלל, ועי' בשו"ת עמק שאלה אה"ע סי' קי"ג אריכות בענין גילוי דעתא בגט יעוי"ש, וע"כ נלפע"ד דבנ"ד האשה מותרת לעלמא בלי חשש ופקפוק ואין בערעורו של הבעל כלום, ועי' שו"ת פרי השדה ח"ד סי' כ' וסי' כ"ה.

בדרשת"ה ומו"מ כערכו הרם ונשא.

משה שמשון וסרמן

אברהם צבי הריש קאמאי
אב"ד ור"מ פ"ק מיר

בעז"ה, יום ג' י"א מרחשון שנת תרצ"ז, מיר
ישא ברכה מאת ה' כבוד הרב הגאון המפורסם בתורתו ויראתו כו'
כש"ת מו"ה משה שמשון וואסערמאן שליט"א הרב דבערעסלוי.
שוכט"ס.

אחד"ש מעכת"ה שליט"א בכבוד הראוי, ידעתי כי יפלא בעיניו על אשר לא השיבותי לו ע"ד הענין מבטול הגט שבא לפניו, כי אמנם כאשר הגיעני מכתבו בקשתי תיכף מהתלמיד שהביא מכתבו שייטיב להודיעו כי זה עתה שבתי ממקום מעינות התרופה דרוסקענין ורבו הטרדות עלי במילי דמתא ולא הי' בידי גם לעיין ולדעת על מה ישאלני והבטחתיו לעיין בזה אחר רה"ש, אבל רבות מחשבות כו' ומחשבה מועלת אפי' לד"ת ובעה"ר למחרת צום גדלי' נחליתי ל"ע ובחמלת ה' ורחמיו כי רבו זה כשבוע ואיזה ימים אשר ירדתי מעל מטת חליי מהלל שם ה' אקרא.

ובפנותי מאיזה טרדות במילי דמתא מצאתי חובה לנפשי לעין בדברי מעכת"ה שליט"א, והנה ראיתי כי הקשה לשאול ממני דבר שהנני מונע א"ע מזה, באשר בדבר חמור כדשב"ע נמנע הנני להודיע חוות דעתי שלא במקומי אם אין הדבר פשוט כ"כ להיתרא כבב"כ. והענין שהובא לפניו צריך לפע"ד עיון רב, לזאת לא אוכל להודיעו מה דעתי בזה למען נמטי לי' שיבא מכשורא, ואנא גם שיבא משיבא לא בעינא דלימטי לי', ולמען לא יהי' דבר אלי' כשטרי הדיוטות בעלמא ולמען ידע טעמי ונמוקי שהנני נמנע בכיוצא בזה להחליט דבר להלכה ולמעשה, אמרתי להודיעו מה שעלה בדעתי מדי עיוני לפום רהיטא בענין זה. ואתו הסליחה על בלתי היותי ממלא רצונו בד"ז.

והי' אתו שוכ"ט לאוי"ט כנפשו ונפש הדוש"ת מוקירו ומכבדו מרחוק.
אברהם צבי הירש קאמאי בלאאמו"ר הגאון וכו' מרן ר' אלי' ברוך זצללה"ה

אב"ד ור"מ פ"ק מיר

ואלה המה הדברים שעלו ברעיוני מדי עיוני בענין זה לפום רהיטא:

א) הנה הביא מעכתה"ר מש"כ בתשו' מהרש"ם דאם שלח הבעל מכתב להרב המסדר שמבטל השליחות של הגט דל"מ הבטול משום דהוי בטול בפני ע"א דלא מהני, והנה הס' תשו' מהרש"ם לא נמצא בפה, ע"כ מבלי דעת טעמו הנכון

א"א לדון בדברי' ואולם כיוצא בזה כבר ארז"ל בב"ב דף ק"ל: דאין לדיין אלא שעיניו רואות. וע"כ אמרתי לעיוני בזה, והנה בהא דקיי"ל כר"נ בגיטין ל"ב: דבטול הגט בפני שנים מצינו הרבה טעמים בזה לרבותינו הראשונים ז"ל, והנה כבר ראו עיניו מה שכתב בזה הכתב סופר שהביאו במכתבו. והכת"ס הביא רק שיטת הרמב"ם והשו"ע דבפניו א"צ עדים ושיטת הרמב"ן והר"ן ז"ל דגם בפני השליח צריך לבטלו בפני ב' עדים, והנה מצאתי עוד לבאר בזה, דבשיטת הרמב"ם והשו"ע הנ"ל יש לפרש בתרי טעמי ונפ"מ ג"כ לדינא מאיזה טעם הוא. וע"כ עלינו לבאר כל השיטות שיש בזה שנוגע בזה לדינא. השיטה הא' היא דמה דבעינן ביטול בפני ב' עדים הוא מדין נאמנות דאין עד אחד נאמן בדשב"ע וכ"מ מדברי התוס' בגיטין דף ל"ג ע"א ד"ה רבי בחד לישנא כמש"כ שם הפנ"י, ועוד שיטה ב' שיש לפרשה בדעת הרמב"ם והשו"ע משום דא"כ מה כח בי"ד יפה מחשש ממזרות וכמש"כ התוס' שם ל"ב ע"ב סוף ד"ה ר"נ דגם בפני שנים איכא קלא טפי מבפני עד אחד. ועוד שיטה ג' היא להרמב"ן והר"ן ז"ל דבפחות משנים אין קיום לבטול שליחות כמו דאין קיום לגו"ק בפחות משנים. ועוד שיטה רביעית היא מה שכתב הרמב"ן ז"ל בתחילת דבריו והא"מ הביא שיטה זאת (רק שייחסה להר"ן ז"ל ובאמת היא להרמב"ן ז"ל כמש"כ בחי' כלשונו ממש(וז"ל הרמב"ן ז"ל תמוהני בה אפי' בטלו בין עצמו למה לא יבטל דאי ידעינן בי' ליהוי בטול וי"ל כו' כיון שבפניו הי' אין מבטלין אותו שלא בפניו דלא אתי דבור שלא בפניו שהוא גרוע ומבטל דבור שהוא בפניו כעין שאמרו מילתא דעבידא באפי עשרה כו' והיינו נמי דאמרינן לקמן אותיבו קרא באודנייכו כיון דלא שמע לא הוי בטול, ואפשר דמ"ד בפני ב"ד דינא כו' דהוי דשב"ע ואינה פחות מב' כו' יעו"ש. הרי מצינו ארבעה שיטות לרבותינו ז"ל. ועד ראיתי למרן החת"ס ז"ל סי' נ' שכתב טעם אחר דמילתא דמיתעבידא באפי תרי לא משתלפי רק בתרי כדאמרינן במילתא דמיתעבדא באפי עשרה. רק בפניו דשליח או אם נודע לשליח בכתב או אם מהימן הוא להשליח הוי בטול ממילא דאין השליח יכול לשנות מדעת בעלים וכמו שהבעל יכול לחזור בו ה"נ השליח שידוע שהבעלים חוזרין ממילא א"י לעשות שלא כמחשבת בעלים וא"צ לבוא לדין בטול כלל ורק שלא בפניו דלא ידע מזה השליח בעינן דין בטול וכמו דנעשה בפני שנים ה"נ א"א למישפלי רק בפני שנים זת"ד, ויפלא על הכת"ס שלא הביא ד' אביו מרן החת"ס ז"ל. ולפ"ד החת"ס הא אם היו מודיע להב"ד דק"ק אודת מכתב הבעל שיודיע מזה להשליח לא הי' רשאי השליח למסור לה הגט, וכאשר יבואר בזה גם לשאר השיטות.

ב) ואמנם דעיקר ד' החת"ס יפלא אשר לא הביא שאר שיטות הראשונים ז"ל בזה ובעיקר טעמי דמילתא דמיתעבדא באפי תרי בעינן ב' למשלפה לכאו' יקשה דהא בהאי דמתעבדא באפי עשרה דבעינן עשרה למישלפה הוא רק אליבא דחד לישנא אליבא דרשב"ג ולא קיי"ל כוותי'. רק די"ל דהתם דמה דעביד הבעל בפני עשרה ז"א מדינא רק דכך הי' רצון הבעל למיעבדה בעשרה מש"ה ס"ל דא"ז מדינא לבטל בפני עשרה. אבל שליחות הגט דבעינן שיהי' בפני שנים מדינא בזה י"ל דכ"ע ס"ל דלא מצי מדינא למישלפה רק באפי תרי, ואולם לפ"ז גם בפניו יהי' צריך מה"ט למישלפה רק באפי תרי — אי נימא דגם בפניו בעינן לאתוי מדין בטול — אלא דהחת"ס ס"ל דבפניו א"צ לדין בטול כלל דאין השליח רשאי לשנות מרצון המשלח שנשתנה לאחר שליחותו.

אבל דבר זה הוא נגד דעת הראשונים ז"ל ומה שהביא ראי' לזה מדברי התוס' בקדושין נ"ט ע"ב י"ל דשא"ה דאשה שעשתה שליח לקבל הקדושין לא מסרה שום דבר ביד השליח מש"ה לא נגמר מעשה השליחות רק במה שגילתה רצונה להתקדש ומש"ה אם חזרה מרצונה לא יוכל לעשות נגד רצונה שהאדם עשוי להתחרט תמיד וכמ"ש בירושלמי הביאו הר"ן בנדרים דף כ"א ע"ב דהתהות מצוי', אבל בשליח הגט דמסר בידו הגט ונעשה מעשה קיים לגרשה י"ל שפיר דבעינן ביטול השליחות ממש ולא מהני גילוי דעתו שאינו חפץ בגירושין. וראי' לזה מדברי ת' רש"י ז"ל שהביא המרדכי והג"א בקצרה יעוי"ש דמוכח דאע"ג דידע השליח דחזרה ועשתה שליח אחר לא נתבטלה השליחות שלו כ"ז שלא בטלה בפירוש והראי' ג"כ מפסחים יעוי"ש, וגם ממש"כ הפר"ח והב"ש סי' קכ"א סעיף ב' בשיטת הרמב"ם דאם בשעת השליחות הי' הבעל שפוי בדעתו יכול השליח למסור הגט מה"ת אפי' בשעה שנשתטה הבעל דא"צ לדעתו דבעל בשעת הגירושין, ואמנם דיל"ד בזה, אבל דעת כל הראשונים ז"ל הם שלא כדברי החת"ס וס"ל דגם בפני השליח בעינן לאתיי רק מחמת דין בטול השליחות.

אלא דבעיקר יסוד דברי החת"ס דמשום דמיתעבדא באפי תרי בעינן למישפלה באפי תרי, דע"כ כמש"ל דמדינא בעינן למיעבדה באפי תרי לשליחות הגט כ"ע מודי דבעינן תרי למישפלה, דלפ"ז הא גם בפני השליח לא יועיל רק בפני ב' לפמ"ש דגם בפני השליח בעינן לדין בטול וכמו בדין מילתא באפי עשרה לרשב"ג בעינן באפי עשרה גם בפניו וכמש"ל דגם בפני השליח כ"ז שלא הי' בטול ל"מ מה שהבעלים חוזרין בהם,ו א"כ הי' מה"ט להיות גם בפניו של השליח הבטול רק בפני ב', אבל י"ל דא"ש בזה מה שהקשה הב"י על הרמב"ם ז"ל דס"ל דבפניו א"צ לבטל בעדים דמדברי הירושלמי מבואר דבעינן גם בפניו ב'

עדים. אבל לפי האמור א"ש ד"ל דהרושלמי לטעמי' דס"ל שם דעשיית השליח לגירושין בעינן שיהי' נעשה בפני ב' מש"ה כיון דבעינן ב' מדינא ה"נ לא מישתלפי רק בפני ב' מדינא, אבל הרמב"ם ז"ל לטעמי' דס"ל דא"צ שיהי' ב' עדים לשליח הגט וכיון דא"צ למיעבד באפי תרי מה"ט מישתלפה נמי בלא סהדי ושפיר ספק הרמב"ם ז"ל דא"צ גם ב' עדים לבטול הגט בפני השליח, והחת"ס שם נדחק בישוב דברי הרמב"ם ולפמ"ש א"ש. ויש עוד לדון בד' החת"ס ומפני שהחת"ס ז"ל לא הביא שיטות הראשונים בזה עלינו מעתה לדון רק עפ"ד הראשונים ז"ל.

ג) והנה בעיקר הדין דבטול הגט בפני עד אחד שלא בפניו דלא מהני יש לעיין בזה לדינא בשיטות רבותינו ז"ל והנה בפ"ת סי' קמ"א סק"ס הביא דהמשכנ"י כתב דיש להחמיר בזה מלבד דהתוס' רפ"ד דגיטין כ' דשמא ביטול הגט שלא בב"ד אם אינו מועיל להקל מועיל להחמיר. גם כיון דהסמ"ג ועוד מהראשונים ס"ל דהמקדש בפני עד אחד חוששין לקדושין דמה"ט נמי במבטל בפני ע"א נמי יש לחוש להבטול יעו"ש.

ולפ"ז לפמ"ש הרמ"א בסי' מ"ב דבמקום עגון ושעה"ד יש לסמוך על המקילין במקדש בפני ע"א ה"נ במ"ע ושעה"ד יש לסמוך על המקילין אם א"א בגט אחר. ואמנם דדברי הסמ"ג הוא באם שניהם מודים, וא"כ להאי טעמא דשיטה ראשונה שהבאתי דהא דבעינן שנים בבטול הגט הוא משום דין נאמנות א"כ פשיטא דאם מודה האשה ודאי דאסורה מדינא כדאמרינן בקדושין דף ס"ו. אי מהימן לך. וכ"כ המשכנ"י בעצמו וכ"ד הוא רק לשיטת הרמב"ן והר"ן וכמו שמצדד הפנ"י לפרש כן בדעת התוס' בחד לישנא דאין קיום להבטול רק אם הוא בפני עדים כמו בגטין וקדושין, וא"כ יל"ע דלשיטת הסמ"ג דמהני בשניהם מודים בפני עד אחד, הא דבעינן ב' עדים ע"כ הוא לדין נאמנות שתאסר על אחרים וא"כ מה דגבי בטול הגט הוא בפני ב' דוקא ע"כ הוא ג"כ לדין נאמנות, ובלא"ה מהני גם למ"ד דא"ח לקדושין בפני עד אחד, ואי מטעם חשש ממזרות או מטעם דבעינן למשלפה בפניו או בפני עדים ל"מ כלל גם אם מודים, מיהו י"ל דלהסמ"ג נמי דס"ל כר"פ דס"ל בקדושי בפני ע"א דהני הוא רק דהוי חשש קדושין מדינא והיינו שרמיא איסורא עלה ועליו בקרובים, אבל לעלמא י"ל דגם ר' פפא מודי דל"מ קדושין בפני עד אחד. ומה דאמרו לפ"ז בטול בפני ב' י"ל שפיר דגם לקיום הבטול בעינן בפני ב' דהיינו לעלמא, ולדידה י"ל דמהני הבטול בלא עדים ג"כ לשיטת הר"ן והרמב"ן ז"ל דהוא משום קיום הבטול, דהא לר"פ מהני קיום הקדושין גם בפני עד אחד.

מיהו יל״ע דמשמע דוקא במקדש בפני עד אחד אבל בינם לבין עצמם לא מהני, ומדברי הרמב״ן ז״ל בקושיתו משמע דהקושיא היא דתועיל גם בינו לבין עצמו הבטול, וע״ז הוא דמסיק דאין דשב״ע פחות משנים, וא״כ לר״פ ולהסמ״ג דפסק כוותי׳ ל״מ בינו לבין עצמואלא בפני ע״א מהני להחמיר אם נתרגשה אחר הבטול בפני ע״א י״ל דלעלמא אי״נ העד, ורק עלה רמיא איסורא לאחר הגירושין שע״י שליח זה שנתבטלה שליחותו בפני ע״א, וע״ז כתב שפיר המשכנ״י דיש לחוש לשיטת הסמ״ג וגם אם נתגרשה, מ״מ עלה רמיא איסורא להנשא לפ״ז. ומ״מ בשעה״ד ובמקום עגון הא כתב הרמ״א דיש לסמוך על המקילין.

ד) והנה לשיטת הראשונים וכ״ה לחד לישנא בתוד״ה רבי דף ל״ג ע״א כמ״ש הפנ״י דרק משום דין נאמנות בעינן ב׳ עדים דכתב המשכנ״י דלפ״ז אי מהימן הוא אסורה כמו באשתך זינתה בע״א וכ״כ הבית אפרים וז״פ אלא שראיתי לבית אפרים דמ״מ יש בזה משום חשש ממזרות כדאמרינן א״כ מה כח ב״ד יפה דלפ״ז לא מהני כלל אלא בפני ב׳ יעוי״ש שכתב שם דלא כדברי המגיה במל״מ שדבריו הם שלא בדקדוק, אבל המשכנ״י סמך ג״כ ע״ד המגיה במל״מ די״ל דלטעם דאין דבר שבערוה בפחות מב׳ אצ״ל דחיישינן לממזרות. והביא ג״כ דהפנ״י כ״כ, והביא ג״כ מד׳ המרדכי דס״ל כן דלר״נ ל״ח לממזרות בדיעבד כלל וכן נראה מדברי הרמב״ן ז״ל שלא נחית כלל לסברא דממזרות, דהוא משום דאם מטעם ממזרות לא הי׳ להקל בפני ב׳ אלא בפני ג׳ ולא ס״ל מה שכתב התוס׳ שם סוף ד״ה ור״ן דלדבריהם גם בשנים איכא קצת פרסומי דמנלן לחלק בזה. וכדברי המגיה במל״מ שכתב דלטעם דשב״ע אצ״ל לתקנת ממזרות מצאתי שכ״פ המר״ם שיף ז״ל בתוד״ה רבי שם ל״ג ע״א דמש״פ התוס׳ דאמרינן מה כח ב״ד יפה הוא רק לר״ש דס״ל בפני ב׳ ולא לר״נ דא׳ דינא ל״מ, וגם ראיתי להתוס׳ רי״ד שכתב שם דף ל״ד ע״א וז״ל ועדים אינן אלא לברר העדות שבטלו אבל שלא יתקיים הבטול אלו שניהם מודים אי לא בטל וי״ל ע״פ הדחק דהבטול אינו מועיל אע״פ ששניהן מודים כו׳, והנכון בעיני דר״י ס״ל דהלכה כרשב״ג ול״ל דר״נ עכ״ל הרי דהתורי״ד ג״כ לא אסיק אדעתי׳ דמה דאר״נ בפני שנים הוא מחשש ממזרות דע״ז ס״ל דלרבי דס״ל דאם בטול מבוטל לא חיש לזה.

ולפ״ז יש לפרש בטעם הרמב״ם דאם בטלו בפניו א״צ עדים ורק שלא בפניו בעינן עדים די״ל בזה דאם הוא מטעם נאמנות א״צ ב׳ עדים בפניו וכן אם הוא מטעם חשש ממזרות ג״כ א״צ בפניו שיהי׳ בפני ב׳ עדים, דנפ״מ בזה לדינא דאם הוא גברא דהימן להו דאם הוא מתקנת ממזרות דבפני שנים איכא קלא קצת דלא מהני אי מהימן להו דמ״מ ליכא קלא בזה ואיכא חשש ממזרות, אבל לטעם

דבעינן שלא בפניו ב' עדים הוא משום דין נאמנות דא"נ בפחות משנים, דלפ"ז אי מהימן להו אסורה להנשא והאי גברא דמהימן צריך למיעבד כל טצדקי לאפרושי מאיסורא בעוד מועד בטרם יכלו לה ימי הבחנה.

ה) ובזה אפשר לבאר מה שכתב שם הרמ"א ז"ל סעיף ס'. י"א דאלו השנים שמבטל בפניהם צריכין להיות ביחד אבל זה שלא בפני זה לא מהני אבל אם מבטל הגט עצמו כו' וכתב ע"ז הב"ש, דמש"פ הרמ"א י"א דמשמע דיש פלוגתא בזה קאי על הא דמסיק אבל אם מבטל הגט עצמו כו' וזה דחוק מאד לכוון זאת בדברי לשונו של הרמ"א ז"ל, אבל לפמ"ש א"ש דבדברי השו"ע שסתם כהרמב"ם דרק שלא בפניו הוא דבעינן ב' עדים יש לפרש בזה ב' טעמים דאי נימא דמשום תקנת ממזרות הוא וכדאמרינן ע"ז מה כח ב"ד יפה י"ל כמ"ש הב"ש ומרן הגר"א ז"ל דבעינן שיהי' כמו ב"ד שיהי' ביחד זה בפני זה אבל אי נימא דלמסקנא ל"ח לתקנת ממזרות וכמו שנראה מדברי הראשונים הנ"ל שהבאתי דלפ"ז ע"פ מה דבעינן ב' עדים שלא בפניו הוא משום דין נאמנות דמה"ט י"ל דמהני נמי זה שלא בפני זה (ויעוין מש"כ התוס' דף ל"ג ע"א ד"ה רבי ובמש"כ שם הפנ"י ע"ז) וכיון דבטעם הרמב"ם והשו"ע איכא למימר הכי ואיכא למימר הכי לזה שפיר כתב י"א משום דאי נימא דהוא רק משום דין נאמנות מהני גם בביטול השליחות שיהי' בפני ב' זה שלא בפני זה.

ו) ומעתה בהאי עובדא דאתא קמי' דמר דודאי מהימן להו אי נימא כשיטת הראשונים דהא דבעינן שנים הוא רק משום דין נאמנות הא בודאי מהימן הוא וגם א"צ לדין נאמנות דהא מכתב הבעל בידו ובודאי לא יהי' חשוד ח"ו בעיניהם לטעון שהמכתב הגיעו לאחר זמן הגירושין וגם כפי הנראה הוא מילתא דאיכא לברורי. וכ"ז הוא רק אי נימא דהטעם דבעינן בפני שנים לר"נ הוא משום דין נאמנות אבל להטעם דמשום דאין קיום להבטול בלא עדים או משום דבעינן למישלפה באפי תרי שלב"פ או משום חשש ממזרות י"ל מהני טעמא דמהימן הוא להו. ואולם כ"ז אם לא הראה הרב מכתב לבעל לשום איש קודם הגירושין אבל אם הראה לאחרים י"ל דזה הוי כמבטל בפני ב' עדים דהרב עם עוד א' מצטרפין בזה לב' עדים לכאורה. והוא דעיקר הדין דבטול ע"י כתב מהני הוא מתשובת הר"ן ז"ל ומתוך דבריו משמע כן דז"ל הר"ן ז"ל כמו שהובא בב"י (ד' הר"ן שבדפוס שלי נשמטו מהדפוס כמה תיבות דאיתניהו בב"י) וז"ל וכתב הר"ן בת' סי' מ"ג על בעל המגרש ע"י שליח ושלח כתב לאביו שלא יתן הגט והי' בלשון הכתב שלא תצא לצמיתות ושזה הכתב ראה אותו קרקיאש שלמא

וברורי העבירות ושהי' מחלה פני קרקיאש שלא יתן רשות שינתן הגט וכדומה לפי כתבו שזה הכתב נראה לנזכר קודם נתינת הגט וא"כ הוא יש לחוש בגט זה דודאי בטול השליחות מתוך הכתב מהני' כו' וכיון שכן זה הלשון כו' שלא תהא לצמיתות קרוב הדבר לפרשו דה"ק שאם תהא מגורשת לא תהא מגורשת לעולם והו"ל כהיום אי את אשתי ולמחר את אשתי דאע"ג דאסיקנא בפ' המגרש כיון דפסקה פסקה הא אמרינן בתר הכי כו' לאפוקי מהך איבעיא ונחלקו בה המפרשים שהרמב"ם כתב דאינה מגורשת כלל וי"מ דחולצת ואינה מתיבמת עכ"ל הר"ן ז"ל. והוא ממה שכתב וכדומה לפי כתבו שזה הכתב נראה לנזכר קודם נתינת הגט דמשמע דכך הי' מעשה שנראה לנזכר קודם נתינת הגט. אבל הבעל עצמו לא ייחד אותן לעדים מקודם לכן שיראו מה שכתב לאביו שלא תצא לצמיתות, אבל דאח"כ נודע לו להבעל מהמקרה שקרה שהמכתב ראו אותו הנזכר, וכ"מ ממה שכתב להר"ן שכתב שחלה את פני קרקיאש שלמא שלא יתן רשות שינתן הגט אבל שיהי' רואה מה שכתב שלא תצא לצמיתות זה לא כתב מקודם דמוכח מזה דאע"ג דלא ייחד מקודם ב' עדים שיראו מה שכתב במכתבו רק דעובדא הכי הוי שקראו מכתבו גמי מהני כמו בפני ב' עדים, וה"נ בנידון דאתי לקמי' דמר לכאורה אם ראה עוד א' המכתב של הבעל יהי' מצטרף לב' עדים שיועיל ביטול הגט בכה"ג.

ז) ואולם לכאורה צע"ג בדברי הר"ן ז"ל בזה דכיון דשיטת הר"ן ז"ל דמה דצריך ב' עדים הוא משום דין קיום לבטול הגט דבעינן ב' עדים כמו בגיטין וקדושין וא"כ לפמ"ש הב"ש סי' מ"ב סקי"א דלדברי מהרי"ט אם מקדש בפני ב' עדים שנודע אח"כ שהי' פסולי עדים והיו עדים אחרים כשרים עומדים אחורי הגדר ורואין הקדושין דל"מ משום דהמקדש לא ראו העדים ולא מהני מה שנתכוונו לשם קדושין דא"כ לפ"ד לשיטת הר"ן ז"ל לא יועילו רק אם המבטל רואה ויודע שהעדים ישמעו הבטול וכן אם מבטל בכתב הוא שיודע שכתב יגיע לפני ב' עדים וא"כ בעובדא דהר"ן ז"ל הא בשעה ששלח המכתב לאבי' לא ידע שיראו עוד אחרים המכתב הא הוי כמו בטלו שלא בעדים ואמאי החמיר הר"ן ז"ל בזה — הן אמת דהשעהמ"ל בה' גירושין פ"ח ה"ט הוכיח מדברי הר"ן בקדושין דבדין היום א"א אשתי וכו' דס"ל לעיקר כמו דפשט לה כיון דפסקה (ותמה מה"ט על הב"י והמל"ט שכתבו בדעת הר"ן ז"ל דס"ל דהוי ספיקא) וא"כ מ"ט החמיר בזה הר"ן ז"ל וצ"ל דאע"ג דס"ל דמסתברא דה"ז גט גמור מ"מ להלכה ולמעשה לא סמך אדעתו וחשש לדעת המחמירים וא"כ ה"נ י"ל דמש"ה החמיר הר"ן ז"ל בזה דאע"ג דלפי דעתו דבעינן ב' בבטול הגט הוא לקיום הבטול כמו לקיום

קדושין דל"מ אא"כ ידע הבעל בבירור שיש עדים רואין ושומעין הקדושין וכן להבטול, מ"מ להלכה למעשה חשש לדעת הסוברים דהטעם דבעינן ב' עדים הוא משום דין נאמנות דמהאי טעמא מהני נמי אפילו אם אין יודע הבעל שיראו עדים הכתב שבו כתוב הבטול.

אבל נראה דדחוק הדבר לומר כן דגבי דין היום א"א אשתי הביא דעת המחמירים בחידושיו רק דמסיק דמסתברא כיון דפסקה פסקה מש"ה בתשובתו לא סמך על דעתו נגד המחמירים והביא דעתם בתשובתו, אבל בדין זה דבעינן בפני ב' לקיום הבטול מוכח כן מדבריו בחי' לגמרא והלכות הרי"ף ז"ל ולא הביא כלל מי שחולק בזה ומהראי' שהביא מוכח כדבריו (אם לא דנימא כמש"כ התורי"ד) לפי דעתו ז"ל, ומשמע מזה דפשיטא לי' להר"ן ז"ל דבר זה בלא שום חולק עליו, וא"כ הדרא קושי' לדוכתי' מ"ט החמיר הר"ן בעובדא דאתא לקמי' דלא ידע הבעל בשעה ששלח הכתב לאביו שיראו עוד מי המכתב דהוי כמבטל שלא בפני עדים (ואע"ג דבמקדש שהתנה בשעת קדושין שאם יהי' עדים רואין יהי' הקדושין חלין י"ל דמהני אם רואין אותו וה"נ אפ"ל גבי בטול הגט מ"מ גם אי נימא כן אבל בעובדא דהר"ן ז"ל לא אסיק הבעל דעתו כלל ע"ז).

ח) והנראה בזה דהנה נחלקו הראשונים ז"ל במקדש אשה בכת"י בלא עדים אי מהני הב"ש סל"ב סק"ט ביאור פלוגתיהו בהא דתנן בגיטין כתב בכת"י וא"ל עדיו תצא והולד כשר, די"א דהוא משום דכתיב וכתב לה דמשמע שהבעל כותב בעצמו והוי זה גוה"כ גבי גט אבל בקדושין ל"מ, אבל י"א דהטעם הוא גבי גט מסברא בעלמא כמ"ש התוס' ביטין דף ג' ע"ב דכת"י הבעל אין לך חתימה גדולה מזו, ומה"ט נמי מהני בקדושין ג"כ אם מקדש בכת"י המקדש יעו"ש, והנה הר"ן ז"ל בספ"ג דקדושין הביא ד' הרמב"ן ז"ל שכתב דמהני מקדש בכת"י כמו דמהני בגט ולא הביא שום חולק וכיון דס"ל להר"ן דמהני בקדושין ע"כ ס"ל דמסברא הוא דכת"י הבעל הוי כמעשה שנגמר בפני ב' עדים והוי כמו אנן סהדי בזה א"כ מה"ט נמי י"ל דמהני גם כת"י הבעל גם לבטול הגט דא"צ עוד שיהי' בפני ב' עדים וכמו בקיום הקדושין מהני כת"י ה"נ מהני כת"י דבעל לקיום בטול השליחות, וגם נראה דלפמ"ש הא"מ בטעם הראשונים דלא ילפינן דמהני כת"י הבעל בקדושין מדין כת"י דגט משום דגט שאני דמהני בע"כ וא"צ לדעתה מש"ה מהני כת"י הבעל אבל קדושין דבעינן דעתה דאשה ל"מ כת"י דמקדש יעו"ש ולפי דבריו א"כ בבטול הגט דא"צ לדעת האשה והשליח ומהני מדעת הבעל לחוד איה"נ דלכ"ע מהני כת"י הבעל בביטול הגט, ומש"ה שפיר

כתב הר"ן ז"ל דמהני מה שכתב הבעל להשליח שלא תצא לצמיתות ואע"ג דלא ייחד עוד עדים בדבר משום דכת"י הבעל לחוד מהני לבטול הגט בלא עדים (כמה דמהני בגו"ק או) כמו דמהני בגט כת"י הבעל, ומה שהוצרך הר"ן לדון משום דכדומה לפי מכתבו ראו אותו הנזכר, דהוא משום דלא נודע מזה שכתב כן לאביו רק מחמת ערעור הבעל דל"מ אחר גירושין אלא בב' עדים ומש"ה הוצרך להביא עדים שנראה להם הכתב שכתב דלא תצא לצמיתות, ולא משום דלא הי' קיום אח"כ מבטל בפני שנים, אלא משום דין נאמנות להערעור בעינן שיהי' רואין את הכתב מקודם שנתגרשה — ומה"ט נראה דאם נראה מכתב הבעל למי שהוא נאמן ומהימן לה, דא"צ ב' עדים ע"ז, וסגי במה שראה האי דמהימן את כתב הבעל שמבטל הגט, (ובעובדא דהר"ן וכדומה לפי כתבו נראה זה לנזכר א"צ לפ"ז לשבש הגירסא דצ"ל נראה לנזכרים משום דכפי הנראה הי' קרקיאש שלמא איש ממונה להרשות ליתן גיטין והי' בודאי דמהימן ומש"ה הוי בטול מעליא אע"ג דהשליח הי' האב דא"נ מ"מ מהימן הוא קרקיאש שלמא שראה הכתב של הבעל שלא תהא לצמיתות קודם הגרושין).

ט) ובזה נראה ליישב ג"כ מה שיש להתעורר לכאורה בהאי דינא דאתי לקמי' דהר"ן ז"ל שהשליח הי' אבי הבעל דא"כ מאי מהני מה שראה הנזכר את כתב הבעל דהאי אבי הבעל ראה אותן והוי נמצא א' מהן קא"פ דעדות כלן בטלה, וא"ל דשליח הגט שהוא במקום הבעל הוי כבע"ד עצמו דלא בטלה עדות אחרים בשבילו, דז"א דהא כתב הב"ש סקצ"ב דשליח הגט מצטרף לעדי הבטול דכיון דמבטל שליחותו אינו עוד במקום הבעל וראוי הוא להיות עד, א"כ כיון דשליח הגט י"ל דין עד לגבי דין עדי הבטול א"כ בגט שהשליח הוא קרוב הא הו"ל כנמצא א' מהן קא"פ דבטלה עדות כולן, והיאך סמך הר"ן על מה שראו אחרים כתב הביטול ולא חייש למה שהאב הי' בתוכם.

ולכאורה הי' נראה כיון דבעיני השליח וגם קרקיאש שלמא שהיו ממונה ליתן רשות שיגתן הגט הי' נראה בעיניהם דמש"כ הבעל בכתבו דלא תצא לצמיתות שאין בזה שום דין בטול הגט (וכן הוא באמת להני דס"ל דכיון דפסקה פסקה כדעת הר"ן ז"ל) והוי מה שראו זאת בכתב הבעל כמו דלמיחזי אתי ולא לאסהודי קאתי כיון דאין על מה להעיד והוי מילי דכדי בעלמא, וכיון דלמיחזי אתי הא אמרינן במכות ו' ע"א דאי למיחזי אתי, לא בטלה עדות כולן, ומש"ה סמיך הר"ן ז"ל שפיר על מה שראה הנזכר מה שכתב הבעל, אבל אכתי לא א"ש דהא כתב הש"ך ריש סי' ל"ו דאם הכשרים ג"כ למיחזי אתי אז גם דהפסולין למיחזי אתי,

בטלה עדות כולן, דא"כ הדרא קושיא לדוכתי' דהא בין האב ובין הנזכרים כולן למיחזי אתי, ואמאי לא בטלה עדות כולן, ואע"ג דדעת הר"ן ז"ל היא דתרתי בעינן דיהי' לאסהודי אתי בין בשעת ראי' וכן שיעידו ג"כ בב"ד, וכמש"כ בשמו הב"י בסי' ז' והוכיח הר"ן ז"ל כן מכל קדושין שבעולם יעוי"ש דלפ"ז משכח"ל בכה"ג דיבאו רק הנזכרים לחוד להעיד והשליח לא יבא להעיד דלא תבטל העדות בזה, דאכתי יקשה חדא דאמאי לא הזהיר מזה הר"ן ז"ל וסתם לה, וגם כיון דנראה מתשובת הר"ן שחזר על כל הצדדים שלא ימצאו מקום להתיר ואמאי לא חשש שמא ישיגו על דבריו מתוך שיטת הרי"ף והרמב"ם ז"ל דס"ל דא"צ שיעידו בב"ד גם הפסולים וא"כ לשיטת הש"ך דמשמע מדבריו דלדעת הרמב"ם ז"ל ג"כ היא אם כולן למיחזי אתי אפי' אם לא באו הפסולין להעיד ג"כ בטלה עדות כולן וא"כ בעובדא דהר"ן אפי' אי נימא דמשום שלא חששו שיש בזה דין בטול הגט הוי כמו למחזי אתי, מ"מ הא כולן למיחזי אתי דבטלה עדות כולן לשיטת הרמב"ם ז"ל ואמאי לא נתעורר הר"ן ז"ל בזה להודיעם דעתו, ודלא יבאו האב והנזכרים יחד לאסהודי בפני בית דין.

אבל לפמש"ל דכת"י הבעל אין לך חתימה גדולה מזו וכמש"ל דאין מחלוקת בזה גבי ביטול ולדעת הר"ן ז"ל בכ"מ הוא כן דהוא ס"ל דמהני גם בקדושין דלפ"ז לדין קיום הבטול ע"י כתב"י א"צ עוד לעדים דכת"י אין לך חתימה גדולה מזו ומה שהוצרך הר"ן ז"ל לדין זה שנראה הכתב לנזכר קודם נתינת הגט הוא משום דעל זה לא הוצרך לדין עדות בפני ב"ד ככל דשב"ע משום דודאי הי' קרקיאש שלמא גברא מהימן להם כמש"ל, אבל עצם קיום הבטול דבעינן בפני שנים כמו בקדושין ע"ז מהני כת"י הבעל לחוד, וכבר כתב החת"ס סי"ק דכל היכא דאיכא טעמא דאנן סהדי לא אמרינן בזה דין נמצא א' מהן קא"פ ולא בטלה עדות הכשרים וא"כ על כת"י בבטול הגט ל"ש בזה דין נמצא קא"פ לקיום הבטול בכת"י ע"כ מטעם דאנן סהדי הוא דלאמיתות מה שכתב הבעל מוכח מכת"י הבעל, וא"ש לפ"ז ד' הר"ן ז"ל, ומה"ט גם מה שכתב הבעל להרב שמבטל הגט נימא דכת"י הבעל מהני כמו בפני עדים לדין קיום הבטול לשיטת הר"ן ז"ל.

יו"ד) אלא דעדיין יש לטוען ולמערער לומר, דמה דס"ל דמהני כת"י בקדושין כמו בגט הוא משום דכת"י הבעל נמסר להאשה דכמו בגט נוגע הדבר לה דתדע שנפטרה ממנו וה"נ בקדושין רמיא עלה למידע דנאסרה בקרוביו, ושיש לה על הבעל דין שאר כסות ועונה מש"ה כשמוסר לה כת"י שנוגע לה מש"כ הבעל הוי בזה כמו אנן סהדי אבל גבי דין בטול ע"י מה שכתב להרב המסדר דאין הדבר

נוגע אלי' כלל אולי י"ל דבזה לכ"ע לא מהני כת"י כעדים וכן מהני גבי מכתב להשליח דצריך השליח לידע מה לעשות בהגט שבידו אבל להרב המסדר מנ"ל דבכה"ג ג"כ אלים כת"י דבעל במקום דבעינן ב' עדים ע"ז לקיום הדבר.

אבל נראה דאפי' אי נימא הכי מ"מ י"ל בזה לפמ"ש הריטב"א בקדושין כ"ח ע"א בדין ג"ש דילפינן מסוטה שכתב דאמאי מגלגל עלי' הכהן אטו היכא דבאו לפני ב"ד ונתחייב א' שבועה יבוא אינש אחרינא ויגלגל חוב שהבעלים אין תובעין אותן וכיון דהבעל לא חשדה מאחר אמאי מגלגל עלי' הכהן גם מאיש אחר וכתב דהכהן הוי כמו בעלים בזה משום דכל ישראל ערבין זה בזה וחייבין לאפרושי מאיסורא ומש"ה יכול לגלגל עלי' אם הכהן חושש לחושדה גם מאיש אחר יעוי"ש וא"כ ה"נ כשהבעל כותב להרב והרב הא רמיא עליו לאפרושי מאיסורא הוי כמו שכותב לשליח ולאשה שלא יכשלו בעון א"א דכל ישראל חשיבי כבעלים לזה ומה"ט נמי י"ל דבמכתב הבעל להרב נמי אמרינן דכת"י הוי כמו עדים לקיום הבטול וכמו בכתב לשליח דמהני ה"נ מהני בכתב הבטול להרב לקיים הבטול כאלו נעשה בפני עדים.

אלא דכ"ז לשיטת הריטב"א ז"ל דהכהן הוא שמגלגל על הסוטה אבל מדברי הרמב"ם ז"ל משמע דרק הבעל הוא דמגלגל עלי', ומשמע דהכהן א"י לגלגל עלי' ול"ח כבעלים ע"ז דמשום דחייב לאפרושי מאיסורא לא מיחשב משום זה כבעלים, וא"כ ה"נ אפ"ל דל"מ מה"ט כת"י הבעל ששלח להרב ככת"י הבעל ששלח להשליח, ומיהו ממש"כ הב"י בחו"מ סי' צ"ד בשם מהר"י מיזרין מוכח דס"ל דבסוטה ב"ד מגלגלין אע"פ שאין הבעל טוען זה ומה"ט מבואר שם ובשו"ע סעיף א' דהב"ד יכולין לגלגל אע"פ שאין הבע"ד תובע זאת ומבואר שם דהוא אם רואין הב"ד שיש עלי' טענה וחושש לגלגל עליו, והיינו נמי משום דהב"ד צריכין להיות רואין להציל עשוק מיד עושקו ולהצילו מעון גזל מש"ה יש לב"ד דין בעלים בכיוצא בזה. וה"נ י"ל דיש דין בעלים גבי בטול הגט משום דין אפרושי מאיסור א"א ומה"ט י"ל דכת"י הבעל לבטול הגט ששלח להרב י"ל דין כת"י בגו"ק, דהוי כמו בפני עדים וכמו כתב"י להשליח דמוכח מהר"ן דמהני, ה"נ מהני אם שלח להרב כת"י לבטול הגט דמהני מה"ט להיות כמו בפני ב' עדים לקיום הבטול, ומה"ט יהי' רמיא על הרב להזדרז לאפרושי מאיסורא כיון דהכת"י במקום ב' עדים קאי לקיים כ"ד וצ"ע.

מתוך הספר „שרידי אש"

להרה"ג רבי יעקב יחיאל ווינברג

בעז"ה יום ד' י"ב אייר תרפ"ט, מיר.
שלו' רב וכ"ט לכבוד ידי"נ הרב הגאון המפורסם חו"ב בחדר"ת סוע"ה יראת ה' איצרו כו' כש"ת מו"ה יחיאל יעקב ווינבערג שליט"א.
אחד"ש כת"ר שליט"א באהבה וידידות וכבוד כמשפט.

הנה לפני חה"פ העבר קבלתי קונטרס שלו על אודות האלמנה הזקוקה לב' אחים, שאחד מהם המיר דתו והשני מחלל שבת והוא כופר בה' ותורתו. והנה גלוי וידוע הטרדות המרובות אשר עמוסות הנה על כל רב ומורה בישראל בימים ההם במילי דפסחא ובמילי דמתא, דאנן שאילנא להון במילי דא"א לדחותן לאח"ז. לכן אמרתי לעיין בדברי כת"ר שליט"א לאחר יעברו ימי חה"פ. והנה רבות מחשבות כו' ואני בעוה"ר נחליתי ביום י"א ניסן בצביית הרגל הימיני גם במכאוב באצבעות הידים וע"פ פקודת הרופא הוטל עלי לשכב במטה כל היום, ורק ביום ב' שבוע זאת עזבתי את המטה. ומפני כי לרגלי ענייני העיר הנני מוכרח להתיר להשתמש גם אם עדיין איני בשלימות הבריאות, אמרתי הואיל ואשתרי אשתרי גם לכתוב לכתה"ר שליט"א מה שנלע"ד בנידון זה, ואמנם לא ראיתי אשר כת"ר דורש להשיב לו על דבריו, ורק גיסי הגנ"י הודיעני כי הגיעו מכתב ממנו, אשר יתפלא מדוע לא השבתי לו ולא ידעתי על מה זה. וכנראה שלח ג"כ מכתב מלבד הצעת דברי תשובתו בענין זה, ואני לא קבלתי ממנו המכתב ההוא.

אשער אשר כבר הורה גבר בגוברין כת"ר שליט"א בנידון זה הלכה למעשה, ויהי' דברי אלה רק לפלפולא בעלמא. ומבלעדי זאת אין בידי להכריע בזה אחרי אשר רוב דברי כת"ר סובבים על דברי שו"ת מאחרונים אשר לא ראיתים מעודי, ויש אשר גם לא שמעתי מהם כלל, ומכל ספרי האחרונים שאחרי השו"ע המדברים בענין זה אין בידי רק ס' החת"ס. לכן הנני רק להשתעשע במה שנמצא ברשותי. מאוד תערוג נפשי לדעת מכל אשר אתו ואקוה כי יודיעני מזה בפרוטרוט גם מה נעשה בנידון זה למעשה.

ידידו הדוש"ת באהבה מוקירו ומכבדו מקרב ועמק לב
אברהם צבי הירש קאמאי
אב"ד ור"מ פ"ק מיר

א) ראיתי לכת"ר שליט"א שהביא (צד ב') בשם ת' מהרש"מ דמומר לחלל שבת בפרהסיא מיקרי ,אחיו', שמה שהוא כמומר לע"ז אינו אלא מדרבנן ומה"ט אין בו דין מומר לכה"ת להקל גבי חליצה. והנה אין ת' מהרש"מ ז"ל ת"י, אבל נ"ל ראי' ברורה דמחלל שבת בפרהסיא הוא כמומר לכה"ת כעע"ז מה"ת, מהא דאמרינן ביבמות דף ו, א: שאני לאי דשבת דחמירי, ופרש"י: דקיי"ל מחלל שבת כעובד ע"א, והא התם אקרא קאי ד,את שבתותי תשמרו' ואין עדול"ת משום דחמירי, ש"מ דמחלל שבת ה"ה כעובד ע"ז מה"ת.

גם נראה מהא דאמרינן בב"ב קי"ט, א: יודע הי' משה רבינו שהמקושש במיתה, שנא': מחללי' מות יומת, אבל לא היה יודע באי זו מיתה הוא ימות והקשו שם בתוס', למה הי' מסתפק הא סתם מיתה הוא בחנק? ותירצו, וז"ל: ,,דמסברא הי' נ"ל שנדון בסקילה כעובד ע"ז, דבכ"ד אמר דדומה שבת לע"ז, דהיינו מחלל שבת בפרהסיא לעע"ז". הרי מוכח דהא דמחלל שבת ה"ה כעע"ז הוא מה"ת וכדברי התוס' אלה כתבו ג"כ בסנהדרין דף עח, ב, יעו"ש ובגה"ש למרן הגרעק"א ז"ל.

ב) וראיתי למרן החת"ס ז"ל, ח"ו סי' פ"ג, שכתב דבספרי יליף לה דמחלל שבת בפרהסיא הוא כעע"ז מדסמיך פ' מקושש לפ' ע"ז וא"ל בו אלא חידושו דמקושש הי' בפרהסיא. זת"ד. והנה בהספרי אשר לפני לא מצאתי דבר זה כלל, רק מצאתי כן בפרש"י בשם ר"מ הדרשן ז"ל, ואולם דלפ"ז יש להעיר במש"כ החת"ס שם סי' נ"ו למישקל ומיטרי אם המקושש הי' בפרהסיא או לא והא מדברי הספרי שהביא בסימן פג ומדברי התוספתא בב"ב קיט, א וסנהדרין עח, ב, שהבאתי מבואר דהי' בפרהסיא. והנה לפ"ד הדרשה דסמוכין דפ' מקושש לפ' עע"ז זהו רק עכשיו דנכתבה תורה וסמכה לפ' דמקושש לפ' ע"ז ילפינן לה דמחלל שבת ה"ה כעע"ז, אבל בזמן דמקושש שעדיין לא נכתבה אותה פרשה מנא הוי ידעינן האי דינא דמחלל שבת ה"ה כעע"ז? וצ"ל שזה הי' הלל"מ דגמיר לה דמחלל שבת בפרהסיא ה"ה כעע"ז, ואח"כ אגמרה לן רחמנא להאי דינא במה שנסמכה פ' מקושש לפ' ע"ז, אבל למשה רבינו הי' ידוע דבר זה מקודם לכן.

מיהו מה דמסיק החת"ס שם סי' פ"ג דלר' יהודא דל"ד סמוכין אין מחלל שבת בפרהסיא כעע"ז, דלפ"ד יל"ע במש"כ שם בב"ב קיט דצ"ל להאי תנא כרבנן ולא כר"י דאי כר"י כו' אמר התם דהוראת שעה היתה וא"כ לא ידע משה שדינו במיתה עכ"ל, ולפ"ד החת"ס הא בלא"ה יקשה דלר"י דל"ד סמוכין לדידי' אין מחלל שבת כעע"ז והול"ל למידן בחנק, כקושית התוס' שם. ואמנם דהחת"ס

כתב שם דלמ"ד מקושש הי' בשבת שני' ונכתב שלא במקומו הוי סמוכין דמוכחי דלכ"ע דרשינן לה דלפ"ד אלה י"ל דלר"י ס"ל כן, אבל אכתי אאל"כ, דהא בברייתא דב"ב שם קאמר: יודע הי' משה שהמקושש במיתה, שנא': ,מחללי' מות יומת' וזה הא נאמרה לאחר מ"ת. וע"כ דס"ל להאי תנא דמקושש לא הי' בשבת שני' וא"כ הוי סמוכין דלא מוכח דלר"י לא דריש סמוכין בכה"ג וא"כ לר"י לא יהי' דין מחלל שבת בפרהסיא כעע"ז לפ"ד החת"ס ומ"ט לא הי' ברור למשה רבינו דדינו יהי' בחנק ומ"ט דר"י דס"ל דהוראת שעה היתה? [גם יל"ע קצת לפ"ד התוס' ביבמות ה' כל הסוגיא דהתם קאי אליבא דר"י דל"ד סמוכין ואפ"ה קאמרי: שאני לאוי דשבת דחמירי. ואכמ"ל].

ג) והנה לפי המבואר דמקושש הי' בפרהסיא לפ"ז תקשה קושית המקשה להחת"ס, אמאי אמרי בנות צלפחד דא"כ תתייבם אמנו, לדעת הגאונים שהביא המרדכי דאין מומר זוקק אשתו ליבום? וע"ז הוא דכתב החת"ס בתירוצו שהביא כת"ר (ריש צד ג), וז"ל: ,,ועוד נ"ל דהמרדכי לא אמר במומר לע"ז או לחלל שבת ומקיים כה"ת כמו אחאב כו' אלא במי שהמיר ונדבק לאומה משארי האומות ויצא מכלל יהדות לגמרי ע"ז אמרו שאינו בהקמת שם". ואמנם דברי החת"ס אלה ח"ו סי' נ"ו מתאימים לדבריו חלק אהע"ז סי' ע"ד ד"ה ואלו הי' הנחה זו אמיתית: ,,יש לקיים דברי הגאונים מטעם דכתיב: ,להקים לאחי' שם בישראל' כו' ", אבל מרן החת"ס ז"ל תברא לגזיזי' שם, ודין זה חדש לא הוזכר בשום פוסק". ובסוף התשובה מסיק החת"ס ע"ז וז"ל: ,,מ"מ אין לנו להוסיף ולא לגרוע ע"ד הראשונים ומסתיין שעטרני בפלפלת כ"ש", יעוי"ש, הרי שהחת"ס ז"ל עצמו לא ניחא לי' להיות דן ע"פ סברת עצמו לחדש טעם שלא הזכירו הראשונים ז"ל והיאך נידון אנן לדינא בהאי טעמא דלא ניחא לי' למרן ז"ל בעצמו.

ד) ולקושטא דמילתא נ"ל מה דלא ניחא להראשונים בהאי טעמא דאינו בהקמת שם בישראל דהוא למאי דקיי"ל כר"ע ביבמות ע"ט, ב, סריס אדם חולץ וחולצין לאשתו מפני שהי' לו שעה"כ. ואמרי' שם בגמ': איקרי כאן ,להקים לאחיו שם' כו' א"כ אין לך אשה שכשרה ליבום שלא נעשה בעלה ס"ח שעה א' קודם למיתתו, יעו"ש. מוכח מזה דלדידן דקיי"ל כרע"ק דסריס אדם חולץ סגי בהא דכתיב ,להקים לאחיו שם' שיהי' לו שעה"כ, ואפי' אם הי' היבם סריס אדם קודם נשואי אחיו המת נמי מהני מה שהי' לו שעה"כ בשעת לידה, חזינן מינה דסגי בהאי ד,להקים לאחיו שם בישראל' בהי' לו שעה"כ וה"נ מה"ט במומר, כיון

דנולד האח בישראל קרינן בי', ,להקים לאחיו שם בישראל' לפי שהי' לו שעה"כ בישראל קודם שהמיר.

ה) עוד נראה, דשם קיא, ב, בהא דתנן קטן תגדלנו אמרינן עלה בגמ': קרי כאן ,להקים לאחיו שם' והאי לאו בר הכי הוא? וקאמר אביי: אמר קרא ,יבמה יבוא עלי' כ"ד. רבא אמר: בלאה"נ ל"מ אמרת כו'. וכתבו התוס' שם ד"ה קרי: ,,ול"ד לסריס חמה, שאין רפואתו ברורה לבוא כמו קטן שיגיע לכלל גדלות" [ותמהני על הק"נ ס"פ הערל אות ת' וא', שכתב דרע"ק פליג וס"ל דס"ח א"ל רפואה כלל, ולא הזכיר דברי התוס' אלה דס"ל דרע"ק נמי ל"פ בהא אדר"א אלא דס"ל דל"מ אם אין הרפואה ברורה]. ומה דאין רפואתו ברורה היינו דלאו כל הגופין והחולים דומין זל"ז, שיש גוף שאין חליו מתרפא ויש חולי שהגיע למדרגה אשר לא תוכל להרפא, וא"כ גבי מומר הא רפואתו ברורה לבוא, ד,ושב ורפא לו' כתיב, וכיון דבידו לשוב י"ל דמיקרי גם עכשיו ראוי להקמת שם בישראל [וגם אחרי נודע כי סו"ס ישובו לבצרון נדחים, והדברים עתיקין]. ואיך שיהי' בזה מיהו שעת הכשר הי' לו בישראל ומש"ה לא הזכירו טעם זה כלל הראשונים ז"ל ואיצטריך לטעמי אחריני גבי מומר, אם מטעם דאינו אחיו או מטעם דאדעתא דמומר לא קידשה נפשה.

ו) ולפ"ז כיון דנתבאר דמדברי רש"י ביבמות, ו, א, וד' התוס' בסנהדרין עח, ב, וב"ב קיט, א, מוכח דמומר לחלל שבת בפרהסיא ה"ה כעע"ז מה"ת ואינו בכלל אחיו וכמש"כ התוס' בע"ז כו, ב, גבי יהורם [יעוי"ש, ובודאי לא הרשיע יותר מאחאב] דלפ"ז גם הוא לא יהי' זוקק ליבום לשיטת הגאונים דמומר אינו זוקק ליבום וא"צ שיהי' נדבק לעם אחר, דמ"מ לאו אחיו הוא. ולפי מה שראתי בת' מהר"י מינץ ז"ל סי' י"ב נראה, דמהא דתנן: מי שי"ל אח מ"מ זוקק ליבום, מלבד דאין קושיא מזה ע"ד הגאונים ז"ל, אלא דמייתי סייעתא מדלא קתני מי שי"ל אח כל עיקר, וגם מדתנן ה"ת כאחיו לכ"ד ואמרינן עלה: ליורשו וליטמא לו, משמע שמומר אינו זוקק, יעוי"ש ובביאורי הגר"א ז"ל סי' קנ"ז, ס"ק ז', ולפי דבריו הא מוכח דגם מומר לחלל שבת בפרהסיא וכופר בתורה בכלל זה, כמבואר בסנהדרין מז, א: יכול אפילו פירשו אבותיו מדרכי צבור יטמא, ת"ל: ,בעמיו', יעו"ש, וה"ה כמומר לע"ז ממש.

ואמנם דדברי מהר"י מינץ ז"ל צל"ע, דלדברי' דדייק ממה דלא קתני: מי שי"ל אח כל עיקר ומדקתני: ה"ה כאחיו דכ"ד, דלפ"ד א"כ בסיפא נמי גבי בן, דקתני: מי שי"ל בן מ"מ, ולא קתני: בן כל עיקר וקתני נמי: ה"ה כבנו לכ"ד

דע"כ נמי ליטמא לו נמי נימא דמומר אינו כן, שבן מומר לא יפטור מן היבום, וזה אאל"כ, כמ"ש החת"ס עצמו ד"ה ואלו הי' הנחה, הנ"ל. ובאמת מדברי האו"ז משמע רק דמלשון מכל מקום ולא קתני כל עיקר אין ראי' לסתור דברי הגאונים ז"ל, אבל לאו דסייעתא הוא לדבריהם מהך. מיהו לפ"ד, כמש"כ המרדכי, משום דלאו אחי' הוא במומר לחלל שבת בפרהסיא נמי נימא כן דלאו אחי'.

ז) וראיתי לכת"ר (צד ה), שכתב: אבל מי שלא דאשתמד, תמהני עליו, דהא ידוע דתיבת „מומר" עכ"ל. הנה מלשון הרמב"ם ז"ל שהביא כת"ר בעצמו, שכתב: ובן נכר האמור בתורה זה העובד אל נכר, וכ"כ מקודם לזה: המאכיל מק"פ כו' למומר לע"ז, מוכח להדיא דאם הוא מומר לע"ז ה"ה בן נכר. ודברי הרמב"ם לעצמם א"צ חיזוק וראי' לדבריו, ומ"מ אביא ראי' לזה ג"כ דאיתא בזבחים כב, ב: ת"ר, בן נכר', יכול בן נכר ממש, ת"ל: ,ערל לב'. א"כ מה ת"ל: ,בן נכר', שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, וכתבו התוס' שם [ד"ה משום]: „אפי' שב בשעת עבודה אמרינן בסוף מנחות דאין קרבנו ריח ניחוח ואע"ג דהשתא לבו לשמים, מתחילה לא הי' לבו לשמים". והא בשילהי מנחות מייתי לה הש"ס גבי כהני הבמות, שהם היו רק מומרים לע"ז (וי"ל ג"כ שהיו מקיימים שאר מצות כמו אחאב) א"כ מוכח למומר לע"ז אפי' לא נדבק לעם זר הוא בכלל בן נכר.

ומה דמייתי כת"ר מהא דתרגם אונקלוס, ,בן נכר' — דאשתמד, תמהני עליו, דהא ידוע דתיבת „מומר" הנזכר בכל הספרים, הומר בשנות מאות האחרונות מן תיבת „משומד", וכיוצא בזה ימצא בספרי ראשונים שהוציאו מחדש, כתוב שם: משומד לע"ז משומד לד"א וכן ימצא במל"מ ה' מלוה שהביא בעצמו, ומשומד סתם הוא מומד לכה"ת ומש"ה תרגם באונקלוס: דאשתמד, דהיינו שהוא מומר לכה"ת דהתנכרו מעשיו לאביו שבשמים דהוא במשומד סתם שהוא משומד לע"ז, אבל א"צ שיהי' נדבק לאומה אחרת כלל.

ומצאתי להמנ"ח שכתב ג"כ, שמומר לחלל שבת בפרהסיא הוא כבן נכר שאינו אוכל בק"פ, יעו"ש מש"כ בזה.

ח) והנה הא"מ כתב דמטעם הגאונים משום דמומר אינו יורש אחיו ויבום בנחלה תליא יעוי"ש ובחת"ס מש"כ עליו בזה. ולע"ד צע"ג מלומר כן בדעת הגאונים דמלבד דדעת רכ"צ דמומר אינו יורש אביו מה"ת יחידאה היא ולא הובאה בטוש"ע חו"מ סי' רפ"ג כלל, גם בלא"ה יקשה דל"ל להזכיר להמרדכי

ושא"ר משום דאינו אחיו, הול"ל כפשוטו דיבום בנחלה תליא רחמנא כדפריך הש"ס ביבמות יז, ב, ומומר אינו יורש, ול"ל להזכיר כלל טעמא דאחוה. ומזה נראה דס"ל דאפי' לדעת רה"פ ככולן דמומר יורש את אביו מה"ת, מ"מ לאו בר יבום הוא משום שאינו קרוי אחי'.

ומה שהקשה בתה"ד ע"ז דאחי' הוא משום קורבה, כבר כתב החת"ס באהע"ז ליישב זאת יעוי"ש סי' פ"ח, ...דמומר לחלל שבת נמי גימא הכי, רק שיקשה לכאו' לפ"ז מה שהקשו להחת"ס בח"ו סי' נ"ו מגמ' פי"נ, שבנות צלפחד חכמניות שאמרו א"כ תתיבם אמנו. וראיתי להחת"ס שם שכתב למישקל ומיטרי בזה, שי"ל ,,שלא הי' צלפחד בן עשרים במנין חומש הפקודים", ודברים אלה צלע"ג, דלהדיא תנן בב"ב קטז, ב: בנות צלפחד נטלו ג' חלקים בנחלה, חלק אביהן שהי' עם יוצאי מצרים, יעוי"ש בפרשב"ם ושם בגמ' בכל הסוגיא, דמוכח שהי' במנין הפקודים של בני כ' ומעלה. מיהו בעיקר הקושיא יישב שם החת"ס דצלפחד עשה תשובה ולא הי' מומר בשעת מיתה [מיהו יל"ע בזה לפמ"ש הרא"ש במו"ק, שהרוגי ב"ד לא הי' מתאבלין עליהן משום דהוי כמומר להכעיס, והא בסנהדרין מז, א, מבואר שאין מטמאין להם ומשמע דבכל הרוגי ב"ד מיירי אפי' בקיימו הדין להתודות ועשו תשובה, ולכאורה טעמא בעי, דאטו במומר ל"מ תשובה ומ"ט אין מטמאין להם? ואולי י"ל שעיקר התשובה א"א לידע אם באמת או לא. ואכמ"ל בזה]. ולפ"ד גם במומר לחלל שבת בפרהסיא ולא חזר בו אשתו פטורה מן החליצה וה"נ אין זוקק ליבום.

ט) ואולם זהו רק לטעמא דלאו אחיו הוא, אבל לטעם מוהר"ם ז"ל דאדעתא דהכי לא קידשה נפשה, וגרע ממוכח שחין, דלפ"ז שפיר י"ל דזהו רק בנדבק לאומה אחרת, אבל במומר לחלל שבת וכופר לא קפדה כ"כ, וכמש"כ כת"ר (צד ו),שרק בנדבק לאומה אחרת אמרינן האי אומדנא. והנה הביא ג"כ דברי החת"ס, שכתב דרקהי כא דא"א לחזור בלא סכנה הוא דאמרינן דקרוב לודאי שישאר בטעותו, אבל בליכא סכנה רק הולך בשרירות לבו הרע אין הדבר פשוט דאדעתא דהכי לא מקדשה נפשה. זת"ד הח"ס. ולפ"ז מסתימת לשון ת' מיימוני ומרדכי ז"ל משמע דהי' הדבר דעדעתא דתפול קמי מומר לא מקדשה נפשה, דעכצ"ל דהי' אז בבירור שא"א לחזור מטעותו בלא סכנה אבל צל"ע בזה ממש"כ החת"ס בעצמו (ח' חו"מ סי' קנ"ד) וז"ל: וצ"ל דימי רש"י עדיין לא הי' מלכיות מקפידות והי' נקל למומר לחזור לדת ישראל, וכ"מ שהי' קונים עבדים כו' וכ"כ הטור שבימיו הי' נוהגין כן, יעו"ש, א"כ משמע דבימי הפוסקים הראשונים לא

הי׳ סכנה למומר לחזור בתשובה ואמאי סתמי וקאמרי דאינו זוקק ליבום ול״ח דסבורה שמא יחזור בו. ויל״ע בזה בדברי תה״ד שהובא בב״י חו״מ סוס״י רפ״ג.

י) והנה בהמיר לאחר נשואין, דכתבו דל״ש טעמא דאדעתא דהכי לא קדשה נפשה וכן היא הכרעת רבינו הגר״א ז״ל בביאוריו שם, ואמנם ראיתי בשה״ג למרדכי פ׳ החולץ, שהביא דברי מחזור ויטרי, שכתב דרפיא בידו, שי״ל להיפך מסתברא, דאם המיר בשעה שנתקדשה י״ל דניחא לה כו׳ ,,ואם המיר לאחר שנתקדשה שתהי׳ פטורה, כיון דל״ש לומר מינח נייח כו׳ דהא לא סברה שימיר דתו כו׳ ויל״ד בדבר זה״.

מיהו נראה דיש להביא ראי׳ לדין זה ממש״כ ר״ת ז״ל בכתובות מז, א, וכ״ה ברמ״א באה״ע סי׳ נג בפוסק נדוניא לחתנו אם מתה בתו א״צ ליתן דלא התחייב רק אדעתא דתיהנה בתו ואדעתא דתמות לא נתחייב ומבואר באה״ע סי׳ קי״ח בסופו דאם נשתמדה חייב האב ליתן, דמילתא דל״ש לא אסיק אדעתי׳ ויעוי״ש בקו״א להפלאה בטעם הדבר דמשעבד נפשי׳ גם בחשש ספק במילתא דל״ש. ומעתה, כיון דטעמא ואדעתא דהכי לא משעבד נפשי׳ הוא כמו דאדעתא דהכי לא מקדשה נפשה מש״ה כמו בשעבוד מעות אמרינן דאם נשתמדה לאח״כ לא ס״ד לבטל בשביל החיוב, ה״נ בשביל חשש שמא ישתמד ל״ח האשה שלא תתקדש ומקדשה נפשה גם על ספק זה שישתמד לאח״כ. וא״כ י״ל, שזהו מה שהכריע רבינו הגר״א ז״ל, שטעמו דמהר,,ם הוא רק בהמיר בשעת נשואין ולא בהמיר לאח״כ משום דממש״כ הרמ״א ז״ל [והוא ג״כ מת׳ תה״ד] סי׳ קי״ח מוכח דמשום חשש שמד של אח״כ לא מקפיד אינש ונחית גם אדעתא דספק זה ג״כ ומש״ה בהמיר היבם לאחר נשואין ל״ש טעמו דמהר״ם ז״ל.

והנה מצינו עוד שיטה אחת בהגהת מרדכי ובהגהת שה״ג למרדכי פ׳ החולץ וז״ל: ,,דבר תימה הוא אי בעי חליצה ממנו, כי במקום ערוה הוא וקנאים פוגעים בו כי גם הנבעלת לנכרי קנאים פוגעים בה״. והנה זהו לשון שה״ג וכ״ה בת׳ מהר״י מיץ ז״ל, דקנאים פוגעים בה, דלפ״ז י״ל דה״ה כערוה ואסורה, אבל לשון המרדכי הוא: ,,קנאים פוגעים בו״, וזהו לכאו׳ צ״ע דבלא״ה גם בלא ביאתו אם יש ביכולת מורידין אותו ומשמע מזה דעיקר הגירסא ,,קנאים פוגעים בה״, דמש״ה הוי גבה כערוה. אבל דבר זה צלע״ג דלהדיא כתב הרמב״ן ז״ל במלחמות ס״פ בן סורר דבעלת לארמאי אין קנאין פוגעין בה כלל וכ״ה ברמ״א יו״ד סי׳ קנ״ז יעוי״ש, וזהו שלא הזכירו שא״ר מזה וגם רבינו הגר״א ז״ל חדל מלהזכיר דבר זה.

ולפ"ז איכא תרי טעמא בזה או מפני שמוכר אינו אחיו, או משום דארעתא שתפול קמי מומר ליבום לא קדשה נפשה. ומעתה נלע"ד, דלדינא יש כמה צדדי ס"ס להתיר החליצה מן המומר. חדא, דשיטת רש"י ז"ל ודקיימי בשיטתו דמומר מיקרי אחיו גבי יבום וס"ל נמי דגבי מומר נמי אמרינן סברא דטב למיתב טן דו, כמו שרמז ע"ז רבינו הגר"א ז"ל לעיין בב"י סי' ק"מ ושם האריך להביא דעת הרבה מראשונים בזה ונחלקו ג"כ אם גילתה דעתה שרצונה שיתן לה גט אם אמרינן במומר ג"כ טעמא דניחא לה למיתב טן דו, יעו"ש.

ומעתה יש בזה כמה ס"ס להתיר החליצה מן המומר. חדא, לשיטת רש"י ז"ל דמומר ה"ה כישראל בזה, ואת"ל כדעת הגאונים הא לדעת מהר"מ ז"ל דהוא משום דאדעתא דיבם מומר לא קדשה נפשה הא נתבאר כפי הכרעת רבינו הגר"א ז"ל וכמו שהוכחתי ג"כ מדברי הרמ"א ז"ל וש"פ סוס"י קי"ח, שאם נשתמד לאחר נשואין ל"ש סברא דאדעתא דהכי לא נחתא נפשה, ובנ"ד דהמיר לאחר נשואי המת זוקק המומר ליבום, וגם אי נימא כטעם דמומר אינו קרוי אחיו הא איכא הוכחי טובא שגם מומר לחלל שבת וכופר בתורה אינו קרוי אחיו. ולפ"ז נראה לע"ד דתועיל חליצת המומר בזה ומכש"כ בדיעבד, שאם חלצה מהמומר דלא תהי' צריכה לחזור על האח האחר שנתנכרו ג"כ מעשיו לאבינו שבשמים, ולצאת יד"ח רש"י ז"ל אשר מפיו אנו חיים חליצת המומר כשרה היא לדעתו ז"ל (ועיי' במהרי"ק סוף שורש קע"ה).

●

מתוך הספר אבי עזרי

להרה"ג רבי אליעזר ש"ך

שני המכתבים הם מהגאון הגדול המופלא צדיק יסוד עולם החסיד ועניו מוהר"ר אברהם צבי הירש קאמאי הגאב"ד ור"מ בעיר מיר, ואני מדפיסם ושפתותיו ידובבו בקבר.

ב"ה. יום י' לחדש אדר השני תרצ"ה.

כבוד ידידי הרב הגאון המפורסם חו"ב סוע"ה כליל חמודות לד' ואנשים כו' כש"ת מו"ה אלעזר מנחם שך שליט"א.

אחד"ש הטוב באהבה, זה כשבועים שהגיעני מכתבו ואחרתי מלהשיב לו כי — — — — — — — — — —

ואשר הקשה ע"ד הרמב"ם ז"ל פ"ד מהפסוהמו"ק הי"ט דסתם וכתב דאם

נודע לו לאחר זריקת הדם הבשר יאכל דמשמע דגם בהפריש ע"פ עדים והוזמו אחר זריקה ג"כ יאכל הבשר ואמאיהא עדי שקר הם ואין זה צריך כפרה ול"ש כיפרה ספיקו ומסיק בצע"ג, ונראה דדברי הר"מ מוכרי' מהסוגיא דכריתות שם. דלפמ"ש הכ"מ בטעמו דהרמב"ם דפסק דלא כרב ור' אלעזר משום דרבא בתראה הוא ומתיב לרב ואע"ג דאביי שני שינויא דחיקא הוא, וכיון דשינויא דאביי אידחי, ע"כ דמיירי מתני' בשוה"נ שהוזמו עדיו דדומיא דהכא מה דקתני ברישא דנודע שלא חטא ירעה עד שיסתאב הוא גם בהוזמו עדי' ועלה מסיק התנא דאם נודע משנזרק הדם הבשר יאכל ש"מ דגם בהוזמו עדיו לאחר זריקה הבשר יאכל ואמנם מה דכתב הכ"מ דרבא בתראה הוא זהו לפי גי' ישנה דמתיב רבא אבל לפי הגירסא מתיב רבה אין מזה ראי' דרק מאביי ורבא ואילך הלכתא כבתראי, מיהו מש"כ הכ"מ דשינוייא דחיקא הוא משמע גם מפרש"י ז"ל שם דרבה לא קיבל שנוייא דאביי ופליג על רב בזה, [וי"ל בדברי רבינו הגר"א ז"ל ביו"ד סי' ש"י סוף סק"א וי"ל בזה טובא] גם בלא"ה נראה דר' אלעזר טעמו דה"ה כמנחת קנאות דמשמע משום דס"ל דאין חילוק בין היכא דבא לברר עון להיכא דבא לכפר עון מש"ה יליף לה לדין א"ת נמי דאם הוזמו עדיו תצא לחולין, אבל י"ל דאי לאו דאשכח ר"א גבי מנחת קנאות דתצא לחולין י"ל דלא הוי פליג על ריו"ח בזה, וא"כ לפי המבואר בסוגיא דסוטה דף ו: ובתוס' שם ד"ה כי קדוש, דע"כ כל הסוגיא דשם לא ס"ל כטעמא דר"א, דאליבא דר"א הא י"ל דשאני באו עדים דגמר ומקדיש משא"כ בהוזמו עדיו תצא לחולין דלא גמר ומקדיש, וע"כ דכל הני אמוראי דשו"ע בסוגיא דסוטה ס"ל כריו"ח [ומתיב רב דהתם ע"כ עה"ד דבלא"ה רב לא מתיב ע"ד ר"ש] דגבי סוטה ל"ש טעמא דלבו נוקפו ולא גמר ומקדיש ומש"ה בנמצא עדי' זוממין תצא לחולין אפילו אם בא"ת לא יצא לחולין.

ומצאתי בס' אור שמח פ"ד מה' סוטה שכתב ע"ד התוס' בסוטה הנ"ל דלכאורה תמוה דא"ת אם הידיעה באה אח"כ הוי קרבן מעליא וא"כ הוי רק בגדר מקרה שנודע לו מקודם אבל הכא דיש עדים לר"ש לא הוי קרבן כלל, י"ל דכוונתם להך דהוזמו עדיו בכריתות דגם שם ברור אם הוזמו אחר הקרבת הדם נשרף כמו אשם ודאי דכיון דהוזמו חזינן דלא נכנס מעולם בגדר ספק עבירה, עכ"ל, ויפלא גם עליו דברור הדבר להיפוך ממש"כ כדמוכח מדברי רבה דמוקי למתני' בהוזמו עדים וכמו שכתבתי למעלה, והטעם נראה דכל מה שחייבה תורה מחמת ספק להביא קרבן בין אם הי' הספק מחמת סיבת עצמו בפשיעה כמו בלא ידע היכן אותבינהו וכדומה לזה דכל שבשעת זריקה עדיין הי' לבעלים ספק בדבר זה, קרינן בי' והוא לא ידע ונסח לו וה"נ אם אחרים הביאו לגרס ספק זה אפי'

אם הי' בשקר מ"מ בשעת זריקה הי' לבעלים ספק בדבר והי' מדינא להביא קרבן אמרינן בזה דכיפרה ספיקו, דכיפר ספיקו אינו כפרת עון אלא גמר מעשה שיש בעבודת הקרבן וכפרש"י בסוטה שם.

ומה שהוכיח האור שמח מדברי התוס', הנה מדברי התוי"ע בסוטה משמע ג"כ דכוונתו כדברי האו"ש יעויי"ש ואמנם דנהירא דזה רבות בשנים בטרם הופיע לאור האור שמח רשמתי לעצמי הרבה בענין זה ומפני המהומות ד' ירחם נאבדו ממני וקשיא עתיקתא כו', ורציתי ג"כ לדון דאם הקריב קודם השקאה לא יהי' הקרבן מנחה מרצה עד אחר השקאה כמ"ש האו"ש כסברא זאת, ואתי היתה ושלחתי' דהי' ברור בעיני דאין הקטרת הקומץ תלוי לכפרה שבו בשום דבר אחר להתיר שירים, דכיפרה ספיקה גם בזה שמעתה אם ישקנה יבדקוה דהתורה אמרה דלכתחילה משקה ואח"כ מקריב ובדיעבד הורצה להיפוך ג"כ אבל לומר דהכשירו של הקרבת הקומץ יהי' תלוי בהשקאה זה לא מסתבר, ואח"כ מצאתי סייעתא לדברי בחידושים המיוחסים להרשב"א ז"ל מנחות דף ו'. שכתב שם אליבא דרשב"ל דס"ל מנחת העומר שקמצה של"ש כשרה ושירי' א"נ עד שתבוא מנחת עומר אחרת ותתירנה דע"כ דמדינא דשירים מותרים מיד דע"כ איסור קדש פקע מיד ורצה לדון ג"כ דאיסור חדש יהי' מדינא מותר מיד יעויי"ש ואע"ג דבמש"כ דאיסור חדש מותר מיד י"ל בזה מ"מ מוכח מדבריו דאיסור קדש דיהי' בשירים ע"כ פקע מיד בהקטרת הקומץ שקמצו של"ש דא"א שיהי' תלוי הפקעת דין קדש ממנחה זאת בדבר אחר דע"כ מיד נפקע האיסור והותר איסור קדש שהי' בה יעויי"ש וה"נ אין סברא דאיסור קדש של מנחת סוטה שהקריבה קודם השקאה לא יתיר אותה הקטרת הקומץ רק השקאה יתירנה דזה דבר שאא"ל כן, ונהירא ג"כ שביארתי פלוגתא דירושלמי בבאו עדים אחר הקטרה, דהאי דאמרינן תיגלי מילתא למפרע י"ל דלאו משום דין התורה הוא, די"ל דילפינן מא"ת וכמ"ש התוס' לקמן דף כ"ג ע"א מדברי הירושלמי לענין אחר, דה"נ אמרינן דכמו בא"ת אמרה תורה דאם לא הי' ידיעה בשעת סליחה כיפרה ספיקו ה"נ במנחה כן, וכה"ג גבי ספק יולדת, ומה דאמרינן תיגלי מילתא למפרע הוא מחמת הבעל המקדיש דמביא קרבן זה אדעתא דיברר עון ואם הוי ידע דלא יברר עון לא הי' מקדיש וכמו דאמרינן כה"ג בב"ק דף קיא: לדין חטאת שמתו בעלי' וכאן לא מצינו דיהי' הלל"מ בזה וע"ז הוא דאמרינן דתיגלי מילתא למפרע מחמת דאדעתא דהכי לא הוי מקדיש וה"נ מה"ט לא קדיש גם לאחר שקידש הקומץ ולאחר הקרבה ג"כ ולזה הוא דכתבו התוס' דל"ד לא"ת דהסברא דלבו נוקפו ליכא בסוטה והוא כטעמי' דריו"ח בכריתות שם ובזה נחלקו בירושלמי אם אלפינן

בזה לאחר הקטרה בבאו עדים דלדידן י״ל דכמו דגורינן שמא יאמרו מוציאין מכ״ש לחול דה״נ לאחר הקטרה אא״ל דתצא לביה״ש דיאמרו דמנחת סוטה שירי׳ יוצאין לביה״ש ולהוציא לחולין ג״כ אא״ל דאיכא ג״כ גזירה הנ״ל וע״כ מוטב שיאכלו כהנים שירים בעזרה דאין בזה איסור חמור כמ״ש התוס׳ במנחות כא„ וכ״מ, [ול״ח לחשש רחוק בזה לענין קדושין וכדומה כמו דל״ח בדין שתצא לשריפה בכה״ג קודם קמיצה].

ואי קשיא הא ק״ל בהאי דינא דא״ת שהוזמו עדיו דלפי מש״כ רש״י ז״ל ד״ה בא״ת שהוזמו כו׳ לא סמך אעדים דהא יודע בעצמו שלא אכל וסבר מיתינא סהדי ומזמי להו ויוצא אשמו לחולין דמלבד דמזה מוכח ע״כ דטעמא דמתרצינן דיבורי׳ דאס״ד דאדם נאמן ע״ע יותר ממאה עדים הא הו״ל להכחישן ולומר לא אכלתי לא שוגג ולא מזיד וכמו שציידדו התוס׳ ביבמות דף פח. ויעוי״ש במש״כ התוס׳ בכריתות יב. דאף דמכחישן מ״מ א״נ להכחיש העדים גם לרבנן ומזה מקור ג״כ להרמב״ם ז״ל דפסק כטעמא דמרצינן דיבורי׳, ולהכחיש עדים א״נ, ומש״ה י״ל דכיון דיודע בעצמו שלא אכל סבור הוא להביא עדים ולהזימן, אבל לפ״ז יקשה אטעמא דר״א דאמר ה״ה כמנחת קנאות דהא גבי מנחת קנאות ודאי דרק בדעת הבעל תליא מילתא שהוא המקדיש ומביא המנחה ואיהו הא לא ידע להכחיש העדים ול״ש טעמא דיודע בעצמו ויביא עדים להזימם, וכיוצא בזה אמרינן לקמן גבי רבע שורו דלא הוי הפקר ובנרבע שורו וכן בעיר הנדחת אמרינן דמשום דאחרינא חטא ומפקיר ממונו יעוי״ש וצע״ק.

אשר תמה ע״ד המל״מ במכתבו הקודם היא תמיה גדולה, ורציתי לדון ע״פ דברי השבות יעקב ח״א וח״ב שחידש בדין אהל זרוק דרק מדרבנן הוא דא״ח, אבל מלבד דדבריו צע״ג גם מדברי המל״מ בעצמו משמע דלא סבירא לי׳ כדברי השבו״י.

ידידו הדוש״ת באהבה מוקירו ומכבדו מקרב ועומק לו״נ המצפה לישועה קרובה לבוא

אברהם צבי הירש קאמאי

ב״ה. יום ח״י לחדש אלול שנת תרצ״ה אטוואצק.

ישא ברכה מאת ה׳ כבוד ידידי הרב הגאון חו״ב סוע״ה כליל חמודות בתוי״ד טהורה כו׳ כש״ת מו״ה אלעזר שך שליט״א.

שוכט״ס אחדש״ה באהבה. הנה מכתבו אשר שלח אלי למיר, נשלח אלי בפה אטואצק, כי בהיותי בווארשא לרגלי נסיעת חתני ובתי לאה״ק יעצוני ג״כ

לשאול בעצת רופא מומחה על אודת מצב בריאותי וע"פ נסעתי הנה מבלי הכנה מראש ע"ז, ומצאתי בעז"ה להשיג ש"ס ד' חורב בשאלה, ומבלעדיו אין אתי שום ספר למוד [מלבד מ"ב ה' שבת] ומובן מאליו אשר באין כל ספר א"א להשיב בעיון רב כראוי ע"ד חד"ת שהציע במכתבו. והנה טרם כל אני מתפלג עליו במה שרצה לדחות הראי' שלי לשיטת הרמב"ם ז"ל דאם עבר בב"ת עובר ג"כ בל"י בדרו דאל"כ יקשה קושית הפ"יוטו"א דלכתוב והי' בך ח' ולא בקרבנך, וקרא דבכור ל"ל, וע"כ כתירוצם דסד"א דכשר ואינו מרצה, ויקשה ע"ז קושית הש"ס רפ"ק דזבחים אם כשרין יהי' מרצין, וצ"ל כתירוץ הגמ' אם כמו שנדרת וכו' ואם לאו נדבה יהא, ומוכח מזה דאם לא עשית שנדרת הוא גם בעבר בבל תאחר ומשום הכי עובר גם בלא יחל דברו והביא ע"ז ד' הש"מ בזבחים כט דהא דסד"א דליפסול משום דהוי סד"א דהוא פסול בגופו דכבש כמו עברה שנתו וכ"ז לס"ד אבל למסקנא דאינו פסול בגופו ואינו עובר מה"ט נמי בב"י דברו זת"ד בקצרה ותמיהני דעדיין לא פלטינן מקושית הפ"י וט"א דמלאי דקמ"ל קרא דהי' בך חטא ולא בקרבנך חט ואינו פסול בגופו דקרבן ל"ל קרא דגבי בכור וצ"ל כתירוצם דסד"א דאע"ג דאין פסול בגופו דקרבן מ"מ סד"א דהבעלים דלא קיימו נדרן יהי' כשרין ולא מרצין משום דלא הוי כמו שנדרת עשית וקמ"ל קרא דמ"מ מרצי ג"כ ומוכח דמסברא אם עבר בב"ת הוי דלא כמו שנדרת עשית וממילא עבר נמי בל"י דברו, דס"ל להרמב"ם ז"ל דרק לענין הכשר הקרבן לרצות אתי קרא לאשמועינן דמרצו אע"ג דלא קיים נדרו לזמן שקבעה תורה אבל לעצם קיום הנדר עבר בל"י דברו דע"ז ליכא קרא ול"י מה הוסיפו לו דברי הש"מ בזה והדברים פשוטים ויש עוד לדון בכה"ג מדברי הרמב"ם ז"ל אך א"א לדון מבלי היות ספרו בידי ושאין לבנות יסוד רק עפ"ד לשונו הטהור שלו ז"ל,

ומה שהקשה ע"ד הרמב"ם ז"ל מהא דאמרינן שם דף ח' ולא באשתך ח' סד"א הואיל וארי"ח כו' אא"כ מבקשין ממנו ממון וא"ל שנא' אם א"ל לשלם למה יקח כו' אימא בהאי עון דב"ת נמי קמ"ל דיקשה דאמאי מייתי דברי ריו"ח שהוא אמורא ולא מייתי דברי ר"נ שהם בברייתא בשבת לב„ בעון נדרים כו' ולדברי הרמב"ם ז"ל דעון ב"ת הוא עון נדרים הוי בכלל ד' ר"נ ומוכח מזה דעון ב"ת אינו בכלל עון נדרים ומ"ה הוצרך לאתוי דברי ריו"ח זת"ד, והנה התוס' שם בר"ה הביאו דברי הברייתא דשבת ומפרשים דהן הן דברי ריו"ח דהכא, ונראה דמה שהוסיף ריו"ח ע"ד ר"נ הוא משום דבעון נדרים משכח"ל בתלתא גווני, א) אם בשעת נדרו יודע שא"ל לשלם או שמסופק אם יהי' בידו לשלם כההיא דרפ"ק דתולין וכ"ד מטוב אשר לא תדור כו', ב) אם בשעת הנדר

הי׳ בטוח שיהי׳ בידו לשלם רק שאח״כ לא נזהר מלבזבז נכסיו כמ״ש התוס׳ שם ד״ה יקריב והשלישי הקל ביותר שאמנם קיים נדרו אבל לא קיימו בזמנו הקבוע. והנה פשטות לשון הכתוב א״ס א״ל לשל״ם למה יקח כו׳ משמע דאדלעיל קאי כדכתיב אל תהי בתוקעי כף כו׳ [ויעיין פי׳ רביגו הגר״א ז״ל שם] דמשמע מזה דמזהירו שלא יהי׳ נודר אם א״ל לשלם, וסד״א דרק בעון זה שהוא משקר בשעת נדרו הוא דנענש אבל אם בשעת נדרו הי׳ בידו אבל לא נזהר מלבזבז נכסיו עד שלא נמצא בידו לשלם סד״א דאין עונש ע״ז לזה אתי ריו״ח לאשמועינן דאם מבקשין ממנו ממון וא״ל — ומסתמא בפשיעה הוא — גם אם לא פשע בשעת הנדר רק דלא נזהר אח״כ ומבקשין ממנו וא״ל ג״כ הוי בכלל דלמה יקח כו׳ וכיון דלריו״ח אפי׳ אם בשעת הנדר לא עבר כלל רק אח״כ לא נזהר לקיים נדרו נענש סד״א דגם אם עבר בב״ת ג״כ נענש ע״ז קמ״ל קרא ולא באשתך חטא אם עבר בב״ת דרק אם א״ל לשלם כלל הוא דנענש אבל אם לא קיום לשלם בזמנו אבל שלם אין עליו עונש זה, וא״כ אין מזה סתירה כלל לדברי הרמב״ם ז״ל [וכמו דקיי״ל דאם נשבע ליתן מתנה לפלוני ביום פלוני ועבר היום ולא נתן דמ״מ חייב ליתן גם אח״כ ואכמ״ל בזה].

ומש״כ ועוד קשה דהא רבי וראב״ש ס״ל שם דבעון נדרים בנים מתים מקרא דאל תתן את פיך כו׳ ובהאי קרא לא נזכר ענין של ממון ומשמע דגם בנדר שלא אוכל ואכל, וא״כ גם בעברו ג״ר ג״כ דעבר בל״י דברו לשיטת הרמב״ם אמאי באמת רק בך חטא ולא בבניו חטא כו׳ — והנה מה דפשיטא למר דבהאי קרא לא נזכר ענין של ממון לא כן פרש״י שם ד״ה וא״ת לפני המלאך גזבר של הקדש, כי שגגה, בשוגג קפצתי לנדור ולא אשלם, הרי דלפרש״י ז״ל מיירי בנדרי גבוה [ואליבא דב״ש דס״ל הקדש טעות הקדש מאי וא״ת כי שגגה היא מה בכך להפטר ואכמ״ל] אבל מדברי הש״ס בכתובות דף עב. דתנן ואלו יוצאות שלא בכתובה כו׳ ונודרת ואינה מקיימת דאמרינן עלה בגמ׳ דאמר מר בעון נדרים בנים מתים סנא׳ אל תתן את פיך כו׳ ושם לא משמע דמיירי בנדרי גבוה דוקא, והנה משמעות הסוגיא דשם נראה דהוא בהורגלה בכך דאי משום פעם א׳ יוצאת בל״כ מאי יועילו הגירושין כיון דכבר עברה וע״כ בהורגלה בכך וכ״מ מלשון ונודרת וא״מ ולא בנדרה ולא קיימה, וע״כ דמשמעות הכתוב ג״כ אל תתן את פיך לחטוא היינו לא תהי רגיל בנדרים ולדברי התוס׳ בשבועות לט. מיירי רישא דקרא בשבועת שוא, [ואל תאמ׳ לפום המלאך ע״כ דלא כפרש״י שהוא הגזבר] ולמה יקצוף א׳ על קולך זהו בנדרים דע״ז מסיק וחבל מע״י והנה אם בשעת הנדר לא עבר כלום כמש״ל רק דאח״כ לא נזהר מלקיים לכאורה ע״ז ל״ש יקצוף

על קולך ומשמע דהוא דבשעת הנדר ג"כ הי' בשוא וכדמסיק ר"נ מקרא דלשוא על עסקי שוא דמשמע ג"כ דומיא דשבועה שבשעת דבורו הוא עביד איסורא וי"ל ג"כ דאתי קרא להזהיר שלא יהי' רגיל בנדרים דשמא לא יהי' לו לשלם ובהיותו רגיל נודר אע"פ שיודע שא"ל לשלם כמש"ל דזה גרע טפי וע"ז הוא דאתי קרא דחבל מע"י [וכן משמע מדהוקשו נדרים לשבועה] ותפסת מרובה ל"ת ואמרינן דעיקר העונש אם הי' בשעת הנדר עון נדרים דאז יקצוף על קולך ומש"ה לא מייתי בר"ה האי דלא בבנים חטא דעל ב"ת פשיטא דאינו נענש ע"ז וא"צ קרא ע"ז דקרא איירי או ברגיל בכך שממילא בשעת נדרו עובר או ביודע שלא יקיים.

ואשר העיר ע"ד התוס' בר"ה ע"ז: ד"ה ותוקעין שכתבו דא"ל כיון שיצא כבר הוי שלא בזמנה כו' הא גבי ב"כ אמרינן כו' ה"נ אי מיתרמי לי' צבורא אחרינא הדר תקע, דאיזה דמיון הוא הא גבי ב"כ אע"ג דא"ח מ"מ אי ברך בצבורא אחרינא מקיים הכהן בעצמו מצוה משא"כ גבי תקיעה דרק השומעין מקיימין המצוה והתוקע בעצמו אינו מקיים המצוה גם בצבורא אחרינא י"ל דחשיב שלא בזמנה, הנה הי' נ"ל בזה דלפמ"ש התוס' בשבועות דף ל: בתירוץ ב' גבי אשה שבאה להגשא אם אינו מעיד שהבעל חי הוי זה כאלו הוא עובר בקו"ע חזינן דגבי לאפרושי מאיסורא דאמרינן בשבת דף נה: דכל שיש בידו למחות וא"מ מעלה עליו הכתוב כאלו חטא בעצמו וכמבואר שם בסוגיא דהוא משום דכל ישראל ערבין זב"ז, דה"נ י"ל להיפוך במדת הטובה שאם הוא מביא שאחרים יקיימו מצוה על ידו מעלה עליו הכתוב כאלו עשה בעצמו מצוה [וה"ט דאמרינן שם דיצא מוציא] מש"ה הוי מה"ט ג"כ בזמנה, ואפ"ל דזהו שכתבו התוס' שם בר"ה דף כח: ד"ה ומנא כו' ועוד דאפילו לאו זמני' הוא, דלכאורה במאי נסתפקו אי חשיב זמני' או לא די"ל דלתירוץ קמא בשבועות ל: דנפ"מ בין בזיון גדול לקטן דלפ"ד גבי אפרושי מאיסורא י"ל ג"כ דאינו כאלו עבר בעצמו בקו"ע דלפ"ז י"ל דגבי מצוה ג"כ לא הוי כאלו עשה בעצמו ומה"ט לא הוי זמני', רק די"ל ג"כ בזה דלפי המבואר בשבועות דף לט: דמשמע שם בסוגיא דגם מי שיש בידו למחות לא נענש בעונש דין חמור דידי' אלא בדין קל יעוי"ש, והנה לדינא מבואר ברמ"א סי' קנ"ז ובביאור יותר בסי' של"ט דא"צ להוציא כל ממונו לאפרושי אחריני מאיסורא עי"ש אע"ג דלעצמו חייב ליתן כל ממונו ולא יעבור ל"ת יעוי"ש סי' קנ"ז ובביאורי רבינו הגר"א ז"ל, [וסמוכין לזה נ"ל מההיא דברכות כ'. קמאי מסרי נפשייהו אקדה"ש כו' כהא דראב"א חזיא להיא כותית דהוי לבישא כרבלתא בשוקא סבר דב"י היא כו' ומשמע מזה דהי' בזה איסור ללבוש הבגד כמ"ש הערוך וראב"א משום הרפשושי מאיסורא קרע הבגד ומשמע ג"כ דלא הי' חשש סכ"נ בזה רק

הפסד ממון וראב"א רק מדת חסידות עשה דמדינא א"ח דמש"ה מייתי דאנן לא מסרי נפשין אקדה"ש ש"מ דא"ח להוציא כל ממונו לאפרושי מאיסורא וצ"ע דלכאורה רק כל ממונו א"צ אבל מ"מ לא גרע ממ"ע עוברת דחייב בחומש או בעישור נכסי ואכ"מ ועיין באו"ח סימן תרנ"ו ובמג"א בשם רי"ו ואינו ת"א] ולכאורה מ"ש בכבוד הבריות דחייב ואמרינן דהוה כמו קו"ע, ונראה ג"כ די"ל מטעם אחר ולמדתי זאת מפי' רש"י ז"ל בשבועות דכתב אין חכמה חשוב נגד ה', די"ל דל"ש בטול כבודו היכא דהוא נגד ה' דאין כאן לכבוד חכמה חשיבות כלל לומר דמוותר חשיבות כבודו בשביל כבוד המקום, אבל גבי הפסד ממונו ל"ש זה, ואיך שיהי' בזה לדין הפסד ממונו מיהו לענין כבודו נחלקו התוס' בזה, וי"ל דה"ג לקיים מצוה י"ל דתלי בהני ב' תירוצי התוס', ואחרי התבוננתי בזה בבואי לביהכנ"ס של המנוח הר"י ג"כ מצאתי מס' ר"ה משנת כת"ר עם הגהות הרש"ש וראיתי שהביא קושיתו בשם מרן הגרעקע"א ז"ל ותירץ ג"כ דמשום דינא מוציא משום ערבות הוי כאילו הוא בעצמו מקיים המצוה, יעוי"ש, — ויש להאריך עוד בזה ואין כאן בעוטוואצק מקום להאריך, ואו"ש וברכת כוח"ט בסשצ"נ לאוי"ט ושנות חיים ארוכים וכטו"ס כנפשו ונפש ידידו הדוש"ת.

אברהם צבי הירש קאמאי

●

דוגמת שיעורו של הגרא"פ

בענין רוב וקרוב והבאת עגלה ערופה

א) הרמב"ם בפ"ט מה' רוצח פסק דרוב וקרוב הלך אחר הרוב ולפיכך אם נמצא החלל בין שני ערים וברחוקה יש יותר מבקרובה הולכין אחר הרוב והרחוקה מביאה עגלה ערופה ואם שניהם שוות הקרובה מביאה ע"ע, ועיין כ"מ שהק' מסוגית הגמ' ב"ב דף כ"ג דמקשה וליזל בתר רובא דעלמא ומשני ביושבת בין ההרים והרמב"ם השמיט הא דיושבת בין ההרים ועיי"ש מה שתי'.

ב) והנה בדינא דאולינן בתר קריב יש להסתפק אם היא מדין בירור והוכחה שהדבר המסופק בא מן הקרוב, או דהוא מדין חזקה כמו כאן נמצא כאן הוי דהוי דין בספיקת דאולינן בתר חזקה דבא מן הקרוב ואי"ז מדין בירור כלל

וג"מ לדינא דרוב וקרוב דא"נ דדין קרוב מדין בירור כ"ז בשניהן שוין אבל במקום רוב אדרבא אזלינן בתר רוב וליכא כלל בירור דמן הקרוב הוא במקום דהרחוק הוא רוב, אבל א"נ דמדין חזקה הוא א"כ גם במקום רוב שייכא הך חזקה דבא מן הקרוב רק דהוי כדין רובא וחזקה דרובא עדיף דאע"ג דאיכא ספק וחזקה מ"מ אזלינן בתר רובא, אבל הספק עצמו הו"ל ספק כזה שיש לו חזקה דקורבא, ועיין בתוס' חולין י"א בשם הר"ר חיים שכתבו דמפרה אדומה ילפינן דרובא וחזקה רובא עדיף ומדמה לה ר' חנינא גם חזקה דקורבא.

ג) והנה בסוגית הגמ' דף כ"ד מייתי אביו מדם הנמצא בפרוזדור דאזלינן בתר רוב נגד קרוב ודחי רבא דשאני הכא דהוי רוב ומצוי ומסקינן בגמ' דהדר בי' רבא, והרי צ"ב מאי ס"ד ומאי מסקנא דרבא.

והנה בעדיפותא דרוב ומצוי אפשר לכאורה לפרש דהו"ל כגדר של תרתי לריעותא כמו דאשכחן בנדה דף ב' במקוה שנמדד ונמצא חסר דאף דהעמד מקוה על חזקתה אמרינן תרתי לריעותא העמד טמא על חזקתו והרי חסר לפניך והו"ל ודאי טמא, ה"ה הכא הוי תרתי לריעותא דהיינו רוב ומצוי נגד החזקה דקרוב.

ד) אמנם נראה דאין לומר כן דהנה הרמב"ם (פ"י מהל' מקואות) פסק במקוה שנמדד ונמצא חסר דהו"ל ודאי טמא ובחבית שהפריש ממנה תרומה על היין ונמצא אח"כ חומץ פסק בפ"ה מה' תרומות דהו"ל ספק ובגמ' נדה דף ב' רמי מתני' אהדדי ומשני דמתני' דחבית אתיא כר"ש דאית לי' תרתי לריעותא תולין וקשה על דברי הרמב"ם דפסק לתרוויהו.

והנה בב"ב דף פ"ד פליגי רבי ורבנן ביין וחומץ שיטת רבי דהוי שני מינין ושיטת רבנן דהוי מין אחד ופלוגתייהו לענין תרו"מ, ובתוס' שם וכן בנדה דף ב' כתבו דגם לרבנן אם הפריש מן החומץ על היין בשוגג הו"ל טעות וברש"י בנדה כתב דברייתא דחבית אתיא כרבי.

ה) ולפז"נ דעיקר דין תרתי לריעותא דמהני לאשוויי ודאי, נראה דה"פ דעצם חזקת המקוה שיש לה דין טהרה אית בה ריעותא דהרי עכשיו אין לה דין טהרה והחסרון דהשתא מורה שאין להמקוה דין טהרה, וכן חזקת טומאה דגברא ג"כ מורה שאין על המקוה בשעת טבילתו דין טהרה ובכה"ג הו"ל תרתי לריעותא דאיתרע גוף חזקת המקוה שהרי עכשיו אין להמקוה דין טהרה, ולפ"ז ביין והחמיץ אם שייך בזה תרתי לריעותא תלוי בהא, דאם הו"ל ב' מינים הרי אין להחומץ עכשיו דין תרומה על היין וזהו ריעותא בחזקת יין דהיינו דין הפרשת תרומה על יין ועכשיו ארתרעא לה חזקה, אבל אם הו"ל מין א' וגם חומץ י"ל דין שיופרש

על יין לא חשיבא ריעותא כלל בחזקת היין כיון דהריעותא אין לה דין שלא תעשה תרומה על היין ול"ח תרתי לריעותא.

ולפ"ז נמצא דקושית הגמ' בגדה מחבית אמקוה לשיטת רבי דתני לה להך ברייתא שפיר קשיא ומוכרח לשנויי דאתי כר"ש אבל להלכה כרבנן ל"ח תרתי לריעותא רק הו"ל ספק כפסק הרמב"ם הרי מבואר מזה דתרתי לריעותא חשוב רק כדאיכא ריעותא בגוף החזקה.

ולפ"ז ה"ה ברוב ומצוי נגד קרוב אין שום ריעותא בחזקת הקורבא ע"י הרוב ומצוי ול"ש בהא תרתי לריעותא וליכא לפרושי סברת רבא בהס"ד משום תר"ל.

ו) ולכן נראה דס"ד דרבא ומסקנתו תלוי בספקתנו דלעיל דא"נ דדינא דקרוב משום בירור נמצא דכדמספקא לן ברוב וקרוב היינו אם במקום רוב איכא בירור דקרוב או דליתי' כלל לבירור דקרוב במקום רוב שפיר קאמר רבא דאפי' אם במקום רוב איכא לבירור דקרוב אבל במקום רוב ומצוי ליכא לבירור דקרוב, אבל א"נ דהו"ל מדין חזקה א"כ החזקה הזו איתה גם במקום רוב ולענין הי מינייהו עדיף למיזל בתרי' בספקות אין חילוק בין רוב גרידא לרוב ומצוי, דגם רוב ומצוי דינו ככל רובא דעלמא וזוהי מסקנא דרבא.

ולפמ"ש"נ לנו דקרוב הוא מדין חזקה נמצא דגם במקום רוב איתא לחזקה דקרוב ושפיר עדיין חשוב ספק דאית בי' חזקת קורבא ואף דהרי אזלינן בתר רובא מ"מ לא נתבטל ע"י הרוב עצם דין ספק דאית בה וחזקת קורבא דאית בה.

ז) והנה בדין העיר הקרובה דחייבת בע"ע יש להסתפק אם עיקר חייב ע"ע נאמר על העיר שממנה יצא הרוצח, וע"י דין קרוב מחזקינן שמן הקרובה בא הרוצח ומשו"ה הוא דחייבת בע"ע והיינו דעיקר חיוב ע"ע בא עבור הרוצח ורק על הודאי או דנימא דעיקר דין ע"ע נאמר דעיר כזו שיש בה ספק אם ממנה בא הרוצח ויש בה גם חזקת קורבא שממנה בא ע"ז העיר נאמר דין ע"ע, והיינו דעיקר דין ע"ע הוא שבאה על הספק וכמו אשם תלוי, ובאמת כל הערים אשר סביבות החלל יש להם ספק ודין קרוב לגבי הרוצח וכולן שייכי בחיוב עגלה ערופה כיון דבכל חדא איכא בה ספק אולי בא הרוצח ממנה והויא אל החלל דשייך בה חזקת קורבא שבא ממנה הרוצח, רק אמרה תורה דהקרובה ביותר היא שתביא את הע"ע כיון דיותר תולין שבא הרוצח ממנה והספק שבה יותר גדול מבכלן.

והנה בבכירות דף י"ח מייתינן תלתא תנאי בדין נמצא החלל מכוון בין שתי עיירות דר"א ס"ל שתיהן מביאות שתי עגלות, ות"ק ס"ל דאין עורפין כלל, ותניא אידך דמביאין בשותפות ומתנה, וקאמר בגמ' דר"א ס"ל קרובה ואפילו קרובות

ואפשר לצמצם, וחד ס"ל דקרובה ולא קרובות וכיון דאפשר לצמצם פטור לגמרי, ולהכנס ס"ל דאי אפשר לצמצם ומשו"ה מביאין בשותפות בתנאי דחדא מינייהו היא הקרובה, והנה למ"ד קרובה ולא קרובות ולכן פטורין שתיהן מוכח דעיקר חיוב ע"ע נאמר על הספק, ולכן אי לאו מיעוטא דולא קרובות הי' הדין דעל כל אחת מועטל החיוב ע"ע כיון דהו"ל ספק וקרובה וליכא קרובה מינה וע"ז אתי מיעוטא דתרי אינן מביאות ע"ע, אבל א"נ דעיקר חיוב ע"ע על העיר שיצא ממנה הרוצח נאמר, א"כ ולא ידעינן איזו והי' צריך להיות הדין דיביאו בשותפות ויתנו ומאי שייך למידרש ולא קרובות דמשמע דבלא"ה היה החיוב על שתיהן כיון דהחיוב שייך רק על אחת מהקרובות ולא על שתיהן, והרי מוכח לדידי' דחיובא דע"ע נאמר על הספק וכמש"נ, אבל לר"א דס"ל ואפי' קרובות ותרווייהו מביאין ובלאו קרא לא היו מביאין תרווייהו נראה דס"ל דהו"ל מטעם ודאי שבא ממנה הרוצח ולכן בלאו קרא היתה מביאה רק אחת מהן ואשמעינן קרא דמחשבי 6רווייהו כעיר אחת שבודאי בא רוצח מהן ומה"ט כל חדא מיחייבא משום דין ואפי' קרובות דבגונא דבא הרוצח מן הקרובות דתרווייהו מביאות, אבל להלכה דס"ל דא"א לצמצם שוב אפשר לומר דבא על הספק והא דהקרובה ביותר מביאה משום דספק דילה יותר נוטה דממנה הרוצח ומספקא מביאות בשותפות.

ח) ולפז"נ דלפמ"ש דע"ע בא על הספק אם אך הויא קרובה אל החלל דאית בה חזקה דקורבא ועיקר הדין דהקרובה ביותר מביאה היינו משום דעלי' הספק יותר מהאחרות, נמצא דבשלמא כשהרחוקה אית בה רובא שפיר מביאה הרחוקה כיון דמעיקר הדין הרי שייכא בה דין ע"ע דהיא מן הערים אשר סביבות החלל ולענין איזה מהעיירות תביא כיון דרובא עדיף אמרינן דבעלת הרוב תביא ולא הקריבה המועטת מק"ו דבשוות צריכה הקרובה ביותר להביא מטעם חזקה דקורבא כ"ש דמביאה בעלת הרוב מטעם רובא, וכ"ז כשבאנו לדין כל איזה מהעיירות יוטל החיוב ע"ז מהני רוב במקום קרוב, אבל ל"ש להקשות וניזל בתר רובא דעלמא היינו דאע"ג דאין לחייב עיר אחרת מ"מ כיון שהרוב מברר שאין הרוצח מן הקרובות יסתלק מהן דין ע"ע, דכיון דביארנו דדין קרוב מטעם חזקה וגם במקום רוב איתא להך חזקה ורק דרובא עדיף אבל עכ"פ ספקא מיהא הוי והרי אית לה חזקה דקורבא, וכיון דע"ע באה על ספק מעיקר הדין להכי ע"י רובא דעלמא לא יסתלק דין ע"ע מן הקרובות כיון דעכ"פ הוין בכלל ספק ואית בהו חזקה דקורבא דדין רובא עדיף אינו מבטל עצם שם ספק מעל הקרובות.

ט) וכעין זה נראה לענין קושית כתובות דף כ"ב דאמרינן שם תרי ותרי

הבא עלי׳ באשם תלוי קאי והקשו והא בחטאת קאי משום חזקת אשת איש דמחייבין גם חנק, ונראה לומר דאע״ג דאיכא חזקת א״א אינו מתבטל עי״ז עצם שם ספק שבה רק דאזלינן בתר חזקה, וכ״ז כשעצם הספק אין בו דינים מיוחדים ע״ז מהני דין חזקה דצד הספק אינו משנה דין חזקתו, אבל חיוב אשם תלוי הרי בא בעיקרו במקום ספק וכיון דעכ״פ ספקא מיהא הויא חל בה דין אשם תלוי ול״מ לזה חזקה כלל, דאין חיובו באש״ת משום צד הספק של גרושין רק דעצם דינו של ספק הוא שחייב באש״ת וחזקה אינה מבטלת עצם שם ספק.

וכ״נ לענין קושית תוס׳ בנדה דף ב׳ היאך ילפינן דס״ט ברה״י ספקו טמא גם במקום חזקת טהרה כיון דבסוטה ליכא חזקת טהרה ועיי״ש, ונראה דדין ס״ט ברה״י הוא דעצם הספק יש לו דיני טומאה בודאי וממילא תו ל״מ חזקת טהרה דהרי עצם שם ספק לא נסתלק גם ע״י חזקה וממילא חלים בו דינים ודאים של טומאה, וכן הוא במש״כ לענין הדין דרובא עדיף דאי״ז מסלק את השם ספק שבזה וממילא חל בהו דיני ע״ע על הקרובות כיון דדינה שבאה על הספק.

י) וקושית הגמ׳ מרובא דעלמא היינו דכל מש״כ הוי רק להלכה, אבל לר״א דביארנו דס״ל דאמנם עיקר חיוב ע״ע בא על הודאי דהיינו על העיר שיצא ממנה הרוצח, וכיון דעכ״פ מדין רובא עדיף אין לנו ודאות שבא הרוצח מהקרובה שוב לא שייך בה חיוב ע״ע דדינה שבאה משום הרוצח דמחזקינן שיצא מעיר זו ובמקום רובא דעלמא איננו מחזיקין שבא מן הקרובה, וע״ז משני ביושבת בין ההרים אבל להלכה א״צ לזה כמש״נ.

יא) והנה התוס׳ הקשו דמסוגין מוכח דטעמא דקרובה שממנה בא הרוצח וא״כ מ״ט אמרינן בנמצא סמוך לעיר שאין בה ב״ד דמודדין לעיר שיש בה ב״ד והא הרוצח בא מן הקרובה, והנה לכאורה אדי׳ תלוי׳ קושיתם בסוגין הרי מעצם קרא מוכח דבמקום שאין בה ב״ד לא בעינן לחיובא דע״ע את הקרובה ביותר. וא״כ אמנם בסוגין מבואר דבמקום דאיכא רוב אמרינן דהרוב יחויב את הע״ע כיון דהוא עדיף מקרוב. אבל באם אין בה ב״ד הדין דבכה״ג לא בעינן קרוב ומאי קושיתם. ונראה דיסוד קושיתם דבגמ׳ מקשה מרובא דעלמא דמזה מוכח כמ״ש דעיקר חיוב ע״ע בא על העיר שיצא ממנה הרוצח. ואם ע״י רוב ידעינן דלא בא מן הקרובה אין מביאין כלל, א״כ שפיר קשיא כיון דמדין קרוב הרי ידעינן דלא בא מן העיר שיש בה ב״ד א״כ איך שייך שתביא ע״ע, אמנם לפמ״ש הרי להלכה אמנם א״צ לדין ודאי של ביאת הרוצח לחיוב ע״ע, ואם אך הויא בכלל הספק ויש בה חזקה דקורבא שייך בה חיוב ע״ע, ולכן באם הקרובה אין בה ב״ד הרי

משו"ז עוד לא נתבטל אצם שם ספק על הרחוקה יותר ממנה,והרי גם להרחוקה אית לה דין קרוב לגבי החלל וכמשכ"ל לענין הדין דרובא עדיף, ה"ה לענין הקרובה דגם על הרחוקה יותר נשאר דין ספק וכיון דא"י לבא מהעיר שאין בה ב"ד לכן מביאה העיר שיש בה ב"ד דהרי היא בכלל ספק.

אמנם יקשה לר"א מהדין של עיר שאין בה ב"ד דהרי איהו ס"ל דלדין הבאת ע"ע בעינן ודאות שהרוצח בא ממנה כמש"כ, ונראה דבמכות דף י' פליגי ר' אמי ור' אסי בעיר שאין בה זקנים אי מביאה עגלה ערופה וזקנים רק למצוה או דאין מביאה, ובתוס' הקשו ממתני' דמידדין לעיר שיש בה ב"ד ומתרצי דאם בין הערים הסמוכות יש עיר שיש בה ב"ד לכו"ע היא מביאה משום למצוה דזקנים והיכא דאין עיירה שיש בה ב"ד בכל הערים הסמוכות אז איכא פלוגתא דאמוראי אם זקנים הוי לעכב בהבאת ע"ע וברמב"ם לא הובא הך דינא כלל, אמנם אפשר ליישב דלר"א דסו' דחיוב ע"ע תלוי בודאות של ביאת הרוצח מן העיר, א"כ כדאיכא קרובה ורחוקה וברחוקה יש ב"ד ובקרובה אין ל"ש שתביא הרחוקה כיון דמדין קרוב אמרינן דבא מן הקרובה ונמצא דהרחוקה ל"ש להביא ע"ע ורק הקרובה שייכא להביא, ופליגי אמוראי אי אמרינן זקני למדוה או לעכב, והדין דמתני' דמודדין ליש בה ב"ד יצויר לר"א בתרווייהו שוות דלדידי' מביאין תרווייהו, ואם אחת אין בה ב"ד תביא רק האחרת שיש בה ב"ד, ונמצא דעיקר פלוגתא דאמוראי אזלא לר"א ולהלכה לא משכחת כיון דימדדו לעיר שיש בה ב"ד גם משום הלמצוה של זקנים כמ"ש בתוס', ולהכי השמיטה הרמב"ם (וקצ"ע דעכ"פ בגונא דתוס' משכחת פלוגתייהו להלכה).

יב) והנה בכריתות דף כ"ה פרכינן למ"ד דע"ע נאסרת מחיים מהא דתנן נמצא ההורג עד שלא נערפה תצא ותרעה בעדר ומשני דתנאי היא וקשה על הרמב"ם דפסק לתרווייהו בפ"י מה' רוצח דנאסרת מחיים ואם נמצא ההורג מותרת, והתוס' שם הק' נדמיי' לאשם ודאי דנודע שלא חטא מותר ות"י דדמי לאשם תלוי וקשה דהתם משום דלבו נוקפו ובע"ע הרי כל קדושתה תליא רק בחיובי ע"ע וא"כ למה לא תצא לחולין, אמנם נראה דתלוי במשכ"ל דא"נ דעיקר הדין ע"ע לא נאמרה על הרוצח אלא על הספק לפ"ז י"ל דכשנודע מי הכהו מתבטל עי"ז עיקר חיובא דע"ע למפרע, דכל חיובה רק אם יהי' ספק אבל אם יהי' ודאי ע"ז ליכא עיקר חיובה דהרי היא באה על הספק כדוגמת אשם תלוי דבא על הספק ולא בנודע שחטא וכלישנא דמתני' כיפרה ספקה, ולכן בכה"ג דנמצא ההורג בטל עיקר קדושת ע"ע למפרע דאדעתא דהכי לא קדשה כיון דכל חיובה מעיקרא הי' רק על הספק.

אבל דברי הגמ׳ אולי אליבא דר״א דסו׳ דעיקר חיובה בא על הרוצח שבא מן העיר הקרובה א״כ ל״ש למימר דכל עיקר חיובה ל״ש אם יודע הרוצח, רק יש גזה״כ מחודש של לא נודע מי הכהו וזהו דבר המתחדש אח״כ שע״י הנודע מי הכהו פקע חיובא דע״ע, אבל כ״ז שעוד לא נודע הרי הוי חיוב ע״ע על עצם יציאת הרוצח וליכא שום תנאי בהקדש הע״ע ולכן שפיר פריך דאם נאסרת מחיים ל״מ נמצא ההורג להתירה, ולהלכה דס״ל דלא כר״א שפיר פסק הרמב״ם דאם נודע ההורג מתבטל למפרע דין עגלה ערופה ומותרת ושאני אשם תלוי דגמר ומקדיש משום לבו נוקפו.

●

דברים אחדים

למהותו של הקובץ „יד אליעזר״

ייחודו של קובץ זה הוא בהשתתפותם של רבים מגדולי תלמידיו של רבינו זצ״ל שזכו לצקת מים על ידיו עוד בהיות הישיבה על תלה בעיר מיר, ואשר רובם ככולם מכהנים עתה כראשי ישיבות ומרביצי תורה במקומות התורה הגדולים, בארץ ובתפוצות.

שתי מטרות להם לקובצי „יד אליעזר״ ביחוד לזה השלישי שתיים שהן אחר הראשונה להציב יד לכבוד שמו ולזכרו הקדוש שעל רבינו הגדול זצק״ל והשנית לשמש משכן קבע למבחר פזרי עמלם של חידושי תורתם של תלמידיו הרבים בכל מקום שהם. ואחת הן זכרון נאה למתן ראש הישיבה זצ״ל מכנוס בספר ותת משכן קבע לתורתם של תלמידו ותלמידי תלמידיו כי התורה זו התורה דיליה היא מכח כחו שכן רבים מן המשתתפים בקובץ, עוד זכו לשאוב מבאר תורתו הגדול בעודו בחיים חייתו, ולעלות על ידו במסילה העולה בית ארל. ואף אלה שלא זכו להסתופף בצלו, בעודו בחיים יונקים תורה ויראה מתורתו הגדולה החו־פפת על בית מדרשו. ראויה היתה מסכת חייו המופלאה של רבינו זצ״ל, וכל מעשי תקפו וגבורתו. להחקק על פסר לזכרון עולם למען תהיהי תורתו הקדושה נר לרגלי כל הבאים בשעריה של תורה. שכן כל כולו היתה שלהבת של תורה אשר יקדה בקרבו כיקוד אש וכל ימיו הפק בה והפק בה ומיניה לא זע. ונתגדל

ונתרומם על כל המעשים ובאהבתו איתה ראה בקומה והרמת קרנה חזוית הכל עד שכל שנותיו היו שרשרת צרופה של הרבצת התורה באופן מופלא ומיוחד במינו, כי מלבד שעמד כששים שנה בריש מתיבתא רבתא דמיר" ותורת אמת היתה בפיהו בשיעורים כסדרם אשר בחלקם נקבעו לאור עולם בס; רן הגדוך „דברי אליעזר") עוד קובץ ורובץ עשה פעלים לתורה. בהיות לו יד בכינון וקיום הרבה מקומות התורה, ובפרשו את כנפו על כל ת"ח וצורב. להשפיע עליו שפע תורה לרוממו ולהעמידו בקרן אורה אלא שמלאכה זו שגבה מאתנו בהיותנו רחוקים מלהשיג תורף גדולתו ועוצם מעשיו הכבירים ומה גם שכשם שהוא בעצמו היה מעלים ומכוסה מעיני איש, וכל כולו הסתר היה כן מעשיו והליכותיו בקודש בצנע ובהסתר בתוך הסתר היו ולא נאה למלל את גבורותיו למי שאינו יכול להשמיע את כל תהילתו.

פרק מיוחד במסכת מופלאה זו של הרבצת התורה היה התמסרותו באהבה ללא גבול לתלמידיו הרבים. וכל ת"ח שהגיע שמעו לפניו או שנזדמן למחיצתו להצית בקרבם אש קודש של אהבת התורה. עמלה והשקידה עליה להטעים אותם טעמה של ידיעת התורה והגדלות בה והגדיל עצה לטפח בהם את כח העיון והחידוש בחייבו אותם לבוא ולהציע לפניו בכל פרק זמן את פרי עמלם אשר חידשו בתורה כה נהג לאורך כל שנותיו בישיבה הקי במיר ועד זקנה ושיבה פה העיק ירושלים ת"ו. וזכה ונתגדלו על ידו דורות של תלמידי חכמים מובהקים גדולי תורה ויראה גבורים במלחמתה של תורה המרביצים תורה ויראה כמעט בכל מרכזי התורה ורבתה התורה בישראל.

ולפי שיודעים אנחנו כמה אהבה רחש רבינו זצ"ל לחידושים המוצעים לפניו עד שלא היה הדבר כבד ממנו ומן הבוקר עד הערב היה יושב ומקשיב לקול חידושי התורה אלו, וכמה אורה ושמחה היה מתמלא למראה תנובת פרי הילולים של התלמידים המסתופפים בצל תורתו, אנו בטוחים כי הופעתו של קובץ זה המכיל חידושי תורה שנתחדשו על ידי תלמידיו ותלמידי תלמידיו. תהיה לנחת רוח לנשמתו הטהורה בגנז"מ ולברכה לעולם התורה להגדיל תורה ולהאדירה חודש תמוז תשל"ה ירושלים תובב"א.

תוכן הענינים

בענין שיעורא דזמן הכרזת האבידה, מאיר הגאון רב אלי ברוך קמאי זצק"ל אבד ור"מ דמיר בענין חזית בקעה בחצר מרן הגאון רבי אברהם צבי קאמיא זצ"ל אבד ור"מ דמיר.

בענין פסח שני מרן הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל זצוק"ל ראש ישיבת מיר בענין זה נהנה וזה לא חסר מרן הגאון רבי חיים שמולביץ שליט"א ראש מתוך משא ומתן בהלכה עם חתנו הרב דוב סוקולובסקי שליט"א.

בענין זה נהנה וזה לא חסר קטע שעור

בשער המלך פרק יג גזילה השי הקשה על רמה דסותרין דבריו זה אחר זה דהנימוקי יוסף הביא בסוגיו בשם הרמה דהדר בחצר חבירו שלא מדעתו והשחיר כתליו אינו צריך לשלם אלא כפי החיסרון והטור בשם הרמ"ה (לפי הסמ"ע) כתב גבי מקיף את חבירו הניקל חיים לשלם הכל משום דאל אתה גרמת לי הקיפה יתרא ולא אמרינן דאינו משלם אלא ההיקיפא יתדר ועיי"ש שהאריך בזה והנימוק יוסף בסוגיין כתב דהראש והרמה פליגי בההוא דבנא אפדנא אקלילתא דיתמי דחיבי רנ ובגמרא משום דקמדמוני הוו יתבי בה ויהיב ליתמי דבר מועט ולדעת הרמה חייבי רנ רק דבר מועט ומה דאפסדינהו ליתמי ולדעת הראש חיבי רנ על כל ההנאה וכן דעת הסופ בין בשחרייתא דאשת ירנא ובין דקי לקלותא דיתמי דמגלגליו עליו אחהכל ועוד כתב השעהמ שם להוכיח מגמרא דמשכן כל ההנאה, אפילו בשהחיסרון אינו אלא במקצת מדאמירנן תש ר' יהודה אומר אף זה הדבר בחצר חבירו צריך להעלות לו שכר שמזה נהנה וזה לא חסר חייב שאני התם משום שחרורייתא דאשרתייא עכ דמשום שחרורייתא דאשתייא דהווי חיסרון מועט משלם לפי כל ההנאה ועוד דאי נימא דכוונת ר' יהודה דמשלם רק כשיעור החסרון דשחרורייתא אנה קשה דהא לסדג בזה נהנה וזה לא חסר חייב הא וודאי משלם הכל ולמסקנא איזו משלם אלא כפי החיסרון אוכ הול לתלמודא למימר כי קאמר ר' יהודה דחייב אשחרוייתא דאשתייא והעיקר חסר מהספר ומכל זה מוכח דלמסקנא נמי משלם לפי כל ההנאה דכיון דחסר מקצת מגלגליו עליו את הכל וכשיטת הראש והתוספות וזוהי תמיהה על הרמה.

עוד הקשה השעה"מ מגמרא דלקמן (דף צ"ז) דאמרינו התם ומי אמר רב עבדי כמקרקעי דמי והאמר רב דניאל בר רב קטינא אמר רב התוקף עבדו של חברו ועשה בו מלאכה פטור" ומשני הב"ע שלא בשעת מלאכה כי הא דשלח וכו' הדר בחצר חברו שלא מדעתו אוצ להעלות לו שכר, הכי השתא וכו' אלא הבא נמי ניחא ליה דנכחוש עבדי יעיי"ש והשתא לדעת הרמה מאי קושאר הא אע"ג דלא ניחא ליה דנחחוש עבדי יעיי"ש והשתא לדעת הרמה מאי קושאר הא אע"ג דלא ניחא ליה דנכחוש עבד. איכא חיסרון אינו חייב לשלם לו שכר משום דזה

נהנה וזה לא חסר פטור. ואע"ג דאיכא חיסרון מועט אינו משלם אלא כפי החיסרון משום הכי קאמר רב דפטור משכר מלאכה.

ועל שיטת התוספ' והראש הקשה השעה"מ משם דאמרינן בגמרא (שם) התורף ספינתו של חברו ועשה בה מלאכה רב אמר רצה שכרה נישל וכו', ושמואל אמר אינו נוטל אלא פחתה, אמר רב פפא ולא פליגי. הא דעבודא לאגרה. הא דלא עבודא לאגרה עכ ומוכח משם דלא עבודא לאגרה אינו משלם אלא פחתה משום דזה נהנה וזה לא חסר. ואף על גב דחסר הפחת. ואיכא חיסרון מועט מ"מ אינו חייב לשלם שכרה. והרי להדיא כשיטת הרמה וכן הקשה שם הרשב"א יעו"ש.

ונראה לומר דהתוספות והראש לא פליגי אלא בקילקלתא דעתמי ומשום דאזלי לשיטת וכמו שיבואר להלן ונראה דהא דאמרינן ביתא לעלי משתעבד היינו דבעה"ב חייב להעמיד בית לבעל העלי כדי שיוכל לבנות עליו על גבי ומדין עבוד אינש דינא לנפש יש לבעל העלייה כח בית דין, ומכח זה הוא בונה את הבית משלו ודרים בביתו של בעל בעה"ב (וטעמא דהבי הווי של בעה"ב עיין בראשונים ביאור הדבר ובקצות החושן בארוכה) והיא היא כפייתו לקיים דינו שישלם לו מה שהוציא כדי שיוכל לבנות את העליה. ואין בעה"ב יכול לעכבו מלדור בביתו. בזה שאני מכל דר בחצר חבירו שלא מדעתו דיכול בעה"ב והוצאותו מביתו אף בחצר דלא קיימא לא גרה דככא יש לו כח ביד כאמור וזה פועל מודי ונראה לפי זה דהדין בית דין שיש לפי זה דהדין בית דין שי"ל לו פוטרו מתורת מזין על השחרורייתא דאשתייא כדאמרינן לקמ (כ"ח) מאה פנדי בפנדא למחיי וכו' ואתי שפיר מה שהקשה הקצוה"ח דהא מזיק ממש הוא על השחרותיא וישלם מדין מזיק (ותירץ הקצוה"ח דדמי לזורק מטבע למים צלולים דלקמן צו דלא חושב מזיק ואף כאן כיוון שיכול להלבין את הכתלים אין כאן נזק יעוש וזה אינו מובן דוודאי מה שיכול האומן להלבין הכתלים פנים חדשות באו לכאן הנזק שעשה עשה וכמו שחופר בור בקרקע של חברו דחשוב מזיק אע"ג דיכול למלאות את החפירות) ולפי משנת לקמ דכו"ע מודו דאין לחייבו מדין מזיק, מאחר שיש לו כח דיין אלא בדין חיוב נהנה הוא דפליגי ר' ורבנן דרבנן עברי דאל מדין נהנה" אין לחייבו ור' יהודה סבר דאין לדיין זכות להרוויח ממון על ידי כפייתו ודו"ק.

והנה נראה לחדש שאי אפשר שחפץ אחד יחייב שני חיובים וכמה ראיות ליסוד זה. בגמרא סנהדרין עב אמרה הבא במחתרת ונטל כלים ויצא פטור וכו' אמר רבא מסתברא מילא דרב בשישבר דלותנייהו ופירש בשישבר בין עכשיו בין לאחר זמן דליתנייהו נתשלומין מדידיה לא מצונן לחיוב במקום מיתה עכ"ל

ותמהור הראשונים הא אם שיבר לאחר הזמן כבר ליבא חיוב מיתה ולמה לא יתחייב מדין מזיק שכיוון דלאקנאו הגנב חפץ שם חברו שיבר.

ונראה על פי מה שכתב הראב"ד בשטה המקובצת (צוי) במשא שם דהא אדמתה דגזלנותא אינו נוטל אלא פרותא. והקשה הראב"ד באי בפחת שאין בו שנוי שאינו קונה, אמא משלם פחתא להוי ככחשא דהדר דאומר לו הרי שלך לפניך וצ"ע דכחשא הדרי דהגזלן פטור איירי בממילא דאי אפשר לחייבו אלא מדין גזילה. וכיוון דאמר לו הרי שלך לפניך פטור אבל כאן דעשה הפחת בידים ובאנו לחייבו מדין מזיק לא ישלם (ואכן בנימוק יוסף לעיל י"א כתב באמת כן דבשבורה דאין בה שנוי חייב הגנב לשלם אם עשאו בידים) וכמו בתברה או שתיה דמשלם ד' ולאמור אתי שפע הייוב דס"ל להראב"ד, בכיוון שהוא חייב על החפץ מדין גזלן שוב אינו מתחייב עליו מדין מזיק וכיוון שמדין גזלן יוצא ידי חובתו בהשבת גוף הגזילה ואמירת הרי שלך לפניך אי אפשר לחייבו מדין נזיק ולא דמי לתברא או לשתייא דהתם כיוון שנוסף שווי החפץ שלא היה עליו גזלן מעיקרא הרי הוא חייב לשלם אותו מדין מזיק.

ועל פי זה נבוא ליישב שיטת רש"י בבא במחתרת ונראה דרש"י לשיטתו, שכתב שם דאף על שניצול מן המחתרת שייך בו קים ליה בדרבה מינה דדינו כחיובי מיתות שוגגין. (העו"ש ברש"י בדברי המתחיל אין לו דעתיד וכו') ודלא כפי שכתב הקצות הקושן סימן כ"ח) דהבא במחתרת אעפ"י שניצול הוו כחיוב מיתות מצידין ובמי שדנוהו למיתה וכרת יעו"ש וכן כתב הרמה שם) ובחייב מיתו שוגגין מהני תפיסה כמטה רש"י (במציצא) נמצא שמעיקר דינא הוא דחיב על הכלים כדין גזלן אלא שאין לבית דין כח לדונו וכיוון שחפץ מחייבו כבר מדין גזילה.

●

הרב אריה לייב בראון
מונטריאל קנדה

בענין דין הזמה בעדות קידוש החודש

ראיתי במנ"ח מצוה ד' שכתב כדבר פשוט שגם בקידוש החודש בעינן עדות שאתה יכול להזימה, וז"ל. ונראה דבעינן בקידוש החודש גם עדות שאתה יכול להזימה, אף דבדיעבד אם קדשו ב"ד ע"פ המוזמים המעשה קיים הייינו משום אתם אפילו מוטעים ואפילו מזידים ואם קדשו בלא עדים כלל ג"כ מעשיהם קיים אבל כאן דמן התורה בעינן שיהי' עדות כשרה, בעינן ג"כ עדות שאתה יכול

להזימה, אמנם י״ל דזה יהי׳ תלוי בשני תי׳ התוס׳ דריש מכות גבי ב״ג שהקשו הא הוי עדות שא״א יכול להזימה, ותירצו כיון דלוקין שפיר דמי, א״כ י״ל ג״כ נהי דל״ש דין הזמה לעשות להם כאשר זמם כי הם רצו שיהי׳ היום ר״ח ומה יוכל לעשות להם מ״מ לוקין ארבעים א״כ הו״ל יכול להזימה. אך י״ל דלא שייך כאן כלל דין זה דמלקות, דילפינן לה במכות ב׳ מן והצדיקו את הצדיק שהעדים הרשיעו את הצדיק והמזימין הצדיקו את הצדיק וכו׳ וכאן לא שייך כלל בהעדים הרשיעו את הצדיק דאינם באים להרשיע כלל לשום אדם, ומלא תענה מבואר שם דאין לוקין דהוי לאו שאין בו מעשה, ואפשר דמ״מ לוקין מ׳ אף דל״ש והצדיקו מ״מ ילפינן דבכל דוכתא עדים זוממין לוקין מ׳ א״כ שפיר הוי עדות שאתה יכול להזימה, עכ״ל.

ולענ״ד אע״ג דפשוט לי להמנ״ח. עדיין מיבעי לדידי, דלכאורה יקשה על דבריו, ממ״נ, אם הוזמו עדות החודש לאחר שהוקבע ע״י ב״ד קביעות החודש, הלא כלל גדול הוא בדין הזמה דבעינן כאשר זמם ולא כאשר עשה והכא לאחר קביעות החודש כאשר עשה הוא דאתם אפילו מוזמים ואפילו מזידים כנ״ל דלא נתבטלה קביעות החודש ע״י זה שהוזמו העדים, וא״כ לא שייך דין הזמה, ואם הוזמו קודם קביעות החודש ע״י ב״ד, הלא בדין הזמה בעינן ג״כ עד שיוגמר הדין על פיהם וכל זמן שלא נקבע החודש אין כאן גמ״ד וממילא גם באופן זה לא שייך דין הזמה וא״כ באמת קשה למה פשוט לו להמנ״ח כ״כ ששייך דין הזמה בקידוש החודש.

ומה שכתב שמצב חיוב מלקות הוי שפיר עדות שאתה יכול להזימה, לפי הנ״ל גם מלקות לא שייך כאן, דכאן דהחיוב מלקות הוא מדין הזמה מגזירת הכתוב דוהצדיקו את הצדיק וכו׳ דמלאו דלא תמנה לחוד אינו לוקה משום דהוא לאו שאין בו מעשה כמבואר בריש מכות, וא״כ בעדות קידוש החודש דלא שייך דין הזמה כנ״ל ממילא פטורים מן המלקות ג״כ.

אמנם י״ל שהמנ״ח אזיל לשיטתו שמסתפק שם דבעדות ב״ג כאן דילפינן מגזירת הכתוב דוהצדיקו, אפשר דחייבים מלקות אפילו אם הוזמו קודם גמ״ד שדוקא העונש דכאשר זמם שילפינן מן נפש בנפש אמרינן דאינו חייב עדגמ״ד אבל מלקות שאינו מכאשר זמם אפשר בב״ד לוקין אף קודם גמ״ד וה״ה אם נהרג הנידון דהזוממין אין נענשין דדרשינן כאשר זמם ולא כאשר עשה מ״מ אפשר דחייבים מלקות מקרא זה דוהצדיקו, עיי״ש. וא״כ בעדות קידוש החודש שהחיוב מלקות הוא מוהצדיקו שפיר שייך מלקות אפילו קודם שנקבע החודש ע״י ב״ד, או י״ל איפכא ששפיר שייך מלקות אפילו לאחר שנקבע החודש ע״י

ב"ד דכיון דהחיוב מלקות הוא מן והצדיקו לא אמרינן בזה כאשר זמם ולא כאשר עשה. וממילא, אע"ג דלא נתבטלה עדותן ע"י הזמתן דהא אתם אפילו מוזמין כתיב, מ"מ לאחר שהוזמו ילקו ושפיר הוו עדותן עדות שאתה יכול להזימה כמו שכתב המנ"ח.

אבל כאשר תעיין היטב בדברי המנ"ח תראה שגם בדין מלקות שהחיוב הוא מוהצדיקו הוא נוטה לומר שכל אותן התנאים שבעינן בדין הזמה כמו כאשר זמם ולא כאשר עשה או עד שיגמר הדין על פיהם בעינן ג"כ בדין מלקות שנלמד מוהצדיקו. ומ"מ פשוט לו כ"כ דבקידוש החודש בעינן שיהי' עדות שאתה יכול להזימה. וא"כ הדרא קושיא לדוכתא מאי שייך בקידוש החודש דין הזמה כנ"ל.

ואם תקשה, כיון דלא שייך דין הזמה בקידוש החודש, א"כ היאך מצינו ידינו ורגלינו להכשיר עדים בקידוש החודש הא גם בקידוש החודש בעינן עדים כשרים. ועדות שא"א יכול להזימה הוא פסול עדות בכל התורה כולה. אפשר לומר שדוקא פסול עדות דפסול הגוף פסול בקידוש החודש אבל עדות שא"א יכול להזימה שהוא פסול משום חשש משקר כמו שכתב הגבורות ארי מכות דף ה' אפשר דבעדות קידוש החודש כשר כמו שאבאר לקמן.

וכדי לברר את זה נראה לי ממקודם להביא דברי הגמרא בר"ה דף כ"ה ע"ב דמקשינן שם על הא דאמרינן ראוהו ב"ד וכל ישראל, נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשיכה הרי זה מעובר למה לי למיתניה חקירת העדים כלל, ומתרצינן, סד"א תיהוי חקירת העדים כתחילת דין ומקודש כגמר דין ולקדשי בלילה וכו' אמר קרא כי חוק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב מה משפט ביום אף הכא נמי ביום. ע"ש, וכיון דלפי מסקנת הגמרא הוא גזירת הכתוב שאפילו קביעות החודש ע"י ב"ד לא מקרי גמ"ד, דהא גמ"ד גומרין בלילה ואין קובעין את החודש בלילה, נראה לי דשאני דין עדות וב"ד בקידוש החודש מדין עדות וב"ד בכל התורה כולה, דבכל התורה כולה כמו דיני ממונות או דיני נפשות הוא דין הגדת עדות על המעשה שמעידים עליה וכשהב"ד לאחר דרישה וחקירה רואים שעדותן מכוונות והמעשה שהם מעידים עליה הוא אמת. אז הוא גזירת הכתוב שהב"ד יגמרו את הדין, דעל פי שנים עדים יקום דבר כתיב, וא"כ העיקר הוא הגדת העדות, ואפילו הגמ"ד של ב"ד הוא כתוצאה מהגדת העדות, ולכן אמרינן בדין הזמה אין העדים זוממים נהרגין עד שיגמר הדין על פיהם.

אבל עדות קידוש החודש שאני לגמרי, דהא מבואר בר"מ להלכה בפרק א' מהלכות קידוש החודש הל' ו' וז' שב"ד מחויבים לחשוב בחשבונות כדרך שמחשבים האצטגנינים ומצות עשה מן התורה הוא שיחשבו וידעו אם יראה או לא

יראה, ואם ידעו בחשבון שא"א שיראה אין יושבים יום שלשים ואין מצפים לעדים ואם באו עדים בודאי שהן עדי שקר, עיי"ש, וא"כ חוץ מהגדת העדות על ראיית מולד הלבנה בעינן למכובא שב"ד יחשבו וידעו אם יראה הירח, ואם לפי חישבו־נם יראה הלבנה אז יושבים ומצפים, א"כ י"ל שעיקר קידוש וקביעות החודש הוא על ידי חשבונם של הב"ד והעדים שבאים להעיד על מולד הלבנה אין הוא דין הגדת עדות על המעשה, רק הוא דין ראיית הלבנה שהעדים צריכים לראות מולדתה וע"י זה לאשר שהחשבון של הב"ד עולה יפה ואז הב"ד קובעין את החודש ע"י חשבונם, וא"כ עיקר קביעות החודש הוא דין ב"ד לגמרי ולא כתוצאה מהגדת העדות.

ולמדתי דבר זה מהא דאמרינן שם דף כ"ה ע"א שהוא גזירת הכתוב אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אתם אפילו מוטעין.

בענין מעשה שני בירושלים ומעשה שני בגבולין

סנהדרין דף קי"ב ע"ב, עישה של מעשה שני פטירה מן החלה דברי רמ"א וחכמים מחויבים, אמר רב חסדא מחלוקת במעשה שני בירושלים דר"מ סבר מעשה שני ממון גבוה הוא ורבנן סבר ממון הדיוט הוא אבל בגבולין ד"ה פטור, ופירש רש"י סד"ה אבל וז"ל, אבל בגבולין שאין לה היתר אכילה אלא בפדייה ד"ה פטירה מן החלה דממון גבוה, ל"א אבל בגבולין דאין לה היתר אכילה בשעת חיוב חלה דהיינו בשעת גלגול העישה לא הרינא ביה ראשית עריסותיכם ואפילו פדאה לאחר מכאן פטור מן החלה, עכ"ל, ונמצא דהוא מחלוקת גדולה בין שני הפירושים של רש"י דלפי פירוש ראשון בגבולין אפליה יהודה מודה שהוא ממון גבוה. ולפי פירוש שני הוא ממון הדיוט והא דפטור מחלה הוא משים דלא מקרי עריסותיכם כיון דאין בה היתר אכילה וכן הוא מפורש בתו"ס ב"מ דף ד' ע"א דא כאן עיי"ש היטב.

ולפי הפירוש שני יקשה מאד מקידושין דף נ"ג ע"ב שנחלקו שם ר"מ ור"י במקדש במעשה שני דלר"מ אינה מקודשת משום דמעשה שני ממון גבוה ול"ר מקודשת, ומבואר שם שמחלוקתם הוא אפילו בגבולין דלר"י הוא ממון הדיוט. אמנם בתוס' שם ד"ה איהו הקשו זו ותירצו, אז"ל, וי"ל דאע"ג דלר"י ממון

הדיוט הוא אפילו בגבולין מ״מ קאמר רב חסדא דלאו עיסה הוא להתחייב בחלה הואיל ואין ראויה שם לאכול עכ״ל, והיינו כלשון ב׳ ברש״י סנהדרין הנ״ל, אבל ללשון ראשון שברש״י שבגבולין אפילו לר״י הוא ממון גבוה הושיית התוס׳ במקומה עומדת היאך קאמר ר״י שמקודשת אפילו בגבולין.

ונראה לי לומר בעז״ה דבר חדש לפי מאי דאמרינן בקידושין דף י״ב ע״א, קדשה בתמרה מקודשת חיישינן שמא שוה פרוטה במדי, ונחלקו שם הראשונים בביאור דבר זה, דלשיטת הרמב״ן (מובא דבריו בר״ן שם) אפילו א. ידענין בודאי שהוא שוה פרוטה במדי מ״מ איה מוקדש תר מדרבנן דאין לממון אלא מקומו ושעתו. אבל שיטת הר״ן אינו כן, דאם הוא שוה פרוטה במקום אחר מקודשת מן התורה אפילו אם הוא אינו שוה פרוטה במקום הקידושין, עיי״ש (עיין היטב במנ״ח מצוה ק״ל ובר״ן קידושין דף ד׳ גב אמרי לדידי שוה על פחות משום פרוטה) אע״ג דאין דין גזילה על פחות משוה פרוטה והי כממון שאינו שלו מ״מ כיון דבמקום אחר הוא שוה פרוטה הוי כממון שלו ומקודשת מן התורה.

וא״כ י״ל לר״י דסבירא ליה שמעשה שני אפילו בגבולין אע״ג שבגבולין הוא ממון גבוה ואינו שלו, רק כיון שבמקום אחר הוא שלו מקרי שהוא נותן לה ממנו כמו בקדשה בתמרה, אע״ג שהר״ן כתב הטעם בקדשה בתמרה שמקודשת מן התורה שהוא משום כיון שהיא נתרצתה בהן ושו (פרוטה באיזה מקום היה ליה כאילו אמרה לדידי שוה לי והבא גביה מעשה שני לא לא שייך טעם זה. י״ל שדוקא התם בעינן לטעם זה י״ל שדוקא התם בעינן לטעם זה משום דבמקום הקידושין לא שוה כלל דהא הוא פחות משוה פרוטה ואין זה ממון לכן צריך לטעמא לשדידי שוה לי לומר שגם במקום הקידושין מקרי ממון (דהעל אם אפילו במקום אחר אינו שוה פרוטה לא מהני טעמא דלדידי שוה כמו שביאר הר״ן שם) אבל במעשה שני אפילו במקום הקידושין מקרי ממון רק הוא ממון שאינו שלו לפיכך שפיר י״ל כיון דבמקום אחר הוא ממון שלו שפיר מקרי שהוא נותן לה ממונו אבל בחלה שיש גזירת הכתוב שבעינן עריסותיכם שפיר י״ל כיון דבגבולין הוא ממון גבוה לא מקרי עריסותיכם אע״ג דמקרי ממונו לקדש ביה אשה, ועיין היטב חלה פרק א׳ מש״ח ברע״ב שעיסת הכלבים פטורה מן החלה משום דכתוב עריסותיכם שלכם חייבת ולא של חיה עיי״ש.

אמנם דברי הר״ן גופא במקדש בתמרה צריך עיון מצד אחר, דהנה בב״ק דף ע׳ ע״ב אמרינן גבי דמי קנין מכירה שבענין דאי תבע ליה קמן בדינא אמרינן ליה זיל שלום. אבל במקום דאי תבע לוקח למוכר דמי מכירה לא אמרינן ליה זיל שלים לא חלה המכירה. וא״כ מימהני בקדשה בתמרה שאמרה לדידי שוה כיון

דלהמקדש שהוא במקום הלוקח לא שוה כלום, א"כ אי תבע המקדש למקודשת לדינא לא אמרינן לה ז"ל שלום דהא לדידיה לא שוה פרוטה וב"ד לא יאמרו להמקודשת זיל שלום ואין כאן כסף קידושין. וכן קשה לי על המל"מ בהלכות אישות פרק ה' הל' א' שנסתפק שם באשה מסוכנת וקודש אותה הבעל באיסורי הנאה שמותר לה, שאפשר שמקודשת דבתר דידה אזלינן וכיון דמותר לה מקודשת, והא הבא ג"כ א. תבע לה בדינא לא אמרינן לה זיל שלים כיון דלדידיה לא שוה כלום ולכאורה יש לחלק בין קנין כסף שלמכירה לקנין כסף של קידושין לפי שיטת הסמ"ע סימן ק"צ סע"ק א. דקנין כסף שמועיל במכירה הוא מדין פרעון בעד החפץ אבל כסף קנין לא מהני לכן שפיר י"ל כיון דאם נתבטלה המכירה לא אמרינן למוכר זיל שלים ללוקח לא מקיר כסף פרעון מצד הלוקח וכסף כזה אינו מועיל בתורת פרעון אבל בקנין כסף של קידושין הלא פשיטא שהוא דין קנין כסף כמו קנין שטר שהוא קנין מצד עצמו ולא מצד פרעון דהא לא שייך פרעון בקידושין, עיין שם היטב בט"ז (כמדומני ששמעתי חילוק זה מכבוד רבי הגאון ר' לייב גאוויץ זצ"ל הי"ד שהיה ר"מ בישיבת ברנוביץ) ולפיכך י"ל שאפילו במקום דלא אמרינן להמקודשת זיל שלום מ"מ כסף קנין הוא, דהא בקנין שטר נראה פשוט לענ"ד שאם נתבטלה הקידושין לא אמרינן להמקודשת זיל שלים דהא הגיר הוא פחות משוה פרוטה ואין מוציאים בדיינים ומ"מ מהני וע"כ שבדין קנין לא נאמר כלל זה).

ובדעת הר"מ נחלקו הכ"מ והלח"מ דלשיטת הכ"מ בהלכות בכורים פרק ו' הל' ד' הר"מ אזיל בשיטת ר"מ דמעשר שני ממון גבוה בין בירושלים בין בגבולין ואין מקדשין בו אשה. ומ"מ פסק שם שעיסה של מעשה שני בירושלים חייבת בחלה משום דאזיל ג"כ בשיטת ו' חייא בסוכה דף ל"ה ע"א שהעיקר תלוי בהיתר אכילה וכיון שבירושלים מותר באכילה שפיר מקרי עריסותיכם והוא לכאורה בשיטת רש"י בלשון ב' בסנהדרין הנ"ל.

רק הוא איפכא דמקרי עריסותיכם לענין חיוב חלה כיון דהוא בירושלים ויש ביה היתר אכילה ולא מקרי ממונו לענין חלות קידושין דמעשה שני ממון גבוה הוא.

אבל הלח"מ בהלכות חו"מ פרק ו' הל' ז' כתב איפכא דשיטת הר"מ כרבנן דמעשה שני ממון הדיוט הוא, דהא פסק שם דאדם יוצא ידי חובתו במצה של מעשה שני, ולדעתו הוא ע"כ כרבנן כמבואר בפסחים ל"ח ובסוכה ל"ה שהוא כרבנן דמקרי מצתכם וכן מה שפסק בהלכות בכורים הנ"ל, שבירושלים חייב מעשר שני בחלה הוא ג"כ כרבנן, ומה שפסק בסוף פרק ד' דמעשר שני שמעשר

שני ממון גבוה זה דוקא בגבולין לפי שיטת הגמרא בסנהדרין הנ"ל דלרבנן מעשר שני ממון הדיוט דוקא בירושלים אבל לא בגבולין והוא כפירוש רש"י בלשון ראשון בסנהדרין הנ"ל.

ולפי דברי הלח"מ יהי נ"מ לדינא באחד שהיה מסוכן והתירו לו לאכול מעשר שני בגבולין ואין כאן איסור אכילה מ"מ לא יצא מצות אכילת מצה משום דבעינן מצתכם כמו דבעינן עריסותיכם אבל אם נאמר שהוא ממון הדיוט רק אינו יוצא מטעמא כיון דאסור באכילה היה מצוה הבא בעבירה כמו שכתב הר"ן בפסחים דף לה" עיי"ש, א"כ במקום שהוא מותר לאכול שפיר יוצא.

אבל קשה לי על מה שכתב המ"מ שם שהביא שיש מי שכתב שאדם יוצא בדיעבד במצה גזילה דהא לא כתוב מתכם וזה תימה דהא בסוכה הנ"ל ופסחים. ולפיכן גזירה שוה לחם לחם מחלה שאין אדם יוצא לר"מ במצה של מעשר שני אפילו בירושלים משום דבעינן מתכם כמו דבעינן ערסותיכם, ואפילו לרבנן שאדם יוצא במצה של מעשה שני בירושלים היינו משום דלדידהו הוא מתכם דממון הדיוט הוא, אבל לכול עלמא דרשתינן הגזירה שוה דלחם לחם דבעינן מתכם, וכן מפורש במ"ב סימן תנ"ד בע"ק ט"ו שכתב דטעמא של המחבר שאין אדם יוצא במצה גזילה הוא משום דילפינן גזירה שוה ועיין במגחות דף ע' ע"ב, אין חייבין בחלה אלא ה' מינים משום דילפיכן לחם לחם ממצה, ועיין בירושלמי חלה פרק א' הלכה ג' גב תבואה שלא הביאה שליש שחייבת בחלה משום דילפינן לחם לחם ממצה. ומבואר שהגזירה שוה לחם לחם הוא לכולי עלמא. ונראה לי דהנה זה פשוט לענ"ד שאם אחד גנב קמח מחבירו ועשה גלגול עיסה בלי רשות חבירו מ"מ יחול חלות דין טבל וחיוב הפרשת חלה, והיינו משום שדוקא להפרשת חלה או הפרשת תרומה בעינן שליחות, דכמו דאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו כן אין אדם תורם תרומה או חלה שאינו שלו, אבל גלגול עיסה שהוא מעשה בעלמא וע"י מעשה זו חל ממילא דין טבל לזה לא בעינן דין שליחות והא דאמרינן דבעינן עריסותיכם לענין חיוב חלה, היינו רק למעט מעשה שני שהוא בעצם אינו ממון הדיוט רק ממון גבוה ולא מקרי עריסותיכם, אבל בגזל קמח מחבירו שהוא ממון הדיוט שפיר מקרי עריסותיכם, רק חסר מעשה גלגול בעלמא לכן אפילו אם מעשה הגלגול נעשה ע"י גזלן ולא על ידי בעל הקמח מ"מ מתחייב שפיר בחלה כיון דלא בעינן שליחות למעשה בעלמא כנ"ל.

ולפי זה שפיר כתב המ"מ שאדם יוצא בדיעבד במצה גזילה דהא לא כתוב מצתכם גבי מצה רק דילפינן בגזירה שוה מחלה ובחלה גופא אם אחד גנב קמח, שפיר יתחייב בחלה ע"י גלגולו וכיון דלא מצינו אצל חלה שקמח גזול יהיה

פטור מחלה מהיכי תיתי לפטור לנו מצה גזילה, כן נראה לענ"ד ודרק וזה שלא כדברי המ"ב הנ"ל.

ועיין היטב במ"מ הלכות חו"מ פ"ו ח' שהראה מקירו של הרמב"ם שאדם יוצא במצה של מעשר שני בירושלים לפסחים דף ל"ו ע"א שהוא מחלוקת ר"ע ור"י הגלילי והלכה כר"ע ולא הזכיר כלל אודות המחלוקת ר"ע ור"י בפסחים ל"ח ע"א א"כ אפשר לומר ששיטתו הוא דר"ע ור"י הגלילי לא דרשי מצתכם לענין חיוב מצה רק נחלקו א. בעינן מצה שנוכל באנינות במבואר שם ולגן שפיר כתב המ"מ הא לא כתוב מתכם לענין מצה.

●

הגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל

„קדושת הנזיר"

(מפי השמועה)

כתב הרמב"ם סוף הל' נזירות, כי עמוס הנביא [פרק ב'] הקיש את הנזיר לנביא, והוא קבל עליו הנזירות דרך קדושה לד', אבל האומר אם אעשה כך או אם לא אעשה כך אהי' נזיר, הרי"ז רשע, ונזירות כזאת מנדרי רשעים היא. ומקורו של הרמב"ם מנדרים דף ט. איתות—כשרה היא כזו של הנזיר מן הדרום שבא אצל שמעון הצדיק וכו'. והגלמד משם —שגזירות של קדושה היא מלחמה עם היצר. וכמו שאמרו שם כיון שהסתכל בבואה שלו, — עליו יצרו, [ונתחדש לנו מזה. כי די בהסתכלות בראי', ועי"ז יבקש היצר לטורדו מן העולם, ומה נורא הדבר], ואמר, העבודה שאגלחך לשמים וכו'. וזוהי דרגתו של הנביא, לכל תפקידו מלחמה כנגד היצר.

והנה ישנם בנזירות ג' דינים, הא' הוא פרישה מתענוגי העוה"ז, והוא האיסור לשתות יין הב' הפרישה מענין היופי החיצוני, והוא איסור הגילוח, וכך המצוה שמצוות הנזיר לאחר השלמת ימי נזרו יגלח את כל שערו לשם ד', וזהו גילוח לשמים, והג' פרישה מטומאת המת.

אמנם, שני הדינים הראשונים, מובנים, כי הפרישה מדברים אלו מקדשת את האדם, אבל החלק הג' לכאורה תמוה, הרי אדרבה מן הדין הי' שלא יתרחק הנזיר מן המת, שכן אמר החכם מכל אדם „טוב ללכת אל בית אבל וגו' באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו [קהלת ז—ב], כלומר, שההליכה לבית

האבל הינה אמצעי ותחבולה למלחמה עם היצר, „מלכת אל בית משתה" אשר שם לבו של אדם אטום, ואי אפשר „להתדבר" עמו, הגם שאף בבית האבל יש לדבר אל הלב, ובלא זה לא הועיל מאומה, אך מכל מקום שם קיימת לאפשרות לכך, וא"כ מדוע אסרה תורה על הנזיר לבל יקרב למת, והרי שם יפתח לבו לראות ככתוב כי לכל זמן וקץ לכל אדם עלי אדמות, כי מהי אטימותו של הלב בבית המשתה, הלא הוא מה שעומד ומתריע הזהר הקדוש „האי בר נש דאזיל בהאי עלמא, וקסבר דהאי עלמא דילי' הוא, ואשתאר בי' לדרי דרין", והלב האפוף בהזיה זו, הריהו סתום ואטום מכל צד, ואין לדבר אליו ע"י דבורים, אלא אך ורק בבית האבל בראותו את יום המות בעיניו, אז יפתח לבו ויקלוט הדברים אשר ינתנו בו, הה"ד והחי יתן אל לבו.

וכן אמרו חז"ל, כי רעיו של איוב זכו לנבואה וירשו גן עדן, [ומשמע דלולא זכותם על כך שהלכו לנחם את איוב בעת צרתו, היו יורשים גיהנם], ולא עוד אלא שנתפרסם שמותם מה שלא כן אלו שבאו למשתה הגדול שעשה אברהם אבינו ע"ה הם לא זכו לכל זה, וביאור הדבר כי במשתה אברהם היתה שרוי' השכינה, וגדולי הדור, שם ועבר, אף הם שותפו לקחם שם, ועם כל זה לא זכו באי משתה למה שזכו רעיו של איוב, כי הכל נפל על לב אטום, ואילו רעיו של איוב נפתח סגור לבם על כן זכו.

ובבעה"ט ריש פ' אמור כ' דמשום כך לא נאסר על בנות אהרן ליטמא למתים מפני שהביאו מיתה לעולם, והיי' שעליהם לראות את המת ולדעת מה החטא גורם, ומה גרמו הן לעולם, ובתוס' סנהדרין דף כ' פי' טעמא דמ"ד נשים הולכות לפני המיטה, משום שגרמו מיתה לעולם, ומ"ד דהולכות אחר המטה משום דגנאי לבנות ישראל שיסתכלו בהן וכו', ולכו"ע העיקר להתרחק מן החטא, אלא דחד סבר שע"י שילכו לפני המטה, יתעוררו הכל לראות מה גרם החטא לעולם, ועי"ז יתרחקו יותר מן החטא, כל כי האי התעוררות ישנה באהל המת, ואילו הנזיר שכל תכלית מעשיו ללתום עם היצר „עליו אסרה תורה ליכנס באהל המת.

ולקושיא זו כיון בעה"ט בפי' לפרשה זו, וז"ל בעה"ט, „על נפש מת לא יבא, לומר לך שאם תשרה עליו שכינה מחמת נזרו, שלא יאמרו שהוא דורש אל המתים", עכ"ל.

ולמדנו מדבריו הק' ב' דברים, הא' שסתם נזיר הפורש מתענוגי העוה"ז הרי הוא ראוי להשראת השכינה, ז"א למדרגות רוה"ק ונבואה, ואל תתמה ע"ז, שהרי נאמר קדושים תהיו, ואמרו יכול כמוני וכו', וקדושים תהיו, פירשו חז"ל פרושים תהיו, שע"י פרישה מתאוות העולם אדם עולה לגבהי מרומים עד דס"ד יכול כמוני.

ובן סורר מהו, השותה חצי לוג יין ותרטימר בשר משל אביו, וכ' הראב"ע ז"ל שהוא כאפיקורס ומשום כך דינו בסקילה, כמאמרם ז"ל ימות זכאי ואל ימות חייב, מה נורא הדבר שמי שנדבק לתעבוגי העוה"ז מאבד את זכות הקיום.

נמצאנו למדים שהפרוש מהבלי העוה"ז דין הוא שישיג רוה"ק וגבואה בפרישתו. ויתר על כן בנזיר, שאינו פורש אלא מן היין ולשלשים יום בלבד, ועי"ז הוא מתעלה לדרגת נביא ד', כ"ז למדנו מדברי בעה"מ.

ויסוד ב' אנו למדין, שאעפ"י שהיתה נצמחת תועלת גדולה לנזיר אם הי' בא לאהל המת, וכמו שנתבאר שעי"ז הי' רואה מה החטא גורם, אבל כיון שקיים חשש שמא יאמרו הבריות שהוא דורש אל המתים, על כן אסרתו תורה להתקרב למתים, שאסור לאדם לזכות במעלה במקום שיש חשש שיפגום במעלת הרבמי.

עכ"פ מבואר דאיסור טו"מ אינו מחלקי קדושת הנזירות, אלא מטעם אחר, ועפ"י זה א"ש מה שכ' הר"ן נדרים פ"ג בסוגיא דמיפר למתענה ואינו מיפר לשאין מתענה. והק' בגמ' שם דא"כ אשה שנדרה בנזיר והיפר לה בעלה, תעמוד באיסור חרצן וזג שאינו עינוי נפש, ומשני אין נזירות לחצאין, תו מקשה ותהי' אסורה ליטמא למתים, והק' הא אמרי' אין נזירות לחצאין, ותי' דאיסור טומאה אינו תלוי בנזירות, וכמו דאשכחן נזירות שמשון דהוי נזירות בלא איסור טומאה. ה"ג איתא לאיסור טומאה בלא שאר איסורי נזיר, יעו"ש. ולפי משנ"ת באמת אין איסור טומאה תלוי בנזירות, אלא מטעמא אחרינא, וכמו שמצינו נזירות שמשון בלא איסור טומאה, ומזה ראי' דאין האיסור טומאה חלק מקדושת נזיר. וכמו שכ' הר"ן].

ב.

כתי' „אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה" [משלי טו — כד] זה כלל גדול, שכל דבר שהוא גדל וצומח, אינו עומד במקומו אפי' רגע אחד, אלא או שעולה, ואם לאו יורד ונובל, הן ברוחניות הן בגשמיות. כשם שאילן הצומח ועולה, הריהו גדל בלי הרף „ואם יבש מקורו הריהו מצטמק ויורד, ואף אם יעמוד על מקומו כמה שנים, אין זאת אלא למראית עין, אבל במציאות אינו עומד אף רגע, אלא כל שעה הוא נובל קימעא, כך האדם אפי' אם לפי הנראה הוא עומד על עמדו ימים ושנים, אין הדבר כך כלל, אלא או שמתגדל ועולה או מצטמק ויורד, וזהו שאמר הכתוב „אורח חיים למעלה למשכיל — ואם לאו, אל תאמר שלא יעלה למעלה וגם לא ירד למטה, כי טעות גמורה כאן, אלא — למען סור משאול מטה", או למעלה או למטה.

זו מציאותו של האדם שנברא עם כח הצמיחה וההתעלות, ועל כן הוא משתנה בלי הרף מעלה ומטה מה שאין כן מלאכי השרת, שכתוב עליהם „בין העומדים האלה" [זכרי' ב].

והנה כבר עמדו על מאמר חז"ל שטעו מלאה"ש באדה"ר וביקשו לומר לפניו שירה כסבורים שהוא הבורא. וקשה שהרי אמרו שבשעה שביקש הקב"ה לברוא את האדם נמלך במלאה"ש, וא"כ ראו וידעו שנבראו, ואיך טעו בו, ואם תאמר שלאחר שנברא עלה ונתעלה כל כדעד לבלי הכר. [ואין תימה בדבר כמושנ"ת לעיל כמאמרם ז"ל קדושים תהיו וגו' יכול כמוני. וכן דרשו עה"כ והייתם רק למעלה וגו' יכול כמוני, וכו']. עדיין קשה למה לא הבינו המלאכים שזהו האדם שנבראו, אלא שנתעלה ונתגדל במעלות, ונראה לומר שכיון שמציאותם של מלאכים הם עומדים אין הם מכירים במושג של עליה, ולכן טעו בו שאין זה האדם שנבראו אלא אחר.

וכשם שאין המלאכים מכירים בעליתו של אדם, כך אין מכירים בירידתו. שכן אמרו חז"ל אין אדם נוקף אצבעו למטה אא"כ מכריזין עליו למעלה, וענין ההכרזה הוא מפאת החידוש שבדבר, וכל מלאכי מעלה מתקבצים ומתכנסים לשמוע את הכרוז המכריז הנה אדם מבחר היצורים נכלש ונפל, ועליו לנקוף אצבעו לעונש ולכפרה.

אמרו חז"ל „למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה, ללמדך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין". עוד אמרו ז"ל „אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנסה בו רוח שטות", ומהי רוח שטות זו.

ונראה דהרוח שטות היא שסבור החוטא שאף לאחר החטא לא יקטן ערכו, ויעמוד במעלתו הקודמת. כי אילו הי' יודע שלאחר החטא ירד ממעלתו לא הי' חוטא כלל, כי אין לך אדם שיסכים לכך שערכו יגרע וירד מטה, לכ"ש שלא יעשה מעשה שעלול להביאו לידי כך.

והרא"מ מיוסף הצדיק, דכתי' „וימאן וגו' " ואי' במדרש שאמר לה, שמא יבחר בי הקב"ה לעולה כשם שבחר בזקני יצחק, ואם אשמע לך אפסל לקרבן, ושמא יגלה עלי הקב"ה בלילה ואהי' טמא, וראובן אחי שחטא חטא קל איבד כהונה ובכורה ומלכות. הרי שמסוגלת היתה אותה מרשעת להבין כי לא יתכן הדבר שיאבד יוסף את מעלתו, ואף כי חפצה הי' להחטיאו, אך הבינה שלא יתכן להורידו מערכו, שזה א"א לאדם להסכים.

וכן עזרא שתיקן טבילה לבע"ק ואסר ללמוד תורה עד שיטבול, אמרו בירושלמי פ"ג ברכות, שהוא כדי למנוע ישראל מן העבירה, ומעשה בשומר

כרמים אחד שהסיתו יצרו לעבירה בא״א, עד שהן מתקינין להם מקום היכן הם טובלים, עברו עוברים ושבים ובטלה העבירה, ע״כ.

עד היכן מגעת אי הכרת הירידה של החוטא, שהרי סבור הוא כי גם לאחר החטא החמור יוכל ללוד תורה בטהרה, ואם אינו מוצא מקוה לטבול בה הריהו נמנע מן העבירה. וזוהי הרוח שטות הנכנסת באדם הרוצה לעבור עבירה, לחשוב כי העבירה לחוד ואישיותו לחוד, ולא יגרע מערכו מאומה.

ומה יעשה האדם וינצל מזה. על זה אמרו חז״ל סחור סחור אמרי׳ לנזירא וכו׳, משל למי שמתקרב לבור, הרי״ז נתון בסכנה עצומה, כי כל רוח מצוי׳ תוכל להפילו אל תוך הבור, אלא מה יעשה, יתרחק וינוס הרחק מן הבור וינצל, וכן מי שקרוב אל העבירה עלול להכשל ע״י הרוח שטות, והעצה אחת היא, להתרחק מן העבירה, וילך לדרכו לבטח.

פרק כג

מוסר והשקפה

מ״ט פנים של טהרה לה׳ לתורת המוסר. כשם שמ״ט פנים לה לתורת ההלכה ואף כי מקור היניקה של כל גאוני המוסר הישיבתי, הוא ממעינו המבורך של רבי ישראל סלאנטר, הרי בכל זאת נהריה נהריה ופשטיה. הטביע כל אחד מתלמידיו ותלמידי תלמידיו את החותם האישי על הדברים שהשמיע, המחשבות ושיחות המוסר שמסר ברבים.

כך היתה קעלם, כך היתה סלבודקה וגובהרדוק. כך היתה גם מיר. אישי המוסר הגדולים ששימשו בקודש בישיבה זו, הצמיחו שיטה במוסר שלמרות שתורת כל רבותיהם היתה גלומה בה, בכל זאת, נשוי היה עליה חוט חסדה של מיר.

הגה"צ רבי זלמן רדינר זצ"ל

מידת ההתאמצות

לא על מעשים ומחשבות נמדד ערכו של האדם אלא על מידת ההתאמצות בהם, כי ההבדל בין המתאמץ לבלתי מתאמץ אף ששניהם עומדים בתחום הטוב כגודל ההבדל שבין עמקו של התוהו לבין המדרגה הרוחנית הנעלה ביותר. דוגמה מאלפת לכך: שתי האחיות ערפה ורות. ערפה, אחרי תחינת חמותה נעמי בפעם השלישית לא עצרה עוד כח ללכת ותשב לבית אמה, אולם רות התאמצה יותר ותרא כי מתאמצת היא... ותלכנה שתיהן עד בית חלם. וערפה ירדה מטה לתהום הרע מיוצאי חלציה גלית הפלשתי.

חייב אדם להיות מתאמץ לעליה ולהשתלמות כל ימי חייו ולא להסתפק בהישגים שכבר השיג לפי דעתו. צריך להתרומם מעל לדרגה שכבר עלה אליה. כל היסח הדעת מעליה והשתלמות עלולות חס ושלום לגרום לנפילה לשאול תחתית וכל ההתאמצות למעלה היא לא רק לצורך השתלמות עילאית. אלא גם לחיזוק עמדתו שכבר השיג עד כה (מפי הרב הצדיק רש"ז כהן דולינסקי משפיע רוחני בישיבות סלובודקה ומיר) בקשר לכך יש להוסיף את הדברים הבאים: חוסר התאמצות מצד האדם לצורך המשך השתלמותו לא רק שגורם מצב של קפאון בהשגיו שכבר השיג עד כה. אלא עוד עלול הוא לאבד את הראשונות עד לדרגת נסיגה מהטוב אל הרע. חוסר התאמצות להשתלמות מביא סוף סוף לידי שנוי נפשי כנ"ל בקרבו של אדם. שבמשך הזמן ירגישו בו קפיצה נוראה ממצב של צדיק גמור למצב של „מורד באחרונה". לכגון זה מכוונים דברי ר' שמעון בן יוחאי: אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד בי באחרונה אובד את הראשונים (במסכת קדושין). אנו למדים מכאן, שכמו שיש תשובה נפשית מרע אל טוב כך יש נסיגה נפשית מהטוב אל הרע ואפילו לגבי מי שהי' „צדיק גמור" הווי אומר, רגע אחד של חוסר התאמצות גורם לכך כף המאזניים המתנועעת באותו צדיק היתה משותקת לרגע קט זה של הרף עין עלולה להפוך את האיש הזה להגיע למצב עגום כזה שיאבד את הראשונות. לעומת זה בהתאמצות בלתי פוסקת להשתלמות לשלימות לעלוי נפשיותו זוכים אפילו למלכות שכן דוד המלך היה מצאציה של רות המואביה...

וכן יש להסמיך להעיון ההתאמצות דברים הדומים לכך שהשמיע פעם חכם המוסר ר' יוסף יוזל הורוביץ הנובהדקאי, ויזהר מהן היות ונפשו של האדם מתפתית אחריהן על נקלה.

עכשיו הוא אהוב ונחמד לפני המקום והנה ברגע קטן יכול הוא להתהפך חס וחלילה המשוקץ ולמתועב לפניו יתברך שמו.

אף פסוק מכל האמור בימי התשובה הנועדים לחשבון הנפש וכוננות לימי־הדין זקוקים אנו להזדרז בתיקון ובבירור המידות והמעשים ושיפורם. והעיקר לעשות כמידת ההתאמצות ובדרגת ההשתלמות הרוחנית העילאית.

●

הגה"צ ר' ירוחם ליבוביץ זצ"ל

צמיחה וכמישה

„ואקח מכם שנים עשר אנשים" — אמרו חז"ל: „מן המסולתין שבכם", וכתב הרמב"ן: „מנה הכתוב השבטים לא לדגליהם ולא לנבואותם" וכו'. אלא לפי מעלת השלוחים וכו' והקדים הנכבד קודם במעלה". נראה מזה רוב גדלותם, שהרי יהושע נמנה החמישי במעלה. ענין החטא של המרגלים הי', מה שבקשו „נשלחה אנשים לפנינו", שהי' בזה כבר בחינה של „בא ליטמא" לפי מדרגתם ובבחינת „בא ליטמא" כזה כבר אמר הכתוב: „חייכם שאני נותן לכם מקום לטעות". שלא יכלו כבר לעבור בשלום.

והנה מכשול זה הי' באלו שהיו יוצאי מצרים שהיו בקריעת ים סוף. וקבלת התורה, והיו הגדולים במעלה בדור המדבר, ולא הועיל להם כל זה ונכשלו וטעו. לעומת זה רואים אנו בהפטרת פרשה זו רחב הזונה מלבד מה שהכניסה עצמה בסכנה גדולה בהצפינה את המרגלים, ולו היו מאמינים לה ומחפשים, הלא הי' אחת דתה להמית. — מתבאר לנו שלא מסרה את המרגלים משום שהאמינה בנצחון שינחלו ישראל דלכאורה הלא הי' בזה נצחון ברור לו היו מוצאים את המרגלים שהרי היו הורגים אותם תיכף, אלא שהיתה כ"כ בטוחה בנצחון של ישראל כאלו הי' זה דבר שנתהווה כבר. כל זה בא לה מזה ששמעה ע"ד קריעת ים סוף ומלחמת־סיחון ועוג, שזה הספיק לה כבר בכדי שלא לנטות אפי' במשהו

מהדרך הישרה, הכל הי' כל כך ברור אצלה כשמש בצהרים ששוב אין להסתפק בזה כלל.

יש לנו כאן מחזה מול מחזה: מצד אחד המרגלים, המסולתין שבישראל, וראי' של כל האיתות והמופתים והגילויים שביציאת מצרים, ואעפ"כ מה „בא ליטמא" שתבעם הכתוב לפי מדרגתם הרמה, נכשלו וטעו. לעומת זה — רחב הזונה והטמאה, „גויה" פשוטה, לא ראתה ולא ידעה כלום, ואעפ"כ מה „בא לטהר" שלה, מה „כי שמענו" הגיעה לאמונה כ"כ חזקה עד כגון מעשה ודאי שה„בא לטהר" שהי' ברחב הזונה הוא רחוק כרחוק מזרח ממערב „בא הטמא" של המרגלים. בהקדושה והטהרה שהי' שם. שה„בא לטמא" שבמרגלים זהו פגם דק מן הדק במעשה של קדושה עד שאין שעור שהכתוב תובע מהם, ואעפ"כ מה„בא לטמא" זה — הי' כבר מקום לטעות, ואמנם טעו הנה ה„בא לטמא" של יהושע בן נון — הוא כבר „מקום לטעות" עד שיהושע הוזקק להוסיף לו אות על שמו בכדי להגן עליו ומה „בא לטהר" של רחב הזונה וה„גויה" הי' כבר הכל ברור לפניה באין „מקום לטעות" מבלי יכולת להכשל כלל.

הגר"י בלאזער זצ"ל מפטרבורג הי' אומר ציור זה בהתעוררות מתוך בכיה רבה. עשיר גדול ובעל נכסים שהתחילה ההצלחה לפנות לו עורף ועדיין עשיר גדול הוא, ולעומתו עני ואביון שאין לו כלום אבל השעה משחקת לו ובכל אשר יפנה יצליח. ובודאי שהמבקש לו שותף למסחרו ירצה לעשות השותפות עם העני המצליח מאשר עם העשיר היורד, דכאו"א מבקש לו שותף מצליח, בעולם הטבעי ישנו כח הצומח וכח הנובל: גרעין קטן מתחיל להתפתח, לאט לאט הוא משתרע ונעשה במשך הזמן אילן גדול רב הענפים ונושא פירות, וכשתשלם כל התפתחותו הוא מתחיל לנבול, וכשנעמיד זה, אילן מפותח המתחיל לנבול לעומת גרעין שנזרע והתחיל זה עתה להכות שרשיו, ודאי שערך הגרעין המתחיל יותר גדול וחשוב מערך האילן השלם, שהגם שבפועל יותר חשוב הוא האילן הגדול שהוא נושא פירות, בכ"ז ערכו של הגרעין יותר גדול, שזה הולך ועולה, וזה הולך ויורד, כח זה שהוא טבעי בגשמיות ישנו באמת גם ברוחניות, שגם שם ישנו כח צומח וכח נובל — אם מוכרח שיהי' ברוחניות כח זה של כמישה או שהחטא גורם, נגיח שהחטא גורם, אבל עכ"פ גם ברוחניות יש כח זה — ודאי שכשנעמיד זה לעומת זה, גדול בתורה ויר"ש אבל הוא מתחיל לנבול, לעומת תינוק המתחיל זה עתה להראות סימני צמיחה, ודאי שבפועל חשוב יותר הגדול בתורה, אבל באמת ערכו של התינוק המתחיל לצמוח הוא יותר גדול שזה הולך ונובל וזה הולך וגדל.

דור המדבר אחרי כל הגילויים והמופתים, ולא עוד אלא, המסולתין שבהם בכל זאת אף בבחינת „הבא לטמא" שלהם היינו כשאך נראה בהם כח זה של כמישה, כבר „חייכם אני נותן לכם מקום לטעות". ולעומת זה — רחב הזונה, שזה עתה התחילה לצמוח, אין לה „מקום לטעות" ודאי שאין דמיון בין המרגלים בבחינת „הבא לטמא". שלהם שהם יותר חשובים לאין ערוך וגבול נגד מדרגת הצמיחה של רחב, אבל מ"מ הם הנם בחינה של „גובל" ורחב היא בבחינה של „צומח", ובבחינה של „צומח" א"א לטעות בשום אופן, ובכמישה אפי' הכי קטנה כבר „חייכם שאני נותן לכם מקום לטעות, שאפשר לבוא לידי דרגא שהכתוב מעיד „יען כי מאסתם את ה' בקרבכם ותבכו לפניו לאמור למה זה יצאנו מצרים" (במדבר י"א).

רעיון זה מבהיל מאד, שהכלל ישראל „מאס" בה' אשר בקרבו ובכה — בכי' ממש, לאמור למה זה יצאנו ממצרים — נתבונן מהו „יציאת מצרים", ומה השיגו ישראל בזה, הלא מיציאת מצרים" השיגו „להיות לך לאלקים" — אותו הכלל ישראל שאמרו נעשה ונשמע, ומלכותו ברצון קבלו עליהם וכו' בשמחה רבה, אותו הכלל ישראל בכה לפני ה' „למה זה יצאנו מצרים", שזהו סוד הכמישה שמתחיל ובא מבחינת „הבא לטמא" שלהם, „כי חזק הוא ממנו — ואמרו חז"ל כביכול, כלפי מעלה אמרו". זהו מכח הכמישה.

יוצא מזה למתבונן, הערה נוראה, מהי כמישה. דמכל דהו של כמישה כבר מוכרח שיצאו טעותים, אפילו אצל אנשים הכי גדולים ונשאים, אפי' בהמסולתים שבדור המדבר. ומהצד השני ראינו מהו כח הצומח דמהתחלת צמיחה, אפילו ב„גויה" פשוטה, הכל נעשה כבר כל כך בהיר עד שמן הנמנע הוא לטעות.

אדמו"ר ז"ל הי' מעורר, ממה שאמרו בגמ': „שמעון העמסוני הי' דורש כל אתין שבתורה, כיון שהגיע לאת ד' אלקיך תירא פירש. א"ל תלמידיו רבי כל אתין שדרשת מה תהא עליהם, א"ל כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה, עד שבא ר"ע ולימד את ד' א' תירא — לרבות ת"ח". הרי היתה כאן מחלוקת בין ר"ש ור"ע אם אפשר לרבות מורא ת"ח כמורא שמים או לא ומשום שלא נראית בעיניו דרשתו של ר"ע פירש מזה. והנה ראינו מזה הערה נפלאה: דהרי בכוחות נפשו של אדם מוטבע להגן על שיטתו ככל האפשר, ואפי' על דבר שזה אך נתחדש לו, ומכ"ש על שיטה שהחזיק בה כל ימי חייו, ובשמעון העמסוני אחז"ל שבשביל איזה קושיה שר"ע באמת. ישיבה, ורק שבעיניו לא נראית דרשה זו, פירש מכל האתיו שדרש כל ימי חייו, ולמדנו מכאן עד כמה היו חז"ל כל ימיהם במצב כאילו שזה עתה מתחילים ללמוד. שנושאים ונותנים

בדבר, ואם אך מצאו איזה סתירה יתחילו מחדש, כי תמיד היו בחינת מתחילים, וזהו כח הצומח „כיון שהגיע לאת ה' אלקיך תירא פירש — כאילו שזה עתה עלה במחשבתו לדרוש את ה„אתין" ונדחתה מחשבה זו מפני הסתירה זו היא באמת בחינת צומח.

ר' ישראל מסלנט ז"ל הי' אומר: „כי נער ישראל ואוהבהו" (הושע י"א), שנשתבב כאן הכלל ישראל שהם תמיד בבחינת „נער", כאילו שזה עתה מתחיל הוא ללמוד ולכן — „ואוהבהו". דרך העולם הוא תמיד לשים לב ל„הגדולים" לה„אילנות", דרכנו הוא תמיד להעריך יותר את „הצומחים" המתחילים זה עתה מה„אילנות" הגדולים" המתחילים לכמוש. על האדם לפקח על עצמו שיהי' תמיד במצב של „צמיחה", ולהזהר בכל היכולת מהכנס למצב של „כמישה", כי אין סכנה כסכנתו.

כאילו יצא ממצרים

כבר נתבאר שסוד המשכן לא ה' כ"א: „אתה בסממניך ואני בכבודי". כל מעשה המשכן, בתבניתו וכל חלקיו, רק בחינת: „ראה למעלה וכך עשה למטה". ובזה הוא סוד השראת השכינה. בארנו, שאין זה משום שה„למטה" יש לו איזה דמיון והתיחסות לה„למעלה", שברור, דכל המשכן הי' רק טבע פשוט שאינו נותן לנו אפילו מושג כל דהו מה„למעלה"; שהרי ודאי שאין בענין הצבעים איזה דמיון והשואה שמשו"ז יגרמו להשראת השכינה „שאין לו דמות ולא תבנית", אלא שכל הענין הוא רק הסוד: „אתה בסממניך".

באמת סוד מעשה המשכן הוא מאותה בחינת הסוד שבמעשה המצוות, דגם מעשה המצות אינו כ"א „אתה בסממניך", ציצית, תפילין, מזוזה — הן אך ורק „סממנים". כמו שבמעשה המשכן ע"י ה„אתה בסממניך" באה השראת השכינה — ו„אני בכבודי" כמו כן במעשה המצות, אבל יותר מ„אתה בסממניך" אינו לא במשכן ולא במצוות, ששניהם ענין אחד להם. למה הדבר דומה, לצייר הצר צורה ע"ג נייר. האם יש כאן על הנייר משהו מהנושא הזה? הלא כל זה אינו כ"א צבע פשוט וצל, שאינו כ"א זכר בעלמא לעצם הדבר. כן הוא הענין — „אתה בסממניך", רק סממנים צבעים פשוטים ולא יותר.

יוסד זה של „אתה בסממניך ואני בכבודי" הנהו באמת כל מציאות הבריאה כלה, כי יותר מצבע אין בנמצא בכל הבריאה. אין שום דבר בעולם, הכל אינו

אלא „ציור", וכל תוכן המציאות הוא רק ו„אני בכבודי", יותר מזה אין שום דבר. בעולם והכל הוא רק בבחינת ציור.

למדנו בברכות י׳: „מאי דכתיב: „ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי את שם קדשו". אמר לו בוא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. מדת בו״ד צר צורה על הכותל ואינו יכול להטיל בו רוח ונשמה, והקב״ה אינו כן צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעיים, והיינו דאמרה חנה וכו׳ „מאי אין צור כאלקינו", אין צייר כאלקינו, ואמרה חנה שהקב״ה צייר נפלא שאין דוגמתו". לכאורה איזה תאר הוא על הקב״ה שהוא צייר. הלא הנהו בורא וגם מהו זה שכנו ל„קרבים" ציור ולא יותר? הוא אומר, שכל יסוד הבריאה אינה כ״א ציור, סוד כל עולם המעשה. אינו כ״א ציור — באמרנו „עולם המעשה", אין אנו שוללים מזה שאה עולמות, לומר שהם הנם מציאות, דבאמת כל העולמות כלן, ואפי׳ עולם האצילות, אינם כ״א „ציור", ורק מדברים אנו אודות עולם המעשה משום דזהו העולם היחידי שיש לנו בו מושג כל דהו:. „קרבים" אין לנו שום מושג, אלא שאינו כ״א „ציור", אף שאין אנו יודעים כנגד מה הוא מכוון; מים — תכונתם וכל הנבראים שבהם, אינם כ״א ציור; אש — תכונתו לעלית למעלה, זהו „ציור". בקצרה: כל הבריאה היא רק „ציור". על מה מורים ולמה מכונים הציורים האלה. — אין זה בשכלנו להשיג.

צריך לבחיר שבציירים, שבראותו הציור יכיר את השורש שהוא מכוון כנגדו. ושם הכולל של ציור זה הוא „אתה בסממניך ואני בכבודי". „בוא וראה שלא כמדת" וכו׳. תאר זה של צייר נאמר רק על הבורא יתברך שאין כמדת בשר ודם, שהקב״ה „צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה" וכו׳. צר צורה, רק צורה ולא יותר, ומטיל בה רוח ונשמה, ועל זה מסיים: „אין צור כאלקינו". — שגם הצורה שלו חיות יש בה.

ויברא אלקים את האדם בצלמו" — שכל האדם אינו כ״א „ציור". על הנבי־ אים אמרו חז״ל: „גדול כח הנביאים שמדמים צורה ליוצרה", פירוש, שגדול כוחן של הנביאים שמדמים הנם בבחינת ציירים, שידעו ולמדו היטב סוד הציור וע״כ ידעו והכירו מסוד הצורה את יוצרה, כי זה סוד הצורה לידמות סוד הצורה ליוצרה. כל מראות הנבואה לא היו כ״א „ציורים". גדולתם של הנביאים היתה שהיו מדמים צורה ליוצרה. שהיו מכירים מה„צורה" רצון ה׳. „ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" והוא כאדם בצלם אלקים עשה אותו, וכי מה הוא צלם ודמות, הלא אך ורק ציור מה. „להבין ולהשכיל" אל הבורא יתברך,

כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה' כגבהו שמים, מארץ כן גבהו דרכי מדרככם ומחשבותי ממחשבותיכם". — א"כ מה הוא ה„להבין ולהשכיל" אם לא „ציור"? וחלילה וחלילה להאדם לחשוב שיש איזה דמיון. במאמרי אדמו"ר ז"ל כתוב: שחסד גדול עשה הבורא יתברך עם בריותיו בימים אלו שגלה את חכמת הצלום בכדי להיות לנו מושג בעין הציורים.

המתבונן בתמונה שנעשית ע"י צלם אומן ידמה לו שהצלם עומד חי לנגד עיניו, כל רשמיו ותוי פניו הכי קטנים כלם נכרים ובולטים, בעת שבאמת בהתמונה אין שום זכר מאותו האיש, כלה היא רק צבעים שונים ומעט צל. חז"ל אמרו על הקב"ה שהוא „צר צורה" צורה ממש ולא יותר. אבל התבונן ותראה נפלאות ונצורות, שצורתו של הקב"ה חיה היא ויש בה רוח ונשמה. ומבואר: כמו שיסוד המשכן היה רק „אתה בסממניך" כמו כן יסוד כל הבריאה הוא רק „אתה בסממניך ואני בכבודי" רק ציורים. וכיון שכן מתבאר, שתכלית כל עבודת האדם היא רק לצייר ציורים, לידע מלאכת הציור על נכון, והפועל יוצא מציורים אלו, מה„אתה בסממניך", יהי' ו„אני בכבודי".

„חייב אדם לראות א"ע כאילו הוא יצא ממצרים" — מזה מסתעפים כל דיני הפסח: הסדר, מצות ד' כוסות וכו'. לכאורה רק לדבר חיצוני יחשבו עיניני, הנה לפי המתבאר הרי כל יסוד הבריאה הוא רק „ציור", וכל יסוד עבודת האדם בעולם המעשה הוא רק לעשות „ציורים". והציור כל הוא „צר צורה". — אה"נ, דרק ע"י אופן זה מתהווה ה„כאילו הוא יצא ממצרים" דרק ע"י ציורים אלו. ציורים של מרור, ציורי חרות, וכדומה יוכל להתהוות אצל האדם ה„כאילו יצא".

זהו שבארנו: „דאמר ר' חנינא בואו ונצא לקראת שבת מלכתא". וברש"י: כאדם המקבל פני מלך" רבי ינאי הוה מתעטף וקאי ואמר „בואי כלה בואי כלה". וכל הרשעים הלא יתלוצצו וילעגו למו מהו ענין היציאה אל השדה, וכי משם היא באה? וגם מה שייך בכלל לצאת לקראת שבת, והלא לכאורה יותר נכון שישיב בביתו במנוחה ושלווה, ובאופן זה יקבל פני שבת. אבל באמת טענתם באה מצד זה שאינם יודעים מהו עולם המעשה. שאילו ידעו והבינו יסוד זה לא היה מקום למחשבתם זו. חז"ל הורונו שבכדי לקבל, שבת צריך דוקא ל„ציור" ואופן הציור הוא לצאת אל השדה ורק ע"י ציור זה מקבלים פני שבת. מי שאינו מודה ביסוד זה, הנהו בור ועם הארץ ב„סוד הציור". ורק הצדיקים ההולכים בדרכי ה' הם יודעים את זה. ולכן רבי ינאי קבל שבת רק ע"י „ציור", שיצא אל השדה ואמר: „בואי כלה".

איפוא יבקש לו האדם מכשירי הציור? הנה כיון שזהו סוד האדם ועבודתו

ודאי שהכין לו כבר הבורא יתברך בפנימיות נפשו מכשירים אלו מהמינים הכי טובים מבלי שיצטרך לחפש כלל. יוצא איפוא, שכל יסוד הבריאה הוא „ציור". כל עבודת האדם היא „לצייר". בציורים אלו הוא סוד השראת השכינה. המבין יבין שכל ענין הציורים שרשם באמת „למעלה", ולולא היה שם סוד „ה„ציור". לא היו ציורים כלל.

אחדות נפשות

נאמר בישיבת מיר ליל שבת פרשת שמות, תרפ"ו

אצל כל בן תורה צריך להיות מאומת שלשונם של חז"ל הקדושים הם שפה אחרת לגמרי, לא רק שאין אנו מבינים את דברי חז"ל, אלא גם השפה שלהם אינה מובנת לנו.

יסוד תוה"ק הוא אחדות ואין הפירוש של אחד כפי שאנו מורגלים ל„אחד המספרי", אלא אחדות הוא „אחד ואין יחיד כיחודו" ואין עוד מלבדו... ואם כן מכיוון שהבריאה הרי היא אחדות. והוא יתברך מאיר לעולם כולו בכבודו האם יש מקום בבריאה גם לחושך? אמנם כך הוא שאין חושך בכלל, וגם עוה"ז הוא כולו אור, ואחרת אי אפשר לחשוב. ומה שאנו למרות זאת מבחינים בחושך. ביאורו לנו חז"ל „חושך ויהי לילה". זהו העוה"ז הדומה ללילה, היינו שזה מופלאות הבורא שהוא כל יכול וברא הבריאה באופן מבהיל. שאפשר להתהוות „דומה ללילה רק „דומה" ולא יותר. אבל לא ללילה בעצם וזהו סוד החושך.

בענין התחברות אנשים זה לזה אנו רואים דבר פלא. הנה, יתכן שאחד עושה לחברו טובה גדולה. הוא מצילו למשל ממות לחיים ובכ"ז לא מתהווה ביניהם שום התקשרות והתדבקות. ואם אפילו יכיר את טובתו וירגיש את עצמו חייב לו אבל דבוק בו אינו נעשה. ובעניני רוחניות אם אך יש להם איזו התקשרות בדבר מושכל בשכל או בתורה, כשרק יעסקו יחד, בדברים רוחניים, מרגישים מיד התדבקות ביניהם בנפשותם ונעשים אוהבים גמורים זה לזה, וכמו שאמר „את והב בסופה" מתחילה אויבים ולבסוף אוהבים. רואים אנו מזה שאם רק ההתעסקות שלהם היא ברוחניות, סגולת הדברים שמוכרחים להתקשר לאוהבים גמורים ומדובקים זה לזה. איך יכולים להבין את זה? ומאין נובע זאת? ברם זה סוד הדבר! יסוד הוא שברוחניות אין במציאות נפרדים כלל אלא אחדות גמורה. בנפש אין ענין „פרוד" לגמרי משום שענין הנפשות הוא אחדות, היינו מציאות של אחדות. וצריכים לצייר זאת באותו אופן כמו שמציירים אנו את סוד האחדות של הבורא. וזהו הסוד של אחדות הנפשות. שהמה מאוחדים בתכלית

— אחד ממש. כמו שנאמר „אתה אחד ושמך אחד" ומי כעמך ישראל גוי אחד" ממש. ועונה רק כשנוגעים נגיעה קלה ברוחניות בחכמה ובשכל שהוא ענין נפשיות מתחברים תיכף למקור האחדות ומתאחדים בו. כמו טפת מים הנופלת לים שמתאחדות בו, גם כל מעשה חכמה שכל ומחשבה שהוא נפשיות, מחבר ומדבק ונעשה אחד. וכשנעשה איחוד הנפשות מרגיש אחד את חברו ואוהבים זה לזה בנפשם, שבאותו יסוד של אחוד נפשות, הרי הוא אחד ממש והנה כמו שברוחניות, הרי כל משהו ומשהו הוא הוא המדבק והמאחד, כן לעומת זה החמריות הוא המפרדי והמנתק בין המאחדים „לתאוה יבקש נפרד" כתב הרבינו יונה בשערי תשובה כי מי שהולך אחר תאותו נפרד מכל חבר. סוד הדבר הוא. כי באמת מצד הטבע של הנפשות הרי הם אחד" ואדרבה ענין הפירוד שאנו רואים הוא דבר פלא. שאיך זה אפשר להפריד ולגזור את האחוד. נתגלה לפנינו בפסוק זה סוד גדול: התאוה היא היא המכונה הגוזרת והמתחתכת הכורת נפשות, כמו שמצינו בגשמיות דברים שיש בהם הסגולה לחתוך כמו, יהלום שחותך זכוכית, כמו כן דבר החותך ומפריד את האחדות — איחוד הנפשות במובן הרוחני הוא התאוה וזהו הסוד ל„תאוה יבקש נפרד" וזהו מה שקרה תורה ליצר הרע „מפריד אלוף", שזה כל מציאות רק להפריד בין הדבקים, ונמצא שכל עסק האדם הוא רק באחוד הנפרד.

צפית לישועה

אחד החושים הטבעיים שבאדם הוא חוש המשוש, וממנו תחושת הכאב שלכאורה היא כל כך פשוטה, עד שקבעו חז"ל ל„משל" — „כמחט בבשר החי" (ברכות יב„).

אבל כשאנו מתבוננים בתוכו של דבר, אנו רואים כאן אחד הדברים הדקים ומופלאים משכלו של אדם.

כלל מוסכם הוא כי „כל מין ישיג רק את מינו", היינו שהמשיג מוכרח להיות ממין המושג, ולפי זה מתעוררת השאלה: איזה קירוב וקישור יש בין המחט, המפעיל את פעולת הכאב, ובין המרגיש, המקבל את הכאב? ועוד, הכאב איננו „דבר עצמי". הרי ידוע שהרופאים מסלקים את תחושת הכאב ע"י היפנוז, למשל. אם כן מוכרחים אנו לומר שזו אינה אלא מן „ידיעה". האדם יודע שכואב לו, ומי הודיע לו לאדם, היינו להנפש המשכלת שבו שכואב לו בתחיבת המחט? אכן זה מפלאות האדם שהנפש והגוף אחוזים ודבוקים כל כך ע"י מערכת עצבים, עד שיכול הרוח לתפוס ולהשיג דברים רחוקים בממשיותם ובגשמיותם, ממנו.

וכן בחוש השמיעה, קשה להשיג איך פועל הדבור הנשמע באוזן על השומע על האדם לקבלו? וכשאנו מעמיקים להתבונן כמה רחוק ואינו ממינו הוא ה„שומע" שבאדם, מהדבר העושה את הרושם על חוש השמיעה היינו הדבר הגשמי, אנו רואים שאפילו הסמנים והרמזים הדקים ביותר שישנם במציאות כגון הסמנים הנמסרים בראדיו, הם בבחינת „גשמיות ענקית" לגבי אותו הרושם שמפעיל את פעולתו על חוש השמע שבאדם, שיוכל לקבלו. הדבר הוא ממש מעין אורים ותומים שלפי פירוש הרמב"ן היו באופן פלאי, עד שגם לאחר שהיו נבלטים האותיות באופן ניסי, היו נקראים רק להכהן לבדו, בגדר „רוח הקודש". חוש השמיעה שבאדם הוא בזה האופן. לפי זה יוצא לנו ש„נבואה" ממש מצלצלת באזניו של אדם!

וכן בחוש הראיה. לכאורה אנו מורגלים בו כ"כ עד שאין אנו מרגישים שום קושי בזה. ברם כשאנו נכנסים קצת להבנת הענינים, אנו משתוממים למראה נפלא זה שנקראת „ראית האדם". קשה לנו לדעת מי פוגע את מי, ה„רואה" שבאדם את הנראה, או להפך. עכ"פ הם נפגשים באורח פלאי שאין למעלה ממנו. ועל פי התבוננות כזו בחושיו של אדם, קשה לנו לשער ולהגדיר את המדה המפסקת בין גשמיותם, ובין הרוחניות שבהם. מוכרחים אנו לומר שאף הגשם עצמו אינו כי אם מין רוחניות נחלשת מסוכה במסך דק (פאפירא"ס-פאַפּיר בל' ר' ירוחם ז"ל).

זהו שאמרו חז"ל (ברכות מג„) „מניין שמברכים על הריח? משום דכתיב כל הנשמה תהלל ה', איזה דבר שהנשמה נהנית ממנו ולא הגוף, הוי אומר זה הריח". לכאורה דבריהם סתומים, איזו שיכות יש בין הנשמה להריח? אבל לפי דברינו יבואר הענין. החושים וסדר קבלתם את הרשמים הנראים או הנשמעים הם בבחינת „נבואה" כדלעיל. וכן בכל החושים. כל מיני הנאה נרגשים לאדם אך ורק בדרך זה, היינו שהנפש מקבלת את הרשמים הבאים לה מבחוץ, אלא שבהריח הבליטו חז"ל, שהוא אינו נכנס כלל אפילו לתוך גופו של אדם, ולכן קראוהו חז"ל „דבר שהנשמה נהנית ולא הגוף". בזה יבואר ג"כ מה שנאמר שם: „עתידים בחורי ישראל שיתנו ריח שנאמר וריח לו כלבנון", ופי' רש"י בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא". לכאורה הדברים משונים, אבל לפי האמור הם מובנים. כל עצמו של ריח וכן שאר ההנאות והרשמים, אינם כי אם שהנפש מקבלת אותם. ופשוט שיותר קל לנפש לקבל ריח של מצוות, וביותר בחורי ישראל שלא טעבו טעם חטא. אדרבה, הפליאה היא לאידך גיסא שמקבלת הנפש דברים שאינם שייכים לה כלל וכלל.

עכ"פ יוצא מה שכלי החושים שלנו, הנראים לכאורה בשריים, הנם מלאים רוחניות ממש, אלא שזוהי בבחינת העלמה והסתרה, דהיינו שיש מסך דק, המכסה את הרוחניות וקרוי גשמיות. זוהי כוונת חז"ל: „מה הקב"ה ממלא כל העולם כך הנשמה ממלאה כל הגוף", כל הגוף דווקא.

ומבואר גם זה שמתרגם אונקלוס את הפסוק: „שכל את ידיו" — „אחכימינון לידוהי" (בראשית מ"ו: י"ד), כאילו יעקב אבינו עיבד וטיהר כל כך את גופו עד שידיו הפשוטות נעשו שכל זך מצוחצח, דהיינו שהבדיל את המסך הקל מעליהם ונשארו ממילא על עיקרן. לפי זה יבוארו כמה פסוקים שמדברים בלשון הגשמה כגון „שמעו ותחי נפשכם", או תפלות כעין „ותן בלבינו להבין ולהשכיל", שנראים כמליצה, ולאמיתו של דבר, הם מבוארים אף בפשטות גמורה, דהיינו שיש בהאוזן, למשל, הכשר וכח לקבל עד בחינת — ותחי נפשכם, המדרגה היותר גדולה במציאות. לכאורה אין אנו מוצאים בתורה שום עסק רוחני כי אם דברים מעשיים ומצוות גופניות. אתמהא! אבל לפי הנ"ל, עבודת האדם היא רק לגלות ולהבדיל את המסך הדק מעל אבריו וחושיו ומובן שמוכרחה התורה והמצוה ג"כ להקביל אך ורק לאבריו של אדם.

וכדי שלא להרבות בדברים יש לציין, לדוגמא את העובדה שעל התפילין, אמרו חז"ל שהקב"ה מניחן. האדם כאלקים מניחן, ודוקא על גופו. אלקים באדם!

כל עצמו של העולם הזה אינו כי אם מין מסך דק לסמא בו את העינים ולכסות על ידו את האלהות הממלאת אותו. אנו מוצאים בדברי אליהוא (איוב, ל"ג): בחלום חזיון לילה, בנפול תרדמה על אנשים, בתנומות עלי משכב, אז יגלה אזן אנשים ובמוסרם יחתום". וברש"י שם: „אין רוח הקדש שורה עליו אלא בלילה וכן לכל נביאי אומ"ה, כאדם ההולך אצל פילגשו בהחבא".

לפי זה אנו רואים, שבשעת תנומה, שגם אז אין העדר גמור של החושים, אלא בבחינת „כיסוי עינים", יכול האדם — ואפילו עכו"ם שהשכינה מתביישת לבוא אליו בגלוי — להשיג רוה"ק. אם כן מוכרחים אנו לומר, שכל חומר העוה"ז הוא כ"כ דק, עד שבהבדלו לרגע מן האדם יש בכחו לראות ולהשיג את האור האין־סופי ה„ממלא כל עלמין". וכלום מה חסר פה?

וזהו ע"פ מה שכתב רמח"ל ב„דעת תבונות" שענין החושך שישנו בעוה"ז, הוא רק מין אור נחלש ונמנע, שחשך (בשין שמאלית) הוא לשון מניעה (כמו חושך שבטו), לפי שראה הקב"ה שנחלשה ראייתו של אדם ע"י החטא, „עמד וגנזו לצדיקים", היינו לאותם, שזוכים לראותו.

ביאור הדבר שכל ענין הראיה אינו כמו שאנו סוברים, שהאדם רואה את

הדברים שמחוץ לו, אלא בחינת „ויחזו את האלהים", היינו שראיית האדם נפגשת ברוחניותם של הדברים, והוא שרואה אותם. באמת ניתן כח בעינו של אדם לראות את כל הדברים היינו להפגש עם רוחניותם בלי שום אמצעי וסיוע מבחוץ, שהרי ממקור אחד מחצבתם, כמאמרם ז"ל: אדם הראשון היה רואה מראש העולם ועד סופו". רק לאחר החטא, שנחלשה עינו של אדם וניטלה ממנה ראייתה המקורית ניתן להאדם האור לשמש בתור „שושבין רוחני", בינו והעולם שמחוצה לו.

ויש לבאר את הענין ע"פ הידוע בעולם הרפואה, שיש שמוציאים את תמציתם של המאכלים ומאכילים אותם לחולים ידועים שאין גופם סובל את פסולת המאכלים. התמצית הזאת, אף שהיא המדה האחרונה שיש בידינו לצרף ולהפריד על ידה בין העיקר ובין הפסולת, גם היא עוד לחומר גס וגשמי תחשב. אבל ברור הדבר שאילו היה בידינו כלי להבדלה יותר מתוקנה, היינו מבדילים ומפרידים את כל הדברים יותר ויותר עד שהיה יוצא לנו מין תמצית רוחנית, שאך הוא תמציתו, קיומו וחיזוקו האמיתי של כל דבר שנמצא בעולם. זהו הסוד של „אין עוד מלבדו", אין עוד ממש.

כל ענין קבלת החושים, הוא איפוא בחינת חיבור רוחניותו של אדם עם הרוחניות שבבריאה, עד שמגיע לבחינת „אחד". וזהו היינו החיבור הוא הזן האמיתי. זוהיא ההנאה האמיתית שבראיה וביתר החושים. אילו היינו מטהרים את עצמנו ומעלים את גופנו למדרגת „שכל את ידיו" (כאמור למעלה), היינו ממילא פטורים מכל אותה הפסולת שאנו דוחקים לתוכנו, והיינו אוכלים את ה„לחם אבירים" שאכל משרע"ה בעלותו למרום.

בזה יבואר מה שנאמר בברכות י"ז, א: מרגלא בפומיה דרב לא כהעה"ז העולם הבא, העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה שנאמר „ויחזו את הא' ויאכלו וישתו". לכאורה מאי קמ"ל רב בדבריו? דבר זה אפילו תינוקות יודעים, שבעולם הבא אין אוכלים. אבל לפי דברינו יבואר בפשיטות. אדרבא ממה שאמר רב, שאין בעה"ב לא אכילה ולא שתיה, משמע שאוכלים ושותים, שאין לך דבר שמתקיים בלי זה, אלא שהאכילה טהורה מכל פסולת וסיג, כמו שמוכיח המקרא: „ויחזו את א' ויאכלו וישתו", זוהי האכילה האמיתית והמקורית של האדם.

נמצא לפ"ז שכל עבודת האדם היא לעבד ולפתח א"ע כל כך עד שיוכל לראות בעיניו ולהרגיש בחושיו את ה„עצם" שבכל דבר ודבר, היינו את ה„אין סוף" ה„ממלא כל עלמין". ודאי אין הדבר תלוי בהאדם לבדו. הוא צריך לזה

סיוע גדול מלמעלה, זהו ענין „ישועות" שאנו מבקשים תמיד בתפלתנו, היינו שייגלה המסך המסמא את השכל וראו כל בשר יחדיו כי אין כאן שום בשר!

מובן הדבר, שעיקר ההתחלה תלוי באדם עצמו, ואז יוכלו לעזור לו ממרום. זהו ששואלים לאדם „צפית לישועה" היינו, צפית לישועה שתרגיש את עצמך ואת כל העולם לחטיבה אחת — אלהים בעולם...

ניסן וואקסמאן

ישיבת מיר, שבט תרפ"ח

עמודי שמים ירופפו

(משיחותיו של ר' ירוחם ז"ל [1])

בתפלת שחרית אנחנו אומרים: „וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים". צריך להבין איך שייך לומר שעבדות השם היא עול אצל המלאכים? אם בן אדם קרוץ מחומר יכוללהדבק לבוראו עד שמגיע למדריגת „צמאה לך נפשי כמה לך בשרי" (תהלים סג, ב), ובהיותו במצב רוחני כזה, ודאי אינו מרגיש את חובתו ליוצרו בתור עול, כל שכן מלאכי מרום, נעדרי גשם, שאין יצר הרע שולט בהם (ב"ר פמ"ח, יא), והם מוכרחים בטבעם לעשות רצון קונם, איזה עול הוא להם, ובכלל צריך להבין את כל ענין היראה אצל המלאכים, כמו שאנו אומרים: „וכולם עושים באימה וביראה" וכן איתא בפרקי היכלות, פ"ו: „בשעה שהכתר — של הקב"ה — יוצא כל חילי מרום נרתעין ומזדעזין וכל רקיעין אוחזתן חלחלה". מהי היראה שלהם ולמה מתייראים כ"כ?

החסיד ר' משה לוצאטו ז"ל פתח לנו פתח כפתחו של מחט אל הענין הנכבד הזה. זו לשונו הטהור בפרק כ"ד מספרו „מסלת ישרים": „וכבר מצאנו שהמלאכים הגדולים והרמים חרדים ורועדים[2] תמיד מפני גאות ה' עד שאמרו ז"ל במשל חכמתם, „נהר דינור מהיכן יוצא? מזיעתן של חיות" (מגילה יג), והוא מפני האימה אשר עליהם תמיד מרוממותו יתברך, פן יעדרו דבר קטן מן הכבוד והקדושה הראוי לפניו". אמנם השאלה במקומה עומדת, כיוון שהם משרתיו עושי

---

1. מאמר זה הוא תמצית שלש שיחות שהגיד ר' ירוחם הלוי ליבוביץ ז"ל בישיבת מיר בין כסה לעשר, תרפ"ט. הוא סיפר באידית. הלשון וההטעמה של הכותב, ועיקר הרצאת הדברים של ר' ירוחם ז"ל. עיין תלפיות שנה ג', חוברת א-ב, עמ' 282.
2. הגרסא הנכונה בדפוסים הישנים ולא כמו שגורסים בדפוסים החדשים „ורועשים".

רצונו, הלא המה ודאי דבוקים בו יתברך יותר מאברהם אבינו, שהיה עובד מאהבה, ומה כל החרדה והרעד שלהם?

הענין יתבאר אך על פי מה שפרש"י (והוא מירושלמי ברכות פ"א ה"א) על הכתוב, ויאמר אלקים יהי רקיע — „יתחזק הרקיע, שאעפ"י שנבראו שמים ביום א', עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו 'יהי רקיע' ", וז"ש, עמודי שמים ירופפו (איוב כו, יא) כל יום ראשון, ובשני יתמהו מגערתו, כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו".

בדבריהם הקצרים האלה גילו לנו רבותינו ז"ל סוד בתכונת הבריאה. כלל גדול הוא שאין לך דבר חזק בכל הבריאה. כל הנבראים הם בחינת „לחים", מתנענעים ומתנודדים. וכדי לחזקם ולהעמידם ולעשותם לדבר „קיים", נחוצה „גערת המאיים". ה„גערה" היא „מקרשת" ומקיימת אותם. את הסוד הזה הבינו חז"ל מן הכתוב: „עמודי שמים ירופפו". הוקשה להם, כיוון שהם עמודי שמים, היינו הדברים החזקים ביותר שישנם בעולם, איך אפשר להם להיות רכים וחלשים כ"כ עד ש„ירופפו"? מזה למדו שכל מה שנמצא בבריאה בלי שום יוצא מן הכלל, הם בבחינת „לחים", ואך ורק ע"י הגערה הם „נקרשים", מתעודדים ומתקיימים.

לפי זה מובן, שגם המלאכים, אף שהם מוכרחים לעשות רצון קונם, גם הם נבראים, וכל נברא צריך ל„גערה", והיא היא היראה, שמבלעדיה אין תקומה אף לעמודי שמים, כמו שמסרו לנו רז"ל על אודות הנפילים, שנפלו והפילו את העולם (ילק"ש בראשית מ"ד). אנו רואים איפוא שיתכן גם למלאכים, ולו אף בדרך רחוקה, שיחטאו. וכיוון שכן הרי יש בהם „בכוח" לחטא, והם יראים מפני האפשרות הדקה הזאת, וזוחלים ורועדים עד שנעשה מזיעת פחדם — „נהר דינור!" רק הגערה התמידית, היינו היראה שלהם, היא המחזקת ומקיימת אותם. לולא היא גם „המלאכים הגדולים והרמים" היו „לחים ומתרככים ונחלשים עד שנעשים ל„נפילים". ומי לנו גדול מאדם הראשון שהעיד עליו יודע תעלומות לפני המלאכים: „חכמתו מרובה משלכם (ב"ר פי"ז, ה) וגם „ביקשו מלאכי השרת לומר לפניו [לפני אדם הראשון] קדוש" (שם פ"ח, י), הרי שהיה גדול מן המלאכים לאין ערך ושיעור, ואף על פי כן חטא. נמצא שאין הגדלות מצלת מן החטא, אפילו את הגדולים ואת „המוכרחים"[3] אלא הגערה, היינו היראה

3. עיין במאמר „הכרח ובחירה, תלפיות שנה א' חוברת ב' עמ' 431, שביארנו שם הענין הזה שגם אדם הראשון היה „מוכרח", ואין בזה שום סתירה לבחירת האדם.

שלהם, פן יעדרו דבר קטן, היא היא המקיימת אותם ומסייעתם לבל יעדרו. זהו עול מלכות.

עפ"י דרך זו צריך להבין מה שמספרת התורה: „ויאמר מלך סדם אל אברם תן לי הנפש והרכוש קח לך. ויאמר אברם — הרימתי ידי אל ה' — אם אקח מחוט ועד שרוך נעל. (בראשית יד, כא-ג). רש"י והרב א"ע פירשו (והוא מרז"ל במדרשים ותיוב"ע) הרימתי ידי, לשון שבועה. ולכאורה קשה הדבר מאד. אברהם אבינו, שהכיר את בוראו בהיותו בן שלש שנים (נדרים לב.) ואח"כ הלך מדרגא לדרגא במעלות החכמה עד שהגיע למדריגה שהקב"ה אמר עליו, „אחות לנו קטנה, זה אברהם אבינו שאיחה את כל העולם, מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה, ביום שגזר עליו נמרוד לירד לתוך כבשן האש, אם חומה היא, נכון ומיוסד כחומה — ואם דלת, אם הוא רק בגדר „דלת", רופף ומתנענע כדלת הסובבת על צירה ואינה יכולה לעמוד בפני רוח מצויה —", ואברהם אבינו השיב ע"ז במעשיו: „אני חומה, אני מעמיד דברים כחומה, ושדי כמגדלות, זה חנניה מישאל ועזריה" (ב"ר ריש פל"ט) בעל הגבורה הגדול ביותר שהיה בעולם, למל לו לישבע? כלום אין הוא בעצמו בטוח בדיבור שלו בלי שבועה? אכן לפי הנ"ל יבואר הדבר בטוב טעם.

אבינו הראשון ידע אף הוא את הסוד של „לחים היו" ו„עמודי שמים ירופפו", גם הוא צריך ל„גערה", ואם לא יגער בעצמו ויחזק את עצמו, אפשר שכל עצמו „ירופף" ויבטל בפני — „והרכוש קח לך" של מלך סדום. ע"כ חזק את עצמו בשבועה. הרמב"ן ז"ל פירש עפ"י הספרי, את ההפרש בין נדר לשבועה: „נדר הוא כנודר בחיי המלך, ושבועה כנשבע במלך עצמו" (במדבר ל, ג, עיי"ש). בזה חיזק אברהם את עצמו, בהתפסו כביכול, במלך עצמו כדי לנצח ולהתגבר על עצמו, מפני שידע שכל תקפו הוא רק בכח הגערה והיראה אבל לא בלעדה.

וכן יבואר מה שאמרו רז"ל: „שני בני אדם הבטיחן הקב"ה ונתייראו. הבחיר שבאבות והבחיר שבנביאים. הבחיר שבאבות, זה יעקב שנאמר: כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה, ד), ואמר לו הקב"ה והנה אנוכי עמך ושמרתיך (בראשית כח, טו) ולבסוף נתיירא שנאמר ויירא יעקב מאד ויצר לו (שם לב, ח). הבחיר שבנביאים, זה משה שנאמר לולי משה בחירו (תהלים קו, כג), ולבסוף נתיירא שנאר: ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו (במדבר כא, לד) אינו אומר אל תירא אלא למי שנתיירא (ב"ר ריש פע"ו). וכבר נתעוררו הקדמונים להבין את ענין יראתם, מאחר שהקב"ה בעצמו הבטיחם, וביותר אצל יעקב, שמפורש נאמר לו „והנה אנוכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך". כלום יש כלי זיין חזקים מזה?

(עיין ר' אברהם אבן עזרא ורמב"ן ומהר"י אברבנאל שהאריכו בזה, ועי' ברכות ד' וסנהדרין צ"ח) ולפי שטחיות הענין נראה כאילו חו"ש פיקפק יעקב אבינו בהבטחת השי"ת, אתמהה.

אמנם לפי דברינו הנ"ל יבואר, שיראתם לא היתה חו"ש מסבה חיצונה אלא מעצם מקור היראה, המקרשת ומקיימת את כל הנבראים. משל למה הדבר דומה, לאדם שהובטח להיות נקי בלי שמץ ואח"כ נכנס לתוך ארובת עשן, שכמעט אי אפשר לו שלא יתלכלך ויטנף את עצמו, או כמי שמהלך על גבי מחטים שאי אפשר לו שלא יוזק.

וכשנתעמק עוד בדבר, נראה שאין שום סתירה בין הבטחת השם ליראתם. לאמיתו של דבר היראה הזאת, היא הנמשכת ממדת היראה של עצמות האין־סוף והיא חלק ממנו, וכשם שהוא המהווה ומחיה את כל הבריאה בכללה כן מידת היראה מקיימת ומחזקת את הפרטים והיא היא ה„דבר המעמיד" שלהם. מהוא הפירוש האמיתי של „ואנוכי אהיה עמך"? — יראה! ולזה רמז הרמב"ן ז"ל בסיום דבריו: „אבל הכל מיראת חטא כי דרך הצדיקים לירא תמיד" (שם סוף פסוק יג). מעתה שגדלותו של האדם נמדדת לפי חלק היראה שבו, „וגובה להם — ויראה להם"[4] והיא תקותם וקיומם. וזהו מה שאמרו ז"ל בפרק במה מדליקין עה"כ: „והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת (ישעי' לג, ו) אמר רבא בשעה שמכניסים האדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפו"ד, צפית לישועה, פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר. ואפ"ה אי יראת ה' היא אוצרו אין, ואי לא, לא. משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי חטים לעליה, והעלה לו. א"ל: עירבת בו קב חומטין (פירש"י: ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע)? א"ל לאו. א"ל: מוטב אם לא העלית". הן הן הדברים שביארנו. היראה היא „קב חומטין" של כל הנבראים, והיא חזקם וקיומם, ומבלעדיה הרי הם, למרות כל חכמתם, בבחינת „לחים" ועליהם יש לומר „מוטב שלא העלית" כי אין להם „דבר המעמיד" וכל חכמתם תתבלע ביום דלף וסגריר. כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו (במדבר כג, ט) פרש"י ז"ל: „אני מסתכל בראשיתם ובתחילת שרשיהם ואני רואה אותם מיוסדים וחזקים כצורים וכגבעות הללו ע"י אבות ואמהות". בלעם הרשע היה אומן גדול לבקש ולמצוא את מקום

4. הפסוק הזל הכתוב אצל המלאכים (יחזק' א־יח) משמש פה בתור מליצה שהגובה הוא לפי היראה, והיה מוסיף ואומר שחכמתו של כל אחד ואחד היא די והותיר עבורו, העיקר היא היראה וכ„גערתו" כן גדולתו.

התורפה והחולשה של כל יחיד ושל כל אומה, אבל כשהסתכל בישראל ראה שאין להזיזם ממקומם. ובמה כוחם גדול, ואיה גבורתם? — „אבות ואמהות" שלהם, שהכירו סוד זה של „עמודי שמים ירופפו" כבשו את הדרך לבניהם אחריהם, והעמידו בעולם עם איתן וקיים לעד!

ניסן וואקסמאן

●

רבי י. ל. כגן — תלמיד ר' ירוחם

דינה של תשובה ודרכה

שנה עברה ושנה באה ושוב אנו עומדים בין השנים — כלומר בימי החשבון, הדין לתשובה. לבד חשבונו של עולם הקטן של כל אחד ואחד לפי מה שהוא, יש עוד עלינו חוב קדוש לחשוב חשבונו של עולם — עולמנו היהודי הכללי חשבון ארוך וסך הכל מעציב שכמוהו לא היה אלמלא נמצא בתוכנו איש בעל חשבון כנביא המקונן בשעתו בעל היכולת לבטא בשפתיים ולתנות צרותינו לספר ולמנות לא רק את דמעות המשוקים אלא גם את הקרבנות שניתנו לחרב ולמשיסה לחזורו יער היתה מתוספת לנו מגילה שהיתה בוודאי מכהה את מגילות הדמעות הקודמות. לצערנו העמוק אין הפה יכול לדבר, ואין לנו כח להביע את צער האמה ואסונה אף תנות הצרות לא נוכל המגילה הנכתבת בדם ואש תשאר איפוא מגילת סתרים, איה שוקל ואיה סופר לפקוד ולא ישוא את דרך המח דרך הלב. כן, יש דרך אחת המובילה את האדם אל מקומו המקווה והרצוי. והוא דרך התשובה האדם מתולדתו וטבעו הולך ומתרחק מן המקור והמקום מקומו של עולם, ועליו לחזור לתכליתו ולשוב לשרשו. ומכאן שהתשובה היא לא רק עצה לאחר החטא, כאילו, אלמלא שחטא לא היה נזקק כלל לבריאת התשובה לא כן גם זולת החטא יש צורך בתשובה זוהי דרך התשובה שמנו חז"ל בתוך שבעת הדברים שנבראו עוד בטרם שנברא העולם יחד עם בריאת התורה אף הוא אינה אלא דרך שעל ידה הולך האדם אל מקומו ושרשו.

דבר זה מתורת רבנו הגדול זצ"ל גאון תורת המוסר בישיבת מיר למדתי

הוא הסביר על פי זה את טיבו ומהותו של הספר הקדוש „שערי תשובה" לרבנו יונה לכאורה ייפלא למה הכניס בספרו ההוא כמעט את כל התרי"ג מצוות ולא הגיח מלהזכיר אף דין של שעטנז, צציות, יבום וכדומה הרבה הלא כל אלו הדינים חובה לקיימם גם מבלי דין התשובה, ואיזו שייכות יש לכל הדינים הללו לשער ותשובה? אכן זהו פשר הדבר לפני שחטא אדם זולת החטא יש דין של תשובה הוא דרך התשובה וגדרת האדם, כאמור מטבעו הגופני פונה עורף להקב"ה ולקיים המצוות מתוך תשובה מחזור את האדם פנים אל הקב"ה התשובה הוא הדרך המחזירה לפי שרשו וזהו פירוש המלה תשובה שב למקומו, ועל ידה יגיע האדם לקיום רצונו יתברך, למניעתו מן החטא כמו תורה, וזהו מה שאמרו ז"ל ששניהם נבראו מחילה לעולם ובימי התשובה בהמצאו ובהיות החוב, כל עבודת אדם מחוייבת להיות מכוונת לפי דרך התשובה לימוד התורה, התרוממות הרוח, התעלות הנפש זיכוי קיים המחשבות, וקיום המצוות, דברים שכל השנה אפשר לעשותם ולקיימם על פי דרכים שונים, דרך חכמה. המידות הישרות, דרך האמת, וכדומה. בימים אלה ימי התשובה ומדין חובת האדם לעשותם ודווקא על פי דרך התשובה. לזה כיוונו מסדרי התפילה בשמוע, החזותי בתשובה" מגמתו היא שלא נעמוד עורף כלפי ההיכל, אלא, שנחזיר פנים אל פנים להקב"ה בחינת „פנים אל פנים דבר ואנו מתפללים ומבקשים מאת הקב"ה שיחזירנו לדרך התשובה שהוא הדרך היותר סלולה קצרה וישרה לעבודת ה'.

●

הרב ד"ר יחיאל יעקב וינברג

הגאון רבי יעקב יחיאל ווינברג, זצ"ל, תופס מקום מכובד בכותל המזרח של המיוחדים אותם הוציאה וגדלה ישיבת מיר (תולדותיו ראה לעיל). מלבד היותו גאון גדול בתורה אשר קנה גם השכלה בתחומים אחרים, היה גם סופר פורה הן בדברי תורה והן בנושאי מחשבה מחקר והסטוריוסופיה. לא מנע עצמו מלהגיב על בעיות השעה וקולו נשמע תמיד. מתוך השפע העצום של דבריו לקטנו מספר מאמרים, כמה מהם יסובו מסביב לתנועת המוסר מיסודה של ר' ישראל סלנטר, אותו העריץ, ולשיטתו בעבודתה הטיף.

תנועת המוסר

א. „בעלי המוסר"

הסרת הגבולות הגיאוגרפיים־מדיניים בעקבות המאורעות שנתרחשו בימי מלחמת העולם הראשונה, הביאה לידי התעניינות מוגברת בחיים הרוחניים־מוסריים של יהודי מזרח אירופה. במסגרת „התעשיה־המלחמתית" של הספרות, תפסו מקום חשוב הכתבים המקיפים העוסקים בשאלות יהודי מזרח אירופה. המהלך האסטרטגי במלחמה זו הביא בתחילה לכיבושה של פולין ע"י מעצמות המרכז, וכבר בראשית ימי המלחמה הוקם מגע הדוק בין יהודי גרמניה ויהודי פולין הקונגרסאית. כאן נעוצה אחת הסיבות לתופעה, שתשומת לבם של יהודי מערב אירופה הופנתה במידה מרובה יותר ליהודי פולין מאשר ליהודי ליטא. הספרות הדנה בשאלות יהודי מזרח אירופה בחרה את יהדות פולין לנושא מחקרה ותאוריה. כך נשאר קלסתר פניהם הרוחניים של יהודי ליטא, על התנועות והזרמים השונים ומהגוונים של החיים היהודיים בליטא, לוטים בערפל בפני העולם הגדול, ואילו הספרות על החסידות הגיעה בימי מלחמת העולם הראשונה למרום פריחתה, והידיעות על חיי החסידים, אדמו"רים וארחות חיי חצרותיהם, נימוסיהם והליכותיהם, השקפותיהם ונפלאותיהם חדרו ונתפשטו בכל רחבי ארצות מערב אירופה ואפילו בחוגים מרוחקים ביותר.

ברם חיי יהודי ליטא ראויים היו מבחינות רבות לתשומת לב מיוחדה, כי הרי עשירים הם, עד למאד, בהבדלי קוי אופי ותכונות נפש מגוונות; טבועים בהם ערנות נפשית, דחיפות ליצירה וצמאון לדעת במידה בלתי רגילה. חשיבות מיוחדת נודעת לתנועת המוסר שנתחוללה באמצע המאה שעברה בקרב יהדות ליטא. חשיבותה של „תנועת המוסר" לגבי יהדות ליטא אינה נופלת מחשיבותה של החסידות בשעתה ליהדות פולין, אוקראינה ופודוליה. היא היתה מכוונת לסיפוקם ומילויים של אותם הצרכים הדרישות שמתוכם צמחה החסידות וינקה את כוחות התפשטותה. מתוך תנאים ומסיבות היסטוריות שונות נטבעה היהדות הליטאית בחותמה המיוחד וקבלה את תכונתה המיוחדת המבדילה בינה לבין יהדות פולין בהופעה ובמהות. הבדל זה יש בו כדי להסביר את היחס המנוגד של יהודי פולין וליטא אל תנועת המוסר ואחותה הבכירה, החסידות. החסידות כבשה את יהדות פולין כולה, ואילו תנועת המוסר חלפה על פניה וולא השאירה רושם כלשהו. והיפוכו של דבר — בליטא. יהדות ליטא שהסתגרה בפני רוח החסידות החדשה ולא נתנה לה לקנות שביתה בתחומיה, יהדות ליטא שעמדה כחומה בצורה בפני

סערות המסתורין ההמוני, בימי מעשי התעתועים של שבתי צבי והפראנקיסטים — פתחה את שעריה לרווחה בפני תנועה דתית חדשה, שהתחילה מיד במלחמת־קנאות עזה עם נציגיה של היהדות הרבנית. תנועת המוסר לא הצלחה כמו שהצליחה החסידות. מחמת סיבות שתבוארנה להלן, היה עליה למשוך את ידה מכל פעולה המונית. נושאיה ומפיציה הם עד היום ברובם חניכי ישיבות, רבנים וראשי־ישיבות וקצת „בעלי בתים" שמלאו כרסם בתורה וחכמה. ואף־על־פי־כן אין זה גורע מחשיבותה של התנועה. למרות מיעוט מספרם של תומכיה עלה בידם, תודות למרצם והרגשת ערבותם ההדדית, להשפיע השפעה מסוימת על חיי הקהילות בליטא וסמוגטיה (קובנה וכל המחוז). בכוח ארגונם והתלהבותם האידיאליסטית המשולבת בהרגשה סוציאלית מפותחת מאד, עשויים היו למלא תפקיד חשום עוד יותר ביהדות הליטאית אלמלא לקו בפילוגים פנימיים ונתבדלו לקבוצות וחוגים שונים. תנועת המסר נפלגה לכמה סיעות הנקראות על שם מרכזיהן המקומיים: הקאלמאית, הסלבודקאית, הטאלזאית, הנובארודקאית, המיראית והלומ׳זאית. למרות העקרונות המשותפים שרר בין הסיעות הללו יחס פנימי מונגד ואפילו יחס של זרות. התפצלות זו נתנה מקום למתנגדי בעלי המוסר לטעון, שהתנועה החדשה עברה דרך התפתחות מהירה מדי ביחס לגילה, ומכאן ש„המוסר" של היום אינו דומה, כביכול, לזה שיצא מפיו של רבי ישראל סלנטר, מיסד התנועה. אף שיש גרעין של אמת בטענה זו, אין להתעלם מכך, שתהליך התגבשותן והתבהרותן של תכונות וסגולות שנראו מטושטשות בתחילתן, הוא מן התופעות השכיחות בכל תנועה חדשה, ובמיוחד בתנועה של מחשבה דתית. מהלך התפתחותה של תנועת המוסר עשוי רק להעיד על שפע הנטיות והכמיהות של הנשמה הדתית היהודית־ליטאית בשלל צורותיהן. בכל אלה מתבלטות התסיסה, ההתלהבות והדרישה הדתית בחוג של אנשים מצויינים בדעת תורה ובחכמה, שלגביהן השאלות הדתיות־מוסריות אינן ענין של דעת ולימוד אלא של חויה פנימית עמוקה שמתוכה צומחת כל ישותם הנפשית המוסרית ושמתוכה נשאבים כל כוחות האמונה המופלאים.

להבנת מהותה של היהדות הליטאית מבחינה פסיכולוגית יש חשיבות מרובה לגילוי אפיה של תנועת המוסר ותוצאותיה. התהוותה של תנועה מעין זו חייבת להשפיע השפעה מעודדת ומעוררת תקוה בתוך תודעתה המוסרית של היהדות האורתודוקסית, שהרי היא מעידה על העסיסות והרעננות שבלבה של יהדות זו. בעיצומם של המטראליזם והספקנות הדתית, חוזרת היהדות העתיקה העומדת במלחמת קיום קשה עם זרמים עוינים המתחדשים לבקרים ומגלה שוב ושוב את

כוח עלומיה; מתוך הגזע הישן שנתערטל בסערות הזמן בוקעת פריחת נעורים חדשה ומתחדשת בלי סוף.

דבר אחד עלול להעמיד תנועה זו באור מתמיה ומוזר, שמץ זה של מסתורין האופף אותה. והרי תנועה זו כולה בהווה ולא מעט מספרם של אלה שראו את ראשיתה ועמדו פנים אל פנים מול יוצריה וגבוריה. וכבר השתלט על בעלי המוסר כוח הדמיון יוצר האגדה. משנשאל בעל מוסר לתוכן התורה החדשה אפשר לשמוע מפיו דברים מעין אלה: „אין אנו דורשים כל דבר חדש, אלא שיקדיש כל אדם שעה אחת ביום ללימוד ספרי המוסר על חובות הלבבות ודרכי הנהגתו של אדם מישראל עם קונו. רוצים אנו לחזור ולהקנות מקום כבוד לחלקי המוסר והתרוממות הנפש שבתורה במסגרת לימודי בית המדרש לאחר שנדחו מסיבות שונות לקרן זוית. מבחינה מעשית מתכוונים אנו לדרוש מכל אדם בישראל שמלבד שמירת המצוות, החוקים והמנהגים יתן את לבו לחישול אפיו ותיקון מידותיו". אולם אם כן הדבר, מנין האיבה ואף הפחד שבלב מתנגדיה? והרי מספר מתנגדיה איננו מועט, וביניהם אנשים שאין לרנן אחריהם, כדרך שבעלי המוסר עצמם רגילים לומר על מתנגדיהם, שמלאים הם איבה חסרת יסוד שמקורה בעניות־הדעת ורוע־הלב. לפני חמשים שנה, לרגל סכסוך ידוע בהנהגת הכולל הקובנאי[1], התיצבו נגדם, בריש גלי, כמה מן הרבנים הזקנים המפורסמים ביותר. רבה של קובנה, רבי צבי הירש רבינוביץ זצ"ל, כינס לשם כך, את גדולי רבני ליטא ופרסם אחר־כך יחד אתם כרוז בו נדרשו המוני העם להתרחק מהם ולרדפם — מה שלא נעשה אפילו למפלגות אנטי־דתיות ידועות. או שמא אין בעלי־המוסר באמת אלא סיעה של חנפנים מתחסדים, „המתעים את העם במסוה של יראת השם" (כפי שנאמר מלה במלה בכרוז הנזכר)? אלא שכאן מתעוררת השאלה: לשם מה הלכו „להתעות את העם"? מה היתה השאיפה? מה השייכות בין הכוונות הללו, כביכול, לבין דרישת לימוד המוסר, חישול האופי וחינוך המידות? — שאלה זו שהופנתה לעתים קרובות אל הרבנים, הושבה ריקם — ועובדה זו כשלעצמה הריהי תשובה מספקת. מאמרי הבקורת של כמה רבנים וסופרים שפורסמו על דפי העתונים העברים היומיים „המליץ" ו„הצפירה" משנת תרנ"ו

---

1. מוסד־לימוד גבוה להכשרת רבנים מובהקים בהוראה, שנתקבלו אליו רק אברכים נשואים שסיימו חוק לימודם בישיבות. נוסד ע"י הגאון רבי יצחק אלחנן אב"ד של קובנה ור' ישראל סלנטר. בראשו עמד משך שנים רבות ר' יצחק בלאזער, ונדחה אחר־כך על־ידי מתנגדי המוסר והלשכה השחורה הידועה שנוסדה על־ידי ר' יעקב ליפשיץ.

שפורסמו על דפי העתונים העברים היומיים „המליץ" ו„הצפירה" משנת תרנ"ז אינם אלא כתבי־שטנה חד־צדדיים המונים אמנם את כל הפגמים שבתנועת המוסר אבל אינם עומדים בכלל על עצם השיטה והשקפות היסוד שבה. סופרים חפשיים בדעותיהם (ראשון שבהם מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, בספרו „על הפרק", וארשה, תר"ס) גילו הבנה מרובה יותר למגמת המוסר ותבעו את עלבונה של התנועה, כמובן בעיקר מתוך מורת רוחם מהרבנות הליטאית. לפני ארבעים שנה בערך הופיע בהוצאת „תושיה", בוארשה, ספר בשם: „רבי ישראל סלנטר, חייו, פעולותיו ותלמידיו" מאת ש. רוזנפלד. הספר מצטיין בחומר ביוגרפי עשיר, אולם הוא מגמתי מיסודו ואינו יכול לשמש בשום פנים מקור להארת עולמם הרוחני של בעלי המוסר באור נאמן. לאחר שנעניתי ברצון להצעת המו"ל של ספר זה, אשתדל לתאר כאן את תורתה של תנועת המוסר ותולדות התהוותה והתפתחותה. וזה סדר הרצאת הדברים: תחילה, תאור הסביבה והרקע הרוחני שמהם צמחה תנועת המוסר והגיעה לכלל התפשטותה והסברת היחסים שבין תורה זו לבין שיטות מחשבה קרובות מתקופות קודמות. לאחר התאור ההיסטורי תבוא הערכת אישיותו של יוצר התנועה, רבי ישראל מסלנט, מתוך תשומת לב לעובדה, שאדם גדול זה לא היה מיסד התנועה בלבד אלא מנהיג הדור, שבו התגלמה ההתפתחות הדתית שבזמנו. באשר לשיטת המוסר עצמה, אני מצטמצם בסקירת כל מה שהגיע לידיעתי מהצהרותיו של רבי ישראל עצמו, אם עפ"י כתביו שנתפרסמו (למרבה הצער מעטים הם) ואם על פי עדויות תלמידיו, שבנעורי זכיתי לראותם ולשמוע מפיהם[2]. בנוגע ל„מחלוקת המוסר" הגדולה אסתפק בהארה כללית, בלי להזדקק לפרטים ולהזכיר שמות, מטעמים מובנים.

ב. יהדות ליטא מלפני החסידות ועד לתקומתה של תנועת המוסר

בפרק הקודם כבר נרמז כי בשום פנים אין לראות את הסיבה לעמדתה המסתייגת של יהדות ליטא כלפי החסידות בהתרופפות עצמת הרגשתה הדתית. הסיבה נעוצה בעובדה שהחסידות לא סיפקה את צרכיהם הנפשיים של יהודי ליטא במידה שהתאימה לשאיפתם הפנימית של יהודי פולין ואוקראינה. צמאונם

2. בזמן האחרון נדפסו כמה ספרים ומאמרים על ר' ישראל סלנטר ושיטתו. החשוב שבהם הוא „תנועת המוסר" של הרב דב כץ. גם בלשון האנגלית נתחברו כמה ספרים שלא הגיעו לידי. כיון שאני הייתי הראשון שתאר תאור ספרותי את שיטת המוסר בירחון „ישורון" שהופיע בברלין ושממנו שאבו מחברי הספרים הנ"ל, איני רואה צורך להסתמך עליהם או לצטט מהם.

הנפשי לא הוקל בעקבות הזרם החדש החדש. אמנם הגאון מוילנא חסם בפני החסידות את הדרך לליטא, אבל פעולת התנגדותו של הגאון, שכוחו והשפעתו חרגו הרחק מעבר לגבולות ארצו, הצטמצמה במקרה זה בתחומי ליטא בלבד. איסורים וחרמות מצד בעלי סמכות בודדים אין בכוחם לעצור זרמים רוחניים הנובעים ממעמקי נשמת האומה. תולדות התנועות עשויות לספק דוגמאות הרבה לאישור הדבר. את תנועת המוסר, שאין להשוותה לחסידות מבחינת השפעתה המופלאה, הספיקה לפרץ את חומת הברזל של המשמעת והצייתנות. זרמי־האש של החסידות לא היו נעצרים מפני המכשולים שהוצבו על דרכה, אילו היתה מוצאת בליטא קרקע כשרה ולבבות פתוחים. טבעם של יהודי ליטא לא היה נוח לתנועה הרוחנית החדשה, ובחינה שטחית של טבע העם ואפיו תאשר דעה זו. התמונה הקודרת של הנוף הליטאי השופע חול ויערות־עד, חוסר מרכזי־מסחר והשכלה והעדר כל חוש של עליצות וחדות חיים, הטביעו חותם מיוחד במינו על העם הליטאי מאז ומעולם. בליטא לא היה ידוע טיפוס האציל הפולני המתמסר לחיי פאר והוללות וטבעו הלהוט אחרי תענוגות. בעלי האחוזות הגדולות — אלה היו בעיקר גבירים פולניים — שמו את פעמיהם לפילין הסמוכה, או לצרפת היפה, ומסרו את ארץ אחוזתם על אנשיהם לידי חוכריהם היהודים. רק לעתים רחוקות זכו יהודים אלה לראות את פני אדונם הגדול; כל מגעם ומשאם היה עם האכר המשועבד שהיה עובד בשקט וברוח נכאה את אדמתו ומשלם את הריבית. מצב רוח קר נוטה למרה שחורה, אפיני לאדם הליטאי. לא הרומנטיות החולמנית של הרוסי ולא הנפש השוקקת של הפולני קרובים לרוחו, אלא יש במהותו מן המשותף לתכונות רוחו של העם הפרוסי, אשר בעורקיו זורם, כידוע, דם ליטאי רב. האדם הליטאי הוא בדרך כלל ישר־לב, שוקד ורחוץ, שונא שאיפות רמות ואין לבו פתוח להזיות של התלהבות רגעית. לעומת זאת הוא בעל שכל חריף ובריא ובעל חוש מעשי. ואף שאיתרע מזלו להיות כדור משחק בידי אדונים זרים, לעולם לא יצא מפשטותו הפרימיטיבית. השלטון הזר לא דאג במאום להתפתחותו הכלכלית והרוחנית, ומכוח עצמו לא ניתן לו להצמיח ניצני התקדמות כלשהם. על רקע זה עשתה יהדות ליטא את דרך התפתחותה.

חפשי מכל השפעה של תרבות זרה, מחוץ לכל התחרות עם תושבי המקום, האכרים, חיו להם היהודים ללא מעצור, חיי קבוצה לאומית נפרדת וסגורה, לעתים ב„ישובים" שנוסדו על ידם, אשר הנהלתם נמסרה להם עצמה על־ידי בעלי־אחוזות שלא נמצאו בדרך כלל במקום. דלותה הטבעית של הארץ וצמצום מקורות הפרנסה גרמו להם ליהודי ליטא להסתפק במועט וברמת חיים נמוכה.

הם לא ידעו שמחה בחייהם אלא בקרב חוג משפחתם המצומצם, ולא ידעו קישוט גדול לחיים מכתר התורה והמצוות. ארץ זו נועדה כאילו מראש להיות מרכז ללימוד התורה. כאן יכלה רוח התרבות היהודית העתיקה להוכיח את עליונותה בכל שטחי החיים. ואכן, ליטא היתה לארץ הקלסית של גירסת התלמוד, כל החיים היהודיים הציבוריים היו חדורים רוח התלמוד. מידות התלמוד היו הרוח החיה בציבוריות היהודית. לימוד התלמוד היתה האפשרות היחידה לספק שאיפתו של הכלל ואף של היחיד לפתח חיים רוחניים־תרבותיים; הרי היסוד התרבותי הרוחני היחידי היה התלמוד, והבמה היחידה לחיי רוח היה בית המדרש.

כך התהוו ליד מרכזי התורה הותיקים שבפולין (קראקא ולובלין) מרכזים חדשים לטיפוח רוח התורה על אדמת ליטא. „חכמי בריסק" זכו לסמכות רבה בעולם הרבני, ולליטא יצא שם של ספקית מנהיגים רוחניים לכל לעולם היהודי. לימוד הגמרא עצמו לבש בליטא אופי מיוחד המשקף את ההוי הליטאי. ב„פלפול" הפולני חי הדופק החם של הנשמה המשוקקת, היוצרת מתוך החיים השוקקים הממלאים אותה. במשחק רוחו קל התנופה, העשוי ללא רתע דומה הוא לניצנים מלבלבים. בשעת עיון או הקשבה לפלפול פולני, מתעוררת הרגשה, כאילו נשמע קול משק כנפי צפור חולפת ברוח. דבקה בו עליצות פוחזת של יצירת פתע. ואילו לפלפול הליטאי קצב אטי של עבודה ההולכת ומפסגת בבטחה ונחת לקראת מטרה ברורה בכוח התמדתו של החותר ללא לאות. בפלפול הפולני עולה היסוד המלאכותי על המחשבתי הטהור; ניכרים בו כל הסימנים של רוח רומנטית: דמיון ער, תנופה בלתי נרתעת וכוח המצאה מלא הברקות מזהירות בשלל צבעים. הפלפול הליטאי כולו עבודת מחשבה קשה ורצינית, המעדיף איזמל של מנתחים בחיפושיו אחר ההכרה שבתבונה. הסגולה הליטאית המיוחדת מתגלה לא בתחום הלימוד בלבד, אלא גם באדם, באישיות. ה„למדן" הליטאי הוא סוג לעצמו. אתה קורא בשמותיהם של הגאונים הליטאים הרבים, החל מהמהרש"ל (נולד בשנת 1510 בבריסק; הרמ"א מזכירו בכינוי ר' שלמא מליטא), הש"ך (נולד בווילנה נת 1621), מחבר „סדר הדורות" רבי יחיאל בר' שלמה היילפרין (רבה של מינסק, נולד בשנת 1746), הגאון מווילנה ותלמידיו עד דורנו והדור שקדם לנו (הידוע מכולם ר' חיים מבריסק ותלמידיו הגדולים) והרי הלמדן הליטאי על קוי דמותו האגייניים לנגד עיניך, זוהי אישיות שלמה, בלתי מחולקת באפיה וברוחה.

---

1. עיין הורודצקי, „לקורות הרבנות", וארשה תרע"א.

מבחינה זו אפייני במיוחד הגאון הליטאי הראשון, ר' שלמה לוריא: הרוח העצמאית והבלתי נכנעת שהוא מגלה בפסקי הלכה ובפירושיו לתלמוד — לא בלי יסוד כינוהו אבי הבקורת־המדעית של התלמוד — ויוצא אפילו נגד בעלי סמכות גדולים ביותר. כל הלכה שבתלמוד ואפילו נוסחאות עתיקות ביותר של הלכות בודדות הוא מעביר תחת שבט הבקורת, ויותר מזה — את הספרות הרבנית המאוחרת, אף שעצם המסורת קדושה בעיניו וללא צל של פקפוק, והוא משתדל להגן עליה בכל כוחו הרוחני[2]. צניעות וסלחנות טובת לב[3] כרוכים אצלו עם קנאות בלתי נרתעת כלפי כל צורה של פגיעה במסורת. הרמ"א נאלץ לקבל באהבה תוכחה מפיו, פעם על שהוא מבזבז את זמנו לריק בלימוד ספרי אריסטו הזר, ופעם על שהוא מזניח את טיפוח הלשון העברית ודקדוקה. „יפה לו לתלמיד חכם לכתוב שפה ברורה"[4]. לגאון זה, אשר לדעתו „אין חכמה שלא נכללה בתלמוד" ו„כל החכמות החיצוניות אינן אלא עבודת אלילים ותרבות רעה"[5] היה העוז לצאת כנגד פסקי הראשונים וגדולי האחרונים ולהקל במקום שהסברה נותנת ויש סמוכין לכך בתלמוד, בניגוד לגדולים אחרים הנמשכים לפילוסופיה. דברים אלה על תכונתו של ראשון גאוני ליטא כוחם יפה לגבי גדולי לומדי ליטא מכל הזמנים. סגולה רוחנית מובהקת וברורה עד כדי כך שאינה סובלת כל טשטוש. מיד אחרי השתקעותו של רש"ל בלובלין, אנו מוצאים אותו בסבך עם תלמידיו של אבי הפלפול הפולני, ר' יעקב פולאק. גורלה של אישיות גאונית זו נגזר גם על כלל היהדות הליטאית: אף בימי פריחתה לא ידעה להסתגל אל היהדות הפולנית ומה גם להתאחד אתה. ההבדלים המהותיים הפנימיים תבעו גם צורות חיצוניות של חיים עצמיים. ארצות אחרות, כאוקראינה, פודוליה, ווהלין, התאחדו לגוף מדיני אחיד — „ועד ארבע ארצות", ואילו יהדות ליטא גילתה מגמה של התבדלות מיהדות פולין. היא יצרה לה ארגון מדיני משלה, בדמות ועד ליטא, שנוסד אמנם לאחר איחוד לובלין, אבל איננו מקיים כל יחסים עם הועד הפולני. התיעצויות משותפות של הועד של הממלכה וזה של הנסיכות הגדולה, התקיימו רק במקרים מיוחדים בעניינים שנגעו לכלל ישראל, כגון פדיון שבויים, השתדלות לביטול גזרות על יהודים, או עלילת־דם על יהודי בכל מקום שהוא. בהתיעצות משותפת מעין זו בין נציגי ליטא ופולין גילו נציגי ליטא,

2. שם.
3. השוה שו"ת מהרש"ל, סימן י"א.
4. תשובות רמ"א, סימן י'.
5. עיין שם.

לאחר חילוקי דעות עם נציגי פולין, כי מנוי וקמור אתם „לא להכנס מעתה בשום משא ומתן עם נציגים פולניים לו גם היתה סכנת גרוש יהודי ליטא מרחפת על פניהם״ [6]. „בדלנותה של יהדות ליטא״ — אומר דובנוב בהקדמתו ל„פנקס המדינה״ [7] „נראית כטבעית לאור ההבדלים האתניים והבדלי התנאים הכלכליים והחברתיים בין יהודי ליטא ופולין״. ולכך יש להוסיף עוד ענין מוסרי המתבלט מתוך תקנות ליטא נגד מהגרים המגיעים מפולין, במיוחד מלמדי תינוקות, מגידים, וקבצנים מקצועיים [8]. המחברים עצמם חוזרים ומדגישים כי מומנטים מוסריים הם שהכריעו כאן את הכף. מכל מקום אין להטיח על יהודי ליטא אשמה של חוסן אהבת אחים או צרות עין של פטריוטיזם מקומי. בימי גזירות ת״ח ותנועת ההגירה הגדולה שבאה בעקבותיהן קיבלו יהודי ליטא בחמימות את פליטי פולין ודאגו לצרכיהם במסירות נפש. בישיבת ועד ליטא ניתן ביטוי להשתתפות בצער האחים במלים נרגשות ולצורך זה הוטל מס כללי על כל יהודי ליטא והותקנה תקנה מיוחדת שעל פיה נתחייב כל איש ואיש לאסוף אל ביתו פליט אחד ולכלכלו [9] עם זאת לא מנע חוש זה של ערבות אחים הדדית את יהודי ליטא מלשמור על עצמיותם הרוחנית ועל צורות הארגון המיוחדות להם. החלטות ועד ליטא לגבי שיטת הבחירות לגוף זה (פנקס המדינה 841/848), ההרחקה הקפדנית של כל השפעה תעמלנית (שם, 56, 59, 650) ואיומי העונשים הכבדים על כל חברי הועד המתרשלים במילוי חובתם (שם, 856) וכן האמצעים שננקטו לשמירת כבודם של העוסקים בצרכי־ציבור, הנימוס הציבורי (134—133) (בתקנה 59 נאמר: ״להעניש את עמי־הארץ שיושבים חבורות חבורות ומתלוצצים בחשובי העדה או מדברים לשון־הרע בקשר עם „האסור במשחק הקארטין/״, השוה פיינשטין ב„האסיף״ תרנ״ד), וכן התקנות בדבר הפשטות והצניעות בלבוש (79—88) שאינן מבחינות בין עני לעשיר (שם 313). מכל אלה מתבלטת תמונה נאמנה על מהות חייהם הרוחניים של יהודי ליטא במאה השבע־עשרה, שקוי דמותם הטיפוסיים נשתמרו עד היום: אופי חזק ומוסר קפדני, חכמת חיים ורציונות חמורה, חוש ציבורי מפותח ורגש אחריות, כושר ארגוני ונטיה למשמעת ברזל. התודעה וההכרה העצמית של היהודי הליטאי כיום מתגלות עוד בתקופת הועד

---

6. השוה פרק ה׳ בהרצאתו של בלבן על הועדים (כנסיות) בחלק ט׳ של „תולדות העם היהודי״ בשפה הרוסית. (הוצאת „מיר״ מוסקבה 1914).
7. מוסף לקובץ „יאברייסקאיה סטארינה״, 1910.
8. השוה „פנקס המדינה״ תקנות 71, 88, 388 וגם וישניצר ב„תולדות העם היהדי״ כנ״ל.
9. ראה תקנה 400 וגם וישניצר כנ״ל.

בעמדה שננקטה כלפי השלטונות בתקנות ביחס למגע־ומשא עם לא־יהודים. זחילות והתפתלות, התרפסות והשפלה עצמית אינם מדרכו של היהודי הליטאי. הוא לא נזקק למגע יומיומי עם „הפריץ" הכל־יכול, וחנופה והכנעה לא היו לחם חוקו[10]. השואת יהדות ליטא ליהדות פולין כיום, תוך שימת לב לדמיון הקיים בקוים כלליים בין התמונה כיום ותאורי האופי שהוזכרו מקודם, מראה את ההבדל הטיפוסי בין שני היסודות האלה במלוא הבהירות: אפייניות למצבה הרוחני של יהדות ליטא הוא יחסה אל הרבנות. כבוד הרב והשפעתו הכללית הגיעו בליטא לשיא שאין כמוהו בכל תולדות ישראל בגולה. הרב ממלא כאן תפקיד של מורה הוראה, מנהיג רוחני ואף שליט[11]. מן הענין הוא להשוות מבחינה זו את ועד ליטא לועד ארבע ארצות: בועד ארבע ארצות הוגבלה השפעת הרבנים הגבלה מרחיקת לכת. משרת „פנרס הועד" לא היתה שמורה לרבנים. בין שמות ה„פרנסים" במאה השבע עשרה והמאה השמונה עשרה אנו מוצאים את שמו של רופא אחד, אבל אף לא שמו של רב אחד[12]. ואילו בליטא נמסרה ראשות הועד עוד בישיבה הראשונה לידי רבה של בריסק; כאן עלו בחלקם של הרבנים כמעט כל המשרות הגבוהות והאחראיות של הועד, ובכללן הבקורת על חלוקת המסים ושומתם[13]. בכתב ההזמנה של הועד אל הקהילות אנו מוצאים דברי הקדמה בולטים אלה: „ראשי המדינה מתכנסים יחד עם עטרות ראשינו, הגאונים, ראשי בתי הדין[14]. כשכר טרחה והוצאות נסיעה קבלו הרבנים תגמול כפול משל „ראשי המדינה"[15]. תקנה אחת קובעת במפורש: „כתב קהלה שלא נחתם בחותמת אב־בית־הדין (דהיינו הרב המקומי) אין לו תוקף"[16]. עמדת מנהיגותם זו של הרבנים לא נבעה, כמובן, מתוך כוח שלטונם העצמי והטלת מרות. היא הוענקה להם על ידי העם מרצונו הטוב, כי ראה את הרבנים כגדולי אנשיו בין מבחינת המידות, ובין מבחינה שכלית[17]. הרבנים הטביעו את

10. תקנה אחת של הועד הפולני קובעת הענקת מתנה יקרת ערך למלך מדי שנה בשנה, שבה אין ליטא משתתפת. (עיין דמביצר ב„אוצר הספרות" שנה 4).
11. השוה ברשדסקי „היהודים הליטאיים" (ברוסית), פטרבורג, 1883.
12. השוה פרק ג', במסתו הנזכרת של פרופ' באלאבאן ב„תולדות העם היהודי
13. תקנות 99—125. והשוה את הפרק הנזכר של וישניצר 3.
14. שם, 2.
15. שם.
16. תקנה 153, והשוה גם תקנה 92ת.
17. בדברי ריבות בין אנשי העדה וה„תקיפים" ה„יצבו הרבנים תמיד לימין הראשונים. בתלונה אחת מצד יהודי וילנה על ה„קהל" משנת 1735, מדובר גם על יחסו העוין כלפי הרב „מגן העם הפשוט". השוה ברשדסקי, עמ' 22, 50.

חותמם, חותם התורה, על כל פעולות הועד, ומילאו את כל החיים היהודיים הציבוריים ברוחם, רוח המידות ודיני התלמוד. התורה יוקל מעליהם עול המסים", (תקנה 233). „לא יתקבל מלמד־דרדקי בקהלה, אלא אם כן יביא אשור בית־הדין (כלומר הרב) שבעירו, המוכיח כי יציאתו לדרך נעשתה בהסכמת אשתו" (260). אולם לא רק על החדרת רוח המוסריות התלמודית שקדו הרבנים, אלא כיוונו את עיקר מאמציהם להפיכת לימוד התלמוד לנחלת העם כולו (תקנה 241 וגם 352 והשוה פיינשטין „האסיף", תרנ"ד), לצורך זה יסדו בכל מקום „חברת ש"ס ל„לומדים" ואגודות „מגורת־המאור" לעמי־הארץ ועובדי דרכים. הכל לומדים, הכל עומדים תחת השפעת הלמדנות. אף עמי־הארץ נכספים לזכות בבן „תלמיד־חכם" או חתן „תלמיד־חכם", ועל ידי כך מתקשר הוא עצמו עם מעמד הלמדנים. כמעט ואין לפגוש יהודי, ואפילו עגלון או סבל, שאין ריח תורה כלשהו נודף הימנו, שאיננו מסוגל לתבל את דבריו בדבר תורה, או לחזור על „דרשה" כלשהי. כך נוצר המגע בין שכבות העם והתורה, ונסללה הדרך לרכישת ידיעות בתלמוד. מאידך ניתנה על־ידי כך האפשרות לרבנים להרגיש את חיי האומה ולהבין הבנה מלאה את המתרחש בנפש העם. ההתעסקות בצרכי הציבור מנעה מהם את הסכנה של שקיעה בתוך עולם הרוחניות הטהורה המרוחקת מהמציאות. הדאגה לבעיות הזמן שמרה על ערנות חוש המציאות שבהם ופקחה את עיניהם לראות את צרכי הזמן. בעקבות לימוד התורה זכה העם להתפתחות שכלית ולבגרות רוחנית ששמרה עליו מהזיות תלושות וממבוכות מסתוריות. מכאן שכלתנותו המובהקת. נהירתו אחר הרבנים אינה נובעת מתוך אמונה עיורת, אלא היא פרי הכרת גדולתם הרוחנית ועליונות מידותיהם.

סביבה יהודית מסוג זה יכולה היתה להוציא מקרבה גדולים בעלי הגיון מחוננים בחוש בקורת כמו המהרש"ל, מחברי הש"ך ו„סדר הדורות", הגאון מוילנה, או גם דמויות מושלמות של „צדיקים" מסוקו של מחבר „יסוד ושרש העבודה", רבי אלכסנדר זיסקינד מהורודנה, אבל לא בעלי קבלה מסוגו של ר' שמשון מאוסטרופוליא, או ר' יואל בעל־שם מזמושץ[18]. האוירה הקרירה והשקופה של ליטא לא התאימה לצמיחת הקבלה. אותו מצב־רוח פולני שעליו מדברים רבנים בעלי־שם במלים כמו „כל בעלי דורו, הכהנים והעם, גדול וקטן נוהים אחרי חכמת־הנסתר שבה הם מסתופפים בצל שדי"[19] — אין לתארו כלל

18. השוה דובנוב, מבוא לתולדות החסידות (העתיד, ד').
19. ר' יעקב טמרלש בהסכמתו לספר „אור חדש", אמסטרדם, 1665. השוה גם „תורת העולה" להרמ"א, סימן 3, 8.

בליטא. אפילו הגדולים, שכבר קנו את שביתתם בהיכלי „חכמת הנגלה" היו מקדישים רק את שעות הלילה ל„חכמת האמת"[20]. את שעות הפנאי המעטות לאחר שכל היום היה העם מקדיש ללימוד „דינים" חשובים בחיי יום יום ואילו בשבתות ובימים־טובים אהב להתענג על יפיה הנצחי של האגדה, או על ספרי מוסר מושכים ומשמחים את הלב. אין הוא גושא את נפשו „להסתופף בצל שדי", כי יודע הוא את מגבלות רוחו וידיעתו הדלה בחכמת הנגלה, ובכלל אין זה לפי צניעותו ומשמעתו הפנימית להתאוות להשיג את הרזים ואת הנעלה ממנו. די לו בידיעת רצון ה' כפי שהוא מתבטא במצוותיו והשמחה שבעשייתן.

אין זה מקרה כי החסידות לא צמחה על אדמת ליטא, אלא על אדמת פודוליה והתפשטותה הצטמצמה לאוקראינה ופולין. בפודוליה הוכנה הקרקע בשבילה[21]. תנאי החיים הכלכליים־חברתיים וגם הרוחניים־מוסריים של הציבור היהודי שם, היו נוחים מאוד להתהוותה וצמיחתה. היא עלתה בקרב ציבור יהודי ששקע מבחינה חמרית ומוסרית בתוך התפלגות והתפצלות. פרעות חמלניצקי ולאחר מכן פרעות ההיידמקים שארעו על אדמת אוקראינה (ליטא ניצלה מהם) גרמו גם לזעזועים קשים בחיי הכלכלה של היהודים וארגוני הקהילות והעדות. גם פיצולה המדיני של פולין השפיע באופן הרסני על חיי הקהילה היהודית, שזה עתה ניסתה להתנער מחורבנה. לסוף ביטלה ממשלת פולין את הועדים והקהילות עצמן הרגישו בלחצה של הממשלה. הירידה הכלכלית־סוציאלית גרמה לשקיעה מוסרית. עם ביטול הארגון העדתי והקהילה אבדו יהודי אוקראינה — ברובם אנשים קטנים, רוכלים, חוכרים ומוזגים — את הבסיס לחייהם המסוריים ואת מקלטתם האחרון לתקותם הנואשת ותוחלתם. לימוד התורה, מבצר העוז של חיי רוח יהודיים, לא פשט מעולם בארץ זו, ובעתות צרה הורגש במיוחד המחסור ביודעי תורה ובמנהיגים רוחניים. מהרבנים, מחזיקי התורה היחידים בארץ זו, ניטלה כל השפעה על חיי העם[22]. תלונותם של הרבנים על חילול שבת והזלזול במצוות מצד יהודי אוקראינה[23], ככל שהושמעו בתקיפות, לא היה להן שומע. בודדים ועזובים לנפשם, הרגישו את עצמם בתוך קהל עדתם.

---

20. אפילו גאונים ליטאים ואשכנזים, בעלי מגמה „קבלית", היו רגילים להתעלם מהקבלה בחיי ההלכה והמעשה. השוה תשובות מהרש"ל צ"ח וחתם סופר או"ח נ"א.
21. השוה דובנוב, שם (העתיד, ד').
22. השוה מסתו של גינזבורג ב„תולדות העם היהודי" שנזכר לעיל.
23. השוה גורלנד „לקורות הגזרות" (אודיסה, תרנ"ד).

אולם אף שמבחינה מעשית היתה מעין ריקנות בדתיותם, הרי היו יהודים אלה חדורי אמונה ואהבה עמוקה לכל דבר שבמסורה ושבקדושה. התרשלות במילוי המצוות המעשיות מחמת לחץ מסיבות הזמן, עוררה רגש של עצבות בלבותיהם ודיכאה את נפשם המזועזעת. נשמטה הקרקע המצוקה של המסורת היהודית מתחת רגליהם הכושלות והחיים נתרוקנו מתכנם והיו חסרי מטרה. מתוך דכדוך נפש נשא היהודי המאמין את עיניו למרום ותר אחרי קרן־אור באופק הקודר. ואופק זה היה מלא ברקי חזיזים מסתוריים, רזי רזים ונפלאות. דומה היה, כאילו עומדים הכל ומצפים בנשימה עצורה לקראת הבאות. וכאן הופיע הוא, גואלם של המדוכדכים, גואל נפשם השסועה והמעונה, הבעש״ט. הוא ירד אל עמק הבכא של חיי העם הפשוטים, וזרה סם מרפא על פצעיהם השותתים דם; כל היוצא משפתיו היה סם חיים לנפשות הנמקות. הוא הופיע כמפיץ אור לפזורים, לנדחים ולתועים. הכל נאספים סביבו ומתקבצים זה אל זה להקביל ,,כסא קדשו״. פניו המאירים של המורה הגדול נתגלו תחילה להמון העם הפשוט, והוא אשר סלל את הדרך לפניו לראשונה[24]. החסידות היתה לתנועה המונית, שנחשוליה הציפו את הכל והגיעו לכל ישוב של יהודים, עד שהגיעו לגבולות ליטא — ונעצרו. התסיסה הנפשית המסתורית שככה באוירה הליטאית הפושרת. הרעיונות החדשים של זרמי המחשבה החסידיים לא הלמו את דרך המחשבה של יהדות ליטא ולא את סגולותיה הארגוניות המבוססות על בחינת המידות והמורשה ההיסטורית. קשה היה לצפות ששכבת ה,,לומדים״ יכנעו מרצון בפני האנשים החדשים הללו, שטרם מצאו הד בעולם התורה, ויגיעו לידי הבנה עם המון העם שלא באמצעות שכבת המנהיגות הרוחנית. הם היו מסורים לרבניהם ולתלמידי החכמים בכל לבבם ושתו בצמא את דבריהם. דרך הצניעות השקטה והמתונה תפארת היא לכל בני ליטא. צרכיהם הדתיים באו על מלוא סיפוקם בבית־המדרש. שם קבלו עליהם את עול המצוות שעל עשייתן שקדו בלב תמים וצנוע. בשעה שיצא הגאון מוילנה למלחמה בחסידות, לא היה בודד במלחמתו. קבוצות הלומדים שבכל אתר ואתר נשמעו לקול פקודתו של המנהיג הגדול. ועוד סכר עצום עמד בליטא בפני משברי החסידות המסתערים: הקהל, שכוח שלטונו עוד היה אתו. מרידות הקוזקים לא נגעו אלא בכמה רצועות שעל הגבול.

---

24. אפייני הדבר כי גם תלמידי הבעל־שם־טוב המובהקים שנתפרסמו אחר־כך מצאו את דרכם אליו בצורה זו. כך הגיע המגיד ממזריץ׳ אליו בלחץ אשתו וקרוביו, וכן ר׳ יעקב יוסף מפולנאה בהשפעת המון העם במקום מגוריו. השוה הורודצקי, ,,העתיד״ 4.

תוצאות המבוכה המדינית של פולין לא פגעה לרעה בשלטון הקהל, כי ליטא נכבשה על־ידי רוסיה. מלחמות שבדיה—מוסקבה גרמו אמנם לזעזוע ביסודותיו האיתנים, אבל לא החריבוהו. אף הועד הליטאי עמד בפני ביטולו הרשמי בשנת 1764 והמשיך להתקיים, אף כי באופן לא־רשמי, ועל־ידי־כך הובטחה אחדותם הארגונית של חיי הקהילה. אחדות זו עמדה עתה בסכנת הסתערותה של תנועה דמוקרטית מסוגה של החסידות. בשעה שהושמעה איפוא קריאתו של הגאון למלחמה בחסידות ביריד הגדול של מלאוה (במחוז גרודנה) שבה נועדו הרבנים ונציגי הקהילות לדיון בשאלות מנליות ביום א׳ דר״ח אלול תקי״ט, באו כל מנהיגי הקהילות בברית להתייצב בפני החסידות בכוחות מאוחדים[25]. עוד בטרם הצליחה לחדור אליה, נהדפה החסידות מתחומי ליטא.

למלחמה בחסידות היו גם תוצאות חיוביות לגבי יהדות ליטא. גדולי ליטא נוכחו עד מהרה לדעת כי לא יוכלו לתנועה רוחנית זו בנשק של כרוזים והחרמות בלבד, אלא יש להתיצב כנגדה בכוח רעיוני ובפיתוח עוצמה מוסרית. ,,התנגדות״ שאין בה כוח חיובי, אינה אלא עקשנות שימיה ספורים. השאיפה להגנה יוצרת ובונה של היהדות המתגדית נתעוררה בכל מקום. מה שנעשה בימים ההם למען הפצת ידיעת התלמוד ופיתוח שיטת הלמוד, תארתי במקום אחר[26]. בתקופה ההיא הוקמה ישיבת וולוז׳ן. השפעות המאבק שבין החסידים והמתנגדים ירדו לנבכי הנפש של חיי המתנגדים. רק בשעה שפסק המאבק החיצוני עם החסידות התחיל המאבק הנפשי הפנימי.

ראוי לציין, כי דוקא שכבת הלמדנים, הכוחות המסתערים של המתנגדים, שהקימו את חומת הברזל נגד סערת רוחה של החסידות — דוקא הם היו הראשונים שנכנעו לסערות המחודשות של כוחות המחשבה והרגש. הנצחון שמר על העם מפני התנועה הרוחנית החדשה, אבל בלב המנצחים בא הרוגז. דרישותיה והתרסותיה של החסידות אילצה אותם לפשפש בכליהם, לבחון מחדש ולהבהיר לעצמם את התוכן הנפשי ואת המטרה המוסרית של יהדותם שבשמה נאבקו. אמנם, לא היה ספק, כי יש להמשיך וללכת בדרך שסללו חכמי התלמוד והפוסקים ולשמור על חיי הדת והצורות העתיקות המסורתיות, אולם החסידים התחילו מרננים אחריהם, כי יהדותם אין בה נשמה ותורתם אין בה רוח חיים ותפילתם

25. השוה דוד כהנא, ,,מלחמת המתנגדים בחסידים״ — השלח, וכן ,,בית־רבי״ פרק 8.

26. ראה מאמרי על הישיבות ברוסיה ב,,ישורון״ שיצא בברלין, כרך 3, עמ׳ 25—59, 107—126.

אינה תפילה[27]. בעומק לבם חייבים היו להודות שיש בטענותיהם של החסידים יותר מגרעין של אמת. המתנגדים ראו את עצמם אשמים בהזנחת התוכן הרעיוני של התורה, בהעדר תשומת־לב מספקת לצד הרוחני־מוסרי שבמצוות המעשיות ואי הכרת חשיבותן של שאלות השקפת עולם „והדת שבנפש".

ר' חיים מוולוז'ין היה ראשון גאוני ליטא שהכיר את המצב הנפשי בזמנו לאשורו. בספרו „נפש החיים" — ספר מוסר — מקבל הוא על עצמו לנסות ולבסס את שיטת מחשבתם והשקפת עולמם המוסרית של המתנגדים. מלבד מאמריו וכתביו, דאג גם להפצת „השקפותיו על עבודת הבורא" בין תלמידיו שזרמו אל הישיבה שיסד, לשתות בצמא את דרשותיו בהלכה. בכל עיר שבליטא היו או בין הלומדים אנשים שנפשם היתה חדורה דתיות נלהבת ושבקרבם בערה הדחיפה הדתית כאש עצורה. אנשים אלה, שעסקו בתורה ושמרו את המצוות תוך תלאות קשות ביותר, לא מצאו עוד סיפוק לדחיפתם הדתית במלואה, והיו יוצאים למסע נדודים ממקום למקום ומבקשים את ה„צדיקים הנסתרים" שיורו להם את הדרך אל השלמות הנפשית. בלב אנשים אלה בערה תשוקה עזה למעשי גבורה מוסריים, למעשים מזככים ומרוממים את הנפש. עצם קיום המצוות ושמירת המנהגים היה להם להרגל טבעי משמח ומענג, אבל רגשותיהם הדתיים הפנימיים חבעו מסירות וקרבנות[28]. פליטי עולם בודדים ונבחרים אלה, שפרשו מהבלי העולם הזה וחיו חיי נפש ורוח בלבד, מצאו עתה את מורה דרכם רבי חיים מוולוז'ין, ראש הישיבה הליטאי הראשון, היה ראש לצמאים לדבר ה' ולמנהיגן של הנפשות הנבוכות. מרכז התורה בוולוז'ין הפך מעתה גם למרכז היראה. לא רק תלמידי חכמים מצוינים יצאו מכאן אלא גם אנשי דת נעלים שמשאת נפשם ואירח חייהם המוסרי מעוררים התפעלות. תלמידי וולוז'ין היו מאחדים בדרך כלל, בימי רבי חיים, כדוגמת רבם, תורה וצדקה.

אפייני מבחינה זו הוא רבה של סלוצק, רבי יוסף פיימר (אביו של ר' ישראל בהמר שנתפרסם בעבודותיו במחקר ההיסטוריה) שבני דורו היו קוראים לו „ר' יוסילי סלוצקר". כמה דברים מפליאים בשטח המוסר מספרים עד היום על רב זה, שהיה אחד מגדולי דורו והצטיין בחריפות יוצאת מגדר הרגיל והיה בעל

27. לשאלתו של גאון ליטאי משום מה משהים החסידים את תפילתם, השיב ר' אלימלך מליז'נסק: יפה תפילה ואפילו שלא בזמנה מעמידה בשעת התפילה מבלי להתפלל. (בלשון יודית: בעסער צו דאונען נישט אין דער צייט, איידער ניטש צו דאונען אין דער צייט).

28. המנהג העתיק של עריכת גלות — והגאון מוילנה עצמו ערך גלות — מקורו אולי במניעים נפשיים כאלה.

הגיון אדיר. לאחר שנתמנה לרבה של סלוצק, עבר בדרכו למקום פעולתו בעיירה הסמוכה, קפוליה. בבית־המדרש שמע לומדים מבני המקום מספרים חידושי תורה בשם מרא דאתרא. חידושים אלה עשוי עליו רושם חזק כל כך, עד שהגיע לכלל הכרה שאסור לו לישב על כס הרבנות בסלוצק, שהרי קפוליה, העיירה הקטנה ממנה, יש לה רב גדול ממנו בתורה. רק לאחר שנסתלק רבה של קפולה, עלה על כסאו[29]. להבהרת אפיה של „דרישת האלהים" בימים ההם יסופר המאורע דלקמן: רבי אליהו גולדברג, נמנה על תלמידיו המובהקים של הגאון מוילנה, לאחר שחזר אל עיר מולדתו, עורר את תשומת לבם של למדני העיר בידיעתו המרובה בתורה. עם זה תמהו עליו שהקדיש מדי יום ביומו זמן ניכר ללימוד המוסר והסתכל הסתכלות ממושכת במפה שהביא אתו מוילנה (היתה זאת אולי מפת ארץ־ישראל ששורטטה בידי הגאון עצמו). אולם אדיקותו הרגיעה את חששותיהם. אלא שעוד עמדו לשמוע עליו דברים מתמיהים. ביום־כיפור, לאחר תפלת מוסף, נעלם רבי אליהו. התחילו מחפשים אחריו ומצאוהו בבית החולים היהודי העירוני כשהוא מבקע עצים ומכין מרק לחולים. הוא הוחזר לבית התפלה והובא בפני הרב מרא דאתרא, והרב אמר: אברך זה מבייש את זקנותו, כי יותר מכולנו יודע הוא כיצד עובדים את הבורא ביום קדוש זה[30]. מעשה זה הוא אחד מהרבה שמספרים על צדיקי הדור ההוא. מהסיפורים הללו ניכרת בברור השפעתה של החסידות. מצב הרוח המרומם שעוררה החסידות בקרב יהודי אוקראינה ופולין מלאי החיים והעליצות, עוררה את הלבבות גם בקרב בני ליטא הקודרים והרציניים. הויכוח הרעיוני עם החסידות הביא לידי זיכוכה והברתה של התורה המתנגדית עצמה. הכיסופים הדתיים של הנשמות התועות מצא סוף סוף אחיזה ממשית. כנגד הדמויות המשכות של קדושי החסידות, קמו עד מהרה מבין יריביה המתנגדים, טיפוסים נעלים של בעלי מוסר. בליטא המתנגדית, צמחה מעין חסידות־מתנגדית, העומדת בשתי רגליה על קרקע „חכמת הנגלה", ההולכת לאור המחשבה התלמודית ואינה מכירה אלא ב„מוסר שבלב", כלומר, חסידות ההולמת במהותה וברוחה את כל המבנה הרוחני של יהדות־ליטא. ר' חיים מוולוז'ין, ראש המתנגדים, הוא ה„רבי" הראשון של חסידות חדשה זו. בנו, רבי יצחק, שנתפרסם בידיעותיו הרבות בחכמות חילוניות, מילא את מקום אביו במדרשי הלכה בישיבה, אבל בשום פנים לא בא במקום אביו בסלילת הדרך למוסר. כי טרוד היה בצרכי

29. ספירנה, זכרונות, (במאסף „יאברייסקאיה סטארינה").
30. ספירנה, זכרונות, (במאסף הרוסי „פרז'יטויה" 3, פטרבורג, 1911).

ציבור, שהוציאו אותו לעתים תכופות אפילו לעיר הבירה. וולוז'ין נשארה מרכז מובהק לתורה, אולם הנשמות הבודדות ביקשו שוב מרכז לכיסופיהם.

אלא שהחיים היהודיים נשתנו בינתיים מיסודם. חלוקתה האחרונה של פולין וסיפוח חלקה הגדול ביותר לרוסיה, הביאו פריחה כלכלית לליטא. התקרבותה של רוסיה לשכנתה שבמערב גררה חדירת יסודות חינוכיים גרמניים לליטא. בשקלוב, מרכז המסחר העיקרי של יהודי ליטא ורוסיה הלבנה, התקבצו סביב אישיותו של רבי יהושע צייטלין, אחד ממקורבי הגאון מוילנה, יודעי־תורה בעלי השכלה כללית, שדמותו של מנדלסון ריחפה לנגד עיניהם. גם בוילנה, עיר מושבו של הגאון, התחברה חבורת „ברליאנים" (כך נקראו אז המשכילים) שפשטה עד מהרה למקומות המרוחקים ביותר שבסביבה, ומטרתה היתה להפיץ השכלה ודעת בקרב העם ולהניח יסוד לספרות כללית בלשון העברית. תנועה זו היתה עברית־אידיאליסטית, ולא היתה עשויה בשום פנים להמרות פי חוגים דתיים ולגרום לזעזוע רוחני. ואף־על־פי־כן הורידה בהכרח את מידת החום של המזג הדתי. עם חדירת השכלתנות היהודית המערבית נעשתה האוירה הליטאית פושרת ויבשה עוד יותר. בעיני המבקשים את הבורא הלך האופק והצטמק יותר ויותר. הלחץ החיצוני שהתחיל להיות מורגש, דחק אותם יותר ויותר לתוך קרבם, לחיים הפנימיים, הכל דחק ל„תשובה". זרם חדות־החיים החדשים שהחילו מפכים מסביב, הגביר את הרגשת הכאב שבבדידות הפנימית. זוהי התמונה הכללית של תנאי החיים בימי התהוותה של תנועת המוסר. זוהי הסביבה הרוחנית שבה נולד יוצרה ומטפחה, רבי ישראל מסלנט. רבי ישראל נועד להיות ליהודי ליטא מה שהיה רבי ישראל בעל־שם־טוב ליהודי אוקראינה ופולין. כל כינון רוחו כאילו נועד מלכתחילה ליוצר תנועה דתית מוסרית חדשה, בו התאחדו כל התכונות הדרושות לתפקיד נעלה זה: הרגשת חיים דתית המתעלה לשיא ההתלהבות, אצילות רוח מופשטת מן הגשמיות, וגם כשרון דיבור ורצון למעשים. ועוד דבר שהיה חשוב יותר: הוא היה גאון הגאונים בדורו. בניגוד לחסידות, שהיתה תנועה עממית והעלתה את יוצריה וגדוליה מנבכי חיי־העם הפשוטים, היתה תנועת המוסר הליטאית שיצאה מחוגי למדנים ותלמידי חכמים, זקוקה למנהיג בעל סמכות עליונה בעולם התורה והלומדות. ואכן קם לה לתנועה החדשה מנהיג כזה. אלא שלא עלה בידי תנועת המוסר להתעלות לאותה דרגת חשיבות בקרב יהודי ליטא שאליה הגיעה החסידות בקרב יהודי פולין. וכך לא עלה בידי רבי ישראל האחרון אלא המעט ממה שעלה בידי רבי ישראל הראשון. ודאי שמקורו של ההבדל היה נעוץ בהבדלי הכוונים, אלא שגם גורם אחר נצטרף לחשבון: תקופה חדשה הגיעה.

ג. רבי ישראל סלנטר מחולל תנועת המוסר

על שחר ימיו של רבי ישראל מסלנט, אין אנו יודעים הרבה. הוא עצמו נמנע מלספר על קורות חייו ואף לא רצה כי תוצב מזכרת כלשהי לאישיותו. גם תלמידיו הגדולים, שזכיתי לעמוד במחיצתם ויצקתי מים על ידיהם, לא רצו לגלות את דעתם על חיי רבם ולא מסרו עליו אלא דברים שהיו בהם משום ערך חינוכי או מוסרי. אולם שעה שישבנו אנחנו, תלמידי סלבודקה, והיטבנו את לבנו אצל ר' יצחק בלזר ור' נפתלי אמסטרדם בימי פורים ושמחת תורה, בימים שבהם שמחת־קודש מצוה היא והטבת לב של חול רשות, עלה בידינו להוציא מפיהם כמה פרטים על חיי רבם הקדוש, שדי היה בהזכרת שמו כדי שיתמלאו אימה ופחד, וזה כל מה ששמענו: עודנו ילד קטן בבית אביו, הרב המפורסם ר' זאב ליפקין זצ"ל ששימש ברבנות בטלז וכתב הערות לש"ס בשם „הגהות בן אריה" (נדפסו בש"ס וילנה), נתפרסם כעילוי בלתי שכיח. בן שתים עשרה נשא אשה וישב בבית חותנו בעיירה הקטנה סלנט, שעל שמה נקרא בכינויו[1]. כאן למד אצל הרב המקומי, הרב ר' צבי הירש ברוידא, שהיתי ידוע כגאון עולם בשם ר' הירש סלנטר. אולם נראה כי לא הירבה ר' ישראל ללמוד אצלו. ר' ישראל לא הזכיר אותו כרבו ומעולם לא הסתמך עליו בדבריו.

אולם היה לו לר' ישראל רב אחר, שאליו התיחס גם בעת זקנתו, כתלמיד המזכיר את רבו; עליו היה אומר כי עדיין לא השיגו (ראה הקדמה לשבועון „התבונה" שיצא בהוצאתו בממל בשנת תרכ"א). היה זה ר' יוסף זונדל; הוא היה חציו חנוני וחציו מלמד שמעולם לא נמנה בין פרנסי הקהלה ומעולם לא היה לו תפקיד בציבור אלא היה יושב בדד שעות אחדות בחנותו ושאר כל שעות היום והלילה — בפינה בבית המדרש והיה לומד בלי הרף. אדם זה, אשר כשלעצמו היה תופעה מוסרית בלתי רגילה (ראה ספרו של ש. רוזנפלד „ר' ישראל סלנטר", עמ' 103) ואשר בחיצוניותו דמה לעגלון פשוט, כבש את לבו של הנער הגאון עד כדי כך, שהיה מחזר אחריו ומהלך בעקבותיו על כל צעד ושעל. ילד חכם זה הכיר בתחושתו כי לפניו אחת הדמויות המסתוריות שהם „כסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (כך אמר עליו ר' ישראל) והוא הרגיש את לבו אסור בכבלים. כל מלה קלילה שיצאה מפי אדם מושלם זה תוך טיול, בשדות שמחוץ לעיר, הציתה בנפשו הטהורה של הנער, שכבר אז עלה בחריפות מוחו על כל בני

1. שם משפחתו היה ליפקין, אלא שהכינוי סלנטר נשתרש בפי העם ודחה את שם משפחתו. וכן נצמד כינוי זה לרבו ר' יוסף זונדל ולר' שמואל, חתנו של ר' יוסף זונדל, רבה של ירושלים במשך ששים שנה.

זמנו, אש לוהטת שלא כבתה כל עוד היה חי על פני האדמה. וכך היה מהלך הדברים:

ר' זונדל היה נוהג, כדרך החסידים שבדורו, להקדיש שעה אחת ביום להתבודדות (פירושו של מושג זה בספרי המוסר הוא: להימנע מעיניי בני אדם ולהתמסר לדברים רוחניים, לבנין חיי הנפש ודו־שיח האדם עם עולמו הפנימי). לשם כך היה מתרחק מביתו ויוצא לשוח בשדות שמחוץ לעיירת והקטנה. תוך כדי טיול היה לומד על פה דברי מוסר שונים מהספרות התלמודית וספרות המוסר, כדי למלא את הלב יראת שמים. את מנהגו זה של ר' זונדל לא ידע איש. רק הנער לבדו גילה את הסוד, והיה יוצא בלאט והולך בעקבותיו ומתבונן ממחבואו במעשיו של ר' זונדל. פעם אחת הרגיש ר' זונדל בקרבת הנער, הפנה אליו את פניו וראה אותו עומד ורועד בכל גופו. אז רמז לו בידו ואמר לו בקול רך: „ישראל, למד מוסר, והיית איש תם וישר באמת". משפט קצר זה שיצא מפי הרב אל הנער יצא רת תנועת המוסר בליטא.

ר' יצחק בלזר ור' נפתלי אמסטרדם מוסרים כאחד, כי מלים אלה חדרו ללבו חידוש.

של ר' ישראל כחץ מקשת (כך אמר ר' יצחק בלזר) והיו לשלהבת לוהטת (ר' נפתלי אמסטרדם)[2]. מרגע זה ואילך כאילו הפך לאיש אחר ברוחניותו. עד אז הקדיש את כל כוחו הרוחני ללימוד ש"ס ופוסקים והצטיין בהם בשנינותו הבלתי רגילה. הוא שלט בש"ס ותוספות בפלפול מפליא עד שהשתאו עליו כל גדולי זמנו. אמרו עליו כי הטיל אור חדש על שיטות הש"ס ומחקר ההלכה[3]. אך משקיבל את הדברים מפי רבו הצנוע גמר בלבו ללכת בדרך אחרת ולהקדיש את כל יגיעו ללימוד אחר שהוא ראשיתו ותכליתה של כל חכמה: לימוד המוסר. כאן נודע לו לר' ישראל כי יראת שמים היא חכמה שצריכה לימוד, מתוך מאמצים בלתי פוסקים, ולא כמו שחשבו אז רבני ליטא ובמידה רבה עדיין הם חושבים, כי יראת השם עולה בחלקו של האדם מאליה כתוצאה מלימוד התורה ומקיום המצוות המעשיות. לגבי ר' ישראל והלומדים שבדורו היה בדרישתו של ר' זונדל משום

בישיבות ובבתי האולפנא האחרים שבדור ההוא לא היו עוסקים בלימוד ספרי מוסר והיו נוהגים לראות את הפלפול כסימן היכר לכשרון. רק עמי־הארץ והמון העם היו מעיינים לעתים קרובות בספרים אלה, כי דף גמרא ותוספות היה

2. עיין „אור ישראל" לר' י. בלזר, עמ' 31, 124.
3. הנ"ל, עמ' 109.

למעלה מכוח הבנתם. אין כאן המקום לעמוד על סיבותיה של עובדה זו ולגלות כיצד הגיעו הדברים לידי כך שחלק חשוב מלימוד התורה, הן בערכו והן בהיקפו, הודח מכתלי בית המדרש. עובדה היא, שענף זה בעולם המחשבה היהודי, לימוד המוסר, שחז"ל הקדישו לו מסכות שלמות, ואף גדולי הראשונים והאחרונים השקיעו בו את מאמציהם, התגדרו בו הדיוטות והפך לדבר שבמצוקה ללומדים. ר' ישראל היה הראשון שפתח את שערי הישיבה בפני לימוד המוסר וכך חזר והכניס את התורה „הגידחת" לכתלי בית המדרש. לא קל היה לפרץ את הגדר. להלן נראה כמה יגיעות יגע וכמה נאלץ היה איש תם וגדול זה להאבק, הוא ותלמידיו ותלמידי תלמידיו אחריו, עד שנתקבלה תורתם שקרנה ירד. אולם ברור היה לו שכשם שאי אפשר לו לאדם בלי עינים לראות ובלי אזנים לשמוע, כך אי אפשר לו ליהודי להגיע לכלל יראת שמים ללא לימוד מוסר (דברי ר' ישראל לפי עדותו של ר' י. בלזר בספרו הנ"ל). הכרה זו באה לו מאת רבו ר' זונדל, „שהעמידו על רגליו" (דברי עצמו), חינכו לעבודת השם ופקח את עיניו לראות את הגלוי והמובן מאליו. בתחילה הבין ר' ישראל את דברי רבו כמשמעם, כלומר שכל איש חייב להקדיש מדי יום ביומו שעה קלה ללימוד ספרי מוסר המלהיבים את לבו של האדם לאהבת הבורא ויראתו. וכן ראה חובה לכל אדם להשתדל לעדן את אפיו ולשקוד לא רק על הוספת דעת התורה אלא גם על שלמות הנפש והרוחניות. לשם השגת מטרה מוסרית זו חשב ללכת בדרך שבחרו רבים מגדולי הדורות הקודמים: להתחייב חובת גלות ולחיות חיי מתבודד, להסתיר מעיני הבריות את חכמתו ואת מעשיו הנאים ולרקום את חייו הפנימיים ללא כל השפעה מהחוץ וללא צל של מגמה בלתי טהורה או נטיה לפשרה. כבר עשה את כל ההכנות הדרושות, למד את כל מסכתות הש"ס והתוספות ושאר המפרשים כדי שיוכל לעסוק בתורה גם בשעה שימצא בחברת אנשים זרים.

כבר שלט במחצית הש"ס והתוספות מלה במלה, כששינה לפתע את דעתו ואת תכניתו המקורית. לא, אמר ר' ישראל, אין האדם רשאי להיות מבודד ולדרוש את טובת עצמו בלבד. מי שחי בבדידות יוכל כמובן להגיע בקלות רבה יותר לשלמות הנפשית האישית, אבל אין הוא יכול לעשות דבר לטובת זולתו. על כל פנים, לא במידה ניכרת. וכך החליט לצאת מהתבודדותו ולהופיע ברבים בהדר גאונו התלמודי. מטרה גדולה הציב לעצמו, מטרה שנראתה לו כמשימת חייו שלמענה נוצר ובא לעולם: להפיץ תורתו בישראל — תורת המוסר[4]. את כשרו־

4. הנ"ל, עמ' 40, בשם רבו.

נותיו ואת חריפותו בתלמוד ראה כמתנת ה', שזכה בהם מהשמים בכדי לרכוש את לב הלומדים ולמצוא נתיב ללב ההמונים. הוא ידע כי יהודי ליטא לא ינהרו אלא אחרי אדם ששם „גאון" הולך לפניו, לפיכך החליט, תוך התאבקות עם עצמו, להשתמש בידיעתו הנעלה בתלמוד כמכשיר לרכישת לבבות ועשה את הפלפול אמצעי תעמולה למען תורת המוסר. בימים ההם עבר בקהילות ישראל ודרש דרשות חוצבות להבות בהלכה; בכל מקום בואו, היה מודיע ברבים מראש את המקום בש"ס ובפוסקים שעליו יבסס את דרשתו. לומדי הש"ס השנונים התכוננו בכל עיר ועיר לסיבוב הרוחני שהכין להם הגאון הצעיר, היו מתעמקים בספרים יקרי מציאות כדי לדלות מהם קושיות חמורות ושאלות חריפות שבעזרתן אמרו ללחצו אל הקיר ולסבכו בסתירות. בשעה שפתח ר' ישראל בדרשתו הוקף ע"י מחנה הלומדים שסיבכו אותו בקושיות והמאבק התחיל. אולם בכל פעם יצא ר' ישראל כמנצח. כבודו עלה ושמעו הלך והתפשט. את הלומדים הכריע בשניגותו, ואילו את פשוטי העם כבש בצניעותו ונדיבות לבו. נדודיו ברחבי ליטא היו בעיניו כמסע כיבוש של תנועת המוסר, שהפצתה היתה לו למטרה.

במסעותיו אלה אירע מעשה שעורר בשעתו תשומת לב מרובה בעולם הלמדנים. בשער בית־המדרש הגדול ביותר שבעיר אחת קבע ר' ישראל מודעה רבה ובה ציין למעלה ממאה מראי מקומות ומימרות מכל חלקי הש"ס והספרות הרבנית. וביקש מיודעי דבר לעיין במקומות המצוייגים ולהתכונן לדרשה שהוא עמד לשאת בשבת הבאה אחר הצהרים. מדי עלותו לדוכן רגיל היה ר' ישראל לבקש את רשימת מראי המקומות שקבע בשער בכדי שישתמש בהם בדרשתו ויצמצם את מחשבתו לנושא שציין במודעה. כשעלה ר' ישראל אותה שבת לדוכן והשמש הגיש לו את רשימת מראי המקומות, העיף ר' ישראל מבט על הרשימה, נזדעזע והחויר כשלג. כעשר דקות עמד ר' ישראל על עמדו ללא זיע ורק מפניו החיורים וגופו הרועד אפשר היה לעמוד על סערת לבבו. לאט לאט חזרה שלותו הפנימית אליו — והוא התחיל בדרשתו בשניגותו הרגילה לתמהון לבב כל המבינים. עם תום דרשתו ניגשו אליו שני צעירים ובקשו את סליחתו על שטמנו לו פח במשובתם, כשהגישו לו במקום רשימתו רשימה אחרת עם מראי־מקומות אחרים שהמציאו בעצמם. סיפור מעשה זה שמעתי מר' נפתלי אמסטרדם באחת מחגיגות פורים בחוג בחורי סלבודקה (ראה לעיל). ורבנו הוסיף: אל תדמו בנפשכם כי ר' ישראל זקוק היה אפילו להכנה קלה לפלפוליו הגדולים והקשים. מסוגל היה לערוך את חידושיו החשובים והמסובכים, תוך כדי הרף עין (ר' נפתלי אמסטרדם העיד, כי פעם אחת גילה ר' ישראל בחוג מצומצם כי בחריפותו,

אין הוא מפגר אחרי אצילי הרוח הקדמונים והוא יכול כל שעה שהוא רוצה לחבר ספריה שלמה של חיבורים כמו „נודע ביהודה" או „אורים ותומים" ובכל זאת לא כתב אלא שורות ספורות. ואף־על־פי־כן היו לו עשר הדקות ההן על הדוכן לשעה של מאבק נפשי קשה ביותר. בתחילה עלה על דעתו להודיע כי שכח את הדרוש שהכין לו ולרדת מן הדוכן ככלי מלא בושה; אלא שלבסוף אמר בלבו: הרי לא עלה לדוכן אלא כדי לכבוש את לב שומעיו ולהורות להם את תורת האמת. אילו היה יורד מבויש לקול צחוקו של ההמון, הרי היה כל עמלו עולה בתוהו. נצחון זה של הקול המוסרי שבפנימיותו והכרעת צניעותו העמוקה לטובת מטרתו נראה לו כאחת ממסותיו הגדולות שהיה צריך לעמוד בהם. כן העידו תלמידיו, שבאמת לא התכחש לכוונתו המקורית ולתכניתו להסתיר מעיני העולם את גדלו ואת זיו פניו. כי גם בשעת התגלותו לא היתה זו אלא צורה אחרת של העלמה. בהופעותיו ברבים היה בבחינת „מגלה טפח ומכסה טפחיים", לא היה מסיר את הלוט מעל פניו אלא במקום שהיה צורך בכך ורק לפי צורך השעה. מדי הופיעו באספות, היה שוקל שיקולים רבים בתוך עצמו וסוקר בעינו החדה את כל הנאספים; מסוגל היה לעמוד על טיבם בטביעת־עין פסיכולוגית עד כדי לדעת את מדת „הסרת־הלוט" הדרושה, שעות ה„התגלות" היו הקשות שבימי חייו, הרבה נצטער, שמא לא שמר על המידה וגילה את נפשו במקום שהיה חייב לכסותה; ושמא התרשל למלא חובתו ולא השתמש בכוח השפעתו די צרכו, אולי הסתיר את אורו ולא נתן לכוחו המועיל לפעול את פעולתו? פעם — כך מספרים תלמידיו — כיבדוהו ראשי חברת המשניות בבית המדרש שבקובנה באמירת ה„דרן" המקובל, והוא נאות להם. הוא הפתיע את הכל באוצרו הרוחני המופלא. אחר הדרשה מצאוהו תלמידיו נרגז ומדוכא; לשאלתם, למה נפלו פניו, השיב: „דומה אני בעיני כליצן על הדוכן; ללא תכלית מתגנדר אני בידיעתי".

בכל מאבקיו הנפשיים הקשים, לא שכח מעולם את חוט מחשבתו ולא זנח את הדרך שהתוה לפניו: לרכוש את הרוחות ולכבוש את הלבבות ולעשות נפשות לתורתו. תוך כדי כך הטרידו אותו דאגות פרנסה. משפחתו גדלה ומזונותיה עליו. על כסא רבנות לא רצה לעלות בשום פנים (אמנם הרשה לתלמידיו לשמש ברבנות ואף הטיל על אחדים מהם את החובה לקבל משרות בערים גדולות ולהשפיע על קהילותיהם ברוח תורת המוסר שלו, אבל אסר זאת על עצמו); לשלוח את ידו במסחר או במלאכה, שהחשיב אותה יותר, לא יכול היה, כי לא רצה להיות קשור למקום אחד, שהרי צריך היה להיות חפשי להפצת תורתו. המשרה המתאימה לו ביותר, שעלתה בקנה אחד עם רוחו ועם תכניתו, היה משרת „מגיד" באחת

הקהילות. משרה כזו לא הקנתה לבעליה לא כבוד ולא עושר, אבל עשויה היתה לשמש בסיס לפעולה חיצונית ניכרת. מיד התאמץ בכוון זה, וכמדומה לי ששמעתי מפי תלמידיו כי היו לו סכויים להתקבל למגיד בעיר גדולה, אלא שהכיר כי אם יהא מגיד בשכר, עשויה השפעתו לרדת בערכה, כשידעו שומעיו שהתוכחה היא לו קרדום לחפור בו. אז החליט להיות מגיח באחת הישיבות במקום שיהא עליו לשקוד על לימודיהם של החניכים ולהשפיע על רוחם. חיפש ולא מצא ישיבה שתרצה לקבלו. לא נמצא ראש ישיבה שהיה מוכן להעמיס משרה צנועה כזו על שכמו של אדם שהוכתר בתואר „גאון" (מפי אחד מתלמידי תלמידיו שמעתי כי גם בימי זקנתו פנה לראש הישיבה המפורסמת בעולם, ישיבת וולוז׳ין, וביקש להתקבל בה כמשגיח, אלא שדחו אותו בנימוק כי לא ראש הישיבה ולא הישיבה עצמה כדאים וראויים לכך). אז פנתה אליו קהילת וילנה בדרישה שיקבל עליו את הנהגת ישיבת ר׳ מיילה; הוצע לו שכר של ארבעה רובלים לשבוע ודירת חינם. הצעה זו שימחה את לבו, כי כאן ניתנה לו ההזדמנות להוציא את רעיונותיו אל הפועל. כראש ישיבה שני פעל בישיבה זו הגאון ר׳ מרדכי מלצר, לאחר מכן רבה של לידא, מפורסם כחריף בלתי רגיל בדורו; כשראה ר׳ ישראל שחברו זה נדחה מפניו ממקומו הנישא, וכי החיבה המיוחדת שחיבבו התלמידים את שיעוריו הוא גרמה צער נפשי לחברו, עזב בחפזון ישיבה זו ויסד ישיבה חדשה בפרברה של וילנה, בזאראצ׳יה. מיד התקבצו סביבו תלמידים רבים מהעיר ומן הסביבה, ובהם חשובים וחריפים ביותר. רבים מהגדולים שבדור הבא היו תלמידי ישיבה זו (נדמה לי כי שמעתי כי גם הגאון ר׳ ירוחם יהודה פרלמן, הידוע בשם „הגדול ממינסק" למד שם. גם רבנים זקנים ממנהיגי הדור באו לראות בית מדרש בלתי רגיל זה ולשמוע את פלפולו המופלא של ר׳ ישראל. ר׳ י. בלוזר מספר בספרו הנזכר עמ׳ 110, כי ר׳ דוד מביכוב, מחבר הגהות הרד״ל על הש״ס, מיהר ובא לשמוע חידושי תורה מפי ר׳ ישראל, שיבח את ר׳ ישראל ואת חכמתו עד כדי כך, שר׳ יצחק בלוזר נמנע מלהעלות דברי שבח אלה על הכתב). עד מהרה נעשה ר׳ ישראל ראשה ומנהיגה של העיר. הרבנים והלומדים הכירו בגדלתו והעם היה נושא אליו את עיניו באימה וביראה. אז ראה ר׳ ישראל כי הגיעה השעה שהשתוקק אליה, שעת העבודה משאת נפשו. בוילנה היו המקום והאנשים מתאימים; כאן רצה להופיע בפעם הראשונה במחשבת המוסר שלו. וילנה היתה מקום לידתה וקליטתה של תנועת המוסר. בסלנט צמח הרעיון בנפשו של ר׳ ישראל ובוילנה התחיל בהפצתו. אולם התגלות זו לא היתה התגלות עצמו (כי הוא עצמו ראה את הציבור כמקום מחבוא מתאים ביותר) אלא התגלותה של תורתו, תורת המוסר.

ד. וילנה

תשע שנים עשר ר' ישראל בוילנה (שנות ת"ר—תר"ט). בפרק זמן זה כינס אסיפות פומביות גדולות בבית הכנסת הגדול ובשאר בתי־הכנסת ובתי־המדרש שבעיר ונשא דרשות מוסר בהתרגשות נלהבת. כוח דבורו העצום בתוספת קולו היפה ומלא העצמה עשוהו לחביב הקהילה. (שמעתי מפי אחד מתלמידי תלמידיו, כי בכניסתו לבית המדרש לא יכול היה ר' ישראל לפלס לו דרך אל הדוכן, מרוב צפיפות, על כן היו רגילים לשאתו על כפים מעל ראשי ההמון כשהוא נמסר מידי אחד לחברו). המון העם, בעלי מלאכה, עגלונים, רוכלים, שהחזיקו לו טובה מקרב לבם על שהואיל לרדת מכסא גאונו הרם אל עמי־הארץ הפשוטים, ולא נשא בפניהם פלפול חריף ושברי עיון פילוסופיים, כדרך שאר הגאונים, אלא דיבר אליהם במלים פשוטות על ענייני נפשם הפשוטה — היו מסורים לו בלב ונפש, הולכים אחריו לכל מקום וטורחים להוציא מפיו באיזה בית־כנסת ישא את דברו בפעם הבא, והיו מתאספים בהמוניהם וממלאים את כל חלל בית המדרש. בעלי־הבתים המכובדים מסוג „הלומדים" היו נאלצים, מחוסר מקום, לעמוד צפופים ולחוצים בין המוני העם הפשוטים. דבר זה לא מצא חן בעיניהם. בימים ההם היו „לומדים" שבעיר מעין מפלגה אריסטוקרטית מסוגרת. הם היו מצויינים בלבושם ובמנהגיהם ולא היו מתערבים בהמון. על כן לא היו המגידים והמטיפים, שהיו בעיקר מדריכי ההמון, חביבים בעיני הלמדנים; הללו ראו נחיתות־כבוד לעצמם להיות בין שומעיהם של אלו והיו מתרחקים לגמרי מן המגידים ודרשותי־הם. מה רבה היתה איפוא השתוממותם, שגאון זה, שראוי היה להיות מורם של הלומדים השנונים ביותר, שם פניו למגידות — נחלת הבלתי־מוכשרים וקבצני־הרוח. אולם לאט לאט נאלצו להסתגל למנהג הדמוקרטי המוזר הלז של מורם ומאחר שלא רצו לותר על דרשותיו, נאלצו להתערב בהמון. ר' ישראל היה איפוא כמעט הראשון שעלה בידו לכנס סביבו „לומדים" ואנשים מן ההמון ולעשותם קהל שומעים אחד. בזה קידם במדה מרובה את ההתקרבות שבין האריסטוקרטיה והשכבות הסוציאליות הנמוכות. התקרבות זו היה בה מן התועלת לא רק להמון אלא גם ללומדים. הם ראו זה את זה בשעת התרוממות הנפש. הם הכירו כי המון זה, „האורגניזם רב־הראשים ושפל־הרוח" אינו גוש חסר־צורה, ה„מקיים ועושה", אלא הוא עלול אף להתעלות למדרגת „שומע ומבין" וכי תמורת התעלות זו שהוא זוכה בה גומל הוא באהבה. ועוד דבר נתגלה להם: שאין הדוכן נמסר בחכירה לרחמיהם של בני ישראל, כדי שיהפך לנאד של דמעות לשמוע צרות הפרט והכלל, או מקום איסוף צדקה בעלמא, אלא שהוא עשוי להיות למרכז שופע

חיים ורוח, כשמשמיעים מעליו דרשות מלאות חכמה בצורה מושלמת; וכי לא ירד קרנה של ה„דרשה" אלא בשל הזנחתם של הגדולים, שהניחו את חכמת הדיבור הפקר למוחות נחותים, ועלולה היא לחזור ולהיות ענין לעיון מדעי ואמנותי, אם תחזור ותופרה על־ידי הוגים ויוצרים. אז נתגלה כי הדרשה מעיקרה נועדה לשמש שופר לגדולי העם וחכמיו, כלי השפעתה הישירה של האישיות על הלב. לגבי הלומדים שבאותו דור היתה התגלות זו מלאת ערך והרת מסקנות; הם חדלו ללגלג עה ה„מגידות" ואותם שנשאו את עיניהם להיות רבנים שננו לעצמם מעתה את חכמת הדרשה בציבור ועסקו בתורת הדרוש.

דרשותיו של ר' ישראל בציבור הפכו למעין בית ספר לתורת הנאום. הן היו למופת. כמעט כל הרבנים שנתפרסמו לאחר מכן כדרשנים יצאו מבית מדרש תוסס זה. הגדול שבהם היה הגאון ר' יעקב־יוסף, מורה־צדק ומגיד־מישרים בוילנה (בסוף חייו נתמנה לרבה של ניו־יורק ונפטר שם), שזכה בשעתו לתואר „ראש הדרשנים" ברוסיה, כמעט כל תלמידיו של ר' ישראל היו דרשנים מצויינים ורבים מהם נטלו על עצמם להפיץ את תורת רבם ואת רוחו. כך היתה עבודתו הרוחנית של ר' ישראל מופנית לשני כוונים: אל העם ואל מוריו לעתיד לבוא. הוא עצמו היה התעלמן החשוב ביותר של תורתו, ויחד עם זה גידל מחנה שלם של אנשים שימשיכו במפעלו. אולם אף־על־פי שמנהיגותו הוכרה על־ידי הכל לא רצה ר' ישראל לקבל משרת כבוד בקהל עדתו; אף לא התערב בעיני הקהילה, לא בענינים כלכליים, ולא בענייני הלכות הדת (פרט לענייני גמילות חסדים). לומדי העיר ורבניה פנו אליו בשאלות איסור והיתר וכיוצא באלה, והוא היה יושב ודן עמהם ועוזר להם בליבון ההלכה, אבל מעולם לא פסק הלכה פסוקה, ואפילו במקרים קלים לא היה מורה הלכה ומחליט לבדו. אפילו שאלות שנתעוררו בביתו הוא, היה אומר להביא בפני הרב הממונה שיפסוק לו. בכלל היה נוהג ביחסיו עם הרבנים כמנהג אדם פשוט. היה מבקר אצלם בימי חג ומועד ומקבל על עצמו את כל הכללים המקובלים של משמעת וחלוקת כבוד לרב, מרא דאתרא. רק פעם אחת יצא ר' ישראל מגדרו זה ועשה מעשה שעורר בשעתו תשומת לב מרובה.

בשנת תר"ט היה הדבר. בוילנה פרצה מגפת חולירע; ר' ישראל סיכן את נפשו ועסק בהצלת נפשות החולים במידה מרובה ביותר. בדרשותיו ביקש את תושבי העיר, לא לפחד אלא להתמסר לטיפול בחולים. הוא היה אומר: אסור לו לאדם לעמוד מנגד, נפחד ורפה־רוח, כי בסופו של דבר במה נחשב הוא, ועם זאת חייב אדם להקפיד על פי התורה על חוקי ההיגיאנה ולשמוע בעצת הרופא.

אין לקונן ולהתמרמר על מיתו של אדם יקר, כי הרי הוא נחלץ מצרתו, מחייו הארציים, אבל אסור להזניח בשום פנים את חובת הצלת הנפשות כל עוד האדם חי[1]. באותו ערב יום־כיפור שלח להדביק מודעות בכל בתי המדרש שבעיר, בהן דרש מהציבור לא לצום, לקרוא פחות פיוטים ולצאת יותר החוצה. אחרי תפילית שחרית ביום־כיפור עלה על הדוכן, ובידו ובידו יין ומזונות טובים, קידש, שתה ואכל לעיני כול. פחד גדול תקף את ציבור המתפללים, שלא האמינו למראה עיניהם. ור' ישראל דרש בתוקף מן הקהל שיעשה כמעשהו. אחרי הצום היתה כל העיר כמרקחה וכמה מן הרבנים הזקנים רגזו, כי עבר על איסור חמור בפרהסיא. משנודע הדבר לר' ישראל ביקש להודיע כי בבית הכנסת הגדול ישא דרוש בדברי הלכה. התאספו כל „הלומדים" לשמוע באיזה צורה יצדיק ר' ישראל את פסק דינו. אולם הוא לא הזכיר את המאורע אף בדיבור אחד, אלא נשא פלפול מעמיק, שעלה בחריפותו ובדיונו הממצה על כל קודמיו. בזה נאלמו דום כל מתנגדיו, (בשם תלמידיו שמעתי: פלפול נפלא זה היה מעין גילוי ישותו באופן יוצא מגדר הרגלי, צורך השעה היה, שיגלה את כשרונותיו הגאוניים). כל אימת שהוזכר המאורע הנזכר לאחר מכן, היה שמח עד אין קץ, שזכה לעשות למען מצוה גדולה זו של קיום נפשות רבות. היה זה מעשה, שהשעה צריכה לו. ידוע ידע ר' ישראל כי לא היה עוד אדם במקום ההוא, אדם שיקבל על עצמו לעשות מעשה כבד משקל זה, ועוד יודע היה ר' ישראל, כי בענין חמור כל כך לא ישמע הציבור בקול אחר מלבדו.

בדרך כלל נוהג היה להחמיר על עצמו, ולהקל על אחרים בדיני הדת. פעם אחת ראה אחד מלתלמידיו שופך כד גדול של מים על ידיו בעת נטילת ידים לפני הסעודה, כדרך המהדרים במצוות. הלך ר' ישראל ולקח כוס קטנה ולא הרטיב אלא את קצות אצבעותיו. כששאלו תלמידו למה הוא מקמץ במים, השיב: את המים מביאה הנערה על שכמה ואין להדר במצוות על חשבון אחרים[2]. ועוד מעשה היה בולינה: פעם הלך ר' ישראל ברחוב ביום־טוב וראה אשה נחפזת ובידה עוף חי. ניגש אליה ר' ישראל ושאל לפשר העוף. השיבה לו, שילדה הקטן חולה, והיא צריכה להכין לו על פי מצות הרופא מרק עוף, והשוחטים אינם בבית. הבין ר' ישראל כי השוחטים האדוקים ביותר נמנעו מלשחוט ביום טוב. אז הרשה לה לשחוט בעצמה... (זאת שמעתי מפי הגאון ר' מאיר פיימר מסלוצק

1. עיין מכתבי הגאון ב„אור ישראל", עמ' 67.
2. בלשונו באידיש: מען טאר נישט זיין קיין מהדר אויף יענימס פלייצעס; רוזנפלד עמ' 37.

בבית רבי הגאון ר' אליהו ברוך קמאי ממיר). אין שיעור לסיפורים שבפי העם על דרך חייו של הגאון. אולם להשלמת התמונה אספר כאן סיפור אפייני ביותר: בביתו של ר' ישראל בוילנה גרה אשה עניה עם ילד קטן. בליל כל־נדרי אצה לבית הכנסת. לאחר שהלכה אמו, נתעורר הילד שישן בעריסתו והתחיל לבכות. ר' ישראל, שכבר עמד לילך לבית הכנסת, ניגש לעריסת הילד, הרגיע אותו והנעים לו בשיר. כשחזרה אמו מצאה את הגאון עומד ליד העריסה בטלית ו„קיטל" (חלוק). בכל העיר לא נמצא איש שיעז להרהר אחר מעשיו. הכול, ו אף הרבנים בכלל, ידעו את רוחו הנכאה, עד כמה נזהר שלא להכריע במקום שאין צורך בכך ועשה את הכל בלב תמים לשם שמים ברוח של קדושה וטהרה. אף־על־פי שגם המשכילים התיחסו אליו בחיבה וכבוד, דבר שלגבי רבנים אחרים היה מספיק להחשידם בעיני החרדים, הרי לא הביא הדבר לגבי ר' ישראל אלא להגברת ההשתוממות על גדולתו, שהרימה אותו מעל לריב המפלגות.

עם זאת הכניסה אותו אהדת המשכילים למצב קשה וגרמה לו לעזוב את העיר שנתחבבה עליו, את וילנה. מלחמת ההשכלה היתה אז בעיצומה ומרכזה היה בוילנה. בה ישבו אברהם דובער מיכאילישקער, המכונה אד"ם הכהן לבנזון, ובנו, מיכה־יוסף, קלמן שולמן, רש"י פין ומשכילים רבים זולתם. המשכילים שבעיר, שהתיחסו אל הרבנים באיבה גמורה, נוטים היו אל ר' ישראל והיו מחזיקים אותו בחזקת קרוב לרוחם. במלחמתם להשכלה היו מסתמכים עליו: ר' ישראל, כך היו אומרים, מסכים אתנו (על יחסו האמיתי של ר' ישראל אל ההשכלה עוד ידובר להלן). בשעה שנוסד הסמינר של המשכילים ונתמנו שם למורים אנשים כאד"ם הכהן ואחרים, הוצע לר' ישראל להיות רקטור הסמינר. ידוע ידעו המש־כילים כי המבנה הרוחני של היהדות בזמנו לא היה גם לפי רוחו של ר' ישראל, הם ידעו את דרשותיו של ר' ישראל על ההכרח במחשבה ברורה בלימוד התורה ובחדירה עמוקה אל התוכן המוסרי הגנוז במצוות המעשיות, על הגרעין המוסרי שבגדות חז"ל, על ההתפתחות הרוחנית והשלמות הנפשית כמטרת הדינים והמצוות. ולפיכך סבורים היו שהוא האיש, שכל המטרות שהם נלחמו להן חביבות עליו וקרובות לרוחו, יפעל אתם אחד למען אחדות „התורה וההשכלה". כך טרחו להוכיח לו כי בשיתוף אתם יעלה בידו לקרב את הגשמת חזונו, שהוא גם חזונם ומשאת נפשם. מובן שר' ישראל דחה זיוג זה שאינו עולה יפה... כשנשאל על ידי אחד ממיסדי הסמינר משום מה אינו רוצה להשתתף בעבודת הסמינר, השיב: רב איננו רופא. הרופאים שבימינו עמלים למען העשירים, ואילו רב חייב לפעול למען העניים. העניים הללו, יש ושאלה קטנה בהלכות הדת, שאלת חיים היא להם.

כדי שיוכל הרב לעשות את המוטל עליו ולמלא את חובתו כלפי העניים לא די לו בבקיאות בש״ס ופוסקים, הוא זקוק גם ליראת שמים, לאמונה, ועליו להיות גם בעל נפש. כמעט ואין להניח, כי החניכים שישתלמו אצלכם בסמינר, יצטיינו במיוחד בכיוון זה. אולם מאחר שידעו המשכילים, כי בראש הסמינר שלהם חייב לעמוד גאון תלמודי הידוע גם כירא־שמים, כדי שיוכל להעניק לחניכיו סמכות לרבנות, לחצו עליו בלי הרף. בעצתם, הציעה לו את המשרה גם הממשלה הרוסית. בסופו של דבר, ניער מהם ר׳ ישראל את חצנו ונמלט לקובנה. בכך נסתיימה התקופה הוילנאית של תנועת המוסר ומתחילה התקופה הקובנאית.

תקופת וילנה היא תקופת גידולה הרענן ופריחתה. כבר בוילנה היתה כמעט תנועה המונית. שם אסף ר׳ ישראל את כל הלומדים סביבו וכבש את הלבבות. לא קם שם מתנגד בפניו. איש לא ראה בו מתקן דת ולא מצא ברעיונותיו משום תורה חדשה ביהדות. גם מנהגיו וגם דרשותיו לא הניחו מקום לחשדות כלשהם. מדברי השלחן־ערוך לא מש כמלוא נימה והיה מתמסר בנפש חפצה לכל חומרו־תיהם של הפוסקים ואף האחרונים; ואם נפלטו לעתים מלים מפיו שלא עלו אולי בקנה אחד עם השקפה מקובלת מסוימת, או תפיסה דתית שגורה, הרי נתפרשו אלה כחידושיו של אדם ירא־שמים שהוא גם גאון חריף. פעולתו המוסרית בוילנה היתה גלויה לציבור כולו. היא נתמצתה בדרשות פומביות ובהוצאת כתבי מוסר של מחברים מהדורות הקודמים[3]. אף ״בית המוסר״ שיסד בוילנה בחצרו של ר׳ זלמן בן אוריה לא יכול היה לעורר חשד כלשהו, שהרי הכניסה לתוכו היתה חפשית לכל, וכל אחד יכול היה לראות בעיניו את הנעשה בתוכו: שם היו מתאספים אנשים שהיו לומדים ״מסלת ישרים״ או ״חובות הלבבות״. ר׳ ישראל היה איש־חיבתם של כל השכבות וכל המפלגות ויחד עם עממיותו נתפרסמו רעיונות המוסר שלו ללא התנגדות לעומק כוונותיו, ואפילו בין הלומדים הבחינו אך מעטים בחידוש שברעיונותיו, אלם הם הושפעו שלא בידיעתם ממהלך מחשבתו, והכרת ההכרח שבלימוד המוסר וקיומו עשתה את דרכה בקרבם ונתקבלה להלכה ולמעשה. בכיוון זה השיג ר׳ ישראל את מטרתו בעיקרה. הרעיון הממלא בדרך כלל את לבם של המחדשים, ליסד כת חדשה בישראל, היה ממנו והלאה. הוא היה רואה את עצמו כמוכיח בשער שמחובתו להזכיר לעם את החובות שבלב, אבל נזהר מלעשות דבר שהיה קשור ביסוד כת או חדשנות.

---

3. ספר ״חשבון הנפש״ לר׳ מנדל מסאטאנוב וספר ״גורן נבון״ לר׳ שלמה גבירול נדפסו על ידו בשנת 1844.

ואילו בקובנה לבשה תנועת המוסר צורה של תורה חדשה בישראל. בעלי המוסר התאחדו לחבורה מסוגרת ונראו כנבדלים מכלל העם. אבדה להם אהדת הכלל. ראו אותם כאנשי כת. מספר אנשיהם הלך ופחת. אולם תמורת זאת התחזקו והתארגנו והפכו לבעלי רצון חזק ובעלי השפעה. הם פנו למשימות החשובות שבחיים וקיבלו על עצמם תמיד תפקידי מנהיגות בחברה ובקהילה. אולם ברגע שיצאו מתוך החוג הצר של השתלמות הפרט ודרכו על סף התחום הנרחב של פעילות חברתית, נתקלו מצד אחד בהתנגדות גמרצת מצד מגיני היסודות הקיימים והמוצקים של החברה היהודית הנושנה, ומאידך באו במגע עם היסודות החדשים שבנוער ששאפו להתחדשות. ההתנגדות להם הלכה, וגדלה ככל שגדלה השפעתם בציבור. כל צעד קדימה דרש קרבנות. הדרך היתה זרועה מכשולים. אולם בכל אלה לא היה כדי להחליש את כוחם. להפך, עצמתם הרוחנית גדלה ושיטת חינוכם נתעשרה בעיקרון חדש: כח הרצון והעצמה הנפשית. בוילנה היתה תקופת כמיהתו הרוחנית ופריחתו של המוסר. שם הגיע לשיאו כתנועה המונית. ואילו קובנה היתה העריסה שבה התחשל מבחינה חברתית. כאן קם המרכז היציב והאיתן. מכאן נרקמה הרשת שנמתחה לכל הכיוונים, ונבדלה התנועה לגוונים שונים. נתפלגה ויצרה תאי־חיים חדשים. וכאן הסתבכה במאבק נלהב לימין ולשמאל, עם רבנים ועם משכילים.

ה. קובנה

מה שאירע לר׳ ישראל עם משכילי וילנה והממשלה הרוסית לא היה מקרה בעלמא, אלא מאורע רב חשיבות שעורר את סערת רוחו והביא למפנה בהלך מחשבותיו. נסיון ההערמה שבו אמרו משכילי וילנה להביא אותו לידי שיתוף פעולה אתם, והחלץ שעמדה הממשלה הרוסית להפעיל עליו, כדי לעשותו כלי שרת לכוונותיה, לבשו בעיניו משמעות סמלית; לא אותו בלבד עמדו להכריע אלא את היהדות כולה, את יהדות התורה והנאמנות למסורת, את היהדות החלשה והתמימה אמרו להכניע באמצעות כוח, הערמה ושוחד... מתרבותה הגדולה רבת הכוח מתעלמים את כוחם והשפעתם של מוריה, חניכיו ומחזיקיה... הם רוקמים מזימות בלבבם לפרוץ פרצות בחומת היהדות העתיקה ורוצים לקנות לשם כך את לבם של שומרי החומות העומדים על משמרתם זה אלפי שנים, שישתתפו אתם במעשה ההריסה. בהפצרה שהפצירו המשכילים העברים בר׳ ישראל שיקבל לידיו את הנהלת הסמינר לרבנים מטעם הממשלה הרוסית, לא יכול היה לראות אלא לגלוק גס על היהדות העתיקה ובוז מוסתר לחוסר אונם ורפיון רוחם של

נציגיה הרשמיים ונושאי דגלה. עיני ר׳ ישראל נפקחו עתה לראות במלוא הבהירות את כל הסכנה שבהשכלה. היא לבשה מעתה דמות חדשה והשפיעה על החיים בכוחות אחרים וחדשים לגמרי; מובן, ששאלת ההשכלה כשלעצמה, במובנה הטהור, לא היתה בבחינת חידוש במחנה היהדות. כבר בדור שלפני ר׳ ישראל הביאה תנועת ההשכלה לידי תסיסה בלבבות, פה ושם אף הביאה לידי התגשויות בין חסידי ישראל סבא לבין חלוצי ההשכלה. אבל לא זה בלבד שא היתה כאן תנועה עממית אלא משאת נפש של יחידים שהיו מבודדים ומפוזרים בערים היהודיות והישובים וכל אחד נלחם לפי הבנתו למען „האור״ ו„החופש״, אלא שהשאיפה בעיקרה היתה אז אידיאליסטית, מאבק למען השגת דעת וידיעות, (שלא היה בידי בית־המדרש של הימים ההם לספקן ואף לא רצה לספקן), שאיפה לטהר את המושגים המקובלים, שאיפה להתחדשות רוחנית, או, כפי שהתבטאו בעלי הסגנון של הימים ההם, שאיפה אל „ההשכלה בת־השמים״. „השכלה״ זו שנקטה בארצות המערב מיד כיוון רציונלי (בהשפעתם של האנציקלופדיסטים הצרפתים) וגילתה כבר מתחילתה איבה למסורת ולדפוסי־החיים המסורתיים, נשאה בליטא אופי רומנטי, ומצאה את ביטויה בספרות העברית הרומנטית של הימים ההם (אברהם מאפו בראשיתו, מרדכי־אהרן גינצבורג, קלמן שולמן, אד״ם הכהן ובנו מיכה־יוסף לבנזון). רוחם ולבם של מורי דרכה היו מלאים חיבה לתורה, לקדושתה וליפיה, זיקה בלתי מוגבלת לשפת הנביאים ותוכן רצוף געגועים אל עברה של האומה („אהבת־ציון״ לאברהם מאפו). ההשכלה היתה אז עברית בין בצורתה ובין במגמתה. אף שלא היתה השכלה זו עברית מראשית צמיחתה ואף שלא ינקו שרשי התהוותה של תנועה זו מקרקע האומה אלא נבעו מהשפעות נכריות, הרי שאבו בכל זאת הרבה ממעין אצילות הרוח היהודית כשפניהם כלפי פנים, לפיכך אין אנו מוצאים בליטא התנגדות נמרצת לתנועה ומכל מקום לא היתה התמרמרות עזה כמו בגרמניה ובגליציה. ואף שצררו החרדים והלומדים את המשכילים גם בליטא, וביחוד בערים הקטנות, הרי מעולם לא לבשו הרדיפות צורה מכרעת כמו בארצות אחרות. ובוילנה, ב„ירושלים דליטא״, נפוצה ההשכלה ללא התנגדות מצד „בעלי הבתים״ ואפילו לא מצד הלומדים הצעירים; לא בכוח סללה את דרכה. כמעט ולא היתה מלחמת השכלה בוילנה בכלל. שם חיו בשלום הלומדים והמשכילים, תלמידי־חכמים ובלשנים, פיטני הדת והמשוררים החילוניים. והעם חלק כבוד לרבנים וגאונים וגם למלומדים וסופרים. גם אלה היו בעיניו מעין סוג חדש של תלמידי־חכמים.

אולם בשנת 1840, בשנת הרפורמות והאמנציפציה ברוסיה, נשתנה המצב

מיסודו. זרם ההשכלה הציף את היהדות בליטא. ההשכלה הפכה לתנועה עממית, והתנועה עצמה לבשה אופי חדש; אמנם לא שינתה את צורתה אבל שמה לה מטרות חדשות, שוב לא היתה זו השכלה „בת השמים" אלא השכלה „מטעם המדינה" (רשמית), שלצדה עמדו זכויות, שחרור, רוחה ומשרות ממשלתיות. מכאן ואילך לא היתה יהודית אלא רוסית, ומגמתה — התבוללות מובהקת. שליחיה של התנועה שוב לא היו סופרים ופיטנים עברים, שהם עצמם נתחנכו על התורה והיו מיוצאי בית־המדרש ומעורים בחיי העם, אלא „הנאורים", „המלומדים והמדפלמים", הדוקטורים ועורכי־הדין, המהנדסים והרוקחים, רופאי־שנים ורופאים וטריניריים, מורים רוסים־יהודיים בבתי הספר הממלכתיים, ואף בחורים צעירים, יוצאי בתי ספר רוסיים שטעמו מההשכלה הרוסית ועיניהם נפקחו כביכול, ע"י ה„צינובניקים"[1] הרוסיים. מחנה זה של שליחים גדולים וקטנים נתמכו ע"י ממשלת פטרבורג במתן הקלות ליוצאי בתי־אולפנא אלה מהשרות הצבא, רשיונות שהיה בפנים המדינה וכמה טובות הנאה גדולות וקטנות. היהודים העשירים מהערים הגדולות כמעט נסחפו בזרם ההשכלה הרוסית המתבוללת. נסחפו בזרם גם בעלי ההשכלה העברית, כלומר הסופרים והמשוררים העברים שבתחילת פעולתם שרו שירי תהילה לתורת ישראל ולחוקיה, והיו דוחים בבוז כל מי שהעז לחשוד בטוהר מחשבותיהם ומערכי לבבם אפילו במשהו, האנשים שנתכוונו לקרב תורה ומדע, אמונה ודעת, וכל הנמנים על חבורתם של המשכילים העברים עברו אל המחנה הרוסי. הם נתפסו להתעיה ושוב לא ידעו להבחין בין ההשכלה העברית משאת נפשם, לבין ההשכלה שרצה להעניק לעמם השלטון הזר ביחד עם עושי דברו. מכת העורון והמבוכה הנפשית היתה למשכילים העברים לנחלת הכלל; כמעט כולם נטשו את הדגל. רק אנשי בית־המדרש ונושאי דגל־התורה שמרו אמונים. רק הרבנים ובעלי־בתים, ששתו מים התלמוד, „הבטלנים החשוכים" הללו, שמרו על בהירות ראייתם, רק בחוגיהם עמדו מיד על גודל האסון המאיים על קיומה של היהדות מצד קאריאריזם שחצני זה שנתכנה בשם „השכלה". וההמון הפשוט בחושו הבריא, שומרה הנאמן של נחלת האבות, עמד לימינם של הרבנים והלומדים, משום שהיטיב להכיר את גדולתם המוסרית, את טהרתם ונאמנותם לקניגים הלאומיים. בזריזות גילו המשכילים את אוזן העם לדעת מה הן המתנות היפות שהם מגישים לו וקראו להן בשמות מצלצלים: חיים, חופש ואור. והרבנים — רק אנחות כבדות ואיומות פרצו מתוך גרונם: אחים, יהדותנו בסכנה.

1. פקידי־ממשלה.

התלקחה המלחמה בהשכלה בשתי צורותיה: העברית והרוסית. המשכילים העברים ירדו מגדולתם. כלפיהם היתה המרירות גדולה שבעתים על שהתנכרו בפעולותיהם לרוח האומה המקודש ונשאו לשוא בכונות מטעות את מלת־הקסם „השכלה". האיבה שנתקלו בה המשכילים העברים, שהוכיחו את קוצר ראותם בזיווגם הבלתי מוצלח עם בעלי ההשקפה הרוסית, מצד הרבנים והעם הביאה אותם במבוכה גמורה. במקום לראות באיבה זו ביטוי „להזדעזעות הקדושה" של נאמני האומה, שהיו מוכנים לותר על האושר המובטח להם חלף הקנינים הלאומיים (ואכן, ההתפתחות ההיסטורית הצדיקה את חושם הבריא של המזועזעים) הטביעו על עדת נאמני התורה חותם „מחוסר תרבות", „מורדי־אור" והפיצו עליהם דברי לעז באמרם: כל נוגה ואור שנוא עליהם, פתח במחלוקת זו נגד היהדות הנאמנה המשורר אברהם מאפו מקובנה (בסוף תקופת פעולתו, בסיפור „עיט צבוע") ובדור שלאחריו (יהודה־ גורדון, ומשה־ליב לילאנבלום בראשית תקופתו, בספרו „חטאת נעורים", כלומר, לפני שחזר בו ונעשה חובב־ציון). המשכילים לא הסתפקו במלחמה ספרותית גרידא. הם הבחינו כי הממשלה הרוסית עינה יפה בהם, ועל כן הוציאו לעז בפניה על הרבנים, שהם בעצם מתנגדי ההשכלה. הרבנים, כעמוד התווך של ההלכה בישראל, רצו לדבריהם, להחזיק את עם המאמינים בבערות ובחשכות, ועל כן הכרח הוא לגדל דור של רבנים הדשים שידעו להדריך את העם בדרך ההשכלה הרוסית. דיבורים כאלה מצאו אוזן קשבת בממשלה הרוסית. אז נוסדו סמינריונים לרבנים, תחילה בז׳יטומיר ואחר כך בוילנה. המשכילים העברים היו למורים במקצועות היהדות (צווייפל וח. ז. סלונימסקי, מיסר „הצפירה", בז׳יטומיר, אד״ם הכהן ואחרים — בוילנה). למקצועות חילוניים נתמנו מורים רוסיים. וכדי לפאר את תכנית הבגידה והפרת האמונים בחרו בר׳ ישראל סלנטר, נושא הדגל הגדול בקם ליהדות ההיסטורית בדור האחרון, כדי שיסלול לה להשכלה את הדרך אל העם המאמין וכדי שיאציל עליהם מהוד סמכותו וישפיע עליהם משפעת נוגה אורו, ממקור האדיקות הלוהטת והקדושה הפנימית. ור׳ ישראל שנחן לא רק באידיאלים נעלים בנפשו המשתוקקת ונישאת אל על אלא גם בעין בהירה של חוזה עתידות, דחה את הצעתם הלגלגנית של המשכילים בנימוס כלפי חוץ ובחמה עצורה כלפי פנים. הם הופתעו לראות כי לא העלו כלום בערמתם ולא יכלו ללכוד את האביר הלז ברשתם, ועשו עצמם תוהים: הא כיצד, האומנם רוצה אתה למנוע את תורתך מפי הגוהים אחריה, ומיד ניתן הרמז לממשלה הרוסית. לא ראה ר׳ ישראל לעצמו מוצא אחר אלא המפלט מוילנה ומשכיליה לקובנה. אולם לא היתה כאן מנוסת חרב תוך הפקרת

שדה המערכה, אלא הערכות למלחמה רוחנית בהשכלה של מזייפים קלי דעת. בקובנה היה בדעתו לאסוף נאמניו ולחזק את כושר הגנתם לקראת מלחמת מצוה למען היהדות האחת והאמיתית, המושלמת והמקורית — היהדות ההיסטורית.

ו. פעולתו החינוכית של ר׳ ישראל

ההתנגשות עם משכילי וילנה שפעלו בעצתו ובהוראתו של ליליאנטל הידוע, הספיקה לפקוח את עיניו של ר׳ ישראל על המציאות העגומה של החינוך העברי בכלל ועל העזובה ששררה בשטח של חינוך רבנים ומורים וגדולה היתה מרירותו על חוסר העצה ואזלת היד של הרבנים הזקנים שלא ידעו ואף לא יכלו לעמוד בקרב נגד המהפכה המתחוללת בעולמה הרוחני של יהדות ליטא.

בוילנה הצטמצמה פעילותו של ר׳ ישראל להפצת המוסר בדרשות נלהבות בבתי־כנסיות ובתי מדרשות שבעיר, בין חוגי בעלי־הבתים. בקובנה התגבר בלבו הרצון להתחיל בשיטת חינוך משלו ולקחת את חינוך הרבנים בידיו הוא.

בקובנה יסד ר׳ ישראל את הישיבה הראשונה בחבל ז׳אמוט של מדינת ליטא, בבית המדרש שיסד הנדיב החרדי ר׳ צבי נאביאז׳ר ז״ל ונקרא על שמו (נאביאז׳ר קלויז). ראשית דרכו היתה למשוך למחיצתו אנשים צעירים בעלי כשרון ושאר־רוח, פנויים ונשואים, ולהחדיר בנפשם דבקות נלהבת לתורה ולאמונה, לחשלם בעוז מוסרי וברצון איתן לעמוד ולהגן על עקרוני התורה והאמונה, ללא ויתור וללא פשרה כלפי השפעות ונטיות זרות הבאות מן החוץ.

כאבן שואבת משך אליו בית־מדרש זה את טובי הלומדים, וביניהם היו כמה אברכים עילויים מפורסמים, כמו ר׳ אליעזר גורדון מטאלז, ר׳ ירוחם לייב פרלמן, שנתפרסם אח״כ בשם ,,הגדול ממינסק״, ר׳ יעקב־יוסף חריף, מגיד־דמתא בוילנה ואח״כ רב־הכולל בניו־יורק, ר׳ יצחק בלאזער (ר׳ ,,איצעלע פטרבורגר״), ר׳ נפתלי אמסטרדם, ר׳ שמחה זיסל זיו מקלם (שלשת תלמידיו המובהקים, ראה להלן) ועוד רבים שנתפרסמו אחר־כך כגדולי הדור.

לאחר שנים מועטות מינה ר׳ ישראל את ר׳ אליעזר גורדון במקומו. בתחילה הצטרף ר׳ ישראל לר׳ אליעזר גורדון בקריאת השיעורים, כדי להקנות להם פרסום וחשיבות מיוחדת ואחר־כך הסתלק לגמרי מקריאת שיעורים בהלכה, מכאן ואילך מתחילה פרשת ,,הסתרת פנים״ של חיי ר׳ ישראל בתור גאון המבהיל את הלומדים בחריפותו המופלאה והצטמצמותו בטיפול החינוכי, בהדרכתם ובהכשרתם של תלמידיו הרבים לקראת תעודתם בעתיד.

השנים בקובנה היו שנות הביסוס הרעיוני של שיטת המוסר וכאן בגרה ההכרה שהמוסר צריך לתפוס מקום בראש בשיטת החינוך העברי.

בקובנה נתוסף לתנועת המוסר, ששרשה נעוץ בשאיפה להשתלמות נפשית ולשיפור המידות, גורם מניע חדש: הדאגה לקיום היהדות אשר תנועת ההשכלה העמידתה בסכנה, אותה תנועה שקסמה הרומנטי כבר פג והתנדף וקבלה פנים זועפות של התנכלות בנפשה של היהדות המסורתית. הסיסמה היתה: מלחמה נגד המשכילים בכלי זינם הם: ליצור תנועת־השכלה, שהיא כולה עברית ולהעמיד רבנים ומורים שיפיצו השכלה עברית טהורה זו בעם.

מלחמה זו לא היתה מכוונת כלפי חוץ, נגד האויב המסוכן המאיים לעשות שמות בקרב בחורי ישראל, אלא צריכה להיות מכוונת כלפי פנים, לפתח רוח־גאוה ועוצמה נפשית בקרב הנוער התורני ולחסנו נגד יסודות תרבותיים וזרים לרוח התורה. אמרה שגורה היתה בפיו: אם יהיו לנו תלמידי־חכמים אמיצי רוח, שישאו דגל התורה ביד רמה ובקומה זקופה, אין לנו לירוא מפני הכפירה השחצנית. נגד הכפירה הזקופה יש להעמיד יהדות הולכת קוממיות.

ההסתייגות מן ההשכלה החילונית בלבד — כך טען ר' ישראל — אינה מספיקה. זרם רוחני חדש טבעו בכך שהוא חודר דרך סדקים וחרכים. המלחמה נגדו באמצעות חרמים ואיסורים לא תצליח לחסום את הדרך בפניו כי בכלל אין לכלא את הרוח באמצעי כפיה גרידא.

דכוי הרוח כשהוא לעצמו שכרו יוצא בהפסדו. מכרית הוא את הצמיחה הרוחנית ומביא לידי כמישה והתנוונות. המגן היחיד נגד סכנתה של תנועה רוחנית המתפרצת מן החוץ הוא ליצור תנועה רוחנית נגדית ולפתוח שער לזרם מחשבתי חי ורענן הזורם ממעמקי הנשמה היהודית.

ובכן לא מלחמה נגד ההשכלה הנכרית אלא מלחמה בעד ההשכלה העברית, המקורית. השכלה זו פירושה: השתלמות מוסרית, אצילות נפשית וחיי רוממות. השכלה שרשית ועמוקה זו אין לה לירא מפני ההשכלה הנכרית, שכל עיקרה אינו אלא גיהוץ חיצוני והכשרה טכנית בלבד, אשר אין לה שרשים בנשמה היהודית ואין בכוחה לתת סיפוק לכיסופם של הלב היהודי.

ואף זו דרש ר' ישראל: המכשיר המוצלח ביותר להשפעה חברתית וציבורית הוא התנהגותו המוסרית של המורה או המדריך. השפה המובנה ביותר להמוני העם היא שפת „המעשים", מעשיו של איש־המעלה. אדם גדול משפיע בכוח אישיותו. בדרשות ונאומים יפים יכולים לשעשע אבל לא לכבוש את הלבבות, ורק אמונה חזקה ועמוקה זורמת מלב ללב. אם היא מתלבשת במעשים כבירים היא

מחוללת נפלאות. חכמי יון (סוקרטס וכיו"ב) סברו שדי להפיץ בעם ידיעות על הטוב והרע, על היפה והמגונה, לפתח באדם את הכרת הטוב והנכון כדי שיתגשמו בחייהם, אך מן ההיסטוריה אנו יודעים שפילוסופי יון כמעט שלא השפיעו כלום על חיי העם, שנשאר שקוע בהבלי אמונותיו ובשחיתות מידותיו, מדוע? משום שהפילוסופים היו רק בעלי מחשבה ולא בעלי אמונה. הם עצמם לא הגשימו בחייהם האישיים את התורות שלימדו לאחרים. החכם־המורה כוחו יפה להקנות לשומעיו כמות מסוימה של ידיעות, אבל אין עולה בידו לחנכם. ה„ידיעות" אינן נעשות חלק אורגני של התלמידים. הדרך מן המוח אל הלב רחוקה מאד. פיתוח המוח אינו גורם לפיתוח הלבו אף לא להעשרת נפשו ולטיפוח אפיו. התלמיד נעשה על־ידי רכישת ידיעות אדם מחוכם ומפותח, אבל צביונו הרוחני נשאר עומד כמו שנקבע בטבע תולדתו. הידיעות הנרכשות מונחות ומקופלות במוחו ואינן באות לידי צמיחה, ואינן מביאות לידי פעילות. רק האישיות המתוקנה יש לה כוח כובש. ההשראה הבאה מנפש לנפש היא המחנכת.

ר' ישראל לא התנגד לקניית ידיעות מדע ולימוד שפות זרות. בשהותו זמן ארוך בגרמניה, התרועע עם ר' עזריאל הילדסהיימר ואף הילל אותו בפני תלמידיו כאדם־המעלה־והשלמות. הוא חלם גם על הנהגת שיטת „תורה ודרך־ארץ" לפי הנוסח של חרדי אשכנז, אף השתדל בתרגום התלמוד לאשכנזית, ושאף שיהיגו לימוד התלמוד באוניברסיטאות כאחד המקצועות המדעיים בפקולטה למדעי־הרוח. את אחד מתלמידיו עודד ללמוד חכמת־הרפואה באוניברסיטה ובטח בו כי יצליח לקדש שם שמים בהראותו על־ידי הנהגתו החסודה כי אפשר לאדם להיות רופא מומחה וירא שמים כאחד.

אלא שר' ישראל נכשל בתלמידו זה. הלז הצליח להימנות גנרל בחיל הרפואה הרוסי ויצא אחר־כך לתרבות רעה. כל ימיו הצטער ר' ישראל על מקרה זה שגרם לו להימנע מכל נסיון חדש בשיטת לימוד תורה עם דרך־ארץ, אבל לא עיכב בידי תלמידו ר' שמחה זיסל זיו ליסד „תלמוד־תורה" בעיר גרובין אשר בלטלנד המאחד תורה עם דרך ארץ, לימוד תורה ומוסר עם תכנית מצומצמה של לשונות זרות וידיעות כלליות.

למרות אהדתו הפנימית לנסיון נועז זה של ר' שמחה זיסל סירב להענות להפצרת תלמידו החביב לבוא ולראות את המוסד החדש בגרובין. לא רצה ר' ישראל להסמיך ידו על נסיון שהצלחתו מסופקת.

על אף אהדתו, כאמור לעיל, ללימודי חול ולהשכלה חילונית התנגד בכל כוחו להכנסת לימודים אלו לישיבות. הישיבה — כך היה אומר — איננה בית

ספר ללימודי התורה בלבד, היא צריכה להיות בית גידול ושדה־מטע לרוח היהדות ואויר הישיבה צריך להיות טהור מכל סיג ותערובת של חול. לא מי שגמר את לימודיו בישיבה מוכשר להיות רב ומורה אלא מי שבגר ברוחו עד היותו מוכשר לקחת עמו את הישיבה לכל מקום בואו. מאותו טעם עצמו התנגד לבתי־מדרש לרבנים שנוסדו על־ידי הממשלה ברוסיה. אין הרבנים מעמד מיוחד שמטפחים אותו בבתי ספר מיוחדים לכך, הרבנים הם נציגי התורה והם צריכים לסמל בהויתם האישית את המצפון הטהור של מוסר היהדות.

השכלה שכלית, השכלה מוסרית ונפשית מעניקה לנו התורה בשפע רב. אולם הידיעות החיצוניות עשויות לשמש קרדום לחפור בו מקור פרנסה או לשם מילוי צרכים מעשיים בשירות ציבור וחברה. אבל חלילה לעשות את ההשכלה החילונית עטרה להתגדל בה. זוהי עטרה שאינה הולמת את הנושאים על ראשם את כתר התורה. ואילו הרבנים החדשים שגמרו בתי־ספר לרבנים מטעם הממשלה מתעטרים בעטרה שאינה שלהם ואת כתר התורה שבשמה הם מטיפים ובכוחה התרוממו לגובהה של בימת הקודש הם הופכים למצנפת פולחן המשמשת רק לצרכי טכסים דתיים.

נראה הדבר שיחסו זה של ר׳ ישראל להשכלה חילונית לא כאל „בת השמים״, אלא כאל כושר מעשי ויכולת טכנית בלבד גרם לכך, שהמשכילים אשר בתחילה התיחסו אליו בחיבה ובהערצת כבוד הפכו לו מתנגדים מרים. ואם כי בחייו לא העזו המשכילים לזלזל בכבודו ולהתקיף את שיטתו החינוכית, הרי לאחר מותו, כאשר המנהיגות של בעלי המוסר עברה לידי תלמידיו, נלחמו בשיטה זו. יש ידים לסברה, כמו שרמזנו בפרקים הקודמים, שהרבה מן המשכילים נתעו בשוא להאמין שר׳ ישראל הוא אחד משלהם, או לפחות קרוב להם ברוח. הם ראו אותו לוחם נגד הקפאון הדתי של המוני ישראל, כשהם מצטמצמים ומתכווצים בשמירת הדינים של חובות האיברים בלבד ומעלימים עין או מזניחים מתוך דלות רוחנית את היסוד העיקרי שביהדות, חכמת חובות הלבבות (כפי מבטאו של רבנו בחיי בהקדמתו לספרו חובות הלבבות) והוא קורא בקול לתחיה רוחנית, להכשרת הלב, לטיהור מוסרי ולשיפור המידות. הם שמעו את הרעיונות החדשים שיצאו מפי ר׳ ישראל בדרשותיו וחשבו כי לפניהם מהפכן דתי, מחפש נתיבות חדשים שלא שערון קדמונים, לוחם דתי הרוצה בשינוי־ערכים ובסידור חדש של החיים היהודיים. איש כזה — כך האמינו — לא יתנגד להכנסת ההשכלה האירופית לאהלי שם.

ברם המשכילים טעו טעות גמורה, הם פשוט לא ירדו לסוף דעתו, כי לא על הדקדוק היתר במצוות מעשיות התמרמר ר׳ ישראל אלא על הדלדול הנפשי

שגרם לכך, שקיום המצוות נעשה רק מתוך הרגל ושיגרה ומתוך צמידה לאורח חיים מקובל, ולא מתוך דחף פנימי הבוקע מתהום הנפש ונעשה לכוח דימני השולט בכל ישותו של האדם מישראל, בכל איבריו וגידיו.

ר' ישראל ראה את היהודי הפשוט, שלכאורה הוא דבק במסורת אבות ואדוק בה במנהגי חייו. אבל בה בשעה הכיר שאחיזה זו אינה נדלית ממעמקי התודעה היהודית, שקיום המצוות אינו אלא קיומו של עצמו, של עצם חייו. אדיקות זו מחוסרת חיים ונטולת כוח, ובעצם היא מרוקנת בתוכן מוסרי ושגב נפשי.

ר' ישראל סיפר לתלמידיו שפעם אחת נכנס לבית־הכנסת ביום הכיפורים וראה יהודי אחד שעמד מאחורי הבימה והתפלל במחזורו בבכיות ויללות באמירת „על חטא". הוא התרשם מאד מתפילתו המרעידה של יהודי חרך זה והתקרב אליו כדי לקרא עמו יחד במחזורו הנרטב מדמעות, אבל המתפלל דחף אותו הצידה וכמעט שפגע בו בדחיפתו זו. ור' ישראל מוסיף: שנינו בכינו בשעת התפילה, הוא בכה על חטאים שלא חטא מימיו, אלא ראה אותם רשומים ומנויים במחזורו, ואני בכיתי על יהודי חרד שמזניח עיקר מוסרי גדול ביום הקדוש, על שיראתו של אדם יהודי לא הועילה לשנות את טבעו הגס ולשפר את הרגשתו האנושית. אמת כי קיום המצוות כשהוא לעצמו משמש מכשיר חינוכי להעלאתו הרוחנית של האדם, אבל רק אם הדבר בא מתוך דבקות ואהבת השם ולא מתוך ציות כפוי או מתוך הרגל רשלני.

המשכילים שרצו לרתום את ר' ישראל לקרונם לא הבחינו כלל בין המטרות החינוכיות השונות, זו של החינוך המוסרי וזו שלהם. הם טעו לחשוב כי יש צד שוה בין ההשתלמות שאליה שאף ר' ישראל כמטרת חינוכו המוסרי ובין ההשתלמות מוכרחת להיות מושתתת על אהבת האדם לאלהים, כי באהבה זו כרוכה גם האהבה לאדם ואהבה לכל הטוב והנעלה. להישג זה מגיע האדם על־ידי כוסף־לוהט להנאה רוחנית עילאית ומתוך ויתסוור על הנאה גשמית וחמרית, ואילו ההשכלה, להיפך. שואפת ליצור תנאים, המאפשרים חיי תענוג והנאה גסה וחמרית. ההשתלמות של המוסר נקנית מתוך מאבק תמידי בין המצפון הדתי־מוסרי ובין היצר התאותני והעיור, ואילו ההשתלמות ההשכלתית אינה יודעת מלחמה זו מה היא ואינה גורסת אותה כלל. בשבילה דיו לאדם כשהוא נשמע לחוקים ולנימוסים המקובלים בחברה תרבותית, וההשתלמות עצמה נקנית ברכישת ידיעות הפותחות שער לגן־עדן התחתון של החברה האירופית.

ר' ישראל דרש מכל אחד מתלמידיו קבלת עול תורה ומצוות בכל חומרתו, ציות גמור ומוחלט לחוקי השולחן־ערוך, מבלי לוותר מהם אף זיו כל שהוא, ואף

שאף ודרש לעשות את החוקים והמצוות גורם חינוכי עצום לשם עיצוב דמותו ומהותו של לקיימם.

כל אלה הם יסודות עיקריים בשיטתו המוסרית של ר׳ ישראל סלנטר, יסודות שההשכלה רצתה לעקור מן השורש. כה נפל המסוה ונתגלתה התהום שבין ר׳ ישראל לבין נציגי ההשכלה, תהום זה אי אפשר היה עוד לגשר בפרזות ריקות ופתוס נבוב על ההשכלה בת־השמים.

החידוש שבתנועת המוסר מיסודה של הג״ר ישראל הסלנטאי

שני רבי ישראל

שתי התנועות הרוחניות, החסידות והמוסר, מושרשות במהלך המחשבה הדתית הישראלית מחולליהן של שתי תנועות אלו, רבי ישראל בעל שם טוב ורבי ישראל סלנטר, על כל ניגודי תכונותיהם הרוחניות ושרשי נפשם, לא באו לחדש דבר שלא היה לפניהם, אלא לכונן שוב את מחוגי השעון העתיק במחשבת ישראל המקורית לזמנם. החסידות והמוסר כאחד שימשו תריס בפני רוחות חדשות שהתחילו לנשוב בתחום מושבי היהודים במזרחה של אירופה. התנועה הראשונה היתה מכוונת נגד ספיחי משיחי השקר והתנוונותם של ההמונים הרחבים בדרום־מזרח פולין. התנועה השניה, שבאה בתקופה מאוחרת, בראשית המאה הקודמת, שימשה מבצר התגוננות ליהודות החרדית נגד תנועת ההשכלה בערי ישראל ברוסיה מימי לילינסאל ואילך. לשתי התנועות רוחניות האלה קמו כשעתן מערערים ומתנגדים מבין מנהיגי הדור שחששו להן מפני קיצוניות על חשבון היהדות המסורתית. נגד החסידות התייצב במלוא קומתו הגר״א ובית מדרשו שבווילנה ונגד תנועת המוסר התקוממו כמה רבנים מובהקים מסביבות ליטה וזאמוט. בימי רבי ישראל סלנטר ועוד יותר — בימי תלמידיו ממשיכי שיטתו, אולם התנגדויות אלו שככו במשך הזמן ושתי תנועות אלה השתרשו והתבססו במקומות האחיזה שלהן.

החסידות, לפי צורתה הבעשטנית, היתה אחוזת באסכולת הקבלה, שהגיעה לידי גילוייה המלא אצל רבי משה קודובירו והא״י זל״צ, אלא שמצאה לנכון להתאים כמה עיקרונים יסודיים משה לדעת ההמונים הרחבים.

רבי ישראל ממזיבוז מייסד החסידות, הדגיש והטעים מסביב לנקודות המרכזיות בתורה זו כמה ראשי פרקים נוספים. שלכאורה הם מחודשים אבל לאמיתו של דבר חבויים וצפונים הם בנושאי העניינים ומעורים בגזעי שרשיו של אילן זה.

כך, למשל, לשם השגת הדביקות גם לפשוטי אדם הכניס הבעש"ט מידת הדבקות להשי"ת על־ידי שמחה ואהבה. ולמען תישאר מידה זו בטהרתה משמש יסוד עיקרי בחידושו של הבעש"ט — תפקידו של הצדיק — האדמו"ר. הצדיק האדמו"ר, המקובל על חוגי מעריציו ומושפעיו, הוא המניע הרוחני והמדריך הקיבוצי של חסידיו אנשי־שלומו. האדמו"ר מאגר ומקשר את היחיד עד לאותה הדרגה, שכל פרט שבחייו מזרהה עם חיי הכלל. השאיפה להשתלמות נמשכת יותר ויותר לשרשה העליון, אוכלים־שותים, רוקדים ומשוחחים בצוותה עד שמתפשטות כל העקמומיות שבלב.

דרך למעטים

תנועת המוסר מיסודו של רבי ישראל מסאלנט. אמנם צורתה שונה מן הקצה אל הקצה מן התנועה הבעשטנית שקדמה לה בשני יובלות שנים, אבל אף היא מושתת בשדה המחשבה הישראלית הקדומה. יונקת היא בעיקרה מהמעיינות הנגלים בספרות התלמודית על חלקי ההלכה והאגדה שבה עם כל המדרשים הקדומים למיניהם לרבות גם ספריהם של חכמי ישראל מתקופת ימי הביניים. רבי ישראל מסאלנט אף הקנה לתנועה זו כלי קליטה וספיגה מתאימים למסגרתה.

שיטת המוסר, לפי מגמתה, צביונה ומהותה, אינה מיועדת לחוגים הרחבים, כמו החסידות. שואפת היא בעיקרה לביצור רוחם של המנהיגים הדתיים והמדרי־כים לדת ולתורה, שיתעלו מעלה מעלה באיכותם הרוחנית. אמנם חזון רוחם הוא להקיף את כל חוגי העם, שכולם יהיו נאמנים בכוח ובפועל לשיטה זו המשלימה את דמותה הרוחנית של הנשמה היהודית. ברם, מייסדי שיטה זו הבינו בעצמם, שעיקר תפקידם הוא לחשל ולחסן את דמותו הרוחנית של המנהיג התורני, של הרב ובן הישיבה ועל ידי זה יושפעו בעקיפין משיטת המוסר גם בעלי בתם בנוניים ואנשי ההמון במידה מה, לפי כוח מושגם והבנם. שיטת כשלעצמה מיוסדת על שני דברים: על לימוד המוסר ועל חכמת המוסר. לימוד המוסר מכשיר את נפשו של לומדו למטרת „דע את עצמך, והכר את בוראך". ולפיכך זקוק האדם להתבוננות כזו, שתטפח בקרבו את האמונה התמידית הרצופה

והצרופה בבורא העולם ותשפר מידותיו בין אדם לחברו. התבוננות זו, יש בה כובד ראש מחשבתי החודר עד למעמקי הנפש — הסתכלות פנימית הנוקבת ויורדת לעומק חושיו של האדם.

אמנם, גם לפני רבי ישראל מסאלנט, היו כמה פעילים רוחניים, שאותם המניעים הרוחניים והסגולות הנפשיות, לפי כוונה של שיטת המוסר, היו נר לרגלם, אלא שרבי ישראל נתכוון ליצור לנו אסכולה פידאוגוגית מושלמת לפי שיטת מתוכננת מוחלטת, בצירוף סממנים ארגוניים לצורך השעה שישמשו כלי עזר בחינוכם של גדולי דעה ומחשבת.

שני דברים חידש רבי ישראל בשיטה המוסר: אל"ף, מיון ספרי מוסר מתאימים, שיש בהם מן המועיל ביותר להקניית יסודות ומושגים בשיטה זו, כי לא מכל ספרי המוסר המרובים אפשר להפיק את התועלת הרצוייה, והיעילות העינוית והמעשית בדרכי המוסר — לפי שיטתו הוא.

בי"ת — וזה העיקר — עשיית קבע ללימוד ספרי המוסר, ולא מתוך קריאה שטחית אלא מתוך התרכזות עיונית בלימוד, בצירוף ניגון לבבי עגום, המעורר את נפשו של הלומד ומביאן לידי התרגשות פנימית צנועה.

חכמת המוסר

חכמת המוסר מיועדת לכוון את רוח התקופה של בני דורשו לרוחא התקופה התלמודית ולגשר בין דורות הראשונים לדורות האחרונים. מטרתה ומגמתה ותכלית חפצה — לגלות לפנינו לא רק את המאור שבתלמוד מבחינה הלכתית או בעניני אמונות ודעות, אלא אף את דבריהם ואמרותיהם למעשי יום־יום, שימשו לנו בכל אותם הרעינות, אימרות, הפתגמים, דברי המוסר ודרך־ארץ מהווים דברי עקרונות לכל רגע ורגע בחיי האדם בישראל. יתר על כן, לא רק יסודות התורה שבעל פה, ההלכה למשה מסיני, המידות שהתורה נדרשת בהן, מכריעות ברוחניותו של עם ישראל, אלא אף דברי מפרשי התורה שבעל־פה. דברי האגדה — יסודתם בהררי קודש וממקום קדוש יהלכון. כל אותם הקווים והשרטוטים המציינים את קלסתר פניהם ודמות אופיים של חכמי התורה. בתורת אישים פרטיים יש בהם משום „נושאים" של גופי תורה ובנייני אב בתורה ישראל כולה.

רבי ישראל מסאלנט ותלמידיו, הממשיכים בקודש בשיטתו ותנועתו, הראו בדברים חותכים שכמה מדברי חז"ל, בחלק האגדה שבתלמוד, בספרות המדרשית, אינם סתם דרוש או דברי חקר מופשטים אלא „תורה ממש הצריכה לימוד.

רבי ישראל מסאלאנט מורה לנו ב„אגרת המוסר" שלו: „העיקר לימוד כל תורה עבירה ועבירה לבדה. לגאוות — תורה הגאוות, למשא ומתן באמונה — חלקי העניינים שבין אדם לחברו בעסקי העולם וכדומה. וכן לכל עבורה את תורתה"... והלימוד הזה צריך להיות נלמד ב„עוז ועיון היטב, דיני העבירה בעצמה, ההלכה עם כל סעיפיה".

שלשה ספרים

שני ספרים שימשו דוגמה לרבי ישראל מסאלאנט במובן זה, להכניסם במיוחד במסגרת שיטת המוסר שלו, הלא הם: „שערי תשובה" לר' יונה מגירודני ו„מסילת ישרים" לר' משה חיים לוצאטו.

הספר „שערי תשובה", בכל ספרי הראשונים מצטיין בבחירתו ובפשטותו בתכלית הקיצור בחינת „מועט המחזיק את המרובה", אבל מקיף הוא כל הבעיות שבגוף ונשמה, הטבע והשכל, הרגש והרצון, כל אלה התכונות הן בבחינת יריבים זה לזה ונלחמים תמיד בגוף אדם, ורבנו יונה נותן בידי האדם את המכשירים הנחוצים לו במאבקו עם מידות ותכונות אלה. הוא מנתח כל פרט ופרט ממידות האדם קושרם ומאגדם יחד לדיני תורה בשפה מובנת ומלמדנו איך להשתמש במידות אלו. כל המאמרים שהוא מביא מפוזרים בכל הספרות התלמודית, לרבות כאלה שהם אצלנו בבחינת מדרש הנעלם.

הספר „מסילת ישרים" של החכם רמח"ל בנוי על יסוד אימרתו הידועה של רבי פנחס בן יאיר „תורה מביאה ליד זריזות, נקיות, פרישות, טהרה חסידות, ענווה, יראת חטא וקדושה". על יסוד זה בונה המחבר בניין אדריכלי נהדר בהכשרת נפשו של האדם ודבקותו באלקיו. באותה הדרך הולכים רבי ישראל מסאלאנט ותלמידיו בפיתוח חכמת המוסר. ותמצית חכמה זו נקנית לאדם על ידי הכשרת הנפש מתוך דעה רחבה, רעיון מפותח ויגיעה רבה.

כדי לפתח מושגים וערכים בשדה חכמת המוסר חיו אישי המוסר, המנהלים הרוחניים של ישיבות המוסר הליטאיות משמיעים „שיחות" מוסריות פעמיים אחדות בשבוע, בייחוד בלילי שבתות ובמוצאי שבתות, הבנויות על חלק האגדה שבתלמוד ומדרשי חז"ל ופניני המחשבה שבספרי גדולי המוסר המחקרי ולפעמים אף בספרי חוקרי ימי הביניים ובדוגמאות מהווי החיים בכלל.

והשיחות המוסריות האלה אינן בבחינת עצה טובה בלבד, אלא הלכות גדולות, כמו הדינים שבספרי הפוסקים שבחלק ההלכה בתלמוד. שיחות אלה

מקנות לשומעיהן לא רק ידיעות סתם בחכמת המוסר, אלא נועדו לפתח את הכשרות והמחשבתי של השומע, להקנות לו סגולות מיוחדות, עד שיגיע לאותו תגובה, שיוכלו להבין דבר מתוך דבר ולהוציא את המאור שבדברי הקדמונים בבחינת הלכה למעשה.

אבי חכמת המוסר

תנועת המוסר מיסודו של רבי ישראל מסאלאנט מושתת בשגה המחשבה הישראלית הקדומה יונקת היא בעיקרה ממעיינות הנגלה בספרות התלמודית על חלקי ההלכה והאגדה שבה וכן כל המדרשים לרבות גם ספריהם של חכמי ישראל מתקופת ימי הביניים רבי ישראל מסאלאנט אף הקנה לתנועה זו כלי קליטה וספיגה מתאימים למסגרתה.

שיטת המוסר, לפי מגמתה ומהותה כפי שנתגבשה על ידי תלמידיו ותלמיד תלמידיו של ר' ישראל מסאלאנט, שואפת בעיקרה לביצור רוחם של המנהיגים הדתיים והמדריכים לדת ולתורה, שיתעלו מעלה־מעלה באיכותם הרוחנית. אמנם חזון רוחה הוא להקיף את כל חוגי העם אבל מייסדי שיטה זו הבינו בעצמם, שעיקר תפקידם הוא לחשל ולחסן את דמותו הרוחנית של המנהיג התורני של הרב ובן הישיבה ובזה יושפעו בעקיפין משיטת המוסר גם בעלי בתים בינוניים ואנשי ההמון לפי כוח מושגם והבנתם. שיטה המוסר כשלעצמה מיוסדת על שני דברים: על לימוד המוסר ועל חכמת המוסר. לימוד המוסר מכשיר את נפשו של לומדו למטרת „דע את עצמך, והכר את בוראך". ולפיכך זקוק האדם להתבוננות כזו, שתטפח בקרבו את האמונה הרצופה והצרופה בבורא העולם ותשפר מידותיו בין אדם לחברו. התבוננות זו, יש בה כובד ראש מחשבתי ההודר למעמקי הנפש.

אמם, גם לפני רבי ישראל מסאלאנט, היו כמה פעילים רוחניים, שאותם המניעים הרוחניים והסגולות הנפשיות, לפי כוונה של שיטת המוסר, היו נר לרגלם, אלא שרבי ישראל נתכוון ליצור לנו אסכולה פידאגוגית מושלמת לפי שיטה מתוכננת, בצירוף סממנים ארגוניים לצורך השעה שישמשו כלי עזר בחינוכם של גדולי דעה ומחשבה.

שני דברים חידש רבי ישראל בשיטת המוסר: אל"ף ריכוז ספרי מוסר מתאימים, שיש בהם מן המועיל ביותר להקניית יסודות ומושדים בשיטה זו,

בית — וזה העיקר — עשיית קבע ללימוד ספרי המוסר, ולא מתוך קריאה שטתית אלא מתוך התרכזות עיונית בלימוד, בצירוף ניגון לבבי עדום, המעורר את נפשו של הלומד ומביאו לידי התרגשות פנימית צנועה.

גשר בין ראשונים לאחרונים

חכמת המוסר מיועדת לכוון את רוח התקופה של בני דורשו לרוחא התקופה התלמודית ולגשר גשר בין דורות הראשונים לדורות האחרונים. תכלית חפצה — לגלות לפנינו לא רק את המאור שבתלמוד בהלכה או בענייני אמונות ודעות, אלא אף את דבריהם ואמרותיהם למעשי יום יום, שישמשו עקרונות לכל שעה ושעה, לכל רגע ורגע בחיי האדם מישראל. יתר על כן, לא רק יסודות התורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני המידות שהתורה נדרשת בהן, מכריעות ברוחניותו של עם ישראל, אלא אף דברי מפרשי התורה שבעל פה. דברי האגדה — יסודתם בהררי קודש וממקום קדוש יהלכון. כל אותם הקווים והשרטוטים המציינים קלסתר פניהם ודמות אופיים של חכמי התורה. בתורת אישים פרטיים, יש בהם משום „נושאים" של גופי תורה ובנייני אב בתורת ישראל כולה.

רבי ישראל מסאלאנט מורה לנו ב„אגרת המוסר" שלו: „העיקר לימוד כל תורה עבירה ועבירה לבדה. לגאווה — תורה הגאווה, למשא ומתן באמונה חלקי העניגים שבין אדם לחברו בעסקי העולם וכדומה. וכן לכל עבודה את תורתה"... והלימוד הזה צריך להיות נלמד ב„עוז ועיון עמוק היטב, דיני העבירה בעצמה, ההלכה עם כל סעיפיה".

שני ספרים שימשו דוגמה לרבי ישראל מסאלאנט להכניסם במיוחד במסגרת שיטת המוסר שלו, הלא הם: שערי תשובה" לר' יונה מגירונדי ו„מסילת ישרים" לר' משה חיים לוצאטו.

הספר „שערי תשובה", ככל ספרי הראשונים, מצטיין בבחירותו ובפשטותו, בתכלית הקיצור, בחינת „מועט המחזיק את המרובה", אבל מקיף הוא כל הבעיות, כגון גוף ונשמה, הטבע והשכל, הרגש והרצון על התכונות האלה הן בבחינת יריבים זה לזה ונלחמים תמיד בגוף האדם, ורבנו יונה נותן בידי האדם את המכשירים הנחוצים לו במאבקו עם מידות ותכונות אלה. הוא מנתח כל פרט ופרט ממידות אלו, קורם ומאגדם יחד לדיני תורה בשפה מובנת ומלמדנו איך להשתמש במידות אלו. כל המאמרים שהוא מביא מפוזרים בכל הספרות התלמודית, לרבות כאלה שהם אצלנו בבחינת מדרש הנעלם.

הספר „מסילת ישרים" של החכם רמח"ל בנוי על יסוד אימרתו הידועה של רבי פנחס בן יאיר „תורה מביאה לידי זריזות, נקיות, פרישות, טהרה, חסידות, ענייה, וכו' וכו'. על יסוד זה בונה המחבר בניין אדריכלי נהדר בכשרת נפשו של האדם ודבקותו באלקיו. באותה דרך הולכים רבי ישראל מסאלאנט ותלמידיו

בפיתוח חכמת המוסר. ותמצית חכמה זו נקנית לאדם על־ידי הכשרת הנפש מתוך דעה רחבה ועומק העיון.

כדי לפתח מושגים וערכים בשדה חכמת המוסר, היו אישי המוסר המנהלים הרוחניים של ישיבות המוסר ליטאיות, משמיעים „שיחות" מוסריות פעמים אחדות בשבוע, ביחוד בלילי שבתות ובמוצאי שבתות, השעות היו בנויות על חלק האגדה שבתלמוד ומדרשי חז"ל ופניני המחשבה שבספרי גדולי המוסר במחקרי ולפעמים אף בספרי חוקרי ימי הביניים ובדוגמאות מהווי החיים בכלל.

השיחות המוסריות האלה אינן בבחינת עצה טובה בלבד, אלא הלכות גדולות, כמו הדינים שבספרי הפוסקים בהלכה שיחות אלה מקנות לשומעיהן לא רק ידיעות סתם בחכמת המוסר, אלא נועדו לפתח את הכשרתו המחשבתית של השומע, להקנות לו סגולות מיוחדות, עד שיגיע לאותה רמה שיוכלו להבין דבר ולהוציא את המאור שבדברי הקדמונים בבחינת הלכה למעשה.

לדעת את העולם

אחד מיסודות חכמת המוסר תורה ותבונה שלו בצורה זו „כמה שנוגע לעצמו יהיה דומה לעליונים, יפרוש מכל מחמדי תבל". מצד אחד מייעץ הוא לנו „להרחיב את הדיבור בחכמת העולם במילי דעלמא הנצרכת לחכמת המוסר", כי „מבלעדיה העבודה לא תדע שחרה", הכוונה כאן, שלעולם אינו האדם צריך להיות מופרש לעצמו, הוא צריך להיות, במידה מסויימת, מעורב בדעת עם הבריות ולדעת את העולם. כי בדרך זו בלבד יוכל לרכוש לו ידיעות במושגי גאווה וכעס, כבוד ובזיון, מידות חיוביות ושליליות בחיי הכל והפרט.

גדול אחד שאל את רבי ישראל, מהי הדרך הנכונה בעבודת המוסר? השיב לו רבי ישראל שישתמש במידה — „לדעת את העולם" אלא יהה זהיר שגם מעלת הפרישות לא תיבטל. אמנם קשה לקיים בפועל מידה כזו, שהיא בבחינת שני הפכים בנושא אחד, ואף על פי כן צריך כל אחד ואחד להתאמץ להשוות בין ההרישות וידיעת העולם שמעלה אחת לא תבטל חברתה („אור ישראל" ודבר תלמידו הרב ר' יצחק בלאזר).

סוף פסוק בעניין זה כדי שידע האדם את העולם — עד לגבול ידוע בשבילו צריך הוא להיות בקי בכרת כוח נפשו, שכן אם תחסר לו ידיעת האני הפרטי, שלו הרי אי אפשר יהיה לו להבין כמה חלקי תורה שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. ולהכיר ולדעת את האני הפרטי שלו, אף דבר זה טעון לימוד, התבוננות והסתכלות.

המורה הגדול

(ליום פטירתו של הגאון רבי שמשון רפאל הירש ז"ל ביום כ"ז בשבט)

פרצופו הרוחני של הרב ר' שמשון רפאל הירש ז"ל אעפ"י ששמו ידוע בתוכנו למדי, עדיין מעורפל הוא, לכל הפחות אינו בהיר כל צרכו. מדברים עליו כעל מכוננה של „העדה הנפרדת" בפרנקפורט על נהר מיין ומסמנים אותו כאביה של „שיטת הפירוד" בישראל, בעל תורת הקנאות הדתית הקיצונית, שאינה חשה בדופק החי של העממיות העברית ובקשיחות לבה היא מעלימה עין מן התופעה הגדולה שאנו קוראים לה כיום „תחיה לאומית".

אבל צריך לומר שזוהי הוצאת לעז פשוטה, שאינה בושה לזלזל בכבודו של אדם גדול שעמד בראש תנועה דתית רבת פעלים ורבת השפעה בחיי האומה כולה בדור תהפוכות של ערעור יסודות והתגברות דעות חפשיות אשר לא ידעון אבותינו, דור של מבוכה ותסיסה, טעיה והטעיה, דור של „חפוש דרכים חדשות" לכם גדול וזקן אשר הלך בדרכו ההיסטורית אלפי שנים ועמד בכל הנסיונות הקשים שנתנסה בהם, ואך בה הנסיון החדש — פתיחת שערי הגיטו הסגור ומסוגר ונתינת אפשרות כניסה לעולם של שוויון וחופש — מעדו רגליו כאילו נכנס בו רוח עועים ושכרון החושים.

והנה בא האחד, רב גדול, בקיא בתורת היהדות ומעמיק לראות במכמני והגוי נשמתה, אדם הבעל השכלה מקיפה, מלומד גדול והוגה דעות פילוסופי והכריז מלחמה גדולה נגד הזרם הזה, אשר ראה בו סכנת מות ליהדות. בא ונלחם בגבורה ובשאר־רוח ובעט צופרים מהודר שבמהודרים. והוא אשר קרא את הקריאה הגדולה על זכות הבכורה של התרבות היהודית, שהיא המקור הראשוני של תרבות אמיתית, הלב והמוח של האנושיות, בה נתגלתה תורת האלוקים תורת החסד והאמת, המוסר והצדק האמיתי, והמכוונת לתיקון האדם היחיד ועל ידו לתיקון החברה כולה; והוא עצר בעד מגפת הזרם שנגפו בה רובן של קהלות אשכנז והציל „שארית פליטה" קטנה במנינה אבל גדולה באיכותה, כי ממנה הושתתו דורות רבים והיא הקימה אנשים גדולים, גדולי מעש וגדולי מחשבה, והם היו הראשי הבונים, לראשי המסייעים והתומכים לכל פעולה גדולה שיש בה משום תקומה והצלת העם כולו.

ברם, אפילו טובי עין שבתוך סופרינו ההיסטוריונים, אלה שרוצים להתרומם לגובה של אמת אוביקטיבית, עדיין לא הגיעו לכך, להעריך את הדמות הגדולה של רבי שמשון רפאל הירש הערכה שתהא מתאימה לגדלו ההסטורי. מודים הם

שהקמתה של „עדת ישורון" בפרנקפורט היתה זריעת הגרעין הראשון, ראשית ניצני התחיה הדתית שהתפשטה בכל ארצות המערב, והיא שפינתה את הדרך להתעוררותה של „תנועת תשובה" בקרב קהילות אחרות באשכנז ובשאר הארצות.

מפעלו של הירש, שהפליא בזהרו ובהדרו, שימש דוגמה ומופת לקהלות הגדולות במערב אירופה ובאמריקה להתחיל בנסיון של החזרת עטרת היהדות ליושנה, בתחילה בבתי כנסיות וב„עבודות אלקים", ואחר כך במוסדות מתוקנים של חינוך הנער בהתאם ל„מסורת הישנה".

גם תיאור זה יש בו משום המעטת הדמות הגדולה ועלול הוא להטעות את אלה שלא זכו להכיר את המורה הגדול מתוך ספריו הגדולים.

כבר העובדה שהוא היה הראשון — אחרי הפסקה של כמה וכמה דורות — לכתוב ספר שלם ומקיף בפילוסופיא של דת ישראל, להאיר אור חדש בטעמי המצוות והחוקים שבתורת ד'; שהוא היה הראשון, אחרי הפסקה ארוכה מאד, לכתוב פירוש לתורה ולתהלים, פירוש שביחד עם פרשנותו העמוקה, הוא אוצר בתוכו שפע גדול של רעיונות מזהירים, המפליאים במעופם ובקסמם; שהוא היה הראשון בתקופה האחרונה לנסות ביצירת סניתיזה עמוקה של דתיות אמיתית וטהורה מכל זיוף ושל מיטב המחשבה הפילוסופית של הזמן החדש — עובדה זו לעצמה דיה היא להעמידו בשורה של גדולי ישראל, גדולי הרוח וגדולי המורים שקמו לנו בגולה האירופית.

אבל בזה בלבד לא נתמצתה גדולתו הרוחנית. לא רק אחד מגדולי התקופה היה, אלא הרבה יותר מזה הוא היה מחוללה של תקופה רוחנית גדולה, של תנועה דתית שהקיפה את כל השדרות של היהדות האשכנזית ושהלכה והשתעה גם לגבולותיה וחדרה לתוך האוכלוסים הגדולים של ארצות המזרח, לתוך חוגי הלומדים ולתוך חצרות הרביים והחסידים.

לא רק שרבי רפאל הירש ז"ל היה הפעמון הראשון שהעיר את המצפון היהודי שנרדם, לא רק לפיד אש ראשון שהאיר את הערפל המדברי של יהדות המערב, ולא רק שקבלו ממנו אימפולסים ודחיפות ראשונות לחשבון נפש דתי ולשימת־לב לערכי הדת התרבותיים, ולא רק שעל ידו ובגללו באה אותה התמורה הרדיקלית בהערכת ערכי מוסר ודת בתורת ישראל, אותה ההבחנה מחדש של בעיות דתיות שנראו כנפתרות כבר במובן שלילי, אלא, יתר על כך, כולם התחממו לאור אשו, שהיתה מתיזה ניצוצות לכל צד, ברחבי העולם הרוחני. כולם, בלא יוצא מן הכלל, ניזונו מן השפע הרעיוני שהוקלע לעולמו העברי בעזוז חזיונותיו הנלהבים של הירש ז"ל.

רבי שמעון רפאל הירש ראה את תעודתו בחיים בגילוי המאור שבתורה, בגלוי האור הגנוז במצוות התורה ובמנהגי הדת, בגילוי הזיו והזוהר המציצים מבין חרכי הנשמה העברית ובגילוי רוח הקדושה המרחפת על פני דפי ההיסטוריא הגדולה של העם העתיק.

אמת הדבר, שהחוגים האינטלקטואליים והספרותיים, שנספחו לחיים הרוחניים של אירופה המתחדשת, לא נשמעו לו ולתביעותיו הקיצוניות. רבי רפאל הירש ז״ל עם כל מודרניותו לא רצה לוותר אף על מנהג אחד ממנהגי הדת, שנתקדשו במשך הדורות.

אי ותרנותו זו והקפדתו היתרה לגבי כל הגות מחשבה ששרשה במסורת הדתית, הן שדחו ממנו את ה„מקולטרים״ שהתגאו להיות נמנים על חבורת ההולכים קדימה, מפחד שמא יוטל עליהם חשד של נסיגה לאחור. קריאתו של הירש ז״ל נדמה להם לקריאה: שובו לתוך חומות הגיטו והשיבו מחדש את חיי ימי הבינים.

אבל התרחקות זו שנתרחקו נציגי התרבות האירופית מהירש, אין פירושה חוסר של יחס והשפעה. קולו של הירש והדי קולו, שהיו מנסרים בחללו של העולם הרוחני שבקרב היהדות, לא חדלו מלפעום בלבבות, לא חדלו מלעורר רגשי חרטה והרהורים של חשבון הנפש. לאחר שניתן פתחון פה למצפון היהודי, שוב לא היה יכול להיאלם. הזרם הגדול שנבע מרוחו הכביר של הירש והשפעת רעיונותיו הנשגבים והנהדרים הביאו תסיסה חדשה בלבבות, בתחילה בהעלם מן העיון, אבל במרוצת הזמן הפכה והיתה לכח דוחף. וכח דוחף זה — כח כחו — הוא שכונן את השיבה החדישה של חניכי התרבות האירופית לתחומי היהדות הדתית, זה שמצאה ביטוי ספרותי נהדר ע״י סופרים ברוכי כשרון. שיבה זו אינה שיבה גמורה ושלמה, היא מחזיקה בידה את השרץ של תאות הדמוי והחקוי לתרבות אירופה, שעל ברכיה נתגדלו ונתחנכו. אבל בלא הירש היו הללו אובדים בטמיעתם ובהתנכרותם.

תיאור מקיף של שיטת הירש בפילוסופיא הדתית העברית יוצא ממסגרת מאמרי זה שנועד ליום פטירתו של הרב הגדול. אולם, אם בכלל אפשר לסכם במשפטים קצרים תמציתה של שיטה פילוסופית עמוקה, הייתי אומר, כי הוא היה הראשון בתקופה האחרונה לתאר את היהדות כהשקפת עולם וכהשקפת חיים מיוחדת, העומדת בניגוד להשקפה הבלתי יהודית.

ההשקפה הגויית מיוחסת על התפיסה השכלית ועל התבונה האנושית, שהיא בעיניה המקור להכרת המציאות ולהבחנת האדם ותפקידו, בעוד שהיהדות

הכריזה על הגילוי האלקי כעל המקור האחד והיחיד של ההכרה ותפיסת המציאות. הצוויים המיסריים הראשונים נתגלו לאדם במתן התורה. האדם הזה הוא היהודי, העם היהודי, הנשמה היהודית. נשמה זו חוננה במתן חסד זה של אלקים, לגלוי האלקים בנפשו פנימה. גילוי זה התרחש במעמד סיני באופן מוחשי ביותר. באספקלריא מאירה ובהירה. אבל הגלוי בכלל אינו דבר חד פעמי. הוא חזר ונשנה לנביאי ישראל ובמידה פחותה לחכמי ישראל הראשונים. ה„גילוי" הוא המתנה הגדולה שניתנה לנשמת ישראל והוכלל בפאר שמימי כזה, שאפילו מלאכי מרום לא זכו אליו. „גילוי" זה הופסק באשמתנו, אבל הוא עתיד לחזור ולשוב אלינו, אם נדע להזהר מכל דבר המקפח את סגולתה המיוחדת של נשמתנו העברית ונשתדל להעירה מתרדמתה ומהתאבנותה, ומכאן התביעה הגדולה ליהודי שלא לשכוח את יעודו האלקי בעולם.

גורלו של העם היהודי קשור קשר בלתי נפרד בייעודו זה יסוריו ותלאות של ישראל הם מנת חלקו של המאבק הגדול בין יעוד לבין אי־רצון ואי־יכולת להגשימו במלואו.

אין לעם ישראל מוצא, לא במאמץ גדול לנסות מחדש להגשים את הייעוד ההיסטורי, שתפקידו בידי יוצר העולם. השלמת ייעוד זה תביא הגאולה לנשמת ישראל — ועל ידה — האנושיות כולה, המרפרפת בין מלחמת הסוד האלקי ובין היסוד החמרי שבעולם. ישראל הוא הנביא בין האומות. מחובת הנביא לדבר בשם ה' השכם והערב. נביא שאינו רוצה להנבא הוא מועל בשליחותו ועונשו גדול זוהי אומנם השקפה ישנה נושנה השקפת היהדות המקורית העתיקה והיא נחשבה תמיד כיסוד־מוסד לדת ישראל אבל ש.ר.ה. ידע לתת לה בסיס פילוסופי עמוק ולפרשה בלשון לימודים מקסימה ומרהיבה.

טענו על ש.ר.ה. שכאילו הוא התכחש רעיון הלאומי והתנגד לרעיון התחיה הלאומית של ישראל. „תורתו" של הירש כך אמרו היא מעורטלת מהיסוד הלאומי. זוהי טענה של בערות מגוכחת השקפה דתית המעמידה את עם ישראל במרכז מחשבותיה, ושהיא רואה בישראל את הצור התיכון, שעליו סובבים כל דברי ימי עולם — יש לך לאומיות עמוקה מזו? וודאי, הירש התנגד ללאומיות חילונית נבובה וריקה, המיוסדת על הגזור ועל האסון המשותף. לאומיות זו זרה לרוח ישראל. שכן היא שאולה משפות עמים והיא מזויפת. את הרעיון ישראל ואת רעיון ייחודו ההיסטורי. לאומיותו של הירש היא דתית מוסרית לאומיות שאינה נתונת עיניה בכיבוש ושלטון, ומתרחקת משנאה קינאה ותחרות ומלחמות עם

בעם. הלאומיות היהודית מזדהית עם הייעוד האלקי ועם הייעוד של הלאומיות האוניברסאלית כאחד.

וזאת היתה תביעתו העיקרית של הירש — העוברת כחוט השני בכל מה שכתב ואמר — אין עם ישראל יכול להיות עם חילוני ככל העמים, הוא צריך והוא אנוס. לפי צו ממרומים להיות עם נבואי. לסייע בהווייתו ובדוגמתו להגברת החלק האלקי על החלק החמרי באשנושיות, עצתי היא להדבק במורה הגדול שעמד בנסיון החמור של זמנו והצליח הצלחה גדולה.

במשנתו של הרב ש.ר.ה. ישנם גם ערכים כבירים בשביל תקופתנו־אנו. דברים שיש סיפק בידם לרווח את שדה חיינו הדתיים. הוא הציל את דורו וראוים תורתו, שיטתו ודרכו בחינוך לשמש עוגן והצלה בשביל דורנו אנו. ובשביל הדור ההולך וקם. „ההד", טבת תשי"א. חוברת ד' שנה כ"ו.

רבנו ישראל ז"ל ותורתו המוסרית

לחן מיוחד זכה הגאון הקדוש רבנו ישראל סלנטר בעיני בני־דורו והדורות הבאים אחריו מכל המפלגות והכתות, בעלות־זרמים ומהלכים שונים ונפרדים, שבעמנו, וחבה יתירה נודעת לו להרב המאיר ז"ל מצד נושאי־הגרמים החפשיים שבספרותנו החדשה, עד שרבים תולים את עצמם ב„אילן גדול" זה ורוצים להסתתר בצלו הגדול גם הללו שלא זכו להנות מפירותיו המתוקים...

אירע לרבנו ישראל ז"ל מה שאירע לא פעם לאנשים גדולים דוגמתו, שתורתם היתה לשמש מאירה לישראל שבכל העולם. השמש מאירה לארץ ולכל הדרים עליה; הכל — לרבות גם הסומין — משתמשים בה ומתחממים לאורה הזורח, אע"פ שלא כלם זוכים לראותה ולהנות מאורה המאיר...

מקום נתבצר לו לרבנו ישראל ז"ל בספרותנו החדשה „וכבוד גדול" נעשה לו מצד סופרינו החדשים, — כבוד שלא נעשה דוגמתו ליתר גדולי־האומה שקמו לישראל בדור האחרון. בעוד שיתר גדולי־האומה שבכל דור ודור אינם נזכרים ולא נפקדים כלל בספרותנו החדשה, וכשהם נזכרים — נפטרים הם בג־ד' שורות של המעטת־הדמות והפחת־הכבוד עד שכל הרוצה להביט על הגדולים שלנו

באספקלריא של ספרותנו החדשה רואה אותם תמיד ב„פנים מיניאטוריים" ובת־מונת „זעיר־אנפין" — הנה רבנו ישראל זכה בעיניהם שיקבעו מדור מיוחד לכבודו ופרקים שלמים לשמו ולזכרו בספרות החדשה ובעתונות הפריודית. מכל הספרים והמאמרים שנכתבו על רבנו ישראל ז"ל ותורתו המוסרית רואה אני את ספרו של הסופר מר ש. ר—ד שהוצאת־תושיה הדפיסה על חשבונה ב„ביבליאותיקה הגדולה" ושנעתק גם ליהודית ולרוסית[1]. הספר הנ"ל עוסק בברור מהותה של תורתו המוסרית של רבנו ישראל ז"ל ומרצה את תולדותי' ותולדות מיסדה הגאון ז"ל ותלמידי' הבאים אחריו. אולם לצערנו הגדול נלקה הספר האמור בשגיאות גסות המפחיתות לא רק את ערכו המדעי, אלא גם — מה שיותר מצער — שוללות ממנו כל ערך היסתורי. בקראך את הספר ההוא ואתה פוגש כמעט בכל עמוד ועמוד שגיאות גסות וטעותיות מוזרות — שגיאות וטעותיות שאין להן כפרה אחרת אלא מחיקה, רגש של צער תוקף אותך על הסופר המחבר שאיבד את זמנו לבטלה ואת עמלו לריק... במה שנוגע לחלק המדעי של הספר הנ"ל, לאופן־הבנתו את המושגים והערכתו את הערכים שבתורה המוסרית של רי"ס, — אפשר שהיינו יכולים לסלוח להסופר הנ"ל על שהוא מגלה בה פנים שלא כהלכה. סוף, סוף אי־אפשר לנו לבוא בתביעות לסופר־עתונאי, שאין שעתו פנויה ואין דעתו מיושבה, שיבוא ויתקע א"ע באהלה של תורת־הגאון ז"ל, ללון בהלכות החמורות שבה ולהתעמק בדעותיה העמוקות ומושגיה הדקים. בזה יפה כחו של „איש־המדע" שעסקו בכך ומומחה לאותו דבר ורק אליו אפשר להגיש „תביעות" אם הוא מועל במלאכתו, אבל לא העתונאי הבהול על ממונו ועל זמנו שחי עם הרגע העובר ונדחף עם הרוח הנושב. מה שאסור לסלוח גם לעתונאי הוא זה — השגיאות והטעותיות נוגעות גם בחלק ההיסטורי־ביוקרפי של הספר האמור וגם בשגיאות כרונולוגיות נכשל המחבר במדה לא מועטה. גנאי הוא לסופר שאינו נזהר ב„אמת" בבואו לכתוב ספר היסתורי בשביל הדורות הבאים. סופר היסתורי שאינו מקבל אחריות על דבריו ואינו רוצה להיות אחראי לפני האמת הטהורה מכל „נגיעה" ו„פניה" חשוב כ„מכשיל את הרבים" והוא עתיד ליתן את הדין — על שהנחיל שקר לדורות הבאים וזיף את ספרי־ההיסתוריה. כשהנך קורא את ספרו של מר ש. ר—ד ורואה אתה את הסופר מעות את הכתובים", מסרס את העובדות ואת המעשים ומפרשם בפירוש כל־כך „טינדינציוזי" — אתה נשאר עומד נדהם ושולל למראה עיניך והנך מתמלא רגשי־השתוממות כלפי „גבורתו"

1. ר' ישראל סלנטר, חייו, פעולותיו ותלמידיו מאת ש. ר—ד. הוצאת „תושיה".

הנפשית של סופר זה שלא התבייש לכתוב פרקים שלמים בספרו ההיסתורי, כביכול, בה בשעה שהאנשים יוצרי הפרקים הללו, חיים עוד אתנו ובתור כאלה שאליהם נוגעים הדברים הכתובים יכולים הם לטפח לו הכחשה גמורה בפניו. האם לא התירא הסופר ממאמר שכתוב: „אין החי יכול להכחיש את החי״? אבל נגיח לו להסופר עם ספרו החד־צדדי ולא נבוא עליו בטרוניא על שנהג „מנהג־מלחמה״ עם המחזיקים בתורת הגרי״ס ז״ל התופשים חלק חשוב בישראל. ברי לי, כי ההיסתוריין שלעתיד לבוא לא יקבל א ת הדברים כמו שכתובים בספרו של מר ש. ר—ד. מאליו ירגיש ברוח הטינדינציוזיות המנשב מכל שורה ושורה שבספר „היסתורי״ זה בודאי לא יעבור ע״ז בשתיקה. בעיקר הדבר לא הייתי צריך גם אני לטפל בספר הנזכר. אין לי מגמה כל שהיא להכחיש את הכתוב בו. כי אלמלי באנו להכחיש את הדברים, הטעונים הכחשה אין אנו מספיקים... ולא נצרכא אלא בשביל דבר שנראה לי ע״י לעורר את הקורא ע״ד רגשי־החבה והכבוד החיים בנפש עמנו ביחס אל רבנו הגדול ז״ל: אם חברה מסחרית „כהוצאת־תושיה״ מצאה למתאים לחשבונותיה המסחריים להוציא ולהדפיס על חשבונה ספר מוקדש לשם הגרי״ס ולשם תורתו המוסרית — אות הוא עד כמה יקר שם הגאון ז״ל בעיני העם העברי וכמה חביב זכרו גם בתוך המשמאילים שבתוכנו. דבר זה מוכיח שהגאון האמתי עומד מחוץ לכל נדר אנושי ובגבהו מתרומם מעל לתחומי המפלגות והכתות, ואין עין בני־אדם פשוטים שולטת בו לרעה ולקנאה. על הקורא לזכור פרט חשוב ומגדיל את ערך הדבר: רבנו ז״ל לא הי׳ מן ה„פשרנים״ הנוחים לכל דעה ולכל שיטה ביהדות. אדרבא, בכל גאון רוחו הכביר ובכל כחות־נפשו הנפלאים התקומם לכל הדעות והשיטות שהתהלכו בחיים ושלא התאימו עם היסודות שנראו לו כאמת מוצקה. בדורו של הגרי״ס התעוררה היהדות המסורתית למלחמת־מגן נגד הסכנה שארבה לה מצד השטף הגדול של השכלת־אירופה המזויפת. היהדות רכזה את כל מיטב כחותיה במלחמת־מצוה זו ובמרכז המלחמה הרוחנית הזאת עמד הגרי״ס. המלחמה הזאת היתה קשה וכבדה מאד לאיש כרבנו ז״ל שכל ימי הקדיש להפצת „השכלה״ בישראל. אמנם לא השכלת „המשכילים״ שבדור ההוא כהשכלת רבנו ז״ל ולא דרכיו — דרכיהם. בעת אשר „השכלת״ הדור היתה כלה „אש זרה״ שהובאה מחוץ למחנה ישראל על־מנת לחמם בה את התאוות והתשוקות הגופניות־חלוניות, היתה השכלת רבינו ז״ל „אש של מעלה״ הבאה מן הקודש שבתורת־ה׳ לחמם את הרוח הכבוי ולהפיץ את הקרח שכסה את „הלב היהודי״, למען יוכל לעמוד בכח־חיותו נגד כל הזרמים השונים. ואולם, בין כה וכה, מלחמתו של הגרי״ס על

אודות ההשכלה היתה ערוכה כלפי שני הצדדים, כלפי פנים וכלפי חוץ: כלפי חוץ — נגד ההשכלה החלונית הנקנית בספרי־למוד של שפות זרות והמהרסת את הלב ומחבלת את הנפש ברוחה הזר לטבע עמנו. כלפי פנים — בעד ההשכלה העליונה, התורנית, הנקנית בלמוד־תורה לשמה ולאמתה ובעבודה של מצוה ומעשה, השכלה המכלכלת את הלב ומבריאה את הרוח והמביא לידי הזדככות הנפש ולשלמות מוסרית גבוהה. ונפלא הדבר: אף שכמעט רוב בני־הדור לא נמשכו אחרי דעותיו העמוקות ורבים התקוממו להן בעוז, הנה כמעט כלם לא רק כבדו והעריצו את הגאון המופלא, אלא גם דבקו בו באהבה ובגעגועים, בכליון־הנפש ובהתרפקות הלב! בשביל מה זכה איש־המופת הזה לכל אלה? — נסו נא לשאול את פי תלמידיו ותלמידי־תלמידיו ואז אולי תשמעו תשובה מספיקה פחות או יותר. שרטטתי קו תחת המלה „אולי", יען כי דבר זה מוטל אצלי בספק גדול. כפי שידוע לי, מונעים א"ע תלמידי הגרי"ס ז"ל מלדבר בשבחיו ותהלותיו של רבם הגדול, וכלם בפה אחד עונים ואומרים: „לו דומי תהלה". גם אלה שאינם מתלמידיו אך זכו להיות מבני־דורו אי אפשר להם לדבר על דבר המאור הגדול הזה מבלי שתאחזם „חרדת־קודש" וכשמזכירים את שמו הם מרגישים מעצמם „ביטול־היש" לפני רוממותה של אישיות מזהירה זו שהבהיקה בדורם.

במאמרי זה אני רוצה לדבר על התקופה שבה חי ופעל רבנו הגדול ז"ל. התקופה ההוא חשובה מאד במעשים הגדולים שנעשו בה לישראל ולתורתו. התפתחות החיים התורניים של עמנו בדורנו זה משתלשלת ובאה מן התקופה שבה חי רבנו הגדול ז"ל. ראויה התקופה שתקרא על שמו, כי בו נתרכז רוח החיה של כל המעשים שנעשו במקצוע הרבצת־התורה וחזוק היהדות. רבי ישראל הוא אחד היחידים שקיפלה ההיסטוריה תקופות שלמות תחת שמם הפרטי. „רבי ישראל סלנטר" — אין זה שם עצם פרטי, אלא —— שם של חזיון מוסרי כללי שהתגלה בחיי עמנו המקוריים במאה שבעברה ושמשך בזרמו הכביר הרבה מבני־עליה שבדור ההוא, וגם בדורנו זה הוא הולך ומתגבר הולך ומתחדש ויוצר חיים ומכלכלם בקרב הצעירים התורניים בני־הישיבות הגדולות בארצנו.

תקופת רבנו ישראל ז״ל

רבנו הגדול רבי ישראל סלנטר ז״ל בדורו צפה וראה בעינו הגדולה את כל הסכנה העתידה לבוא לקיום היהדות הנאמנה בארץ רוסיא אם לא יקדם את הרעה בעוד מועד. חוג־מבטו הגאוני הקיף את כל רחבי המאורעות והמקרים, את כל שינויי־החיים וסדריהם אשר יבואו לרגליהם ואת המהפכה אשר תתחולל מקרוב ברוח העם והשקפתו. ולכן השתדל כל ימיו וטכס עצה למצוא תחבולה ולבקש אמצעים נכונים, בכדי להכין לימי הרעה מעשים של הגנה לאומית, להגן על אותה הדיוקנה המיוחדת של ה„פנים היהודים״, שנוצרה יצירה טבעית במשך אלפים שנים ולהבטיח את המשכת החיים היהודיים בצורתם ובטהרתם. אחרי רוב מחשבות בא הגאון ז״ל לידי הוכחה אמיצה מתוך הסתכלות עמוקה בנפש האומה ובטבע רוחה ע״פ המטבע שהטביעה עליה תורת־ד׳ וע״פ החותם שחתמה בנשמתו ההיסטורית הגדולה שלו — בא לידי הוכחה, כי אין מנוס ומפלט משעבוד הגלות הרוחנית הממארת כל חלקה טובה בנפש ישראל; אין עצה ותחבולה נגד תנאי־החיים הקשים והמרים שהגלות העמידה את עמנו בהם, בלתי אם: בתת לתלמוד־התורה המהלכים היותר גדולים בחיי יום־יום של העם. אור־התורה צריך לחדור לתוך כל מעמקי־החיים היהודיים ולהפיץ קרני־אורה בין כל פנות־החיים בבית ובמשפחה, בחברה ובצבור. על מטבעת־האש של רבי ישראל היו חרותות המלים: מעט מאור־התורה דוחה הרבה מן החושך שבגלות־החיים! ולא זו בלבד, אלא אף יתר מכאן אמר: תלמוד־התורה צריך שימלא את כל חלל הלב בלי שיור של קרע וסדק; לחדור אל תוך כל עמקי וחביוני־הנפש ולצלול אל נבכי תהום הנשמה באופן שהנפש תמלא רק ממנה לבד!

גם מעשי־המצוות אינם פועלים את פעולתם הפוריה בכל שלימותה כשעה שהם נעשים כ„מצות־אנשים מלומדה״, מתוך הרגל ישן מתוך מנהג מקובל ע״י הקודמים וממילא — מתוך התרשלות, הדחיפה הבאה ע״י גלגלי־מכונת־ההרגל אינגה בת־אונים, לא תוכל לשמש כח מתמיד וכר־קימא, כי נכונה היא תמיד לתקלה ונזקין; עלולה ע״פ טבעה לכל קלקול והפסד ומושפעת מהרה מתמורת העתים והזמנים. החנוך המיוסד על בסיס ההרגל אינו בטוח בקיומו לאורך־ימים, בשמיטת הבסיס מט לנפול גם היסוד ועם שנוי ההרגל משתנים המעשים.

על כן בא הגרי״ס ולמד דעת את תלמידיו ואת כל הבאים בחצרות בית־מדרשו לשים עין פקוחה ולהשתדל בכל מאמצי־כחותיהם שיהיו כל מעשיהם בעבודת־ד׳ נעשים מתוך תנועת־הנפש, „הכרה־הלב״ ו„דחיפת־הרוח״ הפנימי

והאוריגינאלי. מעשה־המצוה אי אפשר לה להעשות בידים עסקניות לבד. צריך שישתתפו עמה כל מיתרי־הלב ונימי־הנפש הדקין־שבדקין. ה„מעשה" צריך להכניס ולספוג לתוכו כל ניצוצי־ההרגשה החבוים בעצמות־העושה. תנועות־המעשים צריכות להתנועע בכח־האיתנים האצור באדם בתור „חלק אלוה ממעל"! גלגלי־החיים המתמידיים, צריכים להיות נדחפים ב„רוח־החיים" הבוקע ומתפרץ מעצם־הויתו שהיא תכלית מציאותו. תורה ומצות באופן כזה מקיימים ומבריאים את היהודי ברוחו, יוצרים בו נפש מוצקה ואיתנה ונופחים בו נשמת חיים־אדירים. הן נעשות לו „סם־חיים", מזון לנפש ומאור לעינים. תורתו המתרקמת בנפשו מאירה את עולמו הפנימי ונותנת לו ספוק פנימי ותשלומים גדולים, כפר לעלבונו בחיים ונטפי־נחומים לגורלו המר. ומעולם לא יאמר אדם צר לי המקום בעולם אם יהי' נתון ב„ירושלים של מעלה", זו הנבנית בקרב חייו להיות מדור לשכינה! שם חייו נשמרים ובטוחים מסכנה, ורוח אלקים המחרפת שומרת עליו מכל דבר שיש בידו למעט את דמותו הרוחנית ולטשטש את תבניתו היהודית. בכל הליכות־חייו הוא נשמע למשפטי־ד' ובכל דרכיו הוא דן על פי דעת התורה. והרי הוא בן־חורין גמור לכל דבריו, בריה מיוחדה שאיננה בטלה אפילו במימי הים הגדול, — „אין לך ב"ח אלא מי שעוסק בתורה".

עם תורתו של הגרי"ס ז"ל התחילה תקופה חדשה בישראל: תקופת „תחית־הלב היהודי והתחדשות רוח החיים היהודיים העצמיים. הוא השמיע את קולו האדיר על המהלך החדש והשנוי העיקרי שצריכים להברא בכל אופני־למוד־התורה ועבודת־אלקים. ברוחו הכביר שם קץ להדעה המפסידה, ילידת־„עם־הארציות" של משכילי הזמן, שאין מקום להשכלה עברית מקורית ושהעברי אפשר לו להגיע לאיזו ממדרגות ההשכלה רק ברכישת שפה לועזית וידיעות־חול" בא הוא ז"ל והרעים בקולו להכריז על השפלות והבוז שבדבר הזה! הוא השיב להיהדות את כבודה, גלל מעל פני התורה את החרפה שהעטו עליה חשוכים ומורדים" ברוחו הגאוני צלל בעמקי תהום ים התלמוד, המדרשים ואגדות־חז"ל והעלה פנינים ומרגליות של מוסר ומדות. בגאונותו המופלאה השתדל למצוא ברבבות אלפי מאמרי חז"ל הפזורים בתלמוד ובמדרשים והעוסקים בכל אפסי־החיים, ההרגשות והדעות, למצוא בהם את הרוח העיקרי העובר בכלם, את הבריח התיכון המבריח אותם מן הקצה אל הקצה. אופן הבנת־התורה והמוסר הגנוז בה, אשר יקרא לה היום „מוסר" (במרכאות כפולות) ואשר באמת איננה שום שיטה מיוחדת מהמצאת יחידים, כי אם בינה יתירה והעמקה נכונה בכל אשר מסרו לנו חז"ל, מסר הגרי"ס ז"ל לטובי־תלמידיו בעל־פה (ידוע מהגרי"ס לא העלה כמעט

את תורתו בכתב), אם בדרשות פומביות או בשיחות פרטיות בתוך חוג צר של תלמידים שזבו ל„יחוד־הדבור", ותלמידיו מסרו תורת רבנו לתלמידיהם וכה נפוצה התורה המוסרית הגובעת מתורתנו הכתובה והמסורה בקהל. רבנו ישראל ז"ל גלל את האבן מעל פני באר־התורה להשקות את הצאן — צאן קדשים הצמאים לחכמה וכמהים לדבר־ד'. בור כרה ומעין חפר המפכים מים חיים וטהורים המשיבים את הנפש ומעודדים את הרוח. הוא פרסם את האמת המוסרית הגדולה: אי אפשר לאדם מישראל להגיע להזדככות הנפש וטהרת המדות, לשלמות מוסרית והשתכללות רוחנית אלא כשהוא שתול על מבועי־התורה ונאדר במעוז־ד' ויראתו! את דעותיו הגדולות הפיץ בין תלמידיו הרבים ויאמץ את לבבם להפיצם בין העם ולטעת על תלמי־לבבם.

בפה מלא נוכל להחליט, שתקופתו של רבנו ישראל היתה תקופה של הרמת הרוח התורני ותגבורת המחשבה העברית המקורית. כל חייהם של חובשי־בית־המדרש נתחדשו בזרם חי ומאיר שמסך בהם גאון־ישראל ז"ל, כל הלבבות נתעוררו לעבוד את ד' הגדול והנורא ברצון ובשמחה מתוך התרוממות הרוח ודבקות־הנפש. בקצרה: בית־המדרש היהודי קבל צורה אחרת!

ואיזה כח מוסרי, ואיזה ערך חנוכי היו לכל אותן התוצאות הגדולות הכרוכות אחרי „חידוש־החיים" זה שנתחדש בבית־מדרשו של רבנו ישראל — אי אפשר גם לתאר במחשבה! התוצאות האלו אינן נמדדות ואינן נערכות מתוך נקודת־ההוה אלא מתוך נקודת העתיד הגדול הנשקף להן. ואם באנו להעריכן מתוך נקודת־השקפה זו או זו — אין להן שיעור וקצב, לפי שזה נעלה מעל ספק, שרשומן לא יפסק מעולם בחיי־ישראל.

— אחת היא אם שמו הגדול יזכר על המעשים העתידים או לא יפקד כלל — רבי ישראל לא דאג לשמו ולזכרו כי אם לפעולתו ולמעשיו — עליהם מסר את נפשו הגדולה!

התקופה רבת־העלילה הזאת הולידה הרבה חזיונות נהדרים והרבה הופעות נכבדות לישראל נוצרו בה. אחת ההופעות היותר נכבדות היתה דבר יסוד הישיבה הגדולה „כנסת־ישראל" (ע"ש רבנו הגדול ז"ל) ששמשה אחרי־כן מופת נהדר לרבים, טובים וגדולים, ממיסדי־הישיבות. הישיבה „כנסת־ישראל" היתה אחד היצורים הנעלים שנוצרו ברוח הגאון רבי ישראל ז"ל. עם יסוד הישיבה „כנסת־ישראל" הונח היסוד לכמה וכמה ישיבות גדולות וקטנות שנוסדו ונבנו אח"כ, אחרי עבור משך כל שנים. „חוט־הבניה נשזר בידי מיסד הישיבה „כנסת־ישראל" ונטוה על־ידו, והחוט הלך הלוך והתעבה, הלוך והתארך עד שהקיף את כל חומות

התורה בארץ רוסיא. דברי־ימי ישיבות רבות מתחילות את הדאטום שלהם מן היום הגדול שבו הונח אבן־הפנה להישיבה הגדולה „כנסת־ישראל" אשר בסלא־בודקה. אם יש לנו כיום הזה שיור לתורתנו הק׳ בארץ רוסיא, כי יש אתנו מספר גדול של ישיבות גדולות ומפוארות בהרבה מקומות, אשר השפעתן גדולה וכבירה על חיי עמנו באו ונחזיק טובה על זאת לרבנו הגדול רבי ישראל ז״ל שעל־ידו ועל־ידי תלמידיו נוסדו ונבנו רוב הישיבות בארץ רוסיא. כמו הישיבה הגדולה „כנסת־ישראל" כן יתר הישיבות המפוארות נוסדו על ידי יוצאי ביתו מדרשו של רבי ישראל ז״ל. בהוסד הישיבה „כנסת־ישראל" התקיימו רק שתי הישיבות הגדולות שבווילוזין ובמיר, הישיבות היותר עתיקות בארצנו ואולם במשך הזמן נתוספו ישיבות גדולות בטלז, לומזה, נאברהודוק ועוד ע״י תלמידיו ותלמידי־תלמידיו של הגרי״ס. הישיבה „כנסת־ישראל" הסתעפה לכמה סניפים וענפים בכל רוחב הארץ, ועל־ידה או בכח השפעתה נבנו כמה ישיבות ונוסדו כמה קבוצים של תורה ונפרשה רשת שלמה של מוסדות־התורה המקיפה את כל תחום יהודי־רוסיא. בפה מלא נוכל לומר שהגרי״ס עשה שלא תשתכח חלילה תורה מישראל!

רבנו ישראל ז״ל הלהיב את לב תלמידיו וכל הכרוכים אחריו להשתדל לעשות את למוד התורה לקנין כל העם בנעריו ובזקניו, בישישיו ובצעיריו; להפיץ את התורה ברבים, בתוך כל השדרות הרחבות של העם, לעשות אזנים לתורה ומקומות משכן להרבצתה, להשכיל את כל העם, ללמדו דעת ויראת־ד׳, להשריש בלבו את המוסר הנשגב האצור בתורתו הקדושה; ויחד עם זה דאג לגדל דור של „תלמידי־חכמים" שימלאו את התפקיד הגדול של נושאי־היהדות ומפיציה בין העם, ושאיפה גדולה נשא רבנו בלבו הגדול: להקים תלמידי־חכמים כאלה, שיהיו מוכשרים להציג לכל העולם למופת את אומץ־רוחם ואת האופי היהודי החזק שהם נוצרים עליו מכל משמר!

האמרה של רבי ישראל היתה: אם יהיו לנו תלמידי־חכמים אמיצי־הרוח ועליזי־היהדות שישאו אתד גל היהדות ביד רמה ובקומה זקופה, אז אין לנו, לירוא מפני הכפירה ההולכת קוממיות. כלפי הכפירה הזקופה צריכים להעמיד את היהדות ההולכת קוממיות!

ורוח־קדשו הופיעה בתוך לבותיהם של כל אלה שהתחממו לאור־ישראל ז״ל; הדברים שיצאו מלב טהור וקדוש נכנסו עמוק, עמוק לתוך לבותיהם של כל אלה שזכו לשמוע באזניהם את הדברים יוצאים מפורשים מפה קדוש ז״ל; נפשם להטה נחלים ונשמתם התלהבה מלהבות־אש שחצבו שפתי־פי הגאון הקדוש

ז״ל. וניצוצות אור שהתיז רוחו הכביר נקלטו במחם ובלבם, להלהיבם לעוררם ולעודדם, לעשות את מצות פי רבם של ישראל ז״ל.

...בידים ריקות, בכיס נבוב, בלי כסף, בלי אמצעים ובלי תמיכה גלמוד ובודד יצא האחד מבית־מדרשו של הרב ז״ל להניח את אבן־הפנה ליסוד הישיבה אשר שם הרב המאיר זרח עליה... ברכת הרב אך היא לותהו, רוחו הגדולה נחה עליו ודברי־תפלתו אמצו את לבו להחל בבנין הישיבה וליחל לתשועת־ד׳ אשר כרת את בריתו עם אבותינו שלא יעזבנו ולא יטשנו...

בלב רועד מפחד ותקוה נעץ קנה בלב־ים — ים החיים ההומים והרועשים בסלאבודקה הסמוכה לקובנה הגדולה, ההומיה והסואנת מרעש החיים המודרניים. נזרע אי שוקט ובודד לצורך בנינו של מבצר לרוח ישראל תורתו. נעץ קנה — העלה שרטון ועליה נבנתה „כנסת־ישראל״ הגדולה!

הוקם המקדש — מקדש לתורה ולאמונה. הונח היסוד למבצר־היהדות — מבצר לכל גבורי־הרוח שרצו להגן על קיום התורה וקיום היראה והצלתם מכליון ומגויעה. נבנה בית־המקלט הנפלא, שבקרבו הסתתרו כל אלה שבקשו מחסה ומגן מן הקור הנורא השולט בחוץ; כל אלה שברחו מן הסכנה האורבת להם בחיי־הגלות; כל אלה שהתחמקו ונמלטו על נפשותם מחמת הרוחות הזועפות הסוערות בחזקה לנפץ את כל שרידי־החיים שעל פי התורה ולשטוף ולהטביע בתהומות את כל נפש חיה אשר בקרבם; כל אלה שעזבו את שדה המהומה ההיא — באו אל נחלת המנוחה הזאת! ועד היום הזה משמשת „כנסת־ישראל״, יצירת־רוחו של רבנו ישראל ז״ל מכון־ליהדות בארצנו, מרכז — לתורה וליראה.

ועל־כלם — זכר צדיק לברכה!

בעית החינוך אצל יהודי מזרח אירופה

ברצוננו לתת תמונה על החינוך ברוסיה. אולם לא תהא בעיה זו עבורנו נישא למחקר מדעי אוביקטיבי. זוהי שאלה אקטואלית ביותר, שאלת חיים ליהדות.

יהדות מזרח אירופה תפשה נכונה את משמעות המרחיקה לכת של בעיה זו. מספיק לקחת עתון יהודי יומי המופיע בורשא בכדי להווכח באיזו רצינות מעמיקה נידונה בעית החינוך שם.

במרכז דאגותיהם של היהודים האלה צריכה לעמוד בעצם דאגת הפרנסה „ואם תאמר מה נאכל״, אולם מאבק קשה מתנהל שם בענין בתי הספר, בעיה שנראית ליהודים אלה חשובה יותר, כי בה תלוי עתיד ילדיהם. ננסה תחילה

לתאר את החדר של הדור הישן והישיבה ונסתכל אחר כך בנסיונות התיקון שנעשים זה כעשרים שנה ולעמוד על סבות כשלונם. בסוף דברינו נשווה לנגד עינינו את הסכויים והמעצורים של תיקון בחינוך ולהתוות את הכיוון שבו אנו רואים את הפתרון לבעיה זו. נעיר מראש, כי כוונתנו העיקרית היא להתעמק בהבנת הבעיה ולהאיר אותה מצדדיה השונים. ברצוננו לתרום את תרומתנו להצגה נכונה של הבעיה. יותר מדי משתעשעים כיום בנסיונות שטחיים לפתרון, אינם מעמיקים לחשוב לעומקה של הבעיה מבחינה רעיונית.

אם לדון לפי הצעות המקובלות המתפרסמות בעתונות היהודית, מתמקדת הבעיה בשאלה אחת, והיא שפת ההוראה. אלה דוגלים בעברית, אלה באידיש, אלה בשפת המדינה, המאבק בין המפלגות נטושה על שפת ההוראה ועליה המלחמה. הציונים טוענים לשפה העברית, הנאמנים לארץ בה הם חיים טוענים לאידיש, והמתבוללים לשפת המדינה. אבל מפלגת החרדים, שהיא החשובה ובלי ספק הקרובה ביותר ליהדות ושעליה נמנה רוב מנינה ובנינה של האומה טרם אמרה את דברה, והרי בתכנית הלימודים של בתי הספר לא השפה היא הראשונה במעלה אלא הרוח שבו מתחנכים התלמידים. האם נמשיך להחזיק בטיפוס הישן של החדר והישיבה, שבהם מוגבל החינוך רק על מקצועות הדתיים גרידא, או שמא יש להתחשב בצורה מתאימה גם עם לימודי חול, שעליהם לא יכול האיש המשכיל בדורנו לותר במלחמת הקיום שלו?

עלינו להסביר קצת את עמדת המפלגות השונות לבעית החינוך. אנו מבחינים בשלשה כיוונים, המותאמים לשכבות החברתיות השונות, והם כיוון החרדום, כיוון המשכילים (המושג משכיל אינו בהכרח מנוגד לדתיים. לרוב הוא מציין שאיפה להשכלה בד בבד עם חינוך דתי) כיוון האינטליגנציה האקדמית המתבוללת, שקיים בעיקר בערים ורשה, לודז וכמה ערים גדולות אחרות בפולין.

הם קוראים לעצמם פולנים בני דת משה, אשר למתבוללים אין להרבות בדברים עליהם. אין הם נותנים לילדיהם כל חינוך יהודי, אין הם מלמדים אותם אפילו קרוא וכתוב עברית, אין להם איפוא אפילו ידיעה בתפילה. שעורי הדת שהמורים נותנים להם בבתי הספר אין להם כל ערך והם מקור לא אכזב לחוכא וטלולה. אעפ"כ אין המתבוללים האלה מנותקים לגמרי מהעם היהודי. לכך דואגת כבר החכמה המדינית של רוסיה.

לאנטישמיות מחד גיסא ולתנועה הציונית מאידך היתה השפעה חזקה על חוגי המתבוללים שקרבו אותם לעם היהודי ולפעולות למענו. אולם בשטח חינוך הנוער נשאר הכל כפי שהיה.

החרדים החזיקו עד עכשיו באופן בחינוך המסורתי של החדר, בית הספר העממי היהודי. בחדן לומדים קרוא וכתוב עברית, תנ"ך עם פרוש רש"י ומתחילים בלימוד גמרא, בתור בית ספר תיכון משמש „תלמוד־תורה", שבו לומדים גמרא עם מפרשים, ומעט מאד תורה.

בית הספר הגבוה היא הישיבה. לישיבה מתקבלים צעירים שמסוגלים ללמוד בכח עצמם, בישיבה יכול הצעיר להשאר ללמוד תקופת זמן כרצונו. במובן זה אופייני הקרון, שכשם שאין גבול לידיעת התורה כך אין להגביל את תקופת הלימוד בישיבה.

השיטה המקובלת בכל בתי הספר האלה היא אותה השיטה, שביטויה המובהק הוא חוסר שיטתיות. לכל מלמד או מגיד שיעור תכנית משלו ושיטת לימוד משלו. ההתקדמות בלימוד תלויה מכשרונו הפדגוגית ומזריזותו הפדגוגית, חשובה כאן גם העובדה שהחדרים אינם משתייכים לרשות מוסמכת כל שהיא, הם בבעלותו של המלמד ואין עליהם כל בקורת. המלמדים לא עברו כל השתלמות, כן אינם בנמצא אמצעי לימוד. בדורות שעברו בחרו הרבה אנשים מוכשרים את המלמדות כמקצוע, מהם הרבה מחנכים כשרוניים מטבעם והחוש הפדגוגי שלהם מלידה השלים את העדר ההכנה וההשתלמות הפדגוגית. הורע המצב בשנים האחרונות, מספר המלמדים הכשרוניים והמצטיינים כמחנכים הולך וקטן מיום ליום ונשאר רק מבחר של מחוסרי כשרון.

הגיעו הדברים לידי כך שבליטא וסמוגיטין תלמוד־תורה נעלם כמעט כליל. הסיבה לכך היעדר מלמדים מתאימים. כל אלה שרוצים שבניהם ילמדו גמרא, אין להם דרך אחרת אלא לשלוח אותם לישיבה ללמוד שם אצל אחד הבחורים, מובן מאליו שלא כל ההורים רוצים לשלוח את ילדיהם אל מחוץ לעיר מולדתם, לשלם עבורם הוצאות מחיה גדולות ולהשאיר אותם ללא פיקוח האב והשגחת האם.

אשר לחינוך הכללי הרי התנאים בליטה וסמוגיטין אחרים לגמרי מאשר בפולין. בפולין חייב כל מלמד לפי החוק לשכור מורה אשר ילמד את השפה הרוסית ויתר הלימודים הריאליים. אולם ההורים יחד עם המלמדים עושים הכל בכדי לעקוף את החוק הזה, והם משתמשים בכל תחבולה אפשרית, שהיא אפילו למעלה מכח דמיונו של איש אירופה בעל דמיון. במקרה הגרוע ביותר מלמדים את ילדי העניים והפחות מוכשרים את „חכמות הגוי" וכשבא מפקח מטעם הממש־לה נעלמים התלמידים המוכשרים ומציגים לפניו את התלמידים שמקבלים את החינוך הכללי. בליטא ובסמוגיטיין המצב הוא הפוך. ההורים רוצים לתת לילדיהם

שעורים בשפה הרוסית וביתר המקצועות הריאליים, אבל חכמת הממשלה, שקשה להביגה, אוסרת בעונשין לתת את השיעורים האלה בחדר.

מובן מאליו כי מצד החרדים לא נעשה כל נסיון להשתדל לבטל את החוק הזה. היהודים נאלצים איפוא לחפש מוצא אחר והם מוצאים אותו, לפחות בערים הגדולות, בבתי ספר פרטיים או ע"י מתן שעורים פרטיים לילדים.

במוצא זה יכולים להשתמש רק בעלי יכולת המועטים. היהודי הפשוט אינו מודאג מכך שבניו מתחנכים ללא כל ידיעות כלליות, הלך המחשבה של היהודי החרד הזה הוא: אם יצליח הבן בלימודים הוא יתקדם ויכנס לישיבה וימצא את דרכו בחיים. ולא הוא יהיה לסוחר או בעל מלאכה וילמד מעצמו, תוך המגע התמידי עם האנשים, את הידיעות המעשיות הנחוצות, בעיירות הקטנות מצליח החישוב הזה באמת. אם אין הבנים יכולים למצוא את דרכם למקצוע בעיירתם הם נודדים לעיר גדולה או נוסעים לאמריקה. בערים הגדולות שבכדי להכנס למקצוע הכרחי ידע מעשי מסוים הבעיה של החינוך הכללי אקטואלית תמיד, למעשה קיימת מבוכה גדולה בחיים הפנימיים של המשפחות החרדות בערים הגדולות. ברוב המקרים נכנעים ההורים לדרישות הבלתי נמנעות של החיים או שהם מפסיקים לפקח על בניהם ומשאירים להם לעשות כרצונם ולהסתלק על ידי כך מעול האחריות הרובצת עליהם. בגידון זה טובים התנאים בפולין מאשר במקומות אחרים. החסידות מעניקה לנאמנים לה את הכלים המוסריים והם מסוגלים לעמוד במאבקים עם המציאות, בכל אופן בעית החינוך כאן אינה „בוערת" כל כך כמו בערים הגדולות שבליטא.

עלינו להפנות עכשיו את תשומת לבנו למקצוע לימודי, שאינו חילוני מובהק ואינו גם דתי, והוא לימוד השפה העברית וספרותה. בפולין היחס למקצוע זה שלילי בהחלט, לעומת זה נהגה מקצוע זה בליטה יחס אוהד, אולם גם בלימוד זה שולטת המקריות.

אם התגלגל בדרך מקרה מלמד יהודי דתי, שיודע ללמד עברית ודקדוק מבלי לפגוע במסורת — ניחא, אם אין מלמד כזה בנמצא אפשר לותר על הלימודים האלה. מלמדים מסוג זה נדירים ובמקום שאתה מוצא אותם הם נעשו „למורים" והצטרפו לכת המשכילים.

בפרקים הקודמים נסינו לתת תמונה של שיטת החינוך הישנה ביהדות המזרח. עלינו לנסות עכשיו לתאר את הנסיונות לתיקון שנעשים זה כמה זמן ולברר לעצמנו את הסבות והגורמים לכשלונם. כונתי בעיקר למערכת החינוך

של המשכילים. כבר רמזתי לעיל, כי אין לראות מערכת חינוך זו במובנה ההיסטורי, המדובר רק בקבוצה של אנשים, שרואה את בעיות החינוך ראיה רטיונלית. כמו כן איני מתכוון בהגדרה זו למפלגות או חוגים חברתיים מסוימים, כי המפלגות שם טרם הגיעו לידי גיבוש רעיוני וכן יש הרבה יהודים חרדים וביניהם רבנים ירא שמיים שבבעיות החינוך נוטים לדעת המשכילים. מחוגי המשכילים האלה נוסדו „החדרים המתוקנים", שמלכתחילה היוו ניגוד ל„חדר" בנוסח הישן. במשך הזמן הם התפתחו ומהם יצאה המלחמה נגד החינוך המסורתי ורוח ישראל סבא.

אמנם החדר בנוסח הישן עם כל מעלותיו נותן בידי המחנך בעל גישה בקורתית נקודות תורפה שונות שאין להתעלם מהן. התנאים הבלתי היגייניים של החדרים הופכים אותם למקומות שמסכנים את בריאות הילדים. המלמד מהדור הישן, במדה והוא שמר על אופיו המקורי, הוא עדיין טיפוס אידיאלי ונעים הליכות של יהודי אמיתי, אולם בתור מורה הוא שייך לתקופה שזמנה עבר, חסך הוא את טוהר המידות של היהדות השלמה שעליו היתה לפנים גאוותו ונשאר רק אי הסדר ושלומיאלות המאפיינים את המלמד דהעידנא, גם דרך הלימוד הישן נותן מקום לביקורת בכמה נקודות. אבל אילו היו המשכילים מסתפקים בבקורת הדברים שרמזנו עליהם והיו מוכיחים את שאיפתם לתיקון הפגמים האלה אין ספק כי היו מצליחים בכך והיו יכולים לזקוף לעצמם זכות גדולה, אולם בקיצוניותם הם הכריזו מלחמה כללית על הישן ועל כל אשר רוח הישן אפיין אותו ואפילו על כל המקודש ביהדות. בבתי הספר שלהם היה לימוד השפה העברית העיקר ולימוד התורה נדחק לקרן זוית. הם גם למדו תורה לא לפי ספר התורה במקורו אלא בפרקים מובחרים — תורה מקוצרת במהדורה מיוחדת לבתי ספר, בזה ראו חוגים רחבים של חרדים חלול קדושת התורה, כן הם ביטלו את לימוד התלמוד, בגלל חוסר מורים משכילים לכך, אולי גם בגלל יחס שלילי עקרוני ללימוד זה, עיקר העיקרים של תכנית הלימודים היתה השפה העברית, אולם ההצלחה המקווה לא הושגה. את הכשלון הזה יש לזקוף לשיטת הלימוד „עברית בעברית", עד היום קיימים חילוקי דעות באשר לטבעיות של השיטה הטבעית בלימוד שפה בלתי מדוברת, כלשון העברית. השיטה הטבעית הזאת היתה בעצם בלתי טבעית בזמן הראשון כאשר נוסדו החדרים המתוקנים ללא מורים מנוסים וללא טרמינולוגיה מספקת בשביל השמוש היומיומי ובלי שעמד לרשות השטה נסיון מעשי.

אולם מייסדי בתי הספר החדישים בהתלהבותם הגדולה לשיטתם החדשה

היו קנאים לה עד כדי כך שהאנשים סביבם נמשכו אליהם ואיש לא העז להתגבר היו קנאים לה עד כדי כך שהאנשים סביבם נמשכו אליהם ואיש לא העז להתנגד לשאיפותיהם. בדרך זו נוסדו בזמן הראשון כמעט בכל הערים הגדולות חדרים מתוקנים מסוג זה. שיפור התנאים ההיגייניים בחדרים שבבתי הספר האלה, יהירות הופעתם של המורים החדשים ויתרון החידוש שבדבר רכש לבתי ספר אלה אוהדים מרוזבים. התפתח מאבק מר בין המלמדים מהטיפוס הישן ובין המחדשים. אפשר להגיד בודאות כי המחדשים עלולים היו לנצח אילו היו המוסדות כשלעצמם שהקימו בני קיימא. אבל הם לא היו כך. לפי כל אופים הם היוו מלכתחלה ביטוי להתנגדות לרוח היהדות של הדור הישן. על ידי כך קמה להם התנגדות מסוכנת מצד הרבנים גדולי הדור הן מבין החסידים והן מבין המתנגדים. בחוברת בשם „דרכה של תורה" גזרו איסור על החדר המתוקן, שגרם מהר להחלשת כוחן והילתו ומסע הנצחון שלו נבלם. הרבה חדרים מתוקנים קיימים נעלמו ללא אומר ודברים. לפי מהותם לא היתה להם זכות קיום. לימודי חול לא היו גם בהם, מכיוון שהאיסור מטעם הרשות על לימודי חול בבתי ספר של יהודים חל גם עליהם. ולידיעות בשפה העברית שרכשו שם התלמידים התיחסה היהדות החרדית בשלילה גמורה. היחידים שמחזיקים עדיין בבתי ספר אלה הם הציונים. בשבילם לימוד השפה והספרות העברית זהה כנראה בהחלט עם „תורת היהדות". רוב רובו של העם אינו מתענין בכלל בחדרים המתוקנים האלה משני טעמים, מפני שהם עומדים בניגוד למסורת החינוך היהודי ובעיקר מנימוקים דתיים. החדר הישן לא נתן ליהודי כלים מתאימים למלחמת הקיום שלו, אולם הוא הכשיר אותו במדה גבוהה לשאת בנטל ובאי־נעימות של מלחמה זו. החינוך בחדר לא נתן לו „משמני הארץ" אולם הזיל מטל השמים על חיי הסבל שלו וממנו שאב תמיד מחדש כח והתמדה. מה העניק לו חזון החינוך החדיש? לא מזה ולא מזה. סיכוי לקיום רוחני מחוסר שרשים, ניוון ללא תקנה בדמדומי הנפש.

בזמן האחרון חל גם בחדרים המתוקנים שינוי לטובה. גם הציונים מתחילים להעריך את ערכו החינוכי של לימודי הקודש ומודים בפומבי, כי לימוד התנ"ך ככתבו וכלשונו חשוב גם מבחינה לאומית. הוכיחו גם את השאיפה למצוא פשרה עם „רוח ישראל סבא" ואין התנגדות ללכת יד ביד עם היהדות החרדית. ברם איחוד זה אין לו סיכוי לקום. הרבנים מתנגדים בכל תוקף לנסיון כל שהוא של שינויים בחינוך המסורתי.

מהו היסוד לכך? אין זה הפחד של התמימות בפני רוח המחקר, האמונה בפני השכל, כפי שבשעתו חשבו המשכילים וגם היום נוטים הרבה משכילים לקבל

דעה זו. כל המכיר את רבני ליטא, חריפי המוח והרוח יתקשה להגיד עליהם שהם מפחדים בפני השכל.

הפחד בפני לימודי חול של הרבנים מקורו בדאגתם הקנאית לתרבות ישראל המסורתית, שעלולה לעמוד בסכנה על ידי תרבות זרה חזקה. נברר לעצמנו, כי התלמוד לא היה בשבילנו ספר חוקים מסוג „קטכיזם" דתי, אלא ספר שבו הושקעה רוח התרבות היהודית על כל גיוניה ובמלא היקפה, אשר הטביע על עולם הפנים של עמנו את חותמתו הברורה ללא כל טישטוש.

מהמעין הטהור של התלמוד שאב היהודי שפע של ערכי רוח ורגש, את השקפתו על העולם ועל החיים, היינו את כל אישיותו הרוחנית. מוחו ולבו של היהודי חונכו על התלמוד, הוא שחישל את רצונם והראה להם את המטרה והכיוון בחיים.

כל כחות היצירה של הרוח, המרץ המוסרי־רוחני מצאו את התגשמותם בתלמוד. התנגדות הרבנים ללימוד שפות זרות אינה באה מתוך התנגדות לידיעת שפות זרות, אלא מתוך ההכרח להקדיש הרבה זמן ללימוד יסודי של השפות הזרות ורוח תרבותה בכלל. אין להם כל התנגדות לרכישת ידע בשפה זרה תוך כדי מגע עם אנשים דוברי שפות אלו. בדברי הלעג של המשכילים על הרבנים יש משום תעודת עניות לעצמם. המדובר כאן איזה הלך מחשבה ישתלט על רוחו של היהודי, זה של התרבות היהודית או של התרבות הזרה.

מאיזה מקורות ישאב היהודי את יניקותו לשם יצירת אישיותו, ממקורות היהדות או ממקורות זרים.

שאיפתם של הרבנים היא אחת ויחידה, שמירה על היהדות הצרופה, בה הם רואים את הערובה להמשך קיומה של היהדות. כאשר חזיתי פעם בפני רבי ומורי הגאון המפורסם רבי אליהו ברוך קמאי, רבה וראש הישיבה של מיר, את הדעה, שאין זה מן הדברים הקלים לדור הצעיר להשאר מחוץ לחיים החדשים ואין להטיל על הצעירים האלה קרבן שהוא מעל לכוחותיהם, הוא ענה לי בפשטות, למה היה הדבר אפשרי לנו ולאבותינו. זה רק ענין של כח הרצון וסבלנות. אם נאבד ליהודי הכוח הזה, הרי הוא אבוד לעם ישראל. עמדתי כמובן נטול כלי

---

1. ר' ישראל מסלנט נשא בסתר לבו את הרעיון לחנך טפוס של יהודי בעלי השכלה מסור לתורה ולאמונה. לשם כך הוא שם עינו על אחד מתלמידיו הנבחרים — שמו היה איינהורן, בחור ברוך כשרונות ומצטיין ביראת שמים שיסע לגרמניה ויתמסר

זיני מעלי, לא היה לי מה להשיב, לא רציתי לעורר בו את הזכרונות המכאיבים והנסיונות שעברו עליו עם בניו הוא[1]. נזדמן לי לשוחח על נושא זה עם אחד מחכמי הרבנים רוסיה רבי בן־ציון מבילסק. תוך כדי שיחה הגענו לדבר על הרב שמעון רפאל הירש והאורתודוכסיה הגרמנית. הרבי הישיש דבר בהתלהבות גדולה על צדיקותו של הרב הירש. על שאלתי, למה לא נשאף גם אנו לחנך כאן יהדות חרדית עם כל המעלות של היהדות החרדית בגרמניה, ענה לי בהשתוממות א. אין לנו רבנים מסוגו של הרב הירש ב. האם אתה מתכוון ברצינות להחליף את ה„שאגת אריה" ב„חורב". כל עוד יש לנו נוער מלא התמדה בישיבות שלנו אין לנו כל סיבה לותר על תורתנו תמורת „אפס קצהו" של חינוך מודרני. תשאל פעם את המחבר הידוע של ה„חפץ חיים" רבי ישראל מאיר מראדין לדעתו על הצורך בידע המערבי. הוא יענה לך בפשטות. טוב, וההכרח בידיעת התורה מה יהא עליו? ומה בנוגע לעבירה על ביטול תורה. עלי להוסיף עוד הערה שנשמעת כבדיחה ממש. שוחחתי פעם עם רב רוסי מפורסם, שצדקותו עלתה על למדנותו, בנוגע לרב ידוע, שהיה בו בזמן גם סופר עברי מצוין, מה דעת מעכ"ת על אישיותו של רב זה, האין ידיעותיו וכשרונו הספרותי מביאים תועלת להאדרת התורה והאמונה. אמנם כן, אולם מה יענה ביום דינו בפני פמליא של מעלה, כשישאלו אותו למה הזנחת תלמוד תורה. רוסית אפשר ללמוד במקומות שתלמוד תורה אסור בהם, אבל לשון הקודש?

ללימוד רפואה. ר' ישראל קיווה להשפיע ע"י דוגמתו של תלמידו על הרופאים היהודים האחרים. אולם נסיון זה לא הצליח. תלמידו איינהורן היה לרופא מפורסם, הגיע לדרגא גבוהה בצבא הרוסי והתנצר. מקרה זה שימש זמן רב כאות אזהרה. אחיו הצעיר של ד"ר איינהורן שמש אף הוא כרופא צבאי. הרושם המדכא של צער אחיו הניע אותו להתפטר ממשרתו לברוח בהחבא לוילנה ולהסתתר כפרוש בבית מדרש לשם לימוד תורה. לבסוף הוא נתפש ע"י המשטרה הרוסית בשעת סריקה אחרי קבצנים נודדים. ד"ר איינהורן הצעיר חי עוד עכשיו בעירה במחוז גרודנא כיהודי ירא שמים (הוא אביו של המשורר האידי הצעיר דוד איינהורן), הרושם של המאורע הזה על ר' ישראל מסלנט היה כל כך חזק, שמאז התיחס בשלילה לרעיון של מזיגה הרמונית בין תורה והשכלה. בשהותי בגרודנא אמר לי פעם ד"ר איינהורן הצעיר. ברח לך מההשכלה. גם אני מתחרט, שבזבזתי את זמני על לימודים חיצוניים.

גם תלמידו של ר' ישראל מסלנט, ר' שמחה זיסל עשה נסיון לאחד תורה עם השכלה כללית במוסד לימודים שיסד לשם כך. המוסד הזה לא האריך ימים בגלל קושיים כספיים. כן לא נשארו כל התלמידים נאמנים ליהדות המסורתית.

— למה מותר היה לרמב"ם ?

— הרמב"ם עסק בעניני מדע בשעה שלא יום ולא לילה.

— ואותו הרב אשר אין ספק ביראת שמים שלו ?

— —בנידון זה אני סומך על הרב מבריסק שהוא בדעה אחת אתי.

— ומה על דאגות הכלכליות של הדור הצעיר, היאך יתפרנסו ?

— בעזרת השם. מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה.

— אולם אם מותר ללמוד מלאכה, למה אסור ללמוד לימודים חילוניים ככלי זין במלחמת הקיום ?

— החכמות החיצוניות מסכנות את יהדותו של העוסק בהן. אם עבר מי שהוא את הים וניצל מהסכנה — אשרהו. אולם מלכתחילה אסור לבן־אדם לסכן את עצמו.

הרב ריינס בדעה, שלימודים חילוניים אינם מהווים סכנה ליהדות, אדרבא הם עלולים לשמש סיוע.

— הרב ריינס בעצמו לא עסק אף פעם בלימודים חילוניים, הוא התיר אותם רק לאחרים. זהו הלך מחשבתם של הרבנים מהדור הישן הם ויתרו על האיסור של „ביטול תורה" מתוך כורח החיים לכל אלה שבחרו להם מקצוע חילוני. אבל הסכנה בלימודים החיצוניים מפחידה אותם.

לבני הדור הישן זוהי בעיה של אמונה, האם על היהודי להאמין שהקב"ה יכול לפרנס יהודי גם בלי ידיעות כלליות או לא. הלך מחשבה זה מצא את ביטויו הברור בדברי אלמנה לחתנה הרב. מוטב שילדינו יהיו יהודים עניים, מאשר גויים עשירים.

— תארנו את עמדתם של הרבנים, כי התנגדותם היא שהכשילה את הנסיונות לרפורמה. הם לא הבינו להתחשב בעמדת היהודים הנאמנים למסורת ועכשיו הם הפסידו את האימון בהם.

במאמר זה תארנו את המצב כפי שהוא בהווה. אשר צפוי לנו בעתיד במאמר הבא.

●

על הישיבות

עובדה שכל המשתדלים בתקומת האומה ומשתתפים בבנינה, שהישיבות הן העמוד התיכוני שכל היהדות שבגולה נשענת עליה אם עוד יש תקוה ליהדות הלוחמת על קיומה ומצפית לגאולה — הישיבות הן הנותנות כח וחיים לתקוה זאת. בטול הישיבות, חלילה, הוא בטול התקוה ומיתתהו. ואם רוצים הם העוסקים בבנין ומצפים לגאולה. באמת ובתמים, בקיום היהדות ובציורה בגולה, עליהם לדאוג לקיום הישיבות ולבצורם. בני הישיבות העוסקים בתורה הם החומר היותר טוב, שממנו הולכים ומתרקמים טובי היצירה הלאומיות והם המעמידים ומרתקים את החוליות הפזורות של הגוף הלאומי המרוסק בגלות. צער גדול תוקפני על ה„לאומיות" שלנו על שאינם יודעים להעריך כראוי את הערך הגדול של הישיבות, של דיאמות הקדושות והנהדרות שיש להקב"ה בעולם היהודי.

צריך שיעמוד איש בראש כל חוצות ולהכריז בקול רם ואדור, השכם והערב, הערב והשכם. למען הגד לעוברים: דעו לכם כי בידי אמות הללו צפון הסוד הנפלא של קיום האומה הנפלאה! נשמת האומה אצורה בהם וכוחות יצירתו גנוזים בתוכם! שם בין כותלי הישיבות, מתקיימת היהדות בצורתה הבלתי מזויפת, הסולת הנקיה שלה, האור המאיר בקרבה והכח החי הנושא שבתוכה. בימים האחרונים פרסמה הסתדרות עברית אחת קריאה „לתלמידי הישיבות" „שישתתפו עמם במעשי התחיה העברית" ויתנו יד לעבודת העם הגדולה. בקריאתה מדברת ההסתדרות בהתפעלות ראויה לשבח על ה„יהדות שהלכה והתכנסה במקלטי תורה ויסדה בהם עוז לחיי העצמיים יועל ערך בית המדרש שהיה ל„מקור חיים מעין מהפכה מחשבה עברית הרגשה עיברות". מודים הם בפה מלא שאין איש אשר יעלים עין מראות ב„ברכה הצפונה במעמקי הישיבות", מרימים על נס את בני הישיבות בתור „אנשי העתודי" אשר יטוו את החוט העתיק־יומין של התולדה העברית", ומסמנים להם את התפקיד שהם צריכים למלא בבנין האומה ותקומת רוחה, שמחים אנו לראות בחלופין שבאו בהשקפת — ה„לאומיים" שלנו על הישיבות ובניהן. אולם שואל אני ההפסיקו כבר ללמוד ולהכיר את חניכי התורה שלנו? האם השקיפו לתוך נפשם הנעלבת של בני־הישיבה, הבלתי יודעת כפרה ליחסים הקלים והקרים אליהם מצד העולם היהודי הסובבם?

מי יודע את בני הישיבות העלובים? מי יודע את הטרגדיה שלהם? כמה מצוינים הללו בתכונותיהם ובטהרת נפשם! באיזה אמונה המה דבקים הם עם תקות העם ההיסטורית וכמה מניעה את הלב אהבתם אל תורתנו הקדושה!

האנשים הללו, בחורי האומה ותקוות האומה, נעלבים בלי הפסק עלבונות מוסריים ע"י הספרות החדשה ועתונותה ומעונים ענויים מוסריים על החברה השואפת לחיים של שובע...

הלאומיים שלנו צריכים להתקרב יותר אל בני הישיבה אבל לא על מנת לתקנם, אלא על מנת להכירם! — לא על מנת ללמדם אלא על מנת ללמוד מהם, ללמוד מהם את יסוד הקרבנות... ואת אמנות מסירות הלב והקטרת הרגש... ללמוד מהם איך לסגל לעצמם מעמד רוח יותר יהודי, מעמד המכשיר להרגשת המוסר העדין והזך המפכה מעמקי התורה וקדושת הדתי.

רק אז, לאחר שמתוך הכרה עמוקה נזרה הלאה יחסי הבטול והלעג ו„תאבון־התיקון" מצד הלאומיים שלנו את בני הישיבה. יוכלו להשתרר ביניהם יחסים אנטימיים, יחסים של קירוב הלבבות ודבקות נפש, ואז יחליפו דברים ביניהם על דברי פעולה לאומית הדדית וע"ד עבודת הכלל ההמשותפת.

תקנו את עצמכם תחילה ואח"כ
בואו אל בני הישיבות
(המודיע, שבט, תרע"ב)

הפלפול התלמודי

מתנגדי הפלפול התלמודי אוהבים להתגדר בבקשת האמת, הרחוקה לפי דעתם, מבעלי־הפלפול האוהבים להתחדד רק משום פלפול בעלמא, משום „דרוש וקבל שכר". הפלפול, טוענים המבקרים מעקם את המוח, מסבך את השכל ומערבב את המושגים לבלי מצוא את המסלה הנכוחה בדרכי־הלמוד. — בקורת זו יש בה הרבה מן האמת ביחוסה אל הפלפול הנפתלי, הפלפול המפוזז והמכרכר על חבלים מתוחים ושערות תלויות באויר והמתיהר באומנתו זו להפליא את לב הרואים "במעשי גבורותיו ונפלאותיו".

פלפול כזה הוא באמת מזיק בהיותו מסלף את הדעת ופוגם את הבינה הישרה, ותחת לגלות את אור הגנוז במעקי הסוגיות ולדלות פניני־הסברות מתחום החכמה

זהו אחד מאמריו הראשונים של הרב יחיאל יעקב ווינברג, אשר פורסם ב„העברי" גליון י"ג עמ' 153.

התלמודית העמוקה, עוד הוא מגדיל את המהומה ומכניס ערבוביא במוח וסוגר את הדרך למצוא את האמת, ולא עוד אלא שהוא מטמטם את הלב, מפיג את הרגש היפה ומקלקל את הטעם הטוב. אולם לפלפול עקוב זה אין מקום עוד בעולם התלמודי דהאידנא, וכבר נתרחק ממנו ע"י יוצאי בית מדרשו של הגר"א ז"ל.

אפיו ותכונתו של הפלפול הנהוג בישיבות זמננו משתנה תכלית שינוי מהפלפול המחודד, עד שכל הדמיון שביניהם אינו אלא השם בלבד. הפלפול התלמודי קבל פנים חדשות לגמרי ע"י ספרי גאוני אשכנז אשר פתחו לנו שערי אורה בדרכי הלמוד. אחריהם החזיקו גאוני זמננו אשר העמיקו והרחיבו את החכמה התורנית ויעמידוה על בסיס ההגיון הישר והבריא אשר עמדה עליו בימי רבותינו הראשונית בעלי התוספות, הרמב"ן הרשב"א והר"ן ז"ל. הפלפול הנהוג היום בקרב הישיבות נוסד על עומק־הסברה ודקות העיון, בעל הבנה חודרת לתוך פנימיות הדברים להוציא מכל הלכה את תמציתה ולמצוא בה את התוך שלה ואת גרעין המחשבה המונח בה. הפלפול הזה מצטיין ביחוד בעמקות מחשבה ורוח בקורת נמרצה למצוא בכל הלכה תלמודית את גדריה המשפטיים המבדילים אותה מחברתה הדומה לה בבנינה ובתוארה החיצוני. ביחוד קשה הדבר מאד לתפוס את ההגדרה המשפטית בהלכות התלמוד, כי כל הלכה מסתעפת לכמה סעיפים המתפרדים גם הם לכמה פרטים שונים. בכדי להשיג את צורתה השלמה של כל הלכה, צריך בראשונה לצרף את כל פרטי ההלכה, המפוזרים בכמה מקומות שונים בש"ס, לתמונה אחת כללית ולמצוא את הקו היסודי העובר בכל פרטי ההלכה: ורק אז אפשר יהיה לסמן את גדריה המשפטיים של ההלכה הראשית. מובן שעבודה שכלית כזו דורשת מדה גדולה של „כשרון־חושב", סקירה מקפת ומוח חריף, נוקב וחודר. מזה יש לשפוט, שהפלפול הנהוג אוצר בתוכו הרבה חיים ורעננות של יצירה.

הפלפול ההגיוני נותן לא רק מזון למוח ולשכל אלא גם מפרנס את הלב ומכלכל את הרוח, כי הוא דבר שגם הנשמה נהנית ממנו. ידוע לכל מי שבקי מעט בתולדות ההתפתחות של משפטי העמים, כי משפטי כל עם הם אספקלריא מאירה ממצבו המוסרי ומהשקפת עולמו על החיים, שהרי המשפט נועד לסדר את היחסים שבין אדם לחבירו, בין צבור לצבור ובין מדינה למדינה בשאלות החיים. ומכיון שכל מגמת המשפט הוא להגביל את יחסי היחיד והחברה ההדדיים בעניני־החיים הרי בהכרח צריך הוא להתאים אל מהלך החיים וסדר מנהגיו של אותו היחיד והחברה; ואין חוק מחוקי המשפט נוצר אלא א"כ יש לו תפיסה ואחיזה בחיי העם ונובע מרוחו. כללו של דבר שבכל משפט, יש למצוא את היסוד המוסרי

שעליו הוא נשען, ואפילו בדינים שבין אדם לחבירו, כמו דיני ממונות, גזילה נזיקין צריך לתפוס את גרעינם המוסרי, שיש לו שורש ברוח העם הפנימי ולהכיר על פיו את הלך מחשבותיו ואת הכרתו המוסרית. כל הרוצה לדעת את מהלך התפתחותו המוסרית של כל עם יעמוד על זה מתוך עיונו בהשתלשלות המשפטים של אותו העם.

ואם הדברים צודקים ביחס משפטי העמים, עאכו"כ שכך הוא בדיני תורתנו הקדושה — שכל משפטיה ודיניה מיוסדים על המוסר האלקי ורוחו מרחפת על פני כל הדינים. עוד יותר: החילוקים הרבים והשונים בין משפטי תורתנו הקדושה ומשפטי־העמים הם תוצאות ההבדל הכללי והיסודי בבסיס המוסרי שבהם. בעקב ההבדל בעצם היסוד משתלשלות ובאות תולדות הגיוניות שונות בעצם תכונתן. קצורו של דבר: כל דיני התורה בממונות, בנזיקין בעניני שלי ושלך והבחינה המשפטית שלהם — מוסרית בתוכנה ובצורתה. היסוד המוסרי שוה בכל חלק התורה, בדיני ממונות כמו בדיני נפשות, בדברים שבין אדם לחבירו כמו בדברים שבין אדם למקום, והצד השוה שבהם שהם צוויים מוסריים אלקיים בפנימיותם ובתמונתם, אלא בהבדל זה: בדיני ממונות ובכל דברים שב"א לחבירו ירדה תורה לסוף דעתו של אדם, לתכונתו ולנטות נפשו, וע"פ ההכרה האלקית בכחות נפש האדם ובכל מכמניה הציבה לו משפטים צדיקים יחיה בהם. גם דיני התלמוד מיוסדים בעיקרם על הסתכלותם העמוקה ברוח האדם ובנטיותיו. הנה למשל, כל החודר לתוך עמקי הדינים של „חזקות", חזקה אין אדם פורע תוך וכו' חזקה אין אדם תובע וכו' ועוד ועוד, כמו"כ בדיני הבא במחתרת החילוקין בין אב לבנו, אב על בנו אינו בא על עסקי נפשות מפני שרחמי האב מרובים, ולהיפך, כן בא גם על עסקי נפשות של אביו, ועוד — יראה שכל הדינים בנוים על עומק חוקי הפסיכולוגיה, וישתומם על חכמתם הנפלאה בחקר רוח האדם, עד שכל רז לא אנס להם בנפש האדם, וכל מצפוני הנפש, סודותיה וכל מחבואיה היותר טמירים וכמוסים היו נהירים להם.

הפלפול ההגיוני החודר לתוך־תוכה של הלכה מוציא את „גרעין החיים", את היסוד הפסיכולוגי ואת התכונה המוסרית הכלולה בה ויש לו עסק עם „עניני הרגש", „ורחשי הנפש" שיש ללב מקום בהם וגם הרוח מקבל את חלקו... כמדומני כי יש בזה די לסתום פי המתנגדים, המונים את הפלפול באין בו „לחלוחית" וחיים, המזינים את הלב ומפרנסים את הרוח.

גם בקשת האמת — באמת תורנית למודית הכתוב מדבר — אינה מוצאת את דרכה ומשיגה את מטרתה בלעדי הפלפול. ודבר זה מתורתו של גאון־המוסר

רבי ישראל סלנטר ז"ל למדנוהו. בהקדמתו לס' התבונה הוא מבאר ע"פ דרכו בחקירה עמוקה: מה היא בקשת תורת האמת? והאמת מה היא? ומה הם אופני השגתה? האמת איננה מושג מוגבל בתחומין ומסוים במובנו. טועים הם אלה האומרים כי האמת תמצא רק בדרך ה„פשט" הפשוט, וכי מה שקרוב יותר לפשטות הדברים, לדיוק המלים קרוב יותר אל האמת. באמת אמרו, שלפעמים אי אפשר לעמוד על עיקרי הדברים ועל הכונה האמתית רק אם מביאים ממרחק הקדמות ומופתים שונים המאירים את הענין הנדון. וכדרך שאמרו חז"ל: דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. „הפשטות — יאמר שם — אינו אלא סעיף אחד מדרכי הראיות [כלומר אינו אלא אחד המופתים המשמשים לברור האמת] וע"פ הרוב קושיות חמורות הנולדות מהרכבות קודמות המשולבות בשילוב חזק עומדים הכן ללחום נגד הפשטות ולהזיזה כאשר אנחנו רואים בדברי התלמוד, באוקימתות ובדברי רבותינו בעלי התוס' אשר לאורם נלך תמיד". ויש לפעמים שע"י פלפול ארוך מורכב מהקדמות משולבות שילוב נכון יתלבן הדבר ותתברר האמת, ויש גם דבר קצר ע"ד הפשטות שגם ריח האמת אין בו. [עכ"ד הגרי"ס כלל בשינוי לשון קצת] גם בקשת האמת אינו דבר מסור לרצון האדם אלא תלוי ביכלתו. השאיפה באמת אל הרצון והתשוקה להשגתה בלבד אינם מספיקים עוד לאדם בכדי שימצא את האמת. לזה צריך הכנה למודית קודמת, התפתחות ידועה וסכום גדול של הידיעות הנחוצות. — אלה הם הדברים המכשירים את האדם לבקשת האמת ועושים אותו ראוי למציאתה.

ובזה יפה כחו של הפלפול ההגיוני לפתח את שכל האדם, להרחיבו, לחדדו ולהישירו, לעשות אותו ראוי לבקשת האמת ומוכשר להשגתה. קצורו של דבר: הפלפול ההגיוני, הבקורת החריפה והסקירה החדה הם בבחינת „כלי שרת", אמצעים ומכשירים לבקשת האמת מחד גיסא, ומאידך גיסא משמשים הם בתור בתי קבול, צנורות מקבלים את האמת המושגה.

גם מנקודה לאומית צריך להאיר פנים להפלפול התלמודי. הפלפול מרהיב את לב ונפש העמלים בתורה, מחזק ומעודד את רוחם לעבוד בחשק נמרץ עבודה גדולה ותמה. ע"י הפלפול נתן כר נרחב לפתוח כשרונות הצעירים התלמודיים ומקום גדול לשכלם להתגדר בו במקצוע המחשבה העברית המקורית.

גם מתוך מבט פדגוגי־לאומי יש למצוא פנים מאירות להפלפול החפשי הנותן כר נרחב לרוח האדם להתהלך בו לרחבה לארכו ולרחבו.

השכל מטבעו אוהב מעוף חפשי בלתי אסיר באזיקים, רוח בני הנעורים סוער והומה, מרקיע הוא שחקים וחובק זרועות עולם, אי אפשר וגם מזיק לכלוא

את הרוח ולאסור את השכל „במטת־סדום" של גבולים וגדרים. בכל אדם — ובבני הנעורים בפרט — חיה שאיפה חזקה לתת בטוי שלם ומיוחד לרוחו המיוחדת לו ולהטביע את חותם עצמותו על פרי מחשבתו וילדי עבודתו הרוחנית. והרוח הזה כשהוא מקבל חרות גמורה ושלמה למעופו, יש בכחו לרומם את האדם מעל חוג חייו הצר והמוגבל ולנשאו אל מרומי שחקים חדשים, על מנת לבנות לו שם בית־רוח נאמן אשר יכניס אל תוכו כל אפסי דעותיו והשקפותיו עפ"י עצמותו האמתית בלי כל זיופים הבאים מהשפעת הסביבה. ל„היהודי שבגלות" — היה והנהו הפלפול ממש „סם חיים" לנשמתו הרצוצה בהיותו מרומם אותו מעל פגעי החיים ומועקות הצרות, מסיר מעל שכמו את עול סבלו ומגביהו עוף במרחבי „מלכות הרוח" בתורתו הוא מוצא את חרותו האובדת לו בחיים. כשמציקה לאדם היהודי עלבונה של ישותו הנחלצה הוא שואף להבלע במרחב גדול וקיים — ומבליע את עצמו בגלי ים התלמוד. וכששוב מציקה לו אבידת צורתו האישית, שנבלעה בים הגדול ושואף להיות גרגיר חול לעצמו ולא טפה בים הוא מוצא מפלט לאישותו הפרטית בפלפול וקובע לו בו מרור לעצמו...

אכן חוץ מן הטעמים והנמוקים המבוארים לעיל אוצר בתוכו הפלפול עוד מעלה אחת גדולה ונכבדה מאד בערכה המוסרי: — הפלפול התלמודי במשא ומתן של חבורה משמש פתיל רוחני מאחד ומדבק את חבורת הלומדים; חבל האהבה האוחז וקושר את לבבות הצעירים ומאגדם לאגודה אחת שלמה ומוצקה תחת דגל התורה המנפנף עליהם. זיק אהבת התורה המהבהב בחביון הנשמה של הצעיר מתלקח ויוצא ללהב גדול בשעת התלהבותו והתרגשותו ע"י הכוח הפלפולי, ואהבה בוערת באשה של תורה זו, משתפכת גם על חביריו במלחמתה של תורה. האהבה היא דבר מתדבק ועובר מעצם לעצם; כשאדם אוהב איזו עצם — אהבתו מתפשטת גם על קרובי אותו העצם ונאחזת בכל הסובב אותו. אהבת התורה פועלת את פעולתה בבחינה מוסרית וכללית ומקפת — בבחינת הזדככות הלב וחמומה. האהבה הלוהטת משלהבת אש התורה, שופכת מרוחה גם על רגשות אהבת אדם הנרדמים בנפש האדם ומתעוררים לתחיה ברוח החיים אשר הפיחה בהם תורת אל חי. ודבר זה מאומת ע"י הנסיון ומקוים בדברי חז"ל הקדושים: „אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד נעשים אויבים זל"ז ואינם זזים משם עד שנעשו אוהבים זה את זה".

מכתב־תשובה מהגאון ר' יחיאל יעקב לבן־גוריון

ב"ה. לכבוד הוד מעלתו ראש הממשלה ושר הבטחון מר דוד בן גוריון, ירושלים.
אדוני ראש הממשלה!

הנני לאשר בתודה את קבלת מכתבו מיום י"ג חשון ש. ז. (שהגיעני בסוף חודש כסליו) ומבקש את סליחתו על איחור תשובתי.

השאלה שהופנתה לנשאלים כיצד לנהוג ברישום ילדי נשואי־תערובת ששני הוריהם רוצים לרשום אותם כיהודים, גוררת אחריה שתי שאלות מוקדמות, שאלת „מיהו יהודי" ושאלת הגיור בישראל. שלשלת השאלות האלה שאחוזות ותלויות זו בזו טעונות כל אחת מהן תשובה לעצמה.

א) שאלת מי הוא יהודי שצפה פתאום בעתונות הישראלית הטילה סער בעולם היהודי. לא השאלה עצמה אלא מה ששאלה כזו יכולה לעלות על הפרק במדינה העברית שקמה בארץ־אבות — חזיון שנראה פאראדוכסלי למדי אף בעיני העולם הנכרי.

זו שאלה חדשה שלא ידעוה הדורות הקודמים. היהודי הפשוט, ללא פילוסופיה וללא אידיאולוגיות ניאולוגיות ימשוך בכתפיו לשאלה מוזרה זו שנתעוררה דוקא בדור של תחיה לאומית ושיבת בנים לארץ מכורתם הרוחנית. רק בלבול דעות ותלישות רוחנית יכלו להוליד „שאלת־יהודים" חדשה.

מתוך הכרה כי פתרונה של שאלה עקרונית זו צריכה לקבוע את הפתרון לשאלות מעשיות המסתעפות ממנה נתתי את דעתי לדון עליה במאמר שפורסם בירחון „הפרדס" (חוברת חשון־כסלו ש. ז.). במאמרי זה יצאתי מן ההנחה העיקרונית שרק היהדות עצמה יכולה וזכאית לתת תשובה לשאלה מי הוא יהודי. והיהדות כבר ענתה על שאלה זו וקולה מנפר במשך כל ההיסטוריה היהודית בת אלפי השנים. יהודי הוא זה שמודה באלקי ישראל ושומר את תורתו בלבו ובנפשו ומקיימה באורח־חייו היום־יומי.

לנו אין יהדות אחרת אלא זו של קיום תורה ומצוות. זו היא היהדות הליגיטימית, היהדות ההיסטורית. יהדות זו היא שעיצבה את דמות האומה הישראלית ועשתה אותה לגוש לאומי מיוחד בצביונו ומוגדר במהותו הרוחני והנפשי. העולם הנכרי מכיר את האדם מישראל כנציגה של הדת היהודית. זה הוא סימנו המובהק בעיני העולם הלא־יהודי הנאור. ורק בעלי התורה המתועבה לאללת הגזע מלעיזים ומעלילים סימני היכר אחרים. בגרמניא שלפנים ובארצות המערב הסמוכות לה וכן בארצות הברית, נעשה נסיון ליצור סוג חדש של יהדות,

יהדות של כפירה בערכי היסוד של המסורה המקובלת ושל התכחשות לאופי הלאומי הסמוך עליה. יהדות זו המתעטרת בכינוי של „יהדות ליברלית" או „מתקדמת" איננה אלא קונסטרוקציה שרירותית של אנשים שהאמונה הדתית פגה מלבם והעוז הלאומי נעדר בנפשם. בעלי הריפורמה הראשונים גילו פנים בתורת היהדות שלא כהלכה, זייפו את מהותה וסילפו את דמותה, מתוך רצון לזכות בהישגים ובזכויות של העם השליט הנכרי, ומתוך מגמה לחבב את יהדותם ולרומם את כבודם בעיני הגויים הסתגלו להשקפות ורעיונות המקובלים בדת הנוצרית. קיצצו בנטיעות של שרשי היהדות ומתוך התעלמות מעיקריה של הדת המושרשת בחיי העם הכריזו הכרזה קולנית על המוסר של נביאי ה' והעדפתו על קיום המצוות המעשיות.

אבל יהדות מסולפה זו נחלה כשלון גמור, ובדין הוא שנכשלה. החיקוי הוא מדה בזויה. הסילוף של פני היהדות לא הועיל לחבב אותנו יותר על אומות העולם. השנאה הגבערת לא פסקה. איבה עולמית וגורלית זו ל„עם הנבחר" תעמוד בעינה, ואף תקומת המדינה העברית המפוארת לא הספיקה אלא להחליף יחס של בוז וקלון ביחס של קנאה ותחרות וצרות עין. העמים לא נתבגרו, בגרותם תבוא רק ע"י נצחונה המוסרי של רוח היהדות האמתית וע"י מילוא החזון של „ומלאה כל הארץ דעת ה' ".

היהדות הליברלית לא עמדה בנסיון. בגלל הסרת הגבולים ומחמת חולשתה הפנימית של היהדות המתקדמת הזאת התגבר שטף ההתבוללות ועשה שמות בשורותיה, אפשר שלא ברצונם ונגד כוונתם של נציגיה הרשמיים אבל וודאי כתולדה ישרה של העלמת עין מיסודות היהדות האמתית.

ההדגשה היתירה והטעמת־יתר של „מוסר היהדות" היא שלא לצורך ומחוסרת טעם. וכשהיא יוצאת מפי אנשים חסרי־דת ומשמעת דתית היא צורמת את האוזן. וודאי הוא שהמוסר הנעלה של תורת ה' הוא נשמת היהדות, כי חיי מוסר וטוהר נפשי מהווים עיקר גדול ביהדות הוא פשוט וברור ואינו צריך להדגשה יתירה. יהודי העובר על חוקי המוסר הוא פסול ודתיותו פגומה. אלא שמפני טעמים משפטיים פורמליים שאין העבריין המוסרי נענש בבי"ד אבל דינו מסור לשמים ועונשו גדול. וכלל גדול מקובל בתורת היהדות שאין המוסר מתקיים ככח פעיל אלא כאורח חיים דתי וע"י קיום המצוות הכתובות בתורה, קיום מתמיד וקבוע של מעשה יום יום וחיי יום יום. והרי קיום זה הוא שעשה את הדת ואת המוסר לקנינם של כלל האומה ולצורת־חיים של כל יחיד בישראל.

לא באתי כאן להרצות בפני ראש הממשלה העברית לקח בתיאולוגיה היהודית. אולם זה ברור לכל, שמוסר שאינו מבוסס על יסודות הדת ואינו שמור ע"י ציוויה וחוקיה, אינו אלא חלום יפה שעומד בסתירה גלויה למציאות הממשית.

העזובה המוסרית והפראות המינית שהתפרצה בדור החדש הוכיחה כי קיום הדת הוא הערובה היחידה לקיומם של חיי מוסר וטוהר. אין ריסון אחר ליצרי האדם אלא הריסון הדתי. קיום המצוות המעשיות הוא עיקר גדול ויסוד היסודות ביהדות והוא המהווה את התהום העמוק שבין היהדות ובין הנצרות. העם היהודי שמר על העיקר הגדול והקדוש ושמירה קפדנית זו היא הכשירה את בני ישראל לעמוד בנסיון במאבק הדורות, להתגבר על כל מיני פורעניות וגזירות רעות, שחיטות ושריפות שאפפונו, ולמסור את הנפש בעד קיומה של מורשת הורים ומורים מתוך אמונה וצפיה לגאולה.

ואילו רצינו לוותר על העיקר הקדוש של קיום תורה ומצוות היינו יכולים לפתור את „שאלת היהודים" באופן קל מאד. אבל אנחנו לא רצינו לוותר על הזכות לחיות ולהתקיים כיהודים מתוך הכרה ברורה ומתוך הרגשה פנימית כי יהדות זו היא שורש נשמתנו ובלעדה אין חיינו קרויים חיים. אין לנו יהדות אחרת ואין אנו רוצים בעיצוב חדש ושינוי צורה של יהדותנו. היהדות המסורתית היא תרבותנו הלאומית והשם „יהודי" מהווה לתואר הכבוד של גושא תרבות זו. השם היקר הזה אינו סובל משמעות אחרת. הוא נתקדש קדושה דתית שאין למעלה הימנה. ידוע לכל, בכמה קרבנות של נפש נפש, דם ורכוש עלתה לנו הגנתו ושמירתו של שם קדוש זה. וע"כ אסור לנו לחללו ולעשותו הפקר לכל הבא ורוצה לזכות בישיבת קבע או ארעית בארצנו המבורכה.

ב) לשאלת הגירות בישראל: מתוך המכתב שהפנה ראש הממשלה למספר אישים בארץ ובחו"ל מתקבל הרושם שראש הממשלה לא נתכוין לקבלת פסק הלכה. משום שזו הלכה פסוקה ומקובלת מדורי דורות שבן הנולד מאם נכריה הוא נכרי לכל דבר והלכה זו נוהגת בין במבוגרים בין בקטנים. ואין לנכרי תקנה להעשות ליהודי אלא מדרך הגיור המקובלת. הלכה זו לא נסתפק בה אדם מעולם, ואפילו הכיתות הסוררות שקמו במשך ההיסטוריא היהודית לא הרהיבו לערער עליה, הלכה זו היוותה את היסוד לחיי המשפחה וחיי האישות וכל הנוגע בה כאילו יורד לחיי האומה.

ואילו היה ספק במקרה שהוא, וודאי היה ראש הממשלה פונה בשאלה להרבנות הראשית בארץ שהיא מוסד ממלכתי ובוודאי יפנה ראש הממשלה בשאלות דתיות למוסד הרשמי הממלכתי, שהוא לבדו אהראי ומוסמך לפסוק ולהורות.

ומה לאנשים שאינם בעלי סמכות הלכתית ומכל שכן אנשים שאין להם שייכות לחכמת ישראל להורות ולהכריע בשאלה דתית גדולה שנפש האומה הישראלית תלויה בה.

בוודאי שראש הממשלה נתכוין לקבל הסבר היסטורי על צורת ההתגיירות המקובלת ועל האפשרות לשנותה ולהחליפה בצורה חדשה המתאימה יותר לטעמם של הללו שנפרדו מן הדת הישראלית ומתכוונים לקיים יהדות חדשה הבנויה על רעיון של לאומיות חילונית, רעיון מופרך מבחינת השקפת תורתנו ומוכחש ע"י המסורת ההיסטורית וע"י המציאות היהודית החיה.

מאמרו של רבנו סעדיה גאון כי „אין אומתנו אומה אלא בתורתה", קובע שעם ישראל שונה במהותו הלאומית משאר אומות העולם. אצל אומות העולם אין הרעיון הלאומי קשור בדת, האנגלי או הצרפתי יכול להיות קתולי ויכול להיות פרוטסטנט ויכול אפילו להיות מוסלמי ויכול להמיר דתו כמה פעמים. בשלימותו הלאומית אין ההמרה הדתית פוגמת כלום. „המרתו" יכולה לעורר צער ותלונה בין אחיו אבל לא פקפוק בכשרותו הלאומית. אין היציאה מן הדת הרשמית משמעותה אצלו יציאה מן האומה שנולד בקרבה.

מה שאין כן אצלנו: יהודי לאומי שבלאומיים, אפילו אם הוא תושב קבוע, משלם מסים ומשרת בצבא ולוחם מלחמת הארץ, אם ח"ו ימיר דתו בדת אחרת הוא מודח בכך מעם ישראל. ואין ספק כי אפילו מפלגה שמאלית קיצונית תוציא את המומר מכלל חבריה.

בהוספה שהוסיף ראש הממשלה בהנחות הרישום של שר הפנים כי על המבוגר הרוצה להתקבל להודיע בתום לב שהוא יהודי — שצריך להודיע גם שאינו בן דת אחרת — הראה ראש הממשלה הבנה נכונה בשוני המהותי שבינינו ובין שאר האומות. ויתרונו של ראש הממשלה הוא כי הכיר וירד לעומקה של ההויה הלאומית של עם ישראל. והוא עורר תקוה כי גישתו לשאלת היהדות אינה זו של שיטת הלאומיות החילונית שנתקעה למוחם של כמה חוגים ובלבלה את דעתם.

ברם דוקא הכרה זו ההוגנת לראשה של ממשלה עברית עוררה תמהון בעיני רבים והכל שואלים: במה יפה כחו של זה שכופר בכל דת שהיא ורק מודיע בתום־לב שרוצה להצטרף לאומה הישראלית — במה זכותו גדולה מאדם שמודיע ג"כ בתום־לב שרוצה להידבק באומה הישראלית אלא שמצפונו הדתי מכריחו להשאר בדתו הנוצרית או האיסלמית? וכי רק הכפירה המוחלטת בדת היא הקובעת את כושרו של נכרי להתקבל לתוך המסגרת הלאומית של ישראל? הרי לפנינו שאין מוצא מן האבסורדיות ההגיונית הזאת אלא על קבלת הכלל

היסודי שאין נכרי יכול להעשות יהודי אלא בדרך ההתגיירות הדתית, ז"א קבלת תורה ומצוות, מילה וטבילה כדת משה וישראל.

התנאי של קבלת תורה ומצוות הוא פשוט ובהיר, שתנאי זה מחייב השתרשות גמורה במערכת הרוח והנפש ובזיקה מוסרית ישראל הדתית. המילה היא סימן ביולוגי להזדהות עם היהדות. המילה היא הברית שכרת אלקי ישראל עם אבי האומה. המילה היא אות הזיהוי של היהודים, והפרת ברית המילה היא כפירוד גמור מן העם היהודי.

הטבילה היא הסמל הדתי לקידוש ולטיהור. לטבילת הגר יש שורש במאמרם ז"ל: ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן; הנכרי שבא להתגייר צריך לטהר ולקדש את עצמו על פי הכשרת תורת ישראל.

דברים שבדת אינם ניתנים להסבר ראציונליסתי, לדת יש חוקים ומסורת משלה ואין הגישה של חקרנות חפשית חלה בהם.

מוסד הגירות הוא עתיק מאד ושלשלת היוחסין שלו מגיעה לפי חז"ל עד אברהם אבינו שהוא היה תחילה לגרים (חגיגה ג'), אביהם של הנכנסים תחת כנפי שכינת היהדות. מטעם זה פסקה ההלכה שהגר יכול לומר בתפילתו ובקריאת פרשת בכורים אלקינו ואלקי אבותינו וכו' וכמו שדרשו חז"ל על הפסוק כי אב המון גוים נתתיך: לשעבר היית אב לארם ועכשיו מכאן ואילך אתה אב לכל הגויים (ירושלמי בכורים ומובא ברמב"ם הלכות בכורים).

עצם הגירות הוא חידוש שנתחדש במדרשה של היהדות. שאר האומות יודעות על „המרה דתית" אבל לא על „המרה לאומית". יכול אדם להמיר את דתו כפי רצונו אבל אינו יכול להחליף את לאומו. השייכות הלאומית הוא דבר שבתולדה ואינו ניתן לחילוף. השלטון המדיני יכול להקנות למי שרוצה להתאזרח בארץ אחרת זכויות אזרחיות שלמות, אבל לא להטביע עליו חותם של לאומיות חדשה.

גירינג, הרשע הגרמני, הודיע בשעתו כי הוא הקובע מי הוא ארי ועשה את עצמו בכך ללעג ולקלס בעיני העולם.

אמנם במדינות הדימוקראטיות קיבל השם לאום משמעות חדשה של אזרחות מדינית. אבל זה מושג חדש שנתלבש בשם ישן שנתרוקן מתכנו הקודם. אבל הכל מודים כי אין הלאומיות דבר שבתחוקה משפטית אלא דבר המוטבע במוצא הגזעי ומותנה בשיתוף ההיסטורי.

רק היהדות הוציאה את עצמה מן הכלל הזה. הגירות הדתית בישראל משמעותה התיהדות גמורה אף מבחינה לאומית. אין עם אחר בעולם ששמר במסירות נפש

כ״כ גדולה על טוהר הגזע וקדושתו כעם ישראל. וכבר הנביא קרא: הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו וגו׳ (ישעי׳ נ״א) והנביא אומר בשם ה׳ ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אוהבי (שם מ״א) אולם הערצה גדולה זו של המוצא הלאומי נבעה מתוך הכרת קדושת הגזע העברי על פי סימניה הרוחניים־מוסריים. בן ג׳ שנים הכיר אברהם את בוראו (נדרים ל״ב). אברהם עשה יצר רע טוב (ירושלמי סוטה). שלשה סימנים יש באומה זו, רחמים ביישנים וגומלי־חסדים (יבמות ע״ט). כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו וכו׳ (ביצה ל״ב).

סימנים אלה קובעים פרצופו של אדם אם הוא מזרעו של אברהם אבינו. באידיאולוגי׳ היהודית גבר היסוד הרוחני־מוסרי. הגזע הביולוגי קבל דמות וצורה של גזע רוחני־תרבותי. אברהם ושרה היו מחוללי הגזע הזה, כמו שדרשו חז״ל את הפסוק „ואת הנפש אשר עשו בחרן", אברהם היה מגייר את האנשים ושרה — את הנשים. מתוך תפיסה זו של ערכו של היסוד הרוחני יכלה היהדות לפתוח שעריה לכל הבא ורוצה להידבק בגזע הרוחני של אברהם אבינו.

אין הקב״ה פוסל לשום בריה אלא לכל הוא מקבל. השערים נפתחים בכל שעה וכל מי שמבקש להכנס יכנס (שמות רבה).

לא המוצא הלאומי בלחוד קובע, אלא הצמידה הנפשית במורשתו של א״א היא הקובעת שייכותו של אדם לכלל ישראל. ומשום כך החמירה התורה בהכנסת גרים: היא דורשת השתרשות גמורה בתרבותו ודביקות נפשית ברוחו של עם ישראל.

מכאן שאין הגירות מתקיימת אלא בדרך הגיור הדתית של קבלת דת משה וישראל, של קליטת רוח היהדות ברוח ובנפש ושל קבלת ערכיה וקבלת אורח־חייה.

גירות אחרת אינה במציאות. ואילו ההצהרה בתום לב שהוא יהודי (ומי הבוחן כליות ולב?) או שרוצה לבניו ירשמו כיהודים אין לה שום משמעות ושום ערך. הגיור עפ״י שיטת הלאומיות החילונית משולל כל טעם הגיוני ומנוגד לטבע ולמציאות. מי שנולד גוי וכן מי נולד מאם נכריה נשאר גוי ולא הממשלה העברית ולא הכנסת יכולים לעשותו ליהודי, אלא אך ורק תורת היהדות מכריעה מי הוא יהודי ומי אינו יהודי. ואין בכחם של שלטון מדיני או של מוסד תחוקתי להכריע נגד משפט התורה, ואין זה מכבודה של ממשלה עברית להעיד עדות שקר על מי שאינו יהודי שהוא יהודי. אין בהודעת הבא להצטרף לעם ישראל שהוא רוצה להיות יהודי שום ערך כל זמן שאינו רוצה להשתעבד לחוקי התורה

ולהידבק ברוחה. אמירת שפתיים זו היא חסרת משקל ובלתי מחייבת, והרי אפילו על גרים שקיימו תנאי הגירות בפה ובמעשה ולא קבלו את היהדות בלבם ונפשם גזרו חז"ל ואמרו: „קשים גרים לישראל כספחת", „הגרים מעכבים את המשיח" (גדה י"ג).

הנמקה של ראש הממשלה, „כי בעוד שנשואי תערובת בחו"ל הם אחד הגורמים המכריעים בהתבוללות גמורה ויציאה מכלל היהדות — הרי נשואי תערובת הבאים הנה מביאים למעשה לידי התמזגות גמורה עם העם היהודי" — עוררה חרדה גדולה בציבור הדתי. ולב מי שהזיק היהודי לא כבה בלבו לא יתפלץ למשמע דברים אלה? אין לנו אלא לקרוא בקול גדול: אין אנו רוצים בספחת זו של חדירת יסוד זה לגוף האומה הקדושה; ולמה לנו „גרים" הללו שזכו לכתר יהדות מטעם שלטון עובר וחולף?

וכאן הכל משתוממים על ראש הממשלה שהוא ידוע לכולנו בסגולותיו המיוחדות שיצא לעורר מהומה וסערת לבבות בגלל קומץ אנשים שבאו לארץ לא מתוך חיבה ליהדות אלא מטעמים אישיים פרטיים שאין אחר יודע להבחינם? האם ראה ראש הממשלה בגרים גרורים אלה חיזוק והוספת כח לקיום המדינה? לא, אדוני ראש הממשלה; סופם של גרים אלה לבגוד בנו. הם לא יעמדו בנסיון בשעת סכנה ויפנו לנו את ערפם.

על מדינת ישראל להתרחק מרעיון „החילוניות" שהוא רעיון מוטעה בהחלט. היהדות היא צימוד של שני קומפונינטים, מטבע של היהדות — „מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" בצד אחד, ו„אשר בחר בנו בכל העמים ונתן לנו תורת אמת" בצד שני. הריפורמים בשעתם חתכו את המטבע לחצאים, הסירו את הצד האחד והמטבע נפסלה. האם רוצים אנחנו למחוק את הכתובת שבצדה השני ולפסול את מטבעת היהדות?

המסקנה היוצאת היא: אין לה לממשלה עברית ברירה אחרת אלא אחת משתים: או שהממשלה מקיימת ומאשרת את הגירות עפ"י חוקי ישראל ובצורה הקבועה עפ"י משפט התורה; או — שהיא מבטלת את הגירות לגמרי. לגירות לאומית כביכול אין שום משמעות הגיונית ואין לה ערך כל שהוא. שום קהלה בישראל ושום מוסד יהודי שבעולם לא יקבלו גר גרור זה המצויד בתעודת־זהוי של שלטון שנהג שלא עפ"י תורת ישראל.

אנו חסים באמת ובלב שלם לכבודה של ממשלתנו העברית, זו הממשלה שעמדה לנו אחרי אלפי שנות גלות, יסורי נידודים ופיזורים. ולכן אנו מיעצים לה בתום־לב להעביר את ההנחיות לחוק הרישום על מבוגרים ועל הקטנים יחד,

שנולדו בשעה של זחיחות הדעת, ולהשכיחם מן הלב.

אין אני חושב את עצמי לאחד מגדולי ישראל וחכמיו, אבל אני רוצה בקיומה ובכבודה של מדינתנו ומדבר רק מה שבלב כל יהודי תמים הקשור באהבה לעמו ולמדינתו.

ג) הרישום לילדי נישואי תערובת: להנחות הרישום לילדי נושאי תערובת, שהאב הוא יהודי והאם היא נכרית שיש לרשמם כיהודים אם ההורים רוצים בכך, יש לומר אותם הדברים שנאמרו בפרק הקודם. דעת האומרים כי שמאחר והמירשם הוא אזרחי ואינו משמש לצרכים דתיים הרי אין לנהוג לענין מירשם לפי קנה מידה דתי דווקא — דעת זו בטלה ומבוטלת עפ"י דיני תורת ישראל. לפי דיני התורה הולד הולך אחרי האם. אין אנו יודעים טעמי התורה. יש אומרים שהוא טעם ביולוגי ביצירת הולד ותכונתו הגופנית והנפשית, ויש אומרים שיש בזה טעם מוסרי, שכן האם והשפעתה התמידית מכריעה בחינוך הבנים, וטעם זה מרומז בתורה, כידוע. אחרים רואים את הטעם בוודאות הבלתי מפוקפקת בהשתייכות הילד הנולד לאמו. אבל יהיו הטעמים איך שיהיו, כאן מכריע לא היסוד הראציונלי של החקירה המדעית אלא היסוד הדתי שהוא היה הגורם המכריע בעיצוב דמות אומה ובעיצוב המשפחה העברית, ואין הדבר צריך לאמר כי הלכה זו של תורתנו נשתרשה בנפש האומה והשפיעה על התפתחות ההיסטורית ועל יציבותה של התודעה הלאומית.

ומכיון שכן הרי אסור למסור תעודת זהוי של יהדות לאדם שעפ"י דיני התורה הוא נכרי גמור, וזה משום דמיחזי כשיקרא ודינו כשטר מזויף מתוכו שפסול. ושנית, כבר שנו חכמים: „אין אדם רשאי למכור טלית מצויצת לנכרי". בגמרא נאמרו שני טעמים לאיסור זה. אחד, שמא יבא להתחתן בבת ישראל, ושני — שמא יתלוה עמו בדרך ויהרגנו (מנחות מ"ג). לטעם השני אין לחשוש בימינו ובארצנו. אבל הטעם הראשון עומד בתקפו, בארץ אפילו, ומכש"כ — בחו"ל.

ובכלל אינו מובן טיבו של חוק זה ומה הוא ההישג שהוא מתכוין להגיע אליו. והרי כחוק ממלכתי נתקבל בכנסת ובהסכמת הממשלה באשר למצב האישי וכל השייך לזה, ההלכה היהודית ורק להלכה זו יש תוקף חוקי במדינת ישראל. האם רוצה שר הפנים לחתור תחת חוק שנתקבל בחוקת המדינה? כל זמן שחוק זה קיים אין מקום לשאלה מבחינה מעשית, שהרי כל מי שאינו יהודי לפי הלכת התורה לא יחול עליו החוק הישראלי שהוא במקרה זה ההלכה הדתית, ובוודאי לא תרצה הממשלה לגרום קשיים לבני המדינה, שתעשה ליהודי מי שאינו יהודי

לפי ההלכה ותטול ממנו האפשרות להנשא לבת ישראל, ומה יהיה מצבו של יהודי מזויף זה בארצנו, שבחלקו הבלתי דתי ייחשב כיהודי, ואולם בחלקו הדתי יכריזו עליו שאינו יהודי כלל וכלל.

ורבני חו"ל בוודאי שלא יתנו אמון בתעודת הזהוי הניתנת ע"י משרד הפנים של מדינת ישראל, ולא עוד אלא שיוכרחו לגזור גזירות חיתון על כל הבא ממדינת ישראל ואין לו תעודת זהוי ממוסד דתי מוסמך ומקובל.

החשש שהביעו רבני ישראל שחוק הרישום אם יבוצע עלול להביא קרע באומה ופילוג בין אחים לאחים אינו מופרז כלל. וכן החשש שביצוע חוק הרישום כפי מחשבת שר הפנים יעודד ויקדים את תהליך ההתבוללות הכרוך בנשואי תערובת עומד בכל מוראו. אנחנו הרבנים בגולה נלחמים בכל כוחנו נגד נשואי תערובת מתוך הכרה ברורה שהם מהווים גורם מכריע בהתבוללות גמורה ויציאה מכל היהדות. אחזנו באמצעי הגנה נגד המגפה הזאת שפרצה בארצות המערב. אנו פוסלים לנשוא נכרית לכל דבר שבקדושה, ואנו אוסרים למול את הילד שנולד מאם נכריה. אמצעי שמירה אלה מפחידים ועוצרים את מי שדעתו קלה בעניני נשואין אבל אינו רוצה לצאת מכלל ישראל.

ועכשיו, יוכל קל־הדעת „להכשיר" את עצמו ואת בניו ברשיון הממשלה העברית, עליו רק לבא לקונסוליה עברית בחו"ל או לפקידות הרישום בארץ ולהצהיר בתום־לב שהוא ובניו הם יהודים... האם לא עמד ראש הממשלה על התוצאות ההרסניות שבהצעת חוק רישום זה בשביל יהדות חו"ל ?

ודאי הוא שביצוע חוק זה יביא לפילוג גמור גם מצד אחר. עתה יוזמים המתבוללים המובהקים שבארצות הברית מזימת־מעל לקרוע את האומה ולהבדיל בין עבריים ויהודיים, עבריים במדינה העברית עם כל הסימנים של עם ולשון, מדיניות, משק וצבא מכאן, ויהודי התפוצות המתקיימים כאחדות דתית קלושה ומסתגלים לאורח חייהם ותרבותם של זעמים שכניהם — מכאן.

אין צריך להצביע על הסכנה האיומה לאחדותנו הלאומית שברעיון זה, הוא עלול לדון את עמנו לטמיעה גמורה.

האם רצוי לממשלה פילוג לאומי זה? ברור כשמש שאין הרעיון הלאומי החילוני המרוקן מתוכן רוחני מסוגל להלהיב את הלבבות, ועומד למעלה מכל ספק שאין בכחה של תרבות חילונית שהולכת ומתפשטת בארץ להשפיע על הבנים הנדחים בארצות הגולה שלא יטמעו באומות ובלשונות זרות.

ההנמקה שנתן ראש הממשלה לחוק הרישום החדש שיש בו נחיצות מטעמים בטחוניים, כדי להבדיל בין תושב נאמן למדינה ובין ערבי אזרח ישראל החשוד

בריגול פלילי ובאריבה לקיום המדינה — אין בה כדי הכרעה לקבלת חוק מסוכן זה. יש למצוא צורה אחרת להבחנה זו, ואין הממשלה זקוקה לעצתי, אבל יש לדעת כי גם אנחנו בגולה חרדים לקיום המדינה ובטחונה, יודעים אנחנו כי המדינה הצעירה מוקפת אויבים מכל עבריה, אלא שחושבים אנחנו כי הבטחון היותר איתן והיותר נאמן הוא נאמנותם של בני ישראל האחוזים במסורת התורה. אנחנו היהודים הדתיים היינו קשורים בלב ונפש לארץ ישראל אפילו בזמן חורבנה ושוממותה. אין שם אחר שגרם לפרכוסי הלב של יהודי שומר תורה ומצוות כהשם „ארץ ישראל", היהדות הדתית לא תנתק לעולם את קשרה עם הארץ הקדושה, הנס הגדול של תקומת מדינה פורחת מחזק בלבנו את האמונה בנצח ישראל ואת האהבה לארץ קדשנו. ואנחנו כולנו מוכנים ומזומנים להקריב כל הקרבנות שבטחון המדינה ידרוש מאתנו.

לשם מה — שואל אני — נחוץ היה לדחות בקלות־דעת את הידידות של למדינה בעולם, להרעיד את לבה ולהטיל סערה בנפשה — את היהדות הדתית הדבוקה בתורתה ובאהבתה לארץ?

אדוני ראש הממשלה; כולנו מעריצים הערצת כבוד את זכויותך בקימום המדינה ואת חלקך בבניינה ובפריחתה ויודעים אנחנו את דאגותיך „להעמקת התודעה היהודית בקרב הנוער הישראלי, והשרשתו בעבר העם היהודי ובמורשתו היסטורית ולהגברת זיקתו המוסרית ליהדות העולמית מתוך הכרת שותפות הגורל והרציפות היסטורית המאחדת את יהודי כל העולם לדורותיהם ולארצותיהם". ולכן אני מרשה לעצמי לדבר אליך כדבר יהודי לאחיו היהודי, לבטא מה שבלבי ובלב כל הנאמנים ליהדות; כל הדברים הגדולים האלה שאתה חרד עליהם אינם יכולים להתקיים אלא בקימום הדת ובהגברת השפעתה בחינוך ובחיים המדיניים והחברתיים. אין כח אחר שיוכל למלא את תפקידה של הדת בהויה הלאומית שלנו. אנחנו עם דתי מובהק מתחילת יצירתו וביאתו לעולם. שינוי הדעות והלך הרוחות בדור החדש הגדל בארץ אינו אלא משבר חולני עובר וחולף, ואינו יכול לשנות את הטבע הדתי שהנהו חלק בלתי נפרד במהותו הנפשית של כל אדם מישראל ואפילו מי שתודעתו הדתית נשתבשה, התחושה הדתית חיה וקיימת בלבו.

היהדות איננה כנסיה דתית ואיננה איגוד לאומי במשמעם המקובל. היהדות היא תרבותנו הלאומית היחידה. אין לנו תרבות אחרת ולא היתה לנו תרבות אחרת זולתה. היצירה הלאומית הרוחנית נתגלמה רק בשטח הדתי, היא מהווה הווי יהודי, דפוס חיי יום יום, חיי חגים ומועדים וחגיגות משפחה וציבור. היא

שיטת מוסר יהודית ופילוסופית חיים יהודית ולה יש מסורת של אלפי שנים הקשורה קשר בל ינתק הנתונה בסיני.

מדינת ישראל היא בעינינו השלב הראשון של מילוא תקוה לאומית־דתית של דורות אין מספר שסבלו והתענו ונשחטו ונהרגו בעד אמונתם וצפייתם לגאולה. כלום רשאית ממשלה עברית להעלים עין מהשקפת חיים ואורח־חיים שבהם ראה תמיד העם היהודי את יחודו הלאומי ואת יעודו בעולם?

כלום רשאית ממשלה עברית לעמוד מנגד ולהסתפק בעמדה נוטראלית כלפי שאלות עקריות ומכריעות בביצוע דיוקנו האנושי של הדור הבא?

אין איש מבקש ממדינה דימוקראטית כפייה בכח על חיי יחיד. ובוודאי שיש לה הרשות — ולא רק הרשות אלא חובה לתת לכל אזרחיה זכויות שוות ללא הפליה שהיא בין אזרח לאזרח. אבל אין זה יכול למעט את חובתה של ממשלה לאומית לנצור את עצמאותה של התרבות הלאומית ולקיים את אורח החיים היהודי כאחד מיסודותיה של תרבותנו זו.

אין ממשלה עברית יכולה להשתמט מן התפקיד של הדרכת העם וחינוך בנין ברוח תרבותו. עליה מוטלת החובה להטביע על חיי העם צביון רוחני־לאומי. צביון שיסמל את העצמאות היהודית בכל גווניה.

וכי מה אנו מבקשים? לא שלטון ולא יתרון של זכויות. אנו מבקשים רק שהמדינה היהודית תהיה למדינת היהדות רציפות היסטורית, הזדהות עם קדשי האומה וטיפוח מסורת אבות אינם דברים שבדת דווקא אלא הם מיסודותיה של כל תרבות הראויה לשמה.

כלום אחת היא לממשלה העברית השלטת במדינה השקפת־עולם חילונית ו„גויית" ותווצר יצירה חדשה של טיפוס עברי המנותק לגמרי מהמסורת הלאומית? חלילה לה; במדינה יהודית יש להתחשב עם כח היהדות והחינוך הדתי צריך להיות חלק יסודי בתכנית החינוכית הרשמית. החינוך הדתי הוא הערובה היותר חשובה לקיום אחדותו של העם היהודי בארץ וזיקתו הנפשית ליהדות העולמית.

הדת היהודית, אמונת ישראל, מן ההכרח שתהיינה שוב לגורם משפיע בחיינו הלאומיים. ועליך, ראש הממשלה, שזכית להיות בונה המדינה ומקיימה, מוטלת המשימה שזיכתה אותך בה ההיסטוריא וההשגחה העליונה לאזור את כוחותיך ולרכזם לשם תחייה דתית מחודשת, כחך גדול והשפעתך רבה ויתרונך גדול פי אלף מחבריך בממשלה אשר קצתם שטופים ברעיון החילוניות הקיצונית וקצתם להוטים אחרי מדיניות המרנית תועלתית בלי כל תוכן ובסיס רוחני.

יכול אתה לכשתרצה, לקדש שם שמים ושם ישראל בביצוע הדמות המאירה

של יהודי שלם ומושלם, אשר באורח־חייו ובקומתו הרוחנית והמוסרית ישמש אספקלריא חיה של היהדות האמתית שלאסונגו ניזולה ונתחללה בעיני הגויים בסילוף תמונתה ע״י הדוגלים בשמה ואינם חיים ברוחה.

אני מאמין באמונה שלימה שזאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו.

בכל הברכות ובכל ההוקרה לראש ממשלתנו העברית,

יחיאל יעקב ווינברג

הישיבות ברוסיה

הקדמה קצרה

מאורעות התבל האחרונים עתידים הם שיביאו ע״י הסרת מצרים ומחיקת גבולות ישנים לא רק לשינוי התמונה הגיאוגרפית אלא גם לשינוי פני החיים הקולטוריים של העמים ולחדוש הצורה המוסרית של חלק חשוב של האנושות.

פרספקטיבה של ההתפתחות קולטורית חדשה מתגלית לפנינו, אך מי יודע אם תהא זאת ברכה לעמים או קללה להם, אם השינוי יביא לידי הפראת הרוחות או לידי בלבול העולם?

אותנו היהודים מעניינת ההתחדשות ההיסטורית לא רק בתור חזיון קולטורי היסטורי חדש ולא בתור עדי ראיה אנו משקיפים עליו אלא בתור אנשים נוגעים בדבר. לנו הוא זאת שאלת השאלות שאלת עתידם של חיינו הרוחניים:

אנחנו היהודים, שיש לנו כל סימני עם המוסריים (תורה אמונה שפה וספרות) ושגם את חסרונם של האטריבוטים החמריים (ארץ מדינה ושלטון לאומי) ממלא שפע של כוחות נפשיים הנובע מתוך המעין של תקוה וזכרונות, צרות ואויבים משותפים, חיים מפוזרים על כל פני האדמה וספורים בין כל עמי התבל תחת השגחתם של שלטונות שונים. הגוף הלאומי שלנו נקרע לגזרים.

נמשכים אחד למשנהו. חרבות הלוחמים הפרידו בין אחים והרחיקו חלק אחד של העם ממשנהו. ואולם אעפ״י שהגוף נתרסק לרסיסים, הלב נשאר בהיותו הלב היהודי עודנו חי גם בתוך אלה מאחינו שבגלוי הם מתכחשים לעמם. ואם

המתבוללים שלנו עומדים ומכריזים, כי אין להם חלק בישראל אל תאמינו להם! גם המורדים בספרד הודיעו בפומבי שהם קתוליים נאמנים ובחשאי הסתתרו במערות ועבדו שם את אלהי ישראל. הטראגיקה של המונים המודרניים היא, שהם מסתתרים גם בפני עצמם. בספרד מאוסים היו רק כלפי חוץ. בפנימיותם נשארו חפשים, בימינו האונס מורגש גם בפנימיות הנפש. ההכרה מאונסה היא. אבל אם אפשר לאנוס את המחשבה את הלב אי אפשר לאנוס. אפשר להטות את השכל לצדדים, אבל אי אפשר לפקוד על דפיקות הלב והלב היהודי הזה מתדפק ומתגעגע אל אחיו, מרגיש בצרתו ושמח בשמחתו ובשעה סכנה מתראה בכל כחו בימי המשבר האלה ראינו בחוש שגם אצל היהודים המתבוללים מסתתר במקום שבנפש שריד חי של יהדות.

המאורעות האחרונים הראינו שאין כח שבעולם יכול להפריד בין אחים, שאעפ"י שרחוקים במקום קרובים הם קרבת לב. התפתחותם של מאורעות אלה מובילה גם להתקרבות מקומית בין חלקים שונים של עמנו מצד המעולים שבאומה הובע זה כמה הרצון להתקרבות לאומית, הרצון הזה שהובע בראשונה ע"י חברת „כל ישראל חברים" הפריזאית וע"י הציונות קבל צורה ממשית, גרם ליצירתה של אגודת ישראל שהציבה לה למטרה את תחית המושג של „כלל ישראל" ברוח התורה. אלא שכמה מכשולים חיצוניים עמדו כצר נגד התגשמותו של רצון זה. ואולם ברור הדבר, שרצוננו להתקרבות שע"י המאורעות האחרונים קבל חוזק מיוחד נותן תקוה בלבות רבים שרצוננו זה יתגשם בסיועה של ההתרחשות המדינית. ואולם בכדי שבתקוה תהא במלואה, אינו מספיק הרצון בלבד. הרצון לא יוכל להיות יותר מכח דוחף המניע. התקרבות אמתית פירושה הכרה הדדית והבנה הדדית. צריך שכל אחד ישתדל לחדור לתוך עולמו הפנימי ולהכיר הכרה ברורה ואינטימית בכדי למצוא אח"כ את המצע להתקרבות אמתית ומטרת מאמרי זה לעזור ליצירת אותם התנאים המובילים לה. אני משתדל לגולל לפני הקוראים תמונה אחת מתמונות החיים הפנימיים של אחינו כמורה אני עומד לדבר על הישיבות.

ידוע, כי הישיבות תפסו בשעתם את המקום הכי חשוב בחיי אחינו ברוסיה, כאן התחנכו טובי צעירנו, סלתה ושמנה של אומתנו.

עוד לפני דור אחד למדו בישיבות לא רק מי שהיה אח"כ לגדול בישראל, אלא גם המשכילים ורבים מאלה, שהיו אח"כ לגדולי הסופרים והמשוררים, כמעט כל בעלי הספרות החדשה יצאו מישיבת וואלוזין, ובדורנו כל בע"ב הגון שהוא קצת בן תורה שולח את בנו לישיבה. בעיירות הקטנות מחזה משונה זה היאך

משפחה אשר אין לה בן בישיבה. בימים האחרונים אתה מוצא בכרכים ואפילו בעיירות הקטנות מחזה משונה זה היא לאנשים מישראל, שהם חצים בני תורה וחצים משכילים מפרישים מבניהם אחד לתורה ולישיבה ואחד להשכלה ולגימנסיה... חלוקה זו פעמים היא באה מתוך התאבקות והשפעות של התורה והחיים לפעמים מתוך פשרה לאחר מלחמה קודמת שבין האב והאם.

המשולחים שנוסעים בכל תפוצות ישראל ברוסיה לקבץ כסף בשביל הישיבות, הריהם משתדלים לרכוש גם נפשות לישיבות ולא חזיון רחוק הוא לראות איך נערים קטנים מושפעים מדרשות המשולחים ומפתוייהם עוזבים את בתי הוריהם שלא מדעתם של אלה ובורחים למקום תורה. ויכולים אנחנו להחליט כי המשולחים ממלאים תפקיד חשוב במובן של הפצת אהבת תורה ועפ״י שמוסד המשולחים בכללו יש לו מומים רבים, בכל זאת הוא מביא ברכה ללמוד התורה בישראל. בדרך פעולתם הם נעשים שלוחים לישיבות במובן של רכישת תלמידים. ופרט זה חשוב הוא מאד ביחוד בימינו, שאהבת התורה הולכת וכבה. מאותו טעם מתנגדים גדולי הרבנים לבטולו של מוסד המשולחים אעפ״י שערכו המעשי בשביל צרכיה הפינגסיים של הישיבה הולך ופוחת.

מה זאת ישיבה? בית חנוך לרבנים! לא! שהרי לא הרבנים ושאר כלי הקודש בלבד, אלא כל המורים והתלמידים כל הלומדים כל בעה״ה בן תורה למדו בישיבה. אמת, כי המשולחים והשד״רים כשהם מחזרים על ערי ישראל בחו״ל הם מכריזים על הישיבות כעל בתי סמינר לרבנים, אבל אין הם עושים זאת אלא כדי לשבר את האוזן של הנדבנים בני חו״ל, שהשם סמינר צלצול יפה יותר וחבה יתרה נודעת לו מציינים את הישיבה בתור ביהמ״ד גבוה ללימודי התלמוד, ששם מטפחים את חכמת התלמוד ומשתדלים בפתוחו, אבל גם הגדרה זו איננה מדויקת. מובן הדבר שבמקום ששם נאספים מספר מסוים של לומדים שמקדישים כל ימיהם ללמודי התלמוד ועוסקים בו יומם ולילה במשך כמה שנים, וביניהם בעלי כשרונות מצוינים, ורב גדול בראשם, הלא בטבע הדברים הוא שלמוד התלמוד שם בא לידי שגשוג והפרחה.

ואולם לא זאת היא תכונתה והאופי המסמן אותה, מכש״כ שלא זאת היא עיקר מטרתה — ועאכו״כ כי עיקר ביאתו לעולם לא היה בשביל למלא צורך זה. הישיבה כמו שאבאר עוד, באה למלא צרכים נפשיים מיוחדים, שנוצרו על ידי מהלך החיים היהודים הכללים בעת ההיא; צריך אמנם להקדים ולאמר, כי אני מדבר רק על הישיבות שנוסדו בשלושים ארבעים שנים האחרונות, אני מדבר על הישיבות של סלובודקה טלז, ראדין, נובוהרדוק, סלוצק ועוד, הישיבות

שנוסדו לפני זמן מה כגון הישיבות בוואלאזין ובמיר בודאי שהיתה להן תכונה של בתי ספר גבוהים ללימוד התלמוד; אולם הישיבה בתור מוסד עתיק, עברה כמה מדרגות של התפתחות שונות, פשטה צורה ולבשה צורה חדשה לפי הזמנים והמקומות.

השם ישיבה עתיק מאד, כבר בספר בן סירא נזכר השם ישיבה, הגמרא ביומא מספרת על א״א שהיה זקן ויושב בישיבה. וכן אליעזר עבד אברהם ובמדרש מובא י״ח ב״ח אומר מימיהם של אבות לא פסקה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהן, במדבר ישיבה. במאמרים אלה משתמשים אמנם בשם ישיבה לבית מושב לזקני העיר והאבות שהיו יושבים ונמלכים בישוב הדעת על צרכי השעה ואולם גם הישיבה תורה מוסד למודי בתור מקום לקבוץ של תורה, גם הוא ישן נושן. הלא גדולי התנאים בימי בית שני היו ראשי ישיבות. עפ״י הרוב היה הנשיא גם ראש הישיבה. ר״נ וראב״ע ורבינו הקדוש — אח״כ נוסדו ישיבות גם בבבל בסורא ובפומבדיתא ע״י רב שמואל שהתקיימו במשך ימי הגאונים כמה מאות שנה אח״כ כשנדדו היהודים לאירופה נוסדו ישיבות בספרד ואח״כ בצרפת באשכנז נוסדה הישיבה הראשונה במיינץ ע״י רגמ״ה בסוף האלף הראשון לספירת הנוצרים. כמאה שנה נוסדו ישיבת האמבורג ופ״פ דמיין ואח״כ כשגלו ישראל לפולין יסדו שם ישיבה.

הישיבה הראשונה נוסדה בקראקא ע״י ר׳ יעקב פולאק בסוף המאה הט״ו. מיד אחרי כן, נוסדו ישיבות ברבות מערי פולין וליטא.

בעל „יון מצולה״ המספר: „בכל קהלה וקהלה היו תופסין ישיבה והיו מרבין שכר לראש ישיבה שיוכל לתפוס ישיבה בלי דאגה והיו מפרנסין בני הישיבה מקופת הקהל סכום קצוב בכל שבוע. קהלה של חמשים בעלי בתים מחזיקים לא פחות משלשים בחורים שהיו מתפרנסים ע״י בעלי הבתים, לכל חדר היו נותנים שני נערים שירגילם לפלפל בעל פה. זמן הלמוד היה קבוע מר״ח חשון עד ט״ו בשבט, ואח״כ מר״ח אייר עד ט״ו באב — מט״ו עד חשון מט״ו בשבט עד אייר היה זמן חופש לראשי ישיבה ולתלמידים.

ר׳ נתן נטע מספר, כי בזמני החופש היו נוסעים ראשי הישיבות עם תלמידיהם אל הידידים ששם נתאספו שלוחי ועד ארבע ארצות ורשות היתה להם לבחור להם איזה ישיבה שרצו — מכאן מונח שהיה להם חופש הבחירה רק בנוגע למקום הישיבה, אבל הלמוד בישיבה היה להם הכרח גמור, ושם בחור לא היה יכול להשתמט מזאת ועוד אילוסטרציה מזהירה למצבם הקולטורי של עמנו, שידעו עוד אז לא רק להנהיג את חובת הלמוד הכללית בחדרים, האידאל שאליו שואפים

טובי העמים הקולטורים גם עתה — אלא גם ההשכלה העליונה, הגיונית רחבה והכנה למודית ארוכה, היתה חובה המוטלת על כל ישראל.

ר׳ נתן נטע מהנובר בעל יון מצולה מעיר, כי את שיעורי התלמוד בישיבות היו באים לשמוע מלבד בחורי הישיבה גם כל החכמים שבקהילה וכל מי שיש בו ריח תורה. בשעת קריאת השיעורים היו מתווכחים ומתפלפלים בהלכה. וכל השומעים השתתפו בויכוחים, כל איש מישראל היה בבחינת למדן הרבנים שהיו דורשים בשבת הגדול ובשבת תשובה דורשים על דרך הפלפול, היו יודעים את טעם בני דורם והיו מתכונים כלפי הקהל השומע שהיה נהנה מאד לשמוע פלפולים חריפים המצב הזה היה נמשך, כל זמן שהיה לאחינו שלטון של קהלות מסודרות וחיים אוטונומיים. אז היתה כל קהילה מכלכלת בעצמה את ישיבתה על חשבונה ולא היתה נזקקת לעזרת אחרים, אבל באו ימים רעים על ישראל מעמדם הכלכלי של יהודי פולין וליטא ירד מאד ע״י המלחמות, ע״י מרידת הקוזקים ההתנפלות המוסקובה שוודית חרבו כמעט רוב הקהלות במחצית השניה של המאה הי״ז. אחרי כלות ימי הזעם שבו אמנם לבנות את המשטר הצבורי לראשונה, אבל המהומה המדינית הכללית מצד אחד והמצב הכלכלי הרע מצד שני, הרסו לגמרי את בנין הצבורי שגם בלאו הכי היה רופף, וכחו סר מעליו עם בטול השלטון האוטונומי של הקהלות ודלדול המצב האקונומי התחילה ירידת קרן תורה. הקהלות לאחר שנתדלדלו לא יכלו עוד להחזיק את הישיבות על חשבונן, ומלבד זאת הלא הקהלה, בתור מוסד, בטלה לגמרי. הבע״ב שהיו טרודים בדאגת הפרנסה ומסובלים ביסורים של עוני, לא יכלו עוד להשתעשע בפלפולים, כי שמעתתא בעי צילותא.

כל זמן שהיה משטר הקהלות האוטונומי קיים ועניני הקהלות וכל החיים הסוציאליים היה מונהגים ע״י הרבנים והפרנסים שהיה חותכים ומסדרים הכל עפ״י החושן משפט שלנו, באופן שהתורה היתה שלטת בחיים הכלליים של עמנו ודיני התלמוד היו מתקיימים לא רק במקצוע מנהגי דת אלא גם בעניני קהלות ובעניני הצבור, היה למוד התלמוד והעסק בו ענין של חיים ריאליים, שאלות תלמודיות לא היו שאלות של חיים שיש להן ערך מעשי. אבל כיון שנחרבו הקהלות והתבטל שלטונן האוטונומי, נתמעט ערכה המעשי של החקירה בתלמוד וזו נעשתה לענין למודי בשביל העוסקים בו מתוך יש או מתוך אהבת התורה, הטבועה בנפש עמנו.

למוד התורה הכללי חדל והישיבות בטלו, הדאגה שעתידה תורה שתשתכח מישראל היתה מטרידה את הרבנים ונתעורר הרצון להציל כל מה שיש להציל.

אם אין כל קהלה יכולה בעצמה לפרנס ישיבה על חשבונה, הלא בהצטרף מספר גדול של קהלות תוכלנה להחזיק ישיבה גדולה אחת, ואז נוסדה (בשנת 1803) הישיבה בוואלוזין.

—

אם עד עכשיו היה כל רב תופס ישיבה בעדתו וכל רב היה חותם א"ע „אב"ד ור"מ" הנה עכשיו לאחר שהישיבה היתה צריכה לשמש בתור בית למוד לכמה גלילות, היה דרוש כי בראשה יעמוד רב גדול אשר כל הרבנים מכירים בגדלותו. ר' חיים תלמידו הגדול של הגאון מווילנא שהיה מפורסם בגאוניותו וצדקתו, נבחר לראש ישיבה ואולם ליסוד ישיבת וואלוזין היתה לא מטרה חיובית בלבד — להרבות את התורה ולהרחיב את ידיעתה אלא גם מטרה שלילית — היא היתה צריכה לשמש תריס בפני החסידות, שהתחילה כובשה את הרוחות ולהתפשט בין כל שדרות העם. החסידות נבנתה מחורבנם של החיים האקונומיים. מדלותו של ההגיון התלמודי נתעשר הרוח הדמיוני הפיוטי שהוא יסוד העיקרי בחסידות. וכבר עמד על כך גם ר' לוי, באמרו על הפסוק: „חולת אהבה אני": „לשעבר היתה הפרוטה מצויה, וביותר, שאנו חולים מן השעבוד, אין אנו מבקשים לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות" (מד"ר שה"ש). החסידות נוצרה בשעה מרה, בשעה שכלתה פרוטה וקושי השעבוד העיק על עמנו. היהודי המדוכא היה נצרך לברכה ולנחמה. ההלכה ההגיונית לא היתה יכולה לספק צורך זה, והנה באה החסידות עם עולם הדמיונות המקסים שלה וגאלה את היהודי מצרותיו בעולם הממשי בעולם האצילות אין יד השונא משגת עוד, שם גם הצרות נהפכות לנחמות והקללות לברכות. החסידות בשעתה ספקה איפוא צרכי נפש הכרחיים שאי אפשר היה לדחותם, ויכולים אנו להחליט שהיא היתה מעין אי הצלה בשביל ספינת רוח של עמנו הטורפת בים. מכיון שנתנה רשות לדמיון, שוב אינו יודע גבול ומדה.

החסידות, שהיתה צורך השעה ויצירת השעה לא הסתפקה בתפקידה המצומצם, אלא רצתה לפרוש את ממשלתה על כל החיים הדתיים. היא רצתה לא פחות ולא יותר לרשת את מקומה של היהדות התלמודית.

הגאון מווילנה, זה המגן הגדול של המסורת היהודית של היהדות ההסטורית ראה בהתפשטות החסידות סכנה לקיום היהדות בתמונתה ההיסטורית. היהדות היא הגיונית, ההגיון הוא תוכנה ובו כחה וגבורה יסוד אריכות ימיה. אמונתנו כי זאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהיה תורה אחרת וכו' נובעת מתוך הכרה ברורה, כי תורתנו היא הכרח הגיוני. ההגיון אינו מתחלף ואינו משתנה לעומת זה

הדמיון הוא יליד הרגע. החלוף והתמורה היא עצם טבעו ועיקר מהותו ואיך אפשר היה להניח כי יחליפו את התורה הגיונית בחסידות הדמיונית? יש אמנם ביהדות מקום לחסידות כמו שיש בכלל מקום בדת למיסטיזומוס. כל בעל דעת הוא מיסטי במקצת. ההמיסטיצוס היא עורק החי של הדת. הגאון מווילנא היה בעצמו מקובל גדול, ולאחר שעברו עליו ימי צעירותו עסק רוב עתותיו בחכמת הנסתר, אבל הוא הכיר בחשיבותה רק בתור „חלק הנסתר" והקצה לה ביהדות רק זוית ידועה, במדה שהיא באה לספק צורך ידוע של הנפש.

כשאנו משוים את ישיבת סלובודקה ושאר הישיבות לעומת ישיבת וואלוזין, אנו מכירים מיד את ההבדלים שביניהם, בישיבת וואלוזין הנהיגו את למוד התנ"ך, ר"ח בעצמו למד בכל יום לבני הישיבה פרשה חומש, ומנהג זה נשאר בוואלוזין גם בימי הגאון הנצי"ב. את מסכת הש"ס למדו על הסדר ופתחו במסכת ברכות וסיימו במסכת נדה. בסלובודקה הנהיגו רק את למוד ששת המסכתות, ב"ק ב"מ, ב"ב כתובות, גיטין, קידושין ובשנים האחרונות — גם נדרים יבמות, על המסכתות האלו נתחברו, כידוע, ספרי פלפול מצוינים של הגאון קצוה"ת, אבני מלואים, תומים, נתיבות. מסכתות אלו נותנות חומר מצוין לפלפול. כל נער בעל כשרון מוצא בהן מקום להתגדר ולהראות את כשרונותיו, בעוד ששאר מסכתות הש"ס מסוגלות רק לגדולים בתורה. בלמוד התנ"ך אינם עוסקים בה. גם לא בשאר הישיבות, ואולם הקו המציין ביותר את ההבדל בין ישיבת וואלוזין לישיבת סלובודקה, הוא הפלפול. הרחיקו את הפלפול והנהיגו סדר הצמוד על פי הפשט וההגיון הפשוט.

ר"ס הכניס שוב את הפלפול אל הישיבות. במאמר אחד שהדפיס ר"ס ב„התבונה" מוכיח כי בלעדי הפלפול א"א להבין דברי תורה בהויתן, — דברי תורה עניים במו"א ועשירים במקום אחר. מאמר הוא כותב: נפש אדם שואפת למרחב. שכלו דורש מעוף חופשי. אם יצמצמו אותו במסגרות הפשט יקצצו את כנפי מעופו ונפשו תצטמק. ר"ח לחם נגד החסידות, האמונה בכלל לא היתה בסכנה. החסידות עוד העמיקה את רגש האמונה. ולכן היה הצורך רק בהגברת כח ההגיון, בכדי לעמוד נגד הזרם השוטף של הדמיון החסידותי. וההשכלה חתרה תחת מוסדות האמונה בכלל, היא רצתה להוציא את האדם היהודי מעולמו הצר, בהראותה לו עולמות יותר רחבים ויותר עשירים במקום ההשכלה האירופית הציע ר"ס את התרבות העברית, והפלפול הלא הוא החלק היותר טוב של אותה התרבות, מה היא הספרות, התלמודית הבבלית כולה אם לא פלפול? רבותינו הראשונים כגון בעלי התוספות, וגדולי האחרונים כבעל שאגת ארי ובעל התומים,

היו בעלי פלפול. הפלפול זהו אחת הצורות, שבו נתגלם כח היצירה המקורי של עמנו ע״י הפלפול נעשה עמנו מוכשר לעבודת המח וכשרונותיו נתפתחו מאד. תרבות עברית אמתית אינה יכולה לדחות מקרבה את הפלפול, שהוא עצם מעצמה ובשר מבשרה ואולם לר׳ ישראל סלנטר היתה כונה יותר עמוקה מכיון ששיטת המוסר שלו נוסדה על הצורך לחנך את הנפש ולפתח את כחותיו הרוחניים, מתוך זה בא להכיר את דרכיה של הנפש ותביעותיה של כח היצירה שבה ר״ס עד לסוף דעתה של שאיפת ההשכלה. שאיפת ההשכלה איננה נובעת מתוך הרדיפה אחרי הנאת החיים, בלבד אלא מתוך הצורך העמוק של הנפש לבוא לידי בטוי להיות לכח יוצר ופועל להטביע את חותם עצמותו על יצורי דורו.

והנה בשעה שאחרים אמרו לספק צורך זה בהשכלת אירופה העשירה, לפי שעולם המחשבות של התלמוד נראה להם צר מצומצם ביותר בא ר׳ ישראל והראה על פלפול כעל חלקה לאומית, שבה תוכל המחשבה של היהודי למצוא לה עבודה ויצירה בתוך תחום היהדות מבלי להזקק לתעות בשדות אחרים, מובן מאליו, כי הפלפול בעצמו היה צריך להחליף את צורתו הקודמת. הפלפול הישן של קשירת נימא בנימא עקירת הרים וטחינתם זה בזה, אותו הפלפול הישן, שיש בו הרבה יופי וברק, אבל אין בו יצירה ומחשבה מוכרח היה לעזוב את מקומו מפני הפלפול המודרני, שמתעסק להשיג את צורתה של כל ההלכה מתוך צירוף כל פרטי ההלכה וסעיפיה השונים לתמונה מאוחדת. אח״כ למצוא את הקו היסודי העובר בכל פרטי ההלכה ולהגדיר על פיו את גדריה המשפטיים של ההלכה הראשית — עבודה שיש בה הרבה חיים ורעננות של יצירה. ופלפול המודרני הזה, שאצל הרב הבריסקאי ר׳ חיים סולווטשיק, הגיע למרום שלמותו, נוהג עתה בכל הישיבה והוא מעיד כמה גדול עוד כח היצירה בעמנו, שהיה יכול ליצור גם בדורנו זה, מקצוע של מחשבה מיוחד במינו, שמספק מזון רוחני ושכלי לאלפי צעירים בדורנו.

מספר בני ישיבה בדורנו הגיע, לפי השערתי, ליותר מעשרת אלפים תלמידים ואולי עוד יותר. בסלובודקה לבדה נמצאו שלש ישיבות, שמספר תלמידיהם עולה לאלף תלמידים, בקובנה לבדה ישנו הכולל הידוע גם ישיבה „עטרת צבי״.

שמונה מספר תלמידיה לאיזה מאות בפלך קובנה נמצא בלבד ישיבת המפורסמת, גם ישיבות גדולות בערי קילמי, שאדובו טאוריג וקבוץ מצוין של אברכום ובחורים ממיטב הכשרונות התלמודיים תחת הנהגתו של הגאון רבי יצחק רבינוביץ. המוסד הזה נתמך בכספי הגביר נאץ, שהיה מפגר עליה יותר מעשרת אלפים רובלים לשנה. בשאולי היתה ישיבה מודרנית, וישיבות קטנות נמצאו בפלך זה

לאין מספר. בפלך מינסק נמצאו הישיבות הידועות; במיר, סלוצק, ונובוהרדוק, ובמינסק עצמה נמצאו ישיבות אחרות וקבוצים. בפלך ווילנא נמצאת ישיבת ראדין של בעל ה„חפץ־חיים" לידה, שטוצין, שווינציאו, ובווילנה עצמה ישיבת ראמיליס המפורסמת וקבוץ תחת הנהגת רבי חיים עוזר גרודונסקי, בפלך גרודנה, ישיבת בריינסק, בריסק קרינסקי, מאלטש, ובגרודנה עצמה נוסדה ישיבה גדולה. מספר הישיבות מגיע קרוב לשלושים, אני מונה רק את הישיבות שהיו שולחות משלוחים בכל העולם. ישיבות קטנות היו הרבה יותר.

יש אמנם מלעיגים על ריבוי ישיבות בארצנו ותולים את הסיבה בזה, שאין קונטרולה צבורית בנוגע ליסוד הישיבות וכל רב שרוצה לקנות לו שם הולך ומיסד ישיבה לשלוח משלוחים, ואולם אם אין יסוד הישיבות ע"י רבנים בלתי ראוים לכך, דבר טוב מצד עצמו, אבל וודאי יש בו סימן טוב. לסחורה מהלכת בשוק יש קופצים רבים ביניהם נמצאים אנשים בלתי בקיאים במסחר, גם אנשים שאינם מהוגנים וגם רמאים, אבל כך הוא טבעו של מסחר חי, התעוררה תסיסה של הרבצת תורה, משתמשים בה גם אנשים להנאתם הפרטית, אבל זה מוכיח, כי יש בהם ויש להם יסוד בחיים. מדוע אינם נמצאים רמאים כאלה באשכנז ובצרפת? הרמאות היא דבר מגונה, אבל דוקא לרמאים יש חוש מעשי מצוין.

בשנים האחרונות התחילו גם החסידים ליסד ישיבות. המתחיל בדבר היה הרבי מליובאוויטש ואחריו גם הרביים מפולין. החסידים, שהתנגדו לישיבות וחשבו את הלומד בישיבה למין ואפיקורס, החלו להכיר בצורך הישיבות. איך בא השנוי הזה ברוחם ובהשקפתם?

בכדי להשיב על שאלה זו אנו צריכים להשיב על שאלה אחרת, יותר כללית: מדוע נתרבה מספר הישיבות בכלל? במשך שמונים שנה, למיום הוסד וואלוזין, הסתפק העולם היהודי ברוסיה בוואלוזין האחת. במשך שמונים שנה לא נוספה אף ישיבה חדשה עליה. דיה היתה ישיבת וואלוזין, להמציא את מספר הלומדים שהיה דרוש לעמנו. ובשלושים שנה האחרונות נוסדו הרבה ישיבות בבת אחת, ובכל שנה הולכות ומתוספות ישיבות חדשות. האם התגברה אהבת התורה ולמוד התלמוד התרבה? ואנחנו הלא ידענו את ההיפך הגמור, אבותינו הרבו ללמוד תורה ממנו.

אבל כבר רמזתי על ההבדל שבין ישיבת וואלוזין לישיבת סלאבודקה: וואלוזין נוסדה בעת שהיהדות היתה ממלאת את חללו של עולמנו וצורות החיים הכלליים היו מוטבעות במטבע של היהדות, הן היו נחשלות רק בלמוד התלמוד, התחילו להטות אחרי המיסטיציסמוס של החסידות, אבל המשטר של החיים היה כולו יהודי, התרבות היתה יהודית. המוני העם הישראלי הצטיינו בין שכניהם

בתור גוף לאומי קולטורי בפני עצמו, כשהיה תלמיד וואלוזין בא לעירו, מצא שם חברה יהודית שלמה, סביבה של מאוים ושאיפות, דרישות ונטיות מוסריות ודתיות מתאימות לרוחו. אם היה תלמיד וואלוזין רוצה להרביץ תורה, ולייסד חברת ש"ס, משניות וכו' היה מוצא לו נקודת משען בחיי החברה ותמיכה מצד כל הציבור היהודי.

וואלוזין היתה ממלאת רק תפקיד של „בית אולפנא" (כאשר היה ר"ח קורא לישיבתו) בתור בית גדול של תלמידי חכמים, שעליהם למלא תפקיד של מרביצי תורה בישראל, נושאי דגל התלמוד והיהדות התלמודית. וואלוזין היתה רק מרכז לתלמוד. נקודות ההיקף — היה כל העולם היהודי. יותר ממרכז אחד לא היה דרוש, והחסידים שרצו להעביר את נקודת הכובד של הדת מהתלמוד אל הקבלה התנגדו למרכז זה.

אבל סלאבודקה נוסדה בשעה שהמרכז אבד את השפעתו על ההיקף, בשעה שהחיים הכלליים של עמנו התחילו להיות מתרוקנים מיהדות ומהשפעה יהודית לבני התורה חדלה להיות סביבה יהודית מתאימה להם. בן הישיבה כשבא לעירו, הוא מרגיש את עצמו בודד וגלמוד, לא רק שאין לו כר נרחב לעבודה, אלא שהוא בעצמו זקוק לתמיכה מוסרית, אם רוצה הוא להשאר שלם ברוחו. הישיבה בימינו היא יותר מבית אולפנא היא בית מקלט בעד אלה היחידים השרידים, שרוצים להציל את עצמותם היהודית השלמה בעד אלה שבורחים מן הסביבה הנכרית ומההשפעה הגויית.

הישיבה בימינו היא בית כינוס להרוח היהודי המקורי, עולם שלם ומסויים שהחיים הרוחניים שם הם טהורים בלי שום תערובת זרה, מעין „טריטוריה יהודית" שאפשר לחיות שם חיים רוחניים מקוריים. זה הוא הסוד של התרבות הישיבות בימינו, התרבות הישיבות היא התכווצות החיים היהודיים למדור מיוחד. נתגרשה הנשמה היהודית מרשות הרבים והיא מכרחה לצמצם את עצמה ברשות היחיד של הישיבות. באותן הגלילות שיש שם חיים יהודיים שלימים אין כל צורך בישיבות. אבל החיים הנכריים הולכים ומתפשטים וחודרים לתוך הפנות הדחויות. גם לתוך עולם החסידים הסגור מבקע האויב הנורא החדש, וחיי החסידות הולכים ומתרוקנים אף הם מהשפעת היהדות, גם לחסידות אבד שלטונה על החיים הציבוריים ולכן הורגש גם שם צורך ביסוד ישיבות.

(המשך המאמר חסר. המאמר „הישיבות ברוסיה" פורסם בהמשכים ב„הצפירה" שנת תר"פ).

המתמיד

(זכרונות מחיי הישיבה ברוסיה בשנת 1905)

היו ימים, כאשר גלי הרבולוציה ברוסיה הגיעו גם לישיבות, שחיו כל הזמן חיי שקט וממשלת המהפכה בקשה ביד חזקה להבקיע לה דרך אל המנוחה והנחלה של אלה.

הדבר היה בשנת 1905 (תרס"ה). אש אכלה את רוסיה הגדולה היא הלכה הלוך ובער בכל מקום ומקום ששם הבהב ניצוץ חיים, חיי ישיבה. והחופש של אנשי המהפכה מלא כח עלומים ואשר זה עתה הקיץ מתרדמתו, תרדמת מאות בשנים עבר כל גבול וחוק כל משקל ומדה של המציאות?

צעירי ישראל? אלה נשאו על שכמם סבל מאין נשוא פי שבעה טעמו הם את טרדת המרירות של העבדות, ומשום זה פי שבעה באה בחייל והכח האדיאליות שלהם אשר לא ידעה כל גבול ויש אשר עוררה גם שחוק ותמהון...

משפט כליה וחרץ נחרץ על הריאקציה בכל מקום היותה שם. והיא מצאה עוד מפלט בבתי כנסות ובתי מדרשות. ובכן קראו „הבונדאים" למלחמת מצוה. ואיה הם תכסיסי המלחמה שלהם: בשעת הדרשה נכנסס בסופה ובסערה אל בית הכנסת הורידו את הרב הדורש מעל הבמה. מיד טפסה נערה צעירה ועמדה במקום הרב לסיים את הדרשה. במקום דברי אלקים חיים אשר הוד של שיבה ואצילות רחף עליהם. נשמעו מלים מפוצצות ודברים שטחיים, דברי פחז של המהפכה, המבוכה שקמה אז אינה ניתנת לתארה במילים. תחילה דומיה מרגיזה. דומיה שלפני הסערה, וסופה מחאה קולנית. הזקנים מוחים באופן מקורי: מתחילים לומר מזמורי תהלים בנגון עצוב. קול התהלים מתגבר על המלים המפוצצות של ה„בונ־דאית" הצעירה. אך הבונדאים מבינים להפנות אליהם את תשומת לבה של העדה המתפללת, יריה מתוך אקדח גוזרת שתיקה על ההתלוננות של מזמורי התהלים.

לאט, לאט מתרגלים אל המקרים האלה. ההומור של יהודי הגלות תופס את הקומיקה שבמאורעות ומעריכים בגיחוך הראוי. כמו על פי הסכמה כללית של היהדות הרוסית באים לידי החלטה סתמית: נניח להם למהפכנים שובבים אה, ירעישו וירעישו עד אשר ייעפו. וככה קרה ויאתה הדבר. כי אחרי זמן קצר עברו כמעט כל בתי הכנסת לרשותם של הבונדאים.

אולם הישיבה עודנה חייה וקיימה, אותה מצודה חזקה של ה„ריאקציה" כאן לא היתה המלחמה מן הקלות. שיטת ההפצה של חוברות־תעמולה לא הצליחה

בעטיו של המשגיח. הוא השגיח בשבע עיניים. יש אשר בבוקר לא עבות אחד רצפת הישיבה היתה מכוסה בגליונות — דפים לבנים, זכר למן, שהיה יורד בלילות ומכסה מסביב למחנה ישראל. אך המשגיח כבר הסיק בהם את התנור, עוד טרם טעמו בחורי הישיבה את טעמו של אותו מזון רוחני חדש. כאן בתנור מצאו אלה את תקונם אמנם הוא המשגיח לא היה לאמונה בתורה שבכתב החדשה, ובכן באין ברירה באו לידי החלטה, כי עליהם להופיע בכבודם ובעצמם ולמסור את אמת — תוהים „החדשות" מפה לאזן...

השעה שעת אחר הצהרים. בשעה זו אין אף מקום פנוי בישיבה כולה. בחלל הולכת ונשאה נגינה רוממה הבאה מתוך לימוד של מאות פיות.

בכל פינה שאתה פונה תראה אך ורק פנים של תלמידי חכמים מעין לובן של שיבה נסוך על כל ראש וראש, כשהוא שוכן על הבן הצעיר ההולך ומזדקר למעלה. ורק העיניים בלבד — אש עצורה נשקפת מתוכן: ונדמה לך כי הן, העיניים מביעות אומר: פעם הגיונית עיון ופעם חלומות סלדי — מתי ניצוצות, ניצוצות. גופם כפוף על גבי הגמרות, תנועות הידים. קצב הקול ונטיותיו הם לפי תנודות הרוח, מהלך הרעיונות יעקילו — המחשבה ש„במעין" הנדון.

לפתע פתאום — בני אדם מזוינים בישיבה אף „בימים ההם" היה זה דבר שלא נשמע. רק אחדים בלבד בטלו מתלמודם, אולם הנגינה הריטמית לא נפסקה. פעם עלתה ופעם ירדה וחוזר חלילה כמהות גלי הים. הנה יריה של אקדח קוראת אל הסדר, ונערה צעירה קצוצת שער ומקל שוט בידה עולה על הבימה, עוד טרם פתחה את פיה לדבר והנה צחוק אדיר מתפרץ ומתנשא בחלל. בשביל בחורי הישיבה היתה התמונה מגוכחת למדי.

אך ה„בונדאים" לא יתנו את עצמם ללעג ולקלס. מספר של יריות אקדח מקים את הסדר ואת המנוחה באולם הישיבה. עוד מעט נראה הדבר, כי רוח הישיבה נכנעה לפני היד החזקה של הבונדאים. וכי הנצחון להם הוא... אך המה בל ידעוהו זאותו את... המתמיד.

המתמיד... אף איש לא ידע את שמו בישראל. מבלי להשגיח על מנהגי הכניסה המקובלים בישיבה. וישב בקרן זוית. הגה ולמד בתורה יומם ולילה, כל עוד רוחו בו היה ער. כששאלו המשגיח לשמו השיב: יהודי אשר נפשו חשקה בתורה... הוא לא הרים עדין את עינו מגמרתו. שום יריה ושום מהומה לא הסיחו את לבו ולא הפסיקוהו ממשנתו. הנה כבר נשמע באויר הישיבה בשקט קולה של הנואמת בעוז ובבטחון, אך רפה אונים הוא לנצח את קול המתמיד בלימודו... הנואמת באה במבוכה והמתמיד מרים את קולו ומכריע את כף השלטון באויר

לצידו. אף ה„בונדאים" אובדי עצה המה. היריות לא תועלינה ואך תרבינה את המבוכה. איזה כח טמיר שופע מתוך קולו של המתמיד. ידיהם של בעל האגרוף רפו ולא נעו ולא זעו, ולעומת זו הוא המתמיד כובש את הישיבה כולה. כל בני הישיבה הולכים אחריו בחזקה; הוא הסיר את העלטה שרבצה עליהם. מעתה לא ידעו כל פחד, עוד מעט וקול אחד מצטרף לשני ולאט־לאט חוזרת הנגינה הישנה, הזמר של הגמרא נשמע בתקפו. רפי אונים ומוכי תמהון ופליאה יעמדו אלה שנכנסו לרשות שאינה שלהם, למראה המתמיד ועיניהם מביעות חרדה... מפני כוחו הטמיר של הבחור המשונה.

מצב ה„בונדאים" במצב כזה אינו נעים ביותר, ומרגע לרגע הוא נעשה קשה יותר. בחורי הישיבה מתחילים להתלוצץ מהם. אחד מהם נגש אליהם ומרמז להם בידו לעשות כמעשה המתמיד ובשעת דבור הוא תוחב לאחד מהם גמרא בכפו...

אז יפנה אל המשגיח וכי יגזור על התלמיד שתיקה. ואולם היום היה יום שתיקה של גבורה בשביל המשגיח „שעתו" באה. המשגיח הפחדן מצא און בלבו להשיב בעוז: הרי אתם הבעלים החדשים שמתם קץ לממשלתי ועליכם החובה להקים סדר פה. על כל פנים תפקידי היה תמיד לפקח על לימוד התורה ולא לגזור על בטולה... דבריו אלה הוסיפו שמן למדורה. אך גמר המשגיח את דברו ורעם של יריעות נשמע באויר. בחורי הישיבה נמוגו מפחד, רוח הגבורה ורוח הלצון שהיתה מלפפתם נגוזה וחלפה. מתוך רפיון ידים וכשלון רוח ימהרו כולם לעבר הפתח למען הציל את נפשם. אולם הדלת כבר נסגרה בעדם בעוד מועד. יצא קול נגיד ומצוה, כי כל אחד ישוב למקומו הראשון ויקשיב לדברי הנואמת וכן נעשה. ושוב עולה הנואמת על הבימה. ושוב לכאורה יפרשו הבונדאים את רסן ממשלתם, אלא שוב שכחוהו, אותו את המתמיד. בכח איתן הוא מתגבר ומתחמם. כאילן הנגדע משרשו והוא הולך ונדחף ונעקר מן המקום אשר בו היה שתול מן הרגע הראשון אשר בו היה שתול תמיד. מן הרגע הראשון לבואו לישיבה. בישיבה התחולל שנוי כביר. נגינתו הראשונה של המתמיד שהיה נשמעת תדיר בישיבה בלי הפסק רגע, נדמה פתאום, והוא בעצמו כונן צעדים בטוחים, אשר לא ידעו מעצור ומכשול, בפנותו לו דרך אל הבמה. הכל נרעשים כמו מפני מאורע בלתי רגיל ובלתי צפוי, בשעת הילוכו אל הבימה הכל נסוגים אחור מפניו, כמו נפחדים מכח המסתורין שבאישיותו. עיניו העמוקות והחולמות יביעו התרגזות אין קץ ויזרה אש עצורה לכל עבר, אף הבונדאים נטו הצידה.

הנערה שנפחדה, יורדת מעל הבימה ובמקומה עולה המתמיד. דממה חרישית קמה למראה כל אלה. עיני הכל נטויות אליו, הרוחות מתרכזות סביבו ובטלות בו.

בכחו הכביר שברצונו רצון המתמיד, נעשה שליט בסביבה זו, של אוהבים ושונאים. לאט לאט יניח את הגמרא על העמוד שלפניו, ופתח אותה כדי קריאה שורות אחדות ושוב יסגרנה. אחר תתעינה עיניו המבקשות בתוך החלל. כה יעמוד שעה קלה חסר תנועה עוית פניו החורים בלבד, שרשמיהם מעידים בהם על התרכזות לא מעלמא הדין. כמו כן הדמעות היורדות ומתגלגלות על שער זקנו עדים הם לסערות נפשו פנימה... והוא עוד יעמד עוד על עמדו בלי אומר ודברים. רעד אחז את כל הישיבה כולה עמידה דלה ואילמת זו הממה את כל הנמצאים. השתיקה הנראית כממושכה מדכאת ומיגעת את הנפשות המיחלות וכלות. קוצר רוח, נשימה עצורה, ורבים יבכו ביחד את המתמיד. לבסוף שסע קולו המצלצל את הדממה המרסקת וידבר המתמיד את דבריו: „החוטאים האלה הוא מראה בידו הצנומה על הבונדאים — אשר בטלו מתלמוד תורה ויבטלו גם אחרים הימנה — ה' יסלח להם, כי אש זרה טמאה את עיניהם אבל לנו שהתורה היא קנינו ואורה היא המחיינו־רפיון רוחנו לא ימחל ולא יסלח לעולם. זה כשתי שעות הפסיקה הישיבה את משנתה. אבותנו ואבות — אבותינו עמדו לשם התורה ולכבודה נגד אויבי חוץ גדולים וחזקים. ואנו כלום קצרה ידנו מלעמוד בפני שונאי פנים „שונאי ישראל"? אלמלא בטלתם מתלמוד תורה, כי אז לא באתם לידי זה! באין תורה בפיכם חדלי מעש אתם.

אבל עוד לא עבר מועד, שובו, שובו וחדשו את תלמודכם כמקודם ויד איש לא תהיה בנו לרעה". וקול המתמיד הלה הלך וחזק עד אשר לבסוף נהפך לקול ענות אנחה.

דבריו נשאו כל הנאספים כמו ברוח סופה וסערה. הרגש ירגישו בחורי הישיבה כי עמד להם מושיעם ומצילם. דומה היה כאילו קם רוח ישראל סבא וישבר לשברים את כל, זינם של המהפכנים הצעירים.

...ומעבר הפינה כבר הולך ונשמע קול נגונו של המתמיד, ותלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" — כך פתח המתמיד במקרה את תלמודו. הבחורים הצעירים רואים את עצמם עומדים לפני כח גדול מהם פי מאה, שאינו מושך בשבילם ואף הבן לא יבינוהו.

ואולם המשגיח כבר עמד על דוכנו ומכריז בקול: ה„לימוד התחיל!".

מיד עפו הבחורים אל גמרותיהם והמון קולות הלומדים החריד את האויר. כל החי הנמצא בין כתלי הישיבה לומד עכשיו. גם תינוקות פשפשו ומצאו עלים קרועים, ואף מהם מתנועעים ולומדים, וראה זה פלא גם ה„בונדאים" מרכינים את עצמם על גמרות הבחורים ונדמה כי למדו אף הם. רוח אבותיהם עברה עליהם...

והמשנה אינה פוסקת, עד אשר קרא המשגיח וחזר וקרא כי הגיע זמן תפילת המנחה. מקרה זה שימש חומר לשיחה בחוגי הבונדאים וכאשר עלתה על הפרק שוב ההצעה לפקוד את הישיבה בקע קול קורא, קול מחריד: המתמיד!

הנאמן טלז חדש טבת תרפ"ח גליון ב').

פרק כד

מטביעי החותם

א. הפרשנים הקלסיים

השפעת הישיבות החדשות שקמו ודרכי הלימוד שהיו נהוגות, חדרו לבסוף לישיבת מיר השמרנית. שיטות לימודם של מייסדי הישיבה ומבטסיה בין תלמידי הישיבות. מבין המפרשים שהפכו לקלסיים בישיבת מיר כמו בשאר הישיבות, נציין כאן את תולדותיהם של כמה מהם.

עניין מיוחד ניתן למצוא ב„חבורות המעתיקים" אשר פרטים עליהן מצאנו במאמר המקיף על ישיבת מיר מאת הרב י. ד. עפשטיין.

הגאון בעל ה„אור שמח"

הגאון ר' מאיר שמחה זצ"ל היה בבחינת מולך בזכות עמו בשדה הלמדנות המובהקת כקדמאה בין האריות שבחבות גאוני התורה שבדור הקודם. כמעט שלא למד בישיבה סדירה. פרט להסתופפותו תקופה קצרה בעיירת הפרושים איישישוק בימי רב העיירה הלמדן העמקן ר' אברהם שמואל בעל „עמודי אש".

השפיעה עליו בעקיפין האוירה התורנית בביאליסטוק, מקום שם צמחו לו כנפיים להיות גאון הדור, בהיותו מתגורר שם בשנות תרכ"ג — תרמ"ח, השפיעו שם מדרך למודם: הגאון האב"ד דמתא ר' ליפא היילפרין שספרו „עונג יום טוב" הוא מהחבורים הנעלים שכללו דרך „ההבנה וההסברה" בליטה התורנית. הלמדן המופלג ר' אברהם אבא קליינרמן תלמיד־תלמידו של הגר"א המסייע להסדרת הנחותיו וחידושיו בדפוס תלמוד „ראם" ווילנה' העלוי הפינסקאי ר' ישראל (אבי הגאון ר' חיים הליר ור' שמואל ליפשיץ (גיסו של ר' מאיר שמחה, ברם עיקר למדנותו של ר' מאיר הבאה לו מכח עצמו. — כשרונותיו העצומים, שקדנותו המופתית בתקופת בחרותו ותקופת ביאליסטוק שלו ונוסף לכך דרך הלימוד שקבע לו כשיטה קבועה לכל ימי חייו, שקבלה מפי אביו הלמדן המובהק ר' קלונימוס הכהן מבוטרימנץ עיר מולדתו, והוא: ההתעמקות המרוכזת בלימוד בספרי „הראשונים" לקלוט ולספוג לתוכו התמצית והמאור שבחידושיהם ולהפוך בסברותיהם, שיקול דעתם והכרעתם בדרכה של תורה על כל היקפה המלא והשלם. כל אלה הדברים תרמו את שלהם להשתלמותו הרוחנית של ר' מאיר שמחה ולהיות מאור התורה בחבורו הדגול „אור שמח".

מהי דמותו התורנית המיוחדת של ר' מאיר שמחה כפי שזו משתקפת על הרמב"ם? כבר עמד על כך אחד הסופרים התורניים שהסביר שר' מאיר שמחה ידע למזג בקרבו במהירות השגתו המופלאה ועומק מחשבתו אוצר גדול של ספרי ה„ראשונים" וגדולי ה„אחרונים" ולעשות מכל זה אוניים להבנת הסוגיא התלמודית על כל היקפיה והסתעפויותיה. רגיל היה ר' מאיר שמחה לבטא מזיגה מבורכת באוירה זו: „מי שיש לו „הסבר" של „הנודע היהודה" „השכל" של בעל „התומים" ההיקף של הגאון מוולינא. עמקנות של בעל ה„נתיבות" וה„חשבון" הנוקב של ר' עקיבא אייגר לזה למדן ייקרא.

ואמנם ר' מאיר שמחה שאף בלימודו להגיע לכל זה. מעל לכל שימשה לו

כסגולת לווי מידת ההסבר, הוא ידע להסביר יפה חידושו ולבססו על יסוד איתן. במובן זה הצליח גאון זה ביותר. חידושיו בספרו הנ"ל הם מסוגננים ומובנים יפה מאד. סייע לו בזה כוח הצמצום שבו האמן ניכר ה„אור שמח", מבחינת הצמצום שבחידושיו הוא מעין „השטה מקובצת" של ר' בצלצאל אשכנזי וזהו המיוחד שברוחניותו וסגולתו האישית.

זאת בו בזמן שבעלי „ההבנה" הקיצוניים במהלך החדש שבישיבות ליטה עיקר עיונם הלימודי הוא במסקנא הסופית שבסוגיה הנידונה לפניהם, הרי כל „אור שמח" שהצטיין גם במעלת ההיקף הגדול בכל שטח המקצועות התלמודיים והמנגנון התלמודי שלו על כל צדדיו, אפיקיו וקווניו, שם לב בלימודו „על הפרטים בעל הכללים" שבכל סוגיה וסוגיה שיהיה המשא והמתן שגור ושנון, לזכור את ה„לכאורה" ואת ה„מסקנא" ההלכות הוודאיות ואת אלו שנותנים מקום לדיון. על פרט זה נתן דעתו במיוחד מרן הגאון רא"י בעל „חזון איש", שמבחינת דרך לימודו הולך הוא בעקבות ר' מאיר שמחה. ביעצו ללומדי התורה בעיון „שיש להזהר מלהאריך בהסברת ההסברה ולעומת זה להאריך בגמרא בעיון הפשט ובירור מסקנותיו" (באחד ממכתביו, המושתת על ידיעות יסודיות והבנת הסוגיא על כל ענפיה.

עוד תכונה מיוחדת יש לציין ב„אור שמח" — ה„סדרן" של גאון זה. מספרים שבעת שנתקבל לאב"ד בדווינסק אמר לנכבדי העיר את המלים האלה: „אנא לא חכימאה אנא לא חוזאה אנא ולא יהידאה אנא אלא קמרנא סדרנא הוריי (פסחים, לה:), אמנם היה „סדנא" במלוא מובן המלה וידע בגודל גאוניותו מתי ואיך להשתמש במדה טובה זו: הסדרת הסוגיות והשמעתיות, ובירורו וליבונן. הבקיאות שלו היתה מופלאה ביחוד בירושלמי שהשתמש בו רבות בחיבורו הנ"ל וכוח זכרונו היה מדהים ועם כל זה הסתייג בלהטוטי „עלוי" בזה. על כל חידוש וחידוש שלו היו לו הרבה ראיות והקבלות. אבל לא בזבזן לשם שעשוע אלא לנחיצות העניין בליבו — לעת הצורך היה ניגש אל הקופאי שבמוחו ומוצא שם את ההקבלה הנחוצה לו.

ספרו „אור שמח" על ארבעת כרכיו עשה רושם גדול בחוגי הלמדנים והוא לפי סגנונו ומהותו ספר למדני קלאסי בעולם התורה. כשהופיע הכרך הראשון בתרס"ב התבטא עליו הגאון ר' חיים מבריסק שמחברו הוא „גאון הדור". הישיבות התחילו לשאת ולתת בדבריו ואף ללמוד בספרו בחבורות. יתר על כן, דברי ה„אור שמח" היו לקו ולמשקולת אף בחבורי הגאונים הידועים במשמרת הצעירה שבימיו וספרו זה לא סר משולחן לימודם.

ר' מאיר שמחה קיבל הערות והשגיח על ספריו כמעט בכל גדולי התורה. לכל אחד מהם ענה בכתב ולפעמים גם בעל פה ועלה בדעתו לפרסם את תשובותיו בספר מיוחד. כל זה מראה לנו שהוא לא היה בבחינת בעל מלאכה אחת אלא הקיף את כל מקצועות התורה. בכולם למד ולימד וחידש חידושים כעדות לכך משמש לנו חבור הגדול על התורה שהופיע כבר אחר פטירתו כאן הוא מתגלה לפנינו גם כפרשן כשאר הפרשנים המפורטים על התורה וכאן אנו מכירים אותו גם כשולט בספרות הפילוסופיה של ימי הביניים ובחכמות השימושית כפי שנראה

יש לציין עוד את חיבורו הגדול של ר' מאיר שמחה במקצוע השו"ת להלכה בביאורים מסוימים משלו ב„אור שמח" על כמה ענינים שבדברי הרמב"ם. ולמעשה בכל מקצועות בתורה שאילו היה מופיע בדפוס היה מתגלה לפנינו גם כמשיב הדור אולם לא נסתייעה מילתא ולא זכינו לכך, ובעטיה של מלחמת הדמים האחרונה אבד לנו כתב זה. אף היה לו לר' מאיר שמחה חיבור גדול שהכיל חידושים על הש"ס כולו שהיה כבר ערוך ומסודר אצלו לדפוס, אולם אף חבור זה כקודמו, שהיו מונחים בידי הגר"מ זאק אב"ד ריגה, וניתן רק להציל בדרך נס חידושיו של ר' מאיר שמחה על המסכתות ב"ק וב"מ שנדפסו בזמן האחרון בסיוע מוסד הרב קוק בירושלים. וכן יש לציין הגהותיו והערותיו על החינוך שנדפס ב„מנחת חינוך" הוצאת ווילנא תרפ"ג.

בר' שמחה נתגברה הגאוניות על העלויות גם במובן ההנהגה הדתית והעסקנות הצבורית גם בבחינה זו היתה משנתו שלימה. היה חכם גדול ואיש ריעים ובתיו בית ועד לחכמים. הופעתו כשלעצמה היתה משרה יראת כבוד על כל רואיו, ואפילו על אלה שאינם מבני ברית. אישיותו המוסרית הדגולה נתגלתה בימי מלחמת העולם הראשונה כשלא עזב את בני עדתו גם בימי חירום נוראים. הרבה קהלות נכבדות ברוסיה הפצירו בו שיציל את חייו וישכון בתוכם. אבל הוא נשאר יושב בתוך עמו. אמרותו היתה: אפילו כל בני הקהילה יצאו את העיר וישארו רק תשעה אנשים אני אשאר במקום מושבי להשלים את המנין. ואמנם הצליח הגאון הישיש כמה פעמים להשפיע על השלטונות השונים לטובת בני עדתו והצילם מעלילות שונות. חייו היו בסכנה כמה פעמים וסבל הרבה גם בימי היות העיר דווינסק בידי שלטון הסובייטים וידע להחזיק מעמד עד שהגיעו שנות חיי שלווה יחסיים כשהעיר דווינסק וסביבתה היו כבר שייכות למדינת לאטביה.

ר' מאיר שמחה השתתף גם בוועדת רבנים בפטרבורג בשנת תר"ע. הוא לא הלך שם בדרך הכבושה לרוב גדולי הדור שבאותו מעמד. כך למשל, הגיע חוות

דעתו החיובית לאותו ההצעה שנתמכה מצד העסקנים החרדים המתונים, שהרבנים הרוחניים ירכשו להם השכלה שימושית מינימאלית כדי לבטל בזה את „הרבנות מטעם" הממשלה, לשם ענין זה ביקר אצל מרן „החפץ חיים" בלווייתו הרב משה לונדינסקי ר"מ ישיבת ראדין כדי להשפיע עליו שיחזור בו מדעתו זהו ייצטרף לדעת הגאון ר' חיים סולובייציק. והאדמו"ר מליובאוויטש, שוללי הצעה זו. אולם הוא עמד על דעתו הקודמת ולא וויתר.

ר' מאיר שמחה היה אוהד לתנועת חיבת ציון בשעתה ולתנועת הציונית המדינית אחר כך. אחרי הצהרת בלפור הביע את שמחתו הגדולה, וכן צהלה נפשו לשמוע הבשורה על אישור הבית הלאומי בישראל באסיפת סאן־רימו בשנת 1920. אז פירסם את כרוזו הידוע שבעת יד ההשגחה הוא שניתן הצו שארץ ישראל תשתייך לעם ישראל ומצוה כל איש לקיים מצוות ישוב ארץ ישראל.

●

הגאון רבי עקיבא איגר

עוד באביב ימיו התנכר הגאון ר' עקיבא איגר בסגולות נפשו שעתיד הוא להיות מאור התורה לדורו ולדורות הבאים אחריו. עודנו בן י"ב חידש וכתב חד"ת במסכת חולין וסמוך לכך סידר קונטרס „מילי דנזיקין" שטעם זקנים בו. כבר בקונטרס הנ"ל, וכן ב„חילוקא דרבנן" שלו לאחר זמן מה, רואים אנו את ר' עקיבא אייגר כבעל תפיסה חדה מופלאה וכחריף השכל שאין דומה לו. סגולותיו אלו עמדו לו בגישתו הלימודית שבכל ימי חייו ובהן נעשה רבם של ישראל.

הארי שבחבורה

בסגולותיו אלו נתפרסם ביתר שאת בעת הסתופפו בישיבתו של דודו (אחי אמו) הרב בנימין וולף אייגר בברעסלוי. שם הביא לידי השתוממות את כל למדני הקהלה והם גמרו עליו את ההלל הגדול לכל הקשור במידותיה של תורה בלימודה בחריפות מדהימה ובבקיאות עצומה בכל מקצועות התורה כפי שנתקבלה בחיבוריו הדגולים. בקיאותו רכש לו רע"א הצעיר בשקדנותו המופלאה והתרכזותו

המופתית בעת לימודו כשהחזיק טובה לבחורי חמד בתקופת מגוריו בליסה עיר חותנו בשנת תק״ם—תק״ן, היה משמיע את שעוריו שלש פעמים ביום וישן רק ארבע שעות ביממה, וגם אחר כך בהיותו רב במרקוש פרודלאנד ובפוזנאו עם כל טרדותיו במילוי דמתא לא פסקה ישיבה מביתו לעולם. וכך הוסיף חילו לאורייתא עד למידת היותו הארי שבחבורת גאוני התורה שבדורות האחרונים בישראל.

בקשר לחריפותו של רע״א יש לציין, כי כחו גדול היה בפלפול מוח, בשיעור שאין למעלה ממנו. בעיקר — בתקופת חייו הראשונה אבל זה ניכר אפילו בחיבוריו אחר כך לדוגמא: שו״ת רע״א חלק א׳ סימן קע״ח. ברם זה היה בבחינת הוראת שעה בלבד לשם חידוד תלמידיו. בלימודיו הפלפול החיצוני שימש מעבר בלבד להיקפו והבנתו של הגרעין העיקרי בסוגיה הנידונה לפניו, שתהא זו הריפות תבונתית המכוונת לרוחה של תורת אמת, וכך התרשמו תלמידיו מחבלי היצירה של חידושי מורם ורבם.

ואמנם מציינים זאת בני רע״א בהקדמתם לחלק הראשון של תשובות אביהם בהדגשתם שגם „דברי חידודים ופלפולים אשר במעט זמנים נשמע מפיו ז״ל מפה לאוזן, בחיבורי „כתביו״ אין כבר כל זכר לסוג פלפולים אלה „כי לא שוו בעיניו לחוק אותם עלי גליון״. כך מביא אחד התלמודיים המובהקים ר׳ שמחה רה פיש מקפמפנא, כי רע״א הזהיר בשעתו לתלמידיו ותלמידי תלמידיו שעיקר היגיעה והעמל בתורה תהיה „להישיר השכל״.

העמקן

חריפותו של רע״א עמקנית היתה, ומבחינה זו גבוה היה משכמו ומעלה מכל האחרונים בדורו מעלתו בזה: בהירות מוחלטת בכל סבכי ענפי הסוגיה המסתעף מכלליותו של הדבר השרשי העומד לפניו. במבטו הצופה למרחוק בראשית עיונו. לעומת גאונים אחרים שלא הגיעו למידתו של רע״א בבהירותם של דברים ניתנו מסקנותיהם להשנות — ר׳ עקיבא אייגר מעולם לא עמד בחצי הדרך באיזו סוגיה כי בהירותו עמדה לו מתחילה ועד סוף. כשרונו ראה בעינו הצופיה ממרחק התולדה הקיצונית ביותר של כל רעיון וסברה. משום כך חדושיהם משוכללים ומושלמים ביותר ולפי זה שו״ת שלו, כתביו ופסקיו רישומם נשתקע בלבות הלומדים יותר מחידושי גאונים אחרים מהתקופה הנ״ל.

יתר על כן, אף תמיהותיו וקושיותיו שהניח ב„צריך עיון״ וכן הגהותיו, הערותיו, רמיזותיו ומראי המקומות משלו ב„גליונות הש״ס תורה שלימה הן

הצריכות למוד מיוחד. והרבותה בכך, שדוקא בצמצומי מליו מתבלטת שיטתו הלמודית.

מן הקצה אל הקצה תחילתה וסופה של סוגיה והם מאפיינים את המיוחד שברע"א במדה גדולה יותר מבמערכת חדושיו ושיטותיו במסגרת של „שעורים" שהשמיע לבני ישיבתו או למה ש„השיב" בשו"ת לאחרים.

לכתחילה לא היתה מגמתו לפרסם ספרים במיוחד. לכתחילה היה רע"א מעלה בכתב, לרגל יצירת שעוריו ושו"תיו. רשומי דברים משלו בצורת הערות לגליונות הש"ס הראשונים הרמב"ם וכו', אולם לרגל עבודתו בקדש נסתעפה עבודתו בזה לפי מתכנת של ספרים וכתוצאה מכך יצאו חבורים שלימים שברובם נדפסו כבר אחרי פטירת מחברם.

אף היה משהו מיוחד בהגהותיו של רע"א, שלא כדרך בעלי הגהה טיפוסיים אחרים שנפשו של רע"א סלדה מהם. כלפי אחד מהם שאהב לעשות הגהות על הש"ס והראשונים העיר רע"א במאמרם צ"ל: „אבל לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא" היינו: לציין שגיאות ביד רחבה במקום בלתי מובן, אין צורך בכוחות גדולים, אלא בהעזה אישית, אבל „לאוקמי גירסא" לקיים את ה„גירסא" שלכאורה היא בלתי מובנת ולמצא מוצא לבארה ולהסגירה, לזה יש צורך בכוח גדול בהבנת התורה וזקוקים ל„סיעתא דשמיא".

מכבד ראשונים ואחרונים

עם כל גדלותו בכוחו התבונתי לא נשא את לבבו בתקיפות דעת כלפי חבריו גדולי הדור האחרים, אלא התחשב בחוות דעתם ורואה למצוא בכל אחד מהם את המשהו המיוחד שבנפשיותו הלמדנית. מכל שכן שהחשיב את דעת „הראשונים" ודקדק בכל מלה ומלה שיצא מעטם וביחוד בדברי הרמב"ם.

בשו"ת (א) של רע"א משיב הוא „לרב פלוני במקום פלוני", המהרהר על דברי הראשונים, במילים חמורות שלא לפי דרכו הנמוסית השקטה בזה הלשון: „מכתבו הגיעני, ראיתיו יורה זיקים נגד דברי רבותינו הראשונים ורגז ושהק על אמרותיהם הקדושים ואין נחת, ומי יתן והיה מקדיש עתות אלה, אשר בהן יגע למצא תואנה לחלוק אל היגיעה והעמל להבין אף קצת דבריהם העמוקים והרחבים... צר לי מאד, צר לי שבכל דבריו לא מצאתי גם אחד בהם אשר יהיה ראוי להשיב עליו ולהשתעשע בו". ורע"א מסים מכתבו במשפט זה: „אלה דבר מוכיח לחכם מאהבה, כי הם לבבו כאש בוערת על תתו לדברי רבותינו הקדמונים כתף סוררת, ולמען היות לו למזכרת ולהבין שדעתם רחבה ודעתנו נבערת. או

אז יכנע לבבו לשום פסקי ראשונים ולראשו עטרת תפארת לתכלית הנרצה הלזו... והיה אם יקח אומר מדברי ויצפנם בלבבו לעד, ולמשמעת אז אחתם עצמי אוהבי ומכבדו".

עד כמה היה מכבד אף „אחרונים" מבין הפוסקים והפרשנים מעידות הגהותיו בגליונותיו של הגר"ע לאלה שהתקופות הסמוכים לו. כגון המהרש"א, משנה למלך, שער המלך, חכם־צבי, פנים מאירות, תבואות שור ועוד. ואף לאלה שהיו כבר בתקופת פעולתו הרוחנית שלו. כגון: „חות ודעת" ו„פרי מגדים".

●

הספר קצות החושן והשפעתו על הישיבות

זה היה בזמן שברחוב היהודי במערב התחילו להיראות הסנוניות הראשונות של „ההשכלה", משה בן מנחם וחבריו בברלין, ובארצות אשכנז ניראו הסימנים הראשונים של הוצאת „הישן מפני חדש". דלדול רוחני התחיל באהלי התורה ובישיבות המפורסמות של פראנקפורט דמיין, פיורדה, מאגנצה, האלברשטאט, אלטונה ועוד. הרבנים הזקנים המשרתים בקודש בקהלות ישראל הוותיקות: בעל ההפלאה בפראנקפורט דמיין, רבי רפאל הכהן ורבי הירש זמושט באה"ו (אלטונה המבורג־וונדסבק), רבי אריה לייב בעל „השאגת אריה" במיץ, רבי הירשל לווין בברלין היו בבחינת ה„מאסף" למחנה ולממשלת התורה בחיי הקהלות.

באותו הזמן קמה גם תסיסה רוחנית חדשה בנפות פולין. תנועת החסידות החלה להתפשט במקום (הנפה המזרחית־דרומית) לארכה ולרחבה של פולין והגיעה עד לגבולות ליטה ופולין הקטנה. ולא המוני העם בלבד נתפסו לתנועה זו אלא אף גדולי הרבנים בקהילות היו שנסחפו אליה. כאילו מתוך מחשבה מכוונת מראש התחילה אריגת תקופה פורחת חדשה באכסניות התורה שבפולין שסימניה הם ספרים בעלי משקל שהתחילו להופיע באותו זמן. ויש הרושם כאילו זוהר התורה שביהדות פולין שהועם במידת מה בתקופה שאחרי ת"ה—תט"ו חוזר לקדמותו עכשיו ביתר שאת וביותר מרץ. מעץ יצא מתוק: תופעת ההשכלה מצד אחד והחסידות מצד השני גרמו להתלכדות התורניים שהיו ליותר פוריים ביצירתם

על התלמוד ומפרשיו ולהמשך הפריחה הזאת לזמן ידוע אף בנפה המזרחית־דרומית שבפולין (גאליציה המזרחית).

את הניצנים של יצירות חשובות בשדה התלמוד ונושאי־כליו אחרי השיתוק והדלדול הרוחני שבא עם גזירות ת״ח תט״ו ואחרי מלחמת הפולנים עם השוודים („מלחמת הצפון״ הידועה) אנו רואים בחיבורי רבי יעקב יהושע פאלק בעל ה„פני יהושע״ שהיה אב״ד ור״מ בלבוב וקהלות אחרות בדרום פולין. כעבור זמן־מה מופיע ספר חשוב על הרמב״ם (שנת תקי״א) „מרכבת המשנה״, ספר מקורי והגיוני ומיוחד במינו שאף בימינו שואבים המחברים ממנו. המחבר, שנראה לנו על ידי ספרו גם בידיעותיו המרובות בחכמות החקירה, חשבון והנדסה, ודקדוק — הושפע בזה מרבי ישראל הלוי מזאמושט בעל „נצח ישראל״ (פ״א ת״ק שהתגורר אחר כך בברלין והשפיע על משה מנדלזון הצעיר ואשר בחבורו בולטות גם ידיעותיו המרובות בחכמות חיצוניות.

באותו זמן מרביץ תורה גם רבי אריה ליב ברבי אשר בישיבתו בעיר מינסק שבליטה, שדרך לימודו הפורה מתפרשת בספרו „שאגת האריה״ שהוציא לאור. אחריו מתבלט במיוחד הגר״א מווילנה, ענק הרוח עם בית מדרשו בעיר זו. שלושת החיבורים האלה „פני־יהושע״ „שאגת אריה״ ו„מרכבת המשנה״ והחיבורים „נודע ביהודה״ (מהדורה קמא), „אורים וחוכמים״ שמחברו היה גם כן מבית המדרש הפולני — שהופיעו אחריהם היו המבשרים הראשונים להחיאת הלימוד במרכזי התורה שפרחו מחדש אחרי הקיפאון שבימי הירידה והשפל שקדמו לכך.

אבל גם כל החיבורים האלה לא העלו עוד את הלימוד לגובה הרוחני המתאים ביותר להתפתחות שכלם של בני הישיבה הצעירים אלא החיבורים שהופיעו אחר כך והשאירו רושם גדול בחוגי הלומדים, והמה: „קצות החושן״, „נתיבות המשפט״ וספרי רבי עקיבא אייגר. החוט המשולש הזה הועיל להשתכללות הרוחנית של בני הישיבה. הספרים האלה העלו לפני התלמידים את התמצית מים התלמוד ונושאי כליו ונתנו להם שיטת לימוד בהכנת נבכי התלמוד ומפרשיו הראשונים. הראשון שבשלישיה זו היה רבי אריה לייב הכהן שהופיע בספריו המצויינים כראשון להדרכת הצעירים התורניים. בשנת תרח״ץ מלאו מאה וחמישים שנה להופעת ספרו המפורסם „קצות החושן״, חלק א׳, על שולחן ערוך חושן משפט (לבוב, תקמ״ח) ומאה עשרים וחמש שנים לפטירתו (תקע״ג). תיכף להופעתו עורר ספר זה תשומת לב מרובה בחוגים של לומדי התורה. אותו הדבר החלק השני שהופיע אחר כך שנת תקנ״ו ויתר ספריו „שבשמעתתא״ ו„אבני מלואים״ שיצאו לאור לאחר מותו. אופייני הדבר שספרים אלה, שמחברם חי ופעל

בגאליציה, שהשתייכה עוד משנת תקל"ב למלכות אוסטריה, מצאו את גואליהם בישיבות ליטה המפורסמות. באשר בגאליציה בא ברבות הימים שוב דלדול רוחני־תורני. זה קרה גם לספרי רבי יעקב מליסא בן גילו וחברו של בעל „קצות החושן". למרות מרחק המקום ושינויי הגבולות והבדלי תכונות־האופי שבין יהודי ליטה ליהודי גאליציה הרי דווקא באהלי התורה שבליטה נקלטו החיבורים האלה של רבני גאליציה. החיבורים האלה של רבי אריה לייב הכהן, רבי יעקב מליסא וספרי רבי עקיבא אייגר שפעלו כמעט בתקופה אחת הם בבחינת ספרים קלאסיים יסודיים בחוגי הצעירים שבאהלי התורה בזאמוט וליטה (ועכשיו גם בפולין ובארץ ישראל) בשנותיהם הראשונות. ספרים אלה וביחוד „קצות החושן" משמשים נושאי כליו של הים התלמודי.

אם להגדיר את כוחותיו הרוחניים של בעל „קצות החושן" לעומת השנים האחרים, בעל ה„נתיבות" ורבי עקיבא אייגר, כפי שנראה לנו מאפיו הרוחני ושיטת לימודו בתוך ספריו הרי נוכל לסמנו בתורת בעל ה„פלפול ההגיוני". אם רבי יעקב מליסא הוא החוקר השכלי של ההלכה או, יותר נכון, מנחה ההלכה עד לפירוק חוליותיו הפנימיות ואם רבי עקיבא אייגר מצטיין בגאוניות מבטו הרחוק עד לעומק תולדתו הקיצונית של הענין הרי רבי אריה לייב בעל „קצות החושן" מתבלט בפלפולו המשובץ יפה ובהגיון. בגישתו לביאור ההלכה או הסוגיה בתלמוד, איננו מנתח ויורד לעמקי תהום כדוגמת „הנתיבות" ואינו מתפשט להיקף מרובה הצדדים ברבי עקיבא אייגר, אלא מרחיב בהסברה יפה של הענין ומוסיף עליו ציצים ופרחים יפים המקשטים ומפארים אותו, אמנם מתוך פלפול אבל פלפול פורה והגיוני. חידושיו הנעימים למוח ולאוזן מתנוצצים בחינם המיוחד ומושכים את נפשו של המעיין בהם ומשום כך הם המסוגלים ביותר להיקלט במוחו של בן הישיבה. כאן הסיבה לחביבות שמראה התורני הצעיר ל„קצות החושן" כשהוא מתחיל בכוחות עצמו לשוט בים התלמוד ונושאי כליו ולהתפתל בשיטות המסובכות והמפוזרות במקומות שונים. לא מקרה הוא שחלק הארי מחיבוריו הקדיש רבי אריה לייב הכהן ל„חשן־משפט" של ה„שולחן ערוך".

במקצוע זה של דיני ממונות הוא מיטיב להראות לו את דרך לימודיו בקודש. משום כך זכו ספריו אלה למהדורות מרובות. מאז יצא לאור „קצות החושן" בפעם הראשונה עד עכשיו זכה הספר על שני חלקיו לשמונה מהדורות; הספר „אבני מלואים" (על שולחן ערוך אבן העזר ב' חלקים) לשש מהדורות; וחיבורו „שב שמעתתא" המפורסם ביותר, כספר לימוד שיטתי בחוגי התורנים הצעירים בעשר מהדורות.

החיבור „אבני מלואים" יצא לאור אחרי פטירת המחבר (לבוב־זלקוב, תקע"י—פ"ו) ע"י בנו רבי דוד בריש רב בוואידיסלב בתוספת הערות וחידושים מאחד מוותיקי תלמידיו, רבי יקותיאל אשר אנשיל צוזמיר, מי שהיה רב בסטרי, מקום ששימשו בו מקודם בעל „קצות החושן" באחרית ימיו ורבי יעקב מליסא בשובו מקהילת ליסא שהשתייכה כבר לפרוסיה. בהוצאה לאור של הספר „אבני מלואים" השתתף חתנו של המחבר רבי שלמה יהודה הכהן יהודה הכהן ראפופורט אחד מחלוצי חכמת ישראל במדינת אוסטריה. הוא שסידר את המפתח לש"ס ולנושאי כליו המבוארים בחיבור זה. על יד ה„מפתח" בסוף הספר נמצאים גם חידוש תורה ומעט הערות מחתנו זה. אחר כך, כשהתעסק בחקירת ההיסטוריה הישראלית ולא בפלפול התלמוד התימר ר' שלמה יהודה ראפופורט בחידושי תורה אלה. כשרצה לקבל את משרת ראש הדיינים בפראג המיוחסת והיה צורך לפייס את תלמידי החכמים שבאותה קהילה, לפי רוח בית המדרש הישן הראה להם ראפופורט על חידושי התורה שלו ב„אבני מלואים". בסוף החלק השני של „אבני מלואים" הדפיסו המוציאים לאור כ"ז מתשובותיו מעניני הוראה והלכה לדינא, וביניהן תשובה אחת לרבי יעקב מליסא משנת תקס"ח, שלמרות השגותיו של זה האחרון וגם „קצות החושן" בספרו „נתיבות המשפט" הרי שררו ביניהם יחסי ידידות וריעות.

מיד להופעתו בשנת תקמ"ח זכה הספר „קצות החושן" לתשומת לב כה מרובה בעולם הרבנים על שמחברו, רב בקהילה הקטנה והנדחה רוזניטוב — (מחוז זידאטשוב) שבגאליציה התפרסם למאוד ואף הגיע הדבר לכדי כך שרק בשם „בעל קצות החושן" הוא נזכר בכל ספרי המחברים הבאים אחריו, הופעה המעידה על הרושם הכביר שעשו הספרים עד שנשתכח שם מחברם. ביחס לרושם הכביר שעשה הספר בחוגי הרבנים מוסרים מפה לפה כל מיני סיפורים: אומרים שהרב הגאון הידוע רבי משולם מטיסמניץ, רב ואב בית דין בפרשבורג כשהגיע ספר זה לידו עבר עליו מהחל ועד כלה ותפס את דרך לימודו ושיטתו בהבנת התלמוד והראשונים. וכשעבר אחרי זה רבי אריה לייב הכהן את פרשבורג ונשא ונתן עם רבי משולם בדברי תורה הרי בכל חידוש שרבי אריה לייב רצה לחדש הקדימו רבי משום ואמר לו שהוא יכול להגיד לו מראש את החידוש שהוא רוצה לחדש, הואיל והוא מכיר כבר את דרך לימודו. יודעים לספר גם על רבי יוסף ליכטיג, אב"ד ובאראז', אחד מחריפי הרבנים שבגליציה שסגר את עצמו בחדר מיוחד והעמיק את עיונו ב„קצות החושן" במשך של שלושה ימים ולילות רצופים. כעין זה מוסרים גם על האב"ד של לבוב רבי צבי הירש רוזנבאום נכד

ה„פני יהושע" שעיונו בספר בפעם הראשונה נמשך כל הלילה ותיכף לאחרי זה נתן את הסכמתו לספר, גם „קונטרס הספקות" של חיבור חשוב ומפורסם בעולם הישיבות ותמיד הוא מצורף לספר „קצות החושן". רבי יהודה זה חיבר ספר „תרומת הכרי" שיצא לאור אחרי מותו ומהווה רק מקצת מכתבי היד שנשארו אחריו מזמן היותו רב בסיגט מארמורוש. חשיבותו של הספר „קצות החושן" ניכרת גם על ידי כך שבשנת תקס"ט כשרבי יעקב מליסא מוציא את חיבורו הידוע „נתיבות המשפט" על חושן משפט הוא מביא בכמה מקומות בפנים ספרו את דברי „קצות החושן", ויש שהוא חולק משיג עליו. רבי אריה לייב מספיק עוד לחבר קונטרס „משובב נתיבות" העונה על השגותיו של ר' יעקב מליסא. קונטרס זה יצא לאור אחרי מותו בצירוף לספרו „אבני מילואים". ובמהדורות הבאות נדפס הקונטרס הזה בפנים של „קצות החושן" גופו.

הספר „נתיבות המשפט" והשגותיו על „הקצות" זכה כמו כן לחשיבות יחידה בחוגי הישיבות וכשנושאים ונותנים בחבורות הצעירים שבישיבות ליטה ליטה בהסברתו של „הקצות" את הראשונים נושאי כליו של התלמוד הרי אין להמלט מהשגותיו של ה„נתיבות" בענינים המדוברים שרק דברי שניהם ממצים את הבנת הסוגיה ובכל זאת זכה הספר „קצות החושן" ליותר פופולאריות מה„נתיבות", ודברי „הנתיבות" באים רק כאגב דברי ה„קצות". להוקרה מיוחדת הגיע „קצות החושן" בישיבת טלז (החל משנת תרמ"ג). ראש הישיבה ומנהלה רבי אליעזר גורדון פיתח בכיתות היסודיות של הישיבה את לימוד „הקצות" ואת המשא ומתן ב„הנחותיו". בחוגי ישיבות ליטה התהלכה אימרה זו על ישיבת טלז; „את ריח הקצות מרגישים אפילו בשדות שמסביב לעיר". אחרי טלז קיבלו גם יתר הישיבות ליסוד בפיתוח הכוחות הרוחניים של הצעירים לימוד כמה פרקים חשובים מספר „קצות החושן" ברוח של ביקורת. לרגלי הביקוש הרב לספרים האלה שאזלו משוק מוכרי הספרים מצאה הנהלת ישיבת מיר לנחוץ להדפיס מחדש את הספרים „קצות החושן" ו„אבני מילואים" (בשנת תר"ע—תר"א). עבר זמן מועט ושוב אזלה המהדורה החדשה מן השוק מרוב הקופצים עליהם מתוך צעירי הישיבות שהיו להם ספרים בבחינת „לחם חוקם", לפני שנים אחדות הוצאו הספרים לאור מחדש על ידי מוכר־ספרים מביאליסטוק.

על דרך לימודם המעשית של בעל „קצות החושן" ובעל „נתיבות־המשפט" מתהלך סיפור אופייני הנמסר בשמו של רבי מנחם מנדיל (בעל ה„צמח צדק") האדמו"ר מליובאוויטש. פעם נזדמנו יחד שני הרבנים הנ"ל ובשיחתם נגעו דרך אגב בחיבוריהם שהופיעו באותו זמן והיו ידועים כבר בשער בת־רבים. אמר רבי

יעקב מליסא ואמר לו לרבי אריה לייב: „אינני יכול להבין במה נגרעת ערכי מערכך, שספרך „קצות החושן" זכה ליותר תשומת לב מרובה בחוגי הרבנים והישיבות ונפוץ יותר מספרי „נתיבות המשפט"? שאל אותו רבי אריה לייב בתורת הקדמה לתשובה, מה סדר יומי בבוקר אחרי התפילה? אמר רבי יעקב ליסא; יושב אני ומתחיל בסוגיה, מחדש בה, ומעלה את זה על הכתב. „אם כן כאן ההבדל ביני לביניך — ענה רבי אריה לייב, אני נוהג אחרת, בכל בוקר כשאני מתחיל בלימודי איני מתחיל בענין חדש אלא חוזר על מה שלמדתי ועל מה שחידשתי ביום שלפני זה ומוחק מתוך חידושי התורה שחידשתי אתמול, גורע ומשנה לפי הבנת שכלי ורק אחרי הצירוף, הליבון ובירור הענין המדובר וכשאני מוצא את זה למוכשר וראוי להיאמר ברבים הריני מעלה את זה על הכתב"...

וכאן הביאור לעובדה להשגות „הנתיבות" הן בבחינת „הדומה לו" בלי כל פגיעה יסודית בתוכן, כאשר הן באותו מסלול ולפי אותו הכיוון בתמצית הסוגיות וכללותם ובדרכי הפלפול והחילוקים הנבנים ביסודם על דקדוקי הסוגיות. משום דמיון זה שבין שניהם זכו להערצה הדדית בחוגי הלומדים.

●

חבורות המעתיקים

מאת הרב י. ד. עפשטיין מתוך מאמרו המקיף על ישיבת מיר

החבורה הראשונה לתפוס מקום בישיבה כזרם רב ערך ורב ההשפעה לעתידה של הישיבה, היתה חבורת גרודנה. רובם של חבורת גרודנה באו למיר בחורף תרפ"ו, מהם שלא בנוכחותו של ראש הישיבה (ששהה אז באמריקה לרגלי תעמולתו) ומהם אחרי שובו. חשיבות מיוחדת נודעת לה לחבורת גרודנה, כי על כן ייצגה את חניכיו של זקן ראש הישיבה ר' שמעון שקופ ז"ל. תלמידי גרודנה הביאו מתורתו של ר' שמעון עמהם עד שהוכרה בישיבה השפעתו של „דרך ר' שמעון". השפעה זו שימשה „דחיפה" בעלית הישיבה. יסודות, הגדרות והנחות של של ר' שמעון מצאו מהלכים בין תלמידי מיר והתרקמו אל תוך תהליך התפתחותה של הישיבה והכשירוה לשלביה הבאים.

בין החבורה שבאה מגרודנה התבלט בחור אחד בידיעותיו הגדולות ובאורח לימודו ושמו היה „חיים שטוצינער". הר"מ בחר אותו לחתנו לבתו היחידה ולא

עברו שנות מספר והוא התחיל להגיד שיעורים בישיבה. בתחילת חורף תרצ"ד למדו אז מסכת בבא בתרא — התחיל את שיעוריו כר"מ משנה בישיבת מיר. (וכעת ר"מ בישיבת חברון בירושלים).

נדבך על נדבך הלך ונתוסף. על חבורת גרודנה נוסדה עוד חבורה רבת ערך חבורת ראדין. קטנה מהראשונה היתה חבורת זו. והיא תרמה לישיבת מיר מתורתו של ר' נפתלי, ראש הישיבה של ראדין. שיעוריו של ר' נפתלי ש„צלצלו" בעולם הישיבות כסמל ה„לומדות הבריאה" ו„שלימות הניתוח", ה„מחשבה המלוטשה" ו„החידוש המהוקצע" לכל צדדיו, היו בכתובים תחת ידי אלה הבאים משם למיר. משנודע בישיבה רבו הקופצים עליהם להעתיקם. בני ראדין נהגו עין טובה בנתינת רשות להעתיק מכתביהם את שיעורי ר' נפתלי ב„מחברות" (טעטראד־קעס). תופעה זו של העתקת שיעורים שימשה דחיפה ל„תנועה" הידועה של ה„צעטראדקעס" בישיבת מיר. הצמאון לתורתם של ראשי הישיבה מישיבות אחרות כר' שמעון, ר' ברוך בער ור' נפתלי גדול היה והתחילו הכל רצין אצל „המחברות" של בני הישיבות האחרות הבאים לישיבת מיר. שגורה היתה אז המימרא „מען האט אנגעהויבען לעבען אויף תורה שבכתב". והודות לתנועה העתקה זו ניצלה, במדה מרובה, תורתם של ראשי ישיבה שונים. אחרי שנות הזועה של מלחמת העולם השניה, כשבאו יורשי הרוח של אותם ראשי ישיבה להנציח את תורתם בדפוס היו זקוקים, בכמה מקרים, לפנות לבני ישיבת מיר, אשר הודות להצלחתה של ישיבת מיר כמעט כולה, נשתמרו אצלם הכתבים. פירותיה של אותה תנועת העתקה עזרו הרבה גם בקימומה של תורה בארצות הברית, בני אמריקה שהיו בישיבת מיר במספר גדול נהנו מתנועת ההעתקה הרבה. כאמידי הישיבה היו שוכרים להם — מה„נצרכים" שבישיבה להעתיק להם שיעורים ומאמרי מוסר, עוד טרם שהגיעו למדרגת הבנתם לפעמים, כדי להזדיין בחומר הנחוץ להם לפני שובם לאמריקה. לכמה מחניכי ישיבת מיר כשנעשו רבנים ומנהיגים היו ה„אוצרות הכתובים" אשר עלו „חמושים" עמהם מהישיבה למקור יניקה בשנים הבאות ולפעולת ההשפעה שלהם על רבים.

יש יחס לרכישת „העתקות" זו של בני חו"ל גם עם החומר לילקוט מאמריו של המשגיח „חבר מאמרים" וגם לגליונות המימיוגרף, הנפוצים בין אוהדי המוסר ממיר, דברי המשגיח על פרשת השבוע שהיה לומד לפני בני חוץ לארץ (לימוד החומש של המשגיח היה מוגבל דוקא לבני חו"ל ואחרים מבני הישיבה לא היו יכולים להשתתף בזה).

בשנת תרפ"ח (1928) עבר זרם חדש על הישיבה, זרם קמניץ. ישיבת —

„כנסת בית יצחק", בראשותו של ר' ברוך בער לייבוביץ ז"ל, אשר על דרכה מקרמנצוג (מקום שהותה בימי המלחמה העולמית) לפולין נשתקעה בווילנא, החליטה לעבור ולתקוע את אוהלה בקמניץ דליטא הסמוכה לבריסק. במקומה החדש זקוקה היתה אותה ישיבה לכוחות חדשים, חומר בני ישיבה ותיקים. חתנו של ר' ברוך בער, הרב ר' יצחק טורעץ (כעת רב בבת גלים שע"י חיפה) עשה אז בישיבת מיר להשיג בחורים ממנה. עזרתו המעוררת של ראש ישיבת מיר, הרב פינקל, עמדה לו להעביר אתו תשעה בני ישיבה חשובים ממיר לקמניץ. אותם בני ישיבה ששהו בקמניץ, מהם כחצי שנה ומהם כשנה, ספגו את תורתו של ר' ברוך בער, תלמידו הותיק המופתי של ר' חיים מבריסק, ושבו למיר. עליהם נטפלו גם אחרים מטובי תלמידיו של ר' ברוך בער לפנים ובעלי שם בעולם הישיבות כר' אלי חזן (ר"מ בישיבה „תורה ודעת") ור' יונה קרפילוב הי"ד, (ראה ליקוטי חידושיו בספר — „יונת אלם"). במיר הביטו אל אלה בהערצה מיוחדת כי דרכם נפתח לישיבת מיר מקור עליה בלימוד לפי „שיטת בריסק".

הישיבה עמדה אז בסימן התחיה של ה„לומדות" שהתחילה להציף את הכל. עינו של ראש הישיבה, הרב פינקל, ראתה את הבקיאות והיא הולכת ונידחה ע"י חברתה ה„לומדות" לקרן זויות, עמד והרים גם את דגלה של זו. הוא התחיל לתבוע מתלמידיו גם „בקיאות" והזדמנות באה לידו לתת לישיבה „דחיפה" גם אל הבקיאות. בסמך על סיוע כספי מיוחד, עמד והכריז — בישיבה „דריוו" (כך זה גם בישיבה) על בקיאות, מי שיעבור במשך שנה, על בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא וכתובות, וידע את הגמרא והתוספות על בורין יקבל פרס של חמשים דולר (סכום הגון באותם הימים בפולין). המתחרים היו מתחילה כעשרים איש. מסיבות שונות נתרפו במשך הזמן הרבה מהם ונתייאשו מהוצאת הדבר לפועל, נשארו רק תשעה אלה: מרדכי גינזבורג (חתן המשגיח הרב לונשטיין כעת וראש הישיבה דישיבת מיר — בברוקלין), נח בורנשטיין (ר"מ בישיבת ר' יצחק אלחנן), לייב מלין (מיסדו ומנהלו של „בית התלמוד"), משה גרפושצבסקי (משה דירבנר — כעת שופט בארץ ישראל), מנחם לוינזון (הרב דציובה), שמעון אוזדער הי"ד (מו"ץ בוילנה), נח אייזנבונד הי"ד, הרצל באס הי"ד. השנים, מטעם מיוחד, החליפו בבא קמא לשבת. ה„דרייוו" התחיל באמצע חורף תרפ"ט ובוצע באמצע חורף תר"ץ (1929—1930). התמדתם של אלה היתה למעלה מן הרגיל והפכה כח מעורר לישיבה כלה. כדאי להזכיר שב„שמחת תורה" עשו „מי שברך" מיוחד בשביל „אלה שקבלו על עצמם ללמוד בהתמדה". הבוחנים את המתחרים היו הרב דמיר, ר' אברהם צבי קאמאי הי"ד, המשגיח ר' ירוחם ז"ל וראש הישיבה

הרב פינקל שליט"א. התרשמותם של מנהלי הישיבה מתלמידיהם היתה מעודדת

אופיני היה ביטויו של ר' ירוחם „לדידי אין צורך לבחנם, על פניהם אני מכיר כי יודעים המה". אלה שעמדו למבחן והצליחו היו אחר כך לעמודי התוך בישיבה, בכח בקיאותם הרבה ובכח חריפותם גם יחד.

כאבן שואבת משכה ישיבת מיר מטובי בני הישיבות האחרות, חבורת קלצק הכניסה לישיבה עירנות מיוחדת. ללא הרף היה ראש הישיבה הרב פינקל מותקף בשיעוריו מה„עילוי" הקלאצקאי הרב שמעון וויסוקר (כעת באמריקה). חוג של בעלי רוח אינדיבידואלי, מתמידים ומחדשים מתונים היוותה חבורת חניכי ישיבת לומזה המושפעים של מנהלה ברוח ר' משה רוזנשטיין (מותיקי קלם). הצעירים המצוינים והשקדנים מישיבת סלונים אף הם תפסו את מקומם המיוחד להם בתהליך העליה. לפרצופה הרוחני של הישיבה נכנס ונתמזג גם משרטוטה של ישיבת ברנוביץ, הקרובה במוסרה במדת מה לנובהרדוק, ע"י תלמידיה שהתחילו להיות נוהרים למיר הסמוכה.

המפנה המכריע בתהליך דרך הלימוד של ישיבת מיר בא סמוך למבצע — ה„בקיאות" הנזכר, ע"י חבורת תלמידי ישיבת מיר שהלכה אז לשמוע תורה מפיו של ר' וועלוועלי בריסקער. תורה מחזרת על אכסניא שלה.

משנסגרה ישיבת ולוזין ור' חיים תקע את אהלו בבריסק כרב העיר לא פסק אף שם מלהרביץ תורה בחוג תלמידיו הותיקים. כאבי הדרך החדשה שהתחיל מתפשט בעולם הישיבות, היה זה מטבע הדברים, שאף אחרי הסגר הישיבה ולמרות שאתו את עול ההוראה, שימש מעין היניקה לעולם — הלומדים. זו היתה כנראה גם תעודת חייו של בנו ויורשו ברוח, ר' וועלוועלי, אף ללא ישיבה רשמית ולמרות טרדות העיר, המשיך להעניק מירושת הרוח של אביו לעולם התורה, גם סביבו התחיל להתרקם חוג תלמידים ותיקים. היסוד לזה הונח ע"י תלמידו הותיק של אביו, ר' איסר זלמן מלצר ז"ל בצירוף התעניינותו של תלמיד אביו הצעיר הימנו ראש ישיבה דמיר. ר' איסר זלמן מלצר שהיה אז על דרכו לקלצק לחנוכת הבית של הישיבה שלו שם (שהתנהלה אח"כ ע"י חתנו ר' אהרון קוטלר שליט"א) סר למיר (עיר מולדתו ומשפחתו) ובמשאו ומתנו עם הרב פינקל זירז ענין שליחת תלמידים בני סגולה לבריסק, אל ר' וועלוועלי. עורר אז ר' מיכל פינשטיין (בנו של הרב דסטרובין וכעת חתנו של ר' וועלוועלי) שזה לא מכבר בא מקלצק, לשלחו מבריסק. עד כמה קרוב היה הדבר לליבו של הרב פינקל, ראש הישיבה דמיר, מספיק להוכיח זה שהחליט לשלוח לשם את בנו הנערץ אצלו במיוחד על גדלותו בתורה, ר' מאיר פינקל הי"ד. הוראה מיוחדת מר' וועלוועלי, עצמו נשלחה

אז ממיר לבריסק לשלמה פינצוק הי"ד. (נודע בשם שלמה כאמסקער, בנו של המו"ץ דכאמסק — לפני המלחמה שימש כרבה של מאלאריט). שלמה זה שהיה נודע בחשיבות יתרה בישיבה על כח ההעמקה שלו וכשרון הניתוח המיוחד במינו, אירע אז למקום הבראה, שבני ישיבה מצוים היו בה, מאציעוו.

נזדמן לאותו פונדק גם רבה של בריסק ר' וועלוועלי וכאשר תהה שם על קנקן אחדים מבני הישיבה וביניהם אותו שלמה כאמסקער התפעל מאוד ממנו ועמד וערך מיד מכתב להרב פינקל לשלוח לו „בחורים כהכאמסקי". נסעו עוד לבריסק מצויני הישיבה מרדכי גינזבורג ולייבל (לייבל ממאלאריט חתנו של הרב ר' אלי לובין מקלם, כעט באנגליה). מאז ואילך התחיל ראש ישיבת מיר לשלוח בכל שנה חליפות, ארבעה מטובי תלמידיו לר' וועלוועלי ובתוכם אחד מבניו. ולא זאת אלא שגם ה„חלוקה" שהיו אלה מקבלים במיר, לרבות מחיר ה„לחם ובשר" שהיה ניתן להם שם, ושהיה עולה ביחד ערך — 45 זהובים פולניים (ערך 9 דולר אמריקאים אז), היה הר"מ דמיר שולח להם לבריסק. (לפי המקובל בהנהלת כספיכספים של ישיבה היה דבר זה יוצא מהכלל). את המותר להשלמת ההוצאה, המוגדלת לרגלי התנאים המיוחדים בעיר גדולה כבריסק, (היו אוכלים שם במסעדות) היו מקבלים מר' וועלוועלי שנסתייע בזה בר' משה סוקולובסקי, הר"מ בבריסק.

חבורה זו של ה„בריסקאים" חשובה לא רק בתולדות ימי ישיבת מיר כי אם בעולם הישיבות בכללו. תורתו של ר' חיים מבריסק היתה מתחילתה נחלת ראשי הישיבה, תלמידיו הותיקים של ר' חיים. כתביו של ר' חיים. כתביו של ר' חיים, עוד לא ראו אור, וגנוזים וטמונים היו עם המשפחה. בחוגי הלומדים הרחבים ובין תלמידי הישיבות לא היו רווחים מתורתו של ר' חיים אלא מה שהגיע לאזנם ע"י רבותיהם ראשי הישיבה, בהבלעה בשיעוריהם, ואי איזה חידודי דברים שנתפרסמו משמו זה כבר. בהמשך הזמן היה גם זה עלול להיות נשכח מבין צעירי הישיבות. והנה באה התחיה לתורתו של ר' חיים על ידי חבורה זו של ר' וועלוועלי. קבלו על ידו של ר' וועלוועלי את רובי תורותיו של ר' חיים במקוריותן כפי שיצאו מפי אומרם. המיוחדים שבישיבת מיר אלה בשובם למיר הביאו אתם נוסף על התורה שבעל פה הבריסקאית אוצר של „העתקות" מתורת ר' חיים. מהם נהגו הרבה, והדברים נפוצו בישיבת מיר וממנה הגיעו גם לישיבות אחרות. אגב במשך הזמן יצאו גם ישיבות אחרות בעקבותיה של ישיבת מיר ושולחו לבריסק מטובי תלמידיהם, וכה נפתחו לתורת בריסק השערים לעולם הישיבות באותה תקופה.

רבי נפתלי אמסטרדאם

שלושה תלמידים מובהקים היו לו לגאון ר׳ ישראל מסאלאנט שביססו שיטת המוסר של מורם בעולם הישיבות בליטה רייסן וזאמוס. ואלה הם: ר׳ יצחק בלאזר, ר׳ שמחה זיסל זיו, ור׳ נפתלי אמסטרדאם, המוגדרים בפי הגרי״י ווינברג, שריד חכמי הישיבות הנ״ל בדורנו, בשם ,,שלושת האבות הראשונים״ להפצת מורשת רבם הרוחנית. כל אחד ואחד מהם לפי גישתו ותכונתו המיוחדת.

ר׳ ישראל עצמו חזה באלה השלושה, בהיפרדו מהם לפני מאה שנה ויותר עת עברו מקובנה לממל וקיניגסברג שבגרמניה, חוט משולש אחד הטבוע כולו בחותם דמות דיוקנו הרוחנית על כל גווני הקשת שלה. אף הוא היה מונה שבחם של כל אחד ואחד מהם: ר׳ יצחק — ,,למדן״; ר׳ שמחה זיסל — ,,חכם״; ור׳ נפתלי — ,,צדיק״.

למעשה, היה ר׳ יצחק בלאזר אף הוא ,,חכם״ — המוסר, כפי שזה משקף בכתביו, שיחותיו ורעיונותיו המוסריים ובחיבורו ,,אור ישראל״. בשיטתו המוסרית והליכותיו בקודש מהווה הוא אפילו מעין מבשר לגון המוסר — הנובהרדקאי. וכן ר׳ נפתלי אמסטרדאם גדול היה בתורה ושימש בקהילות חשובות, אולם ר׳ ישראל הגדיר בזה את המניעים הנפשיים המיוחדים והכוחות הרוחניים העקריים של כל אחד מאלה השלשה, דבר שנתאמת אחר כך במהלך חייהם הרוחניים להבא.

ר׳ יצחק נתפרסם כלמדן מובהק חיבורו שו״ת פרי יצחק ושימש רב בפטרבורג. ר׳ שמחה זיסל נחשב ,,חכם״ המוסר בה״א הידיעה, בעשותו אזנים לחכמת המוסר בבית התלמוד כלו בקלם לעשרות תלמידים. מסביב זו קמו אנשי רוח גדולים,

ביניהם ר' נטע צבי פינקל, הנחשב לתלמיד חבר שלו ויצר אפיק מיוחד משלו בחכמה זו בישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה שהיה אביה הרוחני יותר מארבעים שנה.

השלישי משלושת אבות המוסר הנ"ל ר' נפתלי אמסטרדאם, שרשימתנו זו מוקדשת לו, המתואר, כאמור, כ„חסיד". רק מעטים ידעוהו כלמדן, כי כ„חסיד" וצדיק מסתיר היה בכל האפשר את גדולתו בתורה. אף לא האריך בכהונתו כרב בקהלות יאסוון, נוביגורוד, הלויגספורס, קרונשטאט — (במחיצתו של ידיד נפשו הגרי"ב הנ"ל) ובאלקסיט — הפרוור הקובנאי.

ר' נפתלי אמשטרדאם התיישב אחר כך (בתרנ"ג) בקובנה, ושם חי חיי איש פרטי, השפיע והפיץ במישרין ובעקיפין שיטת המוסר בקרב חוגים נבחרים שבין הפרושים והאברכים ובני ישיבה שנמצאו לרוב בעיר התורה ובסלאבודקה הסמוכה ונראית למקום משכנו הרוחני.

מוסר — משיטתו

המיוחד בהשפעתו הרוחנית של ר' נפתלי לטפח את „חכמת היראה" במוסר, הטעונה טיפול מאומץ ויגיעה רבה. כדי להגמל מעבירה שאדם נתפס לה ביותר יש צורך ללמוד בעוז ועיון עמוק בדרכי העבירה עצמה וההלכה על כל סעיפיה. אמצעים מתאימים להצלחה בזה הוא הפעלת תירגול האיברים של הלומד לכך, או כפי לשון ר' ישראל בזה „ריגשת וכפיית האיברים לעשות היפך הרצון" בכח התאווה הפרטית האישית. אחד האמצעים בזה הוא גם שינון מאמרי מוסר בניגון רציני עצוב וחזרה בקול עליהם. דבר זה הוא ענין של טיפוח אישי ממושך, תמידי, אבל יש בזה „ברכה בלתי נרגשת לחושי בשר, עד אשר ירבו ויכו שורש להוציא פרי צדק".

למעשה שימש ר' נפתלי אמסטרדאם כמקור ראשון לספר „אור המוסר" של ר' יצחק בלאזר, המעמיד אותנו לא רק על הרקע הביוגראפי של ר' ישראל אלא במיוחד על הליכותיו, מידותיו, אמרותיו וסוד שיטתו הרעיונית העיונית להוציא גם מהאגדה בחו"ל יסודות הלכיים לשיטת המוסר וחכמתה.

ר' נפתלי אמסטרדאם כיליד העיירה סאלאנטי (תקצ"א) הוא גם הראשון למסור פרטים על ר' זונדל כגורם ראשון להתעמקותו של ר' ישראל בשיטת המוסר.

פרטים שמסר על פעליו הרוחניים של ר' ישראל סאלאנטר והליכותיו ואמרותיו

הם שנתנו דחיפה לר׳ יצחק בלאזער להמשיך בזה בצירוף שיחותיו ודברי רעיונותיו שהיו מפוזרים פה ושם.

עד כמה היתה גדולה ההתקשרות הנפשית בין הרב ר׳ ישראל והתלמיד ר׳ נפתלי, מוכיחים לנו שני הסיפורים דלקמן:

א) פעם אמר ר״ס לתלמידיו, כמשיח לפי תומו, כי בחריפותו אין הוא מפגר אחרי אצילי הרוח הקודמים בישראל והוא יכול כל שעה שהוא רוצה לחבר ספרים כדוגמת ה„אורים ותומים״ ו„הגודע ביהודה״, ואף על פי כן מצא לו את יעודו בחיים בזה, שבחר לו להשריש תורת המוסר בישראל.

ב) ר׳ נפתלי אמסטרדאם באחת משיחותיו האישיות לפני מורו ורבו זה התבטא: „לו היה לי ראשו של ה„שאגת אריה״, לב של „יסוד ושורש העבודה״ וה„שכל״ של מורי ורבי הייתי יכול להשיג הרבה. על כך ענה לו ר׳ ישראל: „אל תצדק הרבה! אתה בעצמך, בלבך ובשכלך, תוכל להשיג הרבה בעמלה של תורה במוסר, והנני תולה בך נכבדות מרובות בפעליך בזכוי הרבים בכל זה.

ואמנם דבר זה נתאמת. המזון הרוחני שקיבל ר׳ נפתלי — החסיד במעשיו וצדיק בדרכיו — מאת מורו ורבו, גיבש את ה„חסיד״ שבו ושימש מבחינה זו כדוגמה חיה להולכים בעקבותיו.

ר׳ נפתלי אמסטרדאם בשיחותיו המוסריות המיוסדות תמיד על מאמרי מורו ורבו, עשה הרבה לחיזוק לימוד המוסר בהתפעלות ועל כך מסר את נפשו תמיד. היה מראה ללומדי התורה החוסכים מזמן לימודם וחושבים שיכולים להסתפק בלי לימוד ספרי יראים ומוסר שהם טועים בזה וכי התורה מגינה רק בשעה שעוסקים בה, ומי יכול להעיד על עצמו שהוא עומד במדרגה כזו שלא פסק פומיה מגירסא? לפי זה רק לימוד המוסר הוא הערובה לאיזון כוחו הרוחני שלא יבוא לכלל ריבוי החכמה, שעל זה אמרו רבותיו: „מי שחכמתו מרובה במעשיו אין חכמתו מתקיימת״.

מהליכותיו

היה מדקדק בביטוי שפתיו והיה נזהר מאד מחשש אבק לשון הרע. הוא היה אומר: ראיתי אנשים הטורחים להשיג היתר של מאה רבנים לישא אשה שניה, שאין זה אלא חרם דרבנו גרשום ואינם טורחים על היתר מאה רבנים לדבר לשון הרע, שהם איסור דאורייתא ואחת העבירות חמורות ביותר, יתירה מזו, לשון הרע הוא לא כפי שסוברים ענין של „בין אדם לחברו״ אלא זה שנחשב כדבר של „כפירה״. היה מסתמך בזה על דברי רבינו יונה ב„שערי תשובה״ שלו

האומר על זה „ועל כן תחשבוהו כאילו כופר בעיקר ופורק עול מלכות שמים מעליו לנתק מוסרות.

בימי אלול, עשרת ימי תשובה היה חי בבדידות גמורה וכל עיסוקו אז בעבודת הקודש, והיה בא לבית הישיבה בסלבודקה, אך ורק לתפילה בציבור ולשעת לימוד המוסר בצוותא. כמו רעהו וידיד נעוריו ר' יצחק בלאזער היה נוהג לקבל על עצמו תענית הדיבור בימי התשובה עד למוצאי יום הכיפורים.

בימיו המאוחרים בקובנה היה כותב לבנו: „אני יושב כעת לבדי בחדר מיוחד וכשתי שעות ביום אני עוסק בספרי מוסר וכאשר נכנסים הרעיונות בלב כראוי אז מנחם אני את עצמי כי לימוד המוסר בהתפעלות מחיה הלב ומשמח הנפש".

לעת זקנתו נהג כגדולי מוסר אחרים ועלה לארץ ישראל. (בשנת תרס"ה) התיישב בירושלים, ונהג בהתבודדות. יחידי סגולה באו בכל זאת אל ישיבתו „אור חדש" בחצר שטראוס", שם האציל עליהם מרוחו המוסרית.

רבי נפתלי נפטר בתרמ"ה. בצוואתו שהניח אחריו ביקש שלא יספידוהו כלל. נשארו ממנו הרבה כתבי יד שו"ת וחידושים בהלכה ובאגדה, בכללם הערות על מאמרי מורו ורבו.

●

הרב ר' יצחק (ר' איצלה) בלאזר ז"ל

הרב רבי יצחק בלאזר, הידוע בשם רבי איצלה פטרבורג, תפס מקום חשוב למאד בקרב יהדות ליטא התורנית. אם בחוגי הישיבות הליטאיות שבעבר הקרוב ושל ימינו אנו, על שום הפצה שיטת המוסר בחוגי ישיבות אלה, לפי המסלול שסללמורו ורבו הגאון רבי ישראל ליפקין מסאלנט שבזאמוט. הוא עצמו לא ניהל אמנם ישיבה משלו אחרי עזבו את הרבנות ופעילותו בשטח זה הצטמצמה בחוגו הפרטי המוצנע שבקובנה עיר מגוריו ואף בהיותו מנהל „הכולל" לאברכים פרושים שעמד תחת חסותו של הגאון רבי יצחק אלחנן ז"ל, היתה הנהגה לימוד המוסר שם יותר בעקיפים מאשר באופן רשמי — אולם גם פעילותו המצומצמת הזאת, הספיקה בהרבה להחדרת תנועת המוסר לישיבות ליטא ובראש וראשונה לישיבת „כנסת ישראל" בסלבודקה הסמוכה.

רבי יצחק בלאזר שהיה יליד ווילנא, היה חניך הישיבה מקומית. ההדרכה הרוחנית המוחלטת קיבל מפי רבי ישראל מסאלאנט שהיה זמן ידוע ראש ישיבה בישיבה בווילנא ואחר כך בקובנה, רבי ישראל ראה בצעיר הווילנאי הזה בחור מורם מעם שיוכל להיות תלמידו המובהק ולימדו בקביעות ביחידות תורה ומוסר. ואמנם הצליח בתלמידו זה ועוד בגיל הרך נחשב כתלמודי דגול וכיורשו הרוחני בחכמת המוסר. רבי ישראל עזר לו אחר כך לקבל את הרבנות בפטרבורג, הרבנות הראשונה של הקהלה הצעירה הזאת, שהתחילה, כבר אז בגלל עמדתה להיות מהחשובות שברוסיה. רבי יצחק בלאזר מילא תפקיד זה באמונה טז שנים (תרכ"ך־תרל"ו) ופעל הרבה לביסוס החיים הדתיים שבקהילה ומוסדותיה. הוא לא נרתע אחור מפני המשכילים שם, שכמה מהם היו תקיפים וקרובים לרשות, והיה מתקיף אותם בדרשותיו שהיה דורש לפני הציבור כרבה הרוחני של הקהילה. אף הם היו מתקיפים אותו לפעמים מעל כמה העתונות העברית שבימים ההם. ובאחד הפיליטונים „שבהמליץ" מתאר אותו המשורר הידוע יהודה לייב גורדון, הרוח החיה שבמשכילי פטרבורג באותו זמן, תיאור של זלזול וגנאי ובאותו הזמן לא רק שרבה של פטרבורג נחשב כבר כתלמודי גדול, כי אם גם מופלא היה איש בצדקותיו ומעשיו הטובים כעדין הנפש ואציל הרוח וכהוגה דעות כביר, היודע פרק גם בכוחות הנפש, שבילי המחשבה הישיבראלית המקורית נהירים לו בהיקפם המלא.

ספרו „פרי יצחק" שנדפס בשנת תרמ"א עורר תשומת לב מרובה בעולם התורני. אנו רואים אותו נושא ונותן בעניני תורה והלכה עם האריות שבחבורה, ביניהם המלבי"ם ורבי יוסף דוב סולוביצ'יק, אף גדולי גאליציה והונגאריה ידועים להעריך אותו והגאונים רבי שלמה קלוגר ורבי יוסף שאול נטנזון המעטרים את ספרו בהסכמותיהם והמתארים אותו כחריף ובקי מפורסם ואף כ„גאון". הגאון רבי חיים עוזר ז"ל בהסכמתו לחלק ד' של „פרי יצחק" שנדפס בתרע"ג כותב על טיבו של ספר זה: „דבריו בנויים על יסודות מוצקים, מראשונים ואחרונים, מכוונים להלכה, שקולים בפלס השכל וההגיון ובעומק העיון בההווי היהודי בפטרבורג שבאותו זמן יש לציין את השאלה המובאה בפרי יצחק „בדין אלה הידועים המשנים שמם כשמות הגברים כגון קארל לודוויג ושם הקודש מעריסה נשתקע לגמרי כי לא יבואו להתפלל, ומעכל שכן בנשים שאינו עולות לתורה וחותמים רק בשם הלעז איך לכתוב שמותיהם בגט (חלק שני סימן מ') ועוד שאלה מעניינית המיוחדת לפטרבורג העיר שהלילות קצרות מאד בימי הקיץ על פי האקלים שלנו, עיר המלוכה, ועל כן גם קריאה שמע הוא מוקדם מאד ולפעמים

מתעכבים הצבור מלקרות ולהתפלל עד אחר זמן קריאת שמע, אם לקרוא קריאת שמע בזמנה בלא ברכות כמנהג העולם ואחר כך לקרותה שנית בברכותיה ולהתפלל עם הציבור או לקרוא קריאת שמע בזמנה בברכותיה ולסמוך גאולה לתפלה ולהתפלל גם כן ביחידות וכי עדיף מפי (חלק א' סימן א') מבין פסקיו האחרים, כדאי לציין את תשובתו בענין זמן הדלקת נרות בערב יום טוב. דעתו היא שגם בערב החג צריכים להדליך נרות לפני שקיעה החמה (סימן ו) ובאמת היו נוהגים כל זמן בהקהילות החרדיות באשכנז ואף במקצת קהילות שבליטא ורוסיה הלבנה הקפידו על קיום נוהג זה.

כפי הידוע וויתר רבי איצל'ה בלאזר על רבנות פטרבורג והשתקע בקובנה עיר התורה והמוסר כאיש פרטי. לשיחותיו המוסריות היו באים כמה יחידי סגולה שבקובנה וסלבודקה והרבה מהם הושפעו ממנו. בשנת תר"ם כשרבי הירשל רבינוביץ נהיה למ"מ ומו"צ בווילנא הוכתר רבי איצל'ה לאחד המנהלים הראשיים של הכולל. מכאן ואילך ניכרה ביותר השפעה של רוחות של הכולל הזה.

רבי ישראל מסאלנט נמנע מפני כמה טעמים ונימוקים מלערוך בספר רובי תורותיו. רוב רובם של דבריו נשארו בבחינת תורה שבעל פה בלבד שנמסרו לתלמידיו. עד שקם רבי איצל'ה בלאזר והעלה על ספר את פרשת המוסר מיסודו של מורו ורבו הגאון רבי ישראל מסאלנט. ספר זה בשם „אור ישראל" נכתב לא מתוך דחיפה ספרותית ותולדתית גרידה כי אם מבחינת צורך השעה. זה היה אחרי פולמוס המוסר שהתלקח לפני כחמישים שנה בליטא בזאמוט. הראשונים לפולמוס זה היו שוללי המוסר ביניהם היו כמה מפורסמים ובגילוי דעה שלהם בשם „למען דעת" התקיפו את בעלי המוסר שבסלובודקה ונובארדוק ומבלי משים נפגע על ידי זה רבי איצל'ה בלאזר הגורם העיקרי לקיומן של שתי הישיבות האלה.

ואז פירסם רבי איצל'ה מודעה קטנה, שעוד מעט יופיע חיבור על רבי ישראל סאלאנט ושיטת המוסר. חיבור זה שהופיע כעבור זמן בשנת תר"ס המכיל בעיקרו תולדות רבי ישראל מגלה לנו גם שיטת המוסר לפי דרך מורו זה. המוסר מיסודם של רבי זונדל ור' ישראל מסאלנט אינה תנועה שנוצרה בכוונה תחילה לחדש ולברוא מושגים חדשים, להרוס איזה ישן ולהקים חדש תחתיו. תנועת המוסר מושתת על קנקנים ישנים נושנים עתיקים ברוחניות הישראלית, כמו למשל „חובת הלבבות" של רבנו בחיי, שנתקבל בכל ישראל. מעולם לא עלה על דעת מישהו לראות בזה תנועה חדשה או „מסילת ישירים" לרבי משה חיים לוצאטו. אלא שלהאנשים

שהתעסקו בהפצת המוסר, גישות ודרכי פדגוגיה מיוחדים משלהם. תנאי הזמן. התקופה, החיים החברתיים והכלכליים דורשים קני מידה אחרים להתבוננות והסתכלות בכמה פרטים רופפים בתחום זה. במובן זה ישנו אולי חידוש אבל לא בהמוסד עצמו במהותו וצביונו, שהוא קיים לפי אותו דפוס קבוע ועומד מאז ומקדם ככל התורה כולה. לא יסודות החדשים יש כאן לפנינו, כי אם כפי שרבי יצחק בלאזר מגדיר לפנינו — השכלה בחכמת המוסר והתפעלות בלימוד המוסר. הנקודה הראשונה היא — העיון המוסרי בעולמה של תורה. כי בשם שההלכות הן חובה וההלם ויש בהן מן הדקדוק כחוט השערה, לדון קלות בתמורות, רק ציווי המוסר אינם משאלות שבלב בלבד אלא חובה גמורה בהלכות קבועות. וכשם שהתורה חכמה היא, עמוקה וגדולה לבלי תכלית כך ההגיון המוסרי בתיקון הנפש והמעשים טובים חכמה היא שאין לה קץ ותכלת, שכל בני התורה חייבים להגות בו בצורה וביחידות הנקודה השניה — ההתפעלות בלימוד המוסר, שאת חשיבותה הדגיש רבי יצחק בלאזר למאד זהו הכשר מתאים להשתלמות בחוכמה, שעיקר מהותה התייסרות עצית על ידי כל מיני תרגילי אמונים ונסיונות כדי להתחנך ולהגיע לידי דרגות השלימות דרך החיים, שתכליתם היא „קרבת אלהים".

בימי שבתו בקובנה, כאחד המנהלים הראשיים של „כולל האברכים" שם היה רבי איצל'ה המשפיע הגדול על האברכים האלה לפי שיטת רבו רבי ישראל, על ידי שיחותיו המוסריות שהיה משמיע להם בלילות שבת במוצאי ובכל ערב ראש חודש. בשיחותיו המוסריות — שרק חלק מהן הופיעו אחר כך בדפוס ב„שערי ציון" לבנו רבי שלמה בלאזר בירושלים ובאור המוסר של החוג הנובהרדוקראי סיפח והרחיב הרבה את שתי הנקודות העיקריות הנ"ל בשיטת המוסר: השכלה בחכמת המוסר וההתפעלות בלימוד המוסר.

ביחוד הגדיל רבי איצל'ה לעשות בהתפעלות המוסר. וידועות הן שעות „התעוררות" שהיה עורך לפני קהל שומעיו בייחוד בימי אלול וימים נוראים דברי הכבושין שלו שהיה משמיע בניגון עצוב מיוחד כדי להלהיב בקרב שומעיו את כוח ההתרגשות המסייע בהרבה להתבוננות מעמיקה ולהשגות נפש גדולות.

השפעתו הכבירה על מאות בני תורה ביניהם גדולי תורה מפורסמים התנהגותו המופתית ואדיקותו, פלסו להם נתיב אף בקרב ה„משכילים" שהתחילו לשנות עמדתם השלילית למוסר והעריכו גם את האיש רבי איצל'ה הערכה חיובית לאור מעשיו, ופעולותיו, מבחינה זו ראוי להביא קטע ממה שכתב אחד מסופרי ישראל בשנת תר"ס: „עודני זוכר את הבוז והלעג אשר עוררו בי חידודיו של המשורר י.ל.ג על הרב הפטרבורגי... אך אל תהי מאמין ומפליג לכל דברי כי כאשר הייתי

ומעשים טובים וגבורת הלב (שזהו כל האדם) טובה צפרנו של הרב הפטרבורגי מהמשורר יל״ג ואפילו מאלה המתיימרים בטוב לבם יותר ממנו... את האיש המורם הזה שמו מטרה לחץ לקחו להם שעיר לעזאזל ויחלו לשלוח את מגפותם אל לבו״. כמו כן כדאי לציין שגם הסופר הידוע מיכה יוסף ברדיצבסקי שיצא בשנת תרמ״ח בהמליץ נגד רבי איצל׳ה בלאזר כמנהל ,,הכולל״ בקובנה בגלל החזיקו בשיטת המוסר — במשך הזמן שינה אף הוא את טעמו בזה.

בשנת תרס״ז באה תקופה שלישית בחיי רבי איצל׳ה הוא יוצא את קובנה, עולה לארץ ישראל ומשתקע בירושלים, כבר עמד הרב הסופר ר׳ דוב כץ בחיבורו החשוב ,,תולדות תנועת המוסר״ על הקשר שבין בעלי המוסר וארץ ישראל. כמעט כל גדולי המוסר מאסכולה רבי ישראל זכו לעלות ארצה — רבי זונדל מסאלנט, ר׳בי נפתלי אמשטרדם (חברו של רבי איצל׳ה מתקופת רבי ישראל, רבי יצחק לפקין בן ר׳ ישראל, רבי יצחק מלצן, ר׳ לייב ברוידא אחי רבי שמחה זיסל, רבי צבי פינקל, רבי לייב חאסמאן, ר׳ נתן פינקל, רבי אליעזר שולביץ — ובתוך כך החבורה הקדושה הזאת היה גם רבי איצל׳ה פטרבורג.

עם הופעתו של רבי איצל׳ה התחזק בהרבה השפעת בעלי המוסר בירושלים, שמקום משכנם היה בשכונת מוסררה בחצרו של הנדיב הידוע שמואל גדליה שטרויס.

רק שנים אחדות חי עוד רבי איצל׳ה את חייו בירושלים ונפטר שם בשנת תרס״ז בגיל ע״ג. מהנהגותיו המופתיות בכל ימי חייו ובייחוד בחודש אלול ועשרה ימי תשובה. יש להזכיר באופן מיוחד שלא היה שם שום שיחה מר״ח אלול עד מחרת יום הכפורים. בעשרת ימי תשובה היה קורה, שבאמצע הלילה היה קופץ ממיטתו בבכי ולומד במשך זמן מסויים ספרי מוסר בהתפעלות ובהתרגשות יתירה. השיחות המוסריות שבימי התשובה היו כולן בעניני שכר ועונש ועומק הדין שהיו נאמרות ברוב התעוררות והטעמה מיוחדת. כמה משיחותיו אלה שימשו כדברי ,,התעוררות״ מפי בעלי המוסר האחרים של ישיבות ליטא בערב הסליחות לפני תקיעת שופר וליל כל נדרי ונעילה של יום הכיפורים.

ר' שמחה זיסל מקעלם

העיירה קעלם שבזאמוט, אחת העיירות הטיפוסיות בישראל לפי נוסח פולין — ליטא, יצאו לה מוניטין כקהילה חשובה ומיוחסת שבפלך קובנה. עלתה על כל קהלות זאמוט אחיותיה ברוב בנין שבה — בגדוליה המובהקים שפעלו בתוכה ברבנים ורמי"ם או כסתם בעלי־בתים תורניים ובחברות המרובות לתורה שהתנוססו בתוכה וסייעו להשרשת למדנות ויראת שמים בקרב כל שדרות העם. מבין רבניה המפורסמים שבאישי קעלם — רבי לייב חסיד, עמוד היראה והצדקות שבכל גליל זאמוט; וכמה בעלי בתים לבית ברוידה שהצטיינו בתורתם, בצדקתם ובמעשיהם הטובים. והמגיד הידוע ר' משה יצחק דרשן, שעל שם עיירה זו נקרא בשם „המגיד הקלמאי", אף על פי שבמשך שנות פעולותיו כדרשן היה מתגורר בקהלות ידועות אחרות בפולין וביליטא. ליד קעלם היה הרב שמואל יעקב רבינוביץ, אב"ד אלקוסטי, ספוצקין וליוורפול, מה„ראשונים לציון", רב פעלים בשדה החדרת הרעיון הציוני המדיני לתוך רחבי היהדות החרדית ברוסיה.

בשנות תרל"ג—תרמ"ד, כיהן בה אז כאב"ד הגאון רבי אליעזר גורדון, שהיה מפורסם כבר כחריף דגול, כמחדש פורה וכמנהיג רוחני מכובד ואף ישיבה החזיק כאן. שם ברחבי העולם היהודי הקנה לעיירה זו ה„תלמוד תורה" לגדולי תורה ויראה שהקים בה אחד מבני ילידיה — הרב הצדיק שמחה זיסל זיו לבית ברוידה. בימי בחרותו היה ממקוריו של הגאון רבי ישראל סלאנט ומנאמני ביתו בקובנה ויצק מים על ידיו בתורה ובמוסר, למראה אש דתו הטבעית רוחו החקרנית והנהגתו המופתית לפי רוחו חזה בו מורו ורבו ר' ישראל מדריך ומשפיע רוחני רב סגולות לבני תורה, על כן סמך ידיו עליו והדריכו ביחידות, איך להפיץ תורת המוסר, החל מגדולי תורה ועד בעלי בתים תורניים, ובמיוחד לנוער.

היה הדבר לפני שבעים שנה בערך. בגלל סיבות חיצוניות נאלץ היה רבי שמחה זיסל זיו לסגור את בית האולפן שלו בגרובין שבקורלאנד. מיד הוא חוזר לעיירת מולדתו ומקדיש את עצמו להפיץ תורת המוסר, לפי מסלול מורו ורבו הגאון רבי ישראל מסאלנט, בקרב בני ישיבה מבוגרים, לחנכם כמשפיעים ומדרי־כים רוחניים לבני התורה שבישיבות ליטה. עצם ייסודו של בית האולפן זה נעשה בצורה צנועה ביותר, ללא רעש ופרסום, הציבור היהודי ברובו, במחוזות זאמוט גופה, ואפילו חוגי רבנים ולמדנים, לא ידעו כמעט על פעולתו. אף לא ניתן שם רשמי לבית אולפן זה, שמלא אחרי כך תפקיד רב ערך בעצוב דמותן הרוחנית של ישיבות ליטה וזאמוט ונשתקע בו השם „תלמוד־תורה" היות ובתקופתו הראשונה

פעיל היה רבי שמחה זיסל בביצורו של ה„תלמוד־תורה" הקלמאי ובביסוסו לפי שיטה פידאגוגית נאותה בתכניותיו.

ה„תלמוד־תורה" הקלאסי מיועד היה לפי מגמתו ותכליתו רק ליחידי סגולה מבני ישיבה מבוגרים ולחוג מצומצם של אברכים־למדנים. המוכשרים מבחינה נפשית לכך. רבי שמחה זיסל התנגד לרבוי ספסלים בבית מדרשו, שמא יפסיד מוסד חינוכי זה ממקורותיו, ממהותו וממגמתו. מתוך גישה פסיכולוגית ופידא־גוגית מובהקת עמד על הכרת תכונת הנפש של כל הדופקים בשערי מוסדו, עד כמה מוכשרים הם בנפשיותם להקדיש את ימי חייהם לטובת הדרכה רוחנית חינוכית. בעיצוב הדור הצעיר של בני הישיבות המרובים.

רובו של סדר היום היה מוקדש ללימודי התלמוד וה„ראשונים" לפי השיטה המקובלת שבכל ישיבות ליטה המפורסמות. אלא שחסרה היתה כאן משרת ראש ישיבה, קבוע, כבשאר הישיבות. כי בקעלם למדו, ברובם הגדול, גדולי תורה מובהקים, אשר רכשו להם את ידיעותיהם התלמודיות עוד מקודם בישיבות וואלוז׳ין, סלאבודקה, טלז, ראדין ועוד. ביניהם הרי היו גדולי תורה מסוגם של רבי נפתלי טרופ, רבי אהרן באקשט, רבי לייבציק האסמאן, ולעיקר המשא ומתן התלמודי ופתוח כח החידוש לא היה כל הבדל בין קעלם לאהלי תורה אחרים.

צביונה המיוחד של קעלם נשתקף בלימוד המוסר בתכנית רחבה ומגוונת כבישיבות מוסרניות אחרות, בעיקר בהתרכזות ובעיון בחכמת המוסר, בהדרכתו של רבי שמחה זיסל בעצמו ובהשפעתו הישירה. מקום בראש תפסו שיחותיו הידועות, שהיה משמיע לפני תלמידיו כמה פעמים בשבוע לפי תכנית קבועה מראש, מלבד השיחות הקבועות לרגל כל חג ומועד ולעת צורך השעה — אף מחוץ למסגרת תכנית־זמנים זו, שיחותיו, שהצטיינו בהיקף הרעיונות ובעמקות המחשבה, רצופות תוכן יהדותי ואף אנושי, בצירוף הנהגתו הפרטית הדוגמאטית שגלום בה כל מה שהשמיע לאחרים הוו את התוכן העיקרי לחינוכם הנפשיים של תלמידיו שהיו אחר כך ממעצבי דמות בישיבות ליטה במפורסמות.

ב.

רבי שמחה זיסל ממשיך היה תורת רבו רבי ישראל מסאלנט ושיטתו. שיטה זו מיוסדת על כללים אלו: א) למוד מוסר קבוע, בלווית קיבוץ חברים, או אפילו ביחידות, בלבד שלא לסמוך על המקריות ועל הרצון הפרטי כנהוג תחילה בחוגי בני תורה; ב) החזרה לאין סוף על מאמרי אמונה ומוסר ואמרות חז״ל בהתלהבות בהתפעלות, ואפילו בניגון. ואף על פי שעבודה זו „מלאכה היא ואינה חכמה" אבל השפעתה על האדם חזקה יותר; ג) בחירת ספרי מוסר לחיזוק האמונה לפי

שיטה מתאימה, „כינוסה של אגדה" כעין „כינוסה של הלכה", על ידי גדולי הפוסקים מתוך גישה פידאגוגית יעילה בליקוט החומר הדרוש מספרים כעין „חובת הלבבות" „מסילת ישרים" וכדומה. שיטה זו עשוייה לדחוק רגליה של השיגרתיות באמונה ובקיום המצוות. הוא היה מטיף תמיד לתלמידיו מקרוביו:

אם יש את נפשכם להיות יראי שמים, ללכת בדרכי תורה נכונים, הרי כל מעשה, כל מצווה צריכים להיות בבחינת התחדשות, כצמיחה מחדש, כאילו אדם עושה זאת בפעם הראשונה בחייו, כאותו אילן המשיר עליו כל שנה ושנה והוא חוזר ומתלבלב. כל קיום המצוות שבתורה והבנתם צריך להיות בבחינת הר־סיני חדש.

כל רעיונותיו, הגיונותיו ומחשבותיו של המדריך הרוחני הדגול ההוא, במלוי תפקידו, היו פרי שכלתנות עמוקה, הבנה בהירה ותנובת רעיונות כבירה לפי כללי הפסיכולוגיה של כוחות הנפש. אבל לשכלתנותו נועד תפקיד מסויים בלבד: מעין גדר וסייג להרגש הנובע מהלב שלא חרוג ממסגרתו, כפי שהתבטא ר' ישראל על כך ב„אגרת המוסר" שלו. השכל אינו אלא בבחינת ציוני דרכים אבל ההליכה בדרך עצמה תכוון ברגש הנובע מהלב, מסוגו של „לב חכם" שעליו נאמר: „ולבו ראה הרבה חכמה".

באותו מסלול שסלל רבי ישראל בראשית דרכו בשדה המוסר, לפי גישתו האינדווידואלית, אשר שמש לו כתריס ומגן ומגדול עוז נגד ההשכלה התקיפה שהחלה לקעקע את עולמה המסורתי של היהדות, הקים לפנינו כללים ויסודות כבשאר שטחי תורה ממשיים כדת ההלכה. באוצר מדרשי חז"ל, בצירוף הסברם לאור ספרי מוסר מאוחרים, בכמה בחיבורי החוקרים הדתיים של ימי הביניים ואף מחכמת הנסתר יכולים לבנות דייק ולהסיק מסקנות, בצורת הגדרות קבועות במחשבתה של תורה וגלוי מקורות. בתורת ההתנהגות בין אדם למקום וביחוד בין אדם לחברו. יורשיו הרוחניים היו יחידי סגולה בלבד שהוכשרו בכושר נפשי להיות ממשיכיו בקודש. ואחד מהם היה רבי שמחה זיסל הקלמאי שהרחיב את מסגרת המוסר לפי יסודות מורו ורבו לפי שיטה משוכללת בשיחותיו המוסריות לתלמידיו מקורביו בקלעם.

הוא הורה והדריך לפי שיטה זו: כשם שהתורה בלימודה המעשי עמוקה וגדולה היא לאין תכלית כך ההגיון המוסרי, בתיקון הנפש והמעשים הטובים למקום ולבריות, חכמה היא שאין לה קץ ותכלה וכשם שהלכות התורה הן חובה מוחלטת ויש לדקדק בהן כחוט השערה, לדון קלות בחמורות כך הוא הצוו המוסרי

אף הוא כל קהל בני התורה מחוייבים לעיין בלימודי המוסר ולשאת ולתת בפרטיהם המרובים, שכמה גופי תורה תלויים בהם.

כדי להגיע לחוף מבטחי השלימות ולקרב את תחום הידיעה ותחום המעשה להדדי דרושה התייחסות עצמית, מגמת התכליתי של ההוכחה, היינו: הישגים ופעולות מוחשיות בנפשיותו של בן אדם. לשם כך תבע ודרש רבי שמחה זיסל ממקורביו, הצבת גבול על ההגאות החולפות, הקניינים המדומים והמאוויים הזמניים ולהעלות במקומם את עולמו הפנימי של האדם וחשבונו של אדם עם נפשו, המביא לידי עקירת השיגרתיות ממנו, שתחזיק את עצמו תמיד במצב של ערות תמידית, פשפוש תדיר במעשיו ובחינתם מחדש בכל שעה, כל אחד ואחד צריך להתאמץ ולהפיח רוח חיים במעשי המצוות שתהיינה מכוונות לתכליתן הנאותה ביותר. הקוו העיקרי של רבי שמחה זיסל מוגדר ומסומן בהגדה זו: הוא ידע לנקוט שתי הדרכים השונות זו מזו בעבודת השם, „אפסות אדם" מזה ו„גדלות האדם" מזה, ולהשתמש בשתיהן לעת מצוא בקווי־הנהגה דוגמתיים.

נספחות

לפרק א'

נוסח הסכמה של הג"ר משה לייב

על ספר סדר הדורות המשוכלל מהדורת ר' נפתלי משכיל לאיתן

ניגש לפני הרב החו"ב י"א החכה"ש כש"ת מוהר"ר נפתלי בהגאון הגדול המנוח מ' אברהם בעהמח"ס משכיל לאותן, והראה לפני מעשה אצבעותיו אשר כוננו ידיו ופעל ועשה בספר סדר הדורות, אשר החיבור הזה כבר ידוע ומפורסם בכל העולם רוב גדלו ורוב הצטרכותו לכל לומדי תורה והוגיה, אמנם כפי רוב פרסומו ורוב הצטרכותו הוא ספר החתום מרוב השבושים והטעויות והבלבולים אשר בו בכל הדפוסים שנדפס עד עתה ולא ראו זה בראי זה הצד השוה שבהם שכולם מלאים שבושים ובלבולים וטעויות, ומלבד השבושים והטעויות הנמצאים בהם גם במקומות הטובים הוא כולו מוצק כאחד אשר ילאה הקורא לקרות והמחפש דבר ילאה למצוא מבוקשו מפאת שלא ניתן רווח בין הדבקים, ובכן לא יצא עוד תועלת הספח די הצורך. ועתה קם הרב הנ"ל ואזר חיל לתקנו מכל הטעויות והשיבושים והבלבולים ולמצוא את כל ציוניו ורמזיו ולסדרו בסדר נכון יוצרת המחבר עמדה לגמור מלאכתו וכפי אשר הראה לפני כמה וכמה דברים שתיקן היטב וגם סידר בסדר הנכון לחלק בין כל ענין לענין. בכדי להקל על הקורא ועל המחפש, וכפי אשר הראה לפני יצא עתה הספר לתכליתו, לזאת אמרת, לפעלא טבא יושר כחו וזכות המחבר יעמוד לימין צדקו להיות במזרו. והנני לחלות מאת אחינו בני ישראל ההוגים בתורת ה', להיות גם כן לעזר לכבוד הרב הנ"ל ולקבל מאתו הספר הלז במחיר אשר ישות עלי. ובפרט מאנשי עירנו (מינסק) אשר כבוד הרב הגאון איש אלקים נפטר בפה בכתר הרבנות כידוע ראוי שיהיו בתומכי הרב הנ"ל אשר יוציא מעשה ידיו לפועל, למען יתגלה אור פני הספר סדר הדורות לכל ולא יהי' כספר החתום, וזכות המחבר יעמוד לימין צדקם בכל אשר יפנו, ואסור לכל אדם להדפיס הספר הלז כפי התיקונים אשר תיקן

הרב הנ"ל בלתי רשיון הרב הנ"ל הן במדינה זו והן חוץ למדינה משום איסור הסגת גבול.

דברו הבא על החתום למען כבוד התורה ולומדיה.

יום ב' ו' אדר תרל"ז פה מינסק.

ונאום משה יהודה לייב במ' שמואל זללה"ה מ"ץ פה ק"ק הנ"ל

על ר' יהושע העליר
מתקופה הראשונה בישיבה

פרסם גם מאמרים תורניים. במאסף הרבני „יגדיל תורה" משנת תר"מ (אודיסה) פורסם מאמר שנשלח זמן לפני פטירתו, ופורסם רק לאחר שרבו נודעה ברבים. בסוף חוברת זו, כבר נמסרה הידיעה על פטירתו, ומתוכה משתמע עד כמה חשו באבידה עם הסתלקותו. לכן לזכר עולם יהיה צדיק. לשמועה רעה שמענו וצעק לבנו לה'. ברוך דיין האמת, וקול ברמה נשמע זהי בכי תמרורים הרב הגאון המפורסם כמו"ה יהושוע העליר ראבד"ק טעלז איננו עוד בחיים בב' סיון העבר... הוא היה מהרבנים המצויינים בדורנו גאון וצדיק וחכם לב ואהוב לבריות נאה דורש ונאה מקיים וספריו היקרים מלאים תורה וחכמה ומוסר מבדרין בעלמא על כן רבו בהספדים עליו הוי מורנו, הוי הודינו ואוי נא לה אמרה טעלז כי אבדה כלי חמדתה.

לפרק ב'

תקופת ר' יוסף דוד

בהיום מתאריך ד' כסלו תרמ"ז (1886) (229 מס') כתוב במכתב מבריסק דליטא מיוחד אליהם.

קול נהי נשמע מוואַרשה ותקיף הזעקה את כל העיר בריסק (דליטא) כי לוקח מאתנו עטרת תפארת עדתנו הרב הג' רב פעלים מו"ה ישראל אשר ז"ל שערעשעווסקי בהרב הגאון ר' דוד ז"ל האבד"ק מיר אבדה אבדה גדולה שאינה חוזרת אבדה עירנו במות האיש הדגול מרבכה הזה. בן ע"ג היה. מנעוריו עד י'מו האחרון הקדיש כל מבחר עתותיו לכל דבר טוב ומועיל. מאז בא לשכון כבוד בתוכנו זה כ-ל' שנה (תח"ז—משרשובי מחוז פרוזין ומיצ) גדול היה הרב המנוח בוחש אבות ותפארת בנים גם בהון ובעושר ותורה וגדולה במקום אחד.

במקום גדולתו שם ענוותנותו משכיל אל דל ואב ליתומים. הוא ייסד בעירנו (בריסק) קופה של צדקה לאלמנות וליתומים אשר תוציא כמה אלפים לשנה והוא העושה והמעשה גם יחד. שם סדרים ומשטרים טובים ונכונים בבית־הבקור חולים לפנות שנים מספר כשפרצה המגפה.

כבוד גדול עשו „(בלוויתו לבית עולמו) בווארשה ושני המוצי״ם נשאו עליו כ׳ספד מר״.

בהמליץ תרמ״ז 1886 (158 מס׳) כתוב על פטירתו:

„אבל כבד לעירנו (בריסק) כי אחד מנכבדיה הרב הגביר ר׳ ישראל אשר שערעשעווסקי נאסף אל עמיו ביום ה׳ כ״ד מרחשון בעיר ווארשה לדרוט ברופאים. אין ספור לכל הצדקות אשר עשה בימי חייו. עשרים ושלוש שנה היה גבאי ראשון בחברות „הבקור־חולים האלמנות והיתומים״ המפורסמות בעירנו. ובכל הימים הרבים האלה לא פנה אל עסקיו וישם כל מעוניו לתמוך דלים ולסעוד חולים על ערש דוי וימלא כל מחסוריהם. לחג המצות הוא חילק לחם עוני וכוסות יין לעניים ובכל השבוע לחם וכסף לאלמנות עניות. גם קע ייתום לתורה מדי יום ביומו בבית המדרש אשר שם לישראל וואלפס נקרא עליו. למד ולימד לשמור ולעשות.

כפי הנשמע צוה המנוח לפני מותו לחלק כל עזבונו לדברים שבצדקה; בן שבעים ושלוש היה במותו.

ב. ניימרק

אחת הסכמות הרב הגאון הגדול המפורסם מובהר

יוסף דוד אב״ד דק״ק מיר

על חיבורו של יליד עיירתו־מיר

הן חזיתי איש מהיר במלאכותיו מלאכת שמים לבאור עינו במאור הגדול פרש״י ז״ל על נביאים וכתובים אשר המה בכמה מקומות סתומים וחתומים ומועטים עלה קמשונים והנה האיר ה׳ את רוח קדשו של האי גברו מוהר״ר יעקב **במוהר״ר צבי הירש** ז״ל מקהילתינו אשר סקל כל הקמשונים והטעויות הסר מבוכתם והיו לבאר. כאשר שמעתי מפיו ומפי אנשי הדור. וגם אחרי הוא כי המחבר הנ״ל אשר בחפציו כל דברי הרבנים דמדנתינו ורוחו הוא קבצן כעמוד על יקרת מעלת חיבורו ואינו מספיק לו בעדותו של הגדולים לבדן. אפס כי את כולם משך ברוב לקחו כאשר המה בכתובים ת״י קטן וגדול שם הוא.

לזאת גם הנני להעיר עליו כאשר שמעתי שטוב עשה בישראל אשר ראויים לקובען בדפוס ולהפיצן בישראל ולזה ראוי לתמכו ולסעדו ואדפוסיאדרא. יושר כוחו וחילו לאורייתא ולמנוע בוצע בצע ולהסיג גבול עולם שלא להדפיס בלי רשות המחבר משך (זמן) שקבלו הראשונים וגם אקבל בל"ן ספר אחד יצא לאור במקרה אשר יושת עליו מהמחבר.

כ"ד הביא על החתום לכבוד התורה ולומדיה יום ב' ז' תשרי תקצ"ג לפ"ה פ"ה ק"ק מיר.

ה"ה דוד בהרב הגדול מוהר"ר צבי הירש זלה"ה חונה פה ק"ק מיר.

במסמכים האחרים על הספר הם שלושת הגאונים המפורסמים והמדברים בשבחו: ר' אברהם פאסוואליער רב"ד ווילנבי, ר' אריה לייב בצינלנבורגן אב"ד בריסק דליטא ור' דוד אב"ד נובהרדוק.

הספד על ר' יוסף דוד אב"ד מיר וראש הישיבה

בספר „שמע ישראל" (ליק תר"ך) להדרשן ר' יעקב מ"מ ומו"ץ בקהילת נובהרדוק, מופיע בחלק ההספדים, הספד על ר' יוסף דוד, בהספד זה הזכיר ר' יעקב המספיד, רב נוסף שנפטר באותו זמן. את „הרב הגדול מי עקיבא (מסלוצק־בוברויסק). ר' יעקב ציין בהספדו, את המשותף בין שני הנפטרים האלו, אשר היו „מורים מפורסמים זקנים יושבים על מדין משנים כבירות, מחמישים ששים שנה, ותפסו ישיבות מנערים ובחורים הרבה בימים קדמונים ובאו מקרוב ומרחוק ללמוד בישיבתם, ויש בזה אצלם „גילוי שכינה" כמו בזמן שבית המקדש היה קיים כן גילוי שכונה במקום המורים הגדולים המלמדים הלכה, להורות את בני ישראל. ע"כ.

נספחות

בצמוד לישיבת מיר בתקופת הגאון ר' יוסף דוד האב"ד, יש לציין את הרב הצדיק ר' נפתלי פרוש מבוברויסק. בן למשפחת פרוש המתייחסת אל המהר"ל מפראג. השם פרוש נגזר מן העובדה שכמה מבני משפחה זו ובתוכם הרה"צ ר' נפתלי, נהגו בפרישות וחיו בהתבודדות, שקועים בתורתם ובתפילתם.

ר' נפתלי התבודד במשך ארבע שנים במיר, ולמד מתוך קדושה וטהרה. בשנת תרי"ח עלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים למד ולימד בה, ומעולם לא שח שיחה בטילה. מנהגו בקודש היה ללמוד בעמידה.

הוא ראש וראשון לכל משפחת הפרוש המפורסמת והמסועפת. ר' נפתלי

נפטר בירושלים בי"ט מרחשון תרכ"ו. השאיר אחריו שני בנים, ר' שלמה זלמן ור' גרשון. ר' שלמה זלמן היה מייסד הגמ"ח הכללי בירושלים, כן היה מנהלה חברה־קדישא של העדה האשכנזית.

(פרטים נוספים ניתן למצוא ב„זכרון לחובבים ראשונים", חוברת ששית לפנחס בן צבי גרייסבסקי וכן ב„תולדות חכמי ירושלים" וחלק ג' לאליעזר ריבלין).

על מנהג בטריפות

בניאסוויז ובנובהרדוק נוהגים היו להקל באומה הסמוכה לדופן שהמחבר ביורה־דעה סימן ל"ט סעיף כ"ב פסק שהכשירה ורבנו הרמ"א ז"ל בסעיף י"ח כתב שאנו נוהגים להטריף ואין לשנות שהוא מנהג קדמונים.

בניאסוויז על פי הוראת הגאון ר' אריה לייב ראש ישיבה במינסק ורב בגליל שלה בעל „שאגת אריה" ובסוף ימיו רב במיץ שבצרפת ובנובהרדוק על פי הוראת ר' דוד האב"ד דשם (בעל „הגליא מסכת") שנהגו שמה להתיר.

בהיות הגאון ר' יצחק אלחנן אב"ד בשתי הקהלות הנ"ל (לפני בואו — לקובנה), קשה היה עליו הדבר הזה ואף על פי כן לא רצה לשנות ולבטל היתר זה, אולם למוד עם חברו לקובנה, בה לא נהגו להקל והיו זהורים כנוהג הרמ"א בכך שדבריו היו נשמעים בכך בקהלות ישראל. לא שינה הגאון ר' יצחק אלחנן ממנהג המקום להתיר.

והנה זקני מיר ידעו לספר שקצבי העיירה באו בקובלנא לפני האב"ד הגאון ר' יוסף דוד האב"ד שינהיג היתר זה בעיירכם כנהוג בנוהרדוק ובני אסוויז הסמוכות אולם הוא פסק בתוקף: פה אני „המרא דאתרא" ואנהיג בעיירה כפי מנהגי הרמ"א בכך נשאר לתמיד.

האב הבן והנכד ממשפחת ר' יוסף דוד

הרב משה שחור

בן אביו ר' מאיר, חתנו של הגאון ר' יוסף דוד אב"ד מיר. היה מגבאי הישיבה הגדולה במיר. האחראי בפועל לסידורם הגשמי של התלמידים. (חלוקת „הימים" בבתי נכבדי העיר ועוד) היתה לו ספריה תורנית עשירה שהשאיר אותה לברכה לבית המדרש הגדול שבעיירה.

הרב יהושע העשל שחור

בנו של הרב ר' משה. למד בישיבת מיר, עיירת הולדתו. אב"ד באוזור (מחוז גרודנא) שם מילא את מקומו של הרב הגאון ר' זרח דיסקין שהיה לרב ב„אחורי הנהר" בגרודנא. ר' יהושע העשיל היה מקורב ומקובל על כל רבני ליטא ורוסיה הלבנה.

ר' יהושע העשיל נפטר בסוף אלול שנת תרע"ה (1915) עם כניסת — הגרמנים במלחמת העולם הראשונה לאזור גרודנה. כך שעובדת פטירתו לא נודעה ברבים, לא נספד כהלכה ושמו נשתכח לגמרי בדברי ימי הרבנות בדור הקודם.

הרב דוד שחור

בנו של הרב ר' יהושע העשיל, נקרא על שם ר' יוסף דוד. היה אף הוא תלמיד מיר. שקדן ומתמיד בלימודו יומם ולילה. היה איסטניס בהליכותיו מתנהג בהצנע לכת, וחי לו חיי צנע שקטים, כאשר זוגתו עזר כנגדו, ושומרת על בריאותו. אף היתה אישה מלומדת ביהדות, אפילו הפליגו בשבחה וסיפרו שהיא יושבת ולומדת בכוחות עצמה דף גמרא...

על אף משכורתם הדלה, מעולם לא השמיעו תלונה. „ההכנסה" שלהם נבעה ממונופולין למכירת שמרים לאפיית חלות לשבתות.

ארבע בנים היו לו לר' דוד שחור וארבע בנות. רק אחד מבניו פנה לרבנות. הוא נסע לישיבת „מרכז הרב" בירושלים, היה חלוש בגופו על כן חזר לעיירתו ושם נפטר משחפת.

קרוב עשיר של הרב עזר לו בסכומי כסף נכבדים להשיא את בנותיו. אולם רצונו לתמוך בתמיכה קבועה במשפחת הרב ר' יוסף דוד הושבה ריקם.

עם פטירת הרב (כנראה בשנות העשרים) הועברה לפי צוואתו ספרייתו הרבנית העשירה לבית המדרש המקומי. יוצאי חלציו התפזרו בעולם, וכך נגמרה פרשת רבנות המשפחה בעיירה אוזיור.

ר' ישראל אשר שורשווסקי

ר' ישראל אשר היה תושב שרשוב ושינה את שם משפחתו מאייזנשטאט לשרשבסקי. עבר אחר כך לגור בבריסק דליטה. ויהי מיקירי קהלה חשובה זו. ונדבן גדול למוסדות תורה וחסד בנו ר' דוד משה נולד בערך בשנת תר"ו בשנה

בה נפטר אבי אביו הגאון ר' יוסף דוד אב"ד מיר. נהיה מתושבי ווארשה ומחשוביה והצליח בעסקו בית מסחר מאריגים בסיטונות.

ר' דוד משה היה מנשואי פנים של הליטאים בוורשה וראש בית המדרש חברה ש"ס שברחוב פראצישקאנור. היה מידידי שני המוצים ר' שמואל זיינוויל קלפפיש ור' יהודה הסג"ל. שהיו מעין ליטאים למחצה בתוככי ווארשה היהודית המגוונת בחוגיה השונים. ר' דוד משנפטר בשנת תרע"ה וא"כ הימים ההם ימי חירום. היו ספדו עליו במעמד קהל רב בבית המדרש הנ"ל שני בניו של ר' דוד משה עברו לבנקאות והצליחו מאד בכך. בשער הברזל מימין לגן הזאקסי קיים היה הבנין הגדול של „בנק" „האחים" שרשבסקי הנ"ל שמותם ארפאל ומיכאל. באנק זה היה פופאליארי מאד בעיירות — ישראל בפולין הקונגרסאים נתנו אימון רב בפירמה זו ואת הנדוניות שלהם היו זוגות צעירים מפקידים דווקא בבנק שרשבסקי.

אחד משני האחים רפאל שרשבסקי היה גם עסקן צבורי במישור הכלכלי והתעשיתי, עמד בראש ארגון הסוחרים היהודים הוורשאי והארצי הפולני הכללי. היה זמן מה סינאטור בסיום הפולני כנציג הסוחרים היהודים בפולין העצמאית ובן יותר חבר שלטון העיריה הוורשאית אחיו מיכאל היה המוציא ומביא בעניני הבאנק. רפאל היה גם חבר הנשואות של המכון למדעי היהדות בווארשה ביחד עם הד"ר מרדכי ברוידה יו"ר וכן עם הפרופיסור משה שור וד"ר מאיר באלבא במקביל לכך תרם בית שרשבסקי סכומי כסף הגונים מדי שנה בשנה בישיבות בפולין בליטה וביחוד לישיבת מיר הוותיקה שנוהלה בשעתה על ידי הגאון ר' יוסף דוד אבי הסבא שלהם.

מתקופת רבי יוסף דוד

רבי משה בן אהרון ארונסון מ"מ מגיד מישרים בקהילת מיר

כאשר קיבל על עצמו הג"ר יוסף דוד, את ניהול הישיבה בנוסף לרבנות, החלו לפעול במיר מגידים רשמיים. תפקידם מלבד הטפת מוסר ועמידה על ליקויים בחיי הפרט והכלל, גם לפסוק שאלות של איסור והיתר, לשמש בתפקיד דיין — מו"צ, וכן עמדו לימין הרב וראש הישיבה בהשגחה ובפיקוח על המשמעת הפנימית בישיבה.

הם סרו למשמעת האב"ד, ומסרו לו דו"ח יום יומי מפעולותיהם. שנים מבין מגידים אלו נתפרסמו בעולם הרבנות בסביבתם הקרובה, ושמעם אף מעבר לה,

והם: רבי יצחק ב״ר יהושוע, ורבי משה בן אהרון ארונסון. הראשון התפרסם בזכות למדנותו המופלגת והשני כדרשן בחסד עליון. בנוסח הדרשנות דאז.

על רבי משה ארונסון ידוע שהיה יליד העיירה החשובה והמפורסמת סאלנט שבחבל זאמוט. הוא שימש כרב העיירות, וראצקי וויסטינץ, אולם כפי הנראה לא מצא שם את סיפוקו, והכל לסבב בעיירות ישראל כדרשן אורח. בנדודיו אלה, הגיע גם לעיירה מיר בשנת תקצא. שם התוודע אל האב״ד, אשר השפיע על גבאי העיר ופרנסיה להסכים למנותו לדיין בבית דינו.

בתקופת חייו במיר, פרסם את ספרו בדרש, ,,פרדס החכמה״. (סדולקוב תקצ״ו) הספר מכיל דרושים נפלאים, הכלולים מן הפילוסופיה וחכמת האמת בתוספת נופך מחכמת הטבע המיוסדים על אדני התורה, ויראת ה׳.

האבד, הג״ר יוסף דוד כותב בהסכמתו על מחבר ספר זה, שהוא מ״מ אצלם זה יותר מחמש שנים ודורש טוב לעמו בכל שבת ושבת ודרושיו עמו״.

המסכים השני על הספר הוא הגאון ר׳ דוד אב״ד נובהרדוק הסמוכה, המציין ,,שעוד מזאמוט פרסם שמו וכי היה שם אחד המיוחדים מן המגידים ואנשי מיר עקרו פירי ומשכנתו מהתם ומשכוהו וקחוהו אליהם״.

על הספר באו הסכמות נוספות מאת רבנים גאונים ומפורסמים, כמו ר׳ אריה לייב, אב״ד בריסק דליטא, ר׳ אברהם אבלי באסוואטיער, ראב״ד ווילנא. ר׳ יהודה בכרך אב״ד סייני, ושני האחים המפורסמים לבית ברוידא ר׳ אריה לייב, אב״ד קאלוואריה, ור׳ צבי הירש אב״ד סאלנט, שהיא עיירת מוצאו של בעל ,,הפרדס״.

נוסח הסכמה של הג״ר משה אברהם
על הספר החשוב ,,אדרת אליהו
בו הוא חותם עצמו ,,אב״ד ור״ם במיר״ (בשנת תרכ״ב)

הן היום הקריב לפני ידידי רחימאי הרב המוה״ג ח״ב ירא ה׳ מרבים המפורסם מ׳ אליהו חיים אבד״ק טורעץ בהרב המפורסם המנוח מו׳ נחום ז״ל אבד״ק קארעליטש ובידו מגילה עפה חידושי תורה אשר הוציא בבקיאותו ובפלפולו וחידש חידושי דינים על יורה דעה הלכות שחיטה וטריפות וכולם עולים בקנה אחד והם תועלת גדולה להמורים, ומי יודע כמוני את הרב המחבר ז״ל אשר הוא סמוך לי זה כמה שנים רבות ועסקתי עמו במשא ומתן בדברי תורה בדיני ממונות איסור והיתר ומצאתי אותו קולע אל המטרה אמת לאמיתו. והנה רוצה להוציא

לאור מחברתו הטהורה — וידעתי כי במזה"ת דבריו יתקבלו בעיני גדולי ישראל וכוונתו לשם שנים שיהיה לו לזכרון לעולם כי אין לו בנים כמחז"ל אין בני ציון לנפשות צדיקים דבריהן הן, הן נזכרים.

ועל כן באתי על החתום לחלות נדיבי עמנו להיות בעזרו שנת תבר"ך (תרכ"ב). פה ק"ק מיר

נאום הק' משה אברהם אב"ד ור"מ פה ק"ק הנ"ל.

לפרק ג'

תולדות חייו של הרב רבי אליהו (אלינקה) שי"ק
רבו של הגרחל"ט

הגאון הצדיק רבי אליהו שי"ק אב"ד אמסטיבובי, לונה ברעשטיין לידה זאגר חדש ובסוף ימיו בקוברין ושם מנוחתו כבוד בשנת תר"ל. שם משפחתו שי"ק (ראשי תיבות של השם שמואל יהודה קצנלבויגן) מעיד כבר על יחוס משפחתו הנעלה, הואיל ומשפחת שי"ק מונה את יחוסה מאביו של השר ר' שאול וואהל מבריסק דליטה (שהאגדה אומרת עליו שהיה לילה אחד מלך בפולין) הגאון רבי שמואל יהודה קצנלבויגן. את תולדות בית אביו ואמו מוסר לנו בקצרה רבי אליהו שי"ק, הנקרא בפי כל „רבי אלינקה". בהקדמתו לחיבורו הידוע „עין אליהו" על „עין יעקב". הוא כותב על עצמו „בן א"א הקדוש בנימין שי"ק בהרב הצדיק אריה יהודה לייב אב"ד וואשילשוק (פלך ווילנא), בהרב הגאון הצדיק, יום טוב ליפמאן שי"ק אב"ד הנ"ל ובפרווזין, בהגאון המפורסם חנוך העניך שי"ק אב"ד שקלוב, נין ונכד להתוספות יום טוב". וממשיך הוא הלאה על מוצאו: „ומצד אמי נכד הג' הצדיק משה אהרן גארדאן אב"ד וואשילשוק, חתן הרב הצדיק ר' אליעזר מחבר „שיח השדה" (היה רב בקלויז קארלין ומהלוחמים נגד תנועת החסידות בפינסק־קארלין בימי הרב לוי יצחק הברדיטשובאי בעת היותו שם האב"ד בפינסק), נכד להמהרש"א וה„מהדורא בתרא". הוא מספר שם הלאה בהקדמתו, שבהיותו בן י"ב שבועות נשאר יתום מאביו ודוד. פנחס עשה עם משפחתו טובות וכמו כן אביו חורגו דוד בן פנחס מבלטרימנץ (פלך ווילנא) שחינכו (היה נכד המחבר „זרע יעקב" על תהילים).

רבי אליהו שי"ק התחתן עם בתו של ר' יעקב מו"ץ וואלקאוויסק „והיא קהלה מלאה חכמים וסופרים וגדולי עולם יצאו ממנה", „ובין ברכי חכמים נתגדלתי, וקירב אותי כבוד המנוח הרב הגאון הגדול המפורסם בחריפותו ובקיאותו וחכמתו ויראתו כקש"ת מוה" בנימין אשר נתקבל אחר כך לראב"ד הוראדנא (ומשם ללומזה, אביו של הגאון רבי יהושע יהודה לייב דיסקין אב"ד לומזה מעזריטש, שקלוב, קובנה, בריסק דליטה וסוף ימיו בירושלים ואלוף נעוריו של הגאון רבי יצחק אלחנן אב"ד קובנה ועוד גאונים אחרים) בהיותו רק בשנים נתקבל רבי אליהו שי"ק להיות אב"ד באמסטרבובי (מחוז וואלקוביס) ואחר כך בלובה (בסיבבת גרודנה) „אשר גביריה אנשי שם וי"א ואח"כ לדרעשטשין „היא העיר המפורסמת בישראל אשר על הרבנים שלה הם גדולי עולם" (גם הרב למפרוסם רבי אליהו חיים מייזל אב"ד לודז שמש שם כרב אב"ד). „ואחר נתגלגל הדבר", ממשיך הלאה ר' אליהו בכתיבת קורות חייו, „שנתקבלתי לרב בק"ק לידא, היא הקהלה המפרסמת ועיר מלאה חכמים וסופרים ויראים", והוא המסבבב כל הסבות סיבב, אשר לעת זקנתי נתקבלתי לרב בק"ק ז"ח" (זאגר חדש בזאמוט) והיא גם כן „קהלא קדישא ואנשיה אנשי אפרתים מופלגים בתורה ויראה וחכמה".

על בואו של רבי אלינקה שיק לזאגר חדש מוצאים אנו קרוספונדדציה ב„המגיד 1863 (45). מסופר שם שרבם הקודם הרב צמח זקש! ששימש אצלם כאב"ד ארבעים שנה, נפטר וכעת קבלו עליהם את „הרב הגאון הצדיק" רבי אליהו שיק מלידה. משלחת מיוחדת מזאגר באה אליו לדווינסק ומסרה לו את כתב הרבנות. ביניהם היו הרב החכם שמעון הורוויץ (זה שנתמנה אח"כ לרב ומו"צ בלייפציג שבגרמניה חבר ספרים בתורה ובחכמת ישראל ובמיוחד ספר על מחזור וויטרי) וגביר משה עלי אשרוב (היה ממשפחת חכמי זאגר המפורסמים שנציגה היה חיים ז"ק ואביו זקנו של הסופר היהודי הידוע „בעל מחשבות" יליד קיבנה). בשנת תרכ:"ט הדפיס רבי אליהו שיק את חיבורו „עין אליהו" — ביאור על „העין יעקב" ויזכה לפרסום רב כחיבור השווה לכל נפש לרב ולבינוני כאחד ומתראה לפנינו כגדול בתורה הבקי בכל ענפי הספרות התלמודית וגם כבעל מחדש גדול היודע בעקיפין בסתמיות ליישר את ההדורים ליישב קושיות המפרשים במובלע שבדבריו.

את ענוותנותו הגדולה רואים אנו בהקדמתו הפשוטה והצנועה ש„על פי רוב חידושי הוא מה שעיני ראה במקומות אחרים בבבלי וירושלמי וכו' " בבחינת דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר". אבל כפי האמור לעיל וכפי שזה ניכר בין השיטין רואים אנו גם בפשטות דברי באורו כח חידושי גדול

בביאורם של הדברים הנאמרים והמובעים אצלו בהתרכזות נאותה ובסגנון תמציתי קצר להבנת הענינים. על הליכותיו בקודש של רבי אליהו שיק מוצאים אנו בספר „זמרות דוד" (ווילנא תרל"ט) לשלמה דוד בר מאיר מאירובית הרב דוועגער, שהכיר את ר' אליהו פנים אל פנים. כותב הוא עליו בין השאר, שהמנוח הדגול הזה היה צדיק גדול ומוסר נפשו על מנהגים ודרשן גדול, רחים ומוקיר רבנן. מכניס אורחים, מתמיד בלימודו ולא ישן מעולם שינת קבע. ממקור אחר יודעים אנו על עמדתו התקיפה של רבי אליהו שיק נגד „החוטפים" (בתקופת הקנטוניס־טים) ואם כי תגובותיו בענין זה היו כרוכות בסכון נפשו לא הבליג וקרא בגלוי לצאת בתקיפות נגד „חוטפים" העוסקים בציד נפשות חיות.

ב„מקור ברוך" לרבי ברוך עפשטיין מפינסק בעל המחבר „תורה תמימה" (חלק שני סימן תפ"ג) מוצאים אנו ספור מענין על רבי אלינקה שיק בענין זה. פעם אחת קרא לבכי ולמספד על גזל המשפט ועל רצח גלוי זה לעיני השמש, ויכונן את מרכז נקודת דרשתו על לשון הפסוק בספר ישעיה (פרק מב) „מי נתן למשסה יעקב וישראל לברוזזים". מי נתן, שההמון הפשוט, שהוא בבחינת „יעקב" יהיה בזוז ושסוי מ„ישראלים שהם בחירי עם כיבכול וראשיו ובאמת הם הם ה„בוזזים", העושקים והחוסמים, ועל ידיהם ועל פיהם יעשו כל המעשים האכזריים, אשר בהם יהיה המון העם למשיסה!

בשנת תרל"ד מוצאים אנו את רבי אליהו שיק כאב"ד בקאברין. ידיעה על כך מובאת ב„המגיד" 1874 (22) במלים אלו: „כן ראוי להודיע בקהל רב כי הרב הגאון האמיתי הנודע למשגב בכל תפוצות ישראל — החכם כש"ת מו"ה אליהו שי"ק בעהמח"ס „עין אליהו" נ"י ועוד כמה חיבורים יקרי הערך אב"ד דזאגער חדש, נסע הלך מזאגר ובא עד קאברין, ושם מנוחתו. כי בחרו בו כאיש אחד להיות להם לרב ולמורה ולמלא מקום כסא ההוראה של הגאון הגדול מו"ה מארים ז"ל, אשר היה מקודם אב בית דין דשם". קבלת רבנות זו באה במפתיע, הוא עבר עיר זו בדרך מסעיו לבריסק דליטה למכירת ספרו „עין אליהו" הנ"ל והואיל וכסא הרבנות בקוברין היה אז פנוי, נאות לקבל עליו משרת אב"ד במקום זה וישאר כבר שם. בהשמע דבר זה בזאגר שלחו נכבדיה וגביריה טלגרמה מיוחדת אליו שישוב אליהם, אבל הוא נשאר כבר בקוברין. החלטתו להשאר בקוברין לא נבעה מהעובדה שקוברין היתה גדולה בכמותה מזאגר חדש, כי הרי אם להתחשב בנימוק זה, לא היה צריך להחליך את לידה בזאגר חדש, שאף היא היתה יותר גדולה פי כמה מהשניה. הנימוק היה, שכאן בקוברין היתה יראת השמים יותר ניכרת מאשר בזאגר חדש הסמוכה לקורלאנדיה. רק כחצי שנה, פעל רבי

אלינקה שיק בקוברין, אבל רשומו של זמן קצר זה היה ניכר בהרבה כאן. כדרכו בקודש היה דורש בשבתות, ואם כי זה היה בימי הקיץ, היו באים כל בני העיר לשמוע את דבריו רבי אלינקה שיק הצטיין לא רק בצדקותו וקדושתו, כי אם גם בפקחותו ואפילו הגויים היו רוצים להתדיין אצלו. גם כאן היה מטיל מרוחו על התקיפים והיו עומדים לפניו כנכנעים ונדכאים. קהל! קוברין לא זכתה שאיש דגול זה ישאר אצלה רב. כעבור חצי שנה בערך, כשהיה נוכח בסיום וידרוש את ה„הדרן" נפטר הצדיק פתאם. פטירתו עוררה רעש בעולם היהודי ויספידוהו בכל תפוצות ישראל. להלוויה בא באופן מיוחד לקאברין האב"ד דבריסק, הגאון רבי יהושע יהודה לייב דיסקין. מספרים שהרב דבריסקאי הציע לקהלת קאברין לקחת את בנו של הנפטר, הרב הצדיק רבי פנחס לאב בית דין ואף הקהלה הסכימה כבר לזה, אבל כעבור „ימי השבעה" וויתר רבי פנחס בעצמו על משרה זו ויסתפק במשרת מורה צדק בלבד.

מספרים כמו כן שבעת שהות הגאון רבי יהושע לייב בקוברין בקשוהו קצבי העיר שיאשר להם את היתרו של רבם הקודם בענין „אומא הסרוכה לדופן". הוא ענה להם שימלך בזה ולא נתן להם שום תשובה. בגלל זה נשאר האיסור הקודם בתקפו ורק עם בוא רבי חיים ברלין להיות אב"ד קוברין הורה שוב להיתר כפי המקובל בוואלוזין, עיר אבותיו שבה הנהיג היתר זה עוד הגאון בעל „שאגת אריה", בעת היותו שם רב הקהלה. בספר „אבל כבד" לר' שמואל ברבי בנימין אב"ד סטויפצי נמצא גם הספד „על ש"ב הרב הגאון המפורסם בצדקתו ובתורתו מו' אליהו שיק אב"ד קאברין". אף העתונות העברית הקדישה רשימות לפטירתו של האדם הגדול הזה וביחוד הגדיל לעשות השבועון העברי החרדי שבימים ההם „הלבנון" (שנה י"א, שנת תרל"ד — תרל"ה, מספר שש) שהציג את פעליו הדגולים של הנפטר כאות ומופת לרבני ישראל שבכל הדורות.

נוסף לחיבורו „עין אליהו" הנ"ל הוציא לאור בנו רבי פנחס שיק את חיבורו „דרך אבות" והוא „ביאור חדש" על מסכת אבות (וואַרשא תרמ"ד) שזכה כחיבורו הקודם לתפוצה גדולה ונדפס עוד פעמיים במשך השנים. ההדפסה השניה היתה בפילדלפיה שבאמריקה בשנת תרנ"ה ע"י נכד המחבר הרב חנוך העניך ברבי פנחס שיק ונתנו הסכמתו להדפסה שניה זו רבני אמריקה המפורסמים, ביניהם: רבי יעקב יוסף חריף, רב הכולל שבניו יורק ודב אריה בן אברהם הכהן לוונטאל, רב בפילדלפיה, וכולם מעריצים את המחבר ומזכירים את שמו בדחילו ורחימו ויש לציין, כי דרכו בקודש של רבי אליהו היתה ללמד בדרשיו בכל שבת כמה משנות מפרקי אבות לתועלתם של המוני העם הרחבים. יש עוד לציין שרבי

אליהו שיק כתב הקדמה לספרו של חותנו (מיזיווג שני) המ״מ ומו״צ דווילנא רבי זלמן זאב ברבי יחזקאל פייבל ,,מוסר ודעת״ — הכולל הערות וביאורים להלכות דעות ותשובה להרמב״ם ז״ל, שהופיע בדפוס ווילנא שנת תרכ״ח.

על רבי אליהו שיק והתקוממותו נגד ,,החוטפים״ — אנו מוצאים בספר ,,מדור דור״ למ. ליפסון, כרך שני (1937) ספור זה: ,,מעשה ברבי אליה מלידה, שנזדמן להורודנה. שמע שמיעה, שבית הקהל מלא תינוקות של ישראל מן הנחטפים ונתפסים לעבודת המלך. נטל קרדום בידו, יצא לרחבה של בית הכנסת וצעק בקול: — אחינו בני ישראל, מפני מה אתם שותקים? בואו ונציל נפשות מישראל. ראו בני אדם את ר׳ אליהו וקרדום בידו, מיד תפס כל אחד ואכד מי גרזן, מי כילף ומי מטיל של ברזל והלכו אחריו. צבאו על בית הקהל, הסיעו דלתיים ובריח והתירו כל התינוקות. באותה שעה הקהיל רבי אליה קהלת בבית הכנסת דרש לפניהם בחומר הענין והשביעם באלה ובשבועה, שלא לתפוס תינוקות של ישראל.

בנו של ר׳ אליהו, רבי פנחס, לא רצה להיות ממלא מקומו כאב״ד הקהלה ונתמנה למו״צ ודיין ובתפקיד זה נשאר כל ימי חייו, כעשרים ושמונה שנים. רבי פנחס, הידוע בשם ר׳ פיג׳לי״ היה צדיק תמים במלוא מובן המלה, לא התענין בכל עניני רבנות והתמנויות, כי אם ישב תמיד בבית המדרש ראטנער, במקומו הקבוע לתורה ולתפלה ולמד את שיעוריו הקבועים וגם היה עונה שם או בדירתו הדלת על שאלות בעניני דת ודין. עם כל צניעותו ואי התערבותו בעניני צבור מפורסם היה איש מופלג זה כצדיק הדור לא רק בקוברין וסביבתה, כי אם בכל קצווי ליטה. הסופר הידוע שמואל יעקב יאצקאן פרסם מאמר הערכה זה לאחר פטירתו של ר׳ פיג׳לי שיק וגם ר׳ פינלי מקוברין מת. זה רבי פנחס שיק המו״צ בעיר הנ״ל. זה היה בן צדיק, בנו של ר׳ אליהו מזאגיר בעל ה,,עין אליהו״ על ה,,עין יעקב״. זה היה תמים בדורותיו ומכל שכן בדור פקח זה. הוא לא היה לא חריף ולא עוקר הרים. לא חוקר ולא משכיל, כי אם צדיק תמים. הוא לא למד לשם פלפול ולא לשם מחקר, לא על פי יע״ל קג״ם, ולא על פי ,,מורה נבוכים״ — הוא למד תורה לשמה, בשביל שמצוה ללמוד מפני שכך נאמר: ,,והגית בה יומם ולילה״. הוא לא היה אפילו אב״ד, וגם לא חפץ ומכל שכן שלא חפש זאת. הוא היה רק מו״צ בעירו, כפוף וסר למשמעת ה,,חפ״ק״. הוא היה סמל התמימות במובנה היותר נשגב, היותר נאצל, היותר זך, ממש עולה תמימה. ריח ניחוח למקום לבריות, אהוב זך, ממש עולה תמימה, ריח ניחוח למקום ולבריות, אהוב וחביב לכל רואיו ולכל יודעיו, לכל המסתכל בפניו אפילו פעם אחת. הוא קיים את

התורה מאהבה ושמחה, הסתפק במועט ויעבוד אותה בטהרה, בזריזות, בחום ובחשק, כל רמ"ח אבריו שס"ה גידיו היו קודש לה. קודש קדשים. אם נאמר: כי לא רבים כמותו השאיר אחריו, אז בוודאי נגזים על המדה. בדור זה, שרות הקידש מסתלקת לאט לאט מכל פני הרבנות שהולכת ומתבזבזת ויורדת פלאים, נלקחה בירושה ונכסף ובכל הדברים האסורים והמגונים כידוע, בדור הזה שגם כסא הרבנות היה לעסק לא ביש, שכל מאן דאלים גבר וידו על העליונה: בדור הזה שעליונים למטה ותחתונים רבים למעלה, יושבים ונהנים לא מזיו השכינה ותורתה חלילה, כי אם מבשר ודגמי ומאווירה של קארלסברד ופראנצעסבאד — בדור הזה היה ר' פינלי זה מו"צ בקוברין כמעט לחוד בדרא, לאחר המיוחדים בקדושתו ובטהרתו לאיש אלקים בין בני בשר ודם, בין רבים מרבנינו היושבים על כסאות רמים ונישאים".

השעור

תיאור שעורו של הגרחל"ט

הר"ם פתח באמירת השיעור בשקט ובמתינות כדרכו. שעה קלה עברה מבלי שאיש יפריע את הדממה העמוקה. שבה צלצל קולו העמוק המיושב של הר"מ. פתאם נשמעה היריה הראשונה, שבאה מעבר השולחן הצפוני. הכל הסבו — אינסטינקטיבית פניהם לעבר ההוא. גם הר"מ הרים ראשו. שלח עין אל בעל הקושיה. שהה רגעים מועטים וסתם את הפירצה בתירוץ מספיק. המקשן לא הרפה ושוב פרץ רחבה יותר בקושיה כפולה ומשולשת, עד שהכריח את הר"מ להפסיק לשעה קלה, כדי לעיין להשיב על הפירכות. אחרי עיון, הוציא מפיו בנחת וביישוב הדעת תירוץ, שעורר התפעלות בין „קציני" התורה. שישבו מימינו ומשמאלו והם שמחו על נצחונם הקל של מצביאם, שהתעודד והוסיף ללכת דרכו. אולם שמחת הנצחון לא ארכה לא עברה שעה מרובה והגבור הצעיר העלוי זנק והתקיף את הלוחם הזקן בקושיות ופירכות, עד שנלאה הנתקף להכות אחור את יריבו... לשעה קלה נשאר יושב ומחכה מעט כאן נסו לבוא לעזרתו אחדים מן הקציניים הגבוהים בחיל התורה. זה בכה וזה בכהה, אך העלוי הגבור שלח מכותיו על ימין ועל שמאל והדף בקלות את כל ההתקפות כנגד. בינתיים התאושש שוב המצביא והכה אחור את המתקיף ועל ידי כך נוסף כח לקציניים העוזרים, ואף הם מצאו עוז בנפשם להסתער על „האויב" ולהכריעו, אך העלוי שהיה מזוין ומצויד יפה, לא נכנע והוסיף להתפלפל ולהתחדד ובחריפות מרובה הביא לידי בלבול את כל המשיבים על דבריו.

והנה מתוך ערבוביה של קולות המהומה של ההתווכחויות נשמע קול רם צלצול מהשלחן הדרומי: רבותי! הקול הוא קולו של „המתמיד", שכל הזמן לא פתח פיו. הר"ם הסב את הראש ופנה לעבר ה„מתמיד", והלה אמר בקצת מורך:

„לדעתי, נטה בעל הקושיות מן הפשט הפשוט. — הוא התחיל מרצה את הדברים לפי פשוטם וכל הבחורים נשתוממו פתאם לראות שכל הקושיות נתפזרו ונתעלמו כערפל מפני השמש. גם העלוי נשתתק פתאום וקולו — לא נשמע עוד.

פניו של הר"מ נהרו ועד שחזר אל „השעור" זקף ראשו ופנה אל כל תלמידיו וכל הדברים היו מובנים בעקר אל האחד, ואמר מתוך חיוך של טוב לב „כך עולה לו לאדם, שנוטה מן הדרך הישרה של הפשט לנתיבות עקלקלות של הפלפול".

אחר כך המשיך שיעורו מתוך נחת וכל הבחורים שמחו בלבם שהמערכה הכבדה נסתיימה בניצחונו של הר"מ.

פלפל — פלפול

עם תום השעור הוסיף עוד הר"מ לשבת על מקומו ואף אחד מן התלמידים לא קם ללכת, כי הכל הבינו, כי עוד דבר בפיו של „הזמן" לתלמידיו. ואמנם הר"מ נתן עיניו בגבור העלוי, שגם הוא לא זז ממקומו ואמר לו בקול אבהי:

יודע אתה בני, שהמלה „פלפול" היא אחות למלה „פלפל" ושתיהן הם בחינת תבלין — „פלפל" לתבשיל ו„הפלפול" לתלמוד ושניהם תכונה אחת להם. מה הפלפל לתבשיל הוא מן הדברים שמיעוטם יפה ומוסיף טעם ורבויים קשה ופוגם את התבשיל. אף הפלפול בתלמוד כך וחייב אתה לזכור זאת לתמיד.

חוזרים לישיבה

בשבוע הראשון לאחר חג הסוכות מתכנסים לעיירה מ. מקומה של ישיבה מפורסמת לתורה. התלמידים שנסעו לימות החגים לעיר מולדתם או ל„ישובים" סמוכים, קצת לשם הבראה וקצת להצטרף כבני תורה ל„ימים הנוראים" ל„מנינים" של הכפריים. עליהם מתוספים כמה עשרות תלמידים חדשים. הגולים למקום תורה מתוך תקוה שהישיבה הגדולה תאציל עליהם מתורה. העיירה הומה מבחורים צעירים ומטיילים ברחובותיה. יחידים או זוגות לבקש להם — „אכסניות" או

להתבונן אל העיר ויושביה, שבתוכם באו להסתופף. שיחתם של בני העיר היא בעיקר על הפנים החדשות שנראו בין „הצבא של התורה".

לפי ביטויו של ראש הישיבה.

לקוח מהספור, גבריאל: כרך ראשון כתבי מ. בן־אליעזר ז"ל חברת „אמנות" תל־אביב רש"ה.

ידיעה פיקטיבית על מות הגרחל"ט

מיר פ. מינסק ב' פ' תזריע — עירנו לבשה מעטה אבל. כל גבר ידיו על חלציו וכל פנים קבצו פארור. כי אתמול לעת הצהרים הוסרה עטרת ראשנו צבי תפארתנו ונסתלק ממנו עמוד התורה הגאון הג"ר חיים יהודה טיקטינסקי ראש המתיבתא דפה. אשר זה כארבעים שנה כיהן פאר בכהונתו זאת וכבר יצאו כמה רבנים גדולים ומפורסמים מבית ישיבתו.

כל החנויות סוגרו על מסגר וכל בני הישיבה וגם כל נכבדי העיר הלכו אחרי מטתו ללוותו לבית עולמים ושם הספידוהו כהלכה הרב דעירנו הגאון ר' יום טוב ליפמאן והרב הדרשן מטורעץ, תנצב"ה. יוסף נאויק.

המליץ 189 (№ 75) ד' ניסן תרנ"א.

ממיר פלך מינסק מודיע לנו ההה"ג יו"ט ליפמאן על ידי טלגרמה, כי הידיעה שבאה במליץ נו' 75 ממיר על דבר מות הגאון ר' חיים יהודה טיקטינסקי בדותא היא (גליון 78).

השתוממנו ונבהלנו לראות האמור בהמליץ נו' 75 ע"ד כבוד הרב הגאון מו"ה ר' חיים יהודה לייב שליט"א ר"מ דפה אשר הוא שקר מוחלט בדוי מן הלב. ואין בידיעה זו אף קורטוב של אמת, כי הודות לה' לא נחלה הנ"ל ולא נחלש חו"ח, חי וקיים הוא אתנו היום וכן יאריך כל ימיו שנותיו בטוב ובנעימים וכחו אז כן כחו עתה לנהל את הבית אולפנא רבתי דפה במילי דשמיא וארעא לשם ולתפארת... וב"ה הוא בריא ושלם ועוסק בשקידתו הרבה במלאכת הקודש בידים חרוצים. רובץ תחת משאו משא התלמידים כל היום, וה' הטוב יאריך ימי גדולי דורנו, והעזות והשקר כעשן יכלו.

י"ג ניסן גליון 83 העשיל עליאשברג

על הגרחל"ט וניהול הישיבה

מתוך מאמר „שערים המצוינים בהלכה" בה„מליץ" שנת תרס"ב כו' אדר שני (22 מערץ 1902) שחתום עליו „איש יהודי" — והוא ליאון (יהודה לייב רבינוביץ עורך עתון זה אשר למד בעצמו בישיבת מיר) מתבטא על רחל"ט הגאון ר' חיים לייב, שלא הניח בעל גמרא כמותו הקדיש את כל עתו ואת כל מחשבותיו לישיבה שעמד בראשה. בקורתו מופנית כלפי העובדה שראש הישיבה הוא גם אב"ד הקהלה במקום בו מצויה גם ישיבה גדולה והוא כותב בנדון את הדברים האלה:

„עבודת הקודש של ר"ם גדולה ורבת אחריות כל כך עד שאין על כל ר"ם להיות אפילו לרב בעיר הישיבה, כי כתר תורה גדול מכתר הוראה, וראויה היא כל ישיבה, כי אפילו הגאון היותר גדול בישראל יקדיש לה את כל עתו ואת כל מחשבתו כמו שעשה...

ואין צורך לומר, כי חלילה לר"ם לגזול משעתו לעסוק בעניני כספים.

הר"ם אם כי עוסק הוא בעסקי כספים, אשר להישיבה. בכ"ז הן סוף כל סוף אינו איש מעשה, ובחוסר ידיעתו זו, שאינה חרפה לו כלל. משתמשים אנשים שונים להבנות מחורבנה של הישיבה. וכל תיקון בדק הבית וכל דבר הדרוש במשך הישיבה וכו' וכו' עולה לה פי שלוש ממחירו האמיתי.

בהיות הר"מ, שהוא איש גדול בתורה וביראה. גם המוציא והמביא בעסקי הכספים, לא יעיז איש לדרוש ממנו חשבון מפורט. ובזה יודעים על פי רוב להשתמש אנשים שונים להנאתם. הר"ם לא נהנה, הישיבה חסרה וכבוד התורה מתחלל.

ידיעה ב„המליץ" על תלמידי הישיבה והכחשה בצידה

מיר (פ. מינסק) מנהג ישן נושן הוא בעיר הזאת, כי בני הישיבה ילכו מדי שבת בשבתו לבית תפילת החסידים, ישירו לפניהם משירי היום, „ישמחו במלכותך" „הנות שבת" על פי חוקי השירה והזמרה אשר להחסידים וחזניהם, כאשר יאהבו תמיד בשבתם לאכול את הסעודה השלישית בהלולא וחינגא לבהדי בשכינתא.

בין בני הישיבה ימצא נער אחד אשר דרכי החסידים ומנהגיהם לא ישרו בעיניו כי אביו „מתנגד" הוא וגם עירו, עיר שכולה „מתנגדים" אין בה אף חסיד אחד.

ויהי בשבת אחת ויבוא גם הנער הזה בתוך הבאים, ויהי בבואו וירא את נערי חסידים וימלא פיו שחוק עליהם. ויגש אליו חסיד אחד ויכהו מכות חדרי בטן.

ויצעק הנער ואין מושיע לו מידי מכהו בכח. אז נעשו נערי הישיבה אגודה אחת לנקום נקמת הנער. ובשבת האחרת באו כולם לבית תפילת החסידים ואבנים מקורזלות תחת אצילות ידיהם. ויתגרו מלחמה את החסידים ותכבד יד בני הישיבה על החסידים וינקמו נקמת דם הנער הנשפך מידיהם. ותהי צעקה גדולה בבית תפילתם ולקול הצעקה חרד פקיד העיר למקום ה„מלחמה" ויתפוש שנים עשר איש מנערי הישיבה וישימם במשמר.

ויוגד לגבאי הישיבה, כי שנים עשר נערים נתפסו ונאסרו בחצר המשטרה. ויאזור כגבור חלציו ויחיש להם ישע ופדיום ויצאו לחפשו.

ויהי אחר הדברים האלה כרתו בני הישיבה ברית ביניהם לבלי יקנו מאומה מחנווני החסידים ותגריהם ותגרי תגריהם. ותהי מהומה ומבוכה בעיר. בני הישיבה יצרו צעדיהם של החסידים, והחסידים יצרו צעדי בני הישיבה ואין שלום.

יעקב יאסוליאו.

על ידיעה זו באה הכחשת הנהלת הישיבה באחד הגליונות הבאים של המליץ (ט׳ תמוז שנת תר״ן מס׳ 137). הרי היא כלשונה:

מיר (פ. מינסק) בהמליץ נומ׳ 116 ש״ז מודיע אחד הכותבים ומפליג בספורו מענין המחלוקת בין בני הישיבה והחסידים. וכי כרתו ברית ביניהם לבלי לקנות מאומה מחנווני החסידים וכי מהומה ומבוכה בעיר. והנני מודיע בזה כי חלילה והלילה לא תהא בזאת. אין כאן לא מריבה ותגרה בין זה לזה, ולא כריתות ברית ולא מחלוקת אבל יש כאן ב״ה שלום ושלוה והשקט ובטח. כי כבוד הגאון הר״מ ועוזריו ישתדלו תמיד להשכין את השלום, ומבלי לעשות פירוד בין הדבקים ובאמת דבר אין לבני הישיבה עם עניני העיר ואנשיו.

העשיל עליאשבערג

שמחת תורה בישיבה

מנהג היה בישיבה, בשמחת תורה שכל הבחורים אשר לא נסעו להוריהם או לישובים להצטרף ל„מנין" מתאספים לביתו של הרב לשמוח בשמחת תורה. הר״מ היה רגיל לומר: „וודאי רשאים כל ישראל, שקיבלו את בתורה לשמוח בחג זה, אבל שמחתם של בני הישיבה גדולה פי שבעה, שכן הם זכו לעסוק כל ימות השנה בתורה".

בשמחת חג זו שנערכה בהשתתפות כמה עשרות בחורים, היתה השמחה רבה מאד. ביחוד זכו לכבוד גדול אותם הבחורים שהיו בעלי קול ערב וידעו שירים ונגונים. הר״מ בעצמו שהיה חובב נגינה ידע את כל אלה שהצטיינו

בהשלמה" זו ועודד אותם להראות כוחם וגבורתם. לא פחות גדולה ביום זה היתה חשיבותם של אלה שכחם היה יפה ושמח ולבדח את המסובים, בדבוריהם, בשנינותיהם, בהלצותיהם, ובעקיצותיהם בשעת חדוה, כשהלב פתוח לקראת רוח בדיחה ומתקבל ברצון כל דבר וכל תנועה, העלולים להגדיל את השמחה ולהסיח את הדעת מדאגת טרדות של חול המעכירות את הנפש. הר"מ שישב בראש השולחן, השגיח שכל הבחורים ישתתפו בשמחת החג איש איש כפי כוחו. אם התבונן וראה מישהו עומד מן הצד או שרוי בענין עצבות היה מעודד ומעודד אתו בדברים רמז לסדרנים שירחיקו מעליו את המרה השחורה.

הוא היה אומר: „רב בישראל אינו מורה הוראה בלבד. חייב הוא להיות אב בקהלתו, לדאוג לכל אחד ואחד. משתתף בצערו ומנחמו בעצתו. לשם כך צריך הרב ראשית כל לאהוב את הבריות.

הוא היה אומר: ישיבת מיר לא נבראה כדי להעמיד תלמידים עלויים אלא להיות מקום תורה לכל אלה המכירים ויודעים ללמוד ולשקוד על התורה. אלה הזקוקים לרב שהוא עצמו שוקד כל ימיו על התורה. ואז הוא לא רב בלבד אלא אף חבר לבחורי הישיבה שמבין שורותיהם יצא.

מעשה בר' חיים לייב ראש הישיבה במיר שישב במסיבה של בני הישיבה בשמחה של מצווה וסח עמהם שיחת חולין של תלמידי חכמים.

פתח ר' חיים ואמר: יודעים אתם בני שהמתמיד בישיבתנו השם לילות כימים ועוסק בתורה עשרים שעה במעת לעת מעכב על הברון רוטשילד בווינה מלהוציא את עצמו מכלל ישראל.

מסתכלים בו בני הישיבה בתמיה: רבנו, מה ענין זה לזה? — צאו וחשבו — משיב ר' חיים לייב — המתמיד עוסק בתורה עשרים שעה במעת לעת למטה ממנו שאר בני הישיבה שהם עוסקים בתורה ארבע עשרה שעה במעת לעת למטה מהם בעל הבית שהוא קובע עתים לתורה שלוש שעות ביום למטה ממנו הסוחר מבריסק שהוא לומד שעה אחת ביום למטה ממנו הסוחר מורשה שהוא מתפלל שלוש שעות ביום למטה ממנו הסוחר ממוסקובה שהוא שומר שבת כהלכתה למטה ממנו הסוחר בלונדון שהוא זהיר במאכל כשר למטה ממנו רוטשילד בווינה שאין הוא מוציא את עצמו מכלל ישראל. יפחות המתמיד פחות מעשרים שעה, יפחתו שאר בני הישיבה מארבע עשרה שעה בעל הבית לא יקבע עתים לתורה הסוחר מינסק לא ילמד אפילו שעה אחת, הסוחר מורשה לא יתפלל הסוחר ממוסקבה יחלל את השבת הסוחר מלונדון יתגאל במאכלות אסורות ורוטשילד מווינה יוציא את עצמו מכלל ישראל.

מאמר בעמוד הראשון של „המליץ"

ב„המליץ" 1899 (65 מס') הופיע העמוד הראשון בכותרת שחורה — רבנו חיים לייב טיקטינסקי איננו ובצמוד לזה לאחריו מאמר גדול מרשים בהרבה שכותבה היה עורך עתון זה ליאון רבינוביץ („איש יהודי").

וזה תכנו המובא כאן לפנינו:

מעטים המה הגאונים הראויים לשם „רבנו" כהגאון המנוח הזה אשר הרביץ תורה בישראל ימים רבים בישיבה הגדולה במיר והפיץ מעינות תורתו לאלפים ולרבבות עד שבעים וחמש שנה ישב בישיבה ומה זך היה לקחו בגמרא מצא הכל. בשיעוריו למד רק גמרא בלי רש"י ובלי תוספות והכל היה ישר ומעמיק. דרך אגב היו נופלות כל קושיים המפולפלים. הוא קיים את הכלל לעולם ישנה אדם לתלמידיו בדרך קצרה. ובאופן לימודו פעל על התפתחות ההגיון הישר אצל תלמידיו... ומה חדה היתה עינו עין הבדולח, בלי בחינות ודעת ולהבחין בין תלמיד לתלמיד ועד כמה מגיעה ידיעתו של כל אחד ואחד ממאתיים שלש מאות תלמידיו. לא בביתו בתוך בניו הרבנים המה תלמידיו היקרים מת האדם הגדול הזה. לא בעירו אשר ידעו את גדולתו, כי אם בווארשה מת גאון ישראל זה. חיים אמר למצוא בווארשה בלכתו לדרוש שמה ברופאים וימצא בהוקבר ביום ד' דחול המועד פסח.

רבנו חיים לייב מת, אך זכרו חי וקיים בלב רבבות תלמידיו והמה וכל אוהב תורה בישראל יעשו כל אשר ביכלתם כי לא תחדל מיר להיות אכסניא של תורה ובבית אשר בו השמיע הגאון המנוח את שיעוריו הנעשים רבות. הבית הגדול הזה יבנה כולו ובו ישמע קול לומדים והבית הגדול הזה הוא יהיה לציון חי לרבינו חיים לייב זצ"ל תנצב"ה.

ב„המליץ 1879 (44 מס') אנו קוראים בקשר לנ"ל את הקורספונדנציה המעניינת דהלן:

כשנודע (להגרחל"ט) לו על זה שבחורי ישיבתו יצאו לתרבות רעה וקוראים בספרים חיצונים בעברית וברוסית המתיק סוד עם בנו המופלג ר' שמואל והמשגיח ר' אדל איך להסיר מכשלה זו הרובצת בישיבתו והחליט לקחת תקיעת כף מכל הבחורים או הנערים שלא יתגאלו עוד בקריאת ספרים חיצונים.והממאמנים בזה ימנעו מהם חלקם מכסף קופת הישיבה וגם ישלחו מכתב שטנה להורים על כך. כן החליטו איסור חמור על מחזיקי בתי המעונות שלא יתנו להם אוכל ולינה. מובן מאליו שהבחורים שהם בידיהם כחומר ביד היוצר תוקעים כפם בספר זכרון לפניותם, אולם היתה גם התקוממות קשה נשברו הרבה חלונות ודלתות מסיבה

זו ובלילה אחד נתפוצצו פתאם לרסיסים קני הזכוכית אשר למנורות הנפט בישיבה כי ידו עליהם כדורי קרח ולא נודע יד מי עשתה זאת.

על החתום: דוב"ר אמ"ת

ב"ה יום ו' עש"ק טו"ב אלול תרמ"ט. קאוונא

כבוד ידי"נ ה"ה הרב הגאון ה"ג המפורסם בש"ת מו"ה יו"ט ליפמאן נ"י האבדק מיר וכבוד ידי"נ הרב הגאון המפורסם כש"ת מו"ה חיים לייב נ"י הר"ם דק"ק מיר שוכט"ס

אחדשה"ט באה"ר, הנני לבאר להדר"ג תוכן התקנה ע"ד מניעת קביעת פוסק (קופסאות) חדשות לצדקות שונות. כי אמנם כן, כבר זכו בזה יושבי אה"ק על התורה והעבודה שמה. וחלילה לנו לקפח את היושבים לפני ה' בהר הקודש, אבל כל זה נעשה רק לגדור בעד צדקות חדשות שמייסדים אחרי צאת התקנה. אבל הצדקות מכבר כגון ישיבת מיר, וולאזין, שזכו מכבר ג"ה לקביעת פוסקעס באמעריקאי, לא חלה עליהם התקנה. ורשאים להחזיק את הפוסקעס. ולהחזיק גם מהיום את הצדקות מהישיבות ע"י פוסקעס. וחלילה לשדר אה"ק לערער על זה כי כל יסודי התקנה הוא רק מיום צאת התקנה. לגדור בעד צדקות חדשות לבלי לדבוע פוסקעס וכי אם לקבץ על ידי דרכים אחרים. וכבר אמרתי כי ב"י נדיבים. נותנים וחוזרים ונותנים, לכל דבר טוב ומועיל. ולא לקפח את אה"ק ביסוד הפסקעס ולקפח גם את הצדקות שזכו ק"ה מכבר על ידי פוסקעס מלפני צאת התקנה. ובזה האופן תהיה ישיבת מיר בטוחה ביסוד צדקתם ע"י הפוסקעס שזכו. והיה מעשה הצדקה שלום.

הנני כותב למען כבוד התורה ולומדיה ומחזיקיה ויתברכו בשנה טובה ובכוח"ט ידית הדו"ש יצחק אלחנן

החופ"ק קאוונא

נוסח מודעה שנדפסה בירושלים הקוראת להספדו של הגרחל"ט

מספר מר עדת כולל מינסק וקרא לבכי ולמספד על האבדה הגדולה שאבדה כל בית ישראל במות ה"ה הרב הגאון הגדול המפורסם מרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה ודורש טוב לציון, וטביה מו"ה חיים יהודה לייב טיקטינסקי ז"ל, ר"מ בבית אולפנא רבתא דק"ק מורא כחמישים שנה, אשר

ישא עליו נהי ומספד מר הרב הדרשן המפורסם מו״ה ישראל בנימין לעמפערט היו״ בבית הכנסת הגדול בית יעקב בחורבת ר׳ יהודה החסיד ביום ב׳ כ״א אייר הבע״ל בשעה התשיעית. וכל ב״י יבכו את השריפה אשר שרף ה׳ דמעה מעל כל פנים אמן כן יהי רצון.

נוסח מודעה זו נשלחה מירושלים לבנו הרב הגאון ר׳ אברהם במיר

על דבר בצוע ההספד הנ״ל אנו קוראים בה„חבצלת״ העורך היה ר׳ ישראל דוד פרומקין.

ירושלים כ״ה אייר תרנ״ט. עדת כולל בני מינסק אשר בעיר קדשנו קראו ביום ב׳ כ״א אייר לבכי ולמספד על האבידה הגדולה שאבדו כל בית ישראל במות הרב הגאון הגדול המפורסם מרביץ תורה ברבים מו״ה חיים יהודה לייב טיקטינסקי ז״ל ראש ישיבת מיר.

קהל גדול נאסף אל בית הכנסת הגדול בית יעקב אשר בחורבת ר׳ יהודה החסיד ז״ל ביום ההוא בשעה שתים לפני תחילת מנחה והרב הדרשן המפורסם מו״ה ישראל בנימין לעפערט נ״י עלה המכתב ויקונן על האבידה שאין לה תמורה.

בקורת שלילית נגד הישיבה

גם ישיבת מיר כישיבה המרכזית השניה בליטא, השתרבב שמה פעמים מספר בפולמוס ההשכלה. שמה אף הוכפש על־ידי הסופרים המשכילים, אשר רצו להרתיע נוער יהודי לבל ישאף להתקבל בה ללימודים. העתונות העברית הרוסית והאידית של אותה תקופה מלאה תפקיד חשוב בהשמעת דברי הכזב והשטנה.

עוד לפני תקופה זו תיאר הסופר והמבקר אורי קובנר שהיה מפורסם בזמנו, הערכה שלילית על הישיבה ואורחותיה, אורי קובנר, אשר למד בישיבה וגורש ממנה בגלל התנהגותו הרעה, פרסם את דבריו בעתון הרוסי־יהודי הראשון „דיען״

כן אנו מוצאים ב„קול העם״ בתאריך 28 פברואר 1878 (תרל״ח) „מכתב ממיר״ סדרת מאמרים שהודפסה בהמשכים רבים, ואשר כותבו שמואל לייב ציטכאן ממינסק, מבקר בה חריפות את הישיבה, ראשיה ורמיה ותלמידיה ואורחות חייהם. מחבר סדרה זו אף הוא היה בה תלמיד בוולאזין אך לא מצא בהן את מקומו, היה מורה פרטי בעיירות שונות, אך לא הצליח במלאכת ההוראה.

אריה לייב שוואַרץ (צ'ארני)

נולדתי בעיירה קלצק רחוק ממיר כ־45 ווּיערסטאות (חמישים קילומט — בערך מ.צ) בשנת תרכ"ט (1869). אכן אבי ז"ל משה שחור, הוא יליד מיר ובשנת 1881 (תרמ"א) עברתי לעיר מיר ללמוד שם בישיבה. אז היה הראש מתיבתא ר' חיים לייב טקטינסקי ובזו השנה מת בנו ר' שמואל שהיה עוזר הראשי לאביו. היות שאני לא הייתי עוד בר מצוה, לא רצו לקבל אותי לישיבה. רק כאשר אבי הפציר מאד נתקבלתי, בתנאי שלא אבוא להתפלל שם בבית השני בשכנות הסבא שלי היה גר ר' חיים לייב שחור, שהוא בן דודו ומפני שהוא אז זקן ומהמיוחסים של העיר, היה בביתו מנין בכל יום. ושם היה מתפלל בכל יום, והיה נקרא בשם ר' חיים לייב הנגיד שלא להחליפו בר' חיים לייב ראש הישיבה.

דמות דיוקנו נשארה חרותה במוחי איש זקן, הליכותיו בנימוס ובנחת היה מעשן סיגריה עבה אחרי סעודתו. אדוק מאד, ישב ולמד ולעת זקנתו כמעט שפרש מן המסחר והיתה לו בביתו חנות מכל טוב שהיה מוכר רק לאלה שבאו במיוחד לקנות ממנו.

היו לו הרבה בנים ונכדים מפוזרים בכמה עיירות בתפוצות ישראל וכולם התייחסו לו בכבוד הראוי לו לפי מעמדו ומצבו. ראשית הרי היה גיסם של הרב אפשטיין מגוברדוק והנציב מוואלוזין, עמודי התורה ורבנים מפורסמים. וגם היה לו גיס תעשיין גדול, בעל בית חרושת לנייר, סמוך לווילנה, זאב שחור היה אז איש עשיר ומפורסם.

כל המשפחה המיוחסת שבעיירה מיר היו נקראים משפחת השחורים — ולה היו מסונפים בני משפחת גינצבורג ועוד תושבים מיוחסים מעיר מיר ביניהם היו הרבה סוחרי עצים. מסחר היערות החל להתפתח והיה בידי בעלים שגרו בעיר מיר, שמסחרם הגיע לגרמניה. הם שלחו עצים ברפסודות על נהר ניאמאן עד שבאו לגרמניה והיו ידועים בעולם המסחר כאנשי שם אשר יש לתת אמון בהם.

לקוח מספר „מיר" יצא לאור על ידי אגוד עולי־מיר ישראל (תל־אביב, תשכ"ג)

לפרק ה

תקופת ראב"ק

פנייתו של הרב זווין אל תלמידי ישיבת מיר

האכסניה הגדולה של תורה שבישיבת מיר שנרפה וחובה כפולה ומכופלת מוטלת על כל מי שהיו תלמידי ישיבת מיר בעבר (וכאשר בתוכם מתכבד למנות גם כותב הטורים האלה) שכבר בצרו להם איזה עמדה נכונה בחיים, להתעורר ולעורר, לנדב ולקבץ, להיות עושים ומעשים, תורמים וגובובי ככל אשר באר הרה"ג העורך הי"ו בקריאתו „לתלמידי הישיבה המירית" (בה„מודיע — גליון 33).

הו' חברי הטובים, מי שהיו תלמידי ישיבת מיר! האמנם לא יתרגשו כל נימי נפשכם ומותרי לבבכם למשמע שרפת בית חינוך רוחכם בעבר? האמנם לא יעוררו עכשיו כל אותם הזכרונות הרבים שבלבנו מאותם הימים שעברו. שום חובה מוסרית לעשות ככל אשר יש לאל ידנו לטובת אותה ישיבה שבה קבענו לנו את עזרתנו התורנית.

פרוטה לפרוטה ומטבע למטבע וישיבת מיר צריכה להבנות! אחרת לא תוכל היות אחרת — והריני מאמין וגם לא תהיה!

שלמה יוסף פעווין, החונה פה ק"ק קאזימוראוו

כרוז של הרב זווין שלמד במיר בשנת תר"ס (בתקופת ר' אליהו ברוך).

ה„צפירה" תרע"ב (גליון 179, ח' אלול)

מיר (פלקמינסק) ביום כ"ז אב הוחגה בעירנו חנוכת בית הישיבה ברוב פאר והדר. עוד בשעה השלישית אחרי הצהרים, הורגשה תנועה בכל העיר. המו־נים, המונים הלכו אל „בית הרב". חשובי העיר גם טף ונשים, ובתוכם גם דפוט־ציות (משלחות) מערים שונות, שבאו להשתתף בחגיגה כמו הרה"ג מסטולבקי (הרב הגאון ר' יואל סירוצקין: מ.צ) ועוד. בחצי הטביעות (שש וחצי) התחילה תהלוכת הכבוד, בני הישיבה מלובשים בבגדי שבת ונרות בידיהם התייצבו במעגל לאורך הרחוב מבית הרב עד בית הישיבה. בתוך המעגל נשאו את ספרי התורה שנשארו לפליטה מהשריפה של אשתקד והכניסום אל בית הישיבה שפיארוהו באורות בעלי צבעים שונים. לקול מחיאת כפיים סוערת וקריאות הידד, גם העלו אבוקות. הרה"ג והר"ם ר' אליהו ברוך שליט"א נאם את נאום הפתיחה

למשפט עלילת דם על מנהל ביליס סקיוב: מ"צ). ושהתורה מונחת בקרן זוית ואין מי שיאחז בה. נאומו נתקבל בהתלהבות. אחרי כן חינכו את ה„ישיבה" ובדרשה ארוכה ונלהבת תיאר את ערך ה„ישיבה" בעת צרה ומצוקה כזו (כוונתו בלימוד שיעור בתלמוד. כן נאמו הרה"ג ר' אליעזר יהודה שליט"א והרה"ג מסטולבצי. חז"ן העיר בלוית מקהלתו למנגינו עירנו שרו שירי תהילים ואחרי כן שירי עוז והתעודדות והנאספים יצאו במחולות.

„ככה בילו במשתה ובמחול עד עלות השחר", שם המודיע על כך הוא „חיים"

הסכמת הגאון הגדול מעוז ומגדל סיני ועוקר הרים, פאר הדור מור אלי ברוך קאמאי אב"ד ור"מ בעיר מיר.

ב"ה יום ד' כ"ז לחודש טבת תרס"ו, מיר.

כב' ידידי הרב הגאון המפורסם בתורתו ויראת חריף ובקי בש"ת מו"ה שבתי ראשונבערג נ"י אבד"ק ברוקלין, נויארק יע"א וכל אשר לו שלום.

אחד שה"ט כיאות לכתה"ר.

זה כבר הגיעוני הקונטרסים מספרו אשר בדעתו להוציאו לאור על הלכות מליחה, ונענתי לחפצו הטוב. ועיינתי בהם והוטבו מאד בעיני כי ראיתיו חודר בעיון לברר ולעין את עומק ההלכות בחריפות ובקיאות. בדברים טובים ונכוחים, דברים של טוב וישרים קולעים אל השערה, אשר לא אפונה כי יפיק רצון מכל הוגה בהם. ועם כל רוב טרדותי אשר הנני עמוס ומוטרד כל היום, לרבות הלילות מכל המוטל עלי, לקחתי לי עת לעיון בהם כראוי. וישרו מאד בעיני. לכן הנני לפרסם את שבח החבור היקר הזה אשר יהיה לתועלת הרבים למצוא בהם ברכה לתורה ולתעודה ולהלכות ברורות הנמצאות בהם.

ואני תפילתי כי ה' הטוב יזכהו להוציאו לאור עולם ולדבר שמעתתא. וה' החפץ למען צדקו וגדול תורה ויאדיר, לרבנו ולכל הוגי תורה ומעלים בה באמת ובתמים. ואת כת"ר הסליחה אשר אחרתי עד כה, אשר נקל לו להבין את התאבכות הימים האלה המפריעים מכל חפץ ורצון.

וזכות התורה תעמוד לנו עד העולם ונזכה ונראה בהרמת קרן התורה ולומדיה כנפשו הטהורה. וכנפש ידידו דו"ש וש"ת אלי ברוך אב"ד ור"מ הפ"ק הנ"ל.

והנני שלוח לכת"ר גם קונטרסי אשר חברתי זה מכבר בענין דם שבישלו אשר מזה יצאו הרבה דברים מחודשים ונפלאים בעניני מליחה בנז"ה. ואם יהיה ברצונו להדפיסו הנני מרשה לו, אפס מבלי לשנות בשום דבר כצורתו הנ"ל.

כרוז על שריפת ישיבת מיר

אם השרפה בכלל כבר היתה לאסון רגיל ולפגע מתמיד בחיי עמנו, אם על השרפה בכלל כבר התרגלנו להביט כעל „אורח בזמנו בא עד אשר בבוא ראשית כל קיץ הגנו כאלו עומדים כבר מוכנים ומזומנים לקבל את פניו האדומים וכמעט שכבר חדלנו לגמרי מהתרגש והתרגז על החזיון הנורא הזה — הנה בקיץ הנוכחי הגנו עדי ראיה לשרפה מיוחדת במינה, המצטיינת משאר אחיותיה בטיבה ומהותה ובתכונת אסונה הנורא: שרפת נשמה ונוף קיים.

נשרפה ישיבת מיר!

זו הישיבה הגדולה העומדת על תלה, תל תלפיות, זה בשני יובלות שנה, זה בית אולפנא רבתא שחנך על ברכיו דורות דורות של תלמידי חכמים מכל שדרות העם, זו האכסניה של תורה שריכזה לתוכה והוציאה מתוכה את סלתה ושמנה, חלבה וטובה של אומתנו, זה דברכן הרוחני הקשור בכל כך קוי אורה וחוטי פז עם דפנות גם היותר נדחות ויותר רחוקות שלנו, זה הבית הגדול אשר הקול יעקב נשמע בו בלי הרף ובלי הפסק בכל כך שנים רצופות, זה המקלט הבטוח הרוחני אשר לתוכו נהרו מבחר הכחות הרעננים ומיוב ליתה ולשדה של עמנו, עם הכפר, כל זה עלה על המוקד במשך של שעות אחדות.

אי אפשר אמנם להגיד כי השרפה הזאת הביאה לנו נזק המרי גדול ודאי שאם נביא למוד את השרפה הזאת באמת המידה של כל השרפות הרי גם שרפת עיירה קטנה שבקטנות עולה נזקה יותר על שרפת מוסד אחד, ולו יהי גם מוסד גדול ורב, אבל במובן הרוחני שקולה היא שרפה זו, שרפת בית אלקינו, נגד כל יתר השרפות הגדולות.

זהו מה שאמרו: שרפת נשמה וגוף קיים!

אם אותו הכתוב של „רק השמר לך ושמור נפשך מאד" ואותה המשנה של „כל השוכח דבר אחד משנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו ואותו הקו של ר' עקיבא „ומה אם במקום חיותנו כך" מסמנים את תורתנו, תורת אלוקים חיים, בתור נפשה ונשמתה של אומנתא אם אותם הכתובים של „ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב... ובחרת „בחיים" ושל „כי הוא חייך ואורך ימיך" ושל עוד הרבה כיוצא בהם מציינים את התורה במקור החיים של עמנו וכנשמת החיים

אשר באפנו — הרי בהם מציינים את התורה במקור החיים של עמנו וכנשמת החיים אשר באפנו הרי אותם בתי המדרשות של רבים ואותן האכסניית של תורה זו, בתור הערקים והצנורים המפכים את רוח חיי רוחנו ואויר נשמתנו אל כל שדרות ואתם דמרכזים התורניים משמשים לנו בתור מקום משכנה של נשמתנו ונפשנו העם כולו ובתור כלי השאיבה הדולים מבאר מים חיים זה ומשקים את כל נטיעות אשר בכרם בית ישראל; אם אפשר לאורות בלא כלים ואי אפשר לתורה בלא בתי מדרשות.

ולא לעורר את „אחינו כל בית ישראל לבכות את השרפה אשר שרף ד' אני מתכוין במאמרי זה; ולא אמרו בכיות ואנחות אלא על חסרון שלא יוכל להמנות ומעות לא יוכל לתקון ולא במקום אשר במעט רצון ומעט אונירניה ומעט עבודה אפשר לנו למלא את כל החסרון ולתקן את כל דמעות! גדול, עצום ורב הוא ההפסד הרוחני של שרפת מרכז התורה שבישיבת מיר אבל רק כל עוד שנעמוד, חלילה, מנגד ולא נשתתף בנדבותינו ובפרוטותינו בבנין תל־תלפיות זה ובהקמת בית הועד לחכמים על מכונו ועל תלו„

וזוהי אמנם חובתנו בשעה זו: להקים את הריסות ישיבת מיר! בידינו טובנו.

כי אם אבוד אחד המרכזים של תורה הכי גדולים ועתיקים הרי הוא נזק רוחני עצום גם בכל מקום ובכל זמן הנה בזמננו זה ודורנו זה מרגש יהיה החסרון העצום וההפסד הנורא הזה שבעתיים. כי הנה הסביבה והאטמוספירה של בני הנערים בימינו אלה נקלט ונספק הוא כולו מרוח זר וחרבות זרה לנו; כי הנה אותם ה„שרידים היחידים" מהצעירים הרוצים עדיין להקדיש את חייהם לתלמיד תורה נמצאים בתוך הסביבה המתיחסת אליהם בשלילה ולפעמים קרובות גם, מה שגרוע יותר מזה. בלעג ובבטול; כי הנה כל אלה העתידים להעמיד מקרבם את כל הדור הבא בין הצעירים ובני הנעורים הולכים ואובדים לנו, הולכים ומתרחקים מאתנו אחד אחד אחרי אחד ואם לא נתאמץ ונתאזר עכשיו בשארית כחנו לברוא וליצור מרכזים תורניים חדשים ולחזק ולקיים ולעורר את הישיבות והאכסניות של תורה העומדים וקיימים מכבר, להוסיף תת כח ועוז ועצמה להם למען יוכלו להמשיך הלאה את עבודת הקודש ביתר שאת ויתר עז ולמען יוכלו לקבל לתוכם ביד רחבה את כל אותם התלמודיים הצעירים שאין להם מקום באותה הסביבה הזרה שהם נמצאים בה אם לא נתאמץ לזה בעוד מועד נתחייב חלילה בנפשנו„

הסכמת הגראב"ק לאחד ממחברי הדור

בשנת תרס"ב הופיע הספר „בית דוד", הכולל כל דיני טריפות הריאה, על פי סימני השולחן ערוך ושאר הפוסקים, שהסכימה לדעתם כל האחרונים „ובכל שאלה בה נותרו חילוקי דעות בין האחרונים סתם המחבר שהשו"ב יעשה שאלת חכם.

לאחר שנים מספר הופיע החלק השני של הספר הנ"ל על הלכות שחיטה כמתכונת החלק הראשון. ספר זה, הוא שימושי ביותר, יעיל, ומכשיר רב עזר למתלמדים בהלכות שחיטה, ממנו נהנו גם שובי"ם וותיקים, שהועיל להם לרענן את ידיעותיהם הן בהלכות שחיטה הן בהלכות טריפות.

מחבר הספר החשוב היה השו"ב המומחה של קהילת צ'יחנובצי (פלך גרודנה) הלא הוא מקום רבנותו הראשון של הג"ר אליהו ברוך. הגראב"ך הכיר את המחבר, והיה מן הראשונים שעיין בספר זה והמליץ עליו בכל לב, כספר עזר חשוב ורב תועלת, והיה הראשון להעניק למחבר את הסכמתו לספר. בשנת תרנ"ט.

בדברי הסכמתו ניכרת היטב מומחיותו של הגראבי"ק בהלכות איסור והיתר שבאה לו מכח היותו ראב"ד בקהילה חשובה, המראה בעליל כיצד התלכדו באישיותו הכבירה, דיוקן ראש הישיבה ודמותו של הרב.

מעניין, שכל שאר המסכימים על הספר, לא שוכחים לציין את הסכמתו של הגראב"ק כנראה מן הדוגמא הבאה:

„וכבר הסכימו על הדפסת הספר הזה גדולי הרבנים שיחיו ובראשם עטרת תפארת ישראל הני צותא דדהבא הגאון הגדול המפורסם וכו' כש"ת מ' חיים שליט"א הגאבד"ר בריסק, והגאון הגדול המפורסם מ' ר' אליהו ברוך שליט"א רב דק"ק מיר".

וזו כדוגמא אחת.

והרי נוסח ההסכמה של הגראב"ק

„בעהשי"ת

„זה כעשר שנים אשר משכני בפ"ק טשעכינאווצי, ידעתי את הרב החו"ש המופלג בתורה ובי"א מו"ה דוד בר חיים צבי שו"ב מומחה וש"ץ אשר עמל ויגע הרבה בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל בדיני שו"ב בסדר נכון מאד ועל יסודות נאמנים וחזקים בנה ביתו הוא ספרו אשר קראו „בית דוד". ואם כי רבו הספרים במקצוע זה, בכ"ז ימצאו תועלת רב בזה הספר הנ"ל מפאת סידורו הנכון. יען שיש שו"ב אשר קשה להם לדעת ולזכור הדינים מנסיבות האריכות

והפלפול והרבה חילוקי הדעות שנמצאו בספרו שו"ב ולא יוכלו לברר הדינים להלכה ולמעשה שדרוש לכל שו"ב להיות שגור בפיו ובלבו לכן מה טוב עשה הרב המחבר הנ"ל שסידר בפנים תמצית הדינים להלכה למעשה כפי הכרעת האחרונים וביאור הקצר המכונה עמודי הבית, הראה מוצא לכל דין שו"ע או ש"מ וכדומה. ובדבר שיש חילוקי דעות באחרונים כתב השו"ב יעשה שאלת חכם ויספיק להשו"ב לדעת הדינים שבפנים ובביאור הקצר. ובזה יקל לכל שו"ב לחזור ולזכור היטב, הדינים להלכה ולמעשה, אולם גם באריכות לא הניח וכו' ועשה על זה באיר מיוחד. קראו בשמו יסוד הבית בו הביא מקור הראשון של כל דין ודין וכל חילוקי הדעות שקלא והטריאו מראשון ועד אחרון וכמה דינים מחודשים מגאונים בתראי אשר גם השו"ב המופלגים יתענגו ויתבסמו ממנו לדעת כל דין ממקורו מש"ס ומרבותינו הראשונים עד דברי האחרונים ז"ל והכיל בלשון צח הנקל להבינם.

והנה עברתי ועיינתי ברוב ספרו, ומה מאד ישרו בעיני סידורו הנכון, וגם לפעמים הוסיף נוספך משלו עפ"י בקיאותו בדברי רבותינו ז"ל וגם על ידי עיסוקו במלאכת הקדוש זה כשלושים שנה, והוא שו"ב אומן ובקי טובא בשו"ב ועל ידי נסיון העלה סברות ישרות אשר ישרו בעיני מאד ובדרך כלל הוא ספר טוב ונחמד ועל אדני האמת הטבעו כל דבריו וכל ישעו וחפצו יגיעתו ועמלו בזה רבות בשנים הוא רק להביא תועלת ולזכות בני אומנותו העוסקים במלאכת קודש זו. למען יהיה לו שם ושארית ולמזכרת נצח בהיכל ה'. ולכן מקרב לב ונפש הגני מברך את כבוד ידידי הרב המחבר שיחי' להוציא מחשבתו הטובה לפועל להוציא חיבורו באור הדפוס בקרוב למען תועלת הרבים הנ"ל, והשי"ת יברכו בבריאות טובה כאות נפשי".

הבא עה"ח יום ד' ימים לחדש מנחם אב שנת תרנ"ט לפ"ק טשעכינאווצי, נאום אליה ברוך חופ"ק הנ"ל [כעת ר"מ בק"ק מיר].

שני רבנים מיראים יזמו וועידת רבנים תחת השלטון הקומוניסטי

בקורוסטין התכנסה וועידת רבנים של רוסיה הסובייטית. הוועידה התכנסה ברשות הממשלה הסובייטית ובה השתתפו כמעט 100 רבנים. וועידה זו עשתה רושם כביר על האוכלוסיה היהודית ברוסיה זו הפעם הראשונה שהשלטון הסוביטי נתן רשות לרבנים לכנס וועידה משלהם שעליה לטפל בעניני דת ואמונה. אמנם

וועידה זו היתה רק מקומית ובאופן רשמי יכלו להשתתף בה רק רבנים מלק ווהלין. בכל זאת עוררה את תשומת לבן של כל הקהלות היהודיות המפוזרות בכל קצווי רוסיה הסובייטית, התעניינות זו התבטאה גם במשלחות המיוחדות שנשלחו מאת הקהלות הכי רחוקות לקחו חלק בוועידה ולברך אותה.

כן למשל השתתפו בה באי כח קהילות לנינגראד (פטרבורג לפנים). אודיסה קיוב, פולטבה, ניקולייב קרמצנו"ג ועוד. הרבה עשרות טלגרמות ברכה נתקבלו מפני שלא היה לאל ידן של הקהלות להקציב סכומי כסף לצרכי נסיעת המשלחת שלהן. רושם מיוחד במינו עשתה טלגרמת הברכה של הרבי מליובאוויץ שניאורסון היושב בלנינגראד. בטלגרמה זו הביע הרבי את בטחונו כי היהדות בס.ס.ס.ר תתקיים לפי היסודות של התורה והאמונה ולא תסור אף כמלוא השערה מדרך המסורת הישראלית.

הרב ממינסק הריץ לוועידה טלגרמה עברית וזו לשונה ברוכים הבאים בשם ה' הצלחה מתוקה" ועבודה פוריה שלום רבות וחברי.

ביחוד רבתה שמחה בקרב האוכלוסיה היהודית בקירוסטין מקום הוועידה. קבלת פנים נהדרה ביותר ערכה הקהילה היהודית המקומית וכל אחד מתושבי העיר השתדל להכניס לביתו את אחד מצירי הוועידה בכל ימי הוועידה היתה מורגשת רוח חג בכל העיר. הבית הגדול שבו התכנסה הוועידה היה מלא עד אפס מקום. האנשים שבתו מעבודתם והתעניינו רק בוועידה וכתוצאותיה. גם מיהערים הסמוכות באו הרבה יהודים להיות נוכח בישיבות. מחזה נהדר ביותר עשתה הישיבה הראשונה. ההתלהבות היתה גדולה במידה שלא ניתן לשערה. רבים ברכו שהחיינו ודמעות גיל נוצצו בעיניהם.

את נאום הפתיחה נשא הרב לויצקי חבר הוועדה מארגנת בנאום הפתיחה התעכב הנואם על מצבה הנוכחי של היהדות הרוסית. והביע את תודתו לממשלה הסובייטית על העזרה לבאי כח היהדות החרדית להתכנס ואת תקותו שגם להבא לא תעמוד הממשלה שום מעצורים על דרך העבודה לטובת עניני הדין שהורשו על ידי החוק. אח"כ נבחרו פה אחד לנשיאות 7 צירים אלה הרבנים לויצקי קפניסי טוורסקי, שפירא הוכמאן, ליברזון והווגרייזה.

על פי הצעת אחד הנאספים נבחר לנשיא הכבוד של הוועידה הרבי מליובא־ וויטש שניאורסאהן. החלטה זו נתקבלה בהתלהבות מרובה ומודיעות להרבי היושב בלינגרד על החלטה זו של הוועידה. אחר כך הופיע על הבמה הרב רבינוביץ (איש יהודי מי שהיה לפנים עורכו של המליץ הרב רבינוביץ מברך את הוועידה בשם הקהילה היהודית בלנינגראד והביע את תקוותו כי לכל הקהילות

הדתיות באוקראינה תקחנה למופת את הקהילה היהודית בליננגראד המחזיקה בתי מדרשות ובתי כנסת וביתר צרכי הבת ומתעסקת ביתר תפקידיה הדתיים. אחר כך הרצה הרב זוין הרצאה מקיפה על דבר הקהילות היהודיות בנאמו המפורט התעכב על כל התפקידים הרבים האחראיים המוטלים על הקהלות היהודיות בכלל ובכלל וביחוד על אלו של רוסיה הסובייטית שצריכות לעמוד בפרץ נגד תנועת העם הארצות ההולכת ומתגברת. הנואם הראה השורה שלמה של הוכחות כי לא נכון הדבר שעם ישראל ברוסיה התרחק מדרכי אבותיו. להיפך המוני העם התחילו להתגעגע לחיים השקטים לפי רוח התורה ומסורת ישראל ומן הנחוץ להמציא להם את המורים והמדריכים הרצויים. אחר כך התעכב הנואם על המכשולים ואבני נגף, שעדיין הם מצויים למכביר בדרך היהדות ברוסיה ושרק חזית מאוחדת ומאורגנת תוכל להתגבר עליהם.

לאחר ויכוחים ארוכים שעוררה הרצאתו של הרב המרצה וממסירת דו"ח על מצב הקהילות הדתיות בערים שונות נתקבלה שורה שלימה של החלטות מתאימות שבהתגשמותן תשפרנה בהרבה את המצב הדתי של היהדות הרוסית.

הרב גרוסמאן הרצה הרצאה מקיפה על דבר המקוואות הוא ספר כי הממשלה מעמידה מכשולים בדבר זה אולם הביע את תקוותו, כי סוף סוף תשים לב לדרישותיהם הצודקות של באי כח הקהלות הדתיות ותמלא אחריהן. הוועידה בחרה בוועד פועל של חברים שעליו לנהל את העבודה ההסתדרותית ולהוציא לפועל את החלטות הוועידה.

את נאום הנעילה נשא הרב זוין. כל הנאספים הקשיבו בעניין לנאום הנעלה ומתוך התלהבות יתרה הנואם עמד בנאומו על העבודה המרובה של וועידה זו. שמכאן נשמע בגאוה ובעוז קבל עם קול היהדות החרדית ברוסיה הסובייטית העומדת על בסיס תורת ישראל ושם רוחות שבעולם לא יזיזו אותה ממקומה. הכרזה זו תתן לנו אמר הנואם בין יתר דבריו את העוז להמשיך ברצינות את עבודתנו בעתיד ולהפיץ את רוח ישראל המסורתית בקרב כל חוגי היהודים ולקרב אלינו גם את אלה שבעקב תנאי החיים המיוחדים התרחקו מאתנו אחר כך התעכב הנואם על פעולות הוועידה והביע את בטחונו. כי נשיאות הוועידה תדע לעמוד על גבהה הראוי ותמלא באמונה ובמסירות את תפקידיה וגם הממשלה תשים לב לדרישותיהם הצודקות אוכלוסית היהודים.

נאום הנעילה נשא הרב גרוסמאן הנואם הודה בשם הצירים ליהודי קורוסטין שהראו יחס טוב יוצא מן הכלל לצירי הוועידה ומאחל ברכה לוועד הפועל הנבחר הרב גרוסמאן גומר את נאמו בתפילה „היה עם פיפיות שלוחי עמק בית ישראל"

ההתלהבות בעולם הולכת וגדלה הי״ר מכריז: הוועידה הראשונה של הרבנים ברוסיה הסובייטית נסגרה״. אולם הצירים אינם עוזבין את האולם צר להם לעזוב את הבית. בחלל האולם נשמעים ניגונים חסידיים, שזה רבות בשנים לא נשמעו ברוסיה („הצפירה״).

לפרק ד׳

תקופת רבי צבי הרש קמאי

מחאה גלויה נגד הראביים הקונסרבטיביים למען תקנת עגונות להנהיג סדר חדש בנישואין וגרושין. היינו שמיד אחר הגירושין והנשואין ימנה הבעל שליח לגירושין, באם לא יבוא לזמן פלוני וכי״ב מן התנאים — ותקנם הוא קלקלתם גדולה להוסיף פשע ולהרבות מכשולים בישראל. על ידי זה יערערו טהרת המשפחה ויוכלו לגרום לזה תערובת ממזרים בישראל... ומה מאד חרדנו לשמוע מחדש מאגוד הרבנים באמריקה כי הראביאים הקונסרבטיבים עומדים על דעתם בפרצותם ובפחזותם להוציא את התקנה המקולקלת אל הפועל.

ובאמת מה נורא הדבר. הן גם בשאלה פרטית ובעגונה יחידית נמלכים בגדול. הזמן ואף כי בתקנה כללית הנוגע לטובת גדושת המשפחה בישראל ובעניני א״א החמורה, היאומן כי יסופר, כי בעיקרי התורה — ירהיבו להנהיג תיקונים על דעת עצמם... ומזכירים שהיה לפני הרבה זמן דבר כזה ויצאו גדולי התורה נגד זה וכתוב (בספר) „אין תנאי לנישואין״ ועתה אם יתעקשו הקונסרבאטיביים לעמוד על דעתם המשובשת להוציא תקנות מקולקלות כמו קידושין ונישואין ושליחות וגירושין או על יד תנאי בנישואין נפרסם באמריקה ובכל המדינות שאין בדבריהם ממש ושעל ידי תקנתם נהיה מוכרחים להבדל מהם ובלי להתחתן אתם ויבוא על ידי זה פירוד בישראל. ומבקשים מהם להשמר מלהכשל באיסור א״א וממזרות.

שבט תרצ״ו — וחתומים:

ר׳ חיים עוזר, ר׳ חנוך הניך אייגיש.

ר׳ שמעון שקופ, ר׳ ברוך בער

ר׳ אלחנן ויסרמאן ור׳ יצחק זאב הלוי סולובייצ׳ק

ר׳ צבי הירש קמיי אב״ד ור״מ במיר עיר התורה.

הרב אברהם צבי קמאי חתום ביחד עם הגאונים דלהלן על זה שכל בית כנסת או בית תפילה מההכרח שיהיה לו עזרת נשים מובדלת מגברים במחיצה ראויה ומתאימה עשויה כותל או יציע, אחרת: להתפלל ביחידות ואסור להתחבר לקונגריישון שחסר לו לבית הכנסת שלו דבר כזה.

החתומים הם: מרן החפץ חיים, רבי חיים עוזר גרודזנסקי מווילנה, ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק מירושלים, רבי מאיר אריק מטרנוב, רבי מאיר שפירא, ורבי יצחק ירוחם דוסקין מירושלים, ר׳ אברהם הכהן בושטיין מטברוג ור׳ מאיר ד״ר הולדסהיימפר.

(לראות שמרי׳ ציון)

תרפ״ה

מותו של הגאון והצדיק ר׳ אברהם צבי הרש קמאי

זה היה ב״ח בחשון תש״ב. חיות הטרף הנאציות אספו את כל יהודי העיירה בשוק העיר. אחרי שהכריחו אותם לחפור קברים גדולים לעצמם, בשוק עמדו מכוניות משא גדולות והובילו את כולם למיתה. הגיסטאפו גרשה את כולם מהבתים לשוק בכדי להובילם מכאן לקבר האחים. חלק קטן מהתושבים נשאר (לזמן מה) במצודה ע״ש סוואטיפולק מירסקי שנהפכה לגיטו בשביל מספר קטן של יהודים שגם הם הומתו אחרי חדשים אחדים. אולם לעת עתה נגזרה הגזירה רק על היהודים הנ״ל שבינם היה מורם ורבם הגאון הצדיק. הפחד, הבכיות והיללות הגיעו עד לב השמים. והרב הקדוש בן השמונים שלא רצה להפרד מעדתו עד מותם „ובמותם לא נפרדו״, לא אבד את עצמו ובאומץ ובמנוחה כיאות לגבור האומה התכונן לקיים את המצוה של קידוש השם ברבים, ביחד עם בניו ואנשי קהילתו. הוא חיזק את בני קהילתו ברגעים האחרונים לבל יפלו ברוחם רק יקבלו את הכל באהבה.

בעת שישיבת מיר הגדולה ברחה בתחילת המלחמה לווילנא ואח״כ לקיידאן ומשם לקאבע — יאפאן ולבסוף בשנחיי הגרא״י פינקל היתה: „אתה הנך רק ראש ישיבה ולכן עליך לברוח יחד עם תלמידי הישיבה. אולם אני הנני גם רב העיר. ואיך אוכל לעזוב את קהלתי בעת צרה, כל הבקשות של בניו ושל תלמידיו לא הועילו. הוא באחת — עליו להשאר יחד עם קהלתו. כי הוא הרגיש באחריותו כלפיהם ועודד אותם בעת שהמות דחף לפניהם כמו התנא הקדוש רבי עקיבא אך פרחה נשמתם.

(הפרדס שנה יט חוברת ח׳).

לפרק י״ז

הגה״צ ר׳ ירוחם ז״ל

בימים אלה הגיעה אלינו מפולניה הבשורה המדהימה על פטירתו של ענק הרוח וגאון המחשבה מרן הגה״צ ר׳ ירוחם לבוביץ ז״ל. המנוח היה אחד מן השרידים האחרונים של אישי המוסר שבדור העבר ומבעלי ההשפעה היותר גדולים בעולם הישיבות בליטא אם אמנם שבאופן קבוע היתה שדה פעולתו הרוחנית בתיר מנהל ומשפיע בישיבה המפורסמת שבמיר, אבל כל הישיבות הליטאיות שבפולניה היו כפופות להשפעתו יהיה נחשב לאב ולפטרון הרוחני שלהן.

את יסוד תורתו המוסרית בבתי־מדרשם של אבות המוסר הראשונים הגה״צ מורנו ר׳ שמחה זיסל ז״ל מקעלם ור׳ נתן צבי פינקל ז״ל מסלובודקה. מתוך מזיגה הסינטזית של שתי השיטות המוסריות הללו יצר הוא דרך השפעה חדשה, שמשכה אליה לבית אלפי תלמידים ורכז סביבו המוני תלמודים ומדריכים. שמו הגדול ביותר בתור מורה ומשפיע הלך למרחקים ובשנים האחרונים נהרו לישיבת מיר מאות תלמידים מכל קצבי תבל שנקשרו אליו בחבלי קסב והמרצה נפלאה השפעתו לא הצטנמצממה רק ברעינותו ובמחשבותו המלבבית והמחצביה כי אם גם בדמותו האצילית המביעה גבהות אישית והנהגה עליונה, שבה אפשר היה לראות את עקבות האדם בעל השלימות העליונה.

בהסתלקותו נאבד לישיבות מדריך ומחנך נאצל וליהדות כולה אישיות ענקית וכח משפיע כביר הערכה מפורטת תבוא בגליונות הבאים

דוד כץ

פרק כז

חומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית בשנות 1919—1939

תלפיות משנת תשי"א, חודש טבת הקדמה

מאת מארק ווישניצר

אספתי בארכיוני איזה חומר — מכתבים, תעודות, כרוזים, רשימות, דינים וחשבונות ועוד — לתולדות הישיבות באירופה המזרחית בין שתי המלחמות האחרונות, מן 1919 עד 1938 כשנחרבו הישיבות. והמעשה כך היה. בתוך מזכיר ראשי של ההילפספאראיין (עזרה) של יהודי גרמניה אחרי 1920 פעלתי קצת להקמת קרן בשביל הישיבות באירופה המזרחית מעזבונו ועל שמו של הבקטריולוג המפורסם ולדימיר (מרדכי בן זאב בן אהרן) חאבקין (באנגלית HAFFKIN) פרופיסור האבקין בא לברלין לפני חג הפסח בשנת 1929 ובקרני אז בלשכת ה„הילפספאראיין". גלה לי כי יש בדעתו להעמיד קרן בשביל הישיבות באירופה המזרחית, וכי חפץ הוא שה„הילפספאראיין" יהיה האפיטרופוס על הונו שהניח בבנק הקנטונאלי בעיר לוזאן למטרה זאת. אחרי כן בקר האבקין את היושב ראש של ה„הילפספאראיין", ד"ר דזשימס סימון, והוא נתן את הסכמתו. שמעתי אחרי כן הי בהיותו בברלין ראה האבקין את ידידו הד"ר ברנארד קאהן, מי שהיה אז הדירקטור הראשי לש הג'וינט באירופה, ובקש עצתו בענין זה.

פרופסור האבקין מת פתאום בג' מרחשון תרצ"א (25 באוקטובר 1930) וביום 14 בנובמבר 1930 נוסדה קרן האבקין לטובת הישיבות האירופה המזרחית. על פי צוואת האבקין קיבל ה„הילפספאראיין" על עצמו את הנהגת הקרן *), ונתמנה אז ועדה מיוחדת להנהלת הקרן, לחלק את הריוח של ההון היסודי בין הישיבות, אחרי חקירת המצב בהן. חברי הועדה היו ד"ר קאהן, הפרופיסור המנוח עמיל מיטואך זצ"ל, ד"ר זיגמונד וסרמאן, שהיה אז גזבר של ה„הילפספאראיין", ואני בתור מזכיר מוציא לפועל.

בשנת 1931 יצאתי לראות את הישיבות במקומן — בליטא, פולין, הונגריה, סלובקיה, קרפאטו־רוס, ורומניה. בקרתי סך הכל כמו 33 ישיבות.

חומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית

מאת מארק ווישניצר

פרק שלישי
הישיבות בפולין המזרחית.

מדינת פולין היתה המטרופולין של ישיבות מן המאה הט"ז עד המלחמה העולמית השניה. לא פה המקון לכתוב דברי היהים של הישיבות בפולין בתקופה הארוכה לזאת. לא פה המקום לכתוב דברי הימים של הישיבות בפולין בתקופה הארוכה הזאת. מגמתי לפרסם חומר על מצב קצת הישיבות בפולין במאה הנוכחית שבא לידי, למען לא יאבד ואטפל בפרק זה בישיבות בפלכים המזרחיים שבפולין. „מזרח קאעסין" או סתם „קאעסין" כמו שנקראו באידיש לפני המלחמה האחרונה הפלכין האלה היו מכילים בתוכם את הקהלות העתיקות והמפורסמות בריסק, גרודנה וילנא, פינסק וסלוצק. הן הקהילות הראשיות של הועד דליטא לפני המאה הי"ט. ואז היתה ליטא בחלקה של פולין. אחרי כן, עד המלחמה העולמית הראשונה, היה השטח הזה תחת ממשלת רוסיה הצארית. בסביבותיהן של הקהילות האלו היו עיירות, כמו מיר אשלאך, ולוזשין, רדון, קמיניץ, שבהן נתפתחו במשך הדורות ישיבות מפורסמות.

בעת המלחמה העולמית הראשונה (18-1914) באה עת צרה לרוב הישיבות האלה, כמו שנזכיר להלן. איזה ישיבות נעתקו לפנים רוסיה, ורק כשעבר הזעם חזרו הישיבות למקומותיהן והתחילה עת הריהביליטציה. מספר הישיבות הלך וגדל וכמו כן הלך וגדל מספר התלמידים.

הישיבה במיר

לפני מונחת סקירה היסטורית על תולדות הישיבה הזאת מיום הוסדה עד שנת 1938 הסקירה נכתבה גרמנית ואני נותן את תוכנה בקיצור בעברית: „הישיבה נוסדה במיר בשנת 1817 בולוזאשין. אחריו היתה הישיבה תחת השגחתו של בנו ר' משה אהרן אייזנשטאט משנת 1840 עד 1862, מי שנתמנה גם כן לרב מיר. בשנת 1844 נעשה ר' חיים לייב בן אחיו של ר' משה אהרון לראש ישיבה שני במיר, עד פטירתו של ר' משה אהרן בשנת 1862 מאז מילא ר' חיים לייב את

מקומות והיהי ראש ישיבה היחיד במיר עד שנת 1900 אחרי ר' חיים לייב אייזנש־טאט נעשה ר' אליהו ברוך קמאי לראש הישיבה במיר. ר' אליהו ברוך היה גדול בדורו, והוא נבחר לרב במיר עד שנת 1900. תחת הנהלתו של הרב קמאי הלכה הישיבה וגדלה. והיות שהישיבה דוולוזשין נסגרה על ידי הממשלה הרוסית בשנת 1892 נהרו הרבה מתלמידיה למיר שנעשתה למרכז עולמי בשביל לומדי התורה.

בשנת 1903 נעשה חותנו של הרב קמאי ר' אליעזר יהודה פינקל לראש הישיבה. הרב פינקל נולד בקלאם בשנת 1878 לאביו הגאון ר' נתן צבי פינקל, מי שיסד והנהיג את הישבה בסלובודקה. הוא התחיל בלימוד התורה בה„תלמוד תורה" של הזקן מקלם, כמו שקאו את ר' זיסל ברוידא, ראש־ישיבה דשם, ואחרי הבר מצוה למד ר' אליעזר פינקל שנים אחדות בטלז אצל הגאון ר' אליעזר גורדון, ואחר כך למד בישיבה דסלובודקה, ועוד למד בבריסק אצל ר' חיים סולוביטשיק, אצל ר' איסר זלמן מלצר ור' ברוך דוב לייבוביטש.

בשנת 1907 הרצה הרב פינקל את שיעורו הראשון במיר.

תחת הנהלתו קבלה הישיבה פרסום גדול בכל העולם היהודי. הרב פינקל הנהיג את תורת המוסר במיר ובשנת 1910 הזמין למשגיח, מנהל רוחני, את ר' ירוחם לוואוויטש. ומאז תפסה מיר את המקום הראשון בתורת המוסר בין הישיבות דפולין, בעיקר בפולין המזרחית. מספר הבחורים עלה אז עד ל־400.

פרצה המלחמה העולמית הראשונה, והתנאים של הישיבה נעשו קשים מיום אל יום. בשנת 1916 היתה מיר קרובה לחזית המלחמה. בבנין הישיבה סודר בית חולים בשביל הצבא הרוסי, והנהלת הישיבה החליטה להעתיק את הישיבה לרוסיה הפנימית. הלאה משדה המלחמה. הישיבה התישבה בפלטבה שבאוקראינא.

לא קל היה להנהיג את המוסד בלי קשר רוחני עם היהודים בפולטבה ובלי אמצעים כספיים. בינתיים פרצה המלחמה לאוקראיינה, ופולטבה נחשבה למבצר, פעמים אחדות נפלו כדורים בבנין הישיבה בשעת הלימוד. מספר התלמידים עלה אז עד מאה.

בשנת 1920 החליטה הישיבה לחזור למיר אבל יען שהעיר היתה ברשות הצבא הרוסי השתקעה לאיזה זמן בווילנה. כשנכרתה ברית שלום בין רוסיה הסובי־טית ומדינת פולין עברה מיר לפולין. והישיבה חזרה לשם בשנת 1921. הרב דמתא, ר' אברהם צבי קמאי, בנו של ר' אליהו ברוך, נעשה לראש הישיבה השני של הישיבה.

התחילה תקופה חדשה בתולדות הישיבה. תלמידים באו מכל חלקי פולין, רוסיה וארצות אחרות. מספר התלמידים עלה עד 500. נחוצים היו אמצעים

כספיים כדי לנהל מוסד גדול כזה. ראש הישיבה הרב פינקל נסע בשנת 1926 עם הרב קלמנוביטש לארצות הברית ואחרי תעמולות רבות עלה בידיהם לחזק את קיום הישיבה. הישיבה התפתחה והתלמידים באו מארצות שונות אירופה ואמריקה. יותר מחצי התלמידים באו מחוץ לפולין. בשנת 1936 נפטר המשגיח לוואוויטש ובמקומו בא ר' יחזקאל ליבינשטיין.

מה שכתב מר משה שאליט אחרי ביקורו של הישיבה בשנת 1929.

ה' משה שאליט עסקן חשוב באירופה המזרחית, מי שהיה מנהל „יעקאפא" בווילנא, הנזכר לעיל, ביקר בשנת 1929 בשעת עריכתו את החקריה הסטאטיסטית על הישיבות את הישיבה דמיר, וחבר סקירה מענינת ביהודית. וכדאי לפרסם פה קיצור תכנה בעברית:

„כשקבנו לעיירה מיר בעבר, ראינו מרחוק את החלונות של הבנין הגדול של עץ של הישיבה מלאות אור. הבנין היה מכיל אולם רחב שבו למדו כלם ביחד בניגונים שנשמעו בכל העיירה. היתה עת שלפני הימים־נוראים ובגלל זה היו אז הרבה יותר תלמידים מבכל הזמן. כך היו אז בישיבה 400 בחורים שהיו לומדים ומתפללים בהתלהבות גדולה. השתוממתי על הדיסציפלינה בישיבה, על הנקיות ששרתה בין המון גדול כזה באולם אחד — לא מעט היה מספר הבחורים שקראו עתונים, שידעו היטב עניני הפוליטיקה ועניני העולם בכלל. בחדר שהוביל אל העולם — רחצו כלם את ידיהם, לימין היה פתח אל האולם, ולשמאל פתח אל חדר גדול שבו היתה ספריה גדולה ואפוטיקה בשביל התלמידים. בחדר ממעל קרא המשגיח שיעורים בעניני מוסר. ראיתי שהיו בונים בחצר. נדיב פרטי נתן להישיבה בשביל זה אלפיים דולרים, הדז'וינט נדר ג"כ אלפיים דולרים והשאר נאסף מיחידים".

מר שאליט בא בדברים עם ראשי הישיבה הרב פינקל ור' אברהם הירש קאמאל, עם המשגיח ר' ירוחם לוואוויטש, עם הרב אברהם קאלמאנאוויטש, שפעל הרבה בעד הישיבה בשנים האלה ואחרי המלחמה השניה, ועם רבים מהתלמידים. ולמד מכל השיחות האלה שהבחורים דמיר היו באים ללמוד שם תורה ממש מכל העולם. רוב התלמידים היו מפולין התיכונית, שקראו אז פולין הקונגרסית, מגליציה ומפלכים המזרחיים והמערביים של מדינת פולין. ועוד למדו במיר בחורים מרוסיה הסוביטית שברחו משם. כמו עשרים היו מגרמניה. הרבה תלמידים באו מארצות הברית, מטשיכיה, מאוסטריה מאנגליה, מארץ הגר, מבילגיה ועוד. שני תלמידים היו דוקטורים של פילוסופיה מאוניברסיטות בגרמניה, אחד היה סטודנט מהאוניברסיטה של וילנה. הרבה מן התלמידים היו לומדים בישיבה שנים

רבות. היו כאלה שהתחנו במפחות עשירות, היו מקבלים חלק גדול בעסקי חמיהם וחזרו לישיבה כדי להמשיך בה את לימודם. אחרים היו נותנים את הנדן שלהם בפקדון להישיבה, מה שהביא תועלת בשעת הדחק.

אבל הרוב המכריע של התלמידים היו עניים והיו מקבלים רק תמיכה קטנה מבתיהם. 150 תלמידים היו מקבלים מ־10 עד 12 דולרים לחודש מן הישיבה, 100 מ־8 עד 10 דולרים, 80 מ־6 עד 8 דולרים. רק עשרים לא היו מקבלים כלום. כל אחד מהתלמידים היה מיציא 15 דולרים לחודש על מזונותיו ומלונו. ישיבת מיר היתה מקבלת מדי חודש בחודשו 5,000 דולרים, סכום גדול בערך להעירה. התקציב החדשי של הישיבה היה 3,500 עד 4,000 הוצאת האדמיניסטראציה היו מ־500 ל־600 דולרים בחודש.

הישיבה במיר נחשבה לגדולה ביותר בעולם. אחריה באה הישיבה של חפץ חיים בוַאדון שתי הישיבות האלו הן בפלך של וילנה).

עד כאן דברי מר שאליט. פרסמתים בכיוון פה, יען כשבקרתי אני את הישיבה דמיר בשנת 1931, ראיתי את הכל כמו שתאר מר שאליט. וחבל שנאבדו לי בצרפת בשעת המלחמה רשימות שונות על אודות הישיבות ומוסדות שונים שבקרתי בשנות 1931—32 אחרי כן, בשנת 1938, ערכתי אנקיטה אצל הישיבות ופרטי החקירה והדרישה הזאת נשתמרו בידי.

מצב הישיבה דמיר אז היה כך:

מספר תלמידים עלה עד 478 ובתוכו 75 תלמידי המכינה. המורים היו: שלשה ראשי ישיבות, משגיח ושלשה מורים בהמכינה.

ההכנסות עלו עד 16.580 דולרים. והסכום הזה היה כולל 2.230 דולרים שנאספו בפולין ו־14.350 דולרים מחוץ לפולין. וזאת היא הרשימה המפורטת של ההכנסות.

מועד הישיבות בוילנה, 1910 דולר, נדבות שונות בפולין, 320 דולר, מהדז׳וינט בשביל התלמידים שברחו מאשכנז, 1,200 דולר מקרן שנאסף בלונדון, בשביל הפליטים מגרמניה 500, מהסינטרל ריליף בניו יורק, 720, מקרן חאבקין, 1000 מאפריקה הדרומית, 520, נדבות שונות מארצות הברית, 7,300 מועד הישיבות בציקאגו 1,500 מאנגליה 1,000 מארצות שונות באירופה 610 דולרים. סך הכל — 16,580 דולר.

ההוצאות עלו 26.422 דולרים ואלה הפרטים:

מזונות בשביל בני הישיבה — 1,700 דולרים, הבנינים — 1,190, דמי הלבשה 317 דמי רפואה — 300, ספרים ומכשירי הלימוד — 360, שכירות המורים —

4,800 נסיעות — 558, שונות — 1,897. סך הכל 26,422. תקציב הישיבה של שנת 1939 נערך ל־31,850 דולרים.

מיר בתחלת המלחמה העולמית השניה

כשנפרצה המלחמה בסוף אוגוסט 1939 נפסק הלימוד במיר והתחילו הטלטולים. בעתון היומי „פארווערטס" דניו־יורק מיום 23 בנובמבר של 1939 מצאתי ידיעה ש־285 תלמידים דמיר עם ראשי הישיבות נמלטו לוילנה. ובשנת 1940 קבעה הישיבה את מקומה בקיידאן בליטא. קבלתי בפריז מכתב מהרב פינקל מיום כ"ה לחודש אדר ב' תש"י ובו כתב כי למרות התנאים הקשים של הישיבה היתה ממשיכה עבודתה „ברוב תפארת".

אבל כשפרצו הנאצים בקיץ של 1941 לליטא ברחו התלמידים עם מוריהם. רובם הגיעו לשנכאי ושם היתה קיימת הישיבה כל ימי המלחמה השניה. חלק קטן נמלט לארץ ישראל ושם פתח הרב פינקל ישיבה, אבל אלה שהתקעו בשאנכאי באו אחרי המלחמה לניו־יורק ונפתחה פה ישיבת מיר.

●

על המצב בישיבות

מ. רבינזון

בישיבת וואלוזין היה הפשוט והסברא הנכונה בהבנת הסוגיה לקו ולמשקולת תמיד דרך הלימוד לגאוני וראשי ישיבתה מייסדה הגדול ר' חיים הראשון, תלמידו של הגאון ר' אליהו מווילנה אבי הפשטנים האחרונים עד ר' חיים השני בעל השכל וההבנה הרחבה העמוקה בדרכי התלמוד גם הנצי"ב ששימש שם כרבה ומנהלה קרוב לארבעים שנה הצטיין באהבת הפשטות והאמת ההלכתית.

השיעור בישיבות אמנם מחדד את הלימוד אבל אין זה חידוד של פשטלעך וסלסולים מזויפים מתוכם אבל זהו אותו החידוד האמיתי והבירור להרגיל את המח הגיוניים מוצקים לדמות מילתא למילתא להבין דבר מתוך דבר זהו החידוד והליבון המגלה את התמצית ואת הנשמה הטמירה של עומק הפשט וההלכה והסוגיה שבלעדן אי אפשן לעולם ההלכה הבנוי על יסוד משפטים מפשטים להתקיים אפילו שעה אחת.

ישיבת מיר

ישיבת מיר מפורסמת מעולם לפשטנות וכה בה עמקה המקומית על הדף והסוגיה ובביגה יתרה בדרך הפשט על פי שיטתו של הספר הפשטני הגדול „פני יהושע" קנתה לה שם גדול בעולם בתי המדרשות וישיבת וואלוזין וישיבת מיר בשעתן היו שתי מלכויות ששיירות מצויות תמיד בין זו לזו, כי לא היו ביניהן אלא הרחבת הפרוגרמה ולא יותר. כן ישיבת טעלז וסלאבאדקי רוח אחד להנה כידוע לנתח כל ענין לנתחיו ועצמיו לעשות אנאליזי הגיוני ליסוד כל דין והלכה כל סברא והיקש שכלי שזהו כמובן הדרך היותר נכונה וראציונאלית להבין כל דבר על בוריו ומכונו וגם זה לא יצא מכלל חידוד במובן התלמודי אפשר אמנם שבדרך לימוד כזה תחסר לפעמים בקיאות וידיעה בגפת לתלמיד המשקיע עצמו בכל חייו בהבנה ובסברא אבל בדבר זה לא נוכל להאשים את הישיבות ומוריהן העומדים בראשן כי אם את התלמידים בעצמם שאינם שמים לב על דרכיהם ונשארים כגברא ערטילאי. לא אוכל להחליט כי אין יד הר"מ והסגנים במעט הזה כלל וכי בכוונה שלהם מצדם להכריח אותם תלמידים המבינים כבר בהלכה ידי עובר ולאסוף הנהוג עבירה אלה כנגד כשרונם ותעודתם, אבל אין זה אלא חיסרון פרטי שאינו תלוי כלל בסדר הלימוד הראוי הנהוג בהם בכלל ומעשה חידודין בעלמא.

רבוי הישיבות ואכסניות של תורה המורגש מאד בזמן האחרון הוא בגלל השנוי הגדול שבא בחיים הרוחניים. לפנים היתה כל הסביבה של הצעירים התלמודיים מתאימים היטב לרוחם.

בתי המדרשות היו מלאים תמיד מתורניים לומדים מכל שדרות העם פחות יותר בעתותיהם הפנויות הצעירים בכללם היו מתחנכים כמעט כולם ברוח ישראל סבא ולימוד התלמוד היה ממלא כל תוכן החיים ומשמש מטרה שהכל שואפים אליה והכל מתאמצים להתקרב אליה יותר. מחינוך זה אחר לא ידעו בעולמנו בכלל מתוך סיבה זו היו הצעירים התלמודיים חשים את עצמם תמיד ובכל מקום לא יחידים וגלמודים אלא כבני חבורה אחת וכחברות למשפחה היהודית גדולה הסובבת אותם והמחבבתם והמלטפת אותם בתור נושאי דגל התורה לעתיד ולגלות ולנסוע לישיבות גדולות לא היו מלהטים בעלי הכשרונות המצוינים ואלה שהיו בעלי שארי רוח לכך אבל בשביל עצם ת"ת בלבד לא היה כל צורך והכרח לזה. התורה היתה נלמדת בכל מקום ובכל זמן.

אחדות ה' בוואלוזין ובמיר הישיבות הגדולות וכלליות וכמו בית מדרש עליון אבל ישיבות קטנות ומקומיות היו בכל עיר עיר ועיירה. ובאחת התקנות הקדומות

היתה נהוגה בהרבה קהלות אשר הרב המרא דאתרא היה מחויב להיות גם תופס ישיבה והיה נקרא אבד ורם (אב בית דין וראש מתיבתא) יוכל הרגיל בספרי השו"ת (שאלות ותשובות) הגאונים מהדור הקודם יודע, כי הם (הרבנים מד"א) מתוארים בזה. התואר יר"מ לא היה ניתן כדברי ש(טטרנוביץ) לגאוני גאונים אלא על כל רב שהיה רב בעירה שהיה תופס ישיבה קטנה, אע"פ שמעולם לא עלה על דעתו להתחרות עם גאון הגאונים שהיה רם לישיבה גדולה.

והשם „קיבוץ" הנפוץ כעת, זהו שם של ישיבה שהבחורים לומדים בה בעצמם אין להם רב המגיד שיעור ואין הקיבוץ ל„הישיבה" אלא שהראשון הוא בלא רב והשני עם ר"מ.

בימינו אלה אין כבר זכר לישיבות הקטנות והמקומות שלפנים בחרו עמנו באו בכלל שניים ונמרצים זרם ההשכלה הכללית התחיל לשתטוף אותנו בכל הקיפו את מקומו של החינוך התלמודי היהודי ירש החינוך הכללי. הסביבה כולה נספגה ואימרת חדש מושגים וערכין חדשות ובשום אופן אינה מקבילה לרוחם של אלה מהצעירים שרוצים היחידים הרוצים להקדיש זמנם לתלמודי צעיר שכזה כבר לא יפגוש באשה ואיש החיבה הקדומה ואותה הגות הכבוד שהתייחסו אליו בעירו ובמקומו בטל התלמודי הצעיר ביותר המתיחסים אליו לר' רק בשלילה אלא גם מה שגרוע הרבה יותר מזה בלעג ובכלל ואביונה הוא באמת לשחות נגד הזרם לבלי הסחף עמו ואין תקנה אחרת אלא לגלות ולנסוע לאותן האכסניות שבהן מתרכזין ומתכנסים לפונדק אחד צעירים תלמודיים במספר רב ממקומות שונים וכולם ביחד כבר נאגדים לחטיבה אחת האוצרת בקרבה כח חיוני עז ואמיץ די הצורך. בשביל תלמידים אלה לא תספקנה כבר הישיבות הגדולות העתיקות שמלפנים אלא ומהכרח להוסיף ישיבות חדשות ואם כי נוסדו בינתיים ישיבות חדשות (עדין) צר המקום.

והרבה בקשות קבלה מוכרחים לדחותן מחוסר מקום במוסדות אלה שאלת הישבית החדשות היא איפוא שאלת התורה בימינו בקימו של הראשונית תלוי קיומן של האחרונות ובביטולן חלילה. לא נשארו לנו לפליטה בכל הסביבה התורנות הגדולה שמלפנים אלא הישיבות בלבד ואם גם אלה יתמוטטו אז עתידה תורה שתטרח ברוסיה, כמו שנשתכחה ברוב ארצות המערב.

פרק כח

הישיבה בראי בני הדור

זכרונות „שמר" מישיבת מיר

שתי הישיבות הגדולות ברוסיה באותם הימים היו ישיבת העיר וולאזין וישיבת העיר מיר. רבבות שקלי כסף נאספו מדי שנה בשנה כדי לעזור לתלמידי ישיבות אלו אשר מספרם היה חמש מאות (ביחד. מ.ד.).

המשלוחים העבירו קול, כי כל תלמידי הישיבות הנזכרות יחיו על חשבון הכסף הנאסף על ידם לכן פתח כל עברי את צרור כספו וינדב ככל אשר השיגה ידו.

גם אבותי שמעו כי בישיבת העיר מיר, ממלאים את כל מחסורי התלמידים. לכן בקשו את רב העיר מקאפוליה לתת על ידי מכתב לראש הישיבה ר' משה לייב. במכתב זה חלה הרב את פני ראש הישיבה לכלכלני ולנהלני על מי התלמוד.

בבואו למיר הוריד העגלון את צרור בגדי באחד מבתי המלון, הרב ידע את אבי זקני (אבי אמי) רבי גבריאל. הרב קראני אליו. סיפר לי כי מישיבה זו יצאו גאונים ורבנים מפורסמים ואם לא אתעצל במלאכת הקודש, אזכה גם אנכי לגדולה. — יודע אני את אבי זקנך — אמר לי — קשה למצוא בארץ איש נכבד כמוהו, ולמען אעשה עמך חסד הנני לתת לך חמשה זהובים בכל חדש, די כסף לשלם בעד מעון בבית איש ישר. שני ימים בשבוע תאכל על שלחני וגם ליתר ימי השבוע ידאג ר' שלמה יעקב לבל יחסרו לך.

ר' שלמה יעקב לא נח ולא שקט עד אשר מלא את כל ימי השבוע למעני. גם דבר עם משגיח הישיבה ר' פרץ אודותי והמשגיח הזה אספני אל ביתו ללון שמה במחיר חמשה זהובים לחודש.

הנה כי כן נפתחו לפני דלתות ישיבת העיר מיר ואהיה לבחור ישיבה.

ביום השבת אכלתי בבית אחד מנכבדי העיר מיר אשר גר בבית ראש הישיבה ר׳ משה לייב.

רבי משה לייב היה איש צעיר לימים, אבל השכיל מאד להפיל אימה על כל תלמידיו. בבואו לישיבה לא הוצא הגה מפיו. ולא דבר מטוב ועד רע אל אחד מן התלמידים ובכל זאת היה נורא על כל סביביו. כל התלמידים פחדו מפניו ופחדו נפל עליהם כפחד שליט רב כח על עבדיו עושי רצונו.

פעמים אחדות בבואי אל ביתו לאכול ארוחת השבת על שולחן הנכבד אשר הזכרתי מצאתי את ר׳ משה לייב עומד בפתח הבית ומוכרח הייתי לעבור על פניו ועל צדו ובכל עת עברי אחזני חיל ורעדה ולא הרהבתי עוז לברך אותו בברכת שבת טוב כמנהג העברים.

אל ישיבת מיר נהרו תלמידים מארבע כנפות הארץ.

באולם הגדול בישיבה למדו כארבע מאות בחורים, כל התלמידים למדו לפני גמרות פתוחות בקול גדול ובניגון מיוחד. כל תלמיד בחר לו מסכת אחרת. אם גם ראש הישיבה לימד אותם בעת ההיא מסכת ברכות.

עבודת המשגיח היתה להשגיח על התלמידים לבל יבלו את העת בדברים בטלים ורק יהגו כל היום עד השעה העשירית בלילה בלימודם.

שלושה תלמידים לנו בביתו של ר׳ פרץ. אנכי ועוד שנים מבני הישיבה. אחד היה בן משפחה נכבדה, מניעפוויעזש עיר מולדתי, הוא היה כביר ממני לימים, כבן שמונה עשרה שנה ולו שם בבחירי תלמידי הישיבה ושמו **שמואל**. מדעתו אותי מראשית ימי ילדותי היה מחסי ומצודתי כל עת למדי בישיבת מירא והוא נחני בעצותיו על דבר לימודי וכל הדבר הקשה לי הבאתי לפניו והוא פרש לי כל סתום.

העלם הזה אהב מאד את המליצה ואת השיר. וברגעי חופשתו כתב מכתבי מליצה גם שר בשירים ויקראם לפני. אנכי השתוממתי מאד על נועם מליצותיו, לשווא ניסיתי את כחי לעשות נפלאות כמוהו, רבים משיריו למדתי לקרוא בעל פה ואהבתי אותם ועד היום אזכור חרוזים אחדים. רבים מבני הישיבה כבדוהו מאד ויחשבוהו למליץ נפלא ולבקרים באו אליו וחלו את פניו לכתוב למענם מכתבים לאבותם.

כחצי שנה למדתי במירא. אבותי שלחו לי מכתבי אהבה ויעוררו אותי ללמוד ולעשות חיל בלימודי גפ״ת.

הגיעו אז הימים הנוראים. קול השופר נשמע בבתי תפילו העיר מירא. שבתי אל אבותי אל העיר קאפוליה לחוג בביתם את ימי החג.

השדכנים בראותם אותי בתור בחור למדן אשר אחד כבודו בקהל תלמיד ישיבת מיר המהוללה, דברו בי נכבדות.

אחת בקשתי אז מאת אבותי, לשלחני אל העיר וולאזין, ללמוד שמה בתוך הישיבה הגדולה אשר בתוכה. גם הפעם מלאו משאלתי וישלחוני אל העיר נישוויז אל אמי זקנתי במכתב אשר שלחו לה על ידי בקשו אותה לשלחני וולוזינא.

בלב מלא שמחה עזבתי את האפוליה ואשים פעמי ניעשוויזיה לנסוע משמה לישיבת וואלוזין המהוללה בכל התשבחות.

אמר מ. צינוביץ: זהו פרק המתייחס לישיבת מיר, מאת הסופר האידישאי העממי והמפורסם נחום מאיר שייקביץ הידוע בשמו הספרותי „שמ״ר״, נולד בשנת תר״ז בניאסוויז, לאביו יצחק אייזיק וילמד בישיבת מיר בתקופת ר׳ חיים לייב.

בספר זכרונותיו מופיע פרק שלם המתייחס לישיבת מיר, תמציתו הוגש בזה.

הערה: שמ״ר כותב כי אכל „ימים״ בזמן שהותו בישיבת מיר. כפי הידוע לכל הבקיאים בתולדות ישיבת מיר, בוטלה אכילת „ימים״ עוד בתקופה הראשונה לקיום הישיבה בדומה למצב החדש ששרר בישיבת וואלוזין. כנראה שהסופר כותב זכרונות אלו לא התקבל במלוא מובן המלה לישיבה ועל כן אכל „ימים״ מחוץ למסגרת הישיבה. (מ.צ.).

●

ח. שושקעס

המשגיח באולם הישיבה

כשנכנסתי אל אולם הישיבה, קרא את שיעורו באולם הגדול המשגיח ר׳ ירוחם. למעלה ממאה בחורים — רובם מהם בעלי מצחים פנים נגבות מחוטבות של עלויים — וטבים כל מחטבואבם נתונה לדברים היוצאים מפי המשגיח. הם בולעים כל מלה ומלה. הצעירים לא באו הנה לשום קרירה ולשם אינטרסים חמרים. הם אינם רוצים ואינם חושבים וחוטבים על תכלית. הם נתמחים על־יד האירה הנצחי של תורה.

קשה לאדם לצייר לעצמו את הצרות והיסורים שעברו על התלמידים ועל

מדריכיהם מזמן שהמלחמה התחילה מטלטלת אותם ממקום למקום וכשהתחילה הבריחה הגדולה רבים מהם התחילו בדרך הנדודים הארוכה. ואולם חלק מהם נשאר בליטא וניסה בכל זאת לארגן מחדש את הלימוד.

וכשהתחילה הנדודה הגדולה מהמזרח, לאחר שהגרמנים התנפלו על רוסיה נסחפו עם הזרם האדיר גם אבירי התורה אתם פוגשים אותם בטייגות האין־סוף של סביר. בערבות הולוהטות של קזקיסטן בכפרי החול של טורקיסטן החולמת.

ומה מזעזע על הלב סיפורו של הד״ר יצחק לוין על פגישתו עם נגון הגמרא העתיק בספינה היאפאנית בעצם ימי הסערה ואימה באוקינוס השקט.

מתוך הסערה שומע הוא מרחוק את צלצולו של ניגון הגמרא הלבבי כשהאוקינוס שקט במקצת הלך לחפש את המקום שמשם בא הלחן. והנה הוא ראה שעל ספסל על הסיפון יושב צעיר שקוע כולו בספר שבידו ושר לו. מה איכפת לו הסערה, כשהוא כולו נתון בסערה; עקור מן השורש מעיירה פולנית הרחוקה, בודד וגלמוד צועד הוא על פני כל העולם ומחפש לו מקום ישבו יוכל שוב להצמיד את השרשים אל הקרקע להשיג מחדש חופש הלימוד. ספור המעשה כיצד הלכו בחורי הישיבה ברגל מאות מילין מסביר הקרה אל החבלים החמים של רוסיה: טאשקענט, סאמארקאנד או בוכארה — צריך להיות עוד מסופר על־ידי אמנים ספרותיים גדולים. ואלה שהגיעו שוב לישוב, חידשו שוב, כשהם מכונסים מסביב לרב או ללומד יותר קשיש את המוסיקה של הישיבות העתיקות, חידשו את הניגון שנדד דרך אסיה ואפריקה, לספרד, צרפת, גרמניה דרך הישובים הפולנים והליטאים; דרך סיביר וערבות קירגיסיה, דרך ארצות הואקיטים; דרך יאפאן וסין.

כן: כלום לא הפתעה יוצאת מן הכלל היא הישיבה, שנוסדה על־ידי שרידים, על־ידי צעירים, מפוזרים וטבורים ביורה הרותחת הסינית בעיר שנחיי?

לא צריך לשכוח ששנחי נמצאת בשטח הכבוש היאפאני. איזה מרץ ענקי דרוש היה כדי לארגן מחדש כחמש מאות רבנים בני ישיבה, הם נמצאים כולם, ביחד בבית גדול אחד — שם הם גרים, שם הם לומדים. מסביב להם גועשים ורועשים החיים חיים סיניים — יאפאניים זרים. ואולם הדעירים שלנו התבודדו והתחזקו מן החיים הללו בכל התלהבות התלהבות האש של גזע האמונה, שכבר לא פעם עברו דרך כבש האש ההיסטורי הבוער ונשארו בחיים.

הנוצרי ספר לי שרדף אחריו הניגון, ששמע ובשעת לימודם של הצעירים היהודים — אי שם בחדר הנידח של הגיטו הווארשאי — לא ידע בעצמו, איזו נימה עירר בנפשי.

חודש אלול בישיבת מיר

מאת שמעון ביקל, ברלין

תחנת הרכבת „גורודיי", התחנה הפולנית האחרונה לפני הגבול הרוסי. חולמנית, נקיה, שבעה ככל התחנות הזעירות. החום של אחרי הצהרים ביום קיץ מוסיף עוד על השקט האצילי והעצלנות השוררים בה.

ולפתע משהו זז בתחנה. היא נראית כמתנועעת, נרגשת, הרכבת הגיעה. שני קצינים יוצאים ראשונים, אחריהם יהודים. הרבה יהודים עם ובלי חבילות. יהודים בעלי זקן ובלי זקן, רק יהודים.

אך מוזר, במעט אין ביניהם יהודיה. פולני, איזור מושב יהודי, רכבת, תחנה המעוררת לחיים ואעפ"כ אין לראות יהודיה. אולם גם היהודים אינם דומים ליהודים שאתה פוגש בגליציה ובאונגריה.

אותו המרץ המאיץ בהם, קומתם שחה מאותו הסבל ואותה האצילות שמאפיין אותם, אותה ההתרגשות וחוסר התושיה. אולם אם גם נדמה לך שאין הם נחים לעולם, אין הם רדופים מחוסר מנוחה. הם יודעים כנראה לשלוט בחוסר מנוחתם. שליטה זו ולא ההשתעבדות לחוסר המנוחה היא המקנה להם את השוני ומראה את אצילותם ומשום כך הכל מתנהל בשקט.

בהתרגשות ממהרים לאוטובוסים הישנים המחכים בחוץ, אבל בלי חפזון. בהתרגשותתופשים מקום ישיבה אבל בלי צעקות ומריבות.

אף אחד מהיהודים האלה לא נשאר בעיר גורודיי, כולם מוסרים את עצמם לטלטוליה של התיבה הרעועה שקוראים לה אוטובוס למשך של שעה, מקבלים עליהם את טלטולי הדרך מבלי הערה כלשהי של חוסר רצון לנהג, שאף הוא יהודי. סוף סוף יודעים להעריך את מעלותיו של האוטובוס על עגלת הסוסים שנסעו בה עד לפני כמה שנים.

דחיפה אחרונה והאוטובוס נעצר בככר השוק של העירה מיר. מבלי להדחק יוצאים כולם. ושוב קורה משהו מיוחד במינו — היינו שום דבר. היכן כל הסבלים שנטפלים לבאים. חוטפים אחד מיד רעהו את החבילות ומבטיחים לאורח להביא אותו למלון הטוב הנקי ביותר. הם אינם בנמצא. אבל משהו אחר יש כאן. באדיבות אבל בהחלטיות מוציאים את החבילות מידי הבאים, אין הם סבלים רגילים. הרי זוהי „מיר" העירה של „ישיבת מיר".

השבת מקבלת את פני אורחיה ודואגת להם בעצמה. כמה בחורי ישיבה

משתדלים למלא גם במעשה את ברכת „שלום עליכם" המסורתית. הם מצליחים לרכוש מהר את אימון האורח. עדיין מתהלך האורח בלי מקום דיור בעירה זרה, אעפ"כ אין לו ההרגשה שהוא זר בה. האורח זקוק בראש ובראשונה לא לחדר לסידור החפצים ולמיטה לשינה אלא לבן אדם שיקרב אותו ואת זה מלווהו יודע לעשות.

ברגע שהאורח מרגיש שמקרבים אותו, שהוא יהודי בין יהודים, הרי הוא מרגיש כאילו בביתו והוא רגוע. תוך זמן קצר יש לו גם חדר, שהוא יכול לסדר אותו כרצונו והוא שקט.

וזה חשוב מאד, העיירה הקטנה, בת 350 משפחות יהודיות בערך כבר קלטה במשך השנה כ־400 בחורי ישיבה בדירותיה הדלות, אולם קלות התנועה של היהודי ומוחו בלימוד התורה הרגילו לחשיבה מסודרת הם שמסייעים בידו למצוא מקום דיור גם למאה האורחים שבאו לישיבה לתקופת חודש אלול.

לגבי יהודי העירה לא כל הבאים פנים חדשות הם וזה מקל על האפשרויות להסתדר. רבים מבין הבאים הם תלמידי הישיבה שחזרו מחופשת הקיץ וכן אחים, אבות או קרובים שלהם. אחרים יהודים שלפני 10, 20 או 30 שנה היו תלמידי הישיבה ובה בישלו את אופים.

כולם באים לקבל על עצמם עול לימוד תורה במסגרת הישיבה, שבעזרתה מקבלים המצטופפים בצלה את ההכנה המתאימה לימים הנוראים הבעל"ט. גם הישיבה מוכנה.

באולם הגדול שבו לומדים ומתפללים יש מקום מספיק לכולם. הכניסו ספסלים חדשים ועמודים, תיקנו את הישנים וחסרונות חיצוניים אינם מסיחים את דעת הלומדים בה.

כאן ימצא האדם היהודי את עצמו למען יהיה מוכן לעמוד בפני יוצרו ביום הדין. שום דבר חיצוני לא צריך להפריע בדרך הקשה לחזור בתשובה.

אלול הוא החודש המיועד ליהודי למצוא את ההרמוניה הנפשית, והיהודי יודע וזה הגיע להכרתו בישיבת מיר לכל עומקו איזו השפעה גדולה יכולה להיות לסדר של שיווי המשקל הפנימי של האדם.

בחודש אלול מתאמצים להכניס סדר בהתאם לרצון הקב"ה בין בדברים קטנים פחותי ערך לכאורה ובין בדברים חשובים.

בשביל לתפוש את סדר הדברים יש להבין את מהותם, שיהיו מכוונים לדעת עליון, וזה היינו הך אם משגיח הישיבה (משגיח ומכנך), שהוא בבחינת „לב" הישיבה, כשם שראש הישיבה הוא בבחינת „הראש" שלה מקדיש את שיחתו

שנמשכת שעה עד שעה וחצי לזוג מגפים שהוחלפו, לביקורו של נשיא מדינת פולין או למאמר חז"ל.

השיחה מזעזעת את השומע עד לעומק נשמתו, כי היא חודרת לפנימיותו של האדם ונוגעת בכל דבר שיחס לו לבן האדם, שגדלותו שאינה ניתנת לתפישה, שרשיה בשאיפת האדם להדמות להקב"ה. רעיונות אלה מחייבים התעמקות מחשבתית.

ארבע פעמים בשבוע מושך המשגיח אחריו את שומעיו לעומק עומקם של הבעיות העומדות ברומו של עולם, מגלה את אשר יש לעקור מן השורש ומצביע על הדרך הצנועה והישרה המובילה לטוב.

ארבע פעמים בשבוע הוא מאסף את שומעיו „בחדר המוסר", שהוילון התלוי על חלונו משאיר את החדר בדמדום והוא מיועד למתבודדים המחפשים את הבדידות בשביל לרכז את כל מחשבותיהם על עצמם ועל חשבון נפשם.

ארבע פעמים בשבוע הוא עמל תוך המנעותו מכל דברי מליצה להבקיע את חיצוניותם של שומעיו להגיע לפנימיותם ולהכרת עצמם.

מה זה „אני חושב מחשבה" הוא שואל, מי הוא החושב, למי מכוונת המחשבה. אני הוא החושב, או שבתוך תוכי מקוננת מחשבה. תהליך המחשבה הזה בקרבי נמשך, שט; של מחשבות בלי ראשית ובלי אחרית.

לחשוב מחשבה זהו להיות קשור לאין סוף, לנצח.

בשביל להיות „בן עולם הבא" ממש, היינו בן עולם הנצח, מסביר הוא מאמר חז"ל ידוע, עלינו לשאוב ממעין הנצח. לשם כך על האדם להיות קשור במחשבתו לתורה, שהיא האמת האין סופית. ואוי לאדם המפסיק ממשנתו ונותן דעתו על יופיו של אילן. אוי לו, כי הוא עוזב חיי עולם, את שטף האין סוף, והמוות, הסוף שוב משתלט עליו.

כאילו הן שיחותיו של המשגיח, תוכחות מוסר שהשפעתן גדולה. רעיונות אלה נקלטים ונהפכים למעשים. הלימוד בישיבת מיר מלהיב יות ויותר בקדושה הפנימית, הוא עולה לדרגת תפילה והאדם כאילו אין לו ממשות.

מעבר ישיר מתפלה זו שאין לה תבנית לתפילה הקבועה בתבניתה אינה אפשרית.

בלימוד המוסר הקצר האדם זוכה לאחדות למען יהא מסוגל לעמוד שלם בתפלתו להקב"ה, לימוד של פרק ב„מסילת ישרים" או דף ב„חובות הלבבות" מעורר את הלומד ובלב נשבר, אולם כאדם שלם הוא פונה בתפלתו לד'.

חמש מאות איש נותנים צורה להתלהבותם. אין לתאר את השתיקה הכללית

בן אדם מבחוץ לא יבין זאת. חמש מאות איש לומדים באולם אחד. מאתיים וחמישים זוגות מתווכחים ביניהם בערבוביה ומתנצחים ברעש ובהמולה על סוגיות קשות בתלמוד.

חמש מאות ראשים מפעילים את מוחותיהם באולם אחד,

וחמש מאות איש רועשים רעש גדול אחד על חברו. ואעפ"כ חידושים מחודדים ופלפולי הלכה מבריקים מתחדשים באולם „ליטאי" זה. כי רכוזם בלימוד אינו מתחיל כאן בישיבה.

הם תמיד מרוכזים בלימודם. כשם שהם מדברים בקול כאן בשעת לימודם, כך הם לומדים תמיד בקול ומשמיעים לאזניהם את אשר ידברו בפיהם.

יום הדין מתקרב, יש לקבל פני מלכות שמים. מי מסוגל להרגיש עצמו ראוי לכך? ההתלהבות בלימוד גדלה. השתפכות הנפש בתפילה עולה. ראש השנה יכול לבוא.

בני ישיבת מיר מוכנים, באשר הם מרגישים עצמם אינם ראויים ואינם מוכנים ליום הדין.

●

אלול בישיבה

„אלול" בישיבה קובע מושג מיוחד לעצמו בכל השבועות, הימים, השבועות הרגעים שבו. וכשם שלפני כל תופעה רבתת ערך, קודמת הכנה מתאימה והתקדשות נכונה, כך אף לימי אלול בישיבה. עונת הקייטנות והנופש לכמה מבני הישיבה נסתיימה כבר רשמית עם בוא ט"ו באב. התפילה והלימוד מקבלים כבר צורה אלולית, השיחות המוסריות של המשגיח והמנהל הרוחני מעוררות כבר אף הן באווירת אלול.

„פרשת היראה" שבפרשת „עקב" משמשת נושא לפתיחה. ובערב ראש חודש אלול, הרי תפילת „אבינו מלכנו" שבמנחה ממלאה את האווירה כולה צלילי קדושה אלולית ובני העיירה אף הם מרגישים כבר שאכן עונת „אלול" כבר הגיעה. משנכנס אלול, כל מהותו של בן־ישיבה משתנית משהיתה עד כה. כל אחד ואחד מבני הישיבה נעשה רציני יותר בהליכותיו ובנימוסיו, ואין הדבר

מתבלט בחיי הישיבה פנימה בלבד. אלא, מחוצה לה, במסגרת הכללית, באכסניה, בתפילה. כולם כאיש אחד עומדים בתפילה, כשם שכולם יחד יושבים ולומדים. אחד הוא אולם התפילה ואולם הלימוד.

ברגעי המנוחה ובשעות הסעודה, לימוד המוסר מתחיל תופס חלק ניכר בסדר היום הקבוע שבישיבה. מחצית שעה נוספת לשני הסדרים הקבועים, מלבד שיחות מוסריות תכופות מפי המשגיח, הנושאות ונותנות, במושגי התשובה וערכיה ובימי הדין, הדנות על מאמצי האדם לשבור את יצריו, על דרכי העבודה השונים של התקרבות לאלקים, על השגת תנאי נפש נאותים ליראת הרוממות וחרדת הנפש, והעיקר שבין הישיבה ירגיש כל זה במציאות ממשית.

מרגישים בהם ומעריכים אותם. אחד המתארחים האלה, בן הישיבה מלפנים, כשהוא עובר באולם הישיבה הגדול מוצא בכל דבר שהוא מתבונן בו, או אפילו מעיף עין עליו. זכרונות לבביים מעברו, מלפני שבע או שמונה שנים. הרי העמוד המיוחד שלו שהיה כפוף עליו למעלה משתי שנות „חזקה", ואם כי בינתיים עבר לרשותו של אחר, הרי שמו ושם עיירתו עודם חרותים בעמוד זה, מבלי להיטשטש בהרבה.

לפרקים מוצא הוא עוד כאן לתמהונו כמה מחבריו לשעבר „בחברותא" אחת, לשם השתלמות רבה כהבנת התורה ובלימוד המוסר. כמה מצעירים אלה חבריו ל„וועד" הנם „גדיים שנעשו תיישים", ובלי משקל דגולים בלמדנות הרי פלוני ואלמוני המתמיד. זה, שלושה סדרי ש"ס שגורים לו על פיו עם כל „הראשונים", ועדיין אין חצי תאוותו בידו, ויושב וממשיך בהתמדתו עשרים שעות ביממה מבלי לשים לב סביבו. שקוע הוא האורח בים של זכרונות בכל עבר ופינה נפגש הוא עם חברים וידידים מלפנים, מתוועדים הם זה עם זה ומגוללים מתוך שיחה אינטימית את פרשת חיים האחרונה מאז צאתם מעולם הישיבה לעולם הגדול. אורחים אלה אינם צריכים לדאוג לאש"ל בימי שהותם בישיבה. וועד מיוחד לדבר מטפל באספקת צרכיהם לכל ימי שבתם בישיבה.

והנה הגיעה השעה להיכנס אצל המשגיח ולהתחמם שוב לאור תורתו. כל אחד מהאורחים מתכונן לפגישה זו עם רבו ומדריכו לשעבר, המחנך המובהק, הבוחן כוחות הנפש של כל אחד והיודע לטפל טיפול אינדיווידואלי בכל אחד ואחד מבני הישיבה. אי אפשר להיכנס אליו לשם ביקור ראשון בצוותא. בדחילו ורחמו, נכנסים אצלו ומוצאים אותו מסתכל בחלון היוצא מעלייתו לפנים האולם למטה, שקוע במחשבות והרהורים וכובד ראש של אלול על פניו. כשהוא מבחין בנכנסים אליו, יודע הוא כהרף עין, מי הם הניצבים לפניו. מאין הם, מהותם

ותכונות נפשותהם. בפניו הרציניות זעה נימה של גילה לקראת אורחיו. מתנשק הוא עם שוחרי פניו אלה, שאף בהיותם בריחוק מקום, היה עוקב אחרי המתרחש אצלם, התענין תמיד במצבם הרוחני והכללי גם יחד. בבת צחוק אבהית שואל הוא את כל אחד ואחד לשלומו ומצבו, ועוברים לשיחה שיש בה יותר מרציניות הימים, ימי אלול הספציפיים. המשגיח מסכם כל ההערות והרעיונות שנתגלגלו בתוך כדי שיחה מביע חוות דעתו על הנקודה הנכונה שיש, או שאין, בדברי היושבים לפניו, ומשמיע לפניהם רעיונות משלו, שישמשו חומן לשיחה המוסרית האלולית שישמיע הערב באולם הישיבה פנימה, במעמד כל בני הישיבה על כל „וועדיהם". חברותיהם ואפילו בנוכחות ראשי הישיבה ומנהליה.

האורחים נפטרים בשלום מהמשגיח חוזרים לאולם הישיבה פנימה ומסתגלים לסדרי למודיה ולמעגל חייה המיוחדים כאילו רק הפסקה זמנית חלה אצלם.

●

א. ר. משביצקי

אכסניות של תורה

ה„ישיבה" במיר

(פרקי זכרונות)

כשגדלתי והגיע פרקי להיות גולה למקום תורה, נסעתי לעיר מיר, שהיתה בה אכסניא של תורה.

אתי נסעה גם אמי. שמחתה היתה גדולה, שזכתה לגדל אותי לתורה. אגב תראה את הישיבה, שבה לומדים מאות בני ישראל את התורה, ועל כולם את הרבי ראש הישיבה שלקדוש נחשב בעיניה, המזכה את הרבים ומגדל בנים לתורה, להיות רבנים בישראל, היש אושר יותר גדול מזה?

ובכן באנו אני ואמי וחברי אליהו (הוא מורשהיה הרב אינזילבוך רב בברוקלין וכעת תושב תל־אביב) לעיר מיר. חברי שכבר למד „זמן" אחד קודם היה לי למורה דרך. ונלך אני ואמי לבית הראש־מתיבתא הרב רבי חיים לייב טיקטינסקי,

איש קטן הקומה ודל הבשר, זקן קטן לבן ועינים גדולות ולטושות שבמבטיהן הוא מטיל אימה על רואיו.

נכסתי אליו והוצאתי מכיסי את מכתב־ההמלצה של רב עירנו רבי יהושע רבינוביץ, שהיה מפורסם לגאון וחכם בסביבתנו וממליץ טוב עלי, על כשרוני וידיעתי בתורה.

אמי נכנסה גם היא אל החדר לראות מרחוק את פני הראש־מתיבתא. בראותו אותי, הנער הקטן, ואת אמי, הרים קולו בכעס:

— ואת עריסתך ג"כ הבאת הנה?

מצעקותיו נבהלה אמי ותצא מחדרו אל חדר־האוכל ששם ישבה אשת הר"מ, אשה גבוהה, שחורה כעורב ובעלת חן. אמי ספרה לה את מבוכתה. אז נכנסה האשה אל הרב ותאמר: למה תצעק? האשה החשובה חפצה לראותך — ומה בכך? גם הנער, אם כי קטן הוא, הוא יכול להיות גם נער מצוין שראוי הוא לישיבה.

אנכי עמדתי נדהם ומבוהל, לא זזתי ממקום מעמדי, ודמעות נוטפות על לחיי.

— אל תפחד בני — אמרה אלי האשה הגבוהה — הרבי יקבלך לישיבה.

דבריה אלה אמנם פעלו גם עליו, כי על כן שקט כעסו ואמר אלי:

— לך אל הישיבה והגדת למשגיח כי שלחתיך אליו.

המשגיח היה איש גבוה ודל כשר. בעל זקן שחור ולבן, פניו חוליות והוא משעל הרבה.

הוא אמנם קבלני בסבר פנים יפות ונתן לי „שלום עליכם". הגדתי לו כי הר"מ שלחני אליו, שיבחן אותי בידיעותי בתלמוד.

הוא בקשני ללכת אחריו אל חדרו, חדר קטן על יד הישיבה, ופתח את מסכת בבא־בתרא, שלמדו אז בישיבה ויראה לי באצבעו על איזה מקום שעלי לעיין ולקרוא בו.

הוא יצא ומקץ שעה קלה שב אלי. קראתי לפניו את השעור שנתן לי וייטב בעיניו. גם הר"מ נכנס ושאל את דעתו על ידיעותי, וכי הרב הנישיוויזי מרבה להלל אותי.

אמנם — אמר זה — הוא אינו מגזים.

מיד קבלתי מידו ספר מסכת בבא־בתרא, וזה האות שנתקבלתי לישיבה.

אמי חבתהלי בפרווזדור ושמחתה היתה גדולה מאד, בראותה אותי בגמרא תחת זרועי.

כל התלמידים למדו רק מסכת של השעור. המצוינים שבהם, שמעט היה להם הדף של השעור, למדו גם עוד מסכת מהש"ס.

שלשה „שעורים" בשבוע היה מגיד הר"מ רח"ל טיקטינסקי ז"ל ושלשה שעורים — בנו ר' שמואל, בנו הבכור. שעורו של רח"ל היה יותר מענין בחריפותו המיוחדה לו שבזה קנה לו שם בעולם הלמדנות.

הישיבה במיר נחשבה אז כעין פרוזדור לטרקלין הגדול של תורה — לישיבת וואלוזין.

הישיבה, כפי המקובל, נוסדה בשנת תקע"ו—תקע"ז ע"י האב"ד דמיר, הגאון המפורסם אז בשם „ר' דוד מירער" והוא היה האב"ד וגם הר"מ. ואחריו היה בנו לר"מ. וכשהגיע זמנו של בן־בנו נהיתה מחלוקת בזה ונתחלקה הרבנות לבד ולר"מ נמנה אז רבי חיים לייב. עד כמה היה הפירוד בזה כדאי להזכיר. כי גם בעת בואי ללמוד בישיבה, לאחר שכבר עברו עשרות בשנים לאחר שפרץ הסכסוך שמה, לא בא אף פעם אחת במשך „זמן" אחד אל הישיבה. רק זכר לדבר נשאר בהישיבה, כי מיסדה היה הרב האב"ד, בין שמות השולחנות של הישיבה (לכל שולחן ושולחן היה שם מיוחד לו; שולחן הר"מ ר' חיים לייב, הרב אחרי רח"ל, המשגיח,דורף, אחורי הדורף ועוד ועוד) ורק הזכר הזה נשאר בישיבה.

הרוב של תלמידי הישיבה היו צעירים מבני ארבע־עשרה עד שמונה־עשרה שנה ומעוטם מבני שמונה־עשרה ומעלה. מצוינים הרבה לא היו בבני הישיבה, מלבד תלמידים מספר, שנשארו פה ולא נסעו לישיבה בוואלוזין רק משום שמצאו כאן את מחיתם, אמנם לא מתמיכת הישיבה, מכיון שתמיכה זו היתה קטנה מאד (החל מרובל אחד לחודש ועד שלשה וארבעה רובלים), אך משכר־למודם את בני עשירים, שהיו בישיבה ושהוריהם לקחו להם את המצויינים האלה ל„חברים" לבניהם ללמדם את פרקם ב„שעור"

ההנהלה של הישיבה היתה רק בידי הר"מ והמשגיח עוזר להם. לא היו בה אלה שנקראו „מנהלים" בוואלוזין, שתפקידם היה להשגיח על מעשי התלמידים מחוץ לישיבה, לא הקפידו שיבואו התלמידים דוקא לישיבה להתפלל ולא דנו בהדיני קנסות כמו בישיבה הוואלוזינית.

ההשגחה על התלמידים היתה רק בישיבה־פנימה ומחוצה לה לא היתה כל התענינות להנהלה לא במצבנו הגשמי ולא הרוחני. אפשר היה להיות תלמיד הישיבה שנה שלמה מבלי שהר"מ יכיר את התלמיד (אם אך לא קבל תמיכה מהישיבה). כשרצה מי מאתנו להתודע להר"מ או לדבר אתו, אז היה מחפש ומבקש איזו קושיא בגפ"ת למען לגשת אל הר"מ בקושיתו.

דרכו של הר״מ היה להסתובב בישיבה הנה והנה. ובגשתנו אליו, היה עומד במקומו, ולא נגש אל שולחנו ובאותו מעמד היה מפרש לנו. לכבוד רב נחשב להשואל, אם הר״מ היה מתקשה בשבילו כעשרה רגעים. זה היה, אמנם, מהמקרים הנפלאים.

סדר היום של הישיבה היה כך: בשעה התשיעית בדיוק באנו אל הישיבה ונשב איש על מקומו. המשגיח היה קובע מקום לתלמידים לפי ראות עיניו ולכל שולחן היה יחוס מיוחד. ליד השולחן, שנקרא עליו שמו של ר׳ חיים לייב הר״מ, היו יושבים המיוחסים בתלמידים וידיעותיהם, בחירי הישיבה, ליד השולחן שאחורי רח״ל היו ושבם התלמידים ממדרגה ב׳ וכן הלאה, ליד שולחנו של המשגיח ובקרבתו היה הר״מ מושיב נערים מצוינים בכשרונותיהם ו„מתמידים״.

הר״מ היה בא אל הישיבה בשעה האחת־עשרה. בתחילה היה הולך וסובב רגע בישיבה ואח״כ היה יושב לו על יד שולחן המיוחד לו, לומד ומכין את השעור. כשהגיעה השעה השתים־עשרה היה הר״מ מכה בידו על שולחנו הכאה כל שהיא, לאות כי יתחיל את שעורו. במרץ ובמהירות היו דוחפים מארבע פינות הבית שמונה שולחנות, שנים שנים מכל עד ועושים מהם כעין תיבה רבועה, רוב התלמידים יושבים והנותרים עומדים.

כשעה וחצי ארך שעורו. הוא היה מתפלפל, משיב להמקשים, כי הלא גם אנחנו היינו מתבוננים מקודם לשעורו, והמצוינים היו משתדלים להעמיד את רבנו ב„תיקו״... וביחוד החריפים שבישיבה, כגון: ה„שקלובי״, בעל השכל החד והחרוץ, הצעקן והעקשן הגדול בפלפוליו. לא כן היה ה„צ׳יכונובי״ המיושב; הוא היה מדבר בנחת ובישוב־הדעת. שני אלה, ה„שקלובי״ וה„צ׳יבינובצי״, היו הלוחמים היותר גדולים במלחמת התורה עם הר״מ. רח״ל הר״מ היה באמת נהנה מהמלחמה הזאת, הוא היה תמיד המנצח, ולא קרה כמעט, שלא ישיב להם „מלחמה השערה״ ולהשאר עומד ב„תיקו״ לא כן היה בנו, הר״מ ר׳ שמואל, כי היו מקרים, שהוא נשאר ב„תיקו״ ויצא משעורו בלא „פרוק״ על המותיב שלנו.

בכלל היינו מתנהגים אתו ברחמים גדולים, כי ראינו, שאימתא דצבורא היתה נופלת עליו ובעלותו לדוכן להגיד את שעורו נראו על פניו אימה ופחד. אכן לא כאביו היה. שניגש תמיד אל השעור ברוב שמחה ועונג. השכינה היתה ממש שורה עליו. ובגמרו היה נפטר כמנצח השב ממלחמתו בשדה־קרב.

תפקידו של המשגיח שונה היה. באמת היה השם משגיח נאה לו, כי הוא רק השגיח (מלבד זה לא עשה מאומה. כל היום ישב על מקומו, הביט והמתין,

עד שירחם עליו מי מהתלמידים ויכבדהו בשאלה לבאר את הקשה לו בלמודו. הקטנים שבנו היו עושים זאת כדי למצוא חן בעיניו. אמנם מזמן לזמן היה מוצא לו אמנם ליסר את מי שהוא על חטא של בטלה ר"ל; היא היה מוציא את ידיו מכיסו של אחורי הבגד הארוך ומכה אחת ושתיים על לחי הבטלנים הקטנים הקשר ביניגו לא היה אמיץ למחות נגדו על זה הנעלב ר"ל היה מוכרח לקבל באהבה ובשתיקה את עלבונו.

עוד תפקיד נכבד ומיוחד לו היה להמשגיח בשעות השיעור היה יושב על־יד השולחן נגד הפתח ומשגיח שלא יצאו מן השיעור ובנתיים היה יושב ומנמנם ונחרתו אימה. וכאן מצאו התלמידים שעת כושר קצת להתעלל בו אם־כי לא עשו לו כמעשים שעטו למשגיח שקדם לו שהיה רגזן גדול והיה משתמש הרבה במנהג התלמדות שלו. היינו: להכות על פני התלמידים בחזקה גם על חטאים קטנים שאנו דשות בעקבינו ולפיכך נקטו ממנו החרוצים שבהתלמידים בכל עת מצוא. הוא היה לבוש כובע בלא יד (ספודיק בלוז) מה עשו התלמידים? — גנבו ממנו הכובע שלו בשעת תפילת שמונה עשרה כשפניו היו מופנים אל הקיר ובמהרה תפרו זה ארבע ידות והניחוהו במקומו. אך הוא לא לקח מוסר מזה לשנות ממנהגו הקודם אז נקטו בו שנית ביתר עוז ופעם בשבתו למלא את חובתו, חובת המשגיח על־יד השולחן העומד בפתחה וחטפתו תנומה ושנתו ערבה לו, ידיו מתחת לסנטרו וזקנו המגודל מונח על השולחן לארכו, אז באו תלמידים בחשאי והדביקו את שערות הזקן בזפת ובשעוה ובהתעוררו משנתו והנה — אהה! לא יכול היה לזוז ממקומו עד שהיו מוכרחים לגזוז את המודבק. מעשה נקמה זה הביא אמנם פרי כי מההכרח היה עליו לעזוב את מקומו בתור משגיח וככה נפדינו מהמלמד הרגזן הזה לעולם.

הרמי"ם היו אמנם נכנסים ומשגיחים שילמדו בישבה אבל קשר יחסיהם אל התלמידים לא היה גדול. מלבד השיעור שהקריא הר"מ ושהיה רק מעין תבלין ללימוד, לא נתנה הישיבה לתלמידים כלום.

גם העיר מיר ואנשיה לא היו לפי הנראה מסוגלים לישיבה גדולה וכי לא ראינו שום התענינות של בני העיר אל קיום הישיבה הישיבה ואל תלמידיה כאשר בוואלוזין שבישיבה ובתלמידים היו הרוח החיה של העיר. כל תלמיד הישיבה היה חשוב ונכבד בקהל והשם שקראו לתלמיד הישיבה בוואלוזין יעיד על זה. במיר היה נקרא התלמיד בפי בני העיר „בחור ישיבה" השם הידוע בעולם לבני עניים שמהם תצא תורה ואילו בוואלוזין הי ה נקרא בפי כל בשם „איש

ישיבה". התלמיד הוא הוואלוזינאי לא היה רק מכובד מפי אחרים, כי אם היה גם מכבד את עצמו בזה שהוא תלמיד הישיבה זאת.

3) ראיתי ישיבת מיר בחורבנה

המחבר יליד מיר מתאר את בקורו בעירתו. שהיתה ידועה ברבניה ובישובתה ובעירה הסמוכה טרץ.

בשוק העגול הגדול במיר מצאתי אנדרטה של סטאלין, הדומה לאנדרטה של סטאלין. העומדת בחלקה המזרחי של ברלין שפי הנשמע עומדים לסלקה בקרוב ולהקים שם בית מלון.

השוק במיר שהיה מוקף חנויות יהודיות בכל מה שתאוה נפשכם. גאלאנטריה, חנויות, מכולת, אריגים וברזל — הנה שוק זה שם הזיעו יהודים בהם כדי להרוויח לפרנסתם הדלה, ללחם ודייסה, איננו במקומו עומד גן עם ספסלים בשביל יורשי שארית פרי עמל יהודי מן החנויות היהודיות החרבות לא נשאה מהן אף קומץ אפר רק בעברו הימיני של השוק נשארו עומדים שלושה בתים שלמים עם חנויות עתה גרים שם גויים, לא נשאר שריד פליט מן החנוונים ומן החנויות.

מול חלל ריק

אמרתי לבני ליוותנו מנהל האינטוריסט המינסקאי ולפרופסור המינסקאי המתורגמן שלו. שהם יכולים להשאיר אותי כאן לבדי, כי אני כאן כמו בבית. ולהיכן, אתם סבורים רצתי מיד עם יציאתי על פני עיירות מולדתו ? כפתוע עפתי אתם סבורים רצתי מיד עם יציאתי על פני עיירות מולדתו ? כפתוע עפתי לרחוב ווילנה שם נולדתי ושאמא עליה השלום שרה לי שירים ערבים ליד העריסה. מצאתי את רחוב ווילנה כשניצני העשבים הראשונים עלו בו ובהמות רעו שם. רח ווילנה הוא כיום שדה פתוח. רצתי לקצה הרחובות ווילנה וזוחוביצה. משמאל לשוק. שם עמד ביתו של קאמינצק — ואף שם לא מצאתי אלא מגרש ריק. קימיניצקי היה היהודי העשיר ביותר בעירה. היה סוחר יערות למזלו מת לפני פרוץ המלחמה.

משם הלכתי לחצר בית הכנסת שם עמד בית התלמוד תורה אליו באתי ללמוד ואחרי השריפה עברנו לגור בה. בית הכנסת של בעלי המלאכה. הקירות עומדים אך הוא חסר גג.

הישיבה שנחרבה

בית המדרש הגדול, שרבני העיר, מקודם ר' ליפלי ואחרי כן ר' אליהו ברוך קאומיי ובנו ר. אברהם הירש, נישאו שם דרשותיהם הפכו הריסות לבית ספר לילדיהם. נראה הוא כאילו, תיקנו את הבנין הישן והמקום ששם עמד קודם ארון קודש, תלויים עתה להבדיל טבלה שחורה.

את התלמוד תורה שלי הפכו לבית מלון, ומשיבת מרי הגדולה ובהיסטוריה שלמעלה ממאה שנה. עשו הם משרד דאר.

הנה כמו חיים עמדו לנגד עיני שני ראשי הישיבה הגדולה, ר' ליפלי ואחרי כן ר' אליה ברוך שהם מתנועעים על גבי דוכניהם ומגידים שיעור לפני בית המדרש הצפוף בתלמידים. בפעמים האחרונות כשהייתי במיר, מצאתי כבר כראש־ישיבה את חתנו של ר' אליהו ברוך חי אליעזר יהודה פינקל. בשני המקרים קילני האו בלבביות רבה ולא רק כאמריקאני, אלא העיקר, כבן עירו שאינו שוכח אף פעם את ביתו. אחרי המלחמה ראיתי אותו כבר בירושלים שם הוא מנהל את ישיבת מיר שנשארה לפליטה.

זו תורה וזו שכרה

בעמדי בחצר בית הכנסת בקשתי לשאת עיני למרום ולשאול את הקושיה עתיקה „זו תורה וזו שכרה?" וכי זהו הסוף המגיע לחצר בית הכנסת על בתי הכנסת שבתוכו. הישיבה והתלמוד תורה ויהודים מתפללים אך נזכרתי שמלאכי מרום שאלו את השאלה הזאת כשעשרת הרוגי מלכות הוצאו להורג ואמרו להם לשתוק גזירה היא מלפני. לא עלה כלל בדעתי לשאול אם ישנם עוד יהודים במיר, מהיכן באים יהודים לכאן בתוך חורבן כזה?

השעה שעשיתי במיר הרגשתי את עצמי כאילו חייתי נתעה אי שם לכוכב לכת רחוק, ממנו אי אפשר לחזור.

„הצופה" יום רביעי כ"א תשרי תשי"ז (26.9.5ת)

מפתח השמות

(לפי א"ב של השם הפרטי)

א

א. ליאסין 54
א. ה. ווייס 176
רב א. ל. בארון (251 (שע"ת)
א. שטיינמן 80
רבי אביגדור ביאליסטוצקי 151
" אביגדור יזרעליט 186
" אביגדור מרגלית 48
" אברהם אביו של הגרא"ב קמאי 79
" אברהם אחיו של הגר"א מווילנא 79, 157
" אברהם אבא וורני' 109
" אברהם אבא קליינרמאן 379
" אברהם אבלי פאסוואלער 187, 412, 416
" אברהם אליהו קפלן 129, 149
" אברהם בן אביגדור 66
" אברהם גלבורד 73
" אברהם דובער ב"ר יעקב הכהן 184
" אברהם דובער כהנא שפירא 123, 125
אברהם דובער מיכאילישק ר307, 310, 312
" אברהם דוד לוין 175
" אברהם הלר 60
" אברהם הופנברג 56, 132
" אברהם וויינשטיין 105
" אברהם טיקטינסקי 2, 4, 29, 41, 42, 43, 44, 79, 88, 92, 118, 120, 179, 430
" אברהם יודלביץ 117
" אברהם יואל אבלסון 56
" אברהם יעקב גרשון לעסער 15, 16, 17, 18
" אברהם יצחק הכהן קוק 43, 71, 74, 83, 178, 179, 182
" אברהם יצחק פיינשטיין 122
" אברהם ישעי'ה קרליץ ה„חזון איש" 380
" אברהם ישעיה רודניק 154
" אברהם לובצי 64
" אברהם לייב שור 119
" אברהם מאפו 310
רבי אברהם משה רבינוביץ 182
" אברהם נחמן שוורץ 122
" אברהם פנחס קפלן 115
" אברהם פנטליקוב 114
" אברהם פרוסקין 126
" אברהם צבי הירש קמאי ו' 15, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 122, 130, 170, 189, 209—241 (שע"ת) 248, 392, 440, 445, 446, 466
" אברהם צבי פנחס אב"ד טיקטין 119
" אברהם קויפנר 52
" אברהם קפלינסקי 144
" אברהם קרצמר 57, 58, 59
" אברהם שיק 8
" אברהם שמואל מיישישוק 14, 20, 21, 39
" אברהם שמואל בעל „עמודי אש" 379
" אברהם אב"ד קלצק 6
" אהרן איזנבלוק 47
" אהרן באקשט 112, 151, 404
" אהרן וואלקין 133
" אהרן זקהיים 152
" אהרן יעקובוביץ 152
" אהרן יעקב אב"ד שניאודרה 130
" אהרן קוטלר 127, 393
" אהרן שאול זעליג הכהן מדווינסק 16
הרב אונטרמן בנו של הגרא"י 155
אורי קובנר 430
רבי אידל שפירא 43, 92, 428
איטה פלמן 58
רבי אייזיק פהוסטר 186
" אייזיק שר 113, 130, 154
ד"ר איינהורן 343, 344
122, 127, 393, 445

רבי איסר זלמן מלצר 29, 116, 120, 121
" איסר יהודה מאליין י'
" אלחנן גריוואי 157
" אלחנן וואסרמן 146, 440
" אלחנן יעקובויץ 89, 90, 152
" אלחנן כהן 123
" אלחנן סורוצקין 101
" אלטר אווישרוביץ 102, 103
ר' אלטר ספירא 112
רבי אליהו אהרן מיליקובסקי 69, 83
" אליהו אייזנבוד 47
" אליהו אינזלבוך 47, 460
" אליהו מאיישישוק 46
" אליהו מוילנא 75, 79, 157, 173, 287, 318, 368, 369, 379, 448
" אליהו אליעזר דסלר 164
" אליהו ברוך קמאי 13, 15, 42, 65, 66, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 102, 104, 106, 107, 110, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 148, 156, 157, 160, 163, 173, 189, 203—207 (שע"ת), 248, 307, 343, 432, 433, 436, 437, 445, 466
" אליהו גולדברג 296
" אליהו דוד רבינוביץ תאומים 40, 43, 82, 83, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183
" אליהו היילפרין 10
" אליהו הכהן אב"ד דרומישוק 75
" אליהו חזן 392
" אליהו חיים אב"ד טורעץ 9
" אליהו חיים מייזל 36, 52, 75, 174, 418
" אליהו עקיבא רבינוביץ 30, 62, 182
" אליהו קוסטין 116
" אלינקה קרטינגרי 184
" אליהו רגולער 157
" אליהו רובין 394
" אלינקה שיק 26, 416, 418, 419, 420, 421
" אלימלך אייזנשטאט 27
" אלימלך מליז'ענסק 295
" אליעזר בעל „שיח השדה" 417
" אליעזר אייזנבוד 47
" אליעזר אלטשולר 110
" אליעזר בן יהודה 182
" אליעזר גורדון 48, 49, 56, 78, 113, 313, 389, 403, 445
ר' אליעזר הכהן גרטשטיין 129
רבי אליעזר זאב קפלן ז', 126, 170
" אליעזר יהודה פינקל ו', ז', 45, 89, 90, 91, 94, 97, 100, 122, 123, 128, 130, 148, 150, 154, 156, 158, 160, 163, 189, 241 (שע"ת), 392, 393, 394, 433, 445, 446, 466
" אליעזר לדין 57
" אליעזר ליפמן 6
" אליעזר מרצקי 110
" אליעזר קאליר 5, 6
" אליעזר רבינוביץ 98, 175, 185
" אליעזר רבלין 413
" אליעזר שולביץ 118
ר' אליעזר שלזינגר 129
רבי אלכסנדר זיסקינד מהורודנא 291
" אלכסנדר זיסקינד לבית הרכני 20
" אלכסנדר זישא פרידמן 141
" אלכסנדר משה לפידותינו 43, 48, 56, 131
" אפרים ביינארד 17
ר' אפרים ברמן 130, 131
אפרים גובר 103
רבי אפרים מרדכי גינזבורג 150, 392, 394
" אפרים סמובוב 110
" אפרים ראובן מושביצקי 66, 67, 460
" ארי'ה לייב בעל ה„שאגת ארי'ה" 385, 386, 413
" ארי'ה לייב הכהן בעל „קצות החושן" 386, 387, 388, 389, 390
" ארי'ה לייב ר"מ מינסק 8
" ארי'ה דבורצי 41
" אריה הומינר רבינוביץ 18
" ארי'ה יהודה לייב מוואשילשוק 417
ר' אריה לוין 48
רבי אריה לייב ברוידא 416
" אריה לייב וועלער 123, 124
" אריה לייב זאב מוילנא 187

" אריה לייב מאלין י', 392
" אריה לייב קצנלנבויגן 6, 7, 187, 412, 416
" אריה לייב ראשקעס 53
" אריה לייב שווארץ (צ'ארני) 431
" אריה נחום לובצי 62, 65
ד"ר אכמין בלוי 155
רבי אשר סנדומירסקי 127
" אשר פלמן 64

ב

ב. ניימארק 411
רבי ביניש ניישטאטער 79
מר בלוי 155
רבי בנימין אב"ד הורודוק 54
" בנימין אב"ד ווילקומיר 177
ר' בנימין ביגון 137
רבי בנימין דסקין 20, 131, 418
" בנימין וולף איגר 382
" בנימין יונתן כהן 123
" בנימין מובשה 49
" בנימין מינץ 15
" בנימין צבי אויערבאך 65
" בנימין קרינוביץ 117
" בן ציון מבילסק 344
" בן ציון אייזנשטאט 9, 14
" בן ציון אריה לייב ציזלינג 115
" בן ציון זאב קרעניץ 124
ר' בן ציון מלכיאל פקר 115
רבי בן ציון עוזיאל 58
" בן ציון קוסובסקי (שחור) 119
" בעל לייב ר"מ ביאליסטוק 134
ר' בערל שפירא 91
רבי בצלאל אשכנזי 380
" בצלאל הכהן 10, 38
" ברוך אברהם מירסקי 13, 14
" ברוך אפשטיין 419
" ברוך בער לייבוביץ 106, 107, 112, 120, 153, 391, 392, 440, 445
" ברוך הורביץ 116, 130
" ברוך זונדל מרגולין 67, 185
" ברוך קיישטאטער 79
ברריגא שמושקוביץ 74
ד"ר ברנהארד קאהן 443

ג

גדליהו הלפרין 23
הרב גורליק 133
פרופ' גילת 155
הרב גרוסמאן 439
רבי גרשון פרוש 413
" גרשון קפלן 130
" גרשון תנחום פוזניאק 15, 18, 19, 187, 195—199 (שע"ת)

ד

רבי דב אריה לוונטאל 420
" דב כץ 285, 402
" דב בער ממעריץ' 293
" דובער איסקולסקי 48, 185
" דובער אריה מורגנשטרן 106
" דובער מייזליש 9, 39, 40
" דוב סוקולובסקי 208 (שע"ת)
דוד אייגהורן 344
רבי דוד אב"ד נבורהדוק 4, 8, 187, 412, 413, 416
" דוד ב"ר משה מקלצק 6
" דוד שו"ב דצ'יחנובצי 436
ר' דוד בן פנחס מבלטרימנץ 417
רבי דוד מביכוב 303
" דוד הכהן אב"ד קוסובה 187
" דוד מברנוביץ 153
דוד בן גוריון 352
רבי דוד בריש 388
" דוד ווילנצ'יק 132
" דוד טעבל אב"ד מוסקווה 155
" דוד טעביל מירסקי 14
" דוד טעבלי ממינסק 9, 14, 20, 22, 23, 24, 74
" דוד יפה 109

" דוד ליפשיץ 108
" דוד לייבוביץ 91
" דוד מירער 462
ר' דוד משה שרשווסקי 414, 415
ר' דוד פיינשטיין 58
רבי דוד פיינשטיין מסטרובין 122, 127
" דוד צבי הופמן 155
" דוד קראטגלאס 152
" דוד שחור 414
ד"ר דזישמס קאהן 443
הרב דרייפוס 63

ה

האריס כהן 64
הרב הוכמן 438
רבי הלל נח מגיד שטיינשטיידר 10
" הירש זאמושט 385
" הירש'ל לוין 385
" הירש'ל מסלנט 18
" הירש רבינוביץ 18, 185, 400
ד"ר הלל זיידמן 136
רבי הלל מיליקובסקי 177
" הלל אב"ד שקלוב 184
ד"ר הרצל 100

ו

וולדימיר חאבקין 443

ז

רבי זאב וואלף הלוי 9
" זאב ליפקין 298
" זאב שחור 189, 431
ד"ר זיגמונד ווסרמאן 443
רבי זיסל גולדברג 52
" זיסקינד שחור 189
" זכרי'ה מנדל כץ 159
ר' זלמן בן אורי 307
רבי זלמן דולינסקי 90, 91, 159, 160, 162, 264 (מוסר)
" זלמן זאב ב"ר יחזקאל פייביל 421
ר' זלמן מירנקר 101
רבי זלמן סענדר כהנא שפירא 78, 79, 84, 110
" זלמן ציפעס 106
ר' זלמן רביץ 154
רבי זלמן רייכמן 133
זלמן שז"ר ה'
רבי זעליג סלודזינסקי 124, 125
" זעליק ציוני 51
" זרח דסקין 131, 414

ח

ח. לונסקי 80
הרב ח. י. רוטנברג 155
ח. נ. סלומינסקי 312
ח. שושקעס 453
רבי חזקיהו יוסף מישקובסקי 153
" חיים סבו זקנו של ר' יוסף דוד אב"ד מיר 6, 132, 445
" חיים מוואלוזין 1, 3, 20, 295, 296, 368, 369, 448
" חיים אביעזר זעליג 106
" חיים אהרון קפלן 70
" חיים אידלסון 46
" חיים ב"ר צבי הירש 187
" חיים ביאליסטוקר 134
" חיים ברודי 64
" חיים ברקוביץ 151
" חיים גולדברג 44, 156
" חנה גרוספלד 145
רבי חיים הכהן רפפורט 6
" חיים וויגר 60
" חיים זלמן ברסלר 38, 40
ר' חיים טשרנוביץ 115
ר' חיים יצחק בונין 49
רבי חיים יצחק קפלן 101
ר' חיים יצחק רבינוביץ 71

רבי חיים יפה 80
" חיים לייב מסטאביסק 21
" חיים לייב טיקטינסקי 5, 12, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 46, 47, 48, 51, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 66, 67, 71, 72, 79, 83, 88, 110, 156, 173, 179, 184, 186, 199—200 (שע"ת), 417, 422, 424, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 444, 460, 463
" חיים לייב מישובסקי 153
" חיים לייב קוקס 28
הנגיד ר' חיים לייב שחור 9, 431
רבי חיים מאיר גיטלסון 155
" חיים מיליקובסקי 150
" חיים מעדניק 121, 122
חיים נחמן ביאליק 115
רבי חיים נתן צבי פינקל 52
" חיים סולובייצ'יק 47, 55, 56, 59, 63, 78, 79, 94, 150, 287, 370, 380, 382, 392, 393, 394, 436, 445
ר' חיים סירוטה 153
רבי חיים סמיאטיצקי 134
" חיים סענדר אב"ד נישוויז 46
" חיים עוזר גרודזענסקי ה' ו' י' 13, 21, 60, 69, 76, 109, 124, 134, 146, 185, 371, 440
ר' חיים קלופט 117
רבי חיים רבינוביץ 49
" חיים שלמה זימני 151
" חיים שמואלביץ ז' 258—264 (שע"ת), 390
חנה קמאי 79
רבי חנוך העניך אייגאש ו' 21, 69, 440
" חנוך העניך שיק 417

ט

רבי טובי' ר"מ בסובאלק 116
רבי טובי' בר משה באי 48
הרב טוורסקי 438
מרת טייבא קמאי 101

י

י. ד. עפשטיין 25, 390
י. ל. גורדון 77, 312, 399
י. ל. כגן 280 (מוסר)
רבי יהודה אידל אידלסון 46, 47
" יהודה בכרך 416
" יהודה הסג"ל 415
ר' יהודה זאב האפלאנסקי 173
רבי יהודה לובצקי 62, 63, 64, 65
" יהודה לייב אורליאן 141, 145, 148
" יהודה לייב אלטשולר 188
" יהודה לייב אנוניק 60
ר' יהודה לייב מורקש 185
רבי יהודה לייב פיין 154
" יהודה לייב הכהן פישמן 59
" יהודה לייב פרלמן 68
" יהודא מלידא פאליק 187
" יהודה קפלן 71
" יהושע ר"מ מינסק 108
" יהושע מניסוויז 39
יהושע אובסיי 84
רבי יהושע אייזיק חריף 15, 39
" יהושע לייב דסקין 20, 57, 182, 418, 420
" יהושע דב ליברמן 65, 66
" יהושע העליר 3, 40
" יהושע השיל אליישברג 28, 92, 103, 105, 424, 426
" יהושע השיל רוזובסקי 74
" יהושע השיל שחור 414
" יהושע זליג רוך 91, 92, 118, 121
" יהושע צבי רובינסון 73
" יהושע פריידין 121
" יואל בעל שם 291
" יואל ספרן 126
" יואל סורוצקין 432
" יונתן מירסקי 110
" יונה קרפילוב 392
" יונה ראם 58
" יזם טוב העליר 3
" יום טוב ליפמן ה„קדושת יו"ט" 6, 43, 44, 122, 173

" יום טוב ליפמן בעל „מלבוש יו"ט" 40, 60, 69, 173, 174, 175, 178, 179, 424, 429
" יום טוב ליפמן שיק 417
" יוסף אלטשולר 189
" יוסף אלי פניאל (פיקלאנו) 149
" יוסף מקלצק 17
רבי יוסף ביגון 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148
הרב ד"ר יוסף ברויאר 155
רבי יוסף גראדענסקי 14
" יוסף גרשון הורביץ 57, 58, 59
" יוסף דוב סאלאוויצ'יק 80, 81, 177, 399
" יוסף דוב רובינשטיין 47
" יוסף דוד אייזנשטאט 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 18, 38, 44
" יוסף דוד שחור 189, 190
" יוסף זונדל מסלנט 298, 299, 300, 336, 402
" יוסף זונדל אב"ד איישישוק 60
" יוסף זכרי' שטרן 175
" יוסף חבר 66
" יוסף חיים זוננפלד 72
" יוסף יהודה ברנשטיין 50
" יוסצף יוזל מנובהרדוק 84, 106, 126
" יוסף יצחק רבינוביץ 175
" יוסף לייב נענעדיק 170
" יוסף ליכטיג 388
" יוסף נאוויק 424
" יוסף סקוביץ 188
" יוסף פארבער 92
" יוסף פיימר 295
" יוסף פישר 68
" יוסף צבי דושינסקי 129
" יוסף ציגוביץ ט'
" יוסף קוקס 69
" יוסף ראזין אב"ד סוויסלוץ 72
" יוסף רוזובסקי 73
" יוסף רוזין אב"ד טעלז 48
" יוסף שאול נטנזון 399
רבי יוסף שוב 109
" יוסף שלופפר 48, 185
" יוסף שמשלביץ 74
" יוסף שר 154
" יחיאל מיכל גורדון ו' 103, 118, 123
" יחזקאל ברשטיין 119
" יחזקאל לווינשטיין ו' ז' 128, 153, 392, 445
" יחזקאל קצנלבויגין 6
" יחזקאל סרנה 103, 113, 120
" יחיאל מאמשינוב 150
" יחיאל העלר אחיו של ר' ישראל 3
" יחיאל העליר נכדו של ר' ישראל 3, 15
" יחיאל היילפרין 278
" יחיאל מיכל בעל „מיכל מים" 91
" יחיאל מיכל אפשטיין 9, 124, 431
" יחיאל מיכל וולפזון 10, 38
" יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי 181
" יכיאל מיכל פינס 174
" יחיאל מיכל פיינשטיין 122, 193
" יחיאל מיכל רבינוביץ 115
" יחיאל מיכל שלזינגר 128
" יידל רבינוביץ 119, 156
" יעקב אב"ד קרלין 8, 187
" יעקב מליסא 387, 388, 389, 390
" יעקב מר"צ נובהרדוק 412
" יעקב מר"צ וואלקאוויסק 418
" יעקב איסקולסקי 48, 185, 186
" יעקב ברלין 9
יעקב גוטקובסקי 51, 52, 200 (שע"ת)
" יעקב דוד (רידב"ז) 29
" יעקב דוד פיעקסין 18
" יעקב דנישבסקי 132
" יעקב ווילנצ'יק 132
" יעקב טמרלש 291
ר' יעקב טננבוים 45
רבי יעקב טרושקין 91
יעקב יאסוליאו 426
רבי יעקב יהושע פאלק 388, 389
" יעקב יוזפא חריף 16
" יעקב יוסלבסקי 189
" יעקב יוסף מפולנאה 293
" יעקב יוסף מר"צ וילנא 305, 313
" יעקב יוסף חאריף 420
" יעקב יחיאל ווינברג 91, 120, 148, 160, 297 (שע"ת), 281 (מוסר), 395
" יעקב כהנא 57

" יעקב לויצקי 107
" יעקב ליפשיץ 21, 284
" יעקב מאיר מו"צ מינסק 185
" יעקב מאיר ב"ר אברהם דובער הכהן 184
ר' יעקב מאיר גורודייסקי 103
רבי יעקב מאיר גרוזנסקי 54
" יעקב מאיר כהנא 122
" יעקב מובשוביץ 109
" יעקב מרקביץ 151
" יעקב משה בוכביץ 55
" יעקב נחום לוי אפשטיין 68
" יעקב ניסן גורודוסקי 53
" יעקב עטלינגר 128
" יעקב פולאק 288, 366
" יעקב קלמנס 144
" יעקב קראנץ המגיד מדובנא 6
ר' יעקב רייפמאן 176
רבי יעקב שפירא 122
" יצחק בעל „הזיר יצחק" 10
" יצחק מוואלוזין 296
" יצחק מקרליץ 88
" יצחק אביגדור אב"ד קוונה 20
" יצחק אייזיק אזיקסון 186
" יצחק אייזיק הלוי 51, 291
" יצחק אייזיק הלוי הרצוג 32, 130
" יצחק אייזיק חבר 66
" יצחק אייזיק שייקביץ 453
" יצחק אלחנן וואלקין 133
" יצחק אלחנן ספקטור 15, 22, 29, 39, 61, 174, 284, 398, 413, 418, 429
" יצחק אלחנן עדלשטיין 112, 117
" יצחק אליהו ברנשטיין 150
" יצחק בלאזר 40, 115, 284, 298, 299, 300, 303, 313, 324, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402
" יצחק גרודזנסקי 112
" יצחק הלוי טוסטער 124
" יצחק ווינוגרד (מתמיד) 58
" יצחק ווינשטיין 106
" יצחק ווייס 126, 127
" יצחק זאב סאלאווייציק ז' 122, 150, 393, 394, 440
יצחק טוניק ו'
רבי יצחק טורעץ 106, 107, 392
" יצחק יעקב רבינוביץ 370
ד"ר יצחק לוין 454
רבי יצחק ליפמן שרבסקי 47
" יצחק ליפקין 402
" יצחק מאיר יוסלזון 61
רבי יצחק מאיר מוזיסזון 109
" יצחק מלצן 402
" יצחק מרקוס 125
" יצחק נפתלי בלסקי 149
ר' יצחק סובאלסקי 176
ר' יצחק פלוטניק 114
יצחק צבי בראדעצקי 50, 132
רבי יצחק צבי (זיידיל) סמיאטיצקי 119, 134, 135, 136
" יצחק צימקין 188
" יצחק קוסובסקי 13, 119
" יצחק רוזנטל 69
" יקותיאל אשר אנשיל צוזמיר 388
" יקותיאל עזריאלי 117
" ישעי'ה מזוחוביץ 186
ישראל אייזיקסון 186
ישראל אליהו האנדלזאץ 56
רבי ישראל אר'ה קושלבסקי 112, 116, 117
" ישראל אשר שרשבסקי 9, 410, 411, 414
" ישראל בנימין לעמפערט 430
" ישראל בעש"ט 293, 297
" ישראל ברוך ליברמן 108
" ישראל דוד פרומקין 430
" ישראל דושביץ 55
" ישראל הלוי מנאמושט 386
" ישראל העליר 3, 192—195 (שע"ת)
" ישראל נורוצובסקי 149
" ישראל חיים קפלן ז' 126
" ישראל יעקב בן צבי הירש 8, 187
" ישראל מאיר הכהן מראדין 21, 75, 76, 107, 109, 113, 126, 140, 146, 159, 344, 371, 382
" ישראל סלנטר 32, 82, 90, 156, 162, 164, 168, 177, 284, 285, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306,

307, 308, 309, 310, 312, 314, 315,
316, 317, 318, 319, 320, 322, 323,
324, 329, 330, 331, 332, 333, 334,
335, 336, 337, 343, 344, 350, 369,
370, 395, 396, 397, 398, 399, 400,
401, 403, 404, 405
רבי ישראל פורטמן 124
" ישראל פיקלאני 149
" ישראל שמעון רבינוביץ 182
" ישראל שור 119
" ישראל שושקעס 151
" ירוחם ווידל 153
" ירוחם יהודה לייב פרלמן 184, 303,
313
" ירוחם לייבוביץ ו' 44, 45, 66, 90, 102,
105, 107, 108, 113, 114, 116, 119,
122, 124, 126, 127, 130, 131, 136,
141, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 189, 265, 276 (מוסר), 392,
393, 442, 445, 446, 453

כ

כרופישיקי מורסקי 40

ל

מר ל. מנדלשטם 33
רבי לוי אוביצינסקי 38
" לוי יצחק מברדיטשוב 417
" לוי רבינוביץ 182
הרב לויצקי 483
ליאון רבינוביץ 30, 77, 425, 428
הרב ליברזון 438
רבי לייביל ממאלאריט 394
" לייב ברוידא 402
" לייב חאסמאן 402, 404
" לייב חסיד מקלם 403
" לייב פרוסקין 126
" ליפא אב"ד מיר 28, 466
" ליפא היילפרין 379

מ

מ. זאק אב"ד ריגה 381
מ. ליפסון 420
ד"ר מ. י. גליקסון 54
מ. נ. פולאקוף 173
רבי מאיר אב"ד אייזנשטאט 5
" מאיר אבוביץ 126
" מאיר אויערבאך 9
ד"ר מאיר באלבא 415
הרב מאיר ברלין 59, 115
רבי מאיר העליר 3
ר' מאיר זוסמאן 49
רבי מאיר מיירים 48, 419
ר' מאיר מירסקי 110
רבי מאיר ממימל 41
" מאיר פיימר 306
ר' מאיר פרץ הכהן סילצקי 111, 150
רבי מאיר רבינזון 185, 448
" מאיר רובינסון 73
" מאיר קרליץ 109, 170
" מאיר שוואַרץ (שחור) 12
" מאיר שמחה הכהן מדווינסק 379, 380,
381, 382
מארק ווישניצר 444
רבי מיכאל אייזנשטאט 9
" מיכאל אשר מטאלין 62, 108, 109
מיכאל שרשבסקי 415
רבי מיכל דוד רוזובסקי 73
" מיכל רוך 118
מיכה יוסף ברדיצ'בסקי 285, 307, 402
מיכה יוסף לבנזון 310
מרת מלכה פינקל 94, 100
רבי מלכיאל טננבוים 21
" מנחם דב רגנסרבג 130, 157
" מנחם לוינזון 392
" מנחם מאיר שמושקוביץ 74
" מנחם מנדל ה„צמח צדק" 389
" מנחם מנדל הלוי שיק 125
" מנדלי מקוצק 148
" מנדל מסטאנוב 307
" מנשה מאיליא 8, 49
ר' מרדכי אדלמאן 58
מרדכי אהרן גינזבורג 310

הרב מרדכי אהרן קפלן 117
רבי מרדכי גובר 103
" מרדכי גימפל יפה 50, 51
" מרדכי הירשפרונג 169
ר' מרדכי הלוי מארטראה 169
ר' מרדכי הלי פרום 182
רבי מרדכי ווייצעל מאושמינה 50, 83
" מרדכי זקהיים 49
" מרדכי יפה בעל הלבושים 80
" מרדכי לויצקי 107
" מרדכי לייב רובין 72
" מרדכי מלצר 303
ר' מרדכי נחמני 14
ר' מרדכי פיין 154
מרדכי צבי מאונה 19
רבי מרדכי קרפנשפרונג 150
" מרדכי רבינוביץ 12
" מרדכי רינבלט 186
" מרדכי שמואל סמיאטיצקי 134
מרת מרים קמאי 101
רבי משה אב"ד מאריאפול 70
" משה'ניו פרידמן בויאן 145, 148
" משה אברהם אייזנשטאט 8, 9, 10, 11, 12, 15, 25, 26, 173, 416, 417, 451, 452
" משה אהרונסון 415, 416
" משה אהרן בעל הפרדס 16
משה אהרן גארדאן 417
רבי משה אייזנשטאט 5, 444
" משה בלוי 130
משה בן אליעזר (גלומבוצקי) 54, 424
רבי משה גורודנסקי 97
ר' משה גראדענסקי 15
משה גרפושוצקי 392
רבי משה דנישבסקי 48, 185
ר' משה הורביץ 59
רבי משה ווייסקופף 64
" משה וולפסון 133
ד"ר משה זילברג 105
ד"ר משה היגר 127, 128
רבי משה חיים לוצאטו 321, 323
" משה יוטער 124
" משה יצחק מלידא מיר 187
" משה יצחק מקלם 403
" משה יצחק באקשט 49
" משה לייב ברנשטיין 120
" משה לייב הינדין 18, 22, 23, 24
משה לייב לילאנבלום 312
רבי משה לייבוביץ 107, 108
" משה לנדיסקי 382
רבי משה מארון 75
" משה מילשטיין 152
" משה מירסקי 11, 4", 15
משה מנדלזון 386
רבי משה מרדכי אפשטיין 66, 113, 115, 116, 120, 121, 125, 130
" משה סוקולובסקי 126, 394
" משה פינקל 113, 114
" משה צבי נרי"ה 43, 155
" משה קחדוביר 318
" משה קעלמער 12
" משה רביץ 154
" משה רוזנשטיין 126, 167, 178, 393
" משה שאליט 446, 447
פרופ' משה שור 415
משה שושקעס 151
ר' משה שחור 9, 413
רבי משה שניידר 135
" משה שפיראה 61
" משולם איגרא מטיסמניץ 388

נ

רבי נח אייזנבונד 392
" נח בורנשטיין 392
" נח טובי' ברנשטיין 50
ר' נח רבינוביץ 10
רבי נחום איש הורודנא 14
" נחום גרינהויז 124
" נחום זאב זיו מקלם 106
נחום מאיר שייקביץ 451
רבי נחום סלוצקי 188
" נחמן שלמה גרינשפאן 55
נחמי'ה גיטלסון 155
נחמי'ה צבי עמינוח 112
רבי נטע הירש פינקל 66, 75, 89, 90, 91, 105, 107, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 159, 160, 162, 164, 166, 167, 396, 402, 442

" ניסן בן ציון 74
" ניסן ברוידה 50, 51
" ניסן ווקסמן 122, 203, 303
" ניסן יבלונסקי 130
" נפתלי ר"מ בביאליסטוק 134
" נפתלי אמסטרדם 298, 299, 301, 313, 395, 396, 397, 398, 402
" נפתלי הכהן אב"ד אוסטרהא 187
" נפתלי הרץ הלוי 58, 181, 182
" נפתלי טרופ 113, 339, 404
" נפתלי צבי יהודה ברלין 9, 13, 15, 16, 30, 32, 47, 57, 59, 62, 63, 69, 184, 369, 431
" נפתלי צבי יהודה סמוגוב 111
" נפתלי פרוש 412
" נתן נטע מהנובר 366, 367

ס

הרב סטולבסקי 432, 433
הרב סטוליץ 74

ע

רבי עזרא אלטשולר 198
" עזריאל הילדסהיימר 149, 315
" עזריאל ליסא 15
" עזריאל קושלבסקי 112, 116
פרופ' עמיאל מיטואד 443
רבי עקיבא אייגר 382, 383, 384, 385, 387
" עקיבא גולדברג 52
" עקיבא מסלוצק בויברויסק 412
עקיבא פרוש לבית אלטשולר 108

פ

פייגהלי שיק 421
רבי פינלי מקוברין 421, 422
" פנחס אליישברג 103
פנחס גרייבסקי 413
רבי פנחס מיכאל גרוסלייט 189
" פנחס שיק 420, 421
" פרץ משגיח דמיר 36, 451, 452

צ

רבי צבי הירש אביו של ר' יוסף דוד אב"ד מיר 5
" צבי גובר 103
" צבי הירש ב"ר מיכאל אייזנשטאט 6
" צבי הירש אייזנשטאט 10
" צבי הירש ברוידא 106, 164
" צבי הירש ברוידא מסלנט 298, 416
" צבי הירש נורוק 21
" צבי הירש פליאנסקי 27
" צבי הירש צינוביץ ט' י' י"א
" צבי הירש רבינוביץ 48, 284
" צבי זאב אשר שוואַרץ (שחור) 12
" צבי זאב קאצקער 110
" צבי יהודה רבינוביץ 182
" צבי מנחם ציזלינג 115
" צבי יעקב יענקילוב 57
" צבי זאב יאנר 313
" צבי פסח פראנק 58, 122, 183
" צדוק הכהן 28, 63, 65
" צמח נאקש 418

ק

רבי קלונימוס הכהן 379
מרת קליאפין הירש 28
קלמן שולמן 307, 310
הרב קפניסי 438
ד"ר קצנלנבויגן 155
מר קרונה ו'

ר

רבי ראובן גליק 86, 87, 104
" ראובן גרוזובסקי 92
" ראובן הלוי לוין 13, 175

" ראובן ווקסמן 122
" ראובן משה צ'רנוצקי 68, 69
" ראובן אב"ד סליצניק 75
הרב רבינוביץ 438
מרת רבקה רוקנשטיין־צינובין ו'
הרב רייגס 47, 68, 345
מרת רישקה רייזג צינובין ט'
רמ"א (ר' משה איסרליס) 287, 288
רבי רפאל אלטר שמואלביץ 127
" רפאל הכהן אב"ד אה"ו 385
" רפאל אייגר 60
" רפאל שפירא 78, 121
" רפאל שרשבסקי 415

ש

רבי שאול ב"ר ישראל מפולוצק ווילקומיר 16
ר' שאול בונר 159
ר" שאול וואהל 417
רבי שאול חיים הורביץ 57
שבת ווילקובסקי 61
רבי שבתי אלפרט 154
" שבתי יגל 130, 170
" שבתי כהן (ש"ך) 16, 287, 291
" שבתי ראושנברג 433
" שיימא אב"ד חורושוץ 188
" שלום דוב מאירוביץ 22
" שלום טרק 153
" שלמה בוחן דמיר 44, 156
" שלמה משטוויץ 44, 45
" שלמה אייזנשטאט 7, 9
" שלמה אלישוב 75
" שלמה בלאנר 401
" שלמה גבירול 307
" שלמה גודל 69
" שלמה גולובייניציק 52, 53
" שלמה גרודזנסקי 105
" שלמה דוד מאירובית 418
" שלמה הכהן 124, 185
" שלמה הרכבי ז', 105
" שלמה וולבה 168
" שלמה זלמן אבעל 97
" שלמה זלמן ברויאר 155
" שלמה זלמן גרודזנסקי 54
" שלמה זלמן פרוש 413
שלמה יהודה רפפורט 388
רבי שלמה יוסף זווין 432, 439
" שלמה כהן 53
" שלמה לובצקי 64
" שלמה לוריא 288, 291
שלמה נסים 198
רבי שלמה פינצ'וק 394
" שמואל השוחט מטיקטין 134
" שמואל ב"ר בנימין אב"ד סטויפצי 420
" שמואל שמחה אב"ד מענריטש 69
" שמואל שמעלקי אב"ד אוסטרהא 187
" שמואל אבא סניאג 91, 120, 121
" שמואל אביגדור תוספאה 131
ר' שמואל אייזיק מרגולין 184
רבי שמואל אלחנן שאולזון 71
ר' שמואל באקשטר 755
רבי שמואל בורשטיין 152
ר' שמואל גדלי'ה שטרויס 402
ר' שמואל גורודייסקי 174
ר' שמואל דויטשער 68
רבי שמואל וויין 117
ר שמואל וועלער 123
רבי שמואל חיים מגניצ"קי 41
ר' שמואל חליוטה 61
רבי שמואל בהגרח"ל טיקטינסקי 12, 29, 428, 431, 462, 463
" שמואל טיקטינסקי 2, 4, 5
" שמואל יהודה קצנלנבויגן 417
" שמואל יעקב יאצקאן 421
" שמואל יעקב רבינוביץ 403
" שמואל לייב ספירא 112
" שמואל מוהליבר 51, 62
שמואל מילר 17
ר' שמואל מעדניק 121
רבי שמואל סלנט 21, 179, 180, 298
" שמואל פינדילר 90, 162, 163
" שמואל פיעסקל 18
" שמואל הכהן פלוטקין 131
" שמואל רוזובסקי 73
" שמואל רבינוביץ 41

ר' שמואל שבח קנטרוביץ 70
רבי שמואל שמידמן 123
" שמואל שפירא 43
" שמחה וולפזון 153
" שמחה זיסל זיו 106, 159, 164, 167, 168, 313, 315, 344, 395, 403, 404, 405, 406, 442
" שמחה זלמן טרויב 98
" שמעון מו"צ סלונים 8, 10
" שמעון אונדר 392
" שמעון אמוראי 48
" שמעון דוד אנוליק 66
" שמעון הורוויץ 418
" שמעון זאב רוטשילד 19, 28
" שמעון זליג צ'רניאבסקי ר'
" שמעון טובי' קפלן 71
" שמעון טרויב 14
" שמעון שוואב 155
" שמעון שקאפ 76, 105, 124, 130, 153, 330, 391
" שמשון מאווסטרופוליא 291
שמשון ריקל 155, 455
רבי שמשון רפאל הירש 325, 326, 327
" שניאור זלמן פראדקין 181
הרב שניאורסון מליובאוויטש 438
רבי שפטיל קרמר 123
הרב שפירא 438
רבי שרגא סרנא 120
מרת שרה בילא קמאי 101

טובי התלמידים בישיבת מיר

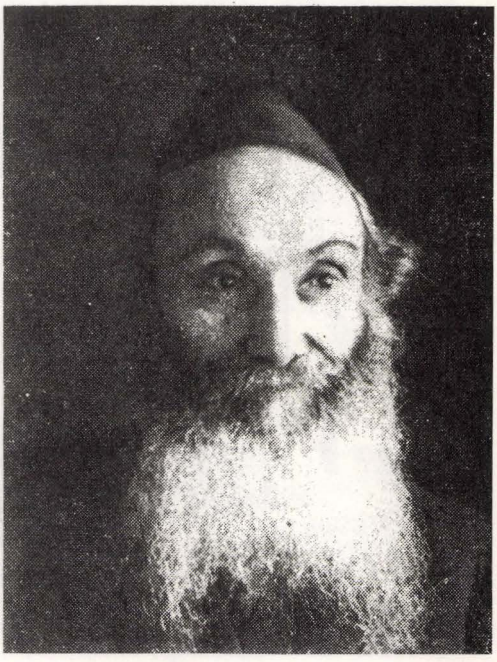
ישיבת מיר בחורבנה 1961

הגאון ר' אברהם טיקטינסקי

הרב ר' חיים ליב טיקטינסקי

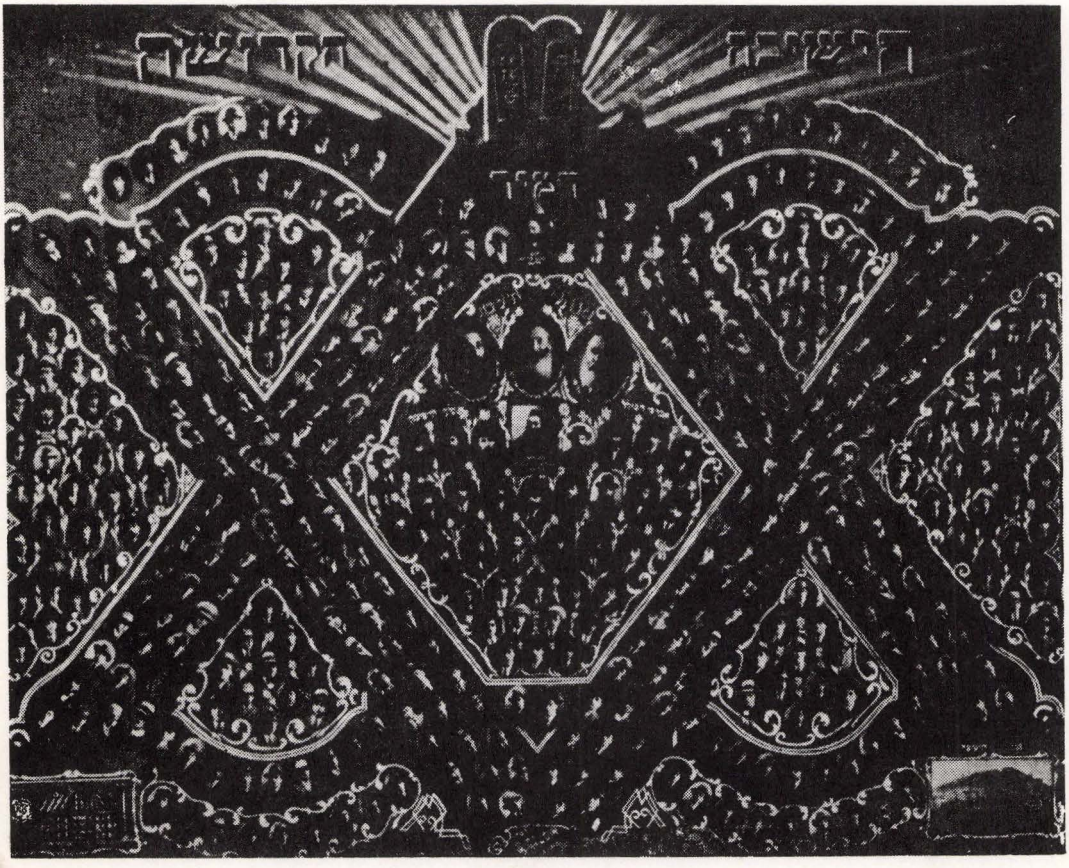
הרב ר' אברהם צבי הירש קאמאי

הרב הגאון ר' אברהם־הירש קמאי (מרכז)
קרוב הכתובה הקטנה ב־לחם ומים בבקורה במיר

ישיבת מיר

ישיבת מיר — מחזור 1932

הספד בלויתו של תלמיד ישיבה

הלויה של המשגיח ר' ירוחם ליבוביץ

HAMELIZ.

יום ג' כ"ד ניסן תרנ"ט.

בחוץ לארץ:

לשנה . . . 10 רו"כ
לחצי שנה . . 5 „
לרבע שנה . . 2.50 „
לחדש . . . 85 קאפ'
בודד גליון 6 קאפ'
גליון כפול . 12 ק'

בתו"ל:

עם השלוח פעמים בשבוע:
לשנה . . . 12 רו"כ
לחצי שנה . . 6 „
לרבע שנה . . 3 „
בכל יום: לשנה 16 „
לחצי שנה . . 8 „
לרבע שנה . . 4 „

תחך העתך על דרך יוכלו לשלוח בתוי הפאסט בלי 2 קאפ' אך לא יבטיחו אל תניר ולא זה ע"ג זה. —

הַמֵּלִיץ

מכתב עתי בעד ליעקב בני דבר הניעו לילודים בפרט ועניני מדינה יומדע בכלל.

(נוכר על יד אלכסנדר הלוי בערנשטיין ומרגיעשאך אחרי יצחק נאריגאל.)

יוצא בפעטרסבורג מדי יום בזמנו. — № 65.

לרבע השני.

ממוך הידוע זה יום הרבע הראשון, לכן נהבבר לנקש מאת הוהציו הנכבדים, הפשלים לשערים, למהר לשלוח לי את מחיר הרבע השני, למען לא יהיה כל מעכר בהשלוח העיוים להם פיאת יודש אב"ל.

לקוראי המליץ בבבר רק למותר הוא לנו להעיר, כי, כעזרת האל, יפול רבי מכל אשר הבטחנו להם לקוראי המליץ בשנה זו, בכל בשנים הקדמות. רק לחותבים שבקרוב תחמי על המליץ, עלינו להגיד, כי גם התשנה רבת הבצעים החשמונאים, גם התוספות הספרותיות יבאו לפי חותבי המליץ לשנה תמוכה בעמם.

כ"ל „המליץ" ל. ר. בנימין, כעליתי להודה בבוקר הגיעו לה בשבועי של פסח, נדב הבשה רוכל לישוב ארץ ישראל. 183 ₰

הכן הקנינים; רבנו חיים לוכ מיקשענקו אינו! — עיות סופרים: קלקול לשון ציון. — אחד הכרוזים. — הבחרת אקדמיות ל„הקליוגאל־באנק הכללי". — סקירות הרוסיות. — בעד המלחמה. — בארצנו: מאזן. — תלונות עלים. — מלעיזות. — לרמאים ולרמאיות. — על ציון ולא מקרוב, עק"א פלישמאן. — בעד בספרים, בעד ראשונה. — אגרת פתוחה. — מודעות.

פיליטון: מחשבות שבודות או דברים כחותם. אלחנן מלכא ראבינוביץ. —

רבנו חיים לוכ מיקשענקו אינו!

מעטים הכה הנאנים הראים לשם רבנו בהנאן הבנות הזה, אשר הרבין תודה בישראל ימים רבים בהישיבה הגדולה בסיר ויסדין בעינות הורתו תוצה לאלפים ולרבבות. עד שבעים ושמנה שנה יסד בישיבה ובה קו היה לקדו! בגמרא כינא תמלי. בשקורה למד רק גמרא, פעם בע' דש', ובלי הפסק, ובכל היה יושב ומדקדק, דרך אגב היו נופלות כל קושיות הסתלמים. היא הים את הכלל: לעולם ישנה אדם להלמידו דרך קצרה, ובאופן למוד פלל על הסתלמות הדעיק הישר אצל הלמידו. ומה תרה היתה עיני. עין הבהולה! כלל בהמות עין להבחין בין הלמיד להלמיד, ועד כמה בנישה ידיעתו של כל אחד מתאתים — שלש מאות הלמידו.

שרפת הישיבה, אשר כה הזי רוחו, הראיבה את לב הנאון הבנות הזה עד מאד, כי השיפה תרוקה הלמידים רבים עד אשר נותרו רק כשבעים נפש.

לא בביתו, בתוך בנין הרבים, הסה הלמידי הקרוב כת האדם הגדול הזה; לא בעיר אשר ידעה את גדולתו, כי אם בווארשא כה נאון ישראל זה. חיים אחר לסגא בווארשא, בלבבו לחדש שמה בדפוסים, ובמוא בה קבר בים ר' תוהם"פ.

רבנו חיים לוכ בית, אך ובית זה וקב בלב רבבות תלמידיו, וכל אוהבי תורה בישראל ישמו בל אשר בילדים, כי לא הדל בד מדיות אבבינא של תורה, ובבינה אשר בו השביע הנאון הפטיר את תעלים שנים רבות, הבית הזה יבנה כמו ובו ישבע קל ובורים, עד אשר יהים ה' עמו ומצוין תצא תורה מבית דעקב הזה. היא יהוה [illegible]

על פטירת הגרחל"ט בעתון "המליץ"

DOS WORT

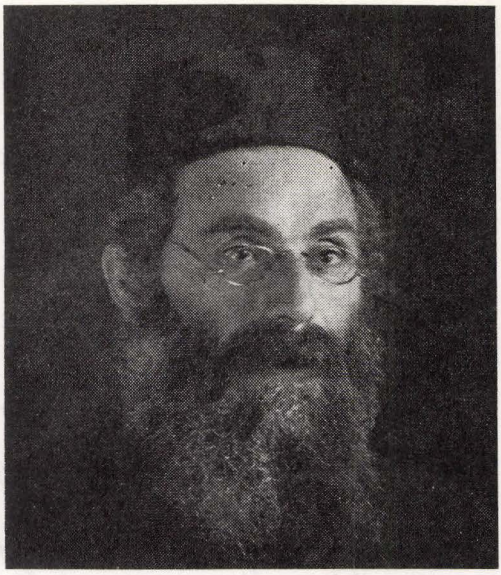
דאס וואָרט

אָרטאָדאָקסישע וואָכנבלאַט.

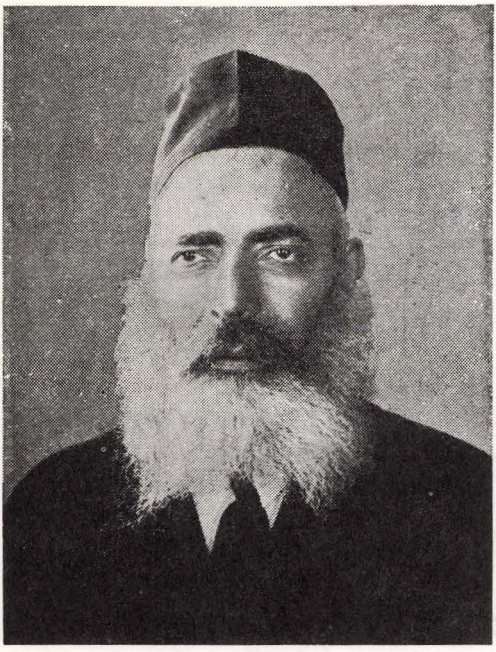
12 czerwca 1936

הרב הגאון הצדיק מהור"ר יהודה לוי אויערבאך זצ"ל

דער משגיח פון מירער ישיבה

הרב ר' אליעזר יהודה פינקל

הרב ר' ירוחם לייבוביץ

בעל האדר"ת

הרב ר' יום טוב ליפמן הכהן בסלבסקי אב"ד דמיר

אלי ברוך קאמאי

אב"ד ור"מ דק"ק מיר

ב"ה יום.....לחדש.....שנת.....